

Rbl. 15.45

Rbl. 0.80

A. Perventsev AU NOOREST EAST

Arkadi Perventsev

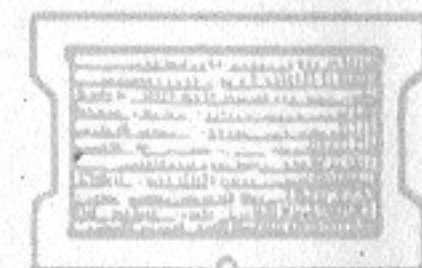
AU NOOREST EAST

STALINI PREEMIAGA AUTASUSTATUD TEOS

ESTERIKLIK KIRJASTUS

AUTASUSTATUD 1949

Reel'ale sünnipäevaks
24.01.1953
Helmi.

3 ☆ 3
A. PERVENTSEV

AU
NOOREST
EAST

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1951

Originaali tiitel:

Аркадий Первенцев
Честь смолоду.

ЦК ВЛКСМ Молодая Гвардия 1949.

Tõlkinud J. Aarand

Kunstiliselt kujundanud
P. Luhten

Pühendan
kangelaslikule nõukogude noorsoole,
leninlikule komsomolile.

ESIMINE OSA

ESIMENE OSA

Esimene peatükk

«MEDUUSI» HUKKUMINE

Keskpäeval tõusnud tuul paisus õhtuks kolme palli võrra. See oli halb tuul, mis puhus põiki merd. Kaugele ulgumerele sõitvad kalurid kartsid teda ja nimetasid teda imeliku nimega «garbi», sõnaga, mis oli tulnud Kaukaasia rannikule teadmata kust. Garbi on muutlik ja võib ootamatult üle minna kaldatuuleks. Otsi siis pargaseid ja felukke¹ lahtisel tormisel merel. Ja kui kuskil Bulgaaria või Rumeenia rannikul uhutakse välja kalurilaevukeste riismed, on juba ette teada, et need on tahtmatud külalised Kaukaasiast, garbi ohvrid.

Kalurite sõudeartell läks täna varahommikul rõõmsalt merele. Koos artelliga lahkusid minu isa Ivan Lagunov ning kaks vanemat venda — Matvei ja Ilja. Mina, kaheksa-aastane poisike, saatsin pargaseid kadedustundega. Krigistanud kiiludega jämedateralisel liival ja mitmevärvilisel kiviklibul, löikusid pargased rohelisse vette.

Vanal pargasel «Meduus» lahkus alles äsja oma kaheteistkümnendat eluaastat alustanud Matvei, teisel pargasel, koos isaga — kümneaastane Iljuška. Ema palus arglikult, et isa jätaks lapsed ega võtaks neid kaasa, kuid isa kahmas mõlemad poisid korraga. Ta usaldas Matvei noorele bulgaarlasele Nikolale, kellel alati kõiges vedas, Iljuška aga viskas ta palja kõhuga oma paadi «Kolja Rudnevi» siledakskraabitud pähkelkollasele ahtrile.

¹ Liik Mustas meres esinevaid väikesi purjelaevu. *Toim.*

Artelli juht Anton Storokož vaatas silmanurgast ema poole. Ema oli siis nii ilus oma laineliste sõlmekeeratud heledate juuste, mustade naervate silmade ja kõrgekaareliste kulmudega. Tabanud ema alati naervais silmis ärevust, laskus Storokož kükakile, võttis peotäie kuiva liiva ja viskas selle üles. Liivaterad langesid ristloodis. Siis niisutas Storokož näpu süljega ja tõstis selle tuule kätte. Aga mis tuult seal oli! Pargased lahkusid täielikus hommikuses tuulevaikuses. Miski ei ennustanud garbit. Ühtegi pilvekest polnud orgu ümbritsevate mägede kohal. Juba kolmandat kuud ei tulnud vihma. Sammal hakkas pudenema isegi mägedes, kuivanud jõesängides ja põhjamunakail.

Storokož andis käskluse. Artell laadis peale uued lesta-võrgud, püssid — kui peaks ette juhtuma delfiine — tagavara-aerud, magedat vett, kuivatatud kala, brõnzat¹ ja leiba.

«Meduus» sõitis kõige ees. Bulgaarlane Nikola, juukse-tutiga, päevitusest must, seisis ahtris tüüri juures ja käratses vallatult esimeste sõudjatega. Et meie pilgud ei kohtuks, vaatas Matvei merele. Õeke Anetška, nukud kaenlas, lehvitas kaldast eemalduvaile pargastele mõlema käega. Oli käratsemist, lõbu ja rõõmu, nagu alati siis, kui mindi merele.

Ja siis asendas hommikust helget rõõmu ärevus. Ma ei unusta kunagi seda õhtut, mis andis nii järsku teise suuna kogu meie elule. Nagu toimuks see kõik alles praegu, näen ma päikest, kuidagi pehmet, sulanut, punast. Näib, nagu langeks ta kogu oma väreleva massiga kiirelt merre. Just nagu oleks avanenud kellegi võimas käsi, mis teda ülalt äärest kinni hoidis, ja päike sukeldub nagu vaskviiekopikaline hoiukarpi. Meri tumeneb otsekohe, ja lained, mis olid tormanud ranna poole, äsja punakas kuma murdekohtadel, muutuvad mustaks ja kohutavaks.

Äkki vakatas meeleldi laulukesi leelutava Anjuta peenike hääl. Väike õde oli mänginud vana pargase all oma nukku-dega. Nüüd läheneb ta mulle. Tuul sasib tema patsikesi, viskab nad üle õlgade. Tema ehmunud silmadest ja kokku-surutud huultest taipan, et ta närvitseb. Kerin õngenööri tuhkpust ridvale, püüdes mitte kriimustada õde hüpleva õngega. Annan talle nolgused, mis on lükitud kukaanile — sidumiskoori jupile, mille otsas on ork, et kala maha ei libiseks.

¹ Lambapiimast valmistatud juust. *Toim.*

«VII Loskutile.»

«Oota, Serjoženka,» sosistab Anja ja vaatab merele nagu võlutud.

Minagi juhin pilgu üle sinna, kuhu vaatab tütarlaps, kuhu vaatavad rannale kogunenud poisikesed, naised ja taadid.

Vahused harjad sarnanevad ujuvate valgevillaliste talle-kestega. Nad ujuvad, sukelduvad ja ilmuvad jälle merepin-nale, kuid ei suuda ujuda rannani. Sinna saabub kõrge halli keeruga tavaline vali laine. Laine liigub piki randa paremalt vasakule, hakkab keerlema hiiglaslik veepööris.

Ehmunult vaatab Anja laineile, ettevaatlikult hoiab ta väljasirutatud käes kukaani. Suurte peadega kalakesed, ahmi-nud küllalt õhku, ei siple enam, vaid ripnevad nagu jääpuri-kad, nende pungis silmad on tardunud.

Randa tulevad meie lambakoerad — kalasööjad ja šaaka-lite hirm. Liputanud korraks sabaga, heidavad nad maha, sirutanud ette oma suured tugevate lihastega käpad ja pöö-ranud mere poole pikad mustad koonud, mis on kaetud puhta tõe tunnustega. Vahetevahel vaatavad koerad inimestele. Mulle näib, et nad aimavad meie ärevust.

Meri muutub tormiseks. Veepööris keerleb susiseva koha-naga, kolisevad kaldaleuhutud kivid, lendab vahtu nagu laaste rannikut kõõpiva hiiglasliku lainehöövli alt.

Tammil tuleb nähtavale ema. Tihenevas hämaruses kerkib tema kuhu selgesti esile põuast kagardunud kitsemurakate taustal. Ema paneb käe silmade kohale. Vaevast õnnestub tal praegu midagi näha. Olgu siis, et kalurid süütavad later-nad. Ema kutsub meid. Läheme tema juurde, ja meie järel, tugevate käppadega pehmelt astudes, liiguvad lambakoerad.

Väliselt oli ema rahulik. Ent tema silmad ei naernud nagu alati. Huuled olid kokku surutud.

«Ema, kas nad ei tule veel tagasi?» küsisin mina.

«Nad ei peagi veel tulema, Serjoža,» vastas ema.

«Aga puhkes ju garbi, ema.»

«Mis sellest. Nad heiskavad purjed.»

«Tore on purjedega!» ütles õeke naeratuseta. «Sõita on tore.»

«Sinule ainult sõitmiseks,» noomisin ma õেকেst.

«Aga ma ei armasta kala.»

«Mida sa siis armastad, tütreke?» Ema tõstis ta sülle.

«Jäätist.»

Ema tõmbas käega üle Anjuta pea ja naeratas rangelt. Kuid mu süda ei läinud kergemaks. Laskunud kruusast teed mööda, suundusime kodu poole. Tihedalt vastu noori eukalüpte, mis olid rännanud siia koos inimestega, kasvasid piki rannikut kitsemurakad — tihedad, liaanidega läbipõimitud põõsad. Seal pesitsesid kahjutud paksud siugsisalikud ja isegi suured kollakõhud ehk maod.

Põud purustas maad, kuivatas tühjaks kaevud ja allikad. Eukalüptid, istutatud märgade alangute kuivendamiseks, seisis longus nagu leinapajud. Kuivasid ära lilled ja rõhi.

Aga üsna lähedal, meie jalge ees laius ääretu meri. Kui palju vett! Kasutat kibesoolast vett!

Asundusküla elamud olid laiali pillatud mööda väheldast madalate mägede seljandikku, mis eelnes Kaukasuse mäeaheliku massiivsele astangulisele tugiõlale. Maastiku iseloomu niisuguse määratlemiseni ma jõudsin alles sõjas, kui tuli lapsepõlvest tuttavat rannikut taktikaliseks otstarbeiks tundma õppida. Aga lapsepõlves teadsin: tammi taga rannal on kitsemurakaga kaetud alang, mille meie fantaasia täitis arvutu hulga madudega; sealt edasi algab kink, kuhu on ehitatud kalurite majakesed, siis tuleb jälle alang ja selle taga on mäed, kaetud tammede, plataanide ja põõsas-pähkli-puudega, aga kaugemal... seal on juba tundmatu ürgmets, kus võib kohata mitmesuguseid rõõvloomi, isegi karusid ja kaukaasia tiigreid. Sügisöödel kostab sealt öökullide kisa, šaakalite nuttu ja valju naeru ning veel mingisuguseid verd tarretama panevaid hääli. Me teadsime, et inimesed raiuvad ning juurivad seal metsa, püstitavad maju ja sanatooriume, ehitavad maanteid, istutavad palme, banaanipuid, oleandreid ja loorbereid.

... Tähed kustusid. Kõrged sünged pilvesambad vajusid alla, süttisid loojangust ja voogasid nagu lähedaste tulekahjude suitsud. Hamerops-palmide lehvikulised lehed vabisesid tuules. Banaanide lehed paisusid nagu purjed. Kuiv õhk küllastus vähehaaval niiskusest, jahenes.

Pärast kõue lühikesi kahurikärgatusi hakkas öösel valama vihma. Taevas oli üleni kaetud pilvedega, mäed silmapiiril olid vaevalt nähtavad. Nagu jaaniussid rohus põlesid kuu-rordilinna kauged elektrituled.

Kartsin äikest, ent lapselik uudishimu osutus hirmust

tugevamaks. Libistanud enese teki alt välja, hiilisin ma kiki-varbail verandale.

Vihma lausa valas. See oli Musta mere äärne subtroopiline vihmavaling oma karedate voolude ja ülipeene veetolmuga.

Vesi voolas banaanilehtedelt nagu renne mööda alla. Palmid kallutasid oma lehvikuid. Maha sööstev vesi näis välgu-sähvatuste valgusel leegitsema löövat nagu põlev vedelik.

Kuulatasin: ei kimedat puukonna sirinat, ei saagivate rohutirtsude kirinat, ei roheline öökärbse praginat — ainult vihm, kõuekärgatused, välgu-sähvatused ja kõikjal kiiresti voolava vee kohin.

Meri tühises, kuigi tuul vähehaaval vaibus. Kuulnud toas krabinat, poetasin enese uksest sisse ja lipsasin teki alla. Nägin, kuidas ema tõusis ja verandale läks. Ta seisis kaua välgude valguses ja vaatas mere poole.

Arkasin õe heledaist hüüdeist:

«Meie omad! Meie omad! Meie omad!»

Häppasin üles. Surunud enese vastu käsipuid, seisis verandal õeke ja karjus, vehkides rõõmsalt mõlema käega.

«Meie omad! Meie omad! Meie omad!»

Märkasin silmapiiril täppe. Jälle ilmus nähtavale päike — uus ja kirkas, paisates orgu valguseojasid.

Savine vihmavesi oli voolanud mööda jõesäangi merre. Siit, verandalt näis see pruunina ja oli selgesti nähtav tumesinise mere taustal. Jõed olid kandnud merre nii palju savi, liiva ja puid, et paistis, nagu oleksid nad moodustanud uue, alles nimeta neeme.

Väledad jalad kandsid mind lennul mere poole. Kaluri-artelli ruttasid vastu võtma nii noor kui vana — kõik asundusküla elanikud. Inimesed jooksid ranna poole, kogunesid aialkadesse, tõttasid üksteisest mööda.

Lautreid polnud: meri oleks nad niikuinii minema uhtunud. Kuid tavaliselt randusid kalurid siiski samas kohas. Siia koguneski kokku tunglev hulk. Teraselt vaadati sinna, kus keset mere sära kollaste aerude ühtlaste tõmmetega lähenesid tumedad teravaninalised pargased. Loeti üle paate. Keegi märkas «Meduusi» puudumist. Pargased tulid lähemale. Näe, see äärmine vasakult on «Kolja Rudnev», temal sõidab isa; see seal on lipulaev, ühemastiline «Budjonnõi Jõud», temal seisab hallipäine artelli juht Storokož; edasi on aerufelukk madalate, nagu kääridega väljalõigatud parrastega. See

on «Kapteni Tütar» ehk, nagu teda kõik nimetavad, «Muhammedlanna». Selle nabis ühel rahutul ööl kinni mere-piirivalvepostis komandör Mihhail Balaban, keda rannas hüüti hulljulgeks kapteniks. «Muhammedlanna» sattus Balabani kätte koos viie türklase-salakaubavedajaga Akma-abadist ning siidi, sukkade ja trapesundi tubaka laadungiga. Balaban andis trofeeks langenud feluki kalureile üle ja siirdus ise varsti pärast seda Krimmi. Meie, lapsed polnud näinud Balabani, kuid suhtusime temasse romantilise hardusega. «Kapteni Tütre» päral istus bušlatti kandev üsna noor poiss Stenka Leljukov, bulgaarlase Nikola võistleja uljuses ja ettevõtlikkuses.

Ent Nikola ei tulnud koos artelliga tagasi. Polnud tema kiirekäigulist «Meduusi», polnud meeskonda ja polnud ka vend Matveid. Lähenevad paadid olid tõusvast päikesest heledasti valgustatud. Nägin isegi delfiiniküttide padrunitas-kuid, Storokoži halle oime, tema tusaseid silmi ja isa laia vurrudega lõpmata armast nägu. Isa kõrval istus Iljuška, surunud enese vastu tema põlvi, mis olid kaetud säärsaabaste nahkse lõõtsaga. Võib-olla liikus Nikola teises koosis? Võib-olla hüppas ta juba kuskil kaldale, sirutas liikmeid ja pahvatades naerma nii, et välgatasid tema piimvalged hambad, paiskas liivale pikali meie Matjuška ning hakkas temaga hullama... Nii mängis Nikola meiega, mudilastega. Ja meie armastasime seda lõbusat ilusat bulgaarlast. Aga võib-olla oli delfiinide parv Nikola eemale juhtinud, ja siis puhkes järsku torm. Vahest kihutab ta artellile järele? Nikola on ju ometi õnneseen!

Niisugused mõtted tulid pähe ka teistele. Kõigile olid hästi teada kalurite ja delfiiniküttide elukutsega seotud hädahud. Kuulsin enda ümber oletusi, mida lausuti küll valjusti, küll sosinal. Ema süda näeb kaugemale kõigist ja aimab paremini kui kellegi teise oma. Ta hammustas huulde, et mitte valjusti nutma puhkeda ja et varjata oma tundmusi. Ema seisis liikumatult, ja kallutanud ülakeha pisut ettepoole, vaatas üksisilmi «Kolja Rudnevile». Surusin enese emale lähemale, võtsin tema käe. Ta pigistas kõvasti minu kätt ja ma tundsin tema keha värisevat. Siis taipasin: Matvei ei tulegi tagasi.

Pargased randusid.

Kalurid astusid otse vette, vajutades oma suurte saa-

bastega liiva sisse auke. Aerud lendasid liivale. Aerutajad avasid rusikad ja kastsid käed vette. Peoplesad olid verised, marrastunud. Küüned olid murdunud ja näis, nagu oleksid luukõvad mõhnad puruks hõõrdunud. Näod olid ära vaevatud. Aukuvajunud silmi piirasid tumedad rõngad.

Kalurite tulek ei tekitanud tavalist elevust. Vaikis rahvahulk, vaikis artelli juht, kes istus kivil, tubakakott käes, vaikisid kalurid. Ei valmistanud rõõmu kividele visatud delfiinid. Kammeljad, imelikud lamedad ühesilmalised kalad, mis näisid poolekslõigatuina, lamasid pargaste põhjas hunnikus nagu pallast.

Stenka Leljukov vaatas altkulmu artelli juhile, tõstis oma «Muhammedlannalt» maha koti, milles oli riknenud leib, ja viskas selle liivale. Nuuskides lähenesid koerad. Stenka lõi meie Loskutit saapaninaga ja see läks urisemata eemale, heitis maha isa jalge ette ning pani tema märjale juhtnähast saapale oma kollase valkjate laikudega käpa.

Ema laskis lahti mu käe ja astus isa juurde. Isa tõstis tema poole rasked, tursunud laud. Ema vaatas talle lootusega. Tahtsin söösta ema juurde, liibuda põsega vastu tema krobelsi, tuulest karedaid käsi.

Iljuška joonistas pead tõstmata sõrmega liivale, otsekui tunneks temagi vastutust ema ees. Artelli juhile ei esitatud küsimusi. «Meduusi» kalurite naised kogunesid sõnatult isa ümber, surudes käsi vastu rinda, nagu hoides tagasi karjet, mis tahtis välja tungida.

Meri aga sädeles hommikuses päikeses. Nimetasime sellist sädelemist pimesikumänguks.

Ema tõstis oma niisked mustad silmad, mis olid täis palvet ja lootust.

«Kas nad tulevad tagasi, Ivan?»

Isa pööras pilgu kõrvale. Soolased merepiisad tema vurrudel löid päikesest sädelema, meenutades vikerkaarevärvilisi kivikesi. Mulle näis: rannas istub täielikus liikumatuses metallist valatud raidkujut, millist olin näinud linnas. Sellel raidkujul on kalliskivist vurrud. Pärast hakkas mul nende ebakohaste võrdluste pärast häbi. Isa vaikis edasi. Ja siis karjatas üks naine. Tema järel hakkasid itkema teised.

Isa tõusis ja lähenes raskel sammul artelli juhile. See tõusis aeglaselt. Tema näol oli ärevus. Ta tahtis ilmselt varjata ennast isa eest, tema vihaste silmade eest, mis olid otse

temale suunatud, ja naiste karjete eest, kes olid kaotanud oma toitjad.

Isa astus Storokožile lähemale, peatus, ütles midagi tasa, võttis siis äkki hoogu ja lõi teda kõigest jõust oma raske rusikaga.

Ma ei jõudnud ette trügida. Minu tõukasid eemale sündmuskohale sööstnud inimesed. Ma nägin veel kord isa tõstetud rusikat.

Isal oli vihast moonutatud nägu. Jämedad pisarad vee-resid mööda tema põski. Sulgesin silmad ja hakkasin karjuma. Karjusin nii, et näis, nagu tungiksid kopsud seest välja. Ema võttis mu süle ja kuivas minu pisaraid. Tundsin tema karemaid peopesi oma näol. Jälle oleksin tahtnud suruda neile oma huuled.

Häbitunne oma pisarate ja karjumise pärast tõi mu teadvusele tagasi. Kõikide tähelepanu oli pööratud minule. Ma ei suutnud seletada neile inimestele kõike, mis toimus mu lapsehinges — eilne sünge looják, lainete pööris, mis viis minema mu venna, troopiline vihm ja tulehelgid banaanide ning palmide lehtedel... Ma ei suutnud seletada, kui kole on esmakordselt näha oma isa nii vihasena, näha pisaraid tema näol.

Võib-olla mõistis mind Stenka Leljukov. Ta toetus seljaga vastu pargast, käsi hooletult parda äärele heidetud, ja vaatas mind sõbralikult, nagu näeks ta mind alles esimest korda: ennäe, mihuke putukas sa oled!

«Lagunovil on õigus,» ütles Leljukov, «kui mitte tema, siis oleksin mina peksnud Storokoži. Me oleksime saanud «Meduusi» päästa. Kuid otsustama peab üks, merel on artelli juht peremees. Aga mis ütles Storokož? «Las Nikola keerrutab merel üksinda. Las saab aru, mis on artell.» Opetada Nikolat võib, kuid, nagu minule, Leljukovile, näib, mitte nüüsgusel ajal, kus kõik sassis kuradid näikse olevat tulnud sinu patuse hinge järele. Nikola läks artellist lahku, artell oleks pidanud teda rannas karistama. Ainult mitte surmaga. Lagunovil on sada korda õigus. Tema rusikas on ka minu rusikas! Ei kerki Nikola nüüd enam kunagi veepinnale. Kahju Matjušast... Temast oleks võinud saada hea kalur...»

Ohtul loksus meri vaikselt. Ta libitses jalge ümber, otsekui oleks ta palunud halastust oma kuriteo pärast. Täna ei

ujunud keegi kaugemale, hoiduti ranna lähedale. Polnud kuulda tavalist naeru. Rannakividel lamasid lainega väljauhutud ja päikese kätte surnud meduusid. Mulle näis, et need on Nikola pargase jäänused, mis meri on muutnud sülditaoliseks vormituka massiks.

Teine peatükk

HÜVASTI, MERI!

«Meduusi» otsingud lõppesid tulemusteta. Meri ei uhtunud välja ühtegi pilbast. Ent mulle näis, et Matvei elab ja on end kuhugi peitnud. Veel üks hetk, ja ta hüppab välja kitsemurakate padrikust, müksab mulle külge ja hüüatab oma tavalisel kombel: «Püüa kinni, türklanel!»

Kolmandal päeval tulid meie majja külalised-kalurid. Koos nendega tuli Leljukov. Ema kattis laua. Kalurid panid välja kaasa toodud pudelid kohaliku hapu veiniga. Võõrustamine kulges tavalise peokärata. Nii on alati peiedel. Lahkumisel viivitas Leljukov ja tegi isale ettepaneku võtta üle artelli juhtimine Storokožilt, kellel pärast «Meduusi» hukkumist polevat sünnis artelli juhtida. Ta kõneles, et nüüd ei olevat enam ohtlik avamerele sõita; on käinud inimesi linnast, on lubatud saata mootorpargaseid. Rannikul on hakatud moodustama esimesi kalapüügikolhoose, ja kalurid palusid minu isa hästi järele mõelda.

«Ma ei lase teda ja lapsi merele,» ütles ema.

«Mis seal parata, juhtub õnnetusi,» vastas talle Leljukov. «Alati on uppunud kalureid ja alati on tormid purustanud pargaseid. Pole ju tõelisel kaluril häbi merel surra.»

Leljukov püüdis ema veenda.

«Meie pöördusime ära maast,» ütles ema, «meid karistas maa.»

«Mis sina, Ivan Tihhonovitš ütled?» küsis Leljukov.

«Annan vastuse kahe nädala pärast.»

«Hüva. Just siis jõuavad kohale mootorpaadid. Me ei nõua sinult vastusega kiirustamist. Mõistame sinu muret.»

Pärast Leljukovi lahkumist ütles ema isale:

«Ma tahan mere äärest ära minna.»

«Ärgem otsustagem seda täna,» vastas isa.

Oösel äratasid mind lõõtsilli helid. Viimasel ajal oli isa

teda harva kirstust välja võtnud. See oli paljude mälestustega seotud lõõtspill, isa kaaslane nii imperialistlikus sõjas kui ka kodusõja päevil. Oli ta ju viibinud koos isaga Rumeenia rindel, Ukrainas, taganenud koos isaga Tsaritsõni poole, ületanud Žutovi silla, teda olid kuulnud Parhomenko ja Kolja Rudnev, kelle auks isa oli pannud nime oma pargasele. Tema laulvaid helisid oli kuulanud ka muinasjutuline sangar Luganskist, oli kuulanud kuulus Aljabjev, selle soomusrongi komandör, millel isa oli teeninud. Paljud head inimesed olid tellinud laule, mis neile olid südamelähedased.

Sel ööl, millal, nagu mulle näis, kuskil lähedal kihutas viirastuslik pargas «Meduus», hakkas mu südamel külm lõõtspilli kurbadest helidest ja isa laulust. Ta laulis tasa, omaette mingisugust uut mulle tundmatut laulu. Hiljem ahistas see alati mu südant, ja kui ma ei saanud keelata teda laulmast, siis läksin kaugele, et teda mitte kuulda. See oli laul mulle siis alles tundmatust puust — pihlakast: «Miks seisad, kiigud, peenetüveline pihlakas?»

Kuu valgustas meie tuba, pöökpuidist voodeid, seinu, mis olid riputatud täis õngi ja metallist kalapüüniseid. Akende varjud langesid nagu võred kõledalt valgustatud verandale. Karjusid šaakalid, mulle aga viirastus kuskil lähedal Matvei hääl. Ema tõusis, tuli minu juurde ja laskus põlvili.

Ma ei suutnud uinuda. Ema palus, ja isa pani lõõtspilli ära.

Järgmisel päeval võttis isa kirstukesest välja Punalipu ordeni, nühhis seda kalevist lapiga, ja pannud sellele alla punase lindi, kruvis ta sõjaväepluusi külge. Siis võttis ta laualt leivapätsi ning brõnzat ja mähkis need vana purjetüki sisse. Pärast seda kui kogu pere oli istunud hetke sõnatult koos, tõusti üles. Isa jättis meiega hüvasti, võttis kepi ja hakkas minema mäekuru poole. Ema saatis teda mäelõheni. Kui ema tagasi tuli, ütles ta, et isa olevat läinud Kubaanimaale, et selgitada sinna asumise võimalusi.

Oli 1929. aasta. Suurtelt maavaldustelt hakati välja kihutama kulakuid. Isa tahtis rakendada seal oma energiat. Rannikul muutus elu ikka halvemaks ja halvemaks. Sobivat maad siin ei olnud. Kala? Teada kõigile, missugune on kala Mustas meres. Kui Kertši väinas ja jõesuudmes võis veel loota kalasaagile, siis neis kohtades, mis on avatud tormile, kus merepõhi on järsu kallakuga ja sügavus suur, tuli arves-

tada ainult ulgumerd. Muidugi, varem aegadel poleks isa kunagi sõandanud minna Kubaanimaale. Mida teha seal hobuse ja sahata? Palju sa ikka paljaste kätega kühveldada jõuad? Võib minna ainult sulaseks. Aga kuhu jääb pere? Isa läks otsima uut õnne Kubaanimaalt, kus moodustati artelle kollektiivseks maaharimiseks ja kuhu lubati saata traktoreid. Soomusrongil oli isa harjunud mehhanismidega, enne seda aga oli ta teeninud soomusautol. Traktorit olevat aga kergem juhtida kui autot, rääkisid inimesed. Nende tööst jutustati imelugusid. Traktorid asendasid hobuseid, härgi, suutsid kergeti üles kända tihket sööti.

Üheksa päeva pärast tuli isa tagasi. Tema teekonda oli krooninud edu. Seda võis hõlpsasti märgata tema lahkemaks muutunud näost. Vurrud olid keeratud kikki nagu paremail päevil. Ma tõmbasin tal kähku tolmukorraga kaetud säärikud jalast. Isa silmitses taldu, vangutas pead: «Läbi põletasin kivide peal. Mäekurus on tee ränikivine. Pole viga, Serjoga, saame uued!»

Seni kui ema kattis lauda, käis isa meiega mere ääres. Ta ujus krooli, puristas, sukeldus, keerutas rusikat mööda vett, nii et lainetas. Täna me tohtisime tema laiadelt õlgadelt merre hüpata. Ta seisis, jalad kõvasti põhjas. Me ronisime isale selga, tema aga kummardas pea alla, nii et märg, tume juuksetutt ripnes, ja käskles: «Hüppal!» Vahetevahel ta unustas enese, vaatas mere kaugesse sinetusse ja tema nägu oleks nagu mähkunud uttu. Mõistsin, et isa meenutas hukkunud Matjušat. Ja äkki, saanud lahti hetkelisest tardumusest, lõi isa jälle rusikaga vastu vett, sukeldus, haaras mind jalust, viskas lainele...

Lähenes Leljukov ja jäi vaatama isa oma pisut pörnitseva pilguga.

«Sul tuleb enesel artelliga algust teha, Stenka,» ütles isa küsimust ootamata.

Leljukovi kullakarva käed libisesid kiiresti mööda kivikesi. Ta vaatas isale kõõrdi oma hallide pungis silmadega, milles alati püsis midagi, millest ei saanud aru, kas see oli muie või umbusaldus.

«Aga sina?»

«Lähen Kubaanimaale, Stenka.»

«Ega sa aga viltu lase, Ivan Tihhonovitš?»

«Mõtlen, et ei lase. Ja ega asi lõpuks kasudes seisa.»

«Aga milles siis?»

«Elus, Stenka.»

«Kuidas nii elus? Kas sa siin oled suremas?»

«Aga sina vahest ei mõistagi seda, Stenka.»

«Räägi, võib-olla saan oma rumala koluga jagu.»

«Sõdisin kodusõjas nagu kiskja,» ütles isa, «tahtsin paremat põlve. Lõppes sõda, ja mind meelitati siia. Näen, et siin pole kuigi palju muutunud. Nii nagu enne sõda, sai Anton Storokož nüüdki oma osa, kuid ainult teise nime all. Pargased läksid tal käest ära, aga ei läinud ka. Lubab oma pargast nimetada uut moodi — «Kolja Rudneviks», ja see on kõik...»

«Nõndaks...» Stenka joonistas kepikesega mõtlikult liivale. — «Ja edasi, Ivan Tihhonovitš?»

«Aga mis edasi sai? Jutustan. Süda sundis mind minema Kubaanimaale. Mind tõmbas jälle maa poole, Leljukov. Näen, sabotaaž.»

«Sabotaaž?»

«Jah, Leljukov. Vili on kulakutel salvedes — ei müü. Maa on tükeldatud — ei künta. Söötis. Mullad ei hinga. Põllud on torni kõrguselt kasvanud täis karuohakaid, lursvilja, piimohakaid. Ja missugune maal!»

«Pole seda, millega neist jagu saada,» ütles Stenka.

«Saame jagu.»

«Millega?»

«Traktoritega.»

«Tähendab, et oled otsustanud kindlasti ära minna?» küsis Leljukov veel kord.

«Olen kindlasti otsustanud lahkuda.»

«Aga kellele jääb maja?»

«Peremehele. Tead ju isegi, et olen üüriline.»

«Aga kes siis nüüd asendab Antonit?»

«Selgitage ja otsustage ise.»

«Anton käib peale, tahab jälle saada artelli juhiks.»

«Astu vastu,» soovitas isa.

«Üks ei saa kõigi vastu, sina aga lähed ära.»

«Niikaua kui Storokož on ametis, ma ei lähe. Teen homme käigu rakukesse, toon inimese.»

«Vaata see on tubli.»

«Artell tuleb aga sinul vastu võtta, Stenka.»

«Eks me näe,» vastas Leljukov põiklevalt ja lahkus, surunud enne isa kätt.

Isa täitis oma lubaduse. Lapsepõlvest peale õpetasid vanemad meid oma eeskujuga antud sõna rangelt pidama. See oli meile elus suureks abiks. Isaga koos saabus inimene, kes oli saadetud parteirakukese poolt. Tema kõnelustest täiskasvanutega saime teada, et meie külaline oli teeninud minööri miinilaeval «Kertš», mis võttis osa Vladimir Iljitš Lenini käsu täitmisest 1918. aastal. Miinilaev laskis Tsemessi lahes Musta mere laevastiku suured sõjalaevad torpeedodega põhja, et eskaadrit mitte sakslaste kätte anda. Ajalooline miinilaev uputati meeskonna enda poolt Tuapse piirkonnas.

Kahel kommunistil — minööri miinilaevalt «Kertš» ja Taaritsõnit kaitsnud soomusrongi võitlejal olid ühised huvid ja vastastikune arusaamine. Stronski, nii oli «Kertši» minööri perekonnanimi, jättis otsustuskindla, julge inimese mulje.

Kõhn, paljavõitu peaga, tätoveeringutega tugevaid käeli, pintsakus, mis meenutas bušlatti, ei erinenud Stronski isegi väliselt kalureist, kes olid tulnud kärevaldsele artelli koosolekule.

Koosolek peeti kalakuuris mere kaldal. Stronski kõneles tuluselt uuest elust, mis algab lähemas tulevikus meie rannas.

Endine minöör leppis oskuslikult kokku kaluritega. Anton Storokož esines vaguralt, nagu alistuks ta meeleldi üldisele tahtele.

Uue kalapüügikolhoosi esimeheks valiti Stenka Leljukov.

Mäletan, kuidas Stronski meilt ära sõitis. Ta rääkis südamest isaga, pahvides kiiresti peenikest odavat paberossi. Stronski näos oli näha rahuldust ja samal ajal mingisugust ärevust, nagu oleks ta, lõpetanud edukalt ühe lahingu, mõtelnud juba järgmisele võitlusele ega saanud seetõttu olla täiesti rahulik. Kes võis siis teada, et palju aastaid hiljem ristuvad jälle «Kertši» minööri ja selle poisikese teed, kes kuulas põneva häälega iga tema sõna.

Ja umbes nädala pärast jõudsid meie vetesse esimesed kaks Stronski saadetud mootorpaati. Need olid tublid pargased «Iljitši Opetus» ja «Kommunismi Võitleja». Automootorid, mis olid liitekohtadel kaetud messingiga ühelöödud puust ümbristega, asusid allruumis, pargaste ahtriosas.

Sajad kalurid tervitasid nende kahe mootorpaadi ilmumist.

Kui sellised veesõidukid oleksid ilmunud veidi varem, kas oleks siis hukkunud «Meduus»? Kas oleks torm kaasa viinud

julge Nikola? Kas ei oleks praegugi jooksnud mööda rannakive minu vanem vend?

Hüvasti, meri! Hüvasti, meie roostetanud naeltega kokkuloõdud parv, mis asendas meile indiaanlaste piroogi. Hüvasti, pamparohi, mille puhmastikud olid meile telkideks. Tõsi, selle rohuga võib liha kuni luuni läbi lõigata. Ent meie oskame käidelda tema peenikesi sakilisi võrseid. Me ei teadnud veel, millised taimed on teispool mäekuru. Meile tundus, et me kindlasti ei näe enam lõhnavat, kollase puudriga ülepuistatud mimoosi, ei leia eest pärsia akaatsia roosasid õiekesi, mis sarnanevad äsja koorunud tibukestega. Ja kas me näeme seal magnoolia otsekui plekist väljalõigatud lehti ja tema suuri nagu steariiniist voolitud õisi?

Tormid mõllasid mäeahelikus, puistasid mäed kuni jalamiini üle lumega, kuid ei käinud meie juures, orus. Me jälgisime ikka ärevusega, kuidas hallid, takistusest vihaleatud pilved tormavad välja hiiglasuurte mäetippude tagant, kuidas sealt lendavad ehmunult ära lindude parved ja tõmbavad hinge tagasi alles meie mereäärses orus. Sügisel kattus meri eri hõimu lindude käratseva hulgaga. Me tervitasime alati seda lustilist sügist.

Me ei olnud kunagi mägede piirist välja saanud. Ma ei teadnud, mis toimub sealpool. Ma polnud kuulnud sõnu «uisud», «suusad», «vildid». Kubaanimaa näis meile avara, kõrge rohuga kaetud stepina; selle kohal on palju harksabakulle ja kotkaid, rohul kappavad ratsanikud burkades ja lambanahkseis mütsides, mõõkade ning püssidega.

Moldaavlastelt-viinamarjakasvatatelt üüris isa piduritega veoki ja tugevad hobused, kes olid õpetatud mägedes sõitma. Moldaavlastel andsid meile kutsari. Ta pidi kummvankri tagasi tooma, ja peale võtma koorma teravilja, mis oli Kubaanimaal odavam.

Ees seisis pikk teekond. Isa lõikas pöökpust latte, hautas neid ja painutas üle veoki. Raamistiku tõmbas ta üle purjeriidega. Sest sai oiuline kummvanker.

Ärasõidupäeva eelõhtul kutsus isa minu ja Ilja enda juurde ning läks meiega mere kaldale. Me kandsime kirkat, köit, kahte meislit, haamrit. Rannal kohtas meid Leljukov ning jutustas hommikusest rikkalikust kalasaagist mootorpaatidega: «Nii osavasti lasksid sisse võrgud...»

Isa kuulas Leljukovi vaikides ära ja lähenes «Kolja Rud-

nevile». Pargas seisis veerikul, lainete piiril. Mõned kalurid «Kapteni Tütrelt» valmistasid pisut eemal pigi, et tõrvata tormi poolt lahtilostatud parda liitekohti. Teretanud kalureid, kastis isa kaasatoodud tõrvapintsli pigisse ja tõmbas sellega mõned korrad üle «Kolja Rudnevi» parda välise serva. Nii tegid tavaliselt kalurid, jättes hüvasti oma sõidukiga. Nüüd mõistsid kõik, nende hulgas ka Leljukov, et Ivan Lagunov ei pöördu tagasi pargase juurde.

Stenka saatis meid sõnatult nimetu jõe voolunõvani ja jäi märkamata maha. Teispool jõesängi ulatusid mere äärde tufilise kiltkivi kaljud, mis meenutasid purjesid. Neid kaljuid nimetati Mustadeks Purjedeks. Vastu nende jalamit peksid tormi ajal lained. Kohulained olid uuristanud jalamisse kummalisi koopakesi, kuhu ei jõua ujudes, ei pääse paadiga ega küüni kallastpidi. Mustad libeda samblaga kaetud kaljud undasid tuule puhul nagu korstnad.

Jõudsimme Mustade Purjedeni. Loojakuni oli jäänud tundi poolteist. Isa silmitses tähelepanelikult ümbrust. Tema pilk libises üle jalami, üle koobaste, üle kalju tipu.

«Tuleb ült kallale asuda,» ütles ta.

Ma ei taibanud, milleks isa meid siia oli toonud. Isa ei tegelnud tühja-tähjaga. Milleks oli tal siis vaja tassida endaga kaasa kirkat, haamrit, meisleid, suurt köiepundart?

«Sa ole veidi aega siin, Serjoga,» ütles isa, «meie Iljaga aga püüame ülevalt ligi pääseda.»

Isa ja Iljuša hakkasid ronima kaljule. Peagi nägin ma nende kujusid päris tipul. Nad eraldusid teravalt helesinise taeva taustal.

Siis kinnitas isa üleval köie ja hakkas ettevaatlikult laskuma. Kalju oli kirikutornist kõrgem. Lootsin isa jõule ning osavusele. Muidugi, alustatud töö viib ta tingimata lõpule. Mida ta ometi kavatseb?

Isa laskus aeglaselt, selg mere poole, toetudes jalgadega vastu kaljuseina. Kätega ta reguleeris laskumist. Ainult üks kord, kui ta läks üle kaldse prao, mis oli kalju keskelt pooleks lõiganud, tabasin ma isa põgusa pilgu, mis libises minust üle. Peaaegu kogu köis oli juba järele lastud. Isa rippus just Mustade Purjede keskpaigas. Sirutanud välja käed, hüüdis ta midagi Iljušale. Too kummardus ja vastas midagi.

Nüüd toetus isa jalgadega, ja heitnud keha tagasi, hakkas kirkaga taguma kalju pihta. Kivikilde lendas vette. «Kas

tõesti olid Mustades Purjedes varjul aarded, mida ainult isa teadis?» mõtlesin ma. Minu uudishimu oli üles piitsutatud. Oleksin tahtnud hiilida Iljuška juurde. Vaevalt küll oleks Iljuška, arvestades isegi tema kinnist iseloomu, jätnud saladuse minuga jagamata. Aga kuidas ma võisin lahkuda, kui isa oli käskinud mind oodata paigal! Ma ei saanud olla sõnakuulmatu ja vaatlesin edasi. Isa töötas kirkaga kaua aega. Ma määrasin aega mereposti laevakella kaugete helide järgi, see lõi pooltunniste vaheaegadega.

Lõpuks lakkas kirka kopsimine. Koopa suudmes sulpsatas viimane kivike. Nüüd alustas kopsimist haamer, lüües rütmiliselt meislile. Kalurid tulid tagasi lähemast kalapüügikohast. Siia kostis nende laul, lai ja avar nagu meri ning nukrutsev nagu sügisene tuul. Vaikselt laskusid vette aerud. Kajakad, meremeeste pühad linnud, lendasid toitu otsides madalalt, peaaegu puudutasid tiibadega merd, nagu tervitaksid nad kalurite karavani tulekut. Päike, mis laskus silmapiirile, jättis merele sätendavaid jälgi. Näis, nagu soriks keegi vägev merede valitseja oma tohutu suurte kätega kuldrahades.

Väikesed, ahtakesed vahilaevad sõitsid merele. Tekil olid neil samasugused kahurid. Mängukannidena väikesed näisid kaugelt need laevad, kahurid ja liikumatud punalaevastiklaste kujud, kes alustasid oma öist piirivalve-vahikorda.

Haamer kopsis kalju pihta veel kaua. Merelt hakkas õhkuma soojust, mandrilt — jahedust. Hakkasid siristama esimesed õised tsikaadid. Mul hakkas kõhe. Istusin kivile ja tõmbasin paljad jalad enda alla.

Ja äkki haaras keegi mul õlgade ümbert kinni. Võpatasin. Minu kõrval seisis isa ja Ilja, kes kandsid köit. Isa riietel ja kätel oli kivitolmu jälgi. Marrastus vasaku käe randmel jooksis verd, tõenäoliselt oli isa seda vigastanud ebaõnnestunud löögiga meislile. Ent hoolimata uudishimust ei esitanud ma ühtegi küsimust. Kui me läksime maja poole, kummardus isa kitsemuraka-pöösaid laiali lükates minu kohale ja suudles mind. Seda juhtus harva.

«Ütle, papa,» küsisin ma tasa, «Mida te tegite Iljušaga mustal kaljul?»

Isa ei vastanud kohe. Me astusime temaga veel mõned sammud külge külje kõrval. Teel muljus ta peoga minu käharaid juukseid, mis olid soolast ja päikesest jäigad nagu traat.

«Jätsime Matjušaga hüvasti,» vastas isa.

«Ainult teie? Aga mina?»

«Ei. Meie kõik, kolmekesi. Homme läheb ema sinna hüvasti jätma.»

«Mida sa siis kaljul raiusid?»

«Sõnu, mis märgitakse kallile kalmule.»

Rohkem ei öelnud ta midagi. Hiljem, kui kasvasin suuremaks ja sain targemaks, mõistsin ma, et isa ei suutnud endale kunagi andestada poja hukkumist. Oli ema ju ometi palunud lapsed koju jätta. Isa ei suutnud unustada, et ta lahutas pojad ja pani Matvei puruvanale pargasele, mis lubati avamerele ainult artellijuhi ahnuse tõttu.

... Koidikul on meie orus alles pime. Päike tuleb meile Kubaanist, kuid mäed segavad teda. Koidu ajal on mäed meie poolt küljest tavaliselt nii tumedad, et on võimatu eraldada isegi puid. Aga otsekui papist väljalõigatud tipud on vastasküljest valgustatud tõusva päikese kullasest leegist.

Nüüd on mulle meelde jäänud see kastene hüvastijätuhommik. Me läksime ema ja õekesega Mustade Purjede poole. Pooluline Anetška tusatses, virildas huuli. Ta ei mõistnud, miks teda nii vara oli äratatud. Mina aga põlesin kannatamatusest. Jõudsime mereni ja kaljudeni sel silmapilgul, kui mäeharja tagant paiskusid välja alles esimesed päikesekiired. Ja nende ohtra valguse paistel lugesin ma isa poolt kalju sisse raiutud kirja:

MATVEI LAGUNOV

1918—1929

Stalingrad — Must meri

Kolmas peatükk

PUHKEPEATUSEL

Kummvanker oli läbinud oru, algas tõus märke. Seljataha jäid moldaavlaste küla majakesed, kapsapäid täistipitud seemnekapsa-põld ja õitsvad tubakaistandused.

Meie kutsar Mossei Suhhomlin sammus kummvankri kõrval. Rautatud kapjade üksluine plagin mõjus uinutavalt. Kummvankris istusid ema, Anjuta ja noorem vend Kolja.

Õde kõneles poolvaljusti nukkudega. Kolja näris õuna. Isa, Iljuša ja mina sammusime mööda teed. Kogu tõus ülekäigule otsustati minna jalgsi, et mitte väsitada hobuseid. Tee muutus käänuliseks. Meri, mis lamas täielikus tuulevaikus, ilmus nähtavale kord paremalt, kord vasakult. Ja lõpuks kadus ta hoopis. Ma ootasin, et ta ilmub teise käänaku tagant uuesti, ja vaatasin ikka jälle tagasi, et silmata kasvõi seda sinist vee kolmnurka, mida ma viimati nägin. Paistsid ikka veel küpresside ladvad, meenutades meie orgu, siis kadusid needki.

Kutsar Suhhomlin alustas moldaavia laulu, — selles oli palju talumatut igatsust. Laulu sõnad olid mulle tundmatud. Ema avas silmad, kuulatas laulu ja peitis end jälle kummvankri sügavusse. Me nägime tema võpatavaid õlgu ja kuklale seotud patse. Isa läks Suhhomlinile järele ja ütles talle midagi tasakesi. Kutsar alustas teist laulu, kuid selleski oli vähe rõõmu. Sellisena, moldaavia nukraist viisidest saadetuna, jäi mulle meelde tee uue elu poole.

Tee kulges piki kuru. All voolas jõgi. Mida kaugemale mägedesse jõuti, seda valjemini kostis tema kohin. Päeva lõpuks kohises jõgi suures sügavuses nagu meri keskmise lainemurru ajal või nagu lehtmets ühtlase tugeva tuule käes.

Mäed tõusid ikka kõrgemale ja kõrgemale. Kuru lõikasid läbi püstloodis mäed. Kaljud rippusid meie kohal. Kuskil kõrgel sinetas taevas. Vahel harva heitis päike meile oma kiiri. Käimine muutus raskemaks, kuigi maantee näis kulgevat ilma igasuguste tõusudeta — neid varjasid käänakute siksakid.

Otsustasin teeselda pööraselt väsinut: lasksin pea longu ja käed rippu, nagu on hernehirmutisel, hakkasin lonkama, teistest maha jääma.

«Mis sa lohistad ennast edasi nagu kividega peksetu?» küsis rangelt Iljuša.

«Aga mis see sinu asi on?»

«Kavalavõitu oled, vaat mis...»

«Aga mis see sinu asi on?»

Kuuldes meie näaklemist tuli ema käigul sõidukist maha, pani mu kummvankrisse istuma, ise aga hakkas minema jalgsi. Nõjatusin vastu õkeest ning uinusin. Iljuška äratas mu ebasõbraliku tõukega, katkestades minu sügava une täis võitlusi mingisuguste koletistega Mustade Purjede juures.

Silmasin venna läbi. Iljuška välgatas oma mustade silmadega, mis olid sarnased ema omadega ja ütles etteheitvalt:

«Ema on käinud jalgsi juba üle kümne kilomeetri.»

Hüppasin kiiresti maha.

Meie ees laius avar org. Oitsvail saja-aastastel pärnadel kihasid mustakehalised mäestikumesilased. Pööraselt tormav jõgi voolas kurusse. Jõe taga tõusid valge pöökpuu, tamme- ja hõbekuusemetsad, mida valgustas loojenev päike. Vingus saeveski. Saepurhunnikud sarnanesid odraterade kuhjadega. Saaveskist eemal, kallakuil nõlvadel, silmasin rändmesilaid sadade tarudega.

Varsti rakendati hobused lahti ja süüdati suur lõke. Nulurõndid andsid kõrget leeki, puu praksus ja kõmmutas igasse külge. Ema valmistus õhtusööki keetma. Tahtsin lunastada oma süü, teda abistada. Läksin tema juurde, kuid teha polnud enam midagi. Iljuška oli käinud allikal vee järel, toonud laua jaurvilja lõikamiseks, ladunud looduslikest kividest kolde. Ma ei lugenud ema heades silmades etteheite varjugi. Ning seetõttu oli mul veelgi raskem.

Isa jutles kutsariga. Kongis ninaga pikakasvuline moldaavlane kuulas teda tähelepanelikult. Suhhomlin oli veidi üle kahekümne aasta vana. Tal olid juba naine ja laps ning ta mõtles sügisel isast lahku lüüa. Moldaavlaste sinine pleekinud särk oli lahti nõõbitud. Saabaste asemel olid tal jalas rihmakesega piki põida kokkutõmmatud seanahast pastlad. Laia vöö küljes, mis oli ilustatud odavahinnaliste metallkaunistustega, rippus tupega puss. Tema õlgkübar lamas veidi eemal. Ta oli seda piserdanud veega, kaitseks sädemete eest, mida pildus laiaili põlev nulg. Nahkvöö all hoidsid rannaäärsed moldaavlaste tavaliselt raha. Teadsin, et Suhhomlinil on raha, mis on valmis pandud vilja ostmiseks — vöö oli ühest kohast pungis.

Oigupoolest oli mul ükspuha, kus kutsar raha hoiab. See küsimus huvitas mind ainult ühel põhjusel: ma kartsin, et võib-olla on sellest juhuslikult teada saanud röövlid, keda minu veendumuse kohaselt oli neis mägedes niisama palju kui Mustas meres delfiine.

Oleksin tahtnud, et täiskasvanud oleksid kõnelnud meid ähvardavaist hädaohtudest ja võtaksid tarvitusele vajalikke abinõusid. Paraku oli jutlemine rahulik. Moldaavlane kavatses osta sealtpoolt ülekäiku nisu mitte ainult oma isa, vaid ka

enda jaoks. Ta kaebas, et isa hakkab teda vara lahutamise puhul pinnima ja et ta eraldudes saab esimesel aastal maitsta viletsust. Vilja veeti randa Kubaanist — ta oli turgudelt kadumas. Liikused kuuldused, et järgmine aasta tuleb veelgi halvem. Kubaanis olevat kasakad otsustanud külvata vilja ainult enda tarbeks, keeldudes müümast ühtegi puuda. «Mis meist küll saab?» halas moldaavlane ja vaatas lootusrikkalt isale ja ordenile, millel sätendasid punased helgid.

Isa jutustas sellest, kuidas 1918. aastal välisriigid olid piiranud ümber Nõukogude vabariigi, nad olid otsustanud võita ta sõjaga ja tappa näljaga. Kommunistlik partei võttis enda kätte riigi kaitsmise ja maa tõrjus vaenlased eemale. Siis peitsid revolutsiooni vaenlased vilja. Koguni Lenin ise sai siis veerand naela normileiba. Isa rääkis, kuidas nende juurde Tsaritsõni rindele oli saabunud Lenini sõber — tema oli suutnud kaitsta Tsaritsõnit, koguda lõunas vilja ja päästa näljast linnade elanikkonna. Tundes Stalini nagu portreede järgi kujutlesin ma endale, kuidas ta käis mööda Volga-äärse linna tänavaid, mööda kaevikuid, astus soomusrongi...

Blokaadi tulemüüri noore vabariigi ümber kujutlesin ma endale lõomavate lõkete määratu suure sõõrina.

Isa sõnade järgi kordus ajalugu. Vaenlane oli muutunud kavalamaks, kättesaamatumaks ja oli endiselt hädaohtlik. See oli sisemine vaenlane. Tuhande võruga piiras ta leiba vajavat elanikkonda. Mingisugused kohutavad, juba mitte enam ainult tuldõhkuvad, vaid kokkukeerdunud kollamaoga sarnanevad sõõrid tõmbusid üha koomale. Ja vaevalt saab neid peletisi läbi lõigata sellise noaga, nagu on kutsari oma.

Isa rääkis, et alates Lenini surmast juhib maad tema suur võitluskaaslane. Tema juhtimisel võib minna ükskõik millisesse tulle, vastu astuda mistahes takistustele. Tema juba päästab välja! Ta saadab traktorid ja need litsuvad puruks kõik kollamaod.

Isa sõitis Kubaani nagu rindele. Ta ei oodanud seal rahulikku elu. Teda ei hirmutanud ohud võitluses nende aadete nimel, millede eest ta oli nooruses sõdinud. Isa tugevad käed, mis purustavad vastu kive nulu halge, võisid eelseisvas kokkupõrkes olla kõigiti vajalikud.

Moldaavlane küsis:

«Kes siis elu teisale keerab? Kas kommuunid?»

«Kolhoos,» ütles isa samasuguse uhkusega, nagu ta lausus sõnu «polk», «diviis».

Millega ma ometi saaksin abistada isa tema uutes lahingumuredes? Rannas elades olin õppinud hästi ujuma, sõudma kerge poolaeruga, heiskama purjesid, vahet tegema tuulte vahel. Hakkasin õppima lugemist ning kirjutamist, mind tõmbas enda poole inimeste tarkus, mis oli peidetud raamatuisse.

Mägedesse saabus tähevalge öö. Kohe langes kaste. Kaks määsulist mägiõõkest rüsesid ja kolistasid kividega.

Pärast õhtusööki pakkusin end ise emale appi: pesin sõõginõud, hõõrusin läikima vasest kastruli, tõin jõest vett.

Iljuška naeris omaette. Ta arvas, et minule olid avaldanud mõju tema pilked. Ta eksis: tahtsin, et minu usinust näeks inimene, kes oli suutnud kihutada minema tsaari ja võita kõik vaenlased.

Neljas peatükk

KUMMVANKER JÕUAB PÄRALE

Lõpuks oli meie kummvanker ületanud seljaku ja me jõudime äkki Kubaani eelmäestiku piirkonda.

Raske kraamikoorma vedamisest kurnatud hobused samusid väsinult teekonna viimaseid kilomeetreid.

Kahel pool teed seisid õitsemist lõpetavad päevalilled, maisitõlvikud olid murdumas lihavaist teradest. Samuti nagu moldaavia külaski, õitsesid siin kõrged tubakad. Vahetevahel möödusime meloni- ja arbuusiväljadest, millede ümber oli istutatud harjashirssi. Sel ajal polnud veel avaraid kolhoosipõlde. Igaüks eraldas ennast naabreist kõigist neljast küljest kas hirsi, maisi või tarakõrguse rooga — sorgoga. Kuulata-de täiskasvanute kõnelusi pöörasin koos nendega tähelepanu kündmata maatükkidele, mis olid kaetud umbrohtudega — ambroosiaga, võrmiga, piimohakatega. Käsitsi niidetud vili pehkis mustaksläinud hakkides. Siin-seal töötasid viljapeksu-masinad.

Jõudnud suurele Krasnodari maanteele, pöördusime vasakule. Alles äsja olid jäänud mäed meie taha, ja juba jälle vedasid hobused aeg-ajalt lakku lehvitades meie kummvankrit mägede poole. Kui võrrelda mäeahelikku määratu suure loo-

gaga, siis liikusime selle läänepoolsest aluselt idapoolsele. Mäed, mis kaitsevad meie kalurite asundust idatuulte eest, olid nüüd silme ees. Vaat, kust panid ehmunult plehku lindude käratsevad parved! Kuruorgudest läbilõigatud lausikmaa lähenes madalavõitu seljakule, mille jalamit piiras mägijõgi. Lai ja sirge nagu lahtirullitud linane kangas, lõppes stepi-tee mägedega. Kuhu tee edasi kulges, ei olnud esialgu teada. Võib-olla seal ta lõpebki? Või viis ta jälle teise, mulle tundmatu mäekuru poole?

Varsti eraldasin käharate lehtpuumetsade tumedais laineis valgeseinalisi majakesi, mis olid laiali pillatud nii mäe nõlvakule kui ka jalamile. Need valged majakesed meenutasid mulle tahtmatult väsinud kajakate parve, kes olid laskunud laineile puhkama. Kuum tuul ning õhupeegelduste voogav värelemine tugevdasid seda võrdlust ja minu lapsesüda oli valmis armastama neid uusi paiku, kus mulle oli määratud elada, kurvastada ning rõõmu tunda.

Püramiidikujulised paplid mõlemal pool sissesõiduteed meenutasid küpresse. Noh, mis siis ikka, muutunud ei ole peaaegu midagi...

«See on Psekupskaja staniitsa,» ütles isa.

Ema vaatas tähelepanelikult ja ärevalt ringi.

«Kuidas siin küttega on?» küsis ta.

«Kütet on,» isa viipas käega metsarikkaile mägedele.

«Võta ainult kirves kätte.»

«Aga vesi?»

«Allikad. Võib ka kaevu kaevata. Siin laotakse rakked jõekividest.»

«Kas kartul tärkab?»

«Ja kuidas veel!»

«Kas kool on lähedal?»

«Ehitame endile elamise koolimaja kõrvale,» pilgutas isa mulle salamahti silma. «Aga sinule, Sergei, on peale kooli varutud jõgi. Uju ja sulista...»

«Aga kala?»

«Ma ei armasta kala,» segas end vahele Anjuta.

«On ka kala, kui sul sellest pole veel kops üle maksa läinud, Anjuta.»

«Ma tahan praetud maksa,» ütles õeke.

Sõitsime sisse staniitsasse. Ookruga värvitud käsipuudega puust sillake kõmises hobuste kapjade all. Kõik kõitis minu

tähelepanu. Tänav oli lai, teda poolitas teehöövli abil korralikult silutud sõidutee.

Valged majakesed peitusid õuna- ja pirnipuuadade varju. Tänav aarde ulatusid kitsaist tammelattidest püsttarad — staketid. Tarad olid ühekõrgused: nende ühtlane joon algas piirimaalt papli-puiestee juurest ja lõppes kivist hoonete kõrval, mis asetsesid aiaga piiratud pargis. Pargivärava vineerist vooderdusele oli maalitud õlivärviga: «Tere tulemast!»

Et see kutse polnud määratud meile, taipasin ma sellest, et meie kummvankrit ei lastud värava lähedalegi. Pargi jalgväraval seisis naisvalvur kepiga. Paplipuiestee kulges läbi kogu pargi. Puude vahelt nägin ma tasaste nõlvadega mäge, mis oli kaetud hämara metsaga. Hiljem sain teada, et kivihooned ning park kuuluvad kuurordile ja et kaugemal jõe pool, vannihoonete juures, kus ravivad end haiged, voolavad värvilised allikad.

«Oodake siin pisut, ma otsin üles Ustin Anissimovitši,» ütles isa.

«Mine pealegi,» ütles ema.

Isa astus kiirel sammul jalgvärava juurde, ütles midagi kepiga naisele ja see laskis ta läbi.

Ema heitis pilgu isale järele ja ohkas. Mõistsin tema meeleolu. Ka mina ei tundnud ennast kuigi hästi. Olime saanud võõrasse, tundmatusse kohta. Meil polnud esialgu kuskil peatuda, kuskil võimalust ennast pesta.

Kuni isa otsis Ustin Anissimovitši, lähenesime lillepeenarde keskel seisvale Lenini mälestussambale. Lenini parem käsi on suunatud Kubaani stepi poole. Vasakusse kätte on pigistatud sonimüts. Samba alus on tehtud ühest graniidirahnust.

«Kuidas hüütakse neid lillekesi?» küsis Anjuta, osutades peenrale.

«Ei tea,» vastas mälestussammast tähelepanelikult vaatlev Iljuša.

«Ma murrin ühe, nuusutan!»

«Ma sulle näitan,» ütles Iljuša Anjutale vaatamata.

«Küll aga lõhnavad!» Anjuta tõmbas ninaga ja ta tõlmutud näo ke väljendas rõõmu.

«Sa seamaks!» narritasin ma teda.

«Ma ütlen emale. Tingimata ütlen... Ma tean, kes see on,» ta tõstis näpu mälestussamba poole.

«Kes?» Iljuša vaatas armastusega õele.

«Vanaisa Lenin,» ütles Anjuta.

«Sa tead tõesti,» kiitis teda Iljuša. «Tubli tüdruk, nõsunina.»

«Miks on mul sihukesed vennad,» Anjuta virildas huuli oma harjunud kombe kohaselt, mis oli laenatud kelleltki tüdrukult kalurite asulas: «üks sõimab seamaksaks, teine nõsuninaks. Papa, papa tuleb!»

Anjuta jooksis isale vastu. Isa tuli koos mehega, kes kandis valget särki pükste peal, musta kitsast südpaelast lipsu ja kübarat käes. Tundmatu muheles rõõmsalt, ja kiirendanud sammu, lehvitab juba eemalt emale paar korda kübaraga. Taipasin, et see ongi arst Ustin Anissimovitš.

Ustin Anissimovitš oli tollal ligi viiekümne aastane. Tema peas püsisid veel hõredavõitu kaussümmarguselt lõigatud pikad juuksed. Tema liigutustes oli veel küllaldaselt elavust ja ta heledad tähelepanelikud silmad sädelesid sõbralikult.

Ma polnud Ustin Anissimovitši kunagi näinud, kuid kuulnud temast olin palju. Sain aru, miks arst, ulatanud emale käed, talle ütles: «Pole viga, pole viga, mis sinna ikka parata, Tonetška.» Ning ema leidis enese ta süleluses. Olin kuulnud suurest sõprusest minu vanemate ja Ustin Anissimovitši vahel, mis oli pärit juba kodusõja päevilt. Ustin Anissimovitš oli aidanud emal pääseda ümberpiiratud Tšornõi Jarist Tšaritsõnisse. Arst oli Matvei vader.

Praegu, nähes jälle oma vana sõpra, meenus emale kõik, ta ei suutnud end valitseda ning puhkes tänaval nutma.

Ka mina ei tundnud ennast kuigi hästi. Et mitte näidata oma erutust, pöördus ukse Iljuša kõrvale. Anjuta tõinas, tõmbas ema seelikust ja trampis jalgadega.

«Mamma, jäta, jäta, mulle ei meeldi, kui sa nutad!»

Tutvunud meie kõigiga, käskis Ustin Anissimovitš sõita oma maja juurde. Meie läksime koos emaga vankri järel, isa ja Ustin Anissimovitš kõndisid ees.

Varsti pöördusime peatänavalt ära vasakule. Väikest, kitsast veelompidega kaetud tänavat mööda jõudsimel hiljuti valgeks lubjatud nägusa kivimaja ette. Maja katus oli tsingitud plekist, ta oli kaunistatud kahe keeglikujulise tornikesega, mis olid samuti plekiga kaetud ja mille otsas olid vardad. Kolm määratu suurt jämedate tüvedega ja omavahel kokkupõimunud latvadega hõbepaju seisid tihedalt üksteise kõrval

aia ääres. Üks puu oli päris vastu maja surutud. Näis, nagu oleks vihmaveetoru kinnitatud tema kareda koore külge.

Tänavapool oli majal kaks rõdu: nurkmine, paekivist astmetega — patsientidele, teine aga, kus oli maas päevalilleseemne-koori, oli paraadsissekäik nikerdatud katusealusega ja pinkidega istumiseks. Siitkaudu mindigi tuppa. Kahte akent, mis olid teise välistrepi juures, varjasid seestpoolt kardinad, aga kolmas, suur aken, oli pooleldi kaetud marliga.

«Me läheme jalgväravast,» ütles peremees, «aga teie, sõber,» pöördus ta moldaavlaste poole, «sõitke sisse teiselt poolt, seal on õuevärav.»

Ustin Anissimovitš läks läbi jalgvärava, tõstis kinnituspuu õueväravalt ja avas selle.

«Sõitke sisse,» hüüdis ta moldaavlastele, «otse kuuri juurde! Heinu ja otri leiame.»

Seisime kõheldes jalgväraval. Silmasin tütarlast, kes oli tulnud majast rõdule. Ta tõstis peopesa päikesevarjuks silme ette, mis olid niisama heledad kui Ustin Anissimovitšil, lipsas uksest sisse ja tuli tagasi, luud käes. Tütarlaps äigas kiiresti koores trepi pealt ära ja paugatas uksega.

«Tulge ometi sisse, tulge sisse,» kutsus Ustin Anissimovitš lahkesti.

Treppi pühkinud tütarlaps keerles juba õuel. Ta silmitses meid sundimatult matkapastlais jalgadest kuni viltkübaras peadeni ja libistas pilgu Anjutale. Oeke vaatas omakorda teda.

Tütarlaps oli jõudnud ümber riietuda kleiti, mis oli puistatud üle eredate lilledega; ta sokikestel oli äärel kolmevärviline triip ja ta kingad olid imetlusväärsest heledast punasest ning pehmest nahast. Isegi kinganööbid polnud tavalised, vaid kandilistest pärlmutritükikestest, mis sädelesid päikese käes kõigis vikerkaare värvides nagu merikarbid.

Moldaavlane päästis tumedate osavate kätega rangid lahti ja juhtis hobused leinapajust põimitud aia juurde. Tema ilmet nägin ma, et ta ei kadestanud meid, vaid võib-olla koguni haletses.

Ustin Anissimovitš suhtus meisse hästi. Tema avar maja oli kaunis. Me ei seganud arsti oma suure perega ega kuulnud ühtegi etteheitvat sõna kogu sealviibimise aja jooksul. Ometi tunnistan puhtast südamest, et mu rõõm oli suur, kui võisin viimaks uinuda omas majakeses, kuigi see oli halvem

ja väiksem ning oli pilbas-, aga mitte plekk-katusega — arsti majas ei lahkunud minust piinlikkuse tunne. Ma ei teadnud, kuidas käituda, mida võib ja mida ei või asetada aknalaudadele, lauakestele, laudadele, kus puhastada pori taldadelt ja kuidas käituda külaliste puhul.

Ma ei tundnud ennast kuigi hästi ema alaliste sosistamiste tõttu: «Ei tohi! Kuhu sa lähed?» Mul oli emast kahju. Ta püüdis kogu jõust osutada teeneid Ustin Anissimovitši abikaasale, kärsitule ja haiglasele naisele. Majaperenaise ärritus sõltus tema haigustest, mitte meie sealolekust. Siiski me kandisime torisemise endi arvele ning jäime tema juuresolekul vaikseks ning võõrastasime.

Kuulsin kord, kuidas ta kaebas oma mehele:

«Mulle näib, et teen nende heaks kõik. Mul on hea meel sinu sõpradest, olen neist nii palju kuulnud. Aga miks on neil minu hoolitsuse pärast piinlik?»

«Kujutle ennast nende olukorras,» vastas Ustin Anissimovitš talle tasase häälega. «Kui Ivan Tihhonovitš koduneb kolhoosis ja ehitab majakese, oleme meiegi tema külalised. Siis muutub ka Antonina Nikolajevna rõõmsamaks.»

Esialgu olin ma vaba nagu tuul, tutvusin staniitsa maalilise ümbrusega ja sõlmisin uusi tutvusi. Nii toimus minu esimene kohtumine Viktor Nehhodaga, Jaša Volõnskiga ja Paška Fessenkoga.

See juhtus vististi üks kuu pärast meie saabumist Psekupskaja staniitsasse.

Moldaavlane Mossei Suhhomlin, hankinud endale ränga raha eest nisu, oli ammu lahkunud. Isa oli uues kohas juba kodunenud ja alustas teravilja-kolhoosi organiseerimist. Talle oli ülesandeks tehtud sõita linna ning tuua ära esimene traktor. Kuid sellest ma jutustan hiljem.

Viies peatükk

FANAGORIIKLASED

Siniseis supelpükstes, palja jalu ja mütsita, siirdusin ma oma truude lambakoerte saatel Fanagoriika kaldale. Siin suubus jõgi alles orgu ega olnud seepärast jõudnud uuristada sügavat sängi. Fanagoriika voolas loogeldes, uhtudes parema

kalda savimassiive. Vasakul pool kõrgus samuti uhtunud ruske kallas, sellel aga oli kõveraid tammi, hõbepajusid ja palju mahalangunud puid, karjaste poolt äratõmmatud koorega. Seal ulatus kõrvu kitsekarja kellukeste tilinat ja piitsade plaksumist. Oli õhtupoolik. Karjased pöördusid tagasi staniitsasse.

Naeru ja ergutushüüete saatel ujutasid mõned poisikesed jõe ääri. Otsustades tema vingumise järgi ei teadnud vaene loom, kuidas poisikeste käest välja rabelda. Noor õlgkübaras karjane ajas koolmest üle kahte roosat puhtatõulist kultu.

Karjane jälgis kartlikult endavanuste ajaviidet. Nagu näha, olid ääri ujutavad poisid talle hästi tuntud ja ta ei tahtnud nendega kohtuda.

Ta püüdis koolmest kiiremini mööduda. Kuldid läksid meelaasti vette. Astudes mööda põhja ja tehes oma sõrgadega väikesi kiireid samme ületasid nad jõe ning tõusid järsku paremale kaldale.

Karjase õlgkübar kadus varsti koplite taha.

Sealpool koolme kohal asuvat põikmadalikku muutus jõgi laiemaks ja moodustas mitu haru. Vesi vulises tasa mööda kive, uhtudes harvu leinapaju puhmastikke. Puhmastike vastas põlvini vees, õngeritv käes, seisis suurte silmadega kõhnuke poisike. Tal oli seljas katkine särk ja jalas traksidega pükseid. Midagi haletsemisväärset oli kõigis tema kõhetu kehakese liigutustes ja sagedases pükste kergitamises, kuigi need seisis traksid abil kindlalt üleval. Äg-ajalt vaatas ta kartlikult kätatseva jõugu poole. Oli märgata, et poisike ruttas õngitsemist lõpetama, püüdes hoiduda kindlasti teadaolevast hädast.

Laskusin järsakult alla ja peatusin kõntsaga kaetud kividel.

«Sa õngitsed, aga mida sa õhtuks sööd?» küsisin õngitsevalt poisikeselt turtsakalt, matkides oma vanemat venda.

Minu mereäärsest päevitusest vasevärviline nägu, sõltumatu väljendus ja metsikud lambakoerad — kõik see pani poisikese ilmselt jahmatama. Ta vaatas mind ehmunult ja õngeritv värises tema käes. Õngenöör kandus allavoolu.

«Vaikid, tülka?»

«Siin pole tülkat... ei hakka õnge...» pomises ta.

«Noh, näita õige välja, mida sa sellest lombist püüad?»

Poisike pani õngeridva veele, surus otsa kiviga kinni ja hakkas alandlikult minu poole tulema.

Koerad hakkasid urisema. Mõned sammud kaldast eemal jäi poisike seisma. Vesi ulatus tal veidi üle pahklude. Nüüd märkas ma trakside külge kinnitatud peent nõõri ja nõõril mõnd läbi lõpuste lükitud kalakest. Kui poisike peatus, pöördus üks neist valge kõhuga ülespoole.

«Miks sa siis seisad nagu tulp?»

«Sul on koerad,» ütles ta. «Hiljuti sain pureda.»

«Minu omad sind ei puutu,» vastasin ma jõhkralt, tundes oma üleolekut.

Poisike astus kaldale. Tema näole ilmus tehtud naeratus. Mul hakkas temast hale. Valisin ühe kaladest ja hüpitasin seda paar korda peopesal. Valge kõhuke välgatas nagu päikese peegelduslaik.

«Kuidas seda nimetatakse?»

«Mustkõht.»

«Mustkõht?» küsisin ma temalt ähvardavalt.

«Sind paneb imestama, et tal on valge kõht. Ma ka ei uskunud,» õigustas poisike end kiiresti. «See on aga tõesti mustkõht.»

«Aga see?»

«Turb. Näed, milline pea. Siin on kaks turba ja neli mustkõhtu. Kui tahad koju kalu viia, annan ma nad sulle. Ainult oota pisut, kuni ma veel juurde püüan.»

Poisike oli nähtavasti ülekohtuga harjunud. Mul hakkas häbi. Pidada mind riisujaks! Tahtsin teda rahustada, näidata oma suurmeelsust. Võib-olla on tarvis teda kaitsta!

«Mulle pole sinu kalu vaja,» ütlesin ma.

«Pole vaja? Aga sa kutsusid mind...»

«Oli lihtsalt huvitav... Näed... ma saabusin hiljuti Musta mere äärest. Olen harjunud tegelema vaat sellise veega,» ajasin käed hästi laiali, «vaat sellise sügavusega,» minu silmad tõusid taeva poole, kus lendas ringi harksabakull. «Aga kalu! Kas sa tead, mis on beluga? Kust võid sa seda teada! Aga sihukestega, näe, me söötsime kajakaid...»

«Ma ei teadnud, et sa tulid sealt. Muidugi, kui sa võisid püüda sihukest suuri kalu, mis on sul siis minu mustkõhtudest.» Taibanud, et tal pole vaja mind karta, sattus poisike jutuhuugu, ilmutades kirglikku vestlemishimu, mis on tavaliselt omane tundlikele, heidutatud lastele. «Siis sa püüdsid delfiine? Ma püüdsin ka hiljuti vaat sellise viidika. Ma ei

saanudki viidikat viia oma onule, kelle juures ma praegu elan. Poisid võtsid viidika ära. See tähendab ei... võtnud ära,» poisike vaatas ümber, «ma ise andsin muist kalu neile. Onu on ju näinud igasuguseid. Aga tead, kuidas näeb välja pardkala? Olen püüdnud õngega ka pardkala. Aga on olemas kala, mida hüütakse kivitrulliks. Tal on vaat sihuke pisike pea, laiake... On ka püütud.»

«Kas siin nolguseid leidub?»

«Nolgused on siin pisikesed, suurepealised. Peidab enese kivi juurde, ja sa ei märkagi, kas on seal piklik sammaldunud kivi või nolgus. Ahvenaid leidub siin ka ja rünte, aga kevadel tuleb kudema šamaika. Vaat, kui siin on šamaika! Võta peoga! Aga...»

Piinatud siga rabeles lõpuks poiste julmadest kätest lahti ja lendas piki kallast nagu nool. Ta jooksis koolmele viivale kallakule ja kadus silmapilkselt meie silmist.

Nüüd hakkasid poisikesed meie poole tulema, nad karjusid midagi, vehkisid rusikatega. Minu uus tuttav katkestas oma jutustuse ja tema rõõmsamaks muutunud näole ilmus uuesti ärevus.

«Vitka Nehhoda,» sosistas ta tasa, «ja temaga koos Paška Fessenko... Paška... Nad tulevad kindlasti siia.»

«Tulgu.»

Poisike silmitses mind tähelepanelikult, nagu võrdleks ta minu jõudu tema poolt korduvalt järeleproovitud hädaohtliku jõuga, mis meie poole liikus.

«Sa parem tee, nagu poleks sa minuga tuttav,» ütles ta kiirelt. «Ma ostan enese välja...» ja ta parandas ruttu: «ma kingin neile... kas või kogu niiditäie. Hea, et ma nende tulekuni jõudsin midagi püüda. Vahest tõmban konksuga välja veel mõne turva või mustkõhu.»

Poisike astus rutuga oma õngeridva juurde, võttis vöö vahelt tikukarbi, tõmbas sealt välja ussi ja pistis selle konksu otsa. Süljanud mõned korrad ussile, viskas ta õnge päri-voolu.

«Miks sa ilma korgita püüad?»

«Miks korgita? Siin ju vesi kisub. Vaikses vees õngitsen korgiga. Näe seal,» ta osutas teisale, «püüan korgiga.» Poisike silmitses õngekonksu ja vangutas pead. «Näkkis, näkkis ja lättis. Tuleb minna teise kohta.»

Uhtelugu ringi vaadates sumas ta ülesvoolu. Jälle vihises

õngeritv. Poisikese kõhnukesel tõmmul näol tardus pinev tähelepanu. Veel sekund — ja tema peenike käe tõmbas õngeridva enda poole ning ma nägin väikese õngitseja rõõmust säramalöönud nägu.

«Sain veel ühe mustkõhu!» hüüatas ta lõbusalt. «Viies!»

Tema sõrmed lükkasid kepikese osavalt lõpuste tagant läbi ja kalake libises niitipidi alla.

Meie rahuliku jutlemise katkestas lähenev jõuk. Poisikesed liikusid piki Fanagoriika kallast, pildusid kive ja kisasid lõbusate, kimedate häälega mingeid salme. Kuulnud neid riimitud hüüdeid, hakkas poisike värisema ning kahvatas, — vististi nõnda värisid kahvanäolised vennad, kui nad kuulsid indiaanlaste sõjahüüdu kuskil Orinoko lätteil.

Paljad «indiaanlased» lähenesid meile. Loskut ja Malva tõusid jalule, ajasid hambad irevile. Ma lootsin nende toetusele. Poisikese-õngitseja olukord aga oli ilmselt lootusetu. Otsustasin teda kaitsta. «Indiaanlased» vehkisid oma märgade, nuutideks keeratud pükstega ja karjusid:

Jaška juurde pundiga!
Vatsa läbi torkima!

«Jaška — see olen mina,» tähendas poisike kurvalt, «aga see eesmine on Vitka Nehhoda...»

«Astu jõest välja, tule minu juurde,» kamandasin mina.

«Pole vaja,» hakkas anuma Jaška, «mingil tingimusel... Sa lähed siit minema, aga minul... tuleb nendega kokku saada... Mul tuleb nendega elada...»

«Tule minu juurde,» käskisin ma rangemalt.

«Sa ei saa nendest jagu,» sosistas Jaška, täites kartlikult minu käsku. «Kuuled, nad hoiavad p u n t i.»

See esmakordselt kuuldud sõna tähendas tõenäoliselt kampa ehk jõuku. Ent ma valmistusin mitte alla andma.

Poisid tulid lähemale. Nüüd võisin ma neid kõiki näha. Vitka Nehhoda oli kõrget kasvu pikakoivaline poiss lühikesespüगतud valgete juuste ja upsaka pilguga. Vitka esines juhina ja karjus kõigist valjemini: «Vatsa läbi torkima!» Ta käis ees ja erinevalt ülejäänuid oli märgades supelpükstes, mis olid kleepunud tema kintsude ümber.

Paška Fessenko, teine tülinorija, oli Viktorist lühem ja kehaliselt vähem arenenud. Paška oli riiukukk ainult siis, kui tundis tugeva kaitset. Tema hääli oli karjumisest juba kähi-

sema hakanud ning ta vehkles kätega rohkem kui ükski teine. Nehhoda astus otse, ühtlase, kindla sammuga. Paška tiirles nagu pääsuke katuse juures, ergutas poisse, itsitas, osutades näpuga kord minule, kord Jaškale, ise aga ei riskinud astuda esimest sammu.

Koolmele laskus eakas kasakas lahtinööbitud bešmetis¹. Ta istus hooletult, rõõtsakil väikesel põdravõigul hobusel. Teine hobune, märgade laikudega hiljuti rangidest vabastatud kaelal, sörkis järel. Munakividel klobistades astusid hobused jõe, peatusid ja sirutusid vee järele. Kasakas heitis jala üle hobuse ja lõi ette odava paberossi.

«Rikud hobused ära, Sutšilin,» tähendas laitvalt põdur katkistes riietes taat, kes oli laskunud koolmele teiselt kaldalt. «Rangialune pole veel ära kuivanud, sina aga lased juua.»

«Hea küll.»

«Hea oleks mitte joota, Sutšilin.»

«Kõik nüüd üks kolhoosi vara.»

«Kas võtsite juba juured alla?» küsis taat, ajanud püsti oma väikese hallivõitu habeme.

«Just nii,» — kasakas nõõtas hobuseid ja hakkas liikuma kalda poole. Ta juhtis hobust nii hooletult, et eksis põikmatalikult kõrvale. Hobused sattusid sügavasse kohta. Ratsur kergitas pehmeisse saapaisse kängitsetud jalgu. «Küll on mägedes vihma sadanud! Küll on veekest alla ajanud!»

«Seda minagi mõtlen,» karjus vastuseks taat, «kas võtta jalad lahti ja ronida vette või annad hobused — sõidan üle. Pole isu jalgu külma kätte pista.»

«Annan hobused. Miks siis mitte anda! Ainult kas sul on tikke, üks liigne karbike?»

«Viin parajasti tagavara oma metsavahikohta, kasakas. Küllap leian karbike ületoiimetamise eest.»

«Homme hakatakse traktorit näitama. Mingisugune Lagunov-partisan näitab imeelukat!» ütles kaldale jõudnud kasakas niisama valjusti. «Tehti agitatsiooni: kahekümne hobuse eest tõmbab... Ei usu! Kas sa oled eales kuulnud sihukest lora, ah?»

«Lora on palju kuuldud,» hõikas vanamees vastu. «Aga et masin oleks kahekümne hobuse eest... Tark inimene

¹ Poolkuues. Toim.

jõuab oma aruga kõigeni... Auruvedurid ometi mõeldi välja?»

«Auruvedurid mõeldi välja jah,» nõustus kasakas, «aga need on ju ikka auruveidurid! Traktor... Sõnagi on kuidagi veider, äh?»

«Aga mis on siis temas veidrat? Eks arbuuski olnud algul veider sõna, aga näe, ometi sööme.»

«Arbuus?» Kasakas hakkas naerma. «Metsistunud oled sa metsas. Või traktori seadsid kõrvuti arbuusiga... Staniitsas rüselevad. Komnoored jooksevad majast majja. Kooperatiivi kauplusest ostsid kõik tapeedid plakatipaberiks. Parteirakuse kohale riputatakse juba punaseid kangaid. Nagu esimene mai... Noh, pidage kinni!» käratas ta hobustele, kes kargasid välja teisele kaldale. «Pole teil kaua enam elada. Saadetakse kohale traktor, teid aga tehakse vorstiks!»

Kasakas hüppas maha. Tema käed isegi ei puudutanud hobust. Ma ei teadnud, et see on osavuse tunnus. Mõtlesin, et ratsanikul on vastik puudutada hobuseid, kes on saanud kolhoosi omandiks.

Episood koolmel tõmbas endale üldise tähelepanu ja lahendas pinevaks muutunud olukorra. Aga võib-olla hakkasid poisid koeri kartma? Paška katsus korra poisse uuesti üles kütta, ta tõukas küünarnukiga Vitkat ja hüüdis:

Jaška juurde pundiga!

Vitka peatas ta, istus kivile ja silmitses heakskiitvalt koeri.

«Kas on lambakoerad?» küsis ta minult.

«Jah.»

«Ehtsad?»

«Jah.»

«Tublid koerad... kelle omad?»

«Meie.»

«Aga kes sina oled? Ivan-tsarevitš?»

«Aga milleks sul on vaja seda teada?»

Vitka muigas heasüdamlikult.

«Aga sina ära jonni,» ütles ta leplikult. «Keegi ei taha sind ära süüa. Lihtsalt niisama küsisin. Kui ei ütle, saan ise teada... kui tahan. Noh, kelle oma sa siis oled?»

«Lagunovite.»

«Lagunovite?» Vitka kortsutas lõõtsana otsmikku. «Kas sa ei valeta?»

«Pole põhjust.»

«Õige, pole põhjust valetada,» nõustus Vitka.

«Tunnen.»

«Mind tunnevad kõik,» lausus ta tähtsalt.

«Jaška jutustas. Jutustas, kuidas teie tema mustkõhte...»

Jaška klammerdus minu külge ning hakkas ägedalt ja ohmunult sosistama:

«Pole vaja... pole vaja... Nad sunnivad mind mulda sööma...»

Vitka teeskles, et ei märka Jaška ärevust. Ta tõusis laisalt ringutades. Vitka oli tugev. Tundsin jõudu tema lihastes, mis hakkasid mängima ribide kohal, küünarnuki paindel ja küünarvarrel. Vitka meeldis mulle. Tundes, et ta isegi oma jõugu kaasabil ei suuda minust ja koertest jagu saada, ei tunnustanud Vitka oma lüüasaamist, vaid muutis loo naljaks.

«Vitka, aga turvad?» käis sosinal peale Paška.

Viktor silmitses Jaškat üleoleva suurmeelsusega.

«Hakakem minemal!» kamandas ta. «Läki!»

Paška mõistis juhi käitumist omamoodi. Ta alustas karjuvalti

Jaška juurde punt ei lähe!

Vatsa tal ei torka läbi!

Vitka muigas ja kibutas kulme. Paška ei märganud juhi rahulolematust, ta kordas salmi. Juht lõi Paškale kuklasse. Poisid hakkasid minema piki kallast. Me jäime Jašaga jälle kahekesi.

«Nad tulevad tagasi,» sosistas ta. «Vitka pole selline, kes järele annab. Kui annaks õige mustkõhud ja turvad neile. Nad on mind pannud mulda sööma...»

«Kui midagi juhtub, tule meile! Ma kaitsen sind, ja minu isa kaitses...»

«Pole vaja, et isa!» hakkas Jaška anuma. «Siis uputavad nad minu kui pealekaebaja.»

Hakkasin mõistma Fanagoriika kallaste raudseid seadusi. Oleti-õelda on need seadused üldised. Ei tohi segada vanemaid oma lapselikesse asjadesse. Tahtsin saada Viktori sõbraks. Kes ta on? Jaška rääkis mulle, et Viktor elab vaeselt. Tema ema töötas koolis valvurina. Fessenko vanemad aga elatuvad tubaka kasvatamisest ja aiatuludest.

«Kas Fessenko on rikas?» küsisin ma.

«Mis rikas ta on!» vastas Jaša. «Paška kannab samu pükse juba viis aastat.»

Jätsin Jaškaga hüvasti, läksin Ustin Anissimovitši maja poole. Tee kulges piki kallast ja pöördus siis täisnurga all staniitsasse.

Teeäärel käisid tütarlapsed, halvasti rõivastatud, palja jalu. Ölgadel kandsid nad pähklikotte ja laulsid ladusalt:

«Minu kallikene, kullakene, kallikene sa,
aias marjukene, kullakene sa...»

See refrään kordus lõputult, saates mind staniitsani.

Kuues peatükk

ESIMENE TRAKTOR

Isa tuli Krasnodarist tagasi traktoriga. Masin vaadati järele, puhastati, pesti maha teetolm. Selle järel paigutati ta staniitsa nõukogu õuele ulualla.

Isa jõudis koju erksas meeleolus. Ustin Anissimovitš tuli töölt varem kui tavaliselt ja vestles isaga hilisööni. Enne magamaminekut ütles Ustin Anissimovitš südamlikult:

«Mis sa õige arvad, Tihhonovitš, eks alga minu majas uus ajalooline etapp?»

«Algab, algab,» vastas isa rahuloleva häälega. «Alguse teeme meie, aga lõpule viivad, kui mitte meie, siis meie lapsed. Naine, pane homseks valmis minu kõige parem ülikond.»

«Vaata, kuidas sa tagasi tulid, masin määrab ju,» ütles ema targu. «Pealegi on su parim ülikond — ühtlasi su ainus, esimene ja viimane.»

«Et on esimene, see on õige, kuid viimane? Seda me veel vaatame!» vastas isa lõbusalt. Ja pane särk valmis... Tingimata valge. Ja tead mis? Too mulle õige pesuvett! Ja puhas pesu. Kui on pidupäev, siis olgu!»

Uinusin sel ööl mingi ebahariliku eelaimusega. Iljuša ütles mulle õhtul:

«Sina muidugi magad maha, rüblük?»

Maha magada? Aga minu triumf! Viktor Nehhoda, Paška

Fessenko ja Jaša Volõnski, kõik nad peavad mind nägema kõrvuti esimese traktoristiga — minu isaga.

Mu noored lugejad, heitkem kõrvale minu elamused, mis on tekitatud lapselikust edevusest. Jätkem ainult kõige olulisem — mulje esimesest traktorist. Kahetsen, et te ei saa näha ja tunda seda, mis langes osaks minule. Te mõistate mind ning andestate, et olen sunnitud esitama üksikasju.

Olin isalt traktori kohta nii palju kuulnud, et kujutlesin endale seda masinat peaaegu elusolendina.

Hommikul tõusin ma enne teisi, läksin söögituppa ja heitsin pilgu seinakellale. Oli kuue ligi. Põrandalaudu ja ust kriuksutamata, värisevate põlvedega, kikivarbail hiilisin ma majast välja.

Mulle avanes sügisese võlu pilt, kuigi olid alles augustiku viimased päevad.

Udu uputas naaberaiad ja voogas laiskade pilvedena, nagu aeglaselt sulades nähtamatute päikesekiirte all. Udu sees kolisid teel vankrite rattad, puristasid hobused.

Halli udumine taustal meenutasid püramiidjad paplid mulle mustade purjedega laevu, mis olid väga kõrgeil mastidel kokku rullitud.

Amblikud olid riputanud võrke, ühendades madala ploomipuu õitsemist lõpetava kassinaeriga ja tsinnia topeltnupud stakett-taraga. Hallid jämedad niidid sarnanesid lilliputlaste kalavõrkudega.

Kollased nelgid ja kuldvitsa-põõsad tõusid kõrgele üle siidise muru, mis oli raskest kastest maha surutud. Iga rohu-tille oli tihedalt üle puistatud valkjate külmade veetilkadega, mida päike polnud veel ära joonud.

Naabruses asetsevas köögiviljaaias kummardusid madalale aedpäevalillede korvitaolised pead, mis olid mässitud kaltsudesse kaitseks metsast saagile lendavate lindude eest.

Kõndisin mööda märga rohtu jalgväravani, tundes ärevust: kes küll märkab esimest traktorit sellises läbinähtamatus udus?

Kires kevadine kukeke, tervitades hommikut, leidmata seda oma noorte ümmarguste silmadega. Kuudist väljus Loskut, sirutas end esimestel käppadel ja tuli minu juurde. Ta nühkis oma külgi vastu minu jalgu, hüppas äkki üles ja lõi poriste käppadega mulle vastu rindu.

Tee peal kriuksusid udus rattad, käisid ja sõitsid,

kõnelesid ning hüüdsid inimesed. Hoidudes tarade lähedale ajasid noored karjused karja. Kitsed liikusid üleolevalt tähtsaina, silmitsedes kõike, mis juhtus neile ette nende teel, tarkade, otsekui inimese silmadega. Sokud-juhid haistsid koera, peatusid, asusid võitluspoosi, sirutades välja kaela ja sihtides ette pikad sarved.

«Ässita koer peale!» hõikas mulle üks karjustest.

«Milleks siis?»

Poisikesed hakkasid naerma:

«Lasevad su penil korrapealt soolikad välja... Kui vinnab teise sarvedele! On alles tore!»

Kari kadus vaatepiirilt. Kellukeste helin vaibus kaugusse. Läksime koos Loskutiga läbi aia. Ounapuude oksad, kunagi rasked viljast ja harkidega toetatud, olid nüüd end sirgu ajanud. Söötis vahele jätud metspirnipuu oli ümbritsenud oma võra maapinnale langenud viljaga, tema kõrval aga kasvas must puju.

Välistrepi kõrval silmasin Ustin Anissimovitši kuju. Ka tema märkas mind.

«Kas otsid eilset päeva?» küsis arst.

Ustin Anissimovitš lähenes mulle läbi udu nagu hiiglane.

«Isa on juba jalul ja märkas sinu puudumist,» ütles ta, peatunud minu kõrval.

Teretanud tohtrit, ruttasin maja poole.

Isa oli jõudnud ennast pesta ning habet ajada. Ta istus laua taga. Tema ees oli vihik. Tal oli pliiats käes.

«Noh, kui palju on seitse korda kaheksa?» küsis ta, heitnud minule pilgu.

«Seitse korda kaheksa?...»

Minu korrumismetod oli rajatud vankumatuile, pähetuubitud vastuseile, nagu graniidist obeliskidele: viis korda viis — kakskümmend viis, kuus korda kuus — kolmkümmend kuus, seitse korda seitse — nelikümmend üheksa. Enne kui vastata küsimusele, kutsusin abiks graniidist samba «seitse korda seitse — nelikümmend üheksa», lisasin sellele puuduva seitsme ja hetke möödudes pahvatasin pidulikult:

«Viiskümmend kuus, papa.»

«Oled laisk. Mina lahendasin juba kolm ülesandekst, Serjoga...» Isa süvenes arvutamisse. «Vanamehed staniitsas on täpsed, nad küsivad kindlasti, kui palju kütteainet läheb tiinule, käivitamiseks, sõidule iga versta kohta... Nii...

Aga kui pika ajaga ta saab jagu tiinust? Aga kui palju ta teatab hobustest kiiremini? Ja kuidas on külvi puhul? Mida veel? Vilja peksma, — aga mihukesed on arvestused? Mis-sugused osad kuluvad kiiremini ja kust neid saada? Mida võiksid nad veel küsida?»

Olles ametis oma tööga ei pannud isa mind tähele. Astusin kätatult teise tuppa, riietusin korralikult ning ilmusin ema ette. Ta jäi minu riietega rahule, määris mulle hapukoort kuklitele ja lubas minna.

Ka Iljuša, Nikolai ja Anjuta olid ilusasti riides, nagu esimese mai puhul. Ljusja oli nendega koos, aga hoidus minust endiselt trotslikult eemale.

Kuum augustipäike sai võitu udust, vabastas rohu kaste raskusest, kuivatas ja rebestas ämblikuvõrgud ja tõi nähtavale mäed kogu nende hommikuses ilus.

Ainult Fanagoriika kohal voogas pilv. Näis, nagu oleks Päämis-kalju ja Abadzehhi mäe vahelt äsja sõitnud läbi gurik ning jätnud maha suitsupilvi.

Staniitsa elanikud kogunesid Lenini mälestussamba juurde, kus oli otsustatud näidata traktorit. Hiljem pidi mu isa, saadetuna kõigist soovijaist, juhtima traktori staniitsa taha ja kündma esimese vao ühiskarjamaa all olevasse pinda.

Väljak oli inimesi täis. Poisikesed asusid kohtadele klubi ja telefonitöö katuseil ning kaun-akaatsia okstel.

Viktor Nehhoda ja tema sõbrad istusid katusel, jalad rist, esimestes ridades ja närtsid päevalilleseemneid nagu hiired.

Viktor tundis mu ära ja näitas mind oma sõpradele, kes endise rahulikkusega jätkasid päevalilleseemnete lüdimist.

Mälestussamba kõrval asus kiiruga kokkulöödud tribüün, mis oli ehitatud punase riide ning lilledega. Tribüüni juures rippus rippude vahele tõmmatud loosung: «Iga traktor on mürk vana elukorra pihta».

Kahel pool tribüüni rippus veel kaks punasest riidest plakatit. Toon täielikult teksti, mis oli kirjutatud neile punasest riidest plakateile:

«Kui me jääme vana viisi istuma väikemajanditesse, kuigi vabade kodanikena vabal maal, siis ähvardab meid ikkagi vältimatu hukatus» (L e n i n).

Teine loosung oli võetud seltsimees Stalini aruandest partei XV kongressil:

«Milles on väljapääs? Väljapääs on üleminekus talupoe-
gade killustatud väikemajanditelt ühendatud suurmajanditele
ühismaaharimise alusel, üleminekus kollektiivsele maaharimi-
sele uue, kõrgema tehnika alusel».

Traktor seisis, läikides värsket värvist, mis kerel oli kahk-
jaskollane, kannustega varustatud ratastel — punane.

Pronksist Lenini käsi oli sirutatud ida poole.

Kõrgel kuurordi värava kohal oli Stalini portree, ümbrit-
setud suurtest tsinniastest pärjaga. Stalini pilk oli suunatud
sinnasamasse, kuhu vaatas Lenin, — Kubaani lausikmaa ava-
rustesse.

Inimesed astusid tribüünile ja lausused tuliseid, siiraid sõnu.

Isa ei esinenud kõnega. Uues peenekoelisest ševiotist üli-
konnas, valges, laia mahakäänatud kraega särgis, seisis ta
tribüüni juures ega pööranud peaaegu üldse pilku traktorilt.
Kuidas püüdis isa näida rahulik, siiski märkas ma tema
erutust: tema kulmud kerkisid kordamööda, käed olid liik-
vel ja ta surus rätikut tihtilugu kord vastu laupa, kord vastu
kukalt.

Nüüd lõppes miiting. Parteirakukese sekretär kummardas
isa poole ja viipas käega.

Isa noogutas pead, kohendas kiiresti sõrmeliigutustega pint-
saku hõlmu ja astus traktori juurde.

Inimesed jälgisid isa iga liigutust ning mu süda täitus
rõõmsa erutusega.

Isa tõmbas nagu silitades laia kämbлага üle traktori kere
ja hüppas siis raudsele istmele.

Ma ei näinud rahvamurru tagant, mis edasi sündis. Kuul-
sin ainult mootori valju müminat, helisid, mis sarnanesid las-
kudega, ja märkasid musti suitsupilvi.

Töötades küll peaga, küll küünarnukkidega, trügisin ma
siiski õigeks ajaks rahvamurrust läbi, pööramata tähelepanu
müksudele ja võmmudele kuklasse.

Tagumiste rataste kannused katkusid korraks rohtu, ja
traktor liikus paigalt. Rahvahulk andis teed, kära vaikis.

Poisikesed katuseil ning puude otsas kallutasid endid
uudishimulikult ettepoole, kartes vahele jätta kas või ühtegi
masina liigutust.

Traktor liikus sammu kakskümmend edasi ja peatus. Moo-
tor jätkas töötamist. Rahvas surus kõikjalt peale. Tagumis-
test ridadest lähenesid traktorile kaks noorikut ja kompleksid

teda naerdes. Nad hüüdsid midagi lõbusalt rahva hulka ja
pöördusid tagasi, vaadates ringi ning sikutades oma rätikute
nuki.

Isa kinnitas rooli nõoriga ja hüppas maha. Rahvahulk
ahkas hämmastunult. Ole lahkel!

Juhita traktor hakkas ise ringi mööda liikuma. Nüüd moo-
dustasid inimesed tiheda rõnga, mille sees mootori mürisedes
ja kannuste läikides käis uhiuus, värvitud metalli välgutav
traktor.

«Isa läheb, naisekesed!»

«Just kui elus olevus!»

«Loka-loka-loka!»

«Kolmas ring!»

«Pärja karussell!»

«Aga kuidas ta künnab? Ehk on ainult lõbustamiseks?»

Praegu näib imelik see tol ajal nii tavaline pilt. Aga las
lugeja meenutab oma esimest kohtumist veduriga, autoga või
lennukiga. Las lugeja mõistab, millised iseäralikud tunded
valdasid talupoja südant, kelle elu see masin pidi muutma.

Isa peatas traktori, harutas nõori lahti ja asus endise
meeldiva osavusega istmele.

Nõukogu esimees ja parteirakukese sekretär tulid tribüünilt
alla. Nagu märguande peale sadasid poisikesed kui varb-
lased katustelt maha.

Viktor sattus minu kõrvale ja tõukas mind küünarnukiga.

«On see sinu taat?»

Vastasin uhkelt:

«Minu.»

«Kavalalt on teine välja mõtelnud,» ütles Viktor. «Küllap
vist oled ise ka sihuke?»

Inimesed käisid traktori järel kahel pool tänavat. Nüüd
vaikisid pilkavad hüüded ja naljad peaaegu täiesti. Turtsu-
des liikus traktor endise hingemaa poole.

Minu poisikesesüda paisus sõnulseletamatust uhkusest:
olin ju mina suure sündmuse kaastegelane; kerkis ju minu
isa kuju kõrgemale kasakamütside ning nokkmütside vooga-
valat laineist, tõusis üle valgeis ja kirjuis rätikuis naiste
peadel. Heitnud keha tagasi, istus ta rooli taga. Valgete tii-
hadena pintsakule pööratud särgikrae tõstis esile tema päevi-
tunud tugeva kaela. Isa tõmmu vurrudega nägu oli täis pidu-
likku väarikust.

Traktori kõrval käis Ustin Anissimovitš. Kepike käes, sammus ta kindlalt ja rahulikult ning tervitas naeratades tuttavaid.

Kui meie rongkäik jõudis staniitsa ääremaile, võttis Ustin Anissimovitš kübara peast. Stepi kibekas tuul liigutas tema pikki, õlgadele langevaid juukseid.

Ema käis arsti kõrval. Ärevalt naeratades otsis ta meid vahetevahel silmadega rahvamurru hulgast.

Iljuška käsutas mind rangelt:

«Näita end vahel emale, püstolipadrin.»

Ema kõrval käisid Anjuta ja Ljusja. Nende patsidega peakesed sattusid vahel minu vaatevälja piirkonda.

Staniitsa taga oli varakult ette valmistatud tükk ühiskarjamaad — kaua kündmata seisnud sööti. Sellel kasvasid hallikad piimohakad, sirgusid kroonohakad ja oli näha metsiku siguri heledaid sirelivärvi õiekesi.

Isa peatas traktori ja haakis külge adra, mis oli samuti pidupäeva kohaselt värvitud ja mille hõlmad helkisid päikese käes. Kommunistlikud noored paigutasid kõik kokkutulnud mööda välja ääri laiali, et igaüks võiks näha uue maaharimismasina tööd. Inimesed moodustasid piki teed ahela, mis ulatus peaaegu kuni Fanagoriika kaldani.

«Aga kui ta ei saa ühiskarjamaast jagu?» küsis minult Viktor.

«Tingimata saab,» vastasin veendunult, kuigi ka minu hinges kihasid kahtlused.

«Saab jagu!» prahvatas hingeldav Jaša, vaadates kõike pärani avatud ja erutatud silmadega.

«Noh, kui juba Jaška lubab, siis ma vaikin,» lausus Viktor ähvardavalt.

«Mina... mina... ei ütle midagi,» hakkas Jaška lalitsema. «Mulle lihtsalt näis...»

Viktor heitis temale pilgu, kuid ei vastanud midagi.

Kahehõlmalist atra juhtis traktorist ise. Kuid adra töö järele valvas punase põhjaga mütsis noor kasakas. Võtmata käsi lastingust pükste taskuist, alles tajumata täiel määral oma tähtsust, pilgutas noor kasakas tuttavale tüdrukule silmi ning irvitas. Talle oli ilmselt meelitatav olla üldise tähelepanu keskpunktis ja samaaegselt näis talle, et teda on pandud tegema tühja tööd, vallatlema, mängima. Seetõttu ei võtnudki ta käsi taskuist ja naljatles silmi pilgutades. Ta oli nii hoole-

tult nihutanud karvamütsi oma vasakule karakullmustale kummule.

Traktor hakkas jälle mürisema. Adrahõlmad tungisid järkjärgult maasse. Alandlikult kummardasid kroonohakad oma vahernavärvi turbanid adraraami alla. Traktor tegi tugeva nõksaku, nagu vilunud hobune — ja esimesed lahtilõigatud mullakamakad pöördusid kummuli. Adra järel hakkas venima vao rammus joon. Noor kasakas võttis nüüd käed taskust ja jooksis hüpeldes adra taga. Tema müts oli nihutatud kuklasse ja tema näole tekkis samasugune tõsine, asjalik ilme nagu enamikul inimestel, kes ahnete silmadega jälgisid traktorikannuste iga lööki ja välkuvate adrahõlmade läigatust mustas uudismaas.

Langes kõrge umbrohi. Ragisesid okaspõõsad. Ja kustsid rataste ning adra all sigurite heledad sirelivärvi imestunud silmaked. Ülesküntud uudismaa kohale tõusis aurune viirg. Hammugi maha jäämata käis traktori kõrval minu ema. Kaste oli teinud märjaks tema kingad, mesikute kollased õied olid läbi piitsutanud tema jalad. Kuid milline õnn säras tema silmil! Võib-olla oli see tema esimene rõõm pärast Matvei surma.

«Palju siis sihukesti põrgulisi saadetakse?» karjus keegi küllutaolise habemega väarikas onu.

«Üks näitamiseks,» vastas temale Sutšilin, seesama kasakas, kes oli koolme juures läinud ratsa läbi jõe. «Hakkame ühte sihukesti jumalat paluma, kuni oma otsaesised sootuks katki peksame.»

«Pole sinu asi!» hüüdis väarikas onu, trügides vao juurde.

«Palju sihukesti tuleb, mehaanik?»

Isa pöördus ja kõik nägid Punalipu ordenit tema rinnal. Ta vastas valjusti, et kõik kuuleksid:

«Nii palju kui vaja!»

«Kas igaühele?»

«Kolhoosidele!»

«Otse kolhoosidele?»

«Masinajaama kaudu... Seal hooldatakse ja remonditakse.»

«Aga kes saadab?» karjuti inimhulgast.

«Nõukogude võim!»

Katsetused jätkusid. Näinud traktori tööd, huvitusid nüüd tema võimetest isegi skeptiliselt häälestatud vanamehed. Uus

masin muutus nende silmis praktiliseks, kasulikuks esemeks.

Kasakad ei vahetanud enam pilkeid. Nad palusid künda teise vao, et näha, kuidas ta katab. Teise vao kündis traktor veel kergemini ja kattis täpselt, eksimata esimese vao ram-musa mullavalli ääre.

Siis mõtsid vanamehed künni sügavust, haarde laiust. Asi meeldis. Nad uudishimutsesid asjalikult kündmata jäänud käänakukohtade juures: kuidas viib traktor kokku nurgad? Ja otsekohe, pidanud omavahel nõu, tegid kindlaks, et trak-toriga on otstarbekam künda suuri massiive. Tähendab, sel-leks ongi artellid. Hävita söötis vahe-ribad! Aga kui palju neelab mootor petrooli? Mis sorti peab õli olema? Aga kas ei võiks traktoriga peksta vilja, rakendades rihmaratta ülekan-net? Mis? Võib? Ja kas ta tõesti hakkab ümber ajama ka viljapeksumasina trumlit?

Viimasesse suhtusid vanamehed umbusklikult, traktori aga kiitsid nad oma vaikiva nõusolekuga heaks.

Meie Kubaani-taguse stepi kohal oli lendu lastud esimene mürisk — mürisk, mis oli suunatud endiseaegsele, sõlmilisele talupojaelule.

Pronksist Lenin seisis endiselt ettesirutatud käega. Suur Stalin rajas noil päevil uute traktoritehaste vundamente, ja alistudes tema targale, sihiteadlikule tahtele alustasid tuhan-ded tööliselised kirkade ning kangidega vundamendiaukude kae-vamist selle tööstuse jaoks, mis hiljem päästab isamaa.

Maa kohal süttis uue elu, kolhoosielu koit...

Seitsmes peatükk

NELI HOBUSERAUDA

Pärast esimese traktori ilmumist ei suutnud ma lahti saada kahest vastandlikust tundest: ma olin niihästi rõõmus kui ka hirmul. Hirmul sellepärast, et olin staniitsas kuulnud kurja juttu: sepitseti midagi minu isa vastu; rõõmus sellepärast, et ma uskusin — traktor aitab isal võita kõik hädad.

Mõned aastad hiljem nägin ma põllul ühes suure hulga inimestega kombaini tööd, mis asendas ühel hoobil lõikusma-sinaid ja vikateid, reherulle, hobuajameid ja viljapeksjaid.

Nagu ma juba tähendasin, oli isa Tsaritsõni lahingute ajal teeninud Aljabjevi soomusrongil. Traktoriga oli tal kerge toime tulla ka veel sellepärast, et sõjas sakslastega oli tal tul-nud võidelda «Austin»-mootoritega soomusautodel, mis olid siis tsaariarmees tarvitusele võetud. Mu vanaisa seevastu, nagu kõneles isa, «kartis vankri kriuksumistki». Minule aga langes osaks...

Pole ülearune algul mõne suletõmbega kujutada oma lap-sepõlve ja noorust, et edaspidine oleks arusaadavam. Täis-kaavanuult nõuab palju hoolt ja vaeva, et kasvatada poisike-sele külge tiivad, et saata teda eluteele nagu «rautatult nelja hobuserauaga».

Ma olin raske iseloomuga poisike, eriti pärast Kubaani saabumist, kui sõbrutsesin poiste-fanagoriiklastega. Vanemad püüdsid äratada minus huvi kasuliku töö vastu. Aga paljud teavad, kui raske on vahel nooruses käia sada meetrit, et jätta vanemate palvet, ja kui kerge on joosta kümme kilomeetrit omal tahtel. Kui raske on mõnikord lugeda läbi ühe lehekülge õpikust, ja kui kerge on neelata kaks-kolm raa-matut indiaanlastest ja piraatidest.

Vaat mis mulle meelde on jäänud.

See juhtus pärast seda, kui olime lahkunud Ustin Anissi-movitši majast ja asunud elama oma krundile, mis oli isale eraldatud selle kolhoosi otsusel, kus ta töötas traktoristina.

Hakkasime uues kohas oma elujärge korraldama. Kol-hoosnikud vedasid kohale palgid, katuselaastud, sarikapuud, aitasid palke tahuda ja seinu üles laduda.

Aknaraamid, luugid, katuse ja sisetööd otsustas isa teha omaenda kätega. Ta käsutas meid endale appi: palke kohale tooma, katuselaaste kätte andma, täitma abiliste ülesandeid puusepatööde juures, jalgadega savi sõtkuma.

Sügisel lõpetati maja välistööd. Meie krundil kasvasid juba varem mõned vanad õunapuud ja puuvilja oli palju. Isa otsustas siiski istutada uue aia, pookida krimmi õuna ja valge klaari häid sorte. Kui ma isa abistades parajasti hoidsin pee-rikest õunapuud augu kohal, kuulsin oma sõbra Viktor Neh-hoda kutsumisvilet. Teadsin, et selle vile peale läheb poiste-salk kastanirada mööda sügavasse metsa; sõpradel on taskus vahendid, mis võimaldavad esiisade kombel teha tuld, iga-ühel on vöö vahel nuga ja kellelgi on seljas koguni väikse-kaliibriline püss, käes on neil kõigil aga õngeridvad ja man-

nergud kalasupi keetmiseks. Kuidas hakkas nüüd minu käes hüplema õunapuu, mille narmalised juured olid augu kohal laiali.

Kas lõpetada enne töö ja joosta siis sõprade juurde? Kuid ma teadsin, et istutamisele järgneb kastmine ja seejärel võtab isa nõuks pookida metsikuid pirne ning käsib mul hoida terava noaga äralõigatud pookoksi, ja seejärel... Kui palju asjaõiendusi suudavad välja mõelda ainult kaks inimest — meie isa ja ema!

Viktori vile kordus. Nüüd oli see käsk: ilmuda viivitamata kogunemiskohta. Teadsin, et mitteilmumise korral ootab mind saarekesele peituläinud seltskonna põlgus.

Isa oli süvenenud oma töösse ega pööranud viledele tähelepanu.

Peatselt seisis õunapuu oma haraliste juurtega temale valmistatud pesas. Isa puistas auku mulda, mis oli segatud haidunud sõnnikuga. Tüvi seisis nüüd püsti ilma minu toetuseta. Näis, nagu olekski see kõik. Kuid isa käskis mind mulla peopesadega kinni vajutada, et kinnitada äsja istutatud puud. Tuleks ainult laskuda põlvili ja alustada ülesande täitmist ja parajaks ajaks leitakse veel kümneid uusi. Otsustasin kavaldada. Väljendanud oma näol väljakannatamatut soovi «küllastada tuulekest», sain isalt loa. Jooksin kõrge umbrohuni ja söötsin tormakalt tara juurde.

Teisele poole tara võis pääseda mulgu kaudu, kuid sellega oleksin paljastanud oma kavatsuse ära lipsata. Otsustasin hüpata üle tara seal, kus piimnõgeste tihnik oli eriti lopsakas.

Pead tõstmata ületasin tara. Vabaduse uimastavad lõhnad panid mu pea ringi käima. Ajasin enese hüppe tegemiseks ettevaatlikult üles. Minu peopesad puudutasid alles maad, mu silmad nägid vaimustusega mägede sinavat ahelikku... Tuleb veidi lihaseid pingutada, hüpata üle maruheina, üle okkalise stepiheina — ja edasi... saar, vitspaju-võsastik, kus mind kokkulepitud kogunemiskohas ootavad minu sõbrad. Noh, hüpel!

Kellegi tugevad sõrmed haarasid kinni mu vasakust kõrvast. Kes suudaks mind kinni hoida, kui ma nüüd järsku edasi sööstan? Kõrv jääb terveks, kipitab ainult natuke, nagu oleks teda pipraga hõõrutud. Ent minu kõrv oli minu poolt lugupeetava inimese — Ustin Anissimovitši näppude vahel.

Temaga tuleb mul veel rohkem kui üks kord kohtuda, ja pealegi ei kuulunud isa sõbraga tülitsemine minu kavatsuste hulka.

«Noormees on nähtavasti isa ülesandel teele asunud?» küsis Ustin Anissimovitš, vaadeldes mind läbitungivate pilkavate silmadega.

«Kust te teate, Ustin Anissimovitš, et ma asusin teele isa ülesandel?» küsisin ma, otsustades olla kaval lõpuni.

«Miks ma siis ei peaks seda teadma?» vastas arst pilkavalt. «Selleks, et täita vanemate poolt antud ülesannet, on tingimata tarvilik hoiduda eemale jalgväravast, mis sobib normaalseks liiklemiseks, sumada läbi nõgeste ja ronida üle tamme puust tara, pannes kaalule oma välised kõhukatted...»

«Arge pidage mind kinni...»

«Kallis sõber! Kui ma ei eksi, te tahtsite kõige kiiremas korras tuua aiakäärid, mida teie isa minult palus?» küsis Ustin Anissimovitš viisaka muigega.

Kolmas piraatlik vile otsekui lõikas läbi selge õhu. Kolmas vile, mis väljendas nõudmist, ähvardust ja ennustas kõige hirmsamat, mida ma kartsin — põlgust.

Ustin Anissimovitši viimane lause juhtis mind võimalusele mõistlikult välja pääseda tekkinud olukorrast. Muidugi oli isa saatnud mind aiakääride järele ja neid ma just tooma ruttangi.

«Jah, Ustin Anissimovitš,» hakkasin lalisema, «tõepoolest... papa palus mind joosta, kuid mina...»

«Need käärid on mul taskus, Serjoža,» ütles Ustin Anissimovitš maheda naeratusega, «siin nad on...» Käärid klõpsatasid tema käes — üks-kaks. «Tule õige minuga, ajame väheke juttu, mu kallis.»

Alistusin Ustin Anissimovitšile ning hakkasin vantsima tema kannul. Teel palusin ma arsti halisevalt, et ta ei räägiks isale midagi minu käitumisest.

«Hüva,» ütles Ustin Anissimovitš, «kujutleme, et ma püüan sind varjata ja valetan koos sinuga sinu isale, minu lähedasele sõbrale. Kuidas sa hindad minu tegu siis hiljem? Sa ütled oma sõpradele: missugune valelik inimene on Ustin Anissimovitš, see pikkade juustega tohter. Miks peaksid seoses mu isikuga leiduma sinu mälestustes sellised, minu seisukohalt mitte just meelitavad omadussõnad? Ah? Ja edasi... Sinu isa on juba mõistatanud sinu kestva äraoleku põhjuse.

Kui see oleks veel esimene kord. Kuid säärast trikki oled sa minu teada sooritanud juba neli korda...

«Kolm,» parandasin mina.

«Sa ise tead muidugi paremini, sõbrake,» jätkas arst, «kuid meie kokkuleppest ei tule midagi välja. Isa paljastaks meid mõlemaid. Ja häbi on nii minul kui sinul...»

«Palun teid,» mangusin ma, silmanud isa, kes hoidis ette-sirutatud kätes pookoksi.

«Ole mehine, Sergei,» manitses arst tõsiselt, «ära libitse teiste ees. Käitu uhkelt. Neid omadusi läheb sul hiljem elus vaja. Oska igast teost teha järeldused enda suhtes. Mida nõudis sinult isa? Väga vähe. Hoida püsti õunapuud, kuni ta ajab augu täis, eks ole tõsi? Aga edasi mida? Tampida peopesadega muld kinni. Sest kui jätta õunapuu juured kinni surumata, vangutab tuul ta lahti ja puu kuivab ära. Miks peab sul olema just logardi ja räpaka poisi kuulsus? Isa vallutas sulle riigi, ehitas uue elu,» — arst seisatas ning jäi mind oma uurivate silmadega ainiti vaatama. «Kelle kätte me saame siis usaldada, kellele üle anda meie noore ning kannatustega saavutatud riigi? Saad sa must aru, Sergei? Kellele me võime usaldada oma töö, oma pisarad, oma tule-tungla, ah?»

Mu kõrv põles. Doktori moraliseerivad mõtteterad, mis olid sihitud minu südametunnistuse pihta, näisid mulle üles-puhutud ja pisut veidrad.

«Ahaa, seal see võrukael ongi!» hüüatas isa. «Kas ma tõesti pean ta jalgupidi kinni siduma? Hull lugu! Tänan sind, Ustin Anissimovitš, et tõid selle logardi kõrvapidi... Ootan, ootan... aga näe, ära kadus!»

Me astusime lähemale, peatusime.

«Mis küsimusi sa mulle nüüd hakkad esitama?» küsis isa. «Kui palju tähti on taevas või kui palju kalu kuu peal? Või hakkad jälle usutlema, kes värvib faasani sulgi?»

Vaatasin süüdlaslikult isale ja ütlesin tasakesi:

«Mul on üks küsimus, papa.»

«Räägi, räägi. Kuula, Ustin Anissimovitš, mida see poisi-nolk veel torkab.»

«Ütle mulle, isa,» alustasin, heites aeg-ajalt arstile vaenu-likke pilke, «kust sa teada said, et mind talutati kõrvapidi?... Võib-olla te rääkisite kokku, et püüate mu kinni, kui ma kavatsen saarele joosta?»

Isa ja arst pahvatasid valjusti naerma. Isa pani pookoksad maha ja naeris, haaranud kätega oma külgedest kinni.

«Ja vaata, vaata, Ustin!» kõneles ta vaevaga. «Tuleb välja, et meil polegi teha muud, kui varitseda seda looma-kast, ah?» Ta puudutas näpuga minu kõrva. «Sain teada sellelt kehaosalt, õhetab teine nagu tulekahju. Keegi pole kokku rääkinud, et sind püüda. Aga kui sa katsud veel kord ilma luba küsimata jalga lasta, ma sulle...»

Meie uue maja katus oli juba laastudega kaetud ja seinad olid esialgu ainult väljastpoolt võõbatud saviga, mille sisse segati hakitud õlgi. Nõnda tehti maju soojaks eelmäestiku alal, kus talved on vähem karmid kui stepis.

Õhtul lamasin ma uues majas oma voodis. Kõrvaltoas, laudseina taga ajasid juttu isa ja Ustin Anissimovitš. Nad mõlemad armastasid vestelda klaasi kange tee juures.

«Kas minna kohe? Pole mõtet. Poisid põletasid ilma minna Vägilaskoopais küünlaid. Nüüd tulevad nad Fanago-riika kallast mööda koju. Aga võib-olla jäid nad Kuldallika juurde vana remmelga alla isegi ööbima.»

Kas minna nende juurde praegu? Kas ei sarnane see põge-misega? Kas tõmmata tekk üle pea ja mitte kuulata kõne-lust laudseina taga? Vististi käib jutt jälle minust?...

Minu kõrv õhetas ikka veel. Tohtrile tuleb selle eest kätte maksta. Aga kuidas? Püüdsin leida kättemaksuviise. Sol-vanguga segunes häbi — kuidas võisin ma nii aralt käituda!

Kuulatasin.

Laudseina taga kõneldi minu isiku kasvatamisest.

Kõik, mida ma sel õhtul kuulsin, sööbis alatiseks minu mällu.

«Suures perekonnas on see eriti vajalik, et ei vaadataks läbi sõrmede ühe perekonnaliikme eksimustele, Ivan Tihho-novitš,» kõneles Ustin Anissimovitš. «Teie perekond on igi-vana. Selliste lihtsate perekondade najal püsis ja arenes Vene riik. Rauta oma laste ajud, Ivan, nagu rautatakse hobusel kõik neli jalga. Et nad mingil kiilasjäljel ei libiseks ega kukuks, et nad lööksid ränikivist välja sädeme, et nad, kui vaja, virutaksid takka üles nii, et vanakurjal toss väljas...»

Seejärel kuulsin ma isa häält.

«Kui me poleks võidelnud varem oma võitlemisi soomus-rõngidel ja jalamäes, oleks elu sinu olukorras rakendanud su väljapääsmatult talupojatöösse.» Ta kõneles nagu minu poole

pöördudes. «Aga nüüd vabastab ühiskond sinu lapsepõlve muredest ja nõuab sinult kõige tähtsat — õppimist. Raamatud, mille järgi sa õpid, on targad inimesed kirjutanud sinu jaoks. Võta neist raamatuist kõik. Aga miks pääsed sa lapsepõlves üle jõu käivast tööst? Sellepärast, et on olemas nõukogude võim. Meie maal pole vaja hariduseta inimesi. Nõukogude võim valmistab ja andis talupoegadele masinad, vabastas inimesed, organiseeris nende ühist tööd. Vaat seda tuleb hinnata...»

Kellegi soojad käed katsid kinni mu silmad. Selja taga kuuldus tagasihoitud naeru ja kiiret hingamist.

Olin haaratud täiskasvanute jutlemisest ega oodanud kallale tungi. Mulle näis, et tundsin ära peopesad, mis olid katanud mu silmad.

«Ljusja?» laususin maheda sosinaga.

Vastuseks kuulsin kahjurõõmsat naeru.

Vaatasin selja taha ja nägin Anjutat, kes tegi mulle grimasse.

Vaat millal hakkas hõõguma ka minu teine kõrv. Ma vihkasin ennast sel silmapilgul oma rumala, maheda sosina pärast.

Anjuta keksis minu kõrval.

«Tähendab, Ljusja? Ljusja?» osatas ta mind «Ljusja?»

«Mine ära,» ähvardasin ma teda, «kasi minema!»

«Aga minul polegi sind vaja,» ütles ta pirtsakalt, «sinuga ei saa heaga... Mine... sind ootab kalur.»

«Nehhoda?»

«Nehhoda?» Anjuta punastas. «Miks Nehhoda? Mis on mul Nehhodast.»

«Sisse kukkusid, sisse kukkusid.»

«Sind ootab su Jaška!» hüüdis Anjuta ning kadus.

Jaška ootas mind õues. Tema silmad särasid pimeduses. Täna täitis ta Viktori ülesannet, kes kutsus mind välja partisanide mälestussamba juurde — meie kokkuräägitud kogunemiskohta.

«Kas on midagi tähtsat?»

«Ei tea, ei tea,» vastas Jaška kiirelt. «Viktor ise saatis mu sinu juurde, Viktor isel!»

Lipsasin tänavale. Jaška kiirustas mind.

Me olime temaga sõbrad. Olime sõbrad alates esimesest kohtumisest Fanagoriikal. Pärast seda, kui astusin välja tema

kaitseks, mida kinnitasid mõned kokkupõrked küll Nehhoda, küll Fessenkoga, hakkas Jaška mind usaldama. Aegapidi hakkasid poisikesed tema üle naermast ning temast sai alaline kaaslane igasugustes mängudes, üleannetuis ajaviiteis ja seiklustes. Pidasin teda ustavaks sõbraks. Ta pidas alati sõna. Tema seaduseks oli: «Õeldud — tehtud».

Langenud partisanide mälestussamba kohal põles punane täht. Lõunamaise öö pimeduses oli see valgus heaks orientiiriks. Näis, nagu ripuks elektritähht õhus.

Jõudsime samba juurde.

«Miks sa saarele ei tulnud?» küsis Viktor.

Paška seisis kõrval ja muheles.

«Aitasin isal õunapuid istutada,» vastasin ma.

Viktor vilistas korra ja kummardus minu poole.

«Virk poisike. Kes siis meist on vaba nagu tuul? Sa oleksid võinud ära joosta.»

«Ei. Ei võinud...»

«Miks?»

«Ei tahtnud.»

«Ei tahtnud?» Viktor kortsutas kulme, istus mälestussamba juurde. «Aga kui asi oli otsustatud! Kuidas sa siis ei tahtnud? Sa vedasid ju oma seltsimehi alt. Sa teadsid, et me ilma sinuta ei lähe. Meil läks terve päev kaotsi... Kuulsid sa kolme vile?»

«Jah.»

«Ta tahtis õunu nosida,» itsitas Paška korra.

«Minu seadus on täita ülesanne lõpuni,» ütles Viktor peale lühikest vaikust, «ja mitte kunagi taganeda ülesseatud eesmärgist.»

«Ma ei mõista sind, Viktor,» ütlesin ma.

«Ei mõista? Imelik. Kas me otsustasime minna Vägilas-köobastesse?»

«Jah otsustasime.»

«Järelikult tuleb otsus täita.»

«Me otsustasime minna päeval, Viktor... Aga praegu on öö.»

«Aga päeval me ju ei läinud!»

«Milleks mind sada korda näägutada?»

«Ma küsin, ma ei nääguta. Kas me käisime päeval?»

«Ei.»

«Tuleb minna öösel.»

«Öösel?»

«Jah.»

«See vast oleks huvitav!» hüüatas Jaška.

«Sinult ei küsita,» katkestas teda Viktor. «Küsin sinult, Sergei. Või kardad sa?»

«Ma tõesti ei tea... öösel... mida ütlevad vanemad...»

«Ta tuleb mamma seeliku külge siduda,» ütles Paška.

«Ka sinult ei küsita,» ütles Viktor rõhuga. «On olemas sihuke pisike nael, mis sorkab ükskõik missugusesse auku. Ära ole selline nael, Paška». Viktor pöördus uuesti minu poole: «Noh, mis sa mõtled?»

Sel hetkel võitlesid minu hinges kaks vastandlikku jõudu.

Minna öösel Vägilaskoopaisse oli meelitatav, rääkimata juba sellest, et ühine retk oleks mind sõpradega lepitanud. Ent võttes vastu selle ettepaneku astun ma heitluse teele vanematega.

Kuidas saab jätta pidamata seltsimeestele antud sõna? Kuidas ära minna luba küsimata? Kas küsida luba? Kuid kes lubaks mul öösel minna Vägilaskoopaisse?

Võib-olla on minu puudumist juba märgatud? Anjuta räägib isale Jaška tulekust. Sellest on küllalt, et vanemaid vihastada.

Kui ma aga keeldun retkele minemast, on mu au sõprade silmis jäävalt kadunud. Aga kellega tuleb mul oma puhke-aega kõige rohkem jagada? Muidugi nendega.

Kas ma olin lubanud vile peale saare juurde minna? Olin. Kas ma täitsin oma lubaduse? Ei. Ei täitnud sellepärast, et mind hoiti häbiväärselt kõrvapidi kinni. Aga kui poisid sellest seigast teada saavad? Hea, et pimedas keegi ei näinud häbipuna minu näol.

Ma ei võinud Viktori ettepanekut tagasi lükata.

«Me võtsime kaasa küünlad, noad, tikud, toiduaineid,» loendas Viktor minu poole vaatamata. «Aga see!» Viktor viskas ühest käest teise püstoli — see oli meie uhkus ja au. «Sa oled vaba, otsusta, kuidas soovid. Kui sa keeldud, tuleb sinu asemel Jaška. Ta on sinust julgem ja sõpruse nimel igaks teoks valmis.»

«Ma tulen teiega! Tulen!»

«Seda ma ju teadsin.» Viktor tõusis. «Nii toimivad tugevad inimesed. Ärgem kaotagem aega...»

Kaheksas peatükk

VÄGILASKOOPAD

Suundusime koopaisse. Jaška jäi maha kogunemiskohta — langenud partisanide mälestussamba juurde. Nähtavasti arvas Viktor, et poisil on alles noor selliseiks seiklusteks. Lause: «Ta on sinust julgem ja valmis igaks teoks sõpruse nimel» oli öeldud Viktori poolt diplomaatilistel kaalutlustel.

Kerates üles satäänsärgi varrukaid andis Viktor talle häästijätuka käsu:

«Jääd meie majade juurde. Hädaohu korral... kui meid ahvardab oht, pista plagama ja teata.»

«Ma jooksen teie järele, mingi kas või süda lõhki,» pahatas Jaška.

Vastuseks tegi Viktor hm! ja me hakkasime minema mööda püramiidjate paplitega ääristatud tänavat. Näis, nagu puutuksid nende ladvad kokku taevaga ja me käime piki minigust muinasjutulist galeriid.

Kõige ees käis Viktor. Tema seljas rippus seljakott. Laia vöö vahel oli tal õhupüstol. Omatehtud tuppedes noad olid meil kõigil vöö küljes. Kiirustades olin pannud jalga oma uued püksid ja pühapävasaapad. Nende esemete edaspidine saatuse tegi mulle rohkem muret kui omavoliline kodust lahkumine. Kavatsesime Vägilaskoobastest staniitsasse tagasi jõuda kohe pärast keskööd. Oleksin öelnud, et jäin kauemaks Viktori juurde. Selline seletus oleks olnud tõenäoline. Kui ma aga lõhun püksid ja kriimustan saapad, ei saa ma ennast kuidagi välja rääkida, ei saa vältida karistust. Ma ei tahtnud rikkuda asju, mis vanemad olid vaevaga muretsenud. Mida omati teha? Saapad võiks jalast võtta, ilma et Paška märkaks ja saaks mind naeruvääristada ihnuse pärast. Aga püksid? Milline endast lugupidav poisike tõmbab püksid jalast ja hakkab väiklaste arvestuste pärast käima öösel õhukestes spordipükstes.

Muidugi ei võetud saapaid jalast, samuti ka mitte pükse. Metsades ja mägiradadel oli ülikülluses igasuguseid roomajaid. Ja saabaste krobeline nahk kaitseb, nagu teada, ussi salvamise eest.

Posti-telegraafi kontori juurest keeras Viktor paremale. Läbi valgustatud akna paistis aparaadi juures istuv vimmas naistelegrafist.

Läksime ümber postkontori südalinna poole. Postkontori ülema korteri aknad kumasid lambivarju punakast valgusest. Näis, nagu oleks maisikõrte vahel mingisugune määratu suur hüppevalmis loom.

Kõrred krigisesid jalge all nagu vihmaussid ja maisitõlvikute karused kiud olid nagu habemed. Suurispeakulli kauge karjumine pani vere tarretama. Kaja mitmekordistas linnu kohutavaid karjeid.

Üle mäeharja valgusid pilved. Tähed sirasid pilvede vahel. Hõre õhk pani meie lapsesüdamed veel tugevamini põksuma.

Viktor juhtis meid ega hoolinud jalgradadest. Vasakul kerkis metsaga kaetud mägi. Alt jõe juurest (tema kohinat polnud veel kuulda) ronis üles udu. Riided niiskused. Oli tahtmine hõõruda külmast tuimunud nahka, nagu talvel.

Mäe madalpuistu kohal, kuhu polnud veel jõudnud udu, süttisid vahel lõunamaiste jaanimardikate, suurte, otsekui fosforit täisvalatud kõhuga putukate tulukesed. Kiletiibade kuiva sahinaga lendas mööda nahkhiir.

Uduga koos saabus külm tinaraske mäekaste, mis rõhus vastu maad isegi tiheda orasheina. Kinganinad said läbimärjaks, taldade külge kleepus niisket mulda.

Õine ettevõtte ei toonud esialgu oodatavaid rõõme. Meist kolmest oli ainult Viktor varem käinud Vägilaskoopais. Tema napolisõnalised jutustused erutasid meie mõttelendu.

Me läksime mäejalamit pidi ümber sanatooriumi kõrvalehitiste, lautade ja tallide ning jõudsime mööda puude välja-veoks rajatud metsasihti, mis kulges rööbiti peapuiestega, niinimetatud Mineraalorgu.

Org kaigub öölindude kisast ja on kuumade allikate väävlilõhnast läbi imbunud. Meie all, mööda looduslikke maa-aluseid tunneldid, voolavad ja sulatavad pinnaaluseid kivimeid kuumad mineraaljõed. Nad juhatakse osaliselt torudesse ja tuuakse maapinnale. Need on ammuaegsed allikad «Maria» ja «Printsess», mis ühega oma kahest lehter-avausest on juhitud tsementeeritud jahutusbasseinidesse. Basseinid on kaetud sindlitega, kaitseks halva ilma, tolmu ja langevate lehtede eest. Olles segunenud otse puuraugust tuleva kuuma kuuekümnepärase veega voolab nendest vesi vannidesse. Basseinide kohale on kummardunud suured plataanid, mis oma juurtega on lõhestanud kaljud. Plataanides karjab öö-

kull, nagu jälgiks ta meid. Mulle viirastuvad tema raskete tõhude löögid. Basseinide poolt puhub lämmatavat mädamuna lõhka — see on süsivesinik.

Jalge all on nüüd kõva pinnas. Me läheme mööda rada. Pimeduses vuliseb rauda sisaldav allikas. On kuulda äärmiselt lühikeste langevate tilkade heli. Rohus sahistavad kas sisalikud või nastikud. Võib-olla liiguvad nad joogikohale, allikale. Püüan olla lähemal Paškale, see aga — Viktorile. Paškast ma saan täielikult aru, pole ainult selge, millele mõtleb Viktor. Tema kangekaelsus hakkab vihastama. Tugevate elamuste jahil ei vali ta teed Pääsmiskalju juurde peadimehe juurviljaaedade kaudu, vaid läbi Dante kuristikku.

Isegi päeval manab Dante kuristik kõigis esile ängistava hirmutunde, tarvitseb ainult astuda tema süngete võlvide alla. Metsik kivide kuhjumine kitsas tuulevaikses ning päikesepais-ista praos rõhub peaaegu füüsiliselt. Ei taha kaduda häda-ohu ja ärevuse tunne. Näib, et iga silmapilk variseb kõik, mis tele kohal ripub, ja matab teid sellesse määratu suurde lauda. Kivid on limased, jooksevad vett, on kaetud hallitu-aga ja kalmistut meenutavate roomava luuderohu võsudega.

Kuni Mineraalorgu väljumiseni voolas oja mööda kuristikku põhja nagu mööda joastikulist kivirenni, laskudes ühest sammaldunud astjast teise. Pragudes elasid sisalikud, leidis usse. Raagiti, et Dante kuristikus mustub hõbe ja jäävad seisma kellad, kuna kompassi osutid tantsivad nagu pöörased. On võimalik, et selliseis lobajuttudes oli osake tõtt.

Viktor sisenes kuristikku, tema järel kadus Paška. Märjadel kivil libastudes sain nad kätte. Viktor oskas käia kiirelt ning kätatult, tume riietus varjas teda lõhe pimeduses. Valjaralutud astmed viisid mäele.

Jälle karjatas meie kohal neetud öökull. Tema vari kihutas üle lõhe. Üleval hakkasid kõikuma ja mühisema plataanid.

Udu voolas kuristikku nagu trehtrisse. Lämmatav raskus rõhus rinda, hingamine kiirenes. Mineraaloru mürgised aurud kandusid siia ega lahtunud niipea. Kivide fantastilised kõve-rikud näisid olevat kui elavad olevused. Minu teekaaslased vaikisid. Kontsad kopsisid kumedalt mööda trepiplaat, nagu saladusliku lossi müüritud keldreis.

Lõus kestis imeväärse kaua. Lõpuks me jõudsime vae-aga üles ja peatusime. Dante kuristikku mustavad lõuad lamisid meie jalge ees.

Südamesse voolas uut julgust. Vahetasime üksteisega paar tähtsusetut lauset, mis taastasid lõplikult meie hingelise tasakaalu, ja suundusime Pääsmiskalju poole. Ületanud selle, jõudsimme välja muistsele jalgrajale, millele piki Fanagoriika ülemjooksu olid pannud aluse juba tšerkessid.

Kõrged tammed, plataanid ja korgijalakad kõigutasid meie kohal oma võimsaid oksid. Pilveaugud meie peade kohal näisid nagu peoga tähti täis pillutud. Selliseid kristalseid ning säravaid tähti leidub ainult lõunamaa mägitaevas.

Pääsmiskalju sarnanes küljeli vajunud võitluskuke harjaga. Ta süüvis sügavale jõkke, moodustades Fanagoriika põhjas kivist vaagna.

Viktor ületas mäeharja. Me laskusime ettevaatlikult tema järel mööda järsakut. Kui kaljus poleks olnud väljaraiutud väikesi astmeid, oleksime laskumisel pidanud kasutama nõõri.

Teisel pool Pääsmiskaljut kulges jalgrada jõe kohal. Teda kaitsesid mustad pöökpuude tüved. Jõgi kohises ikka rohkem ja rohkem. Näis, nagu voolaks ta põhjatus sügavikus. Tunni möödudes vahetus kohin mürinaga. Sel kohal murdis Fanagoriika läbi kivise kitsustiku, uuristas kaldaid, kees ja langes siis kiltkivist astanguile, mis järk-järgult muutusid tavaliseks orupõhja jõesängiks liiva, mulla ja kividega.

Kitsustiku kohal rippus terastrossidel tammest käsipuudega sild jalakäijatele. See kõikus. Kitsad lauad krigisesid ja klobisesid jalge all. Mul oli janu. Meieni lendas jämedaid piisku ja magedat veetolmu. Ma kõndisin ja lakkusin aplalt oma huuli. Vasakul kaldal ootas meid Viktor, ütles «edasi» ja hakkas kiiresti minema pajude vahel kulgevat teed mööda.

Lõpuks jõudsimme Kuldallikale. Sügisel olid allika ümber maas kuldsed langenud lehed, tema küljed olid kaetud rauasooladest ruskjas-roostese kirmega. Sellest oligi tulnud allika nimetus.

Ojake algas vana remmelga juurte alt. Vesi oli puhas, külm. Ma kummardusin mitu korda allika kohale, pannud kausikesena kokku peopesad.

Paška heitis kõhuli ja jõi vett pikkade lürpivate sõõmudega.

Pärast puhkust Kuldallikal rändas seljakott Paška selga. Liikusime endiselt hanereas. Meie matkasihini oli jäänud

lõppkaudu viis kilomeetrit mööda äratallatud, head jalgrada. Viktor tegi ettepaneku koju mitte rutata, kuid see oli vastupidine minu sooviga. Vanemad olid kindlasti juba märganud minu puudumist.

«Iga ema on loodud selleks, et oma laste pärast muret tunda,» ütles Viktor, olles mind tähelepanelikult kuulanud.

Ma ei hakanud Viktoriga vaidlema, see oleks olnud loomatu ettevõtte.

Jõgi kohises ikka rohkem ja rohkem. Kui me poleks pööranud koobaste poole, oleksime lõppude lõpuks jõudnud tema kosena langevaile lätteile Hundivärvate juures.

Oli saabunud aeg, millal tuli pöörata jalgrajale, mis viis koobaste poole. Viktor läks ees. Paška andis mulle käigul ühe seljakoti. Higist soe kott jäi minu selga rippuma. Ta oli tühjendatud tavalisest viljakotist, mille sopid olid nõõriga kokku tihendatud.

Viktor peatus. Meie ees olid paljastatud paekiviseinad. Kaljudel seisid harjastena saablitaolised madalad puud, mis olid alt hästi nähtavad.

Viktor kutsus meid enda juurde ja osutas ülespoole, kus paistis lõhe must kolmnurk.

«Heal,» sosistas ta.

«Miks sa sosistad ja end varjad?» küsisin ma, äärmuseni ärritatud tema teatraalseist võttest. «Oleme siin öösel üksipäini, meid on kolm, aga käitume nagu vargad...»

Viktor ei vastanud.

«Miks sa vaikid?» sosistas ärevalt Paška ja tema silmad tumardusid äkki nagu linnul.

«Vaata alla,» ütles Viktor.

Mulle näis, et kuiva jõesängi kohal rippuvate põõsaste ja puude vahel hakkas vilkuma tuli — punakas nagu metslooma silm. Veidi aja pärast see kadus. Hõõrusin silmi.

«Tuluke,» ütlesin ma.

«Õige,» tõendas Viktor, «keegi suitsetab rusikasse. Heida pilk!»

Langesime kõhuli maha, pidasime hinge kinni, kuigi igaühel oli süda valmis välja tungima.

Lõhede vahel hiilisid ettevaatlikult inimesed. Meie lamades põõsais ja pimedusest hoolimata nägime neid taeva taustal nagu me enne seda olime näinud saablitaolisi puid kaljudel. Tundmatud väljusid koopast.

Esimene tulijaist libastus kivil, ropsas tasakaalu hoidmiseks kätega ja vandus. Teine, kes oli lambanahkses mütsis, hakkas luksuvalt naerma.

«Vaata ette, Sutšilin, ära oma kaela enneaegu murra.»

«Ei murra,» vastas Sutšilin.

Nad jõudsid legendikule ja peatusid põõsaste juures, kus meie endid varjasime.

«Küllap vist Nikita jäi hobuste juures magama,» ütles Sutšilin.

Mu silmad seletasid teda hästi. Esmakordselt olin näinud teda Fanagoriika koolmel, kui tutvusin Jaška ja Viktoriga. Ta töötas kolhoosis tallimehena. Isa oli temast heal arvamisel. Sutšilin armastas hobuseid, hoolitses hästi nende eest, pidas talli puhtuses. Mis ometi võis teda öösel siia meelitada?

Sutšilin vilistas korraks tasa. Keegi vastas kuiva jõesängi poolt. Hakkas hirnuma hobune. Kõlisesid suurauad. Oli kuulda, kuidas hobuserauad koppisid vastu kive.

«Lähme,» ütles Sutšilin, «muidu see tohman Nikita satub veel hobustega üles...»

«Küllap Lagunov magab nagu ingel, aga meie kolame ringi,» ütles üks Sutšilini kaaslasti, kes oli valges mütsis.

Teda ma nägin esmakordselt. Kust ta tunneb minu isa?

Mul hakkas süda ahastavalt valutama. Nüüd ma püüdsin mitte ainustki sõna kõrvust mööda lasta.

Sutšilin läks alla, lükates põõsaid kätega laiali.

«Teeme Ivan Lagunovi elu põrguks,» ütles ta nagu iseendale. «Ingell!»

Viktor müksas mulle külge.

«Kuulsid?» sisistas ta, kõrvetades mind oma hingusega.

Tundsin oma peopesade all teravate kivikestega kaetud niisket kruusast mulda. Surusin enese vastu maad ja kuulasin kogu kehaga, kuidas saapatallad kriuksusid kivil, kuidas rādi pröksus rabedalt; oli tunda mahorka lõhna ja tõkatiga hiljaaegu määratud juhtnaha lehka.

Inimesed istusid saduldamata hobustele. Seda polnud raske järeldada helidest. Kabjad hakkasid kopsima jõe suunas sumama vees. Ratsanikud jagunesid kaheks — üks rühm laskus pärioolu, teine suundus ülespoole.

Esimesena katkestas rusuva vaikuse Viktor. Temagi ei tundnud end kuigi hästi.

«Meil tuleb minna koopasse,» ütles ta.

«Kas siiski minna? Hoolimata isegi sellest...» Paška vaatas ringi, tema hambad lõgisesid. «Võib-olla on seal inimesi.»

«Noh?»

«Meid pussitatakse surnuks.»

Tihe vastik värin võbistas mind seestpoolt.

«Me peame koopa üle vaatama,» lausus Viktor sõnu silpides rahudes, nagu taoks ta naelu.

Koopa juurde viis kivine jalgte. Sissepääsu-ava oli meie kogu jaoks küllalt suur. Võis käia kummardamata. Tuld seal ei läidetud. Liikusime ettevaatlikult, püüdes astuda kivi varbail, kivikesi paigalt liigutamata. Koopast lõi meile vastu õhku nagu halvast keldrist. Seinad olid märjad. Sissepääsu muutus kitsamaks. Pidime kummarduma. Kui kaua me seal käisime, on raske öelda. Lõpuks sirutasin ma ennast, ajasin käed laiali, kuid seinteni ei ulatunud. Peatusin. Ees polnud ollu kuristik.

Viktor läitis küünla. Üle meie peade kihutasid mööda nahkhiired, tõusid koopa võlvide alla ja hakkasid seal ringi minna, sahistades tiibadega ja piuksudes vahetevahel peenikeste juhadate hääldega.

Vististi mitte kunagi polnud mul juhust olnud tunda end nii abituna nagu siin, selles koopas.

Märjad seinad nõrgstalaktiitide mügaratega näisid olevat täis kõrjutatud mingisuguseid muinasaegseid kirjamärke — need oli võimatu lugeda... Must auk, kust tungis välja märga külma, viis Vägilaskoobaste sügavusse, — neil pole lõppu.

Viktor ütles kahvatunud huultega:

«Arge tehke sihukesi lõustu. Te ajate minugi paanikasse.»

Ma katsusin naeratada.

Nahkhiired kadusid üksteise järel koopa sügavusse. Nüüd saime paremini ringi vaadata. Meie jämedad vahaküünlad valgustasid koobast, mille kõrgest laest nõrgus vett. Nurgas, vasakul pool välississekäiku oli väljaraiutud orv. Selle juures seisid laud — pealt ärasaetud stalaktiit. Laua kõrval seisvad püüdnud pakud asendasid taburette. Laual olid sulanud küünla alles soojad jäljed, maas vedeles ajalehetükke, plotski — «kitsejalgade» jäänuseid, orvu oli visatud pudeleid. Üks neist oli kinni korgitud puskarist läbiimbunud maisitõlvikuga.

Seina ääres kuiva rohu peal olid, nagu näha, alles hiljuti lüüdnud inimesed. Seinad olid igasuguseid märke täis kritsel-

datud, need olid jäljed huvireisijate siinviibimisest. Esimesest koopast viis kitsas käik järgmisse tuppa. Otsustasime vaadata ka seda. Saime liikuda ainult hanereas. Viktor hoidis valmis õhupüstoli, meie — noad.

Meie ees avanes imeilus vaatepilt. Mustrilised, bukettidena põimitud sambad kerkisid mööda seinu ja nurki ning kadusid pimedusse, kus kahistasid mustade tiibadega nahkhiired. Keskel seisis kummalised raidkujud; ühed neist kerkisid gooti teravikkudena ülespoole, teised sarnanesid nende kivist eba-jumalakujudega, mis on laiali pillatud mööda stepikurgaane.

Seintest nõrgus vett. Kuskil meie ees, varjatud koobaste sügavuses kohises saladuslikult maa-alune jõgi. Künlad värisesid meie käes ja stalaktiidist raidkujud, mis olid nagu kristallist valatud, virvendasid mingis punakas fosforudus. Oli tarvis astuda ainult üks samm, ja varjud hakkasid roo-mama ning väänlema.

«Eespool on veel koopaid,» sosistas Viktor, «nad kulgevad, kulgevad lõputult. Võib-olla Tuapse poole... keegi ei tea seda. Edasi me ei lähe... Seal voolab must jõeke.»

Pöördusime tagasi ja hingasime vabamalt; esimeses toas olime lähemal värskete õhule, efule.

Viktor kustutas meie küünlad. Oma küünla asetaski ta kivilauale. Meie näod olid surnukahvatud. Silmi piirasid rõngad.

«Mul on ettepanek,» — Viktor vaatas ümber, nagu võõraid kõrvu kartes.

Ka meie pöörasime pead. Äkki jälgivad meid kellegi võõrad silmad?

«Tuleb oodata kuud,» jätkas Viktor, «ja siis katsume pääseda koju.»

«Kuu tõuseb enne koitu,» ütles Paška.

«Me ootame,» ütles Viktor.

«Miks?»

«Udu on jõeoru üle ujutanud. Me võime sattuda kuristikku, auku... ja peale selle, kui me juba kord oleme endid mässanud sellisesse loosse, peame kindlalt ühte hoidma. Ja mitte kunagi midagi otsustama iseseisvalt, sõpradeta...» Viktor vaatas meid oma terava pilguga. «Üks kõigi eest, kõik ühe eest. Varem andsid inimesed vandeid... kuigi...» tema silmad peatusid küünlal. «Selleks, et ükski meist ei reedaks teisi, võime anda vande küünla juures.»

«Küünla juures?»

«Jah. Küünla juures... Kas kuulsite, mida ma kõnelesin?»

«Jah,» vastasime korraga.

«Looge sõrmed tulele lähemale. Mitte kõik, ainult nimetissõrm.»

Meie sõrmed puutusid kokku.

«Nüüd laseme nad madalamale, küünla juurde.»

Meie käed vajusid tulukese poole.

«Madalamale, madalamale, otse leegi peale!» käsutas Viktor.

Tuli põletas valusasti meie sõrmi. Nahk muutus punaseks, tahmus. Teravast valust ilmusid pisarad silmi. Paška kahvatas, hakkas tuikuma.

«Aitab,» käsutas Viktor, «see oli vanne.» Ta puhus sõrmele, muigas. «Muidugi see on rumalus, aga valus on, pagan võtku. Ainult arvestage, see on tõsiselt... Et keegi ei kõsaks meie seiklustest...»

Me alistusime vaikides oma juhile.

Viktor avas seljakoti, pani lauale lambajuustu-rattad ja puntra kuivatatud särki. Siis proovis küünega nuga, lõikas leiba, hoides seda talupojakombel vastu rinda.

«Õhime õhtust.»

Viktor võttis orvust pudelid, väljus koopast ja tõi ojast vett. Kustutasime janu ning heitsime kuivale rohule.

«Udu on katnud kõik. Isegi linnud ei karju,» ütles Viktor ja pani käed kukla alla. «Te magage, poisid, aga mina valvan niikaua. Kahe tunni pärast äratan Paška. Koidu eel valvab Sergei.»

Väsimus ja üleelatud erutused said minust kiiresti jagu. Ma oleksin nagu kuhugi vajunud, jäin sügavasse unne.

Uheksas peatükk

LASK

Hele purpurpunane valgus täitis koopa. Jaška seisis meie ees, põlev tõrvik käes.

Minu äraolek oli ajanud meie maja ärevusse. Ema oli otsustanud, et mind tuleb otsida ainult Fanagoriika põhjast. Ta oli kindel, et ma ei talunud solvamist Ustin Anissimovitši

poolt. Mind otsiti kõikjalt. Aeti jalule arst, joosti Fessenkode juurde, Viktori ema juurde.

Ljusja tuli joostes meile. Ta tahtis mind otsida, kuid jäi Anjuta juurde. Paška ja Viktori äraolek rahustas veidi kõiki, kuid minu vanemad olid endiselt ärevil. Viktori ema, häbelik vaene naine, kooli valvur, ööbis meil. Kui Paška isa raputati, keeras ta teise külje ja ütles ainult ühe lause: «On rihma ära teeninud.»

Segaduses, mis oli haaranud neli maja, oli Jaška kõige paremas olukorras. Ta oleks tahtnud avaldada meie viibimiskoha saladuse, temas kibeles soov juhtida meie jälgedele terve karistussalk meie vanemate, vendade ning õdede näol. Ta kõhkles, kuid lõpuks otsustas meid siiski mitte reeta.

Jaška oli varem käinud Vägilaskoobastes, ta oli enese poetanud sanatooriumi-haigete ekskursioonist osavõtjate hulka, tee siia oli talle tuntud.

Meie räbaldunud porine ning väsinud noor sõber istus, hoidis lõõmavat tõrvikut kramplikult käes ja silmitses meid selliste truude hiilgavate silmadega, et oleks tahtnud teda korralikult suudelda.

«Ja sa ei kartnudki?»

«Polnud aega karta, poisid. Ma nii väga ruttasin.»

«Ruttasid? ...»

«Mul tahtis süda välja hüpata, poisid!»

Viktor uuris Jaškat imestunult, uue pilguga, nagu oleks ta endale Jaška hinges avanud mingisuguse halvasti läbiloetud lehekülje.

«Aga hirm oli sul siiski? Tunnista üles, Jaška.»

«Jah.»

«Näed ...»

«Aga ma otsustasin: karta, kuid käituda võimalikult julgelt.»

«Vapralt?»

«Jah, Vitja.»

«Ühe sõnaga sa oled — vapper argpüks? Kas on sihukesi olemas?»

«Tähendab, on,» Jaška torkas endale sõrmega rindu.

Viktor muigas heakskiitvalt, pani koti soppidesse kivikesed ja sidus koti selga.

«Kas tulid Dante kuristiku kaudu?» küsis Paška.

Ta tahtis alandada Jaškat, kes oli ootamatult sattunud

istelepanu keskpunkti. Paškale oli Jaška näol tekkinud uus, ootamatu võistleja.

«Ei,» vastas Jaška lihtsalt. «Milleks minna Dante kuristiku kaudu ringi, kui on otsetee läbi jõekese?»

«Ja sealt vasakut kallast pidi,» kinnitas Viktor.

«Jah, sealt vasakut kallast pidi.»

«Vasakut kallast pidi,» venitas Paška halvakspanevalt. «Kas sa näed? Vasakut pidi pole hirmus. Aga vaat Dante kaudu — selja võtab külmaks.»

«Vasakut pidi on lihtsam,» õigustas end Jaška, «ma kahlastin koolme juures läbi. Seal ujuvad nolgused ja ... ussid. Viitisti nastikud. Muidugi nastikud ...»

Viktor silitas Jaška õlga. Jaška nägu tõmbus naerule, tundes toetust.

Valge lubjatolm koopa põrandal kattus tõrviku tahmaga.

Väljusime koopast. Tiibu väristades saatsid meid nahkhiired. Olime vabas õhus. Olid jäetud maha mõistatuslikud, saladuslikud ja pahaendelised Vägilaskoopa võlvid. Värske metsaõhk täitis kopsud.

Udu sees kohises Fanagoriika. Mustad puud seisid piimjas õõtsuvas meres. Puudest kõrgemal ujus kuu. Rohus siristasid ritsikad, siin-seal kihutasid fosforlike kuulikestena mööda jaanimardikad.

Angistatuna karistuse eelaimustest pöördusime tagasi koju. See kurb eelaimus, segatud südametunnistuse piinadega, varjas nüüd meie eest kõik õised hirmud.

Hommikul kella kuueks jõudsimme lõpuks mäele, mis kõrgub Paškupskaja staniitsa kohal. Olime tulnud teist teed kaudu. Viktor juhtis meid mööda otsest, raskemat teed, mis pööras mägedesse kohe pärast rippuvat silda.

Puhkasime kaljul, kurnatud ületulekust, määrdunud liiva ning saviga, sopaste kätega ja pehmeks ligunenud saabastega.

Nägin siit meie maja katust ning suitsuvinet suviköögi kohal, mille ümber põimusid viinamarjad «isabella».

Madala eelmäestiku tagant tõusis parajasti päike. Karjamaal lüpseti lehma. Veised ammusid kumedalt. Eemalt kandus piima lõhna.

Päikesekiired sõelusid kuldset vöödilist valgust läbi õunamude ja aedpirnipuude lehestiku, läbi mägede lõhangute, sakate pahkadega nagu soomusega kaetud paplitüvede vahelt.

Ent kõige imeväärsem, mis avanes meie pilkudele, oli pilt

meie võrreldamatust Fanagoriikast. Päikese valgusel, hommi-kuste tumedate varjude juures me nägime mägede kuristikust väljuvat suitsjat, aeglaselt hoovavat voolu. Näis, nagu voolaks nüüd teine, suitsjas muinasjutuline jõgi, lõigates läbi karvaste tšerkessi mütsidega sarnanevate mägede jalami. Ei vähimatki tuuleõhku, lehed olid liikumatud, ja kuristikust Pääsmiskalju ning Abadzehhi seljandiku vahel voolas üha suitsjas jõgi, liikudes edasi koos Fanagoriika vete vooluga kuni orupõhjani, mis oli juba päikesest valgustatud.

Kauge mäeaheliku kohal, võib-olla nendes paikades, kus tundmatud vägilased olid uuristanud mägedesse koopa, rippus turris habemega inimpead kujutav pilv, laotanud laiali oma sulgjad tiivad. Taevas rippus kahvatanud kuu: päike oli muutnud ta halastamatult värvituks.

Ootamatult, mind peaaegu jalust rabades, hüppas põõsastest välja Loskut. Ta tuiskas ringi nagu pöörane.

Ta noolis mind korraks ja lendas uuesti allamäge. Seal kostis kõrvu kaks lapsehäälekest:

«Serjoža!»

«Vitja!»

«Vitja!»

«Serjoža!»

Viktor vaatas mind muiates:

«Teie omad.»

... Raske on veel kord kirjeldada ärakadunud poja koju-tuleku igivana pilti. Milleks meenutada rihma, mida ähvarda-valt raputas isa oliivivärvi käsi, ema rõõmust nutetud silmi. Ema kaitseb ärakadunud poega keretäie eest, korrastab, pressib ära püksid, puhastab ja kuivatab jalanõud.

Isa sõitis kaarikul põllule. Ema söötis mu kõhu täis pannkookide ja hapukoorega, andis juua teed. Iljuška lõi mulle vargsi rusikaga külje pihta, välgutas silmi. Minu seiklused kutsusid temas esile vastikustunde. Tema arukas ja minu omast muidugi natuke täiskasvanum mõistus ei suutnud taibata praktiliselt kasutute tegude võluseid. Tema fantaasia oli koos suurema vanusega juba vaesunud ja ma ei saanud oma vane-mat venda kadestada.

Mälusin pannkooke. Pärast hapukoort võtsin käsile magusa mägimetsmee. Seda olid kolhoosi mesilased korjanud kitse-murakate ning paiselehtede õitelt ja kevadel õitsvatelt vilja-puudelt.

Minu mõtted keerlesid nagu mesilased Vägilaskoopa kõr-val asetsuva kuiva jõesängi ümber. Sutšilini ja valges mütsis muhe sõnad ei andnud mulle rahu. Mitu korda tahtsin minna oma juurde ning jutustada talle kõik järgemööda. Ent mind hoidis tagasi tule juures antud vanne, ja nii ei saanudki vane-mad teada, et me käisime Vägilaskoobaste juures, ja Viktor ütles: «Ara riku omaste tuju. Paljugi mis Sutšiliniid suuvär-giga kokku vatravad.» Kuidas toimida?

«Mine jaluta,» lubas ema.

Läksin tänavale. Olin rietatud suusaülikonnast ümberteh-tud vanadesse pükstesse ja klaasnööbikestega sitsist särki, jalas olid mul valge tallaga tšuvjakid¹.

Muidugi ei sarnanenud ma kuningapojaga, kellest unistas Ljusja. Hoolimata sellest otsisin ta üles. Võib-olla olid pal-jud minu järelemõtlematud ja kaine mõistusega seletamatud ühannetused sooritatud ainult selleks, et pälvida tema tähele-panu.

Istume Ljusjaga kitsesõrgadest äratallatud kuumal liival ning jutleme. Ülalpool sõidavad mööda teed nagisedes vank-rid. Vahel harva, tuulepuhangute ajal, kandub seal't jõkke liivatolmu. Aeglaselt voolav vesi sisiseb sinna langenud tol-must, nagu jahutaks see teda. Kallas on läbi põimitud hõbe-papli malmivärvi juurte soonestikuga.

«Varem kirjutati paplite hõbedastest lehtedest,» räägib Ljusja, vaadeldes papli värisevaid lehti. «Kas sa tead, miks kasutati niisugust võrdlust?»

«Ei tea.»

«Sellepärast, et polnud veel alumiiniumi,» ütles ta, olles ise rahul oma avastusega. «Vaata ometi papli lehti, eks meenuta-nad rohkem alumiiniumi. Noh, näib, nagu oleks nende saa-miseks ema kastruleid rongi rataste all laperguseks litsutud.»

Ka mina pean tunnistama, et papli lehed meenutavad roh-tem alumiiniumi kui hõbedat.

«Peab ütlema: alumiiniumpappel, aga mitte hõbepappel,» ütlesin ma, et valmistada tütarlapsele meelehead.

Ljusja mõotis mind pilguga, mis väljendas üpris üleolevat suhtumist «rumalatesse poisikestesse».

«Nii pole ilus.»

¹ Kaukaasias kantavad pehmed, kontsadeta jalanõud. —
Tolm.

«Aga on õige.»

«Mitte kõik, mis on õige, pole ilus.»

«Näiteks?»

«Tolmune ja porine hobuse saba.» Ljusja naeratas oma erepunaste täidlaste huulte nurgakestega.

Ma ei vastanud. Mulle ei andnud rahu öösel kuulnud sõnad. Silme ees seisis pikakasvuline Sutšilin ja tundmatu valges mütsis.

«Kui ma hakkam kedagi armastama,» ütles unistavalt Ljusja, «siis see on,» Ljusja silmitses mind, ma punastasin ja hakkasin näpuga midagi liivale joonistama, «see on kuningapoeg.»

«Kuningapoeg?» kordasin meelepahaga. «Nõukogude võim, ja äkki mingisugune kuningapoeg?»

«Armastuse üle ei ole võimu,» ütles Ljusja rangelt. «Ma hakkam armastama ainult noort, väga noort kuningapoega. Ta peab tingimata sarnanema tütarlapsaga. Tal peavad olema heledad-heledad juuksed, vaat siiani,» ta puudutas sõrmega oma kirju sarafani õlapaelu. «Kingad teemantidega... pandlal teemandid, sametine peleriin vööni,» ta ajas sõrmed laiali sarafani vöö juures, mis ümbritses tema ülisaledat kuju. «Sõrmedes tingimata sõrmused, väga palju. Käes peab tal olema väike vilepill, sellel ta peab mängima, käima peab ta aga punasel põrandariidel. Heledad juuksed ning punane põrandariie — eks ole ilus, tõsi?»

«Kas põrandariie laotatakse liivale?»

«Liivale? Ei, peab olema põrand.»

«Missugune?»

«Nagu majas.»

«Kogu tänaval? Põrand nagu majas?» muigasin ma pahahtlikult.

See kuningapoeg jälitas tütarlast juba kaua. Oleksin tahtnud oma kätega suruda selle kuningapoja vastu maad, astuda talle peale ning lõmastada saapaga nagu vihmaussi.

«Jah, kogu tänaval põrand,» vastas Ljusja jonnakalt.

«Seda ei saa olla.»

«Seetõttu ma ei saagi armuda ühessegi teie poistest... Just seetõttu, et seda olla ei saa. Ainult Anjuta võib igat sedes õhata poriste päkkadega mähaka järele.»

«Seda sa räägid Viktorist?»

«Jah,» vastas Ljusja väljakutsuvalt.

«Nonoh,» hakkasin ma ähvardavalt torisema.

«Mis «nonoh»?»

«Ma ei luba enda juuresolekul oma sõpradest nõnda rääkida...»

«Andestage,» Ljusja tõusis, saputas sarafani ning eemaldus aeglaselt. Peagi kadus tema kleidi lilleline sits hõbepapilise taha.

Meel muutus mul nukraks. Lonkisin koolme kaudu üle jõe kuhu.

Üksikud nolgused lipsasid jalge juures edasi-tagasi. Präak-
mises ujus mööda pardiparv. Palavusest roidunud, laskusid
peale kitsed. Laotuses ringlesid punased harksabakullid, otsi-
des maapinnalt saaki.

Rahutus ärevuses möödus veel kolm päeva. Vägilaskoo-
baste saladus rõhus mind. Vanemad suhtusid minusse lahkelt,
mäeldes, et nad on unustanud minu öise kadumise.

Eriti õrn oli isa. Ta esitas näiliselt süütuid küsimusi,
murdles, kuid tulemusteta. Lapseliku seltsimehelikkuse sea-
dused on pühad. Viktor polnud keeldu tühistanud ja minul
ei olnud õigust saladust reeta. Vaikis ka Paška. Ning enesest-
mõistetavalt oli tumm nagu kala ka Jaška, kelle Nehhoda oli
südale lähendanud. Paška muutus kinniseks, hoidus algul
meist eemale, kuid siis nähti teda poisikeste seltskonnas, kes
olid vaimulaadilt meile täielikud vastandid. Paška reetmine
oli pahaks endeks. Ohus oli tunda äikest.

Isa käis sageli parteirakukeses. Vahel istuti seal koos koi-
duni. Tulnud koju, sõi isa tema jaoks ära pandud külma õhtu-
sööki ja heitis magama. Öösel kuulsime tihti tema sonimist —
ta karjus sõjaväelisi käsklusi.

Ja juhtuski see, mida ma rahutu ärevusega olin
oetanud. Neljandal päeval pärast meie jalutuskäiku Vägilas-
koobastesse, varsti pärast videviku saabumist, peatus meie
maja-juures kilina ja kolinaga kaarik.

Kutsar, punapealine ja karvane Nikita, kes oli võrdlemisi
hiljuti saabunud staniitsasse Dnepri kasakate stepist, karjus
midagi õue sellise kohutava häälega, nagu oleks teda tapetud.
Ema jooksis välja, avas värava. Kaarik sõitis õue, jäi pori-
lauaga kinni õunapuusse, rebis sellelt koort, peatus. Head
dani hobused lõõtsutasid. Ema sööstis kaariku juurde, karja-
tas. Pannud suure ja kuidagi elutu käe ema õlale, tuli isa
kaarikult maha.

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste.

Ema käratas meie peale ja me kadusime majja, kogunesime söögitoa ukse juurde hunnikusse, liibusime üksteise vastu. Õnnetus oli tulnud meie majja. Katkendliku, nagu valu tagasihoidva häälega, ütles isa vaevaliselt:

«Kõigepealt, Nikita, too kohale Ustin Anissimovitš. Ainult tema... Siis teata rakukesse... Kuuled, Nikita?»

Kolina ja kabjaplaginaga kihutas kaarik minema.

Seisime söögitoas. Kriuksatas uks, ilmus isa käsi, kobas piita, klammerdus selle külge.

Anjuta sööstis ette, liibus põsega vastu isa kätt. Isa sõrmed lasksid piidast lahti, laskusid tütre peale, silitasid kaks-kolm korda tema juukseid.

«Aja lapsed ära,» palus isa veel kord, «pole vaja...»

Surusime endid nurgas kokku. Isa ei pannud meid tähele. Lõunamaine õõ täitis toa.

«Aga midagi... ma ei jäta...» lausus isa kindlalt nagu vannet. «Ei astu kõrvale.»

Isa laskus taburetile. Ema palus tikke, need tõi Iljuška.

Ema võttis värisevate kätega lambilt klaasi, tõmbas tikuga üle tahi. Lamp süttis aeglaselt põlema, hakkas tahmama kitsa musta keelega. Ema keeras tule väiksemaks, võttis peast metallist juuksenõela, riputas lambiklaasile, et see ei lõhkeks, ning pöördus uuesti isa poole.

«Pole viga, pole viga, Vanja,» ütles ta, püüdes rääkida rahulikult. «Kuidas sa ometi nii kohmakas olid? Kas jalga vääratas?»

«Ei lähe ära... teie ei jõua seda ära oodata,» pomises isa, puredes vuntse.

Tolmust mustad higitilgad veeresid alla mööda tema kätt.

Ja järsku nägin ma isa sõrmede vahelt ilmunud paksu verd, tumepunast nagu tõrviku leek.

Katsin näo kätega, et mitte karjuma hakata, liibusin kogu kehaga vastu pisikest Koljat, kes silmitses kõike osavõtmatult, ja vaatasin piineldes läbi sõrmede isa käel laialivalguvaile vere sõõridele.

Ema talutas isa magamistuppa. Keegi jooksis meie maja juurde. Paugatasid välisuksed. Saabus kaarik. Hobused norisatasid tagaukse juures. Söögituppa ilmus Ustin Anissimovitš,

kubvriike käes. Magamistoast väljus ema, toetus seljaga vastu seinale ja vaatas lootusega Ustin Anissimovitšile.

Ast laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, puudutas tema kätt:

«Tonja... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte-... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

Peagi täitus maja inimestega. Isal oli rohkem avalikke sõnu kui salajasi vaenlasi.

Valjuasin õue. Kaariku juurde oli kogunenud rahvast mur-...

Nikita andis hobustele heinu ette, päästis siinsamas tiisli juures kummaldi ühe trengi lahti ja sidus nad vasksete naas-... ludega ilustatud rinnarihmade külge.

Nikita oli tähelepanu keskpunktis. Ta istus kaariku ast-... mele ja rääkis valjusti, vehkides paberossiga:

«Õitsime neljanda, jõetaguse brigaadi juurest koolme-... mele, hobused olid väsinud, sammusid aeglaselt. Noh, teate juba metsatukka, mis kasvab neemel koolme lähedal. Niipea kui jõudsime selle metsatuka kohale, kuulen, nagu oleks oks praksunud, kostis lask, kuul vilises ja lendas mööda. Vaa-... lasta ümber ning ütlesin Ivan Tihhonovitšile: «Tulistavad.» Noh, loomulikult peitsin enese kaariku alla, kuidas muidu... Aga Ivan Tihhonovitš tõusis kogu pikkuses püsti, vehkis välitaskuga ja ähvardas metsatuka poole: «Lurjused!» Sealt...

...mest pömm-pömm, kuidas muidu, eks ikka kärbikpüssist, ja... itvaski esimeest. Hääda...»

«Pärast esimest lasku oleks pidanud hobustele piitsa andma ja minema kihutama,» ütles keegi pimedusest.

«Vaata mul väledat, minema! Ma ju räägin, hobused jäid... minema... Ega see traktor ole... Aga kes seal on?»

Õunapuu alt väljus miilitsaülem, isa välitaskut käes hoi-... des, nagaan õlarihma otsas. Selgus, et ta oli seisnud õunapuu all ja kõnelust teraselt kuulanud.

Nikita tundis miilitsaülema ära, kergitas ennast, puudutas sõrmedega uljalt pähepandud kubankat.

«Ei tundnud teid ära, seltsimees ülem.»

«Pime, kuidas saabki tunda,» ütles miilitsaülem ja läks... majja.

«Küllap leiab bandiidid,» ütles üks Nikita kuulajaist.

«Leiab...» Nikita lõi käega ning taas kriuksatas tema all

kaarik. «Otsi tuult taga... Ae... Ae... Noh, mis siis ikka, dontšakid on jahtunud, võib joota.»

Nikita võttis pange, läks kaevule. Hakkas kiunuma vinnavõll, ämber lõi kõmavalt vastu vett. Kutsar sikutas nõõrist, kuni ämber täitus, ja hakkas ühtlaselt kriuks-kriuks-kriuka vändaga töötama. Hobused haistsid vett ja hirnatasid tasakesi. Pimeduses läigatasid nende niisked silmad roheliste tulukestena.

Pöördusin majja tagasi. Ustin Anissimovitši haiglane abikaasa, keda ma hästi ei sallinud, tegi aseme üles, pani mu voodisse. Ta puudutas kõhna käega mu laupa, sosistas midagi.

Pisarad hakkasid mul veerema mööda põski. Äkki praotus söögitoa uks, lävele ilmus tütarlapse siluett. See oli Ljusja. Ta jättis ukse paokile, lähenes väikeste, tasaste sammudega kikiarvabail minu voodile ning istus tooli servale. Vaikisin ning jälgisin poolsuletud laugude vahelt iga tema liigutust. Ljusja istus hetke, siis asetas ta oma käe minu tekil lebavale käele. Vaikisin, olles hämmastunud sellest ootamatust õrnusest.

«Sa ei maga, Serjoža», ütles ta, «miks sa siis vaikid?»

Kergitasin tasakesi pead, et mitte minema hirmutada seda õrna käe puudutust, kergelt nagu liblika tiivad.

«Ma ei maga, Ljusja.»

Tütarlaps tõmbas käe ära, asetas ta endale põlvele. Tõusin voodis istukile, silmitsesin teraselt Ljusjat, eraldamata tema nägu, tema silmi. Ainult väikese pea siluett eraldus petrooleumilambi nõrga valguse taustal, mis paistis söögitoast paokil ukse kaudu.

Tahtsin sellele tütarlapsele palju ütelda, kuid keel ei kuulunud sõna. Ja pealegi oli mu süda sel hetkel raske. Ta mõistis minu hingelist seisukorda.

«Sinul on raske,» lausus ta. «Kui seesama oleks juhtunud minu papaga,» ta tõmbas hinge tagasi, «oleksin hulluks läinud. On näha, et lohutada teist tema mures on kergem. Kuidas sa mõtled?»

Mind rahustasid tema nii ebalapselikult öeldud sõnad. Ta südamliku tähelepanu mõjul muutus süda kergemaks. Andsin enesele sõna mitte kunagi unustada tema siirast tundepehangut.

«Kui tahad, Serjoža,» jätkas ta, «mõtlen ma alati sinule. Ainult palun sind, ära seda kellelegi räägi, eriti mitte neile hirmsatele huligaanidele — Viktorile ja Pavelile...»

Naugutasin pead, tema sõnad ei kutsunud minus millegipärast esile meelepaha. Mõtlesin: «Hea, et Ljusja tuli pimejaga. Minu silmad olid nutetud. Ma ei tahtnud, et tütarlaps lahkuks.»

Kõrvaltoas süüdati teine lamp, meie lastetoas muutus valgus. Oma väikeses voodis, pöördunud seina poole, magas Ljusja. Iljuša voodi polnud üles tehtud. Ta abistas ema.

Kuulsin, et keegi astus magamistuppa. Häälest tundsin: see oli saabunud parteirakukese sekretär, äärmiselt tegev ja voodi saaja inimene, ning staniitsa-nõukogu esimees. See oli suureva basihäälega mees, kommunist, kunagine partisan, istis ja põlki täis valgekaartlaste mõõgalöökkide arme.

Lamp hakkas heledasti põlema. Nüüd nägin ma Ljusjat hästi. Ta oli eemale nihkunud, ja hoides kinni õlgadele visatud ema siidrätiku nurkadest silmitses seinal rippuvat Krõlovi vaimi järgi väljaõmmeldud linikut.

Minu ema kätega oli tikitud kurg; ta nokkis oma punase nahaga sinist taldrikut, kuna rebane istus tagumistel käppadel ja jälgis külalist. Ta meenutas millegipärast Paša Fessenkot: tal olid samasugused kelmikad silmad.

«Ma lähen,» ütles Ljusja tõustes.

Mul ei jätkunud julgust teda paluda veel natuke minu juures viibida. Ma ei suutnud välja mõelda sõnu, mis oleksid teda kinni pidanud ning tooli servale istuma sundinud. Olin valmis istuma temaga koos kukelauluni, kuid tema juuresolekul muutusin ma alati veidralt araks ning olin sellepärast vihane enda peale. Pärast tema lahkumist üksi olles olin tavaliselt leidlik, julge, teravmeelne... Nüüd hajus aga kõik, ja ma istusin tema ees lollist lollimana...

Ta lahkus kikiarvabail ning sulges enda järel ukse. Vajusin kuumale laubale vastu seina.

Kümnes peatükk

EDASISED SÜNDMUSED

Järgmisel päeval istusin ma miilitsaülema laua ees.

«Niisama, noormees, nad sõitsid laiali hobustel?» küsis ta ja vihutas juba teist korda minu ette kompveki.

«Sõitsid laiali eri suunas,» vastasin ma.

Miilitsaülem ei vaadanud mind. Tema pilk oli suunatud allapoole. Jämeda pliiatsiga joonistas ta midagi kirjutuspaberi laialilaotatud lehele.

«Kuhupoole?» küsitles ta.

«Ühed sõitsid piki jõge alla, teised üles.»

«Aga edasi?»

«Kabjad vaibusid.»

«Tähendab, kabjaplagin?»

«Jah.»

Miilitsaülem joonistas mingisuguseid kuradikeši. Hakkasin uudishimust põlema, kergitasin ennast, piilus üle tindipoti. Ülem muigas huulenurkadega ja nihutas lehe oma tõmmude sõrmede abil, mis olid määrdunud lilla ning punase tindiga, lähemale, et mul oleks mugavam vaadata.

«Kas tuleb hästi välja?» küsis ta.

«Pole viga,» vastasin.

«Muidugi, see pole Repin. Aga näe, selline joonis aitab leida kurjategijad, kes tulistasid sinu taati.»

Käänulise jõekese juurde, natuke kõrgemal täpselt välja joonistatud rippuvast sillast olid kujutatud koopa sissekäigu kolmnurk ning selle juurest laialiminevad rajad. Koopa läheduses seisis väikesed hobused, mis meenutasid sabaga pudelikesi. Siis saatis ülema tindiga määratud käsi minu silme all nad jõekesse. Kaks pudelikest hakkasid varsti ujuma päri, aga kolm ülesvoolu.

«Neid oli viis?» küsis ülem.

«Viis.»

«Ühte hüüti Nikitaks?»

Võpatasin. Oletus rabas mind ootamatult.

«Ta pole ometi kulak,» ütlesin nõutult, «ta on kutsar. Sõidutas mind kaarikul, lubas ohjad minu kätte, lõikas mulle pajust vilepille...!»

«Õige. Ohjad, vilepillid...» Ülem ohkas raskelt. «Tõelised kulakud me rookisime juba ammu välja. Neid võis ära tunda isegi öösel, kas või pimesi, aga kulaku käsilastega on asi keerulisem.»

Ülem koputas kirjapressi pidemega lauale. Kabinetti astus vaikiv mees, sünge nagu talvine pilv, keda meie millegipärast väga kartsimine. Ta tegeles kriminaalasjadega ega käinud alati miilitsavormis.

«Sutšilin ja Nikita-kutsar viivitamatult kinni võtta,» ütles

tema. «Kontrollida ülemjooksul asetsevais kolhoosides, kes mis hobuseid ning oli öösel sõidus, mis ajast mis ajani... Kas on selge? Väike must habe ja valge müts... Peab üles astuma, kuigi ta tundemärgid oleksid pahupidi... On selge?»

Kriminaalmiilitsa-ülem noogutas pead ja väljus kabinetist. Minu jutukaaslane nihutas minu poole kompveki.

«Kangekaelne. Nagu pühvelhärk. Pole mürgitatud...» Ta viskas kompveki koos paberiga suhu, mälus, sülitas paberi välja, ja karamell hakkas ragisema nagu klaas tugevate piimvalgete hammaste all.

«Kas nüüd on kahju?»

«Ei,» pomisesin ma.

«Näen, et on kahju. Mind, vennas, sa ei tüssa. Elukutse pole selline.»

Ülem pangutas laualaekaga, võttis sealt peotäie kompvekke, tappis need vägisi mu mõlemasse taskusse ja lükkas mu ukse juurde.

«Sinu sõber Vitka on palju jutukam,» ütles ta, «õpi elust temalt, aga mitte pühvelhärjalt. Vaikisid mitu päeva... Koopaelanik.» Ta sakutas mind ninast. «Kui me läheme bandiitidega mööda tänavaid, katsu nad ära tunda. Üksida me ei tohi. Muidu aga saadame nad põrgupõhja. Kas meistaid?»

Mõistsin ühte: isa oli tasunud oma verega minu vaikimise eest. Järelikult ei tule mitte alati vaikida, kui midagi teatakse. Mõistsin teist: Viktor murdis oma sõna ja jutustas mind hoolimatamata ning minuga nõu pidamata enne mind kõigest miilitsaülemale. Ka tema oli tulnud hilja, kuid tema seletust olid aidanud paljastada kuritöö.

Muidugi käitus Viktor õigesti. Aga kuidas on lood ta seltsimehe-sõnaga? Miks murdis ta selle esimesena?

Oli tarvis maksu mis maksab Viktor üles otsida. Ja ma hoidsin tema täiesti ootamatus kohas — turul.

Kohmetusest punastades kattis Viktor kinni mingisugused asjad, mis lebasid mahalaotatud kotil. Tema kõrval istusid naised, kes müütasid kas vanu saapaid, naelu, katkist ärataskella, haamrit või värvilise etiketiga pudelit.

Samal ajal lähenes Viktorile keegi suur mägikasakas seast pastlais ja katkistes lastingust šarovaarides.

«Ja millega sina äritsed, kaupmees?»

«Mitte millegagi.» Viktor punastas.

«Kuidas mitte millegagi?» Suur kasakas kummardus, heitis koti kõrvale, sülitas ja läks edasi. Ma silmasin mingisugust vana koli.

«Sina, tähendab, müütad, Viktor?»

«Ema saatis.»

«Ja sa nõustused?»

Nüüd hammustas Viktor huulde, jäi mind üksisilmi tigatedalt vahtima.

«Aga kui kodus pole midagi hamba alla panna?»

«Pole midagi süüa?»

Mulle näis, et Viktor naljatas. Meenus meie toonane öine pidutsemine: terve suur ümmargune leib, särjed, ratas bronzat. Tuletasin talle seda meelde.

«Paška tõi,» ütles Viktor tuseselt, «sellest ei jäänud palju järele. Ma keerasin jäägid kotti tagasi ja viisin emale. Sa ju tead, et kooli juures pole juurviljaaeda, aga meie... Nii...»

Mulle tundus, et nägin Viktorit esmakordselt, ning mul hakkas häbi. Alati söönud ja riides, ei tundnud ma kordagi huvi selle vastu, kuidas elab minu sõber.

Tahtsin minema hakata, unustasin täiesti, et olin otsustanud süüdistada Viktorit sõnamurdumises. Viktor taipas seda ise ja ütles otsekoheselt:

«Ära pane pahaks. Tuli jutustada nendest kaabakatest... hiljaks jääme ainult. Sinu taadist on kahju...»

Mulle meenus minu kuuetsakute sisu; kõhklesin ja pakkusin kompvekke arglikult Viktorile.

«Ma ei kerja,» ütles ta karmilt.

«Need on muidu saadud, Vitja. Miilitsaülem ise topkis taskusse.»

«Mine, mine, siisike.»

Jõudnud tagasi koju, puistasin ma suhkrutoosi viimase kul kompveki, mis põletasid minu taskuid. Ema tabas mind sellelt toimingult, teeskles, nagu ei märkaks ta midagi, ja läks kööki. Esmakordselt panin ma midagi puhvetikappi, selle asemel et sealt välja kanda.

Isa lamas naabertoas paljastatud kätega ning kinnimähitud rinnaga ja vaatles mind heakskiitva tähelepanuga. Tema juurest lahkudes ei olnud ema ust täiesti sulgenud, mina aga, olles ametis oma asjaga, ei märganud, et mind jälgivad tähelepanelikud, mõtlikud silmad...

Sutšilini viidi mööda tänavat, käed selja taha seotud; tema kaasõpilaste käed olid vabad. Sutšilini taga, astudes otse tema jälgedes, kõndis noruspäi mütsita punajuukseline Nikita, kes püüdis mitte vaadata rahvahulga poole ja kes ei vastanud kätistatud sõlmusõnadele.

Ma ei suutnud taibata, kuidas see määratu suur, tugev, ainult lihastest koosnev inimene, kes oli meile metsas lõiganud tee ja sõidutanud meid pukis, võis otsustada tappa inimest, kes temale polnud teinud midagi halba.

Nikitaga kõrvuti sammusid needsamad inimesed, kes olid mulle alatiseks meelde jäänud põõsaste taustal Vägilaskoopa juures.

Oli pühapäev. Rahvast kogunes palju, mitte vähem kui inimese traktori ülevaatuse puhul.

Isal tõsis täna palavik. Hommikul süstis Ustin Anissimov isale rohtu südamenõrkuse vastu. Sellest kõneldi rahvahulgas ning viha kurjategijate vastu üha kasvas.

«Ah, kui teeks õige omakohtuga lõpu peale,» karjus keegi pakkumata vanamees kepiga vehkides. «Sõidutavad linna — laavad vabaks. Ostavad endid lahti!»

Holmareid ümbritsesid militsionärid, viis meest. Saatevalvuritena sõitsid kaasa veel kaks ratsanikku sinakas-mustadel orlovi tõugu hobustel, kelle sadula-alustel vaipadel olid punase ja kirju siidriidiga väljaõmmeldud mustrid.

Vahialused käisid longus päi, nende silmad püüdsid inimesi vältida. Ainult Sutšilin vahtis ringi, lükanud ülbe eneseteadusega oma kubanka kuklasse. Sataänist bešmett oli rinnal lahti nõõbitud kuni võõni, millel sätendasid tumedate metallkirjadega hõbeilustised. Jalas olid tal pehmed kontsad, mis kitsenahast saapad, mis olid kinnitatud ülal põlvede juures riimadega.

Sutšilin otsis ilmselt kedagi silmadega, lõpuks ta leidis selle ja noogutas pead. Rahvamurrus tõstis ahastavat kisa tema kaks iseteadev naine.

Sutšilini lapsed hoidusid ema ligi ja vaatasid ringi nagu metsloomakesed. Silmad olid neil nutetud ning rusikatega ära hõõrutud. Imelik, kuid mul oli neist kahju.

Holmarid toodi miilitsajaoskonna juurde ja pandi istuma plaanvankrisse, millega tavaliselt veetakse väljalt viljavihke. Ratsanikud saatsid neid natuke maad ning pöördusid siis tallide poole.

Plaanvanker kadus peatselt paplite tüvede taha ja ainult väike tolmusammas püsis veel kaua maanteel.

«Ära haletse neid,» ütles Viktor. «Nemad sinu peale ei halasta...»

Üheteistkümnes peatükk.

ESIMENE VASTUTUS

Aastad kihutasid mööda nagu meteorid.

Isa sai terveks. Tema vaenlased raiusid põhjas metsi, teinides tööga endile andestust. Ema vananes silmanähtavalt. Polnud kerge jälgida tema närtsimist, kuigi meile ta näis endiselt väga ilus. Vaikselt nagu küünal kustus Ustin Anissimovitši abikaasa ning Ljusja sõitis kauaks Krimmi sugulaste juurde, kes võtsid ta endi juurde kasvatada.

Pärast tema ärasõitu ei leidnud ma kaua endale õiget kohta, lonkisin nukralt ringi tuttavais paikades, istusin liivasel rannal, kus hulkusid kitsed ja lendasid eredad liblikad. Ma kandsin mitu päeva sidet ümber vasaku käe nimetissõrme. Sõrme oli põletanud küünlaleek — ma olin vandunud Ljusjale truudust.

Mingisuguseks mälestuseks koos Ljusjaga lahkunud kuninga poegadele olid malendid. Mängima õpetas mind Ustin Anissimovitš. Hakkasin pööraselt armastama malet ja jätsin mõneks ajaks hooletusse kangi ning rõõbaspuud; male ja sport näisid mulle millegipärast kokkusobimatud.

Arst küttis vähehaaval üles minu kire, arvestamata seda, et ta teeb mulle kahju, arendades minu kalduvusi ühekülgselt. Mängisime tavaliselt vaikes ning mugavas kohas, staniitaa lugemistoas, kuskil lauakesel põllumajandusnurgas, kus vängelt lõhnasid nisukõrred, mais, rohi.

Ustin Anissimovitšil muutus üha raskemaks saavutada malevõite. Ning siis oli ükskord ilmne, et arst on kaotamas minule, oma õpilasele esimest partiid.

Tema silmad jooksid rahutult malelaua, peatusid minu rusikal, kus higisesse pihku oli pigistatud must roidekas lipp, mis oli rõõvitud kõigis üksikasjus läbimõeldud käigu tagajärjel.

Meid piirasid tiheda rõngana minu eakaaslased, kes värisesid hasardist.

Erutus segas Ustin Anissimovitšit keskendumast ning juba ta tunnustas minu võitu. Malelaua juures tekkis hetkeks häävaikus. Ustin Anissimovitš võttis välja taskuräti ja pihkis prille. Ta silmad naeratasid.

«Lipu võtsid maha, noormees, «fukina»,» ütles ta.

«Fukika» nimetati tavaliselt mahamagatud nuppu «plebeilase mängu» — kabes. Tegin ettepaneku teiseks partiiks — jessantika. Ustin Anissimovitš nõustus. Mäng kestis poolteist tundi. Arst närvis veel rohkem ja tegi kiireid, läbimõeldumata käike. Ta hakkas jälle kaotama. Ootamata, kuni ma ajan tema kuninga nurka, pani ta selle küljeli, pröksatas sõrmedega.

Ta vahtles mind imestunud ning heakskiitvalt.

«Tohoh, tohoh, Sergei Ivanovitš, sa, vennas, oled juba suureks kasvanud. Nüüd sind ei võeta enam kõrvast ega siku-tata päikesepaistele...»

Ustin Anissimovitš lahkus, riputanud kepi käsivarrele, ja pugutas hüvastijätuks ainult kahe sõrmega oma vanamoelist küharat.

Minu elu väga tähtsa päeva — komsomoli astumise päeva — sai sain ma Ljusjalt Feodossias kirja. Kiri, mis oli kirjutatud naljatlevas toonis, rõõmustas ja erutas mind.

Elu sadamalinnas ei ahvatlenud tütarlast. Ta meenutas meie Paekupskajat, meie vallatusi ja lapselikke rõõme. Ta polnud unustanud ka vannet steariinküünla tulel.

Kirja lõpus ta kirjutas: «S-n oma kuningapoega».

Paajad korrad lugesin seda kirja, peitsin ta taskusse ning süvenesin mõttesse. Ljusja oli minust palju noorem. Sõbrustasin juba kuueteistkümne-aastaste neiudega. Kirjutasin vihitusse igasuguseid mälestussalme.

Kuue taskust leidsin ma sageli sedeleid, kus armastustõotused põimusid palvetega aidata lahendada matemaatika ülesannet või kontrollida kirjandi vigu. Ja ometi oli esimese kindumuse, esimese lapseliku armastuse müsteerium tugevam. Olin valmis oma, just nimelt oma Ljusja järele minema kuhu tahes.

Elu lubas mul tõestada oma armastust tema vastu, kuid sellest edaspidi...

Komsomoli koosolek lähenes lõpule.

Huula tõusis, keeras tahi väiksemaks, et tahm ei lakuks lambiklaasi oma musta õlise keelega, ja pöördus büroo liikmete poole.

«Aga nüüd järgmine küsimus... Sergei Lagunovi vastuvõtmine leninliku komsomoli ridadesse...»

Mulle näis, et ma tõusen kõrgele mäele: pidin üle vaatama oma pagasi, millestki loobuma, midagi lisandama. Süda tardus. Soomusautol kätt tõstev Lenin oli pärandanud mulle: «Õpil!» Tootasin endale olla komsomoli vääriline liige, täita kõik minule pandud kohustused.

«Poisid, me kõik tunneme riigi poolt meile antud õigusi,» ütles parteiorganisatsiooni poolt komsomoli juurde kinnitatud rajooni täitevkomitee esimees, kes oli täis valgekaartlaste mõõgalöökide arme, «aga kuidas me mõistame oma kohustusi sotsialistliku riigi vastu?»

Nüüd ei tabanud tema küsimus mind ootamatult.

«Õppida, õppida, jõuda välja kõikide teadusteni, kui on võimalik, siis nad ületada, ja kui on tarvis, siis anda oma elu ning teadmised oma Kodumaale... anda temale,» kõnelesin ma nagu töotust lausudes.

«Keerukas, aga õige,» ütles rajooni täitevkomitee esimees ja hakkas sõrmedega lauale trummeldama. «Oleks nagu aeg lõpetada, noormehed. Võtke arvesse, et te pinnite teda juba teist tundi...»

Väljusin büroo istungilt uue inimesena. Minu kõrval käis Iljuša. Tema tugevad, toekad õlad kõikusid sammude taktis.

Läksime üle tänava. Koerad klähvisid laisalt püsttarade taga. Paplitest langes varje. Taevas rippuv kuu näis määratu suure sulatatud kerana, mis oli äsja tuldõhkuvate ääside juures kuumade vasaratega valmis sepistatud. Paplid meenusid mulle brikkide maste ja ma purjetasin oma unistustes tulevikku! Oli ainult vaja purjesid, mis paisuksid tuules ning viiksid kihutades edasi.

Kaua aega ei häirinud Iljuša minu pidulikku ja unistavat meeoleolu. Ilmselt mõistis ta, mis minus sel hetkel toimus. Oli ta ju seda kõike alles hiljuti ise üle elanud.

«Sulle peaks ühiskondlikuks kohustuseks andma «noored matkajad,» ütles ta.

«Hästi,» nõustusin mina.

«Aga koolis võta spordiring. Seal on teil asjad halvad. Peaaegu koost lagunened. Hakka pihta koos Vitka Nehhodaga.»

«Hüva, Iljuša.»

«Korralda pioneeride lõkkeid, ainult, allahi nimel, ära roni

staniitsa keskele. Vii pioneerid metsa, raiuge ise puid, põletage lõkkeid, mis ulatuvad taevani. Harjutage lapsi loomuliku rünga, loodusega, arendage lihaseid ja julgust ning ärge kartke kohustumist...»

«Hüva, Iljuša.»

«Nõudaks,» ütles Ilja. «Aga kui midagi on korrast ära — tule minu juurde. Ma aitan.»

Läksime majani, olles võib-olla esimest korda teineteisega tõsiselt jutelnud.

Kodus oli mulle ootamatult korraldatud pidu. Isa oli kruusitud koguni külge Punalipu ordeni, sügenud hoolikalt ära surud ja võidnud soengut. Majja olid kogunenud isa sõbrad kolhoosist. Siin istusid rajooni täitevkomitee bassihäälega esimees, parteiorganisatsiooni sekretär ning minu sõbrad — Viktor ja Jaa.

Akende all käis Paška Fessenko. Ka tema paluti sisse ja Paška surus kaua ning libitsevalt minu kätt.

«Kas mõistad, Ivan Tihhonovitš, ma esitasin sinu omale hiljuti küsimuse,» ütles rajooni täitevkomitee bassihäälega esimees, ladudes taldrikule lihataidisega pirukaid: «Oma õigust te saate aru, aga kuidas on lugu kohustustega?»

«Kas vastas ikka?»

«Vastas. Hästi vastas, Ivan Tihhonovitš,» ütles rajooni täitevkomitee esimees, «aga kuidas jääb tegudega, seda vaatame.»

Kihutasid aastad-meteoorid, ja lõpuks jõudis kätte aeg vastata oma riigi kutsele tegudega...

TEINE OSA

Esimene peatükk

SÕDA

Sõda haaras minu kaasa Krimmis, väliaerodroomil.

Vaenlane tuli läänest.

Pommitati Sevastopolit. Saksa pommilennukid tulid Konstantinopolis läheduses asetsevailt Rumeenia lennuväljadelt. Sõjalised objektid ei saanud kannatada. Laevastik oli valvel. Musta mere lennuväe hävitajad kihutasid vaenlase minema. Laevastik vastas löögiga Konstantinopolile. Vilunud pommilennukimeeskonnad käisid Rumeenias. Mõned neist olid osa võtnud Rumeenia sõjast.

Ma saan kirja. Ta kirjutab, et Nikolai on kutsutud sõjameesse ja sõitnud Krasnodari formeerimisele. Ilja oli tanki-tankiväeosas Kiievi sõjaväeringkonnas. Jaškati pole ta veel tõttu mobiliseeritud, on mobiliseeritud aga Viktor. Viktor on sõdur, kes omal ajal oli soodustuse tõttu järele jäetud. Pasaenko oli laevastikus tegevteenistuses. Lühidalt, peaaegu kõik fanagoriiklased, minu eakaaslased ning lapsepõlvesõbrad, olid läinud sõtta.

Ma kirjutasin: «Juba alustati odraniitu lõunapoolseil nõlvakul, toodi välja kombainid MTJ majandist, varsti hakkame massiliselt koristama taliotra ja -nisu. Niisugust viljasaaki pole ammu enam nähtud. On hakanud õitsema päevalilled, hõõtsu mais, kuid tõlvikud pole veel lihavaks muutunud...»

Ja nii lihtsalt tuligi sõda. Tegime endiselt lennuväljal oma tööd, võtsime vastu ja saatsime meeskondi. Vahe seisis selles, et sõda läksid meeskonnad täitma lahinguülesandeid. Mõned ei tulnud nad tagasi. Tühjaksjäänud kohale asetati uus

lennuk. Lennuvälja koer, kes on meie polgule ustav, ulub, ulub veidi tühjaksjäänud kohal, ja hakkab harjuma uute peremeestega ning ootab jälle nende tagasijõudmist.

Lennukid paigutati liinilt laiali, alustati kaponiiride ehitamist. Lennuväli ümbritseti õhutõrje-vööndiga: kaevati maasse kahureid, õhutõrjekuulipildujaid, mootoriküte viidi üle maa-alusesse hoidlaisse, mis moondati pealt mulla ning mätastega.

Püsis kuum vihmata ilm. Õhus lendles tolmu. Kärbsed tüütasid meid. Sõda tema tõelises tähenduses me ei tundnud. Varem ma olin kujutlenud sõda hoopis teisiti. Ma mõtlesin, et kõikjal valitseb alaline vaimustus, igapäevasesse ellu tungivad uued, ilusad, romantilised laused, kujunevad teistsugused suhted komandöride ja alluvate vahel. Ent kõik muutus karmimaks, kurnavamaks, argipäevasemaks ning valvsamaks. Looduses ei muutunud midagi. Nagu ennegi küpses oder lõunapoolseil nõlvadel kiiremini, maisitõlvikud muutusid lihavaks määratud ajal ja niisama kuulekalt jälgisid päikeseringi päevalillede kübarad.

Meid viidi üle Sarabuzi, statsionaarlennuväljale. Siiasamasse lennuväljale maandusid tagavara-lennuväepolgu hävitajad. Noored lendurid kukerpallitasid kogu päeva õhus. Neid õpetati ümber uutel lennukitel. Tõmbininaliste masinate asemele, mida kunagi loeti lennutehnika meisterteoseiks, saabusid kitsaninalised, õhukeseitiivalised, kiired hävitajad.

Mul polnud veel õnnestunud näha vaenlase lennukeid. Demonstratiiv- ja luurelennud Krimmi kohal ei jätnud mulle suuremat muljet. Iga päevaga häiris mind üha tugevamini mõte: sakslane purustatakse, sõda lõpeb, ja mina ei satugi rindele, ei saagi sõdida.

Neid meeolusid, mis olid ilmselt omased noormehe-eale, toetas minu sõber, aviomotorist Ivan Dulnik. Olles väike, elav ja puurisarnane, ei andnud ta mulle rahu, küttis mu üles. Vähkresime oma koikudel enam kui ühe uneta öö. Minu peas kisasid mõtted mitmesuguseist kangelastegudest, mis jäävad mul korda saatmata. Iga inimene, kes oli käinud rindel, kutsus minus esile näriva kadedustunde. Ma ei suutnud pöörata vaimustatud ning ühtaegu kahjumeelset pilku päikese käes sätendavalt ordeneilt, mis olid kinnitatud khakivärviliste pluusidele või mereväelaste tumesinistele kitlitele.

Juuli lõpul saadeti meid Dulnikuga ametiasjus ühele laevastiku tagavara-lennuväljale Hersonese rajoonis. Teel sattus

meie Sevastopolisse. Väliselt elas linn tavalist rütmilist elu, kui mitte arvestada õhukaitse-moondamise jälgi. Kauplesid poodides, kioskites müüdi õlut, tänavail oli elav liiklemine. Raudteejaama saabusid rongid, inimesed läksid üles panotorni poole. Endiselt seisis oma kohal pronksist kindral, major Tottleben, ümbritsetud pronksist sõdureist. Mälestusvõtte juures mängisid lapsed. Lapsehoidjad sõidutasid vankritega imikuid. Ohutõrjerelvad olid kraavidega ja põõsastikesse istutatud. Ohuvaatluspallid peideti päevaks jäärakuisse ja ööajaks keldrisse. Ainult vilunud silm võis märgata kord siin, kord seal halli, päikesekiirte all läigatavat õhupallisiidi. Sõjalaevad tõusid vastu kaisid, nagu sulades nendega kokku. Lahesid kaatrid ja aerupaadid, randusid transportlaevad. Lühikeseks suunatav jalavägi sammus mööda sadamat, suus tõmekalt laevadele. Lahkusid transportlaevad, saadetuna mere ja õhukonvoist. Mulle näis, et maa sõdib juba mitmendat aastat. Kuidagi ruttu olid inimesed harjunud.

Tähelepanelikum silm oleks märganud paljugi, mis eraldas sõjaajast Sevastopoli rahuaegsest: linn oli muutunud tihedamaks, relvastus, pühkis endalt lumivalged ja kreemikad varvatoonid ning muutus otsadega kaile kinnitatud ristleja sarnaseks. Linn sulgus kontrollvaldastega, ta kombiti läbi madalatest patrullide poolt. Öösel vaibus liiklemine, ainult jalavägi sammus ja sammus, veeresid kahurid ning kuulipildujad. Sadama kaudu liikusid suured jõud rinde lõunatiivale. Õhus oli linn pime ja vaikne. Vahel harva süttis patrulli taseerit täpp, mis kustus kohe, või tõusis kõrgele üles kümneid helesiniseid mõõku.

Sõda võitleva Sevastopoli ilu tajusin ma märksa hiljem. Sel ajal aga, hulkunud ligikaudu terve tunni mööda linna, me ei leidnudki kindluse ilmes seda, mis oleks vastanud meie arusaamisele sõjast.

Veoauto põristas kivid. Me jätkasime vaikides teekonda Hersonese poole. Tihe lubjatolm laskus flanellpluusidele, kataba mütsidele. Veoautil seisis treipink. Teda tuli kätega tõsta, sest ta ähvardas iga hetk meie peale langeda. Peale treipinki oli meil autos lamedaisse kastidesse pakitud tööriistu ja kaks lennuki-propellerit puust kestades.

Lennuväljal olid kaks lennukit öisel maandumisel vigastada saanud. Oli vaja nad kiiresti korda seada.

«Ei tea, kui palju aega see meilt nõuab,» ütles Dulnik.
«Oleneb sellest, kui võrd lõhutud nad on, võib-olla vaatame ainult korra ja sõidame minema.»

«Kui me kord juba oleme välja kutsutud, siis tähendab, et tuleb ka vaeva näha.»

«Kahju lennukist. Niigi on iga üksik arvele võetud.»

«Öösel maanduti kiire järgi. Võib-olla olid lendurid noorte hulgas?»

«Võib-olla,» nõustusin ma.

Teed kulgesid läbi arvukate nõgude. Veoauto hüppas meie rappusime. Paistis Sapun-mäe platoo, temast paremal sinasid Balaklava kaljud.

Mere kohal lendas madalalt kaks mereväe luurelennukit — kaks ühemootorilist õhukilpkonna tõukava propelleri ja kohmakate ujukitega.

Nüüd oli juba näha meri ja sellel paistsid vahilaevade täpikesed — välisreidi kaitse. Sätendav meri lamas meie ees kogu silmapiiri ulatuses kuni Balaklava kõrgustikeni.

Teine peatükk

ESIMENE KOHTUMINE HULLJULGE KAPTENIGA

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Mis sa teada said, Dulnik?»

Dulnik puudutas käega käharat kukalt, silmitses mind kavalalt oma mustade silmadega.

«Sain Sevastopolis teada nii ühte kui teist, Lagunov,» ütles ta.

«Ja nimelt?»

«Kas nägid, et mind peatas rannakaitse meremees?»

«Nägin.»

«Ta on minu sõber juba Odessast saadik. Me oleme ju lanžeronlased...»

Mulle näis, et sellele sissejuhatusele järgneb Dulniku tavajaline vaimustatud jutustus Odessast. Palusin asuda asja juurde.

Organiseeritakse parašütistide dessantväeosi Odessa...» ütles Dulnik.

«Kus?»

«Mitte kaugel, Hersoneses. Sõber näitas mulle kätte «välisreidi»...»

«Kas organiseerib? Laevastik?»

«Muidugi.»

«Kas nimelt laevastiku väejuhatusest?»

«Eegi major Balaban.»

«Balaban?» küsisin ma.

«Balaban,» kordas Dulnik, «kas sa oled siis temaga tut-
tunud?»

«Kui ta on ainult seesama Balaban,» ütlesin ma, «hull-
julge kapten. Mere-piirivalvur.»

«Tema!» hüüatas rõõmsaks muutunud Dulnik. «Läheb
tõenäoliselt, see on hulljulge kapten.»

«Kas tõesti seesama hulljulge kapten?»

«Juhuslik kokkusattumine on võimatu,» ütles Dulnik, «see
on seesama. Kus sa temaga tutvusid?»

«Ma pole temaga tuttav.»

«Pole tuttav?» Dulniku linnusilmad muutusid ümmargu-
seks. «Ei ole esiteldud või?»

«Ma pole teda isegi näinud. Olen temast ainult kuulnud.»

«Kas pole kuulnud hulljulgest kaptenist! Ma mäletan Lan-
žeroni...»

«Ma katkestasin Dulnikut jälle:

«Kas sa pole me rääkinud hulljulgest kaptenist nagu min-
gi Jules Verne'i kapten Hatteras'ist,» ütlesin ma. «Kapten
Balaban võttis merel kinni salakaubavedajate feluki ja andis
talle kalapüügiartellile, kus töötas minu isa. Felukk nimetati
nimelikult ümber «Kapteni Tütteks», kuid meie hüüdsime
talle «Muameedlannaks». Nii oli romantilisem!»

«Sellest tutvusest on muidugi vähe, kuid halvemal juhul
võib kasutada sedagi. Ma ei tea, missugune on major Bala-
ban, kuid loodan, et me suudame selliste mälestustega tema
südamet liigutada. Paneme helisema ta südame keeled!»

«Ara unusta auastmete vahet, Dulnik,» ütlesin talle. «Kas
sa leiame võimaluse, arvestades meie alluvusvahekorda,
lööda välja nendesamade keelten? Ma kahtlen...»

«Kolme päeva pärast lõpetasime tööd lennuväljal ja otsisime
Hersonese muuseumi lähikonnas üles hulljulge kapteni staabi.

Tee kulges piki jäärakut, siin-seal paistsid Tauria Korsunl müüride varemed, aga kõrgemal, sinise taevakummi taustal seisis Zenoni torn.

Kasarmud olid nõos varjatud vaatluse eest merelt. Okas- traadi taga olid veoautod ja kahurid. Mootorikütte vaadid mürsu- ja padrunikastid ning pressitud heina pallid ummistasid õue. Põletavalt kuum päike seisis seniidis. Vähesed kidurad puud ei andnud varju. Tunnimehed olid palavusest raugemas.

Hulljulge kapteni valdustel puudus romantiline hõng.

Tunnimees laskis meid õue. Nooruke mereväelane tiris kimpu välipudeleid. Küsisime temalt, kuidas edasi minna. Ta viipas peaga kõrvale.

Läksime mööda sõjaväevarustuse hunnikuist. Hoiatustahvile oli kirjutatud suurte tähtedega: «Suitsetamise eest — tribunal».

Ühe hoone kõrvale, päikeselõõma kätte, oli kogunenud aak elevil meremehi. Need olid vabatahtlikud, kes, kuulnud värbamisest, olid saabunud Hersonesse hulljulge kapteni juurde.

«Mind ei võeta vastu,» ütles Dulnik, tungides vaevu läbi tugevate lihastega pikakasvuliste poiste vahelt. «Ma po'e kehaehituselt õnnestunud. Ei aita vist mingisugused tutvused «Muhameedlannaga».

Asusime järjekorda Balabani juurde pääsemiseks. Dulnik läks selgitama olukorda. Poole tunni pärast tuli ta tagasi ja kutsus minu kõrvale. Tema ninal hiilgasid peened higitilgad, selg flanellpluusi all oli läinud märjaks, karvased tömmud käed olid niisked.

«Võetakse ainult neid, kellel on langevarjuhüppeid,» sosistas ta rõõmsalt muheldes. «Meil vedas, vennas.»

«Mille üle sa siis rõõmustad?»

Tema nägu säras. Ta mustad kortsukestega piiratud silmad naersid. Tema päevitunud kitsas nägu otse kiirgas rõõmust.

«Kas sa ei taipa?»

«Midagi ma ei taipa. Meie sinuga pole teinud ühtegi langevarjuhüpet...»

¹ Nõnda nimetavad vene muistsed kroonikad Krimmi poolsaare edelaosas asunud Tauria Chersonese linna, mille muinsused on kogutud Hersonese muuseumi. — Toim.

«Peab mõtlema peaga, Lagunov. Mõtteleja inimene aga ei tea teadma, et langevarjuhüpe — see pole kes teab mis asi. Ainult, langevarjuhüpe! Masin tassib su viie tuhande meetri kõrgusele taevasse, arukas inimene tõstab lennuki kesk- ukse eest, ja sinule jääb ainult sukelduda alla ning hõluda mehhanismile, mis teeb oma töö ülihästi ilma sinutagi. Ma kõnelen langevarjust.»

«Mis mehhanism siis langevari on?»

«Ma ei taha abstraktselt vaielda,» teatas Dulnik, valades meile oma kuumat hingeõhuga. «Peab olema nuppu ja tuleb saada major Balabani veenda, et me oleme langevarjuga langenud. Noh, mitte väga palju, vaid nii, et ta hakkaks uskuma. Sa võid näiteks öelda... üksteist, et poleks ümmar- mine arv, mina, noh, ütleme seitse. Nende arvude juurde tulebki jääda.»

«Ja nõuab tõendit.»

«Mis tõendeid meil praegu olla saab?» väitis Dulnik. «Hulljulge kapten vaatab meile korraks silmi, näeb julgust, ja võtab vastu. Ja mis edasi saab, see pole enam meie asi. Tema ise astub kontakti polguga, väejuhatusega. Laki, laki, Lagunov. Aga neist vägilastest polegi meile võist- lased. Neid on vähe, kes on teinud langevarjuhüppeid.»

Nüüd me otsustasime valetada. Kui sain teada, et värva- takse ainult kakskümmend inimest, siis ma ei kõhelnud enam.

Major kutsus ette ükshaaval. Lõpuks jõudis järjekord ka meieni. Meie soovi kahekesi sisse pugeda ajas silmapilkselt ja sõnalausemata nurja kogukas meremees-automaatur, kes istus postil.

Esimene läks sisse Dulnik. Läbi ukse kuulsin tema valju, sõltuvalt tervitust, peopesa laksatust pükstele ja kontsade lööke vastu põrandat. Siis läks ta toa sügavusse ning kõik jäi vaik-

Kõhtumine kestis täpselt kümme minutit. Dulnik väljus arvavana ja võidutsevana. Taipasin: tal oli õnnestunud hull- julget kaptenit veenda.

Korras,» sosistas ta mulle, «mine, mine sisse.»

Dulnik hõõrus peopesi, tõukas kahelt poolt oma nokata sõrmi ja siirdus võitja ilmega õue.

Astusin Balabani kabinetti, lõin kannad kokku, raporteer- in vormi kohaselt.

Balaban seisis akna juures veidi vimmas ja näis vaatavat õue, kus grupp meremehi igavusest mängis «sitikat». Tege-

likult vaatles ta mind — riivamisi, kuid tähelepanelikult ja kuidagi pilklikult.

Peale tema oli toas kaks komandöri laevastikust, kuid ma otsustasin kohe, et akna juures seisev major ongi Balaban. Nimelt sellisena kujutlesin ma endale hulljulget kapteni. Minu ees seisis inimene, kes oli üle saja üheksakümne sentimeetri pikk ja kaalus vähemalt sada kakskümmend kilo. Talle sobis hästi meremeheülikond, mis oli ömmeldud hea rätsepa juures — vaevalt küll oleks tema kujule leidunud valmis mundrit. Ta rinnal nägin ma ajast ning merest tuhmike muutunud Lenini ja Punalipu ordenit. Kitli hõlma alt rippus püstol tugevast mustast nahast mereväe-püstolitaskus.

«Dokument, Lagunov,» kostis Balabani ootamatult peenike hääl.

Astusin sammu ettepoole ja ulatasin majorile paberi.

Balaban võttis selle kiiresti ja avas. Tema määratu suurtes kätes, mille sõrmed olid nii paksud, et neid näis võimatu olevat rusikasse suruda, paistis minu paberike mimoosi liblena. Balaban lehvitas dokumenti õhus ja andis selle mulle ilma läbi lugemata tagasi.

«Mitu hüpet olete teinud, Lagunov?»

«Üksteist, seltsimees major,» vastasin ma ladusalt.

«Aga võib-olla jätsite mõne vahele, Lagunov? Võib-olla kaksteist või kolmteist?»

«Ei, üksteist, seltsimees major.»

Balaban tuli akna juurest ära, jalutas üle toa. Põrandalauad nagisesid tema energiliste sammude all. Ta ütles midagi laua juures istuvale kapten-leitnandile. Too kummardus laua kohale, kirjutas üles. Kui ta kirjutas, peegeldusid tema käise uhiuuel kardpaetal päikesekiired.

Nüüd seisis Balaban minu ees. Nägin tema pilklikke silmi, suurt, nagu jändrikust tammest väljaraiutud nägu. See suur nina, esiletungiv lõug, suured lihavad huuled, mis igas teises kombinatsioonis oleksid olnud vististi näotud, jätsid siin kooskõlalise mulje. Selline, just selline peabki olema hulljulge kapten, kes oskab kinni nabida felukke, raiuda maste, karjuda tormiste orkaanide ajal ja seista oma laeva tekil kindlalt, nagu vaskne mälestussammas.

«See on kiiduväärt, Lagunov, et sina kui patrioot oled otsustanud aidata ümberpiiratud Odessat,» ütles Balaban ning tegi pausi.

Minu hing hakkas juubeldama. Võit on saavutatud. Ma astun hulljulge kapteni juhtimise alla. Hoides hinge kinni minn ma tema ees, pööramata temalt silmi, milledes praegu täiesti põles õnn.

Balaban õngitses taskust tibatillukese piibu, keerutas seda oma suurtes käppades. Tegi pausi.

«Kas sa juba ammu sõbrustad selle suliga?» küsis Balaban ootamatult.

«Mingisuguse suliga, seltsimees major? ...» Ma tokerdusin.

«Aga just selle suliga, kes kelkis minu ees selsamal kohal.»

«Dulnikuga?»

«Mitu Dulnikuga, vaid sulnikuga.» Balaban kergitas kulmu, naeratas terve suuga. «Mitu hüpet sa oled teinud?»

«Ah?»

«Õnne ei tulnud üle mu huulte. Ma vaikisin, masendatud hing teravast taibust.»

«Miks te ometi otsustasite petta vanemat komandöri, Lagunov?»

«Olen teinud üksteist langevarjuhüpet, seltsimees major,» lahkusin, tundes, et langen kuristikku.

«Ahjult pingile?» küsis Balaban, summutanud oma näol märgatava naeru.

Vaikisin.

«Sul on olemas südametunnistus, Lagunov,» ütles Balaban, «aga sinu sõber Dulnik näib selle teel Hersonesesse kaotanud olevat. Sul on ta, sul!»

«Meie pettus oli tingitud kõige paremaist kavatsustest.» Minu hääles väratas midagi.

Jalad ei kuulunud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Major paistis mulle mingisuguse määratu suure, laialivalguva ja hõljuva massina. Ma surusin käed nii kõvasti rusikasse, et küüned tungisid peopesadesse, ja toibusin.

Balaban mõistis minu hingelist seisukorda.

«Pole viga, Lagunov,» ütles ta sõbralikult, «saagem tuttavaks.» Ta ulatas mulle oma suure haraliaetud sõrmedega käpa.

«Mine, Lagunov,» Balaban uuris mind jalatallast pealt, «esialgu meie allianss ei teostunud. Saa aru, praegu pole meil aega teid ette valmistada. Meil on tarvis valmis laupa, kas mõistad? Aga edaspidi, palun väga, ära unusta major Balabani.»

Väljusin nagu udus. Dulnik ootas mind väljapääsu juures.

«Kas sa jutustasid talle «Kapteni Tütre»?» uudishimutses Dulnik. ««Muhameedlannast?»»

Ma ei vastanud talle. Läksime mööda õue, möödusime tunnimehest, tõusime märke. Värske briis puhus mulle näkku. Muistse Hersonese väravad ja müürid olid üle ujutatud pimestavast päikesepaistest. Meri sätendas ja sillerdas, nagu oleks ta põhjani täis puistatud kalliskive. Aga seal, kaugel, võitles Odessa. Võitles ja võitleb ka edaspidi ilma minuta.

Dulnik hindas õigesti minu vaikimist.

«Ma näen, et sina pole vastu võetud, aga mina?»

«Balaban käskis mind sulle edasi anda...»

«Noh, noh...» ütles vahele Dulnik.

«Et sa oled sulii.»

«Kõik on selge.» Dulnik ohkas masendatult ja istus kivile.

«Sa ei suutnud lõpuni oma osas püsida.»

«Balaban näeb kolme sülla sügavusse maa alla. Aga sina otsustasid teda tüsata. Tema on kogu eluaeg tegelnud sulidega, salakaubavedajatega, piraatidega.»

Dulnik ei suutnud varjata oma pettumust.

Teda kurvastasid ühtviisi nii teostamata jäänud unistused kui ka tema poolt väljamõeldud riika äpardumine. Pöördusime tagasi Sarabuzi. Me otsustasime lennuväljal ebaõnnestumisest mitte kellelegi rääkida. See esimene saladus kinnitas meie sõprust.

Sarabuzis ootas mind Anjuta kiri.

Karastavat rõõmu ja hingelist rahu tõi mulle õe kirjad, mis õhkusid neitsilikku hurma, armast ning tabamatut, nagu valge akaatsia lõhnad.

Oo! Muidugi kirjeldan ma temale oma kohtumist Balabaniga. Ta oli tollal, Musta mere ääres, liiga väike, et mäletada hulljulget kaptenit. Aga kui mitu korda olin ma temale, Viktor Nehhodale ja veel kellelegi väikesele blondide patšestega olevusele jutustanud fantastilisi lugusid, mis minu mõttelend oli sidunud hulljulge kapteni nimega!

Ma ei hakka Anjutale kirjeldama oma häbistavat tegu. Küllap leian, mida kirjutada. Kutsun appi hersoneeslastest meresõitjate ning viinamarjakasvatavate muistsed maad, Musta mere teemantlained, mis uhuvad Ülikaunist sadamast, nagu nimetati Sevastopoli; kasutan Dulniku jutustusi Odessast ning seon kõik Balabani kujuga. Las loeb Lukianost, tema «Tõepäraseid lugusid» ja leiab antiikses, greifil lenda

ja hõbu-harksabakullis tänapäeva Balabani algkuju. Hobu-harksabakullid olid kohustatud lendama ümber riigi, ja märkanud välismaalasi, viima need kuninga juurde. «Mil viisil saate teie tee, võõramaalane, ja ilmusite siia?»

Orbunud on meie maja, Serjoža,» kirjutas Anjuta. «Pole sind, pole Iljušat, pole Koljat. Mamma paneb vastu, kuid on alistunud murele. Ta valvab hoolega, et keegi ei puuduta teie asemeid, mis on kaetud samamoodi kui teie ärakäid päeval. Keegi ei puuduta teie asju. Mamma lubas mul kasutada sinu raamatuid, sest ma olen juba suuremaks kasvanud. Igal hommikul jutustab mamma meile oma unenägusid. Need on tal väga loogilised. Mina aga näen alati unes midagi segast. Eile näiteks nägin unes, et meil on maja hulga suurega, kõikjal on klaasist ukseid, pole lukke, ning tuhanded vargad tungivad meie korterisse. Ma näen neid, püüan kinni, aga pole häält. Kramp on pitsitanud kinni kurgu. Aga vargad kähardavad teie asemeid, keeravad endile teie ümber ja lähevad läbi klaasuste. Ma ei suuda kõrist sõnagi karjatust välja suruda. Ja äkki näen: minu üle on kumardunud mamma ja sakutab mind: «Anja, Anja, sa karjud nagu Hirmus!» Ma ei hakanud mammale jutustama, mida ma unes nägin. Tema omistab suurt tähendust unenägudele. Ning teda on raske sellistest eelarvamustest vabastada. Ei tahaks tema meeolelu rikkuda. Soovitan sul sagedamini kirjutada endast. Sa ei suuda kujutleda, kui palju rõõmu valmistavad meile sinu kirjad. Ilja teeb enda tähtsaks, on kitsi sõnakeste teatamisega. Kas ta tõesti arvab, et jagades meiega seda, mida ta meist mõtleb, paljastab ta sõjasaladusi? Aga võib-olla pole tal lihtsalt aega ja ma tungin temale asjaolu kallale?»

Ma on kogu aeg põllul. Viljasaak on enneolematu. Meil on tuleb koristustöödest osa võtta. Kõikjal, kus peksetakse, on kurgaanikõrgused nisumäed. Üle põldude lendavad valgeid lennukid. Vist luurajad. Nad mööduvad suures koguses, ei pommita, ei tulista. Kas nad näevad meie nisu? Viktor läks armeesse. Ta ema käib tihtilugu meil. Mõlemad emad jutlevad kaua. Kas sa sõdid juba? Või oled endiselt lennuki «peremees»? Fanagoriika kuivab, kuid Pääsmis-juures on alles oiavalised ujumiskohad. Olen õppinud hõppama vette samalt pajult, millelt hüppasid sina. Õnnitlema Anjutat...»

PARAŠÜTISTID

Kui ma oleksin saanud Anjutale kirjutada sõjatsensuuri arvamust arvestamata, oleksin ma kirjutanud nii:

«Armas öde!

Minus laulab kõik ja hõiskab. Ma sattusin teistkordselt Balabani juurde ja ta võttis mu vastu nagu vana tuttavat. Ma ei kohtunud nüüd enam Hersoneses, vaid Katšas. Minuga koos oli Dulnik, minu hea sõber-odessalane. Temaga on sõjas kergem.

Kapten-leitnant, Balabani asetäitja, kutsus meid välja nimestiku järgi, tollesama nimestiku järgi, mis koostati Hersoneses. Nimestikku olid märgitud kõik need pikakasvulised poisid, kes tahtsid pääseda Balabani juurde esimesel värbumisel. Me kohtusime nüüd mitte kui võistlejad, vaid kui head tuttavad, kellega tuleb jagada nii mõndagi lahingupäeva, murda pooleks nii mõnigi kuivik.

Parašütistide dessantväeosas valiti sada inimest. Ka meie Dulnikuga sattusime selle saja hulka. Kui sa ometi näeksid, kui tublid, ühtlased poisid selle saja hulgas on, keda valis hulljulge kapten. Mulle näib, et ta oma pika kasvu pärast valib kõik suure kasvuga poisid. Vahest ainult Dulnik on erinev meie saja parašütisti hulgas.

Kui me Katša lennuväljal üles rivistusime ning läheme Balaban, anti käsklus «valvel».

Balaban silmitses kõiki, möödudes rivi eest, andis käskluse «vabalt», naeratas ja ütles suure rahuldustundega valjusti:

«Metsik diviis!»

Homme viiakse meid langevarju-hüpetele. Aeg ei oota. Vaenlane forsseeris Dnepri Hersoni juures ja on jõudnud Perekopi lähedale. Meile öeldi, et avangardis liiguvad 29. mägi-laskurkorpus ja tankikorpus «Suur-Saksamaa». Need on Hitleri eliitväed. «Suur-Saksamaa» tankiste kasutatakse tema isiklikuks kaitseks...»

Ma kõnelen kirjast, mis jäi Anjutale saatmata. Võib-olla polnud lihtsalt aega teda kirjutada. Vaenlane osutus palju tugevamaks, kui paljud meist oletasid. Armeed taandus mandis sügavusse. Teostati sügavat sissemeelitavat manöövrit, mis oli jõukohane ainult tugeva hingega rahvale.

Vaenlase soomustanki- ja mehhaniseeritud väed valgusid tihedalt mööda poolsaart. Krimmis ei ole kaitsejoonteks kohad sügavaid jõgesid. Mäeseljandik ääristab ainult lõunapoolset ja ümbritseb oma põhjapoolsete harudega Sevastopolit. Ülejäänud osa poolsaarest on tasandik.

Õppeklassis selgitati meile neid poolsaare iseärasusi.

Üldist taktikat õpetasid meile teised komandörid. Balaban aga võttis meiega läbi ainult parašütistivägede operatsioonide taktika.

Tema oli majori õppetund.

«Parašütistide dessantvägesid kasutatakse tavaliselt aktiivsete pealetungioperatsioonide korral,» kõneles meile Balaban, kutsudes mööda klassi, «või hulljulgeiks diversioonioperatsioonideks vaenlase tagalas kindla kaitse korral. Parašütistide diversioonitöö on erakordselt huvitav, nagu ma juba ütlesin, hulljulge, kus nii grupile kui ka igale üksikule jäetakse suur tegevusvabadus. Eriti just meie vägedes leidub võimalusi kasutada nõukogude inimese omadusi ja kasutada tema vapust, julgust, kartmatust võitluses, algatusvõimet, taibukust. Meil ei tohi võitleja olla haliseja või argpüks või mitmesuunaliste provokatsioonidele alistuv paanik. Te peate kasvatama oma iseloomus vastupidavust ja sõjakust. Palju tähendab ka isikiline areng. Vahel tuleb astuda vaenlasega kahevõitlusesse, kasutades oskuslikult ära külmrelva, mis ei tee kära. Ma räägin pistodast — parašütisti-diversandi ustavast kaaslasest.» Balaban tõmbas välja pistoda. «Peale langevarjuhüpete peate te tundma lahingupidamise taktikat ja nimelt käsitsivõitlust. Juhin teie tähelepanu džindžitsule, relvitu võitlusele relvastamata, ja pistoda käsitlemise oskusele. Seltsimees Dulnik, kuidas tegutsesite teie oma pistodaga, kui seda oleks tarvis, lahudes teie lahinguülesande taktikalistest kaalutlustest?»

«Ma löön vaenlast otse,» prahvatas Dulnik pikalt mõtle-mata.

«Kuidas otse, Dulnik?»

«Tundu, seltsimees major.»

«Inimese rind on sitke pala, Dulnik,» ütles Balaban muheldes, «rind meenutab looduslikku kilpi.»

«Ma püüan tabada teda südamesse,» ei andnud Dulnik alla.

«Aga tema kaitseb oma südant, tõstes käe vaat sellesse

asendisse.» Balaban tegi vasaku käega kiire liigutuse, kergitades kõverdatud käe küünarnuki kõhulihaste kõrgusele.

Dulnik jälgis tähelepanelikult majori osavaid liigutusi.

Talle näis arusaamatu, kuidas ta peaks oma lühikeste kätega jagu saama sellest kolossist. Ta vaikis kohmetunult.

Balaban käskis tuua saksa parašütisti vormi riidetud mannekeeni. Vatti täistopitud mannekeenil olid käed ja ta pöörles kesksel vindil.

«Tuleb sihtida rangluu vahele, ülaltpoolt,» jätkas Balaban ja torkas sinna oma hiiglasuure sõrmega. «Vaata nii!» Ta sööstis mannekeeni juurde ja andis kaks välgikiiret lööki pistodaga just neisse kohtadesse, kuhu äsja oli osutanud tema sõrm. Läbilõigatud riidest tükkis välja vatt.

«Kui vaenlane tõstab vasaku käe, võib lüüa südamesse,» Balaban kutsus Dulniku lähemale ja käskis: «Tõsta õige mannekeenil vasak käsi üles. Tõsta üles ja lase silmapilkselt lahti.»

Balaban viskus põrandale ja hakkas roomama, pistoda hammaste vahel. Silmapilkselt kadus kujutus tema kogu massiivsusest. Ta vaatas ainiti mannekeeni. Dulnik jälgis komandöri iga liigutust. Nüüd pilgutas Balaban silma, Dulnik tõstis mannekeeni vasaku käe üles ja kargas tagasi. Balaban hüppas, ropsas pistodaga, ja mannekeeni käsi langes alla. Majori pistoda seisis südame piirkonnas püsti.

«Sellele mehele füürer enam loota ei saa,» ütles Balaban raputades endalt tolmu. «Palun tutvuda võttega, seltsimehed kursandid.»

Me lähenesime ühekaupa mannekeenile, kompisime pistoda astusime tagasi. Löök oli antud matemaatilise täpsusega.

«Võib lüüa tagantpoolt — abaluu alla, täpselt abaluu alla,» jätkas Balaban, «võib lüüa ka rindu, Dulnik. Ainult sihtida ribide vahele, ja selleks soovitan ma tundma õppida anatoomiat. Kui tabad kõhtu ei tee see samuti halba. Ainult arvesta alati vööd: parem on sihtida madalamale.» Major ohkas teesklevalt: «Kui teie mammakesed saaksid teada, mida Balaban teile õpetab, ei kutsuks nad mind vist kunagi pirukat sööma. Sõda on verine töö, seltsimehed. Kui kõik lõpeb, kui laseme teid koju, siis unustage kõik see, mida teile täna õpetab major Balaban. Palun, Lagunov, mannekeeni juurde. Võtke välja oma nuga... Hee, mis te tast siis nii puhtaks olete kaapinud. Moondamisvärv, millega teie pist-

oda pealt on peitsitud, on vaenlasele kahtlemata ebahügieeniline, kuid ta teeb pistoda märkamatuks. Mina isiklikult arvan, et pistoda sära muistseis romaanides on hooletus. Teie partner ei pea kunagi teadma, milliseid abinõusid te kasutate, saates teda teise ilma. Pistodad käsin teritada, aga ka peitsida erilise värviga, mida küsite oma vanemalt. Mõista, kujutlege, Lagunov, et see mees on väga osav, ta on osav mõningate teile varem näidatud võtetega; teil on tarvis ka kavalusega üle trumbata.» Balaban näitas mannekeenil erinevate võtteid. «Viskuge temale! Selles asendis võib teha džiudžitsu kuuendat võtet. Mitte nii! Mitte nii! Nüüd te muutus, tõstis automaadi, tema süda on vaba. Hüpe! Vaga hea!»

Minu pistoda seisis püsti samas kohas, kust Balaban oli vatt oma alles äsja välja tõmmanud. Hingasin raskelt. Major märkas ka seda. Ta võttis küljetaskust välja kuld-
kella, haaras minu käe, luges pulssi.

«Te võlte oma energiat kulutada kasulikumaks tööks, Lagunov,» ütles Balaban. «Kui te hakkate nii ennast kulutama, rikute endal südame. Nii ei tohi. Ma arvan, et sõda võib pikale venida, ning soovitan teil kulutada oma energiat rahulolevalt. Minge kohale, Lagunov. Ärge punastage.» Ta näitas mannekeenile. «Teie partneri tädi võib rahulikult tellida hingepalve. Tähendab, seltsimehed, me tutvusime sõprusalt külmrelvaga. Homme me tutvume tulirelvadega — automaadiga, püstoliga. Meil seisab veel ees tundma õppida kokkumõeldud lahingupidamise taktikat pärast grupilist allahüüet ja palju muud.»

Parast lõunat jätkasime kaitsepilude kaevamist. Lennuvälja ümber sakalased juba pommitanud. Maa andis labidale halvasti juurele, näis nagu kokku pressitud. Mustmuld vaheldus peenikeste kividega ning kaevata oli väga raske. Keegi andis sellele mullale nimeks «greljaž», tema struktuuri sarnasuse pärast tuntud kompvekisordiga. Kaitsepilude ja tranšeede kaevamist nimetati nüüd «greljaži söömiseks».

Päike kõrvetas halastamatult. Sulasid kerged pilved. Isegi ma ei toonud jahedust. Me naljatasime: see ilm on vaenlase poolt tellitud lennuväe operatsioonideks.

Vanemate juhatusel kaevasime siksakilisi kaitsepilusid. Lennuväli tühjeneb järk-järgult. Nagu tavaliselt on kombeks, hakkas algul ratastel liikuma «maa», s. o. pealmaa majapida-

mine. Lahkuti merd mööda: maad kaudu Kertši suunas minema lipsata oli juba raske.

Lennukid hakkasid ära lendama. Lennuväljale jäid hävitajad. Nad pidid katma evakueerimist ja seejärel lendama Hersonese lennuväljadele.

Ohtuks valutasid kondid hirmsasti. Peopesad olid täis vilti. Tüütasid kleepuvad, väikesed kihulased, kes alustasid massilisi rünnakuid tavaliselt päikese loojumisel.

Öösel ei saadud kaua magama jääda. Tulistasid Sevastopoli seniitkahurid. Vaatepiiril valgustasid täevast kauged välgud. Suurtükimürin tekitas erutatud meeleolu.

Me kõnelesime Balabanist, tänasest õppetunnist, «pirukast». Meie kõigi emad oleksid hirmu pärast oma silmad kinni pigistanud, nähes, kuidas nende pojad sööstavad edasi pistoda käes, et tabada inimest südamesse. Nende hällilaulud olid olnud tulvil hellust ja õrnust. Ja ometi õpetaja Balaban, kes oli asendanud meie heasüdamlikke rahulike teaduste õpetajaid, võis olla kindel, et me suudame endi eest seista. Seda teadsid ka meie emad. Nad rõõmustuvad, kui majja tuleb major Balaban, ja toovad tõesti lauale piruka. Vaevata aimas meie kogukas major sel ööl, et tema esimene õppetund tekitab nii palju kõnelusi.

Siis me hakkasime erkka nooruse tuhinaga arutlema detektiivromaane, mida Balaban oli maininud. Keegi tunnistas, et ta oli kunagi ühe sõõmuga lugenud läbi sarja «Leichtweiss' koopad», mis oli pundunud nagu saepuru vees. Muidugi hakati rääkima krahv Montekristost, detektiividest Nick Carterist ja Nat Pinkertonist, keda oli loetud salajas täiskasvanute eest.

Enamik minu uutest seltsimeestest oli keskkooli haridusega, paljud tulid laevastikku kõrgemaist õppeasutistest. Eriüksustesse valiti tugevad haritud mehed.

Keskööl ründasid meid pommilennukid. Alarmi korras jalule aetud, peitsime end kaitsepiludesse. Oodati saksa parašütiste. Meie helgiheitjad libisesid kiiresti mööda taevast. Parašütistidega võitlema olime määratud meie. Meil polnud veel automaate, millega meid oli lubatud varustada. Peale pistodade oli meil kolm kuulipildujat «maksim» ja kolme liinilisi vintpüsse; mõned neist vajasisid parandamist.

Sööstis alla helgiheitjast valgustatud pikeeriv lennuk. Ohku rebestas pommide vihin. Maa vappus tugevasti. Esimese

pikeeriva lennuki järel tuli teine, siis kolmas. Helgiheitjad olid viisatati pimestanud piloote: pommid ei tabanud märki. Vahetpidamata ragisesid suurekaliibrilised kuulipildujad, ja kui pikeerivad lennukid laskusid madalamale, löid sekka nelikahuriga ühendatud väiksema kaliibriga kuulipildujad.

Lõpuks lahkusid pommituslennukid. Neid saatsid seniitkahurid. Lendasid seniitautomaatide värvilised mürsud, kustasid õhus — ja saabus pimedus. Lennuvälja kohal hõljus suitsuaine, tundus tolmu ja kärtsa haisu. Jalge all kõlisesid kivid, nagu oleks neid raudlabidaga kokku aetud. Me vaarusin veidi, kukal valutas. Elektritaskulampide hõludavapid süttisid ning kustasid nagu jaaniussid. Lampide valgusel kogusid patrullid allavisatud lend-

«Mõnes veel pirukat täidisega,» ütlesin Dulnikule.

«Täidaht on möödas,» vastas ta.

«Laki duši alla.»

Õuõhku solistasid juba poisid. Üle päevitunud tugevate lihastega kehade voolas helendav, mulline vesi. Iga pihusti all tungles mitu meest.

Poisid naeratasid närviliselt, jagasid üksteisega muljeid. Keegi ei tunnistanud, et oli hirmu tundnud, kuid samuti ei keegi ka keegi. Me mõistsime juba, et sõjasse peab suhtuma tõsiselt.

Reoonpõrandat katvail märgadel puust restidel platsusid paljad jalad. Aurust uduseks muutunud elektrilambi nõrgal valgusel välgatlesid seebitatud ihud.

Jalendades Jahhontovi, keda me olime kuulnud raadio- ja lugenud Saša Redutov «Valaja Ivan Kozõrevi jutustust nõiakorterisse elama asumisest». Krimmis, pärast pommitamist, kuuma duši all kuulasime Majakovskit! Poeet võis kunagi võinud arvata, et tema luuletus rahulikest sõjapäevadest nii hästi sobib sõjaolukorda. Luuletus sundis meid tugevamini vaenlast vihkama.

Saša Redutov, kahvatuvõitu, natuke kõõrsilmaline meremees, oli saadetud Balabani juurde raskeristleja «Molotov» komandibüroo soovitusel.

Mul õnnestus tutvuda Sašaga alles Katšas, esimesel päeval pärast minu vastuvõtmist gruppi.

«Balaban — see on kotkas,» ütles tollal Saša.

«Karu, aga mitte kotkas,» naljatasin mina.

«Ma vaatlen inimest mitte ainult esiküljelt,» naljatas vastu Saša, «sisustus on tavaliselt palju kallim.»

Ma küsisin Sašalt, miks ta kõneleb inimesest nagu hoonest.

«Ma valmistusin teise elukutse vastu,» ütles ta, «tahtsin saada arhitektiks. Aga nüüd tuleb lennata siidist vihmavarju all. Siit paistab Sevastopol. Kas sa tead, mida tegid temaga inglased 1854. aastal, ah? Nad tapsid meil Nahhimovi, Kornilovi, Istomini, kümneid tuhandeid häid vene inimesi, soldateid ja madruseid. Näe, nüüdki esines Churchill raadios — toetame Nõukogude Venemaad, aga kus on nende toetus? Inglismaa himustab ise Sevastopoli, see on minu veendumus. Sevastopol on mulle kallis 1854. aasta tõttu. Ja nüüd näitame meie kõigile, mis Sevastopol on. Ma palusin saata mind Musta mere laevastikku, sest et siin on Sevastopol... Paljast nimest Sevastopol jooksevad mul külmavärinad üle selja.»

Dulnik kinnitas, et Saša on loiuvoitu, unistab liiga palju ega ole võimeline sooritama kangelastegusid.

«Vaatame lahingus, siis näed, et mul on õigus,» kõneles ta. «Lugeda Majakovskit on üks asi, aga lüüa pistodaga rangluusse, see on hoopis teine asi.»

Minu arvates tundis Dulnik Saša vastu vaenulikkust lihtsalt sõbraliku kiivuse tõttu.

Neljas peatükk

VAENLASELE VASTU

Kell kaksteist päeval puhuti lahinguhäiret. Me rivistusime kiiresti. Oodati Balabani. Toodi välja kastid granaatidega, sütikukarbid; meid kästi varustuda «tasku-suurtükiväega».

Sellised ettevalmistused ei kuulunud meie igapäevaste õppuste sarja. Tänaeks olid kavas ette nähtud langevarju õppehüpped. Milleks siis granaadid?

«Asi näib olevat tõsine, Lagunov,» ütles Dulnik.

Paljud muutusid näost kahvatuks. Mõnel löid välja peenikesed higipisarad.

«Võtta buslatid, sapöörilabidad ja puutumatu toidutagavara,» käskis vanem Vassili Lihhodejev, mustamerelane, kaadri-mereväelane, Odessa operatsioonist osavõtja.

Kahvlased hajusid lõplikult — me läheme rindele. Meie kohal oli üles rivistatud vintpüssidega relvastatud mõnikümne meetri lennuvälja teenindavast koosseisust. Neile anti kaks raskekuulipilduja, mis hiilgas värskest värvist, ja kaks kergekuulipildujat. Maapealsetel säilis rahulisele koosseisule omane pooleldi eraisiku välimus. Nende kätel ja presentrõivad olid masinaõlised. Nad vahetasid kohapealt pilke ja naeratasid omavahel nõutult.

«Nad paneb kohmetama uus ampluaa,» ütles Dulnik. «Nad sihtisid Kaukaasiasse, uutesse baasidesse, aga satuvad kuradile käppade vahele.»

«Kas tõesti meid pannakse nendega paari?» küsis üks meie omadest.

«Kontrastiks,» ütles Saša.

Saša nägu oli endiselt kahvatu, kuid ta käitus rahulikult ja osutas skeptiliselt. Ta näis vaatavat kõike otsekui kõrvalt. Ja siiski jäi mulle mulje, et ta oli nendeks sündmusteks juba valmistatud enne paljusid teisi meie hulgast. Ta ei hakka hõlpsalt silma paistma, poseerima, täidab oma kohustusi auku ja mitte halvemini teistest. Oma väikese töö sooritab ta hästi.

Tuli Balaban. Märkas, et ta närvitseb. Major andis edasi kogu viivitamatult väljuda Bahtšisarai rajooni.

«Ma soovin teile edu,» ütles Balaban, — «ja... kohtumisel.»

Me taipasime: Balaban ei tule meiega. Me läksime armee juhtkonna alluvusse.

Hüvasti, Katša! Hüvasti, taevassinised unelmad, nagu me aimetasime oma tulevast elukutset. Veoautode rataste alt lendas veerkive, tõusis tolmu. Sõideti vaikides. Igaüks mõtles oma mõtteid.

Sevastopoli maanteel lülitus meie kolonn autode, suurtükide, bensiinitsisternide, hobuvõrude üldisse voolu. Tihe sõjaväe tolm püsis nagu suits. Maantee kohal, madalail kõrgustel, patrullisid «petljakovid». Viimast korda nägin ma lahjalahte, sõjalaevade maste ja korstnaid, sadama tõstetrassasid, süvendajate poome ja merd, mida miski ei eraldanud temaga sama värvi taevast.

Nukralt saatsin ma silmadega Sevastopoli, laialipillatut, rahulisele pilgule vististi ebasõbralikku, millisena ta paistab Blackenzie mägedelt.

Sulen silmad ja näen Korabelnõi kohal kerkivat mütsitaolist Malahhovi kurgaani, Ajaloolise bulvari kõrgendikku, Panoraami antiikset ümarikku hoonet, kiviforte lahe ääres käigul, mis näivad olevat nagu pooleldi vette uppunud. Ja Sevastopoli pilt ei lahku minust isegi siis, kui kahel pool mööduvad Mackenzie rusked nõlvad. Need on kaitsekingud, tuuldunud ja mõistatuslikud, täis kiduraid põõsaid, mis näivad kindluse ähvardavaid forte varjama moondamisvõrguna.

Ennää, juba Duvankoi — nukker küla, peitunud nõkku madalate kurruliste mägede vahele. Selles tatari külas ei nävisti küll ühtegi puust maja, ühtegi tara. Kõik on kivi, hea kivi, mis ei vaja krohvimist ja müürimist ei vaja isegi tsemmenti. Näib, nagu oleks see üks kindluse idapoolseid forte, mis on moondatud külaks. Imelikenäivad mulle inimesed, kes on otsustanud rajada ja veeta elu selles rõõmutus kurva maantee ääres, möödakäijate ja võõraste teel ning silme all.

Duvankois oli Sevastopoli tsooni väline kontroll-läbilaskepunkt. Rindele sõitvaid autosid lasti läbi vabamalt, kuid linna sõitvaid kontrolliti hoolega.

Kogu ümbrus oli üle ujutatud vägedega, vooridega. Silma seal rippusid majadel Punase Risti lipud. Nende juures laaditi maha haavatuid. Nägin kinniseotud käsi, mähitud päid, mullakarva, tolmunud, kaua aega ajamata habemega sõdurite nägusid. Meditsiinilised õed, tütarlapsed rohelistes rihmades võõratud sõduripluusides, vahel ka püstol puusal, kandsid haavatuid, peletasid kärbsed.

Kohe tee kõrval, purskkaevu juures, millele oli raiutud ehitaja nimi ning mõttesalm koraanist, nühhis sanitar liivaga puhtaks kastruleid. Tema käed olid tahmased, pilotka paistis taskust välja. Kõhn mees intendandi lõkmetega jagas kottist tubakat. Intendandi käes oli pooleks kokkupandud koolivihik ja värviline pliiats. Tubakat jaotati kaalumata, peotäite kaupa. Paljud palusid lisa, ja intendant, ise ametis vihikuse märkmete tegemisega, viipas käega, nagu luba andes. Siis ajas sõdur, kellel oli kokkukeeratud sinel üle õla ja vintpöös käes, sõrmed kotti. Teda hüüti nimepidi, karjuti: «Ära ka mind unustal!» Intendant, märganud ülemäärast agarust, tõmmas koti juurde, püüdes midagi peotäiest eraldada. Üldine vali naer saatis tema tegevust. Sõdur hüppas maha, tema poole sirutusid kümned käed.

Duvankoi kohale tõusvaid mägedel paistsid moondatud sõdurite torud. Sõjaväekaubastu veoauto juures tunglesid sõdurid ja ohvitserid. Osteti seepi, tselluloidist kaeluseid, habemehamiskreemi, vedrunõelu, odavast riidest tubakakotte. Kui nagu ükskõik millises rahuaegses linnas küsiti hinda, nimetati kaupa, peeti aru, makseti raha, mida müüja, salkus sõdur lüüa poiss ladus pappkarbi peale hunnikusse.

Kõik mööda kindral lahtisel «linkolnil», millel oli säilinud tatarlaste vimpel. «Linkoln» hõikas peremehelikult. Kontrollpunktis tunnimehed tervitasid kindralit. Masina tagaosas istus haavatud polkovnik, kes oli katnud näo kätega. Tema pea oli tugevasti kinni seotud. Rinnal oli tal mitu sõjaväelist sõdurit. Nooruke leitnant hoolitses igati polkovniku eest. Tema polve vahele oli pigistatud pudel boržommi, kõrval seisis kandiline klaas. Purjeriided autokatte rihmade vahel ulatusid välja ajalehe «Krasnõi Krõm» pakid.

Läbi Duvankoi läksid väed rindele. Märkasin bušlatte ja pikka müra. Sevastopoli saatis merejalaväge. Tolmunud, sõdurite ümberringi täis riputatud, möödusid meremehed. Lühike puhkepeatust kaevude juures, ja kolonnid väljusid maantee kurvide ning kadusid tolmu kaetud puude ja kivimägede vahele.

Kõik ei tervitanud lahinguliinile minevaid vägesid. Tatarlased jälgisid neid vaikides ja süngelt. Ent see ei olnud idamaise enesevalitsemise avaldus. Pilkkudes, mida nad meie poole saatsid, oli tunda ebasõbralikkust ja halvasti varjatud hirmu. Mõned naised olid rietatud pikkade ning kitsaste varrukatega bešmettidesse, ümber vöö mähitud rätikuisse ja jalapõlde juures kokkutõmmatud laiadesse kirjuisse šarovaaridesse. Tatarlannad olid millegipärast rõivastatud pidulikult nagu tatari ülikondadesse, nagu püüdes endid sellega eraldada vene naistest, kes olid sunnitud peatuma evakuatsiooni ajal asetses Duvankois.

Õnne ilmus mu ette kui raske, igapäevane, vaevarikas töö: vesi, kärbsed, tolm, autojuhtide jõhkrad hõiked. Ja väed pidid argipäevase, väsimuse, haavade, alatoitluse ning nälga olemise muutmaks võiduks!

Duvankoi taga ronisime veoautodelt maha ja hakkasime liikuma rännakmarsi korras. Autod anti põgenikele.

«Kuidas käsi käib, arhitekt?» küsisin minu kõrval sammuvat Našalt.

«Iga sõjamees on ka arhitekt: ta peab õigesti ehitama sõda.»

«Ja lõpetama ta võiduga?»

«On hakatud ehitama kõrget hoonet,» ütles Saša, «katu seni on palju maad.»

«Läbi on siidist vihmavarjud,» ütles Dulnik.

«Mõtlesid hõljuda taeva all, aga laskusid maa peale,» Saša silmitses väikest Dulnikut heatahtliku muigega. «Tahsid enese lahti kiskuda tolmust, maast.»

«Ma pole kunagi sarnanenud Antaiosega, Saša.»

«Selles ma ei kahtle.»

«Mind huvitab üks asi: kas me saame lubatud automaadi?» ütles Saša.

«Unistad automaadist?» küsisin ma.

«Ja väikesest kahurist,» ütles Dulnik.

«Sulle on paras granaate kätte ulatada.»

«Granaadid on lähivõitluse relv,» filosoferis Dulnik. «Et tühjaks laadida oma magasin, on enda lähedal vaja veel ostjat. Aga mine sa jõua temani!»

Lõpuks me saabusime määratud punkti. See oli kuskil Katša jõe orus. Kõrged püramiidjad paplid, mis olid vististi näinud Katariina rongi, seisid tee ääres.

Õunaaias oli aset võtnud armee jalavägi. Puudealune oli korralikult kõblitud, tüvede ümber olid mähitud õlgedest palmikud, kaitseks kahjurite eest. Lehed olid juba maha langenud. Siin-seal oli õunapuude latvades säilinud vilja.

Hiljuti oli aeda pommitatud. Paistsid mõned värsked trehtrid nagu hiigelpuuri jäljed. Mahalöödud õunapuude võrad polnud veel närtsinud, pilbastatud tüvest imbus mahla.

Punaväelased magasid maas, asetanud pea alla lubjatoomuga ülepuistatud sinelirullid.

Kanonaad muutus nõrgemaks. Kuskil eespool käis kahurväe tulevahetus. Meile öeldi — Bahtšisarai juures. Sõdureid kuulsime, et Kertši suunas taandub lahingutega kindral Kreiseri 51. armee ja kuskil lähedal võitleb meie Odessa kaitsmisest tuntud kindral Petrovi Rannikuarmee. Võitlejad ei teadnud täpselt, kus tegutseb Kreiser, kus Petrov ja kuhu keegi taandub. Aeda asunud pataljon oli enne seda asetsenud Belbeki orus ning oli määratud võitluseks õhudessantide vastu.

Sõdurid jutustasid meile, et ka neil on kuulipildujad, kuid

meil kuulipildujaid ja põlevsegu-pudeleid. Võitlejaid oli õpetatud käsitlema tavalisi, bensiiniga täidetud õllepudeleid. Selle lihtsa tarkuse õpetasid nad harukordse kiiruga selgeks teha.

Arsnaga bensiiniga täidetud pudel suleti takust korgiga. Tahud imbusid nagu tavaline taht ruttu bensiini täis. Kui tank oli jõudnud läheneda viskekaugusele, oli vaja tikku abil tõsta takust kork ja visata pudel vastu tanki. Pudel purunes, bensiin hakkas põlema, leek haaras algul välise katte ja tungis alla läbi pilude sisemusse. Tanki meeskond kas hukkus tankis oleva laskemoona plahvatuse tagajärjel või hävis meid sõdurite poolt vintpüssidega, kui ta tankist lahkus.

Sõdurid õppisid selgeks õhudessantide-vastase võitluse tehnikat ja ehtasid transportlennukitele maandumiseks sobivasse kohtadesse tõkestusi: kaevasid muldvalle, langetasid puud, tagusid maasse vaiu. Kui palju, kui palju tuli neil õhukõrgel teha tööd!

Võitlejad, kuulnud, et me valmistusime saama parašütistideks, vaatasid meid kaastundlikult.

«Teie peale hakatakse jahti pidama nagu huntidele,» kõneltas Hunovi-nimeline suurte põsenukkidega võitleja. «Teiesugust vennase, parašütisti vastu on mootorrattad, isesõitjad, mootorautod, koerad. Mis on teil? Ainult isiklikud relvad, kütus ja omad jalad. Kogu autotransport viiakse ööseks varjule, valve alla, bensiin valatakse paakidest välja, juhtub ka, et võetakse maha ning peidetakse ära rattad. Noh, kuidas sa? Missuguse tembuga püüab saksa parašütist esimeses järjekorras toime tulla? Tekitada paanikat. Kuidas? Leiab telefoni, algab: «Simferopol on vallutatud! Bahtšisarai vallutatud! Kertš põleb! Sevastopol samuti». Telefoni kaudu tekitab hirmsat paanikat teha. Seetõttu meid õpetatigi ükskõik kuhu kavaluses üle trumpama. Meie pataljoni juhib kapten Karpukov. Kibe igasuguste väljamõeldiste peale. No on kibel õnnetel annab nii palju sissevedavaid käsklusi, et jääd ilma plaadest. Ja ole alati valvel nagu Suvorovi tääk. Seisan ma kind postil, minu kõrval on muidugi aparaat. Kuulen, piri-rii summer. Võtan toru, kuulan. «Viivitamatult staapi». Täi-rii kääri: torman hirmsa kiirusega — staapi. Trepil võtab kind vastu kapten: «Kes kutsus sind välja?» Silpide kaupa rüüri vastuselt: «Ilmusin teie kutsel, seltsimees kapten!» — «Siis ole mina sind postilt maha võtnud ja pole mul selleks

õigustki», kõneleb kapten Leljukov. «Siis keegi teine staabist n'imi, mäletan, lõpeb «ov»-iga. Mulle näis, et kutsusite teie seltsimees kapten.» Tema aga vastab: «Kolm ööd-päeva aresti omavolilise lahkumise eest postilt, «ov'i» eest ja selle eest, et edaspidi enam midagi ei «näiks». Aga kordumise puhul — tribunal.» Ma kukkusin ju sisse ülearusest agarusest. Alles peavahis mõtlesin järele, mis oli minu süü: meile õpetati ju ometi, et kahtlasi väljakutseid tuleb tingimata kontrollida...»

«Kuidas?» küsis Dulnik.

«Omapoolse väljakutsega,» vastas sõdur. «Ära ole laisk, ütle «kuulan», aga ise helista uuesti. Leljukov ju isiklikult ei kutsunud mind välja, korraldas asja salaja. Mulle helistati postile mitte staabist, vaid teisest roodust. Aga kõige taga oli kapten. Et kontrollige Tiunovit, kui kindlalt ja tähelepanelikult on ta õppetunnid omandanud.»

Tõsine elatanud naiskolhoosnik hästi puhtas sitskleidis tõi pajuvitstest korvi sees õunu. Ta pani korvi rohule, ütles:

«Sööge, lapsukesed.»

Naine seisis õunapuu all, lasknud alla soonilised, tugeva krimmi päevitusega kaetud talupojakäed, ja vaatas meid. Meie aga sõime naudinguga seemisnaha moodi kareda koorrega, tahke ja kirbe lihaga lõhnavat krimmi safranõuna.

«Ma toon veel,» ütles naine ja läks mööda sõdurite saabaste poolt sissetallatud jalgteed ehitiste poole, kuhu olid paigutatud väliköögid.

«Paistab, et oleme selles kolhoosis kahe päeva jooksul tonni kolm õunu ära söönud,» ütles Tiunov, hammustades õuna ning silmitsedes mustade seemnetega südamikku, «ja ikka niisama, korv korvi järel. Ning kõik kannab ta oma kätega siia. Keegi meist pole isegi unes oma kätt omavoliliselt õunapuu poole sirutanud.»

Nüüd lähenes Leljukov ise, meie uus komandör. Tõusis meile püsti. Leljukov teretas meid. Meie vastasime. Kapten andis «vabalt» ja silmitses meid kõiki kuidagi altkulmu ning põrmitseva pilguga. Näis, et nende hallide pungis pilkavate ja umbusklike silmade eest ei pääsenud isegi need meie seltsimehed, kes polnud jõudnud saapaid jalga tõmmata ning seisis tagapool, püüdes peita paljaid jalgu.

Minu ees seisis toosama Stenka Leljukov, keda ma olin viimati näinud Musta mere kalurirannikul. Siis oli Leljukov

peaaegu kakskümmend viis aastat vana, praegu — aastat kolmekümmend seitse. Ta oli vananenud: oli kadunud põskede ümarus, nahk oli karedaks muutunud, laubale olid laskunud kortaud, pilk oli läinud karmimaks, tigidamaks, umbusklikumaks.

Natavasti oli Leljukov teeninud armees juba enne sõda, ta oli kapteni aukraad ja talle oli usaldatud pataljoni juhtimine. Tema riided olid sisse kantud ja kehale sobitanud nagu igal kaadrikomandöril. Püstol hõõrdunud taskus, kinnitatud tselluloidkatte juurest kulunud nuplitega, pleekinud kinnad ja varruka kardpaelad kinnitasid minu oletusi.

Leljukov silmitses meid uurivalt ja tema pilgust võis lugeda: «Tablid poisid olete, meremehed. Aga kui sõnakuklased? Ärge arvake, et kui teie ees on armeekapten, siis tahab ta teid upsakaks muutuda. Mul on tugevad käed ja ka mõtlemisvõime pole ma võhik...»

Leljukov pööras tähelepanu Sašale: millegipärast ei jätnud ta juba esimesest pilgust, hoolimata oma heast kehaehitusest ja korraliku kasvust, sõjaväelase muljet.

«Teie vintpüss?»

«Just nii, minu vintpüss, seltsimees kapten,» raporteeris Saša südilt.

Leljukov võttis Saša käest tema kolmeliinilise, pööras luku ümber, võttis selle välja, vaatas ühe silmaga rauda. Vintpüssid olid meile äsja mobilisatsiooniladudest välja antud ja raudade sisemus ei paistnud silma armees nõutava laitmatu puhastuse poolest.

«On vintpüss sisse lastud?»

«Jäi teie, seltsimees kapten.»

«Kas kes teab?»

«Vintpüssid anti meile välja laskekaartideta, seltsimees kapten.»

«Kas õppe-lahingulaskmisi on teostatud?»

«Jäi, seltsimees kapten. Me pidime saama automaadid.»

«Teie omistate liiga suurt tähtsust automaatidele,» ütles Leljukov. «Automaadid tulistavad lähedastelt distantsidelt ja suudavad harilikult välja sihtimatut, hajuvat tuld. Vene kolmeliinilise vintpüss ei jää maha ükskõik millisest automaadist.»

Leljukov pöördus minu poole:

«Kas te oskate käsitseda seda väikest masinavärki?» Tema

sõrm osutas õunapuu tüve najal kõssitavale raskekuulipildujale.

«Teoreetiliselt, seltsimees kapten.»

«Ainult?» Leljukov muigas kurjalt. «Kuulipilduja — see on tugev praktiline relv lahingu pidamiseks...»

Naine tõi õunu, pani korvi pisut eemal maha ja läks ära maja poole.

Leljukov lähenes kuulipildujale.

«Katsuge ta siia välja veeretada,» käskis ta mind, «ja andke magasin lindiga.»

Täitsin tema korralduse. Leljukov käskis meil avardada ringi. Sõdurid läksid eemale. Istusid puude alla. Mõned suundusid õunakorvi poole.

Leljukov avas pluusi nööbid, keeras üles käänised. Ta osavad käed avasid kiiresti magasin kaane, haarasid sealt lindi, panid valgest vasest pideme söötjasse, tõmbasid ta teisele poole välja. Olin juba tegelnud lennukeile asetatud kuulipildujatega ja sain erilise vaevata aru jalaväe kuulipilduja lihtsast skeemist. Kapten näitas, kuidas kasutada sihtmismvahendeid, käsitseda pöörikut vertikaal- ja horisontaaltulistamise puhul. Kuulipilduja keerles tema kätes nagu pistoda Balabani käes. Kapten selgitas meile, et kuulipilduja on kapriisne riist ning nõuab tähelepanelikku suhtumist ja täpsust, eriti lindi täitmisel padrunitega — siis ei esine tõrkeid ega põikpadruneid.

Leljukov käskis tirida kuulipildujad jõe äärde, saatis pataljoni võitlejad laskeraja julgestuseks vahipostidele, pani üles märklauad. Oppelaskmine kuulipildujaist jõeorus pani kihama autojuhid maanteel, neile näis, et sakslased on tulnud seljatagant.

Ohtuks sõime borštši ja keedetud lambaliha, panime välja vahipostid, heitsime magama kolhoosi küünides heintele. Suurtükitali ei vaikinud.

«Näib, et on nihkunud vasemale, tunduvalt vasemale,» ütles Dulnik.

«See ainult näib,» vaidlesin mina vastu. «Tulistatakse samades kohtades kus ennegi.»

Poisid magasid rahutult, mõned sonisid. Öösel vahetusid tunnimehed. Dulnik läks vahipostile, minu kõrvale heitis Saša.

«Te ei maga, Lagunov?» küsis ta.

«Nagu näed,» vastasin. «Muide, Saša, ära ütle mulle, ära ära kõlab imelikult.»

«Hva,» nõustus Saša, «ei ütle. On teil vett?»

«Jälle «teie»,» noomisin ma teda.

«Ei ütle, ei ütle,» Saša hakkas hääletult naerma, jõi vett, jõi mulle välipudeli tagasi. «Muidugi on naeruväärt, kui magab sinuga küünis õlgedel, sõdib koos ja «teie»...»

Viies peatükk

KARAŠAI ORG

Ei tea, kui kaua minu uni oli kestnud. Mind äratas Saša hõõgu vastu külge. Ta põlvitas ja riputas endale granaate. Väljas oli alles pime. Küüni avali udest tuli sisse kummitav jahedust. Õuel rivistusid mehed, veeretati kohale kuulipildujaid. Nagu tavaliselt, saatis rivistumist heasüdamlik kirkus, sapöörilabidate ja katelokkide kolin.

Väljas oli jahe. Kaste oli langenud maha ja muld kleepus talade külge.

Ma nägin Leljukovi. Ta oli lühikeses nahkses pealisküues, istunud sama komandöri-rihmaga. Rinnal rippus tal binokul.

Maile anti komandörid armeest. Noored leitnandid katsusid meid kõiki peaaegu kätega läbi, lugesid üle, jaotasid. Kõik oli argipäevane, ebahuvitav, liialt lihtne.

Hakkasime liikuma. Teel ühinesid meiega sõdurid. Visu ei hinnanud Leljukov väga kõrgelt meie lahinguomadusi ja otsustas panna meie sekka kogenud sõjamehi. Alistusime kiiresti, kuid torisesime. Kolonni ette kutsuti välja meie roodu politorganiisaator ja kommunistlike noorte organisaator. Leljukov selgitas, miks meie koosseisu on toodud armee-jalaväe. Mul oli olnud õigus.

See kulges üles-alla. Hoidusime maantee servale. Lõputu rünnak liikusid kustutatud tuledega autod ja hobuvoorid. Vahetevahel ujusid mööda kaamelid.

Tulin lämmatas endiselt. Bušlatid ja poiste juuksed muudisid halliks.

Kõdikul pöörasime maanteelt ära, hakkasime sammuma ühe rajatud sillutamata teed pidi. Saime lahti tolmust, kuid

kogesime rõhuvat üksindustunnet. Elavast liiklusest kihar maantee oli jäänud kõrvale. Olime nüüd eraldatud inimestest, kelle tee viis Sevastopoli poole...

Tallad krigisesid kivisel teel, õõtsusid rihmale võetud viirpüssid. Lahtivõetud kuulipilduja osi — alust, rauda, kilpi — kanti vaheldumisi õlgadel.

«Kus me longime?» küsis Dulnik. «Ma ei armasta määrida pimesikku.»

«Karašai org,» vastas meiega sõnatult sammu pidav sõdur. See oli meie eilne tuttav, jutustaja.

«Karašai org,» küsis Dulnik ja nuusutas oma teravat ninaga. «Aga millega teda süüakse?»

«Paastuõliga,» vastas sõdur.

«Taimeõliga,» parandas Dulnik. «Meremehed paastavad pea. Pole see, mis jalavägi.»

«Ega meiegi ole lambaliha vastu,» ütles sõdur.

«Mis on siis tulemas?»

«Küllap vist lahing,» vastas sõdur. «Lahing. Hommikul ei äratata asjata, meremees. Näe, seal ongi kaevikud.»

Tõusime tasasele kõrgendikule, mis kulges piki oru läänepoolset äärt. Kõrgendiku taga asetses teine, eraldatud eesmesest madala nõoga, millesse olid vihmavee lompides jäänud paljakud. Seisid kuivanud okstega kaetud autod. Paistis 76-millimeetriline kahur väikeses ringkaevikus, selle kõrval olid kastid mürskudega. Suurtükiväelased kaevastid suurtükist veidi eemal pilusid. Idas, kringlitega sarnanevate laskurkaevikus, paistsid jalaväelased. Polnud pidevat tranšee liini, nagu mina olin alati eelpositsiooni kujutlenud. Väliselt paistis kõik ebameeldiv, liiga tagasihoidlik ja jälle argipäevane. Ei mingisuguseid püsivtulepunkte, teraspunkte, elava liiklemisega ühenduskraave.

Mäed ei olnud kaugel. Lähedal seisis Tšatõr-Dag. Nõlvakul mustendasid metsad. Paistis küngaste vahel kulgev maantee. Tee oli tühi. See tekitas imeliku mulje. Siis kuulsin plahvatuse kõma, nägin pruune pilvekesi, mis tekkisid küngaste ja tee kohale. Taipasin: keegi tulistab teed. Kas oleme lõpuks tõesti astunud tõelisse sõtta?

Küngaste taga nõlvakute juures, mis olid pööratud meie poole, seisid tihedalt üksteise kõrval masinad, paistsid inimesed. Meie lähedal seisis välikahur. Nähtavasti asus altpositsioonil mingi allüksus. Milline nimelt, seda me ei teadnud.

Tšatõr-Dagi kaskis meid hajuneda, et õhuluure ei juhiks siia meid. Läksime laiali kahe-kolmekaupa ning heitsime maha madalasse, päikesest ja sügisest tugevasti kannatavale rohu. Rohi oli puhas ja sellel lamamine valmistas meile mugavust. Sirutasin välja karedaist saabastest väsinud jalad, tõmbasin vöö, tõmbasin vabalt hinge. Tahtsin pisut vahtida.

Ma vahtisin Tšatõr-Dagi lamedat tippu. Näis, nagu oleksid kõrge mäestiku karjamaadele lõõnud üles määratu suure kogu metsa — mäevägilaste ulualuse. Mitte asjata ei ole Tšatõr-Dagi nimeks vene keeles — Palat-gora¹.

«Kas maagi paistab Perekopi juurest,» ütles Tiunov. «Aga mitte lüüsa, paistab ta peaaegu juba Hersoni juurest,» vastas Tiunov. «Dneprit pidi, üle Aleškinski liivade Perekopi juurest, mõtlesime: kas mitte Kazbek? Tuli välja, et oli Tšatõr-Dag. Mitte kuidagi ei jõua end temani venitada.»

«On jäänud vähe maad venitada,» ütles keegi eemalt.

«Kuid kaitsta teda on kerge. Ega sinna küll roni ükski,» ütles Tiunov, vaadeldes vaimustusega mäetippu. «Ta pöördus minu poole ja küsis: «Kas Rannikuarmee pöördub Sevastopoli peale või läheb Kertši suunas?»

«Ma ei tunne väejuhatuse operatiivplaane.»

«Kas on mõtet hoida Sevastopoli?»

«Aga kuidas muidu? See on ju ometi Sevastopol.»

«Ma ei räägi selles mõttes, madrus,» ütles Tiunov sõbrale. «Kuidas on seal maastikuga? Sobiv? Kas on mäed ja on mere ääres tasandik, nagu Karkinitski lahe ääres?»

«Mäed on, nad on kohased kaitseks.»

«Kui ainult oleksid mäed. Kas või väikesed, aga mäed.» Tiunov tõmbas taskust välja õuna, hõõrus seda vastu pükse, lõikas kaheks ja ulatas poole mulle. «Söö, kuni oled elus.»

«Võtsin õuna, tänasin.»

«Haha pole tema eest makstud.» Tiunov võttis noa otsaga õuna korralikult välja, silmitses neid ja viskas kahetsusega maha. «Võib-olla võrsub selles kohas väike õunapuu. Ta hakkab ometi seemnest võrsuma. Võib muidugi ka pistikuid istutada. Aga ka seemneke hakkab kasvama. Kuidas neid istutatakse, kas sügise eel või kevadel?»

«Kas sa ei tea või?» küsis etteheitvalt mustavurruline võit-

¹ Tšatõr-Dagi. Toim.

leja, kes istus pooleldi ärapöörduvalt, kuid kuulas tähelepanelikult meie jutlemist.

«Ei tea,» ütles Tiunov lihtsalt ja lõbusalt, «olen Komi Permi piirkonnast. Oled sa sihukesest kuulnud? Meil on inimesi, isegi vanu, kes pole elus ühki õuna maitsnud.

«See on ju metsarikas maanurk...»

«Metsarikas, aga õunteta. Puu ja puu vahel on vahe. Meie kuusest tehakse paberit, sellesse paberisse mähitakse vaat nii sugune õun, kuid seda õuna ennast meie ei näe. Siin alles õnnestus proovida. Vaat kus on õunu — nii palju, et hambad võtab hellaks...»

Leljukov kutsus komandörid enda juurde. Mõne aja pärast ajasid komandörid pataljoni jalule. Väljusime nōost ja hakkasime asuma kringlitaoliselt kõveratesse laskurkaevikutesse, kuna sõdurid, kes olid neis asunud enne meid, lahkusid vasakule. Nähtavasti tihendas väejuhtkond eesliinil vägesid. Dulnik ütles, et tuleb rünnak. Ma jagasin tema oletust.

Meie ees asetses nõgu ja selle taga, kahe kilomeetri kaugusel, madalavõitu, rusukallete paljakutega kollendav kõrgendik.

Meie eesliinil polnud traattõkkeid. Kaitsejoon oli käepärast olevate abinõudega kiiruga organiseeritud. Traattõkkeid paigaldasime asendama tavaline ühest traadist komistustõke, mis oli rohkesti lahti rullitud ja siin-seal rauast konksudega kergelt kinnitatud. Okastraadi spiraalsed keerud paistsid olevat nagu juhuslikult maha pillatud. Kõneldi, et meist vasakul, maanteeaga külgnevas sektoris, on rajatud miiniväljad.

Kaevikust, kuhu me asusime, võis tulistada püstasendist. Päike ja tuul olid jõudnud mulla rinnatisel pisut kuivatada ja see polnud väga märgatav. Meie juurde hüppas vanem Lihhodejev, silmas mind ja viipas peaga kõrvale.

«Lagunov kuulipilduja juurde!» Ta võttis peast mütsi, pühkis higi. «Kapten pani sind tähele. Laskmistel.»

Vanem tahtis mulle nähtavasti öelda veel midagi meeldivat, kuid jutlemiseks polnud aega. Lihhodejev raputas tolmumütsilt, pani selle algul otse oma «poksija-soenguga» pähe, tõmbas siis nokast ja lükkas pisut kõrva peale — vormikohaselt lubatud edevus. Sirmile jäid sõrmede jäljed.

«Läki minuga, näitan koha kätte.»

Dulnik jälgis ärevalt vanemat. Sellisel hetkel ei tahtnud ta minust maha jääda. Dulnik palus mind silmadega tema eest välja astuda, et teda lubataks minuga kokku jääda.

Lihhodejev taipas tema soovi.

Dulnik tuleb meiega,» ütles ta, «nurub teine niikuinii tagasi või hiljem loa...»

Uudistame ühekaupa meie laskurkaevikust kuulipildujate kohta, mis asetses laskurpesade kokkupuutekohal, astmena lahingule.

«Lagunov jääb vanemaks,» käskis Lihhodejev. «Määra kohtadele numbrid ja oota. Niipea kui alustame, toetad rünnakut, aga siis, kui tõuseb jalavägi, hakkad saatma.»

Lihhodejev lahkus. Kaks sõdurit kükitasid kuulipilduja kõrvalt, nad uudistasid mind. Määrasin numbrid kohtadele.

«Tuleb algul neile kõrgendikele pihta anda,» soovitas noor sõdur. «Rejjeef on kohane, võib vabalt tulistada üle omade peade.»

Ees oli väike nõgu kidura rohu ja lubjakivimite paljanditega. Selle nõu taha kõrgendikele oli asunud vaenlane. Ja mind vaadeldes süttisid ning kustusid seal optiliste läätsede valgustusaigud.

Dulnik lamas kõrval, puudutades mind õlaga.

«Nagu nüüd näed, on mul väga hea nina,» ütles Dulnik. «Kokkupõrge osutus vältimatuks. Tuleb rünnak. See aga tähendab jookse mööda seda taldrikut, kuni sind kui varbaid maha lastakse.»

«See on sünge, pole vaja...»

«Ja tahad öelda — enne surma ei jõua küllalt kõnelda?»

«Ootamatult hakkas tulistama meie suurtükivägi.»

Vastuseks hakkas metoodiliselt ning põhjalikult töötama meie suurtükivägi, puutumata laskurkaevikuid. Sakslased otsisid meie patareide tulepositsioone. Ilmus aeglaselt lendav lennuk-korrigeerija, kahekandepinnaline ühe mootoriga liplaan ratastega, mida ei saanud lennu ajal sisse tõmmata, ja sakslaste suurtükid hakkasid kiiremini suruma kokku sihtimiskahvli.

Dulnik tõukas mind:

«Vaata!»

Meist vasakul, seal, kus oli Sevastopoli maantee, venisid lahustunud tolmuribad. Ma märkasin musti jooksivaid punkte pilvesse keerlevate voolude eesotsas.

«Tankid,» ütles Dulnik vaikselt.

Meie jääme kõrvale.

Me ei jätnud vaenlasele oma komandöri. Kuni metsas vedasime teda «pickup'il»¹. Kui «pickup» mägiradadel takkus, tõukasime selle järsakust alla, Leljukovi aga hakkasime kandma õlgadel.

Minu esialgne arvamus kapten Leljukovist halvenes, hoolimata tema kannatustest. Tahtmatult pidasin ma Leljukovi lüüasaamises süüdlaseks. Milleks oli vaja viia meid rünnaku aktiivse suurtükiväe ettevalmistava tule alla ilmselt ebasoodsa tingimustes! Miks ei selgitanud Leljukov meile olukorda kui rünnaku tings taktikaline vajadus? Nooruse halastamatu tormakusega tegin ma oma järeldused ja muutusin neis kõikumatuks.

Taandumine, seltsimeeste kaotus, Leljukovi asendanud vanem-leitnandi organiseerimisvõimetus — kõik see tugevdas minu eitavat arvamust kaptenist.

Milleks saadeti meid, kes me olime jalaväe-lahinguks ette valmistamata, vastu vaenlasele, kelle sõjaline organisatsioon oli väga hästi tuntud? Milleks kõik Balabani õppused, kõik need «noakesed», «pirukad täidisega»? Minu sõpradest olid jäänud ellu Dulnik ja Saša. Mõlemad käitusid rünnakul hästi: ei peitnud end, ei oodanud kõrval, et pärast, tulnud välja põõsastest, jutustada kõigist lahingu koledustest ja keldida oma näiliku vaprusega. Kuulusime nende väheste hulka, kes jäävad ellu isegi kõige suurema katastroofi korral.

Saša oleks nagu kontrollinud tema poolt avaldatud teooriat. Karašai orgu ei saa nüüd enam unustada. Nüüdsest peale ta pole lihtsalt tükk Krimmi maad, mida katab nii- ja noisugune pinnasekiht ning nii- ja noisugune taimestik, vaid org, mida on kastetud verega.

Me olime alles liiga vähe võidelnud, et küpsed olla; olime liiga vähe näinud, ja ainult seda, mis oli avatud füüsilise pilgule; olime kuulnud seda, mis vahetult küündis kuulmiseni. Loomulikult võisime sündmuste hindamisel eksida.

Leljukov asetati kõrge valge-pöökpuu alla. Kapteni kõrval valvas radist Asja, väikesekasvuline tütarlaps tugevate mehe õlgade, sitkete käte ja poisikeseliku näoga, mis oli kaetud ruskete tedretähtede täpikestega. Mitu võitlejat Leljukovi pataljonist kaitsesid oma komandöri kiivalt meie teenuste

¹ Häälde: pikapp.

te. Nende hulgas oli ka Tiunov. Sõdur sulgus nüüd mornilt tagasi, ei alustanud meiega jutlemist ja abistas püüdlikult Asjat haavatu eest hoolitsemisel.

Mäheburasse kogunes mitmesuguste üksuste võitlejaid ja komandöre.

Minu lähedal lamas Dulnik, kes oli endale meisterdanud tugevat rohust ja lehtedest aseme. Temaga ühines Saša. Oma kuulipilduja paigutasime kivide vahele ringvaate-laskepositsioonile. Üks numbritest pidas kuulipilduja juures valvet. Vanem Lihhodejevi olime kaotanud Karašai orus. Pataljoni komandöri asetäitja määras minu parašütistide grupi vaneeriks. Gruppi oli jäänud kakskümmend neli meest.

Lamasid selili, peitnud näo pooleldi lahtinööbitud bušlatti. Oli lii soojem. Mäekurus oli tunda juba sügisest külma. Lühid ja märgadest kividest õhkus niiskust.

Tumedalt, vististi unes, oigas Leljukov. Asja häält polnud kuulda. Mets vaikis; linnud ei armasta sõjakära, nad ei lennanud vaiksemaisse paikadesse. Suures kõrguses möödus Avastoopoli poole saksa pommilennukite arvukas koondis. Need lendasid nad sageli. Kuulsin töötavate mootorite hääli ja südames tõusis viha.

Minu kõrvale istus seotud kätega leitnant, pani põlema tantsu. Jõudsin silmata tema ilusat roosade ümarike põske, aga noort nägu. «Veel üks kogemusteta komandör», mõtlesin ma. Tikk kustus. Leitnant hakkas kõnelema, pöördudes oma naabri, kapteni poole. Leitnandi välimus, roosad ümarikud põsed ja naiselikult ilus näo ülaosa ei olnud kooskõlas tema kääkiva komandörihäälega.

«Vaenlast saab lüüa,» lausus leitnant järsult.

«Jaga vaenlast saab lüüa, peab ainult oskama,» ütles kapten.

Ma olin märganud kaptenit juba valges. See oli umbes kahekümneviie-aastane mees, energiliste liigutustega, toimekas ja rõuskaja.

«Vaenlane on jultunud, kindel oma jõus ja seetõttu hoolimata jätkas leitnant.

«Just nimelt.»

«Õnneks on tema eelväed peatunud piki orgu. Ma vaatasin Asja kaljult. Põletavad eesliinil lõkkeid.»

«Järeldus, leitnant?» küsis kapten.

«Tunnevad endid peremeestena.»

«Aga mõtle hästi järele.»

«On hoolikalt läbi mõeldud, seltsimees kapten.»

«Aga võib-olla põletavad lõkkeid sellepärast, et kardavad meie ööd, ah? Et me juba kord oleme kohtunud vaenlasega, siis tuleb temaga tutvuda igast neljast küljest. Kustpoolt sa oled, leitnant?»

«Leninakanist.»

«Kas armeenlane või?»

«Vene armeenlane.» Leitnant hakkas naerma. «Kõnele armeenia keelt väga hästi, ja kui kuulata, võib minu kõnesh kuulda armeenia aktsenti.»

«Kuulen,» nõustus kapten. «Ja mis kooli sa oled lõpetanud?»

«Jalaväekooli.»

«Hea kool?»

Leitnant vastas naljaga:

«Oskan lahti laotada kaarti, leida Andrianovi kompassi, varjata tulukest telkmantliga, määrata asimuuti.»

«Nii. Aga kas teid kasvatati vastupidavust? Oletame näiteks, et kogu meie väeosa siin on ümber piiratud. Oleme pidanud vastu kolm päeva, kuni laskemoona, vee ja toidu lõppemiseni. Ja üksuse komandör annab käsu niisugusel asimuudil läbi murda, aga sinul... kuidas on su nimi?»

«Semiletov.»

«Aga leitnant Semiletovil katta taandumist, et mitte ühtegi võitlejat ei jääks vaenlase kätte. Mis sa siis teeksid? Kuidas õpetati teid jalaväekoolis?»

«Meid õpetati jalaväekoolis...» Leitnant kohmetus ja lausus siis noorusliku ägedusega: «Mind kasvatati vastuvaidlematult täitma oma komandöri käsku.»

«Õige,» kiitis kapten heaks. «Anna õige tuld oma paberossi otsast, ära talla ära.»

Paberossituluke valgustas kapteni punetavate silmavalgetega pungsilmi ja laubale langevat karedat juuksesalka.

Kauguses hakkasid kõmisema suurtükkide kogupaugud. Kõik kuulatasid.

«Jälle sakslaste kaugelaskja?» kostis kellegi hääl.

«Nagu ei oleks. Ja pole ka sarnane meie korpuse omaga.»

«Kaugel.»

«Võib-olla meie «be-tše»?»

«Minu arvates tulistab rannakaitse,» ütles kapten. «Sevastopol!»

«Tulistab maad?» küsis keegi pimedusest.

«Pöörasid järelikult maa poole,» vastas ta.

Semiletov hakkas oigama valjemini, palus vett. Keegi lasti vett. Kõlksatasid katelokid, jalge alt varisesid kivid.

«Koliseb,» ütles Dulnik kartlikult, «kuskil maanteel koliseb.»

«Minu hirm koliseb,» ütles kapten. «Praegu roomab mööda tank, aga sulle näib, et tank. Sõjas hukuvad paljud mitte ainult, vaid närvidest. Endale teeb halba, ja mis peaasi, hirmustele.» Ta pöördus jälle Semiletovi poole: «Õigesti kasvatati teid bakuulasi. Kõige tähtsam armees on oma komandöri käskude täpne täitmine. Näiteks selline käsk: «Peatada meeletu tõus, rünnata vaenlast, peatada ta ja võita ta teadmatuses oma jõududest nii kaua, kui on võimalik. Sinu maa on talle all. Tagapool pole ühtegi sentimeetrit. Lase maasse nagu post, et ei saaks kangigagi välja kantsutada. Ei ole mingeid seeraveid ega keerubeid. Kui kavatsete glada nimepäevani — pea vastu!»»

«Vahandage mind, kapten, kuid selline käsk pole meisterdust määrustiku kohaselt,» väitis vastu Semiletov.

Kapten vaikis mõnda aega, näis, et ta mõtleb järele. Mõnda julemisest aga huvitusid paljud, kogunesid salka, kogunesid.

Kapten süütas tiku. Valgus langes tema näole, mis näis üha tõsisem, vanem.

«Minu nimi on Kožanov,» jätkas ta, «pea mind mees. Jätkub, et öösel läheme lahku, kes kuhu, pärast ei tunne üksteist ära. Võitlejaid on mul vähe, Semiletov, neid on kaotatud ebavõrdses lahingus, kuid ma taandun ausalt, sest et mina ei koosne üksnes pealetungist... Kuula, süvene kogemusse ja anna oma kogemus teistele edasi, sa oled õppinud ja tead, et sõjas peab kuulutama mitte ainult inimest, vaid ka rahu sahinat, puude kohinat, linu häälsust, ritsikaid...»

«See on õige, seltsimees kapten,» segas end vahele kellegi hääl. «Olime öösel Bahtšisarai juures MTJ rajoonis kaitsel, tundeme, vilistab ja vilistab tundmatu lind. Noh, lind mis lind, kurat temaga. Aga hiljem vaatame: hommikul lamab salka Andrijuhhin küüni juures pealaeta, aga lindu pole, on taandunud ära.»

«Mis lind see siis oli?» küsis Kožanov.

«Ei tea, seltsimees kapten. Nagu muinasjutus. Paigad, teate ju ise, reljeef.»

«Võin jätkata,» ütles Kožanov. «Me taandume Perekopu juurest. Vaenlase tankid olid murdnud läbi stepi, meie aga taandume täies korras. Kas keegi tunneb kindral Šuvalovit?»

«Oleme kindral Šuvalovist kuulnud,» kostsid hääled.

«Niisiis, me taandusime kindral Šuvaloviga. Taandumist tõkestas Zavetnõi huutor. Sakslased olid enne meid läbi lihasanud. Kindral Šuvalovilt saabus käsk: meie väeosal teostada haaramisliikumine mööda stepi, tungida sisse tiival ja vaenlane huutorist välja lüüa. See õnnestus meil. Koidikul jõudisime märkamatu huutori juurde. Koos meiega olid peale laskurite Išunja juurest taanduvad meremehed. Ründasime vaenlast ootamatult, hõivasime huutori. Lõime tagasi kolm vasturünnakut. Ise võõni märjad, forsseerisime jõekese, olime joomata, söömata, kuid uhked võidule. Saatsime kindralile ettekande: «Zavetnõi on vaba!» Väed hakkasid minema läbi Zavetnõi, polk polgu järel. Saabub uus käsk: «Katta Zavetnõi juures taandumist. Anda peajõududele võimalus end lahti kiskuda.»

«Hõivasite huutori, aitasite hädast välja ja pidite ka veel katma,» ütles Dulnik laitvalt.

«Vanema komandöri käsku peab täitma vastuvaidlematult,» ütles Kožanov. «Ise me ei jõudnud endid lahti kiskuda. Meid lõigati ära. Hakkasid õige lähedalt tulistama kuulipildujad, hiljem aga kahureist. Ajasid meid lõksu. Meid jäi järele nelisada meest. Pataljoni komandöri rebis miin tükkideks. Juhtimise võttis üle esimese roodu komandör. Viie minuti pärast langes ka tema. Nüüd võttis juhtimise üle minu sõber kapten Ossip Kuprijanov. Me taandusime huutori juurde, asusime ringkaitsele. Noh, muidugi sõbramehe poolest andis Kuprijanov mulle saja kaheksakümne kraadise sektori, teise sektori aga võttis endale. Jagasime võrdselt järelejäänud võitlejad. Raadiojaama pole, ühendusest oleme mõistagi ilma, kurta pole kellelegi. Saatsime sidemehed läbi mürdma, ette kandma. Aga seni tuli muidugi sõdida. Päeva jooksul tehti kümme vasturünnakut. Huutorit me käest ei andnud. Tuli käia rünnakul, Semiletov. Lasksin sakslasi maha automaadist kolmekümnele-neljakümnele meetrilt.»

Kožanov kõneles tõsiselt, veenvalt, isegi vihaselt. Kapteni jutustust kuulatas vististi ka Leljukov, tema oiged lakkasid.

«Järgid olid äärmuseni pingul,» jätkas Kožanov, «sa ei saanud rünnakule mitte lihastega, vaid tahtejõuga. Lähed rünnakule, ei karda. Näib, et kui ajaks sinu peale tank või suutaks sa ei pöörduks kõrvale. Muutud raudseks, seltsimees. Tead ühte: sa pead minema, tõusma, näitama komandöri eeskujul. Näed trasseerivate kuulide vihkku, tead juba, et et tapa niipalju kui hirmutavad. Kui tulistavad valand, viskud maha. Võib-olla viskud viimset korda maha, aga alla tegid enne seda viimset sammud oma elus. Ja pead sa tead, millal maha viskuda, millal tõusta, instinkt on sinu. Pärast rünnakut, kui võtad taskust tubaka ja hakkad värisema käed, ei keeruta valmis, aga südames oled kindel. Sõda on rõõmus, kuid närvid vabisevad, pole rahu. Ja jäid ellu, ellu, ellu! Ja sa elad uuesti läbi kõik, mis sinuga juhtus, süvened selle olemusse mitte enne, mitte hiljem, vaid pärast...»

«Täna,» kinnitas Semiletov.

«Kas tahad teada, milliseid elamusi kogevad inimesed, kui nad tegemist paratamatusega?» küsis Kožanov. Tema silmad olid läigatasid pimeduses.

«Täna,» Kožanov,» ütles leitnant.

Aga edasi muutus asi selgeks. Tervet huutorit ei suuda rünnata. Liialt suur maa-ala. Peab enese kokku suruma ja rünnata kohta. Taandusime jõeni, karjafarmini. Seal olid rünnakuvihitised, väike kõrgendik, ülevaade oli parem. Huutorit aga muutus asi üle jõu käivaks. Vaenlane tõi kohale rünnakuliibrilised; kui põrutab neist — kaheksa taret lööb. Kuprijanov luges üle mehed, relvad, laskemoona, ütleb mulle: «Noh, Petja, oleme mänginud lõpuni. Aga pole midagi, inimene sureb kõigest üks kord». Vaatan teda, ei usu, ta naeratab mulle, pilgutab silma. Mõtlen — Oskari Kuprijanov on peast põrunud. Mees on lahingust vapustanud, teda juhtub. Aga Kuprijanov kummardub ja kopsib rünnakuliibrilisele vaadile, mille peal ta istub. Ma ei mõistnud teda. Ta tõusis, kutsus enda juurde madrus Žorž Martinko — ta jääb mulle eluajaks meelde, selline lõbus mees, ta rääkis laeval kokaks, talle on kõik naljaasi: «Sõda sõjaks, sõda sõda peab,» ja käsib teda: «Kapten Kožanovile ja teile tema kottkastele igapäevale kopsikutäis õnnestunud päeva! Just oma sektoris». Žorž vastab lõbusalt: «Just nii, seltsimees kapten!» Tuli välja, et vaadis oli portvein, mark «kolm

seitsmelist». Me jõime igaüks kopsikutäie portveini, hakkas lõbusam, loputasime kurgu puhtaks. Võitlejad muutusid reipamaks. Vaat siinkohal saabuski lahing ülesanne, Semiletov. «Tagada meeolu tõus, rünnata vaenlast, peatada ta ja hoida ta teadmatuses oma jõududest kaua, kui on võimalik». Nii käskis kindral Šuvalov meid sidemehe kaudu, kes jõudis siiski tagasi. Šuvalov lubas välja aidata, kui me ise ei suuda läbi murda. Käskis pidada vastu kakskümmend neli tundi. Ei hakka jutustama, kuidas me need kakskümmend neli tundi vastu pidasime, oleks igav. Jutustan sellest, kui tugevaid elamusi kogevad inimesed, kui on tegemist paratamatusega. Aga muidu tuleb välja, et tahsin kõnelda paratamatusest, kuid ajasin aiasid õlekuhja. Võtan tugeva loomuse — vanemleitnandi, kuulipildur Grjaznovi. Võttis üksipäini vastu grenaderide üksuse. Tuli välja kõik padrunid, tõusis püsti kogu oma kohutavas pikkuses, lõi kuulipilduja vastu kivi ja hakkas tule all minema farmi poole. Käis aeglaselt, ei kiirendanud sammu. Nagu algas ühe tempoga, nii ei kiirendanud ta kordagi sammu, see oli imeväärne. Ükski kuul teda ei puudutanud. Ta jõudis meie juurde ja ütles: «Aga mida ma pidin edasi tegema? Padrunid lõppesid, aga püssipäraka kakelda ei kõlba pole mingit mõtet.»

«Grjaznov on tubli mees,» kiitis eemalt Leljukovi hääl. Kožanov vaatas sinnapoole, kus lamas Leljukov.

«Kas ta tunneb Grjaznovi?» küsis Semiletov.

«Võib-olla,» vastas Kožanov. «Ikkagi ühest armeest. Teine inimene, kellega olin tutvunud lahingus, oli endine kalur Aleksei Metšetist Stepan Repetilov. Ainulaadselt vapper mees. Huutoris oli sakslastega otse käsitsi koos. Ta oli lahingus pööras inimene, ma ütlesin imetlusväärne. Nagu oleks tal sada elu. Juba huutoris olles roomas mu juurde ja nuttis. Ma imestasin ja küsisin: «Mis sul on, Repetilov?» — «Sakslased purustasid vintpüssi, kuid teist pole». Vaatan, kuul on tühjendunud padrunisalve ja salv ei anna ette padroneid. «Aga mis on sinu jalaga, Stepan?» Näen, põlv on verine. «Ei tea,» vastab Stepan. Aga ise askeldab vintpüssiga. Vaadati põlvjärele, kuul oli sattunud kederluusse. Aga Repetilov ei kurtas sellepärast, et jäi kederluust ilma, vaid sellepärast, et jäi vintpüssita.» Kožanov pani uue suitsu põlema.

Platoo kohale ilmus kuma. Algul otsustasime, et on ku-

laaga, et tulekahju. Mäekurus hakkas valjusti naerma. Pööranud pea, jäid kõik kuulutama tema pöörast. Kauge kanonaad jätkus.

«Ei veel üka,» jätkas Kožanov, «seersant Ivan Krinitsa. Tema ringi purustatud jalaga, kont ulatub läbi sääriku. Aga tema annab käsklusi, ise töötab kergekuulipilduja ja kujutle, jäi ellu. Vaat, mis tähendab «tagada mee-

luu...».

«Aga mis hiljem juhtus?» küsis Semiletov.

Kindral altas välja,» vastas Kožanov, «täpselt kahekümne tunni pärast, karvapealt. Farmilt oli juba kogu katus maha rüüatud, kuulid lendasid läbi seinte nagu läbi sõela, kui nad madrats roomas minu ja Kuprijanovi juurde ning kõnelesid. «Ma keetsin riisiputru, rasvaga, tuleb süüa, seitsimehed komandörid. Ega teises ilmas sellise pudruga poputata.» Pääsesime, Semiletov, meid jäi vähe, aga pääsesime. Mitte teie hõlgu jalaväekoolis üksinda ei õpetatud vastuvaidlematult komandöri käsku täitma.»

«Kas lõite palju sakslasi maha?» küsis Dulnik.

«Nagu visal kaitsel olema peabki, üks kümne vastu.»

«Kas lugesite üle?»

«Haamatupidajat polnud kaasas,» katkestas teda teravalt Kožanov.

Dulnik ütles mulle haavunult:

«Miks peab see kapten minu loomulikkude uudishimu kallale-
hakkama?»

«Kõrsumus oli esitatud solvavalt,» ütles Saša.

«Tuleb välja, et sa ei maga, Saša,» ütlesin ma.

«Ei maga, kuid püüan uinuda.»

«Kas pole und?»

«Olen äärmiselt väsinud, aga mõtted ei anna rahu. Kas ma olen seda juhtunud, Lagunov?»

«Viimased kolm päeva — jah.»

«Aga muutub kuidagi tuliseks,» jätkas Saša, «nagu oleks ta süüa süüanud. Ja pea dikteerib kogu kehale.»

«Meditatsioonilises keeles lihtsalt — närvid on hakanud valutama,» ütles Dulnik.

«Võimalik,» nõustus Saša tasa. «Kas aga peas on midagi?»

Minu juurde tuli Asja, hüüdis mind vaikselt, ja kui ma vastasin, kummardus minu kohale:

«Kapten palub teid enda juurde, seltsimees Lagunov.»
 Ma tõusin kiiresti ja järgnesin Asjale.
 «On tal parem?»
 «Ta on endises seisukorras. Ta vajab statsionaarse režiimi. Tõsine haav. Palavik püsib. Selline tugev inimene oigab, sonib.»
 «Kas ta on kaotanud meelemärguse?»
 «Ei.»
 Leljukov lamas küljeli sinelitel, seljaga minu poole.
 «Saabus Lagunov,» ütles talle Asja.
 «Hüva,» kostis ta tasakesi ja pead pööramata kutsus mind nimepidi.
 Laskusin kapteni kõrvale rohule. Sealsamas istunud sõdur nihutas enese eemale.
 «Olen kohal, seltsimees kapten.»
 «Kuidas on sinu eesnimi, Lagunov?»
 «Sergei.»
 Leljukov hakkas hääletult naerma. Pimeduses läigatasid tema silmad. Kapten vaatles mind.
 «Kas tõesti Sergei Lagunov... Ivanovitš?»
 «Ivanovitš, seltsimees kapten.»
 «Aga kas sa mind mäletad, Lagunov?»
 «Muidugi.»
 «Miks sa siis, pagana pihta, vaikisid, Serjožka?»
 «Tavaliselt peetakse ebasüüdsaks tikkuda tuttavana ülemuse juurde.»
 «Vaata see on rumalus.» Leljukov tegi pingutuse, et kergendada ennast küünarnuki najale, teda peatas Asja. Kapten liigutas sõrmi, pomises: «Saksa kuul leidis ikkagi üles Leljukovi. Kaua aega ei läinud korda tutvust teha.» Ta pöördus uuesti minu poole: «Sa ei teinud õigesti, Serjožka. Ülemuse ja ülemuse vahel on vahe. Kui mind oleks tapetud siis ma polekski enne surma teada saanud, et Ivan Tihonovitš Lagunovi pojake kogus minu juures Krimmi poolsaarel elutarkust. Sinu isa õpetas mulle ka nii mõndagi Sergei.»
 Vaikisin. Leljukov vaikus samuti, surus põse vastu sinelit.
 «Süda pööratab vahel,» ütles ta hambaid krigistades. «Kui saaks praegu külma narsaani ja ... sidrunit. Sa ära vihaata minu peale, Serjožka.»

Ma ei vihaata, seltsimees kapten.»
 «Muid sa ei peta, Sergei. Kuus aastat olen olnud komandant, olen harjunud lugema teie mõtteid sisse- ja väljast, järele järgi. Andestamatult hukkusid sinu sõbrad-seltsimehed... Opime... Ja kogu eluaeg õpime, kuid meil on alustena kõrvame... Iga uut asja alustame tingimata kirjaoskamatuse likvideerimisega... Vaenlasest saame jagu, me kindlasti... Liiga kiirelt surub peale, ta lämbub ära.»
 «Olen siin, seltsimees kapten.»
 «Narsaani sidruniga, Asja.»
 Asja naeratas kurvalt, kergitas kapteni pea veel pisut kõrgemale ja lähendas tema suule kruusi veega. Leljukov jõis Asja kuivatas ta huuled sidemega.
 «Peakaite magama jääma, seltsimees kapten,» ütles ta.
 «Oge,» pomises Leljukov.
 «Ma lahkun,» ütlesin ma nii, et ainult Asja kuuleks.
 «Oota, üks sõna veel,» palus Leljukov, «kummardu minu poole.»
 Taitsin ta palve ja tundsin tema kuuma hingust, nägin selgelt tema jonnakaid silmi ning taipasin, et selle inimese keha võidab füüsilise nõrkuse. Pimedus ei takistanud mind nägema tema näo iga joonekest. Praegu meenutas Leljukov mulle möödunud, kordumatu lapsepõlve rõõme, noori vanaid.
 Kapten mõistis minu hingelist ärevust. Kuulsin tema kergendatud ohet.
 «Mida ma tahtsin sulle öelda?» lausus ta, laskmata lahti kätt. «Jah... Kui, hoidku jumal, juhtub, et kunagi peaks alustama sellist asja uuesti, pidage meeles: ärge alustage kirjaoskamatuse likvideerimisega. Tulge tandrile kohe õppima haridusega, mis oleks lõpule viidud...»
 Asja palus mind lahkuda. Vabastasin oma käe Leljukovi käest, tõusin ja läksin oma kohale. Dulnik magas, ta Saša ootas mind, et teada saada, millest me kapteniga rääkisime. Ma ei hakanud temale jutustama, tahtsin vaikida, jätta üksi oma mõtetega. Saša taipas seda ega alustanud minuga jutlemist.

SEVASTOOPOL

Kinnikasvanud karjarajad viisid meid peaühendustesse eemale, Jaila kõrgmäestiku vainutele.

Metsarikka eelmäestiku kirdepoolset äärt mööda liikudes oli võimalik jõuda Feodossiani. Kelle käes oli Feodossia seda me ei teadnud. Igal juhul oli võimalik sealt läbi tungida Kertši poolsaarele, mille loovutamisse keegi ei uskunud. Kuulduste kohaselt oli seal loodud kindlustatud vastupanuliin Türgi valli ja Akmonaiski positsioonide joonel. Ühel puhkepeatusel me jagunesime kaheks. Kožanov juhtis Feodossia poole kõiki neid, kes tõttasid ühinema oma armeelega, meie aga, mereväelased ja sõdurid Leljukovi pataljonist, otsustasime jätkata hädaohtlikumat teed — Sevastopoli poole.

Leljukovi võtsime endiga kaasa. Meie juurde jäi ka Asja Semiletov lahkus kapten Kožanovi grupiga. Mitu aastat ei teadnud ma nende saatusest midagi, aga hiljem... kuid kõigest, mis juhtub hiljem, jutustatakse omal kohal.

Kohalikelt elanikelt ja karjastelt saime teada, et mööda Ai-Petri maanteed taanduvad Punaarmee väeosad.

Me põikasime maantee poole ja jõudsim teisel päeval tema lähedale lõuna pool Orlinõi Zaljot'i.

Sammusime valge-pöökpuu salus. Meie jalgade all sahisid lehed. Oma vägevate peajuurtega kivisesse pinda kõvasti klammerdunud puud olid kaetud närtsimise tule hõõguva lehestikuga. Hingasime sisse päikesest soojendatud koore hõngu, mis oli segatud sügisese pehkimise ja niiskuse lõhnadega.

Vaatlesime mõnuga sõjast täiesti puutumata jäänud looduse oiivalist pilti, looduse, mis endiselt järgis oma elu seadusi.

Saša astus sammaldunud kivile, võttis peast nokata müra ja vaatas pärani silmi ringi. Tema väga kahvatud põsed läid roosatama, ta hingas ahnelt sisse õhku.

Luurele saadetud Dulnik jooksis kohale.

«Meie omad!... Maanteel on meie omad!»

Hakkasime liikuma Dulniku järel ja jõudsim järsakule Valge-pöökpuu salu lõppes. Edasi vaheldusid harvad tammed ja saarepuud kibuvitsa- ja viirpuupõõsastega. Mägede

lühikesid lamedate katustega majakesed, valendas Orli-
Zaljot'i sein.

Kõrge maanteed, mis loogeldes kadus mägedesse, liikusid

meie omad!»

«Meie omad,» ütles Saša ja naeratas kogu näoga.

Meie õnnasid kergendatult. Näis, nagu oleks pärast pikal-
tõttu ohtlikku haigust, millal haiget kuulatati äreva
hädaga, lõpuks saabunud kriis. Oleks tahtnud istuda
siin, lasta kätel rüppe, sulgeda silmad. Nüüd võis omade
hädas puhata. Keegi ei jooksnud meie vägedele vastu, keegi
ei tahtnud õhku nagu viletsust kannatanu. Tolmunud, räbal-
lased laskusid üksteisele naeratades maha. Näis,
nagu oleksid paljud esmakordselt teineteist vaadelnud lähedalt
kohtu, kui ekslemiste päevil väljapääsu otsinguil olles.
Meie meenus «Raudne vool» ja ma imetlesin kirjaniku elu-
tööd, kes oli osanud näha seda, kuidas Tamani kolonni
väeosad, elanud läbi kõik kannatused, otsekui muutusid nägi-
vaks ja hämmastusid oma juhi silmade sinisest värvusest.

Sevastopoli poole taandus Rannikuarmee. Kolonn marssis
seda korras, rakendanud kõik rännak-julgestuse abinõud.
Lahinguid, nagu mulle öeldi, pidasid diviisi väeosad.
See oli võidelnud Odessa pärast. Musta mere ja armee
vahel kattis kolonni rännakul, kuidas suutis.

Meie ühinesime rannikulaste kolonniga. Nüüd, vahetus
võitluses vastupidavate regulaarvägedega, me tugevnesime
mõnakselt. Võitlejad, komandörid, poliitöödlised — kõik
sõdisid siin oma kohta. Puhkepeatustel peeti kommunistide ja
kommunistlike noorte lühikoosolekuid, levitati Nõukogude
hüvituslooni büroo teadaandeid, ajalehti, oli isegi oma
hüvitusajaleht, parteiorganisaatorid ja kommunistlike noorte
organisaatorid võtsid vastu liikmemaksu. Sevastopoli kind-
luse poole liikus lahinguis karastatud regulaar-armee.

Leljukovi andsime üle välihaiglasse kirurgide hoole alla.
Hädaol oli ravimeid, instrumente ja isegi oma väike välimasin
aparatuuriruumi valgustamiseks. Armsad, abivalmis mediti-
nitsid õed, endised Odessa meditsiinilise instituudi üliõpi-
lased, tegid osavalt ja oskuslikult oma tööd. Igati vormipära-
st kuulasid nad kapten Leljukovi haigusloo. Selles
haigusloos polnud midagi bürokraatlikku, ta liigutas meid
ja me leidsime rahu ning usu sellesse, et tulevikus kõik muutub

heaks, kõik õnnestub, kui ainult pidada kinni aastakümnete jooksul püstitatud ja pühitsetud korrast.

Samasugust kindlusetunnet sisendasid mulle Sevastopoli tänavaile üleskleebitud linna kaitsekomitee ja Musta Mere Laevastiku Sõjanõukogu üleskutsed.

Elasid ja tegutsesid inimesed, kes olid täis jõudu ning meelekindlust. Olid säilinud nõukogude, partei ja sõjaväe valitsuse asutised, kes olid maa ees vastutavad. Vaenlase jõule oli vastu seatud määratu suur, tarmukas nõukogude riigi organism.

Lähenesime Sevastopolile Jalta maanteed mööda. Armeeraadiojaamad võtsid vastu saateid Sevastopolist ja me teadsime juba rännakul, et sakslased olid tulnud üsna kindluse väliskindlustuste lähedale ja olid viivitamata alustanud agardaid lahinguid.

Sakslaste vastu võitlesid armee väeosad, mere-jalavägi ja maakaitsevälased. Tulistasid Musta mere laevastiku laevad ja Matušenko, Aleksanderi, Zaika ja Drapuško rannapatareid. Vapra Gurgen Saakjani juhtimisel käis eesliinil soomusrong «Železnjakov». Duvankoi lähedal surid vaprate surma viis kartmatut mustamerelast.

Hiljem said teatavaks kangelaste nimed: poliitjuht Nikolai Dmitrijevitš Filštšenkov, punalaevastiklased Tšibulka Vassili Grigorjevitš, Paršin Juri Konstantinovitš, Kravnoselski Ivan Mihhailovitš, ja Odintsov Daniil Sidorovitš.

Nad hoidsid kaua oma käes maanteed Duvankoi juures. Hiljem, kui padrunid olid lõppenud, sidusid nad endid ümber granaadid ja viskusid üksteise järel tankide alla. See oli kindluse kaitsjate esimene ülev kangelastegu.

Kangelastegu Duvankoi juures nimetati surematuks. Kuid kes saab teada minu kuuekümnest seltsimehest, kes langesid Karašai orus?

Ranniklased löid segi kindlust piiravad vaenlase väeosad, ületasid selles rajoonis meie käes oleva Sapun-mäe ja ilmusid linna tänavaile. Rannikuarmee ilmumine piiratud kindlusele tänavaile oli ülisuureks sündmuseks. Ranniklased, kes said kuulsaks Odessa kaitsmisega, kandsid endas kogu Punaarmee kõrget autoriteeti.

Elanikkond võttis ranniklasi vaimustatult vastu. Mehed, kes olid juba hambad kokku pigistanud võitluseks

vaenlase silm silma vastu, nägid nüüd oma tulevase võitluseks ja lehvitasid tervituseks nokata mütse. Poisikesed olid hulvarite puid ja röökisid nende lapsesüdameid täitnud pühast rõõmust. Olgu teistega kuidas tahes, nemad olid juba ammu paeluvat legendi neist võitlejaist, kes sammuvad tolmustel kividel, möödudes vigastatud sõjameestest.

Ranniklaste möödumine langes ühte Oktoobrirevolutsiooni ajaks. See andis nende marsile veel suurema, ülevama tähenduse.

Armee juhataja mõistis, et nüüd, millal vaenlane blokeerib kindlust, on tähtis tõsta garnisoni meeleolu. Kaasaegne sõda on garnisoni hulka kogu piiratud linna elanikkonna. Tõsta töölise meeleolu, siis hakkavad nad paremini tähtsustama laskemoona, remontima ja tootma relvi. Tuleb sõjaväelastele sisendada kindlat usku, et mitmekordistada Musta Sevastopolskaja kangelastegusid. Ei tohi unustada ka neid, kes tihedalt katsid puid. Lapsed abistavad kaitset. Kes teab, võib-olla keegi nende paljakõhuliste hulgast, kes vaimustusest hääle kähedaks karjunud, saab kindraliks või kindraliks, jätkates nende kangelaslike päevade traditsiooni just nii, nagu nemad, tänased kindralid ja admiralid on kohustatud auga mitmekordistama Nahhikovi, Kornilovi, Istomini kuulsust...

See marsis lehviva lahingulipuga Punalipuline Tšapajevi kindral. Diviis oli võidelnud selle lahingulipu all juba kodumaal. Selle lahingulipu ümber olid puhunud Uraali eelmäes ja Orenburgi steppide tuuled, teda olid puudutanud karmide Tšapajevi ja Furmanovi käed, teda oli oma väejuhtimise ja hoolitsusega pühitsenud Mihhail Vassiljevitš kindral.

Nüüd lehvib ta Sevastopoli, kuulsusriikka vene linna, Musta mere laevastiku pealinna tänavail.

Orkester hakkas mängima marssi. Vaskpasunate helid ja trompetilöögid tundusid täiendavat lahingu sümfooniat. Praegu kuulatanud keegi rannakaitse suurtükkide ärevat, lähedast häälet, keegi ei jälginud vaenlase mürskude plahvatusi, kõik rapasid ainult ranniklasi. Paljud nutsid.

Tšapajevi diviisi ees sammus armee komandör. Kindral kandis tavalist komandöripluusi, binoklit rinnal, näpitsprille ja väikest püstolit vööl.

«Neile anti valida,» ütlesin ma, pöördumata kellegi poole
«kas minna Kertši või Sevastopolisse.»

«Nad valisid Sevastopolil!» hüüatas Saša, kes ei pöö-
nud silmi pidulikult marssivailt ranniklastelt.

«Jah. Nad valisid Sevastopoli.»

Dulnik rebis peast nokata mütsi. Ussikestena keereldas
lehvisid mustad linnid.

«Hurraa ranniklastele!» kisendas ta oma läbilõikava hää-
lega.

Ta pöördus rahvahulga poole. Teda toetasid poisikesed,
nende järel — kõik ülejäänud. Rõõmust meeletuna, hoidmata
tagasi mind tulvanud tundeid, karjusin ma koos kõigiga.

«Kuhu nad lähevad?»

«Kaitsele.»

«Kas otse rännakult?»

«Jah, otse rännakult.»

Kolonn läks kanonaadi mürina saatel eesmistele kaitsejoon-
tele, vastu surmale ja kuulsusele.

Suundusime staapi, et välja uurida, kus on Balaban, ja
saavutada kohtadele määramist.

Hooned ja plangud olid plakateid täis kleebitud.

Peatusime Lenini tänaval maja juures, mis oli laotud inker-
mani valgest kivist. Seinal rippus Musta Mere Laevastiku
Sõjanõukogu üleskutse.

Me lugesime:

«Vaenlasel on läinud korda läbi murda Krimmi. Metsis-
tunud hitlerlike bandiitide fašistlikud jõugud püüavad kõiki
jõude pingutades vallutada mandrilt meie kallist Sevasto-
poli — Musta mere laevastiku peamist baasi.

Seltsimehed mustamerelased!

Sellel ähvardaval tunnil koondame veel enam oma read
vaenlase purustamiseks Sevastopoli lähistell!

Meie ei lase vaenlast kalli linna lähedale!

Mustamerelased peavad pühaks Sevastopoli kaitse kange-
laste lahingutraditsioone, meremeeste traditsioone, kes on
andnud oma elu sotsialistliku revolutsiooni eest. Need lahin-
gutraditsioonid leidsid ereda väljenduse Musta mere laevas-
tiku sõjaväelaste kangelastegudes, nende kartmatuis vägi-
tegudes, kes panevad purustavalt vastu metsistunud
fašistlikele jõukudele.

Me kõik tunneme kuulsate meremeeste-mustamerelaste

meid polkovnik Ossipovi, roolimees Štšerbahha, kuulsate
laevade Taursumija, Agafonovi, Šubikovi, luuraja Netši-
kovi, poliitööliste Mitrakovi ja Hmelnitski, katlamasi-
st Ushennikovi ja paljude teiste kodumaa ustavate pat-
rullide nimesid, kes on saanud kuulsaks käimasolevas
sõjas. Nende kangelasteod kutsuvad meid uutele
võitlusele, uutele kangelastegudele kodumaa auks».

«Tule me teame, mida teha,» ütles Dulnik erutatult.

«Tule on käsk! Tuleb ühineda tsapajevlastega ja minna

«Meil on väljasolekuload kuni kella kaheni,» tähendas aru-
tuldata, «ja selle aja jooksul peame lõunat sööma ning
võtma hulljõelise kapteni.»

Läksime mööda Lenini tänavat Balabani staabi poole.
Tulime astusime sisse restorani. Pärast kõiki üleelatud ärevusi
ja tühimist istuda pisut aega linaga kaetud laua juures, võtta
kõige taidukaart, tellida maitsvat toitu.

Restoranis oli jahe ning vaikne. Saalis sõid lõunat mõned
komandörid. Läksime nurka, varjasime endid viigipuu taha,
ja mitte sattuda ülemate silme alla. Otsustasime tellida viina.
Lõunat meil oli veidi raha.

Lahenes ettekandja. Pühkis laualt salvrätikuga raasukesi
ja ütles, nagu viigipuud kõnetades: «Alkoholised joogid on
keelatud — käsk». Tellisime tagasihoidliku lõuna, mille
aluseks roaks olid kotletid.

Kui me hakkasime ära minema, ilmus uksele Balabani
staabi kuju, varjates valguse. Tema õlal, rauaotsaga alla-
poole, rippus automaat.

Ta tema nägi meid, tundis kohe ära, tuli äreva ja küsiva
hääga meie juurde.

Balaban viis meid maakaitse-jalaväe formeerimise staapi.
Ta tunti teda, ja komandörid, keda ta kättpidi teretas,
laskusid, jättes meid major Balabaniga üksi.

«Laduge kõik välja,» ütles ta, võtnud kätte oma tillukese
põlve. «Uldised andmed Karašai lahingust on mul olemas,
sõja täpsustage, lapsukesed. Kõnelge kasvõi teie, Lagunov.»

Hakkasin kõnelema.

Balaban istus akna juures taburetil pooleldi küljega minu
poole, asetanud laiali oma jämedad jalad. Tema põlvedel
seisid automaati ümarguse kettataolise magasiniga. Majori
silmad muljusid automaadi läikivakskantud rihma nagu peh-

met paela. Jutustasin rünnakust, varjamata meelepaha kantud ohvrite otstarbetuse üle. Major ei toetanud mind, kuid ei veennud vastupidises.

Balaban väljus toast ja tuli veidi hiljem tagasi kirjapakke, mis oli nööriga kokku seotud. Kirjad olid seotud kokku vahipostile saabumise päevade järgi meie äraoleku ajal.

Balaban päästis lahti paki nööri ning kirjad pudenesid lauale laiali. Ta võttis huupi ühe kirjadest, luges adressaadi nime, vaatas mulle otsa, just nagu küsides: kas on elus?

Ma vangutasin eitavalt pead. Balaban keerutas kirja kätt ja pani selle siis kõrvale. Võttis teise, mis oli kolmnurgane kokku murtud, luges nime. Ma ohkasin sõna lausumata, ja kiri pandi esimese peale.

Major tõmbas hunnikust veel ühe kirja.

«Aga see?»

«Samuti.»

Veel üks kiri.

«Samuti, seltsimees major.»

«Aga nendele on nad veel elus,» ütles Balaban tasakesi.

Kirjad elavatele lamasid väikese hunnikuna, langenule suure virnana, nagu nukker ning näitlik kaotuste diagramm.

«Lased lapsukesed silma alt ära, ja näe...» ütles Balaban nagu iseendale. Ta pöördus minu poole: «Võtke need kirjad jagage välja. Seal on ka teie omad, mu poisid. Aga neid siin vastan ma ise.»

Balaban tõusis. Tema nägu oli kuidagi järsku kõhnunud, vananenud.

«Ma kõnelen ülematega. Võib-olla määran teid enda juurde, merejalaväe pataljoni. Ainult nuga dega me esialgu tegelema ei hakka. Minu arvates tuleb teid kõiki siiski määrata luuresse...» Ta ulatas mulle automaadi: «Võtke.»

«Mulle?!» küsisin ma rõõmustades.

«Tõenäoliselt teile, Lagunov, aga teile, poisid, anname kohapeal välja. Me asume Tšorguni juures.»

Surusin automaadi kõvasti käte vahele. Lõpuks ometi oli sattunud minu kätte palavasti ihaldatud relv!

«Olgu see nagu käsirahaks,» ütles major, «kuigi ülemad kindlasti nõustuvad. Kuhu teid ikka panna? Kaitse on meil praegu kõva. Ranniklaste saabumise tõttu muutusime hoopis rõõmsaks. Tõsi küll, lennuväge on vähevõitu, lennuväljad võivad näppudel üles lugeda, aga selle eest on suurtükivägi hea.»

«Aga laskemoon?»

«Jah, Sevastoopol on esimese järgu kindlus, siin pidi olema külluses. Aga kui juhtub, et ei jätku, siis me saame paistab juurde. Laevastik on asjast huvitatud, küsib ja vaab kohale... Niisiis, kõik poisid minu juurde, laskemoon!»

Kaheksas peatükk

MOOTORLAEV «ABHAASIA»

Mootorlaev «Abhaasia», millele me saime laevalemineku loa, pidi lahkuma merele pimeduse saabudes. Mina ja teine sõjamees sama teed sõitva veoautoga kivisõe kaitseks, kuhu oli vaierdatud mootorlaev. Randa varjava mäe tagant tõusis tulekuma. Linn põles. Rannakaitse suurtükid kargatasid mürisevalt.

Meie sadam oli täis sõjaväevarustust: seniitkahureid, mis olid toodud Suurelt maalt, pikki kaste vintpüsside ja padrunite, suurtükiväe ja tooliga. Samas lamasid miinidega sarnanevad suurtükid, peamiste kaliibrite suurtükitorud, hunnikusse laetud suurtükitorud — Novorossiiski tööliste kingitus piiratud laevale.

Uim kaldus vihmale. Tuul puhus lahte. Pimenes kiiresti. Hõõsa tulekuma muutus punakaks ja seejärel purpurseks.

Kiirelt ja askeldusteta võeti ahtrilt erilise laevareldi kaudu vastu haavatuid. Mööda teist, pardatreppi võeti vastu ülemist — evakueeritavaid elanikke ning sõjaväelasi. Mootorlaev ei suutnud kõiki soovijaid peale võtta, murruna kogunenud naised ja lapsed käratsesid, närvitsesid ning tunglesid, nõudmas laevale pääsemist. «Abhaasia» korstnaist tõusis sooja suits. Džalid töötasid tasa. Värises laeva habras mahukas keha. Olin harjunud suhtuma usaldusega ristlejate ja eskaadri laevade soomustatud korpustesse. Transportlaevaks muundatud reisijatelaeve, mis oli üle värvitud vastavalt sõjaväelaste mereseadustele, tundus mulle nõrga ning hapra organismina. Teki külge kinnitatud kahurid ei äratanud minu aukartust. Mootorlaev meenutas mulle näpitsprillide, suurtüki, kingade ja viltkaabuga tsiviilisikut, kes on pannud padrunitaskutega sõjaväe-rihma ning võtnud vintpüssi kätte.

Igapäevastes asjades olin harjunud ennast usaldama oma sõbra Dulniku hoolde. Keegi ei osanud temast paremini vajaduse korral ära kasutada nõukogude meremehe atribuute — nokata mütsi, bušlatti, madruse aluspluusi lillakaid triipe. Olgu muuga kuidas on, aga tagasihoidlikkust või arglikkust ei oleks keegi tohtinud minu sõbrale ette heita.

Dulnik rajas meile hoogsalt teed, viivitas hetkeks, et dokumente ette näidata, ja juba hakkas laevatrepp tema jalge all nagisema.

«Kuhu te kipute?» röögatas minu kõrval kellegi hääl.

Uhke mere-nokkmütsi sirni alt, millel oli soolasest veest tumenenud vapp, mis oli ehtsa laevameeskonna tunnuseks, vaatasid mind läbitungivad mustlassilmad.

Meie nokata mütsid ei andnud meile enam mingeid õlgu. Mööda laevatreppi liikus enesekindlalt meie ees mereväe komandör, väike kohver paremas käes. Tema vasak käsi, mille tõmmul nahal oli tätoveering, haaras oskuslikult laevatrepi käsipuust. Sineli varrukal läikisid kolmanda järgu kapteni paelad.

«Palume vabandust, seltsimees kolmanda järgu kapten,» leidis Dulnik kohe väljapääsu.

Läbitungivad silmad naersid. Päevitunud, meremeheliku meeldivusega kaunile näole ilmus naeratus.

«Küllap jõutakse veel teid kihupäid delfiinidele külalisteks saata,» naljatas ta. «Hoiduge minu järel, kiiluvees, noormehed.»

Kapteni kõrval märkasin ma laevalael Paška Fessenkot, omanurga meest Psekupskaja staniitsast.

Fessenko pidi alati kellegi seltsi hoiduma, kedagi teenima, kedagi jäljendama. Tema kalduvustele oli alati omane muutlikkus, ent ta eelistas alati tugevamat õlga. Nii libitses ta oma ajal Viktor Nehhoda ümber ja oli meie kambas; siis eemaldus ta meist ja lähenes jõukate kasakate lastele. Pärast kulakluse lõplikku lüüasaamist tõi ta oma patukahetseja-pea jälle Vitka Nehhodale, kes hiljem vastutas tema eest komsomoli vastuvõtmisel.

Me pilkasime Paška iseloomu iseärasusi, tema aga ei solvunud. Ükski meist ei püüdnud tõsiselt aru saada Paška puudustest, keegi ei võtnud vaevaks teda abistada. Eks kujunenud Jaška iseloom osaliselt Viktori mõjul. Jaška kasvatas lõppude lõpuks enda meeled kindlaks ja sõprusele ustavaks ning

isastatega lahti ebameeldivaist iseloomujoontest, mis olid juba andnud omased varajases lapsepõlves.

Viitkulla sõda, hea kasvataja, jõudis välja õpetada ka Paška ja teostas selle, mida ei suutnud teha meie, tema seltsimehed.

Fessenko ei tundnud mind ära. Ta ootas kolmanda järgu kapteni. Nagu ma tema ettekandest taipasin, oli Paška jõudnud tagasi tungida mootorlaevale, vallutanud kajuti, seadnud seal sisse. Hingeldades kirjeldas Fessenko kaptenile oma usavust ja leidlikkust.

Kapten peatas pisut jämedalt tema sõnavalingu. Paška katkestas tema käest väikese kohvri.

«Mida oleksin viinud ise, Fessenko.» Kapten krimpsutas nägu. «Olen ma's mõni proua peleriinis?»

«Te olete väsinud, seltsimees kolmanda järgu kapten,» ütles Fessenko abivalmilt, «lubage, lubage mulle...»

Jah, see oli ikka toosama Paška, kes oskas tugevaile teed näidata.

Lahtusime kai äärest keskööl: laeva pidas kinni mingisugune simferopolist väljaveetud riiklike väärtuste laadimine.

Kuulutatud tuledega hiilis «Abhaasia» välja Põhjalahest ja võitis kursi Kaukaasia randade poole.

Tulekuma püsis kehtvalt linna kohal. Müristas suurtükiväga, lõomatasid poolringidena päljud. Helgiheitjad otsisid kogu madalat, pilvist taevast.

Me sõda oli raske, kuigi mõistsin põhjusi, mis sundisid sõjaväetud koguma lõögiks jõude rajoonidesse, mis olid kaugemal kaugel, paratamatut vajadust kulutada mõistlikult laevameeste jõude, ja spetsialistide maismaal kasutamise otsustatust. Südan ei saa käskida: mõistuse argumendid ei ole enam alati veenvad. Haaranud kinni reelingust, ei pööranud ma laevastopolilt silmi: «Kas on pojale lubatud sind maha maha sellisel ajal?»

Ainult kaksteist päeva saime viibida major Balabani pataljoni maismaa rindel Tšorguni küla taga, ühes kindlusekaitse sektoris.

Siin me nägime rohkem organiseeritud kaitset, korda, üksuseid. Meie Dulnikuga töötasime pataljoni luures, käisime vaheldumisi vaenlase tagalas, kuni meid kui spetsialiste kutsuti ikki Kaukaasia rannikule major Tšernogai ümberpaigutatud laevastopolku.

Sašaga jätsime hüvasti pataljoni kaevikuis.

Ja nüüd me sõitsime Kaukaasia poole mootorlaeva «Abhaasia».

Kaotanud silmist kaldad, laskusime kolmanda klassi kajasse oma meremeeste juurde, kes samuti olid määratud Kaukaasia baasidesse: laevastikku paigutati ümber, keegi pidi korda seadma baasid. Madrused kõnelesid esimestest kaotustest laevastikus. Nende karme, keskendunud nägusid valgustas tuhm elektrilamp.

Hakati magama heitma: kasutati sineleid, bušlatte ja seljakotte. Riided jäeti selga. Merel võis juhtuda igasuguseid ootamatusi.

Heitsin vaikseks jäänud ja mõtteisse süvenenud Dulnik kõrvale. Sellises seisukorras olin näinud teda harva, otsustasin teda mitte segada ja katsusin rutem uinuda.

Hommikul väljusin ülemisele tekile. Mul tuli astuda üle laevaakna juures lamava tagasihoidlikult rietatud tütarlapsjalgade. Tal oli peas punane rätik ja ta pea lebas haiglaspoisikese rinnal, kes kandis kubankat. Nad magasid. Mõlemad näod olid surnukahvatud.

Kaks madrust mootorlaeva meeskonnast seisis reelingu ääres. Üks neist mängis balalaikat. Meremehed jälgisid tähelepanelikult oma sõbra osavaid sõrmi. Tema mängu kuulasid ümberringi lamavad inimesed. Nende ärevusest, õõtsumisest ja õhurünnaku ootamisest vaevatud näod kirkastusid.

Meist veidi eemal sõitis teine transportlaev — tihedalt suitsupilvi väljapaiskav aurik. Kolm eskaadri miinilaeva saatsid meid, lõikudes kargeisse laineisse.

Karavan sõitis lahtisel merel. Halli taeva ebaselges looris püüdsin ma näha Krimmi kaldaid. On võimalik, et see lame hall pilv silmapiiri kohal ongi Tšatõr-Dag. Jah, see on Palatgora! Ta oli nüüd vaenlase käes, nagu kogu poolsaare lõunapoolne mäeahelik.

Hallid pilvekesed püsisid meie kohal ja näisid klammerduvat meie laeva lühikeste mastide külge. Narmendava äärega lipp peksles ahtris. Kolm kajakat järgnes laevale.

«Hea tundemärk, need kajakad,» ütles meie eilne tuttav kolmanda järgu kapten. «Peenetundelised linnud.»

Kapteni nägu oli raseeritud täiesti puhtaks. Sineli asemel oli tal seljas kerge lühike pealiskuub valgevasest tõmbelükuga. Selle alt paistis kitli krae puhta riidest kaelusega.

Üritasin kaptenit. Ta vastas sõbralikult, toetus küünar-
toetusega reelingule ja vaatas vette.

Hallid, niisked pilved puistasid meid üle kõige peenema
mõnuga. Ahtri taga lookles lai kiiluvee juga. Mootorlaev
jätkas.

Kapteni juurde tuli laevastiku nokkmütsis ja karusnahast
kõrva-meremees, teretas teda kättpidi, asus tema kõr-
valle ja pani põlema piibu. See oli elatanud mees, kel olid süga-
lõhnad kõhnal, kitsal näol ja mingisugune rahulolematu,
kõhnud ilme silmades.

Kapteni ja äsja juurdeastunud mehe vahel algas nähtavasti
katkestatud kõnelus.

«Tule äga minu juurde,» pani kapten ette, «minu juures
töö on sind tarvis. Hakkame kohe sakslasele säre
panema.»

«Ei lasta...»

«Läta raport rapordi järel — küllap siis lastakse,» oli
kapteni kindel. «Kui ei näkka tavalises korras, pöördu partei
juht Stronski poole, see mõistis meremehe hinge juba enne
sõjamat.»

«Kui Stronski juurde on vaja pääseda!»

Stronski on inimene, kellele pääseb ligi. Ei ole ta sihuke-
meremees, kes seitse aastat pole merd näinud. Stronski on
õõtsugune — vana purjelaevastiklane. Selle sõja peab, ven-
naga, nii läbi tegema, et pärast sõda keegi, muidugi siis, kui
sõda ellu, sinu peale näpuga ei näitaks.»

«See on õige,» nõustus kaasvestleja ja puhus välja suitsu-
pilvekesed. «Illusasti ja taibukalt surra on ka raske. Praegu
on sõjamine sellel kausil ja ootame. Kui virutavad ükskõik
kõnnakult pardalt torpeedo või pörkad miini otsa, siis muutud
sõja selle suitsu sarnaseks, Mihhal Mihhalõtš.»

Vastu laevapardaid pekslesid väikesed, sasised lained.
Kerge tuul ja novembri uduvihm ei raskendanud hingamist.
Mund rõõmustas sõjast ning kannatustest puutumata mere-
meeste ääretus, ei tahtnud mõelda läbielatud vaevadele ja
sõjale, mis veel ees seisis.

Ma kuulatasin pingsa tähelepanuga kahe sõbra jutlemist.

Küll Nikolai Mihhailovitš Kulakov saatis mind huvita-
vate töökesega,» jätkas kapten, «mine, näe, tee töö ära. Sevas-
topolit ei tule abistada mitte ainult Inkermani või Sapun-
nõu juurest, vaid kõige enam väljastpoolt. Tõstsin minagi

käe mütsiservale: «Kuulan!» Ja praegu lähengi oma uue kohale. Tuleb sõdida nii, et võidu peolaua juurde tuldak lugupeetuna kõigepealt oma seltsimeeste poolt. Sõjas ei koge me midagi, jälle on meil, vennas, ainult särk ning triibuline aluspluus, ja jumal tänatud. Sõjas on peaasi ära teenida endale nimi ja sõbralik mälestus juhuks, kui sind saadetakse delfiinidele külla.»

«Kui mind ainult lastaks sinu juurde, Mihhal Mihhalõtš, me teeksite töö vahvasti ära. Ükskõik kes, aga mina sinult ei vea.»

«Aga kui ma teaksin, et sa mind alt vead, mille pärast pärast ma hakkaksin põhja vastu kive kraapima, ah? Tunned sind, Pavluška, oled merefanaatik, ja see on kõige tähtsam. Mihhail Mihhalõtš lõi talle õlale. «Kas sa mu Valentina Petrovnat mäletad?»

«Noh, kuidas on võimalik unustada Valentina Petrovna!»

«Niisiis, Valentina Petrovna ütleb mulle sageli: «Kui sina, Mihhail, poleks merefanaatik, ei armastaks ma sind mingi hinna eest.» Vastan talle, oma Valentina Petrovna: «Algas sõda, ja sinu Mihhail alustas sõdimist tõsiselt ja kauaks, ilma narritempudeta. Hakkan sõdima, mu kallid õpetama teisi, ise õppima, ja harva, väga harva kodu käima...»

«Ja mida vastas Valentina Petrovna?»

«Mida? Kui kord juba on fanaatik, siis fanaatikuna jääbki. Ta võtab vastu minu programmi, silitab mu vihma seid lokke. Aga mul on tead, milline iseloom, Pavel. Niipea kui tulen kaldale, lähen kohe ähmi täis. Niipea aga, kui asun roolile — kaob kõik. Igal inimesel kaob kohe igasugune kõrvaline jamps, kui ta võtab käsile oma armsakssaanud töö.»

«Sul veab, Mihhal Mihhalõtš», ütles ohates mees, keda nimetati Paveliks. «Sa teed alati seda, mis on su südamele armas. Aga minul on vastupidi. Kui ma näiteks palun ennast määrata jumalasalgaajate liidu sekretäriks, siis pannakse mind arhimandriidiks, ja vastupidi.»

«Ma ei kadesta. Roni püünisest välja, Pavel,» soovitas Mihhal Mihhalõtš südamlikult. «Ja tule minu juurde, torpedokaatrile. On väikesed, aga uljad. Ja missugused poisid meil on? Võta kas või Kurakin Aleksandr Afanassjevitš, Šengur Ivan Petrovitš, Protsenko Viktor Trofimovitš, Podomahhin, Pelipenko, Saša Mestnikov — kõik nad, kinnitan

on muutumas lahingu professionaalideks! Nagu head sõjamehed!»

«Tõustati. Usaldusväärsed komandörid.»

Head juba teavad, millal on mootorit parem käivitada ja millal kuumalt. Algaja ütleb: «Parem kuumalt», kogenud ütleb: «Külmalt». Miks? Eks ole külmal enam õhustõrjehooni, kui materjalosa on kulunud. Kui vaja, võetakse kaiku enesearmastuse, aga mitte materjalosa. Sidus sõda kahekümne teisel juunil ning niipea me seda lahti läksime. Aga kui lõpetame sõja, ja me lõpetame ta tingimata kiiresti, võtan tüki kroomitud traati ja teen endale parema kõrva kõrvarõnga.»

«Kõrvarõnga? Kõrva?»

«Tahastuseks teen. Kas sa saad uskuda, et mina, sulle teada merehulkur, ei suutnud püsida paigal, kui saksa tankid läksid läbi Sevastopoli, võtsin pistoda ja tegin endale parema kõrva vasakusse õlga.»

«Milleks siis, Mihhal Mihhalõtš?»

«Milleks, et tulla meelemärgusele, Pavel. Vaenlase tankid läksid maad mööda läbi meie laevastiku pealinnani. Mul oli veri mööda ihu, aga mul on kergem. Rivistasin oma pistoda, ütlesin: «Sureme Sevastopoli eest, aga ära ei anna vaenlastega hakkame närima tanke, kui vaja, langeme kõik, aga ära ei anna...» Olgu, ei maksa meenutada, läks sõda,» Mihhal Mihhalõtš naeratas. «Lähme õige alla, seal on mul konjakit.»

Andsin teed ja komandörid möödusid minust.

Õhtul lähenes sama tütarlaps, kes oli maganud laevastiku juures. Ta nagu oli endiselt kahvatu, silmade all olid tumedad ringid.

«Ma pole kunagi varem sõitnud laevaga lahtisel merel,» ütles ta, märganud minu pilku. «Ma ei tunne ennast kuigi hästi. Aga venna südame on meri täiesti pahaks kiigutanud.»

«Kas on teie vend... kubankas?»

«Jah. Ma jõudsin ta kuidagi välja tuua Massandra tuberkuloosihospitaalist,» vastas tütarlaps. «Ta on väga tõsiselt haige. Tal on lahtine tuberkuloos. Kahepoolne protsess...»

«Tal on tekil ebamugav: külm ja niiske...»

«Me olime kajutis,» ütles tütarlaps tasakesi. «Meid paigutati sinna sadamaülem. Kuid just enne ärasõitu tormas kajutis mingisugune meremees ja... palus meid sealt lahkuda.»

«Meremees?» küsisin ma.

«Tasem,» tütarlaps vaatas ümber, «pole midagi paremat. Sõjaväelased peavad muidugi parematesse tingimustesse saama. Nad lähevad võib-olla kohe pärast meresõitu lahkusse.»

«Kes siis viskas teid kajutist välja?»

«Pole vaja, pole vaja...»

«Ütelge. On ju meil kõigil häbi. Tõeline meremees ei tee nii käituda!»

«Komandör, kes võttis endale meie kajuti,» tütarlaps lähenes mulle, «seisis siin. Ilus mees, lühikeses nahkses pealrõõru.»

Hüpatas üle tekil lamavate inimeste suundusin kiiresti asjateluugi poole.

Laevatrepil pörkasin ma kokku Dulnikuga. Ta kutsus mind einestama. Võtsin ta varrukast kinni ja tirisin teda end järel. Dulnik, taibanud, et on olnud «tše-pe», see tähendab erakordne juhtumus, ja küsinud ärevuse põhjust, järgnes mulle meelsasti.

Liikusime mööda esimese klassi koridore. Laev kriginas tüütavalt. Ült, tekilt, kuuldus rauaga löödud kontsade kõmavat klobinat.

Leidnud kapteni kajuti, seisatasin, et koguda julgust. Uks taga räägiti valju häälega.

«Sõja peab läbi tegema õigesti,» kuuldus kapteni hääl. «keegi ei tohi sinule näpuga näidata. Ja kohelda tuleb laevastiku-inimesi targalt. Nõua, kui on nõuda, aga ära sopele oma ametis... Aga muidu, võta näiteks, sa tunned teda, Pavluška (järgnes mingisugune mõlemale tuntud nimi). Allus temale poolteist aastat. Tühine inimene! Võib sihitult askeldada, karjuda, lubada, hoobelda, oma kopikat rubla palga esitada. Tema askeldustel olid alati vastupidised tulemused. Nii kaua kui teda pole lähedal, püüavad kõik, töö edendub, kui ta aga ilmub ja lärmitseb ning müristab, ajab ta kõik korrast ära, ja lahkub. Pärast tema lahkumist teeb igasuguse omamoodi, aga tema karjub hiljem joovastuses: «Mina! Mina! Mina!» Taob vastu rinda. Ma oleksin ta kasvatanud näruse kõiejupiga ära kägistanud, või siis toppinud foorpüki — uju, õpi elu...»

«Keegi lõhub seal, Fessenko! Võib-olla mõni oma laevastiklane?» kostis kapteni hääl. «Lase sisse.»

Paška võti, uks paotus. Uksel seisis nokastanud Paška, kelle üle pea soetud juustega, flanelpluusis, millel rip-
pitud hõõrutud medal «Vapruse eest».

Fessenko, kes ilmselt arvas kohtavat komandöre, oli näole saanud aupakliku naeratuse. Ent silmates meid hämmeldus ta vaatas mind liikumatute, imestunud silmadega. Ja selle asemel et mind teretada, lipsas äkki kajutisse.

Lükkasin kloppima rusikaga.

«Kas seal on, Fessenko? Lase sisse, olgu ta kas või laevastiklane!» hakkas kapten karjuma. «Mis sa seal oled?»

Fessenko paotas jälle ukse. Nüüd oli tal peas mitšmanimüts ja käes meripüstol. Panin jala ukse ja läve alumise serva alla, vajutasin õlaga.

Fessenko, see olen mina, Lagunov!»

Fessenko imestust sirutas Paška mulle kätte:

«Pole sind ammust aega näinud!»

Hüüdes vaevu tagasi oma meelepaha hakkasin Fessenkot kutsuma tütarlapse ning selle haige venna jämeda kohtlemise eest. Minu erutatud kõne avaldas Paškale hoopis teistsugust mõju, kui olin oodanud.

Üha hooletumaks ja hooletumaks muutus tema poos, üha suuremarmal armulikuks naeratus. Viimaks, kuulamata lõpuni oma arvamus meremeeste käitumisest merel, heitis Paška tagasi kellale, võttis minu käest ülevalpool ranget kinni, pigistas seda ning tõukas mu kergelt ukse juurest eemale:

«Mine puhka, vennas...»

Ma ei kannatanud ma enam välja ja lükkasin ta jõuga eemale. Paška, kes oli ühel hoobil näost halliks muutunud, tagasi ja uks kajutisse paiskus raginal lahti. Laua tagant tõusis Mihhal Mihhalõtš.

Kalmanda järgu kapten oli kitlita, ainult triibulises alus-
püksis, mis jättis paljaks tema tugevad karvased käed. Läbi-
hõõrutud silmad vahtisid mind ainiti ja ma märkasin, et kogu tema keha tõmbus pinguli, nagu hakkas tõmbuma. Ta silma-
alused valgusid verd täis. Tõenäoliselt oli see inimene viha-
ga hirmuäratav.

Ei tea, millega kõik oleks lõppenud, kui Dulnik poleks mulle appi tulnud. Ootamatult sattus ta minust ettepoole ja raporteeris kõlava häälega kõigi määrustiku reeglite kohaselt meie asitungi põhjustest. Pärast käsklust «valvel» püsis

Dulnik ideaalses seisangus, tagasiheidetud õlgadega, laskmas langeda kätt oma meelekohalt.

Mihhal Mihhalõtš oli rabatud kolmanda isiku äkilise ilmumisest. Tema viha möödus, silmad naeratasid, higitaski tõmbunud sõrmed hakkasid trummeldama lauaklaasil, jama sellele plekikesi.

Tähelepanelikult ära kuulanud Dulniku, võttis Mihhal Mihhalõtš pudeli, valas kaks tassi konjakit täis, asetaski peopesale ja ulatas meile.

«Äh, laevastiklased, laevastiklased,» lausus ta ohates «rohelistes noorukid! Laske hea maitsta!»

Mihhal Mihhalõtš silmitses meid sõbralikult ja uurivalt. Dulnik üritas korraks juua kapteni terviseks, kuid Mihhal Mihhalõtš peatas teda otsustavalt pruunikspõlenud käe vii peaga.

«Joome, noormehed, selle peale...» Meid silmist laskmata leidis Mihhal Mihhalõtš käega kobades pudeli, valas endale konjakit, «selle peale, et ka viiekümne-aastaselt süüalastele sihuke iseloom... et... te ka viiekümne-aastaselt suudaksite sooritada nõndanimetatud mõtlematu tegusid, selle sõna kõige paremas mõttes.» Ta nāris mõned korrad oma tumedaid huuli. «Joome, noormehed, et inimeste vahekordades poleks alalist arvestamist, tagamõtet, et sõber oleks tõeline sõber. Mõistke mind õigesti, noormehed. Soovin teile, et te elaksite sada aastat, aga kui hakkate rumb rumbi järel niisuguselt koosilt kõrvale kalduma, siis paluge jumalat, et ta saadaks teid delfiinide juurde, enne kui muutute lurjusteks...»

Mihhal Mihhalõtš jõi konjaki ühe sõõmuga ära ja ütles läbi hammaste Paškale:

«Keri kõik kiltsud-kaltsud kajutist välja.»

Fessenko viskas meile kurja pilgu.

«Seltsimees kolmanda järgu kapten, ma mõtlen...»

«Ma armastan mõtlejaid inimesi,» katkestas teda Mihhal Mihhalõtš, «praegu aga kogu mehisust ja kõige esmalt mõtlemise järele oma eksisammu üle...»

Mihhal Mihhalõtši sõber istus koil, toetus vastu seina ja jälgis kõike tähelepanelikult. Ta ei lausunud ühtegi sõna. Tema näol püsis ikka sama solvunud ilme, mida olin märganud juba meie esimesel kohtumisel.

Fessenko hakkas kimpse-kompse kokku panema, püüdes kogu aeg olla seljaga meie poole. Mihhal Mihhalõtš kohan

siis püüdis vööl, pani selga kitli, nõõpis kinni, võttis taskust taskust ja sügas kiirelt oma harvu halliks tõmbuvaid musti

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Pavluška» noogutas sõnatult pead, tõusis ja väljus koos

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

«Kõik baseerume ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «muidu teeb see teenistusvalmis tööplane

Fessenko taipas kohe minu umbusaldust ja võõrdumust naeratas virilalt, tõmbas taskust paki paberosse ja ulatas minule. Ma keeldusin. Siis pani ta ise suitsu põlema, laski allatuule külge, toetus küünarnukkidega reelingule, vaikis. Kui tuul puhus suitsu minu peale, ajas Fessenko seda käega ära, jälgides mind kõõrdi oma rohekate pilukil silmadega. Mulle meenusid Mihhal Mihhalõtsi sõnad, mis olid lausunud sellel siirusega. Mulle näis, et olen Paška suhtes liiga karmi ole me ju mõlemad ühesugused osavõtjad võitlusest, mis on alanud tõsiselt ja kauaks — elu ja surma peale. Ja ma puudutasin käega Fessenko külma kätt.

Üheksas peatükk

«SA EI ARMASTA OMA POLKUI!»

Valveteenistuse punaväelane viib mind mööda lennuvälja polgu komandöri juurde. Ta ei astu minuga mingisugustesse kõnelustesse, kuigi tunneb mind hästi ja suhtus minusse alles hiljuti aupaklikult; kuid nüüd olen ma temale muutunud kuidagi võõraks, kahtlaseks.

Mulle näis, et põhjuseks oli padjapüürist leitud lahtivõetud automaat, mille ma oleksin pidanud üldise käsu kohaselt ära andma Gudautõs formeeritavate parašütistide relvastamiseks. Pidades end parašütistiks ei andnud ma automaati ära.

Mind leiti lennuki juurest, pandi istuma peavahti — kaubaladude kõrval asetsevasse kivist aita. Mind hoiti peavahtina kaks päeva ja nüüd lõpuks viiakse polgu komandöri major Tšernogai enda juurde.

Minu süü näib niivõrd tähtsusetu, et ma ei kahtle selle kõneluse õnnelikus lõpus, mis mul polgu komandöri ees seisab, hoolimata majori muutlikust ja hirmu sisendavast loomusest. Sammudes saatevalvuri ees mõtlen ma läbi polgu komandöri võimalikud küsimused ja oma vastused, mis üllatavad oma loogilisusega isegi mind ennast.

Madalad pilved roomavad merelt meie orgu, mis on kolmest küljest mägedega piiratud. Pilvi ajab edasi vastu õhust tugevamaks muutunud tuul. Mäeharjal valendav värske, kohev lumi ei sobi rohelise rohuga, mis katab kogu lennuvälja otsa kui vaip.

Ma ei paistavad hiljuti lahingust tagasijõudnud hävitajad, nagu oleksid lennukid higised ja äärmiselt väsinud. Nad on harjunud suhtuma neisse nagu elusolendesse. Lennukite talvine niiskus tungib kõikjalt läbi. Tahaks minna kraesse, tahaks hõõruda käsi. Saatevalvuri juures tundub mind hoiduma liigseist liigutustest.

Ma tekkunud sõna «vahialune» sunnib mind häbist võpama. Lennukite juures on inimesi. Nad tunnevad mind ja ma tunnen pageda peitu inimeste pilkude eest, kiiremini kõik minna. Ma kiirendan tahtmatult sammu. Saatevalvur jõuab minni järele. Paksuke sõdur rihmadega võõratud vatikuues, rihmetega, vimmas õlgadega ja sineli lühikestest sõrmedest väljaulatuvate suurte külmetunud kämblatega, torikuga kahulematult:

«Agaasemalt! Kuhu sa jooksed? Küll jõuab veel, täitsa! Komandör on täna kuri. Kolm lennukit ei tulnud!»

Täna komandör põdes kolm ööd-päeva grippi ja angiini, kuid suurt haigusest hoolimata isiklikult kaks-kolm lahingut ja rüütlilend. Täna ta kaotas Tuapse kohal oma kolm lennukit pilooti ja oli äärmiselt ärritatud. Punaväelasel oli väheolev õigus. Ei maksa praegu sattuda majori ägeda käe alla.

Adjutant käskis mind oodata ja läks minust majorile teatama. Läbi ukse, mis polnud tihedasti suletud, kuulsin ma tema ettekannet ja vastuseks minu aadressil lausunud mitteolevat sõnu. Mul tõusis veri näkku. Lennukivärviga värvitud ohukese vineerist ukse taga oli minust juba kujunenud kindel arvamus.

Adjutant käskis mind komandöri juurde sisse astuda. Surusin hambad kokku, astusin tuppa, jäin lävele seisma.

Major Tšernogai, karusnahast lenduriülikond seljas, istus laua juures ja jõi kuuma piima boržommiga. Tema kõrgeis karusnahast saabastes jalad olid laiadi. Põrandal oli kaart, mille peale olid joonestatud nelinurgad ja mis oli värviliste joonistega täis kirjutatud. Siinsamas põrandal vedelesid lennukiplaanid ja nahksed säärekaitsed. Lendurimüts koos selle külge kinnitatud prillidega lamas laual küünarnuki all. Telefoniparaatide nahksed karbid olid mugavamaks kõnelemiseks laua äärel kokku lükatud. Laua peal, avatud nõõbiga pistolitaskus, oli näha pistol. Majori mereväelasekittel rippus

seinal riidepuul. Kitlile olid kinnitatud lahinguordenid ja õmmeldud külge puhas kaelus. Suur lahingtegevuse kätt Musta mere basseini kohta kattis seina laest kuni põrandani. Major jõi piima boržommiga, vaikis, nohises ja seetõttu ei mul aega hoolikalt silmitseda tema põletushaavadest moonutatud nägu.

Major oli alles hiljaaegu olnud piltilus mees — nii kõnlesid tema sõbrad; lõpmatu osavusega otsis ta üles vaenlaste lennukid ja põletas nad koos meeskondade, kiirlaske-kahurite ja ülitarkade aparaatidega. See oli Hanko poolsaare rajoon, tegelikult võõra maa kohal. Majorit luurasid vaenlase lendurid, nad tungisid suure röövparvena talle kallale, ja olles teda küllalt narritanud, sundisid hüppama langevarjuga põleva lennukist; seepeale aga ringlesid nad tema ümber, püüdes lasta teda maha ohvitseride kiirlaske-«walthers»-itist». Peksi peopesadega oma riidetelt leeke maha laskus major meenutuke maad poolsaarest eemal ja leidis endas jõudu hoogsa vene krooliga ujuda rannakaljudeni.

Tema tugev tahtejõud astus leppimatusse võitlusse tema maga, ja ta võitis selle.

Nüüd kihutas major Tšernogai kui tuldõhkuv mürsk verise maa kohal. Peaaegu iga päev maalisid tehnikud tema lennukile kerele uusi tähti — allalastud vaenlase lennukite arvu. Polgu komandöri lennukit nimetasid isegi vaenlased «komeediks», ja kui palju oligi ta ümber olnud ässasid — «komeeti» silmates lendasid kõik laiali, püüdes põgeneda tema kustumatu viha eest.

Nüüd tõstis polgu komandör minule oma silmad, mis olid ümbritsetud vigastatud nahaga.

«Mida sa siis tahad? Tribunali?»

«Lubage seletada, seltsimees major?»

«Kõik, mis segab...» Tema põsed, mis olid kõrvetatud samuti nagu silmadki ja kaetud armiliste völvidega, muutusid ebaühtlaselt punaseks, moonutatud rusikas ähvardas õhus.

Nägin tema rusika kõrvetatud nahka, sõrmede juured ohjadena hargnevaid roosasid ribasid, ja ma jäin vait. Sel line inimene võis karjuda ning mind ähvardada. Ja kui ta karjub ning ähvardab ega soovi kuulata minu seletusi, tähendab see, et kõik on õige ja karistus tuleb kõhklematult vastu võtta. Ning ma jäin vait.

Minu peopesad higistasid, silmade ees hakkas muutuma pilt.

Tõstusin majori kärkimisest. Ta seisis mu ees, vaadates oma hirmsate silmadega. Neil olid paljad alumised silmad, mis ripnesid oma armide roosaka nahaga peaaegu kuni lõualeni.

«Miks sa vaikid?»

«Andestage, seltsimees major.»

«Andestage!» Tema huuled kõverdusid salvavaks muist. «Kellega sa kõneled? Kas tantsuõpetajaga?»

Minu vaikimine pahandas polgu komandöri, viha lämmatas ta.

«Sa ei armasta oma polku!» karjus major. «Täna hukutan sinu lahingus kolm oivalist pilooti, aga sina vaikid. Kõrgetad avaldusi üleviimiseks teise üksusse. Sind oleks pidanud üksikõiksuse pärast oma polgu vastu tribunali kätte andma.»

Ma vaikisin. Tõepoolest oli see polk mulle võõras. Minu meel hulkus ringi kuskil Sevastopoli kinkude kohal, kaitsejäreleandis Tšorguni juures, kindluse tänavail, kus ranniklaste sõjaväed saapad tagusid täpselt rännakumarssi. Mulle viirasid praegu minu silmili langenud sõbrad.

Helises telefon. Major võttis toru, asetaski jala toolile ja hakkas kuulama. Seejärel istus ta, tõmbas enda ette paberilehti, haaras pliiatsi ning hakkas kirjutama, korrates vahetult: «Jah, jah, jah!». Nägin tema tihedaid kräsus juukmeid, mis olid pääsenud tulest tänu lendurimütsi tihkele vahale, korralikult pügatud kukalt, jälgisin, kuidas ta õlg liikus veidi, järgnedes pliiatsit hoidva käe liikumisele.

Näin ta viskas viimase «jah», võttis teise telefoni ja lausub kiiret metallist häälega, millesse polnud jäänud varjugi häälest ärritusest:

«On rünnatud Sevastopoli karavani... Jah... Lendame välja kogu polguga.»

Major tõusis. Tema silmad libisesid üle minust kui täiesti kõrvalisest esemest.

Polgu komandör tõmbas kiiresti pähe lendurimütsi. Lendurimütsikonna tõmbelukud sõõstsid kuiva raginaga ülespoole. Ta kinnitas külge püstoli, võttis põrandalt planšeti. Siis peaaegu ta vett jooksvad silmad imestusega minul.

«Adjutant!» hüüdis ta.

Adjutant jooksis sisse.

«Teda,» polgu komandör näitas sõrmega minu suuna: «peavahti! Lendan tagasi ülesande täitmiselt — lõpetama kõneluse.»

Merelt puhus soolane tuul, tungis ihuni, pani külmetama Jalge all lirtsus. Elu tundus vastiku tembuna.

Ja sellesse koledasse talvisesse udude, tuule ja vihma sega dikku kruvisid endid mõirgamise ja vilinaga metallised ühemootorilised masinad, summutades lainemurru mürina.

Tuhmilt nagu elavhõbe helkisid ääretasa veega täidetud pommiaugud. Põhjapoolsete mäestikuharude kohal keerutas tuul pahaendelist pilve nagu nuuti.

Mind saatev punaväelane tõmbas ninaga õhku ja ütles pigistades kokku ja avades kitsaid, tuulest lõhkenud huuli:

«Tuapse põleb ikka veel. Lendab teine Krimmist, et ta oma pea lõhki lööks.» Mees hõõrus külmast kohmetanud käsi, puhus sõrmedele.

Meile tuli kiirustades vastu vatikuues meremees. Nokas mütsi linnid olid pigistatud hammaste vahele. Meremees oli kallutanud pea, et tuulele vastu panna. Ta saabaste alt paiskusid laiali pritsmed. See oli Dulnik. Tema ilmumine siis polnud seletatav juhusega.

Dulnik jõudis meie kohale ja hüüatas imestunult, nagu oleks ta kohanud mind ootamatult:

«Lagunov!»

Peatusin kõhklevalt, teadmata, kuidas minu olukorras käituda.

Dulnik lõi käed kokku:

«Vaat minul juhtus sama lugu, Sergei! Äkki hakkas minu šeflusalusest mootorist õli välja lööma. Lennuk tuli tagasi ja mul võeti tutist kinni... Ai-ai-ai, milleks siis nii ebavõimalikalt?»

«Mine, mine oma teed, uljaspea. Noh, hakka peale, sammu arss!» ütles saatevalvur.

«Nii ei saa ometi,» ütles Dulnik etteheitvalt. «Pole ju süüdimõistetud... Kohtusid sõbrad.»

Pööramata tähelepanu kulme kortsutavale punaväelasele puudutas Dulnik peopesaga minu kuklal pikaks kasvanud juukseid, vangutas pead:

«Sa ei soe end, Serjoža. Ai-ai-ai! Vaata, et ei sigineks «elutarkust». On peavahis igav?» Ta pistis käe sügavale

vatipükste taskusse ja tõmbas sealt välja tavalise tiht-
«Vaat sulle kingitus, loe... ptüi... soel!» Ta noo-
mulle paljutähendavalt ja lootustandvalt. Väristas kül-
nikult õlgu, võttis lindikesed hammaste vahele ja läks
oma teed.

Kui aida ukse lukk oli valjusti kinni klõpsatanud, tõmba-
hammi välja, kompisin seda pimeduses: pealispind
kõrge, suutasin lambi, istusin seljaga akna poole ja lugesin
lõigatud sõnu: «Kamelia kohtus Stronskiga, kes on
tuttav, Oota. Ära heida meelt».

Karukas «D» täht, sarnane vanaaegse aadlivapiga, lõpetas
lühike lähtuse.

Kõrge naeratasin tahtmatult. Isegi sellises asjas ei suutnud
Dulnik vigurita läbi saada. Ta oleks võinud mulle
anda hoopis lihtsamalt. Tingimata pidi olema kamm,
kraabitud sõnad...

Lugesin teist korda kohmakaid tähti, süvenesin mõtteisse.
Kamelia on muidugi tütarlaps «Abhaasialt». Stronski?
Tema kõneles Mihhal Mihhalõtš: «Kui ei näkka tavalises
korras, pöördu partei liinis Stronski poole, tema mõistis
meie hinge juba enne Aadamat».

Mulle meenus meie töölistmajakesse tulnud kõhetu paljaks-
peaga pealaega inimene tähelepanelikkude, julgete silma-
ga ning mind rabanud tätoveeringutega madrusekätel. Ja
mulle näis, et nimelt need käed tirisid meie pärast «Meduusi»
kukkumist vaikselt jäänud vetesse mootorpargased «Iljitsi
mootor» ja «Kommunismi Võitleja». Stronski! Isegi ühendu-
ma tema nime häälikutega tekkis kujutus millestki ülevast.

Meri näis peksvat aida seinu. Uduseks muutunud akna
taga paistis vahisõduri tume, nagu suitsuvärvilisest karton-
ist väljalõigatud siluett. Sõdur valvas mitte ainult peavahti,
 vaid ka ladusid, mina aga mõtlesin, et ta on pandud valvama
 mind. Keha hakkab tahtmatult värisema tihedas, vastikus,
 meelevaldast olenematus värinas.

Ja kõige hirmsam on mulle see, et ma ei saa aru oma
mõttest. Mulle näib, et ma pole murdnud vannet, mille ma
mõistsin Krimmi poolsaarel neljakümne esimese aasta esimesel
maal.

Jah, ma kirjutasin laevastiku kaadrite osakonda kirju, mil-
lega palusin mind viia parašütistide-dessantväeosadesse. Ent

vormiliselt ma tohtisin seda, mul oli õigus paluda ülevõtte teise väeossa, mis tegutses vahetult rindel. Jah, mind kiskis ainult sinna, ja võis olla õige, et ma ei andunud tervenist oma tööle ega armastanud oma polku nii tugevasti, nagu on tarvis. Jah, ma ei andnud ära automaati, hoolimata käest, kuid mulle näis, et ma toimisin õigesti: ma ei tahtnud koguni mitte loovutada seda, mida ma pidasin osakeseks linnast, mille nimi oli mulle kallim kõigest — Sevastopoli!

Kõrvus kõlas tungivalt Mihhal Mihhalõtši hääl: «Sõja peab läbi tegema õigesti, ükski ei pea tohtima sinule näpuga näidata».

Lennukid lendasid mürisedes madalalt üle aida. Kujutlesin endale nende kitsaid keresid, mis mõõkadena lõhestasid elastset, sademeist küllastatud õhku.

Just praegu lendas üle tahvelkivist katuse moonutatud polgukomandör, kes äsja oli päästnud Sevastopoli karavani Kahtlemata suutis ta selle päästa. Ta ei saa temale antud ülesannet halvasti täita. Kui «komeet» on tagasi tulnud, tähendab see, et lahingülesanne on täidetud.

Hüppasin koikust välja, liibusin kuumenenud laubaga vastu aknaklaasi. Meri ründas pahaendeliselt kallast. Väljakul pigistas prožektor kinni oma heleda silma. Terashall pimedus laskus väljale. Aeglaselt sammus mööda tunnimees: nägin tema profiili.

Nüüd viskas Tšernogai kupli tagasi, ronis välja tiivale ja hüppas raskelt maha. Hakkasid kahisema tõmbelukkude uksikesed, märjast peast on maha rebitud lendurimüts. Oõs! siin näe keegi komandöri nägu, ja ta on lõbus ning leidlik. Ja kuigi pahvataksid põlema tuhanded lambid! Moonutatud on nägu, aga mitte hing! Seetõttu ei märka ta lahingu sõbrad tema inetust, ja kunstnikud maalivad endiselt temast pilte.

Virgusin, mind oli äratanud polgu komandör ise.

«Sind, Lagunov, nõuab enda juurde kõrge ülemus,» ütles Tšernogai sõbralikult. «Kui peaks midagi juhtuma, hakkab ma nüüd sind kaitsma, Lagunov. Ägestusime — ja aitab...»

KINDRAL ŠUVALOVI OTSUS

«Mis temaga õieti on?» Kindral Šuvalovi lühikesed sõrmed pugutsid virnast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. Paberil kuues. Kas tunneb keegi selle vastu huvi. «Miski?»

Kindral kõnetas mereväevormis meest, kes seisis, käed taga, sadama poole suunatud laia itaalia akna juures.

«Just sellepärast ongi see küsimus teie ette seatud,» vastas Stronski, võtmata käsi selja tagant ning vaadates kindralit otsustavalt ja võib-olla väsinud silmadega. «Vormiliselt on see õige.»

«Vormiliselt!» Šuvalovi käed ei lasknud paberit lahti. «Kõik need vead tuleb paljastada ja otseste kuritegude eest need ei tohi karistada. Ega see ole sama mis supi keetmine, kus on kuidagi kergelt võib tõsta vahukulbiga pealt keemist lahti ja visata palisse. Nõnda lõppude lõpuks...»

Stronski naeratas väsinult, kehtas õlgu, mis võis tähendada vastuseisu kui ka nõusolekut.

«Kangelaslik polgu komandör,» ütles ta tasa. «Paljukanõutud, vihane... Sõdurina laitmatu. Pingutab polku.»

Šuvalov pani paberi lauale, jalutas kiirete sammudega üle ruumi peatus minu kõrval. Ma olin tardund valviseisangusse kuni ukse juures.

«Kand, millised noorukid! Mis tal veel peas on...» kindral keerutas sõrmedega hõredate juuste juures. «Komsomolist, lahutiku töö juurest, meelelahutuste juurest kohe visati sellisesse... sellisesse... keerisesse.»

Šuvalov lähenes lauale, võttis pudeli peale kummuli asetatud klaasi, valas sellesse narsaani ja jõi ühe sõõmuga ära.

«Õige,» kinnitas Stronski.

«Kad ja emad on usaldanud nad meie kätte,» jätkas kindral, «on andnud valve alla. Noorust tuleb kasvatada isiklikumalt, aga mitte võmmudega.»

Äel hetkel oleksin olnud valmis kindral Šuvalovi eest aknast välja hüppama. Silmapilkselt kinnitasid mingisugused siduvad emad mu selle tormaka inimese külge, kes esimesel pilgul tundus nii külm, kuid osutus südamlikuks, õilsaks.

Vaat milline on kindral Šuvalov, kes on mulle tuttav juba kapten Kožanovi jutustusest seal, Krimmi mäestikumetsas. «Seetõttu ma otsustasingi isiklikult juhtida teie tähelepang Lagunovi asjale,» ütles Stronski, tõstis kõhna tätoveeritud käe suu juurde ja kõhatas. «Asi oleneb sellest, kuidas teie võtta... Polgu komandöri seisukoht on teile teada.»

Šuvalov silmitses mind uurivate, heasüdamlike, kavalavõitu silmadega.

«Komandör on kohustatud tundma kõiki mitte hulgan vaid üksikult,» ütles ta kähedavõitu häälega. «Tundma tema temale usaldatud isiksuse moraalseid ning füüsilisi omadusi ja nõudma igaühelt vastavalt tema moraalsele ja füüsilisele võimele. Aga sina, Lagunov, kas sa tead, kes on sinu komandör? Kas oled õppinud teda austama kui isiksust, kui inimest, aga mitte ainult kuuekätse paelte pärast?»

«Meie polgu komandör major Tšernogai on Hanko pool saare kangelane...»

Šuvalov peatas minu:

«Seda on teile õpetatud. Tunnen teie polgu komandöri elu lugu, nagu see on läbitöötamiseks kinnitatud. Aga tead sa näiteks, kuidas hukkus teie polgu komandöri isa?»

«Ei, seltsimees kindral!»

«Seep see ongi, noormees!» Kindral tõstis sõrme. «Sinu polgu komandöri isa hukkasid koltšaklased kodusõja päevil Siberis. Hukkasid hirmsalt. Koltšaklased sidusid ta paljasa lehtmänni külge ja jätsid ta ärasõõmiseks kihulastele, vasti kuile putukaile. Jenisseil on olemas selline kihulane, piisab nagu moskiito, neid lendab seal päeval pilvedena. Ta ei joo verd nagu sääsk, vaid istub ihule ja närib enese lihaseid. Kindral näpistas ennast kaelast, virildas näo nagu füüsiliseks valust. «Istub, tungib sügavale sisse, sööb välja tükikese liha ja lendab ära. Nii nad kandsidki laiali sinu komandöri isa, tõelise kommunaari, tükkaaval, ihusid siledaks kontideni, jätsid nõõride külge luukere... Ja poega, see on teie polgu komandöri, põletasid sakslased. Ajasid taga, ajasid taga ja said kätte. Põletasid... Ülejäänut sa tead. Teie komandöri pole vajadust paberikestel aru anda, tema elulugu on tõesti näolt loetav... Vaat millised on kahe vahetuva põlvkonna inimesed. Isa ja poeg. Mille eest on nad siis kannatanud selliseid piinu? Kodumaa eest, Lagunov. Neid õgis kontideni vastik putukas, neid põletati kontideni, aga kodumaa jäi ja

... terveka... Sellised asjad tuleb immutada verre, aga... ainult äpikrist pähe tuupida. Millega tegeleb sinu isa?

«Ja on elus?»

«Ja elus, seltsimees kindral,» vastasin ma.

«Tunnen tema isa ammu,» Stronski lähenes lauale, «tema isa on kolhoosi esimees Psekupskaja staniitsas.»

«Isa on kolhoosi esimees, aga poeg on kollektiivi vastu?» Kindral kergitas kulmu ja ümardas sihiliku imestusega oma nägu, tursekotikesega sinist silma.

«Ja vaikisin. Olin masendatud uuest süüdistusest.»

«Kui miljonit langevarjurit-diversanti, nuga hambusse, kogu veriata, lahil Rokamboolid!»

Mulle meenusid mu õnnetud avaldused, milledes taotlesin meenust Balabani gruppi. Jah, ma kirjutasin sügavale tagalasse sissetungimise vajalikkusest, et halvata teie vaheldaste gruppide ning üksikvõitlejate südide ja julgete intonatsioonidega.

Stronski jälgis mind tähelepanelikult ja nägi muidugi minu tundeid. Ta lähenes mulle ning küsis, püüdes sõnade karmi intonatsioonist pehmendada hääle lahke intonatsiooniga:

«Kindral küsib... miks oli sinu isa kolhoosiliikumise juht, sinu isa traktorist, aga sina oled vastu...»

«Kollektiivi vastu,» lisas Šuvalov.

«Jah,» vastasin ma.

«Mõtle järele,» soovitas Stronski. Tema nägu ja kael muutusid punaseks.

«Jah, Stronski,» segas end äärmiselt huvitatuna vahele Šuvalov. «Aga kas siin on vahet?»

«Jah, seltsimees kindral.»

Stronski heitis lootusetult oma tätoveeritud käega. Eemaldunud akna juurde, istus ta aknalauale, pannes ühe jala teise jala taha.

«Milles see vahe siis seisab?» uuris Šuvalov.

«Kollektiiv küpses põllumajanduses ja annab seal tõhusaid tulemusi, aga sõjas on minu arvates vastupidi...»

«Noh-noh, jätka, ära koge!»

«Kui on üks — on hea, kui kaks, on halvem, kui on kolme — tekib korralagedus.»

Teatavasti hasartmängudes osa võidust, mida kasutatakse panuseks järgmises partiis. Toim.

«Nii,» kindral jalutas üle kabineti rahuloleva naeratuseni mis kirkastas tema nägu kuskilt seestpoolt. Ta vaikis viis kaalutledes ja pöördus taas minu poole: «Kui kaua me juba sõdime?»

«Pool aastat, seltsimees kindral.»

«Nii...» Kindral ohkas kergendatult. «Aga kui kaua on sõdinud... kollektiivne põllumajandus?»

Kavalad tulukesed hakkasid hüplema tema silmades. Hüljed venisid naeratuseks.

«Kui arvata kolhoosiliikumise õitsengust peale, see tähendab kahekümne üheksandast aastast, siis...»

«Siis?»

«Kolmteist aastat, seltsimees kindral.»

«Kolmteist aastat,» kinnitas kindral. «Näed, milline hea võtt?» Ta püüdis kinni Stronski pilkava muige, sasis juukseid, pöördus tema poole: «Sa arvad, Stronski, et ma kaval olen sõjaski nii pikalt hoogu võtta? Ei, ei, isake, nii heldeks me hoogu ei võta. Aga hoovõtt on vajalik. Ent vaat sellised mõttekesed, mida nii julgelt väljendas see noormees, peab kiiremini välja söövitama.» Ta pöördus jälle minu poole: «Üks ei saa lahingut pidada. Nii ei tule asjast midagi välja. Kui palju jõudu on ühel inimesel?» Šuvalov vaatas ümber, lõi käed kokku: «Seif seisab ju jälle samal kohal! Päike on küll talvine, aga lõuna paiku ta ikkagi kõrvetab läbi klaasi, sulatab pitserte vaha... Lagunov, vabanda, et katkestan kõneluse, lükka õige seif sinna jahedasse nurka.»

Mulle näis, et kindral on otsustanud minu üle nalja heita ja ma ei liikunud paigalt. Šuvalov kordas käsku.

Lähenesin seifile, kuid mul ei jätkunud jõudu seda kohalt liigutada, isegi mitte veidi kergitada. Polnud kusagilt kinni haarata, käed libisesid mööda poleeritud terasest külgi.

«Ei anna järele, pagan teda võtaks,» ütles minu askeldamist vaatlev kindral. «Noh, ma aitan, Lagunov.» Ta lähenes teiselt poolt, haaras laialiaetud kätega kapi ümbert kinni, ähkis pisut. «Stronski, mida sa vahid? Tule siia...»

Stronski ei taibanud veel, mida kindral kavatses, pani käed kapi alla, sikutas, sirutus, vaatles peopesi, millede külge oli jäänud ämblikuvõrke.

Šuvalov aga, ilmsesti rahul oma kavatsusega, hüüdis esikusse:

«Tulge sisse! Kes seal on?»

hastati sisenes ruttu mitu komandöri, nende hulgas oli Mihhali Mihhalõtš. Kindral näitas neile silmadega, mida on vaja.

Võttesena taipas Mihhal Mihhalõtš. Ta lükkas segava sõnaga selja taha, pilgutas silma oma sõbrale, meile tuntud kavalale, surus seifile peale, otse kleepus selle külgedele oma sõrmed, päevitusest pronksi värvi kätega.

«Noh, korragal! Veel kord, korragal!» hüüdis ta lõbusalt.

Kapi asetati Šuvalovi poolt näidatud kohta. Lõõtsutama läksid komandörid väljusid ooteruumi. Mina seisin kohal, mis pöörandariidel keset tuba.

«Praktiline õpetus näitliku meetodi järgi?» küsis Stronski minult.

«Lühiselt sobis asja juurde, Stronski,» vastas kindral lõbusalt. «Palusin juba ammu nihutada seif minu tugitoolile lähemale. Muidu ei ulata kuidagi salajasi dokumente võtma, aga ma on ju kõik dokumendid salajased...» Šuvalov valas sõrmed üksteisele, jõi klaasi tühjaks. «Näed, Lagunov. Mingi-need seeravid ega keerubid ei aidanud. Asus kallale üks, teine teine, aga mitte paigastki. Võtsime käsile kahekesi, kolmes, aga ainult hingeldama, ja ka kolmandast polnud suuremat tulekut. Võtsime aga kallale suure hulga — ja seisabki sihuke kapi vanasarvik kohal. Aga Saksamaa? Nendel on Ruhri kapi, Sileesia ja veel hulk igasuguseid basseine ja basseini. Nemand ehitasid surma, meie aga elu, kollektiive, traktoreid, kombaine, heinaniitjaid, veejõujaamu, me ei seganud midagi. Nüüdki lahendame asjad kogu kollektiiviga. Üks ei ole midagi valmis. Aga sina tahad üksikuna sõja valmis teha ja võidu saavutada... Vaat mis on kõige tähtsam...»

Šuvalov vile täitis õhu jämedate oktaavidega. Šuvalov tõusis aknale, peatus, toetas oma haraliaetud sõrmed vastu klaasi värvitud raami. Stronski pöördus samuti akna poole. Nad vaatasid sadama poole, mida ma siit ei näinud.

«Karavan jõudis õnnelikult Sevastopoli,» ütles Šuvalov. «Üks, kaks, kolm, neli, viis, seitse... Ja need valvekaatrid ei saa naha, lülitasid endid siin vahele. Kui lapiliseks on need valvurid tehtud! Laev sõidab aga peale rahulikus meres, valge nagu lühk, silm puhkab, kuid tuleb neetud sõda, niigi on kõik süge, nüüd aga võtame veel maha kõik rõõmsad varustused, moondume sisalike, rästikute, mulla sarnaseks...»

Suvalov astus nurgas oleva raadiovastuvõtja juurde, mis oli kaetud linikuga, millele olid välja õmmeldud linnukesed ja lülitas sisse.

Peagi hakkas kõlama tüse mehehää, kätteõpitud erisega pateetilistes kohtades. Praegu skandeeris ta rahuliku ametlikku ülekannet: «...Sevastopoli lähistel jätkub päeva jooksul kõikides rindelõikudes ägedad lahingud. Meie armee väeosad löövad kindlalt tagasi vaenlase rünnakuid tekitades talle hiiglasuuri kaotusi elavjõus ja tehnikas. Tähtsajoonis hävitasid meie allüksused kahepäevaseis lahingus peaaegu poole diviisi koosseisust ja palju materjalosa».

Kindral lähenes kaardile, tõmbas nõõrist. Eesriie koondus voltidesse.

«Tš. rajoonis.» Suvalov maigutas huuli. «Arvatavasti alla Tšorgun?»

«Tšorgun, seltsimees kindral,» prahvatasin mina.

«Kust sa tead?»

«Võitlesime seal, seltsimees kindral.»

«Pärast Karašaid?»

«Jah, seltsimees kindral.»

«Õige, õige, ta võitles...»

Kindral kummardus laualaeka kohale, tõi nähtavale punased kaaned siidlindikestest sidemetega. Tema sõrmed valendasid oskamatult lindikesi. Stronski lähenes kindralile, vaatas sinna, kuhu osutas Suvalovi sõrm.

«Ta esitati autasu saamiseks.» Kindral libistas minust üle oma uuriva pilgu. «Näed, Tšorguni eest... Lahinguliselt Paistis välja. Mõtlesin esitamise kinni pidada, aga nüüd ei tea...»

Eetrist kostis sama hää:

«...Meie üksus läks üle vasturünnakule. Algas verine lahing, mis arenes lähivõitluseks, milles sakslased kandisid suuri kaotusi. Üks võitleja — Aleksander Redutov tappis üksinda üksteist saksa sõdurit ja ühe ohvitseri».

Saša! Aleksander Redutov! Hetkeks unustasin ma kõik, mis oli mind nii erutanud ja rahutuks teinud. Ma kuulsin otse Moskvast lausunud sõnu oma sõbrast Saškast, kes isiklikult oli tapnud üksteist saksa sõdurit. Saška! Ta valmistus saama arhitektiks, praegu aga sõdib Tšorguni küla all, Sevastopoli lähistel... Kujutlesin endale neid verrega niisutatud kõrgendikke, numuliitkaljusid labidate, ning kirkade jälgedega, mis

...mürasuterase väikeste tükikestega, kuulidega puruks

...«Istub esialgu ooteruumis,» ütleb Suvalov. «Tee korra Stronski... Isa ju pole lähedal... Võtan vastu veel mõned külalastajad, ja siis räägime temaga jutud lõpuni. See on tema kogu eluajaks. Võib-olla saab temast tõeline inimene.» Istusime istusin pehmele diivanile. Mihhal Mihhalõtš istus end edasi, silmitses mind uudishimulikult.

«He, vennas, paistab, et sellel motoristil on viimane toss» — pöördus ta sõbra poole. «Kui ta tuleks minu juurde, võtaks kaatri divisjoni, läheks kohe tuulekese käes tugevalt. Seal ja, vennas, jalgadel ei tuigerda, hakkad vaa-

Adjutant hüüdis valju häälega Mihhal Mihhalõtšit.

«Kui ta väljus kindrali kabinetist, higine ning särav, haavangul Pavlušal käe alt kinni ja vedas ta enda järele, viskades mind uuesti sisse.»

Kindral ja Stronski istusid nahkdiivanil ja olid ilmselt just lõpetanud elava kõneluse, mis valmistas neile mõlemale

...«Istu, Lagunov, ja vasta kiirelt mu küsimustele,» ütles kindral.

...«Istusin kollase nahaga ülelöödud tooli servale.

«Oled sa lugenud «Kapteni tütar»?»

«Jah olen lugenud, seltsimees kindral.»

«Kas olete koolis koostanud sellel teemal kirjandeid? Istu, istu, hüppa püsti.»

«Kirjandit otse sellel teemal me ei kirjutanud, seltsimees kindral.»

«Kahju.» Kindral kergitas kulme. «Kas sa mäletad selle teemalise epigraafi?» «Kui oleks kaardiväes, ju homme kapteni tütar — «Ei seda mitte, ta armeesse mingu teenima». See on õeldud: «Veidi kurvastust las tundku ka...» Niisiis, mis kirjutasid selle pühenduse ette, lehekülje parempoolsele margakesele, ah?»

«Au hoia noorest east peale,» paiskasin ma õhinal välja minu mällu sügavasti sööbinud sõnad.

Kindral tõusis, kogu kehaga kummardudes vajutas ta laua talle all olevale nupule. Astus sisse adjutant, üleni üleliia õhutatud, nagu äsja triikraua alt tulnud, peatus ukse juures, vaatades kindralisse oma sametised silmad.

«Narsaani,» käskis Šuvalov.

Adjutant pöördus järsult, klõpsatas kontsadega, väljuga jõudnud vanaaegse kabinetkella messingist pendel teha pooltosinat võngetki, kui mees tuli tagasi kahe pudeli narsaani niga. Osavate liigutustega rebis ta lameda võtme abil ühe pudelilt stantsitud korgi, pigistas võtme pihku, ja küsis samade sametiste silmadega sõnatult luba, eemaldus kaitse ilmega, nagu läheks ta lahingusse. Kindral saatis teda teras pilguga, jõi narsaani, kuivatas rätikuga huuli, viipas peaga ukse poole:

«Näe, kus ometi on välja arenenud niisugune adjutant! Hingelaad, Stronski. Kogu hingega vihkan sellist manest. Tunnen end vahel selle eputaja tõttu mingi Mai-Majevskina. Tont teab, milline hävimatu alatus on keedetud inimese hinge...»

Stronski muigas, ragistas sõrmi. Kindral pani minu järele istuma, ise istus diivanile.

«Niisiis, rõivast hoiu sellest peale, kui ta on alles uus, aga au, a u noorest east peale.» Kindral pani käed kõhu peale kokku, puuris mind uuriva pilguga. «Näed, Lagunov, meid tuli koos sinu taadi ammuse sõbraga mängida midagi huult ohvitser Zurini taolist tema teises maises olemises.»

Šuvalov vaikis viivuks ja ütles minu poole pöördudes rangelt:

«Kui au noorest east peale oli tähtis juba Puškini ajal, siis nüüd, sõja ajal, mis on haaranud kogu maailma, on ta seda eriti. Nüüd on eriti tähtis hoida meie noorsoo nõukogulikku au, säilitada meie nõukogude isamaa au, tema sõltumatus. Sinule avaneb võimalus karastada oma iseloomu, muuta inimeseks. Kui see teostub, siis ei suuda sind hiljem miski kõigutada, sa oled valmis sepistatud, karastatud ja teritatud nagu damaskuse terasest pistoda. Aga mida teed sina, Lagunov? Kodumaa on hädaohus, aga sina pead mitinguid. Lobised palju...»

«Seltsimees kindral, lubage.»

«Esialgu ei luba.» Kindral maigutas huuli. «Armee peab täitma käsku nagu kord ja kohus, täitma hästi ja võitlema, kui kästakse, mitte elu, vaid surma peale. Otsustades mõningate andmete järgi,» Šuvalov heitis pilgu minu toimikusse, mis lamas tema laual, «pole sa rahul taganemisega. Rahuaegses elus õpetati teid arvustama. Väga hea. Aga armee

teeb alla sellist kriitikat. Jah. Ja mida sina tead? Kas on mõni kellatornikõrgune vaatluspunkt?»

Stronski pühkis ennast rätikuga, vaatas kindralit kõõrdi ja vastas pehmelt vastu:

«Ma arvan, et ka praegu peavad meie reasõdurid olema rangelt ja põiklemata täitma sõjalisi käske, kuid peavad neid käske teostama oma südamega, või koguni andamega, vaid täpsete teadmistega, poliitiliste teadmiste

Kindral peatas teda.

«Tahendab, sa mõtled, Stronski, et ma olen teadlikkuse poolt? Käskude pimesi täitmise poolt? Ma olen nende käskude kriitika vastu, miitingute pidamise vastu.»

«See küsimus ei ole vaieldav,» ütles Stronski, «asi ei seisa

... ja kui rääkida leninismist, võin sulle valmistada meelemeelt Stronski,» jätkas Šuvalov, ilmselt puudutatud Stronski sõnadest, «ütlen: palju sellest, mis on arusaamatu praeguses strateegias, õnnestub mul kas või iseendale selgeks teha leninismi kui teaduse abil. Näiteks paneb paljusid, eriti selliseid uljaid kollanokki jampsima meie krooniline taganemine...»

«Hoh, kindral?» ütles Stronski, kallutanud oma pea nii, et silmad sattusid tema järskude kulmupealsete varju. «Kuu-

... Mis seal kuulata? Loe uuesti tähelepanelikult Stalinit. See muutub kõik selgeks, nagu kõrge mäe otsas heledal päeval. Mida kõneles ta poliitilise strateegia alustest? Tahad, kordan omade sõnadega. Kui taganemine on vältimatu, kui vaenlane on tugev, tuleb taganeda reservidega, võideldes. Tuleb taganeda, kui on kindlalt ette teada, et vaenlase poolt pealesunnitud lahingu vastuvõtmine pole kasulik, või kui taganemine antud jõudude vahekorra juures annab ainukeseks abinõuks viia eelvägi löögi alt välja ja säilitada reservid. Sellise strateegia siht, nagu kõneles Stalin kaheksa neljandal aastal, on võita aega, desorganisatsioon vaenlane ja, kuula nüüd, Stronski — luua jõude üleminekuks pealetungile. Sa ei mõtle välja midagi arukamat, põhjalikumalt meie praeguse strateegilise vahekorra seletamiseks. Millistes sõjaasjanduse õpperaamatuis on kindralstaaplaste uurimustes sa ka ei tuhniks, midagi

sobivat sa ei leia, kinnitan sulle, olgu pealegi, et nad on hästi või halvasti jõudnud lõpetada akadeemia, küllalt mälunud igasuguseid Clausewitze, Moltkesid, Schlieffeni ja ka mõningaid meie sõjaväe-teoreetikuid... Oigupoolest jääb kõikumatuks strateegiline kavatsus, ja nimelt: võita sõda. Aga taktika muutub, olenedes olukorrast. Võib mitmel viisil võita ühe või teise lahingu, ühe või teise sõjakäigu. Taktika on ainult strateegia osa, mis on temale allutatud ja teenib teda.»

See pikk kõne väsis kindrali nähtavasti ära: vanamehlikult lõtvunud põsed olid muutunud kollaseks, sügavad voldid suu ja kõrvade juures joonistunud teravamalt. Minu meelest tundis Šuvalov sellepärast piinlikkust, et ta oli esitanud oma kaalutlused reasõduri juuresolekul.

Stronski vaatas enda ette, pannud peopesad vastamisi ning surunud käed põlvede vahele. See tegi ta ühel hoobil kõrgem tsiviilisikuks ja ühtaegu armsaks perekonnainimeseks. Ta meenutas mulle millegipärast Ustin Anissimovitšit, hoolimata aastate vahest ja täielikust välisest erinevusest.

«Revolutsioonilise võitluse strateegia,» ütles Stronski poole häälega, muutmata oma asendit, «on sugulusvahetuse sõjalise strateegiaga, seda enam, et praegugi peetakse faktiks, et sõda revolutsiooni säilitamise eest, peetakse klassisõda. Fašism pole ainult sõjaline vastane, vaid ka klassivaenlane...»

«Seetõttu on ta ka hädaohtlikum,» ütles Šuvalov. Pöördunud minu poole, lisas ta rangelt: «Tee järeldused. Kuula, anna teistele edasi; mingisuguseid saladusi siin ei räägitud. Mõista: tõeline võitleja pole see, kes ilmutab mehisust võidukate lahingute korral, vaid see, kes leiab endas jõudu ka ajutiste ebaõnnestumiste, taganemise perioodil, ei satu paanikasse ega lange meeleheitmesse. Need, vennas, pole minu sõnad. Nad olid lausunud enne mind...» Šuvalov kohendas kitlit, lähenes lauale. «Kui minna üle sinu loo juurde, siis oled sa palju lobisenud, ajanud ärevile päid.»

«Ma pole kellelegi midagi lobisenud, seltsimees kindral... Ma...»

«Ära salga,» Šuvalov kummardus laua kohale, lehitses kollastes kaantes toimikut, peatas pilgu mingil väikesel kaligraafilise käekirjaga kirjutatud paberilehel. «Vaata... leid sin... Mootorlaeval «Abhaasia», mis lahkus Sevastopoliist

esimesel novembril, kogusid sa gruppidesse madalalt ja tsiviilisikuid ning rääkisid neile, et ei sõdita sinu mõõda...» Kindral koputas kõva küünega vihaselt laua.

«Tõus lähia välguna minu aju.»

«See on Fessenko, seltsimees kindral. Fessenko!»

«Allkiri on mitteloetav, nagu öeldakse.» Kindral luges häälel. «Nii osavasti välja maalitud, aga näe, allkiri on tal nässu. Jah. Paistab, et Fessenko. Aga mis siis?»

«Vaatas rangelt mulle otsa. «Tähendab, see on tõesti sünninagu, kui tundsid ära autori.»

«Ma kõnelesin üksnes temale kui lähedasele sõbrale. Tahtsin teada südant...» algasin ma katkendlikult ja jutustasin oma hääle ja kuivanud suuga minu ja Paška vahelise sõpruse sisse.

Šuvalov ei katkestanud mind. Ärevus ja ülekohus pigistasid minu kõri kokku, ma jäin vaik.

«Järeltoimimus kõnelus nelja silma all?» küsis Stronski.

«Jah,» ütlesin ma, «alatuule küljel, ahtri osas, umbes... kolmekümme miili kaldast.»

Stronski kummardus kindralile lähemale ja kõneles temaga vaikelt.

«Tähtsaksed valgusrüüdnud aknavõrestikust, millest tungisid sinu talvepäikese kasinad kiired, lamasid minu jalge ees. Näe, nagu karjaks kuskil kaugel laevavile kähisev, külmeta-rit hariton. Piki tänavat veeti kahureid. Raskelt tõmbasid traktorid. Pingutades tagusid traktorite roomikute lülid, nii ja värises vundament. Lahtisest õhuaknast tungis sisse tuttavat lennuvälja lõhnu, põlenud ligroiini ja autooli lehka.»

Stronski astus akna juurde.

«Õhu on selline,» ütles Šuvalov: «sinul tuleb hingata. Aga kuna iseõppijana metsikul ajal õiget tolku pähe ei jätta, määrame sinu sõjakooli. Õpid, saad komandöriks, sõdid oskuslikult, saad õigele otsale ning annad teistele oma teadmisi ja kogemusi...» Šuvalov istus laua juurde ja pühkis sule puhtaks. «Aga kõik need parašütistid ja diversandid, džiu-džitsu ja pistodakesed — on muidugi head asjad, pole kahjulikud, kuid sinule kui keskharidusega inimesele on see ikkagi palliativ. Ja ka poliitiliselt pannakse sulle koolis rauad alla. Jalaväe-sõjakoolides on komsomoli organisatsioonid tavaliselt tugevad organisatsioonid, partei

truud abilised. Seal antakse sulle õige kuju. Ei, eil Madrus müts tuleb maha võtta,» ütles kindral muigega, nagu alustas minu soovi meremeheks jääda.

Lõpetanud kirjutamise oma nimelisse märkmikku, tõmbas kindral kärinaga lehe välja, luges läbi, pistis ümbrikku.

«On olemas hea jalaväekool. Ta on Ukrainast üle toodud Kubaani. Seal on oiuline ülem — Gradov, mõtleja polkovnik. Formaalsused laevastikuga võtan ma enda peale, Stronski Stronski noogutas pead.

«Aga valetaja,» — kindral patsutas kämbelaga kollase ümbrikule, «saata tõelisele võitlustandrile lähemale. Milleks peaks ta alati tagalas viibima. Kogu eluaeg pole ma sallinud laimajaid! Korpuses juhtus vahel, et me keerasime nad teie sisse ja peksime neid saabastega. Hoidsime saapasäärki kinni ja kolkisime. Minu arvates, Stronski, tuleb see Fessenko saata major Balabani juurde. Las see õpetab talle, kuidas sõjas tuleb käituda. Sina aga, Lagunov, võid minna. Ei, ei, mind ära täna, pole vaja...» Šuvalov näitas silmadega Stronskile: «Teda täna... On hea, et sulle niisugune Saveljitš vastu juhtus...»

Üheteistkümmes peatükk

ÜLEMINEKUL

Pärast vajalike formaalsuste täitmist lubati mul kuni kella kahekümne neljani oma äranägemise järgi aega veeta. Kohanud staabis Mihhal Mihhalõtšit, arvasin ma kohe, et Pata Fessenko on samuti linnas. Lootsin leida sadamasilla, mis oli Mihhal Mihhalõtši torpeedokaatrite baasiks.

Ma tahtsin üles otsida Fessenko, vaadata talle otse silma ja selgitada, mis on juhtunud. Miks ta ajas minu kohta laimujuttu, miks andis ta teada minu kaalumata sõnad, olgu nad pealegi ebaõiged. Miks ei selgitanud ta minule siis, laeval, et mul pole õigus, vaid surus minu kätt ja sundis mind teda jälle oma sõbraks pidama?

Staabi ees käis tunnimees — ümarike põskedega mereväelane, laias klošis, mis laksus sammude taktis nagu puri. Tunni-meis püüdis eemale ajada poisikeste parve, kes üritasid jonnistada sõega tähti staabi valgendatud vundamendi kividele.

Vastupooltel, autotranspordi peatuskoha plekist märgise alla, nägin meie kulunud «ZIS-5», mis oli täis saksa benziiniga, labidaid ja külgedele kokkukeeratud nõõre.

Mulle kirjutati linnaluba kuni kella kahekümne neljani,» ütles ma saatevalvurile sõbralikult. «Teata korrapidajale.» Hiljem pilgutas oma kollaseid ripsmeid, kutsus kohale «mütsiklanna» aknakese juures sidrunilimonaadi joova auto-

«Aga kuidas sa tagasi jõuad?» küsis minult endine saate-

«Pole tele mure.»

«Nüüd sama suunas sõitjad liiguvad lõuna poole,» ütles ta. Laksin edasi mööda kõnniteed. Minu selja taga hakkas sõitma veoauto paljusõitnud mootor.

Kiirliiklusele suunduvat põiktänavat kihutas niiske tuul, tuues endaga kaasa hallituse lõhna. Tuul puhus mulle vastu nokata müsi. Surusin ta peopesalöögiga tagasi.

Laksin sadama poole. Teel nägin pommitamisest hiljuti hävitatud majade põlenud seinu, lehtreid, kõikjal oli tellis- ja paberiämbreid, paberiräbalaid. Mulle tulid teel vastu halvasti riie- tatud inimesed, kes olid koormatud majakraamiga. Vares- tades oli paksu kliistriga kinnitatud plakateid, mis kutsusid inimesi vaevalt vastu võitlema.

Minu liikumisele, otsekui tõstaks keegi teda altpoolt rütmiliselt, vastas tema alla oma vägevad kämbelad. Läbi lennukipom- mituse auklikuks löödud muuli tungisid sisse lained, mis tõusid kiiresti lahte. Ranna lähedal põles veel lai rooste- katet praam, mis oli täidetud nisuga. Praamil askeldasid väsinud määrdunud inimesed. Kõrbenud teravilja lõhnaga õhus mädaneva puidu ning nõõride lõhn ja keeva piigi lõhn.

Peast kaide juures asetsesid aurikud, millel nohisid inimesi panemata masinad. Aurikute kõrval voogas inimvool. Üks ütles, et karavan läheb uuesti Sevastopoli ja võtab peale Taga-Kaukaasia jalaväge.

«Mis sa siis teed, plagad meie eest või?» karjus Dulnik mulle vastu, tormates mulle otsa. «Hädavaevalt löikusime sinu vastu.»

Hiljem raputas mind oma tugevate kätega ja vaatas selliste silmadega, et oleksin tahtnud teda siinsamas südame- lülis suudelda.

«Ma teen sulle kohe rõõmu. Kamelia on siin.»

«Kamelia?» Kohendasin nokata mütsi, heitsin selja taga rinnale langenud linnid.

«Ma olen tõepoolest siin.»

Tütarlaps seisis minu ees. Tundsin Kamelia vaevu ära ta oli muutunud väga kenaks. Peaaegu midagi polnud jäänud sellest kahvatust, haiglasest olevusest, kelle me pääsime kitsikusest mootorlaeva «Abhaasia» pardal. Puudutas kohmetult ja saamatult tema kitsast kätt.

«Ma tahan teid tänada, Kamelia,» alustasin ma, «selle eest...»

«Küllalt, küllalt,» katkestas ta mind. «Ma lihtsalt püüdsin tasuda teile pisikese osa, küünevõrragi oma tänuvõlast... ja pealegi ei maksnud see mulle midagi. Teie sõber jooksis minu juurde, sattusime jutuhoogu, koostasime tegevusplaani...»

Meretuul heitis kõrvadelt tagasi tema pehmeid pikki juukseid, helepunaste kõrvanibude peal olid rohelised kivid, napp pikkade kuldsete tundlatega pisiputukad. Dulnik ei pööranud pilku neilt kõrvarõngastelt ja ma märkasin: tema silmist paistis sõnatu jumaldamine.

«Siiski tuli teie «küüneke» just parajal ajal, Kamelia.»

«Aga võib-olla minu kamm,» ütles Kamelia kelmikalt, heitnud pea tagasi. Tuul haaras jälle tema juukseid ja rohelised kivikesed hakkasid sätendama sügisese sinkjashalli pilveta tagant hetkeks ilmunud päikese käes.

«Me kavatsesime veeta ülejäänud päeva üheskoos,» ütles mulle Dulnik. «Kui tahad soovitada midagi algupäraseimat, lao välja...»

«Me otsime üles Paška Fessenko, aga pärast...»

«Milleks sulle Paška Fessenko?»

«Paška on mind laimanud.»

Dulnik hüpatas kohal.

«Ahaa, mis ma sulle rääkisin?» hüüatas ta võidukalt.

Dulnik asus arendama teooriat sellest, et olevat kahjulik, kui sõprade hulk su ümber kasvab, sest inimesel pole tõelist tundmusi, mida ta võib teistele pühendada, sugugi nii ohtralt, et ta võiks pihustada neid raasukesteks. Dulnik oli lähedaste sõprade kitsa ringi pooldaja, kuid nende eest oli ta valmis, kui vaja, kasvõi oma südame tükkideks kiskuma.

«Kas sa tõesti oled otsustanud temaga arveid õiendada?»

Dulnik. «Ei soovita, Sergei. Selline etendus päise päeva ja lahtise taeva all ähvardab kaasa tuua tellisaida korraldust.»

«Ma tahan ühte — vaadata korraks tema silmadesse ja näha, mis neis õieti on. Miks oli ta otsustanud mind ära?» Mis ajas teda seda tegema.»

Tunimees ei lasknud meid läbi divisjoni asukohta, kuigi kasutasime trumbina oma tutvust komandöriga. Me jõuame hiljuti kokkulöödud sadamasilda ja sellel laudehitist, mis kandus välja grammofoni helisid ning köögilõhnu. Seal arvatakse laevastiku sõjaväekaubastu söökla.

Vahukaatritele ülesseatud kuulipildujad ja väikesed kahurid kerkivad sadamasillast kõrgemale. Sillal valmistati laevade laevasuutsuküünlaid ja mulle tundud lamedaid kaste kaitsevärivate mürskudega erlikonide jaoks.

Sadama väljus inimesi. Sadamasilla laudpõrand nagises nende raskete saabaste all. Pingutasin silmi, et Paška mitte minna laeta. Ja näe, lõpuks ta väljuski sööklast, paberkaenla all, hoides käe alt paksu meremeest komandöri- ja nahast raglaanpalitus. Lähenesin joostes jalgvärava ja nähes asuvale tunnimähe majakesele, hüüdsin Fessenkot.

Paška peatus, vaatas teraselt ringi, hüüdis mulle midagi ja läks köögi taha.

«Näed nüüd,» ütles Dulnik, «ta on taibukas inimene, vältis päris lähimõeldult ja arukalt ebameeldivuse.»

Meie teekond kulges mööda kaldale tõmmatud pargastest, talukidest, mootorpaatidest. Neediti, keevitati ja remonditi vahendeid, mida võib-olla valmistati ette dessandiks. Vahel olid nende kalurite laevukeste hulgas isa kaluriartelli valmistatud pargased. Sõda viis kokku, sidus, pigistas uuesti kokku laialipillatud inimsaatused ja materiaalsed väärtused.

Dulnik ütles:

«Kui sul raha on, peaks möödaminnes midagi ostma.»

«Ei, kallid Dulnik, minul ja ka sinul on tarvis polku teha.»

«Jouame.»

«Mina küll ei tahaks sattuda patrulli kätte.»

«Mis me siis teeme?»

«Jätame Kameliaga hüvasti, signaliseerime veidi maanteel ja sõidame mõne möödasõitva veoautoga polku.»

«Ei, ei. Me peame veetma õhtu lõbusalt. Rõõmustava sündmuse puhul joome vahest koos pudeli veini.»

Kogukad pilved surusid vastu mägesid. Nagu sulatusajal leekis mere kohal loojakueelne lõõm. Mustade lindude moodusid patrullhävitatjad. Kuskil lõi kumedit laevakell.

«Rõõmustava sündmuse puhul?» küsisin ma. «Tead sa ka, et meil tuleb lahku minna.»

«Meil? Lahku minna?» Dulnik lükkas nokata mütel kullasse.

«Jah.»

«Miks siis?»

Võtsin ta käe alt kinni ja jutustasin talle kõnelusest kindraliga.

«Nõndaks...» venitas Dulnik. «Nüüd ma mõistan labast väljendust: «Kassid hakkasid südamel kraapima». Kas sa ei osanud minu eest sõnakest kosta? Et vaata, on maailmas sihuke väike truu ilmetu välimusega sõber, keegi Dulnik. Ta on valmis ennast sõbra eest puruks kiskuda laskma ja seda ainult printsiipiaalsetel kaalutlustel... Ta ei soorita kunagi alatut tegu, mis oleks vastuolus kommunistliku noore südametunnistusega... Ta peab samuti õppima seda neetud sõjaametit... Ta on väga rumal ja juhm, tal on ainult vastuvõtlik süda, aga tal jätkub südant selleks, et... Sa ei saanud muidugi seda neile öelda, Sergei. Sind mässiti nii ära, et polnud aega väikest paharetti meenutada... Mis siis ikka, ma ei jäta sind, ei vaheta isegi tütarlapse vastu, kes on kasvaks tunginud mu südamesse. Lähme, Sergei, ja veedame lõbusalt viimased tunnid, mis meile on lubatud. Ärgem reetkem sõprust.»

...Kahemootoriline pommilennuk kandis mu üle lumetuiskudest haaratud mägede. Me tõusime õhku lennuväljal Abhaasia piiril.

Püüdsin läbi piloodikabiini härmatisega kaetud pleksi klaasi näha mägitse looklevat joont, mida mööda kunagi ületas mäeharja meie perekonna kummvanker. Minu ees põrandal poollamas lenduri kiivris, karusnahast pihtkuues ja kõrgeis kaukaasia lambakoera nahast saapais kuulus piloot, kes oli sõdinud Püreeneede, Kollase jõe, Halhin-Goli ja Soome kohal ning kes nüüd jätkas võitlust seal, kuhu saatis teda väejuhatuse käsk.

Kuulipilduja kattus samuti härmatisega. Lennuk hakkas

minna. Puhunud kabiini klaasseina sisse vaateaugu, nägin piloodikabiini järel kõrgusse sööstvaid valgeid, härmatisest lennukaid, millede tiivad peaaegu üldse ei eraldunud oma riviinaabri tiibadest.

«Kõik sinna, kaugele lennuväljale meie taga, banaanide puude lehtede juurde jäi maha minu truu sõber Dulnik. Ma kuhtan ma teda veel kunagi?»

Harjumatu armeevorm istus mu seljas turris. Kõik ajasid kaheviile. Peatusin peegli ees, milles olid end kunagi peegeldanud Maria Instituudi neiud, ja mööda neidsamu põrandat, kus olid jooksnud nende kerged neiujalad, kolistasin oma saapastega minna, olles teel kooli ülema polkovnik Gradovi kabinetti.

Abhaasia, väliselt kuivavõitu, katkendliku häälega, mis oli harjunud jalaväekäsklustega, ei äratanud Gradov enda vastu ühtegi kahtlust. Seisin tema ees valveteisangus. Ebasõbralik hääle selle liikumatute laugudega, ebaharilikult heledate silmadega inimese vastu mattis mul hinge. Tema kulmud ja suured liikusid kõnelemisel korraga.

Kindralmajor Suvalov palus pöörata teile erilist tähelepanu,» lõpetas Gradov minuga kõneluse. «Noh, mis siis ikka, annan teha teist hea komandöri. Kõik, kursant Lagunov!»

Kasarmus ootas mind Viktor Nehhoda, kes oli sattunud sõjase kooli kaks nädalat enne mind.

«Noh, kuidas on?» küsis uurivalt Viktor, kes suhtus sõjase sõbralikult nagu ennegi.

Ma lõin sõnatult käega.

«Polkovnik Gradovi eest on iga kursant, kui ta muidugi ei mülks, valmis hüppama seitsmendale majakorralt alla lennukividele sõiduteele. Kas said aru?»

«Ei, ei saanud aru,» vastasin ma. «Millega ta siis suudab sõjase?»

«Absoluutse aususega, parteilisusega, pailaste puudumisega, tsitaatilisuse põlgusega igas toonis ja varjundis pugejate vastu. Kas sulle on sellest vähe? Gradov on sõjaasjanduse alal sõjandja mees, armastab initsiatiivi. Vähe? Ütlen veel, et ta nähti kooli taandumise puhul lahingus. Täielik surmapuudus. Kursandid austavad teda...»

«Pagan teab mis,» ei andnud ma alla. «Miks ta siis sõjase kohe ei ilmuta?»

«Pane tähele, Sergei, et inimesed, kes kohe paistavad ideaalsed, jäävad harva sellisteks. Kui paljud inimesed teevad pehmeid asemeid, millel on kõva magada!...»

«On sattunud ette selliseid, on sattunud,» nõustusin.

Viktor muigas virilalt, tõmbas saapasääred sirgu. Nägi tema poksija moodi püगतud valkjat kukalt, päevitunud kaela, mis oli hästiõmmeldud pluusi kraest pinguli tõmmatud. Kitsa kaeluse ääri oli Viktor külge õmmelnud kortslikkusega, mida ema lapsepõlvest peale temas oli kasvatatud.

«Ja satub veelgi,» ütles ta.

Viktor tõmbas taskust paberossipaki.

«Oled hakanud palju suitsetama, Viktor.»

«Jah... Nagu näed.»

«Mäletad sa, me andsime töötuse mitte suitsetada.»

Nõrk naeratus puudutas Viktori huuli.

«Paljugi mis. Lapsepõlv, eriti meie oma — see on puha fantastika. Jutusta parem endast, kõik, varjamatult, järgi mõõda. Meil on täna aega. Sind täna ei puudutata, mina aga olen päevnik.»

Jutustasin Viktorile kõik, mis oli juhtunud minuga nende aastate vältel.

«Kui palju on tulnud üle elada, Viktor,» lõpetasin ma.

Ta mõõtis mind tõsise pilguga ja ütles pärast pikka pausi.

«Aga mina nägin, kuidas P o l t a a v a põles...»

«Ja mis siis?»

«Järeldus tee ise...»

Kaheteistkümmes peatükk

HUVASTIJÄTT

Püsis kuum lühiajaliste vihmadega juulikuu. Nisupõllud ägasid saagi raskuse all ja päevalilled helkisid kullana...

Me olime lõpetamas jalaväekooli. Meile, kursantidele omistati komandöri auaste.

Läänes mustendasid mäed, mille jalameid näisid ümbritsevat palava Kubaani-taguse stepi kangastused.

Mägede taga võis aimata merd. Pärast Sevastopoli maha jätmist meie poolt olid seal verised lahingud ajutiseks vaibunud.

Kõrgheliku jalami juures, kuskil üsna lähedal, mattunud kühasse udusse, asetses minu kodustaniitsa Psekupskaja.

Kõnn vanemate maja oli nii lähedal! Kui paiskasin kühakuurda oma rühma ja roomasin, rebestades ennast vastu kühakuu põõsaid, arvasin ma, et lähenen oma kodule.

Kühakuu puhkusloa kahekümne neljaks tunniks. Hästi sobivas kohas, kaks kuubikest lõkmeil, Punalipu ordeni rinnal (võib-olla lahingute eest Tšorguni juures), püstol kollases nahk-koorus ja mõõdu järgi tehtud kroomnahast saapad jalas, läksin ma autobuselt maha ning suundusin kodu poole. Kätsin armastusega oma univormi: mulle meeldis kalifeede kühakuu kant, saapataldade valge rant, uued rakmed ja eriti püstol. Püstolika istus uljalt laagri juuksuri Tigrani poolt kühakuu moodi püगतud juustel.

Läksin ilmuda koju ootamatult. Ma ei mõelnud, et see võiks muutuda omakseid. Minu käsutuses oli ainult kakskümmend neli tundi, mis olid mulle kohtumiseks lubatud. Tahtsin kasutada seda aega võimalikult täielikumalt. Selle asemel et minna mõõda peatänavat, otsustasin ma saabuda koju jõe äärest küljest. Pöörasin vasakule ja jõudsin Fanagoriika kühakuu, läksin edasi tema kallast mõõda ning käänasin hiljem kühakuu alla juurde. Vana, kõverdunud pirnipuu seisis endiselt kühakuu peal, maapind oli üle külvatud kollaste puuviljadega. Puhutasin peopesaga puu karedat koort, vaatasin puuõõnde, kühakuu kunagi jäeti sedeleid, ja ohkasin mind vallanud mälestustest. Jõudnud meie tara juurde, peatusin mõtiskledes. Mõnus, kuidas me ehitasime Iljušaga seda tara, kuidas kühakuu lasime lõkkel ja hautasime tõrvas tammeposte, kuidas kühakuu käed marraskile, tagudes naelu tihkesse puusse. Mulgu juures paistsid kuivanud pori jäljed. Võib-olla oli see olnud kühakuu, kes oli sealt käinud jõel pesu pesemas.

Nägin alleed, mille minu käed olid armastusega üles kasvatatud. Sõbralikult võtsid mind vastu mitmevärvilised jorjed, mille üheainsa helde varre küljes olid puhkenud kümned rohelised, noore tamme alles avanemata nikerdatud lehed, mis kühakuu tugevasti kinni pingul nuppe, ja eredad kannad — ei taha isegi, mis on neis kaunim, kas laiapinnalised eksootilised lehed või julgelt ülespoole visatud purpurpunane õisik. Ja kui veetlevalt ning pehmelt laotusid afgaanrätiku mustri-koorus lalali panõtsid, segatud kannikese lõhnavate väikeste õistega!

Nende okkaliste akaatsiate ja kerataoliselt püगतud laua puude juurest läksime meie, pioneerid trummipõrina ning metsasarve lõikavate hüüete saatel sõjaretkele herilaste vastu.

Kättemaksuks süütasime pesa kohal lõkke: ei andnud ja herilased meile mahti ühtegi magusat tükikest suhu panna. Herilased keerlesid, põlesid ära, langesid maha.

Ja me puhusime sarve, tagusime trummi — Vitka Nehhoda Jaša Volõnski, vennas Kolja ning koguni Iljuška... Aga kui uuristasime sisse augu, lendasid pesasse peitunud herilased parvena meile järele. Ma kukkusin põõsaisse ja herilased kihutasid teisi jälitades minust üle. Kui kirjuka tegi nad Iljuška kukla ja Vitka selja!

... Äkki silmasin ma aias õunapuude vahel heledajuukselist tütarlast.

Tundmatu polnud vististi vanem kui kuueteistkümne aastane, kuigi ta püüdis näida täiskasvanuna.

Kuid ei olnud temast veel tütarlapse nurgeliste liigutuste varjajat; küünarnukid olid tal alles kuidagi lapselikult õhked ja juuksed sassis.

Läbi lehestiku tungivad keskpäeva-päikese kiired heltsid ta kujule pehmeid kápataolisi varje.

Ma armastan siguritaime, ehk, nagu teda lõuna pool nimetatakse, pitriv batigi õisi. Siguritaime õilmitseb kogu suve heledais sirelivärvi õites. Vaadake lähemalt seda imetava väärset õit, kergelt nagu liblikalend, ja teile näib, et tumedast rohust jälgivad teid päraniavatud, puhtad tütarlapse-silmad, mis ei tunne veel häda ja viletsust.

Just sellised silmad, silmad tulvil sõnatut imestust ja rikumatut hingelist puhtust, vaatasid mind.

Tütarlaps silmitses mind imestunult. Oli ilmne, et ta ei taibanud, miks ma aias nii kaua vaatesin iga rohuliblekest.

«Võib-olla te kostitate mind õuntega?» ütlesin ma.

«Mul ei ole õigust selles aias käsutada,» vastas ta, lõõnades silmad maha.

Tema näpukesed hakkasid sõrmitsema sitskleidi volditud äärist. Kleit hoidus kergelt tema väikese arenenud kuju ümber. Punase helgiga pärlnutrist nõobikesed, mis olid õmmeldud kleidi ette rinnaväljalõikest kuni punase vööni, kord vahtusid, kord tõusid. Tema silmad vaatasid mind siiski kõõrdi ja nägid muidugi minu püstolit apelsinivärvi nahast püstolit.

Ega ma asjatult püüdnud seista nii, et minu relv kaitseks tema pilgule.

«Hüüis, tütarlaps, kui teie kategooriliselt keeldute mind kaitsta kostitamast, võtan ma ise.»

«Kuidas tahate,» lõi tütarlaps lõkendama. «Õunad pole minu omad. On olemas peremehed, peab küsima.»

«Ma hakkasin noppima kõige küpsemaid õunu ja neid kaitsta laduma.»

«Ma ei luba teil võtta võõraid õunu!» ütles tütarlaps ja astus minu poole esimese julge sammu.

«Lõid puu alt välja, sattus ta päikesepaistele, ja tema kühkled otsasaisel kähardunud juuksed hakkasid helkima nagu päike.»

Ma tardusin, võlutud sellest uuest nägemusest, kuid ta pöördus ja läks kiiresti maja poole, mille heledakslubad seinad paistsid puude vahelt.

Hakkasin sammuma kiiremini, kuni peatusin «isabella» viinamarjade ning roosidega põimitud lehtla juures, et hinge võtta tõmmata. Pilotka minu käes värahtas. Ma nägin ema nägu juures. Ta kuulas kohalejooksnud tütarlast, hoides kätt savist taldrikut ning käterätti.

«Antonina Nikolajevna,» kõneles tütarlaps kiiresti, «keegi ei saa korjata õunu... paneb kohvrissi... Ise on pealegi komandör, kaks kuubikest on tal siin... Tal on revol-»

«Antonina Nikolajevna.»

Majast astus välja isa.

«Revol-» ütles ta? usutles isa naljatades. «Aga võib-olla ta tahtis sind tõepoolest maha lasta?»

«Antonina Nikolajevna, rutake,» palus neiu.

Vaadeldes sügava erutusega seda stseeni nägin ma, kuidas ema näol võpatasid, kuidas silmapilkselt peatusid ta taldrikut pühkivad käed, kuidas tema rahutu pilk ruttas vaadama aia suunas.

«Mätsüda! Oo, kui kaugelt ta aimab!»

Pöörates silmi viinamarjaväätidega põimitud seinalt, tuli ema aeglaselt minu poole. Tahtsin sõõsta talle vastu, teda kiiremini sülelda, kuid mu jalad ei kuulanud sõna.

«Nüüd peatub ema hetkeks, silmitses mind, ja taldrik kukub maha vastu maad katki.»

«Berjoža!»

Ma jooksen tema juurde, emban teda. Suudlen tema lohku-»

«Ma jooksen tema juurde, emban teda. Suudlen tema lohku-»

«Ma jooksen tema juurde, emban teda. Suudlen tema lohku-»

Isa aga istub laua taga. Ta ei taha kokkusaamist segada. Ta on samuti heldinud, pöörab näo kõrvale ja pühib oma kareid rusikaga pisaraid.

«Serjoga, sa oled ju päris sõjamees!» hüüatab isa, sunnitud alla erutuse.

«Papa...»

Nimetan teda nii, nagu nimetasin nii kaugeks jäänud lapse põlves. Rohkem ei suuda ma midagi lausuda. Minu huuled virilduvad ikka veel ja mul oleks nagu tükk kurgus.

Isa peopesa silitab minu Punalipu ordenit. Ma tean, ta näe kuigi hästi ilma prillideta. Nihutanud minu ühe käe abimeemale ja heitnud pea selga, silmitseb ta minu aumärki eemalt.

«Oleme saanud võrdseiks, pojake, võrdseiks,» räägib isa. «Näe, neid on hakatud korralikumalt tegema. «Kõigi maade proletaarlased» on endine, aga all on meie RSFSR asemel nüüd SSSR... Iljuškal on juba kaks sellist, aga Kolka Kolka sai Punase Tähe.» Isa istub minu kõrvale ja paneb mu põlvele oma raske kuuma peo.

«Kui nad vaid oleksid elus,» ütleb ema, «kui nad vaid oleksid elus.»

«Jäävad ellu, ema.»

«Aga kus Anjuta siis on?» küsin ma lõpuks. «Võib-olla lubasite temagi rindele?»

«Las istub kodus,» sosistab ema kuidagi ehmunult, «ei saa ometi terve perega sõdida.»

«Anjuta läks jõe,» vastas isa, kes oli juba jõudnud majast tagasi pudeli veiniga. «Kes muu ujutaks nüüd koera?»

Olin jätnud koju vana Malva ja ta tütre, samuti Malva, oiivalise musta-mere lambakoera. Loskutit, kes mind palju kordi oli kaitsnud mitmesuguste hädaohtude eest, ei ole ammu enam olemas. Tema murdis maha tugev hunt, kes oli tulnud saagile kolhoosi lambalauta.

«Kui kaua sa juba kodust ära oled?» küsib isa, kuigi ma tean: ta registreerib vahariidest märkmikku iga minu eemaloleku päeva. «Sinu kool asus ometi meie kõrval, aga sinu astuda ei võinud. Ja Tuapses ei andnud siis keegi lennukit? Ometi lendavad sihukesed putukad nüüd juba üle mäekuru. Oleksid võinud maanduda staniitsa juures, ühiskarjamaal.»

Jutlemine hüples ühelt ainelt teisele. Nii on alati lühiajaliste kohtumiste puhul. Tahad rääkida kõigest, kuid tuleb

siis, et pole jõutud midagi ära öelda. Isa rääkis kibedusega, Iljuška taandub oma tankiväeosaga lõunarindel. Hiljem istub ta ja ütles:

«Võib juhtuda ka nii, nagu juhtus meiega: sakslasele raiuti vastu kuni Tsaritsõnini, seal aga piiratakse linn raudse müüri ja kogutakse suuri jõude ja pekstakse siis nii roojaseid ja juhtaid. Kuigi Stalingradini on veel palju maad. Hoidku siin, et sakslane ei ilmuks Volga äärdel! Vaat siin, kõri on tulksoon, Serjožka. Pigista ta kinni — ja «tamom nimis,» nagu ütlevad uzbekid, — lõpp. Vaat see on Tsaritsõn, ehk Stalingrad. Võtavad selle linna — ja algabki Mamai sõda. Näe, Ustin Anissimovitški ütles, et Tsaritsõni juures, Aljuba ääres oli Mamai pealinn...»

«Ja kus siis Ustin Anissimovitš on?» küsisin ma.

Isa pilgutab mulle hoiatavalt, osutades silmadega eemalolevale tütarlapsele.

«Ustin Anissimovitš sattus kätte, vaeseke,» kõneleb tasahilju minu poole kummardunud isa.

«Kuhu ta sattus?»

«Võttis nõuks külastada enne musti päevi oma venda Feodossias, kuhu ta oma tütre oli kasvatada andnud. Aga sinna jätsid sakslased. Temast pole nüüd ei kippu ega kõppu, Anjuta. Võib-olla on elus, aga võib-olla... kes teda teab. Ta on ju kommunist. Kuigi Feodossias võidi mitte teada, et on kommunist. Võib-olla tungib kuidagi läbi meie omadeni. Anjut vanaks on ta jäänud ja haiglaseks. Ja see tüdruk, kes and vastu võttis, on tema tütar Ljusja.»

«Ljusja?!» hüüatasin ma.

Ljusja pahvatas valjusti naerma.

Samal ajal astus ema liuaga sisse. Liual oli pirukate kuhi nagu paras heinasaad.

«Kuidas sa küll Ljusjat ära ei tundnud?» küsis ta naeratades.

«Kuidas saabki teda ära tunda, ema? Ljusja oli ju vaat silmaga...»

«Paju tõuseb, paju kasvab,» — ema asetab pirukad lauale. «Aga kas mäletad, kuidas te lapsepõlves üksteisel põski kühmestasite?»

«Kui suureks sa ometi oled kasvanud, Ljusja!» ütlesin ma ja astusin talle üsna lähedale; kuulsin tema hingamist, nägin tema ebameid punetama lõõnud kõrvanibul.

Me istusime laua ääres kõrvuti. Vahetevahel puutusid meie küünarnukid kokku. Jutlemisel ilmutas Ljusja teravat mõtust, oskust kiiresti haarata ja nähtamatu sõlmekesega siduda korrapäratult väljendatud mõtete peeni niite. Ta näis liiga arukas ja täiskasvanud oma kuueteistkümnene aasta kohta. Ei äkki hakkas ta ilma põhjusega laginal ja valjusti naerma. Ühel hoobil võtsid võimust kuusteist aastat ning siis kadusid kuhugi nii tema arukus kui ka osas püsimine: Ljusja sai selleks, kes ta oli, see on noorukeseks tüdrukuks, siiraks ning armsaks oma puhtlapseliku, kohmaka vallatusega.

Ja lõpuks tõi meie kuller, naabripoisike, kohale Anjuta. Ta jooksis õue säravate, pärani silmadega ja ettesirutatud kätega. Tema helepruunidesse juustesse, mis olid palmikuna keeratud ümber pea, oli pistetud põllulilli.

Anjuta oli parajasti jões ujunud, kui kõlas meie saadiku südantlõhestav karje. Ta oli visanud pluusi selga, nõõpinud käigul kinni seeliku miidri ja tormanud ülepeakaela maja poole.

Hingeldades jutustas ta kõike seda ja tema silmad naersid kogu aeg, kuid põski mööda voolasid pisarad.

«Sa, Serjožka, ära vaata mind, rumalakest nõnda,» pomises ta nuttes ja naerdes. «Kuuled küllalt, loed küllalt... isegi unes näed küllalt niisugust, nagu näidatakse kinos... Noh, miks sa ometi, miks sa ometi vaikid?» hakkas ta mind raputama. «Noh, lase ma vaatan sind. Oo, mihuke uus sa oled... tähtis, Serjožka.»

«Näita keelt, Anjuta.»

«Ep ole, ep ole enam lapsepõlv, Serjožka. Kui vaatan vahel meie fotosid, mis me laskime teha, kas mäletad? Kui naljakad me kõik olime! Ma toon kohe.» Ta jooksis majja ning tuli tagasi albumiga. Lehitsenud seda kiiresti, peatus ta meie kamba ülesvõttel, mis oli tehtud enne reisi Musta mere äärde.

«Kui naljakad! Poisikesed. Ei tunne ära. Siis oli mul tee-vassinine sporditrikoo,» ütles Anjuta.

«Ja kes see on?» küsis Ljusja. «Iljuša?»

«Muidugi Iljuša,» ütles ema kurvalt. «Mäletad, isa, me ostsime talle need kingad Krasnodari laadalt.»

Iljuša seisis ennast tähtsalt kalju najale toetades, visanud ühe jala üle teise, püüdes ilmselt näidata oma uusi saapaid. Käes hoidis ta paberossi, mis noil päevil oli meie silmis olnud

hüütuks. Minu vanusekaaslased suitsetasid siis

... ja kohates täiskasvanuid peitsid suitsuotsa varrukasse. Minu kõrval istus Vitja Nehhoda valges sporditrikoo, mis pidi peitma tema kohmakad käed. Tal olid sandaalid paljajalgade otsas ja kitsukesed püksid jalas. Tema taga istus Fessenko, parem käsi üles tõstetud, vasak puusale asetatud. Tüdrukute kõrval seisis Jaša Volõnski, sirutanud oma kaela ja ajanud silmad pärani. Vend Nikolai oli hiljuti välja tulnud, ta oli liigutanud pead ja vehkinud kätega, nii et see sarnanes lehvikuga. Me kõik näisime kühklike väikesed, kõhnukesed, väljaulatuvate rangluude, suurte küünarnukkide ning liialt pikkade kaeltega.

«Ja kõik nad sõdivad,» ütles ema. «Ammuks see oli...»

«Jah... Aga kus on Jaša Volõnski?» küsisin ma. «Kas ta ei võetudki armeesse?»

«Ei võetud, kui palju ta ka ei palunud,» vastas Anjuta, «ja milleks ta peakski armeesse minema.»

«Kuhu tema siis sattus?»

«Ahtis koos Ustin Anissimovitšiga Krimmi,» ütles isa. «Jakovil on seal onu, keskkooli direktor. Otsustas sõita tema juurde.»

«Milleks siis?»

«Hindele lähemal,» ütles Ljusja.

«Kas seda ütles ta sinule?» küsisin ma, vaadates Ljusjat.

«Jah. Enne ärasõitu. Ma isegi saatsin teda autobuse ni.»

«Aga mind... kas sa mind saadad, Ljusja?» küsisin ma paljajalgades.

«Muidugi.»

«Kas Vitja ei saanud siia sõita?» küsis Anjuta.

«Teda ei lastud.»

«Kahju,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

Meie palvel tõi isa majast bajaani. Me laulsime tasakesi kabaanimaale juba Zaporozje Setšist.

Isa võttis väljaõmmeldud rihma õlalt, pani bajaani ära.

«Sinu kord, Anjuta!» ütles isa.

Anjuta võttis kitarri ja hakkas laulma. Refraani kordamisel öde vaikis ja saatis ainult. Siis ei näinud ma tema nägu.

Ma ei tea tänapäevani, kes on kirjutanud selle laulu, mida laulsin hiljem palju kordi.

Me nimetasime seda Anjuta lauluks.

Olgu talvel või kevadel, kaupluses meil
lillelõhn ikka, võimust siin võtab.
Olgu sepp olgu lendur, — mu juurest kui läheb,
lillekorviga ära siit tõttab.

Hallisilmne tankist, või siis noor traktorist,
kõik nad kauplusest lilli meilt viivad,
sest et lilled on arm, meie lootuste tarm,
õied annavad õnnele tiivad.

Varakevadel siis nooruk leitnant kord viis
korvi lilli me kauplusest kaasa,
pilgul tulvil mis tuld, otsa vaatas ta mull',
viis mu südame korviga kaasa.

Te tulge lilli vaatama,
ja ärge kartke hinda.
Anjuta ei jää ootama
teil roosi paneb rinda.

Koos lilledega ikka arm,
ei kahtlust selles suhtes,
lill pole nagu sõna karm,
ta kaunim seletustest.

Meeltliigutavalt ja südamlilikult hakkas laulu viimaste sõnadega
juures Anjuta käes helisema kitarr.

Ilma armsata rahu ma leida ei saa,
aeg on oodates igav ja kole,
ma küll põhjust ei tea, kuid see pole ju hea,
et noor leitnant ei kauplusse tule.

Ja äkki purskas Anjuta valjusti nutma, kattis näo kätega
ning jooksis maja poole. Tema järele sõostis Ljusja. Uksest
paukusid.

«Mis on?» küsisin ma, kuigi ajus juba vilksatas oletus.

Ema heitis murelikult naeratades käega:

«Pole viga, läheb mööda, Serjoženka.»

Isa kummardus minu kõrva juurde:

«Ega sa Viktorilt temale midagi toonud?»

Tundes rõõmu puhkusloast põlnud ma suutnud oodata

Viktorit, kes oli õppusel suurtükiklassis. Ma ei suutnud
lõpetada isegi ühtegi minutit. Kell minu käel mõõtis mulle
õnnelust aega halastamatu kiirusega.

Ma põlnud öele mõelnud. Olin ametis ainult iseendaga.
«Kõhust, kirusin ma ennast.

«Kuhu sa, Serjoga, nüüd pärast puhkust lähed? Kas
«Küsis isa ärevusega.

«Kas töötama kooli juurde, papa.»

«Kõhust?»

«Lihtsalt... võib-olla rühma komandörina.»

«Kuidas siis nii?» küsis isa umbusklikult. «Oled liialt

«Ara peta mind, Serjoga. Otsustasid luisata, et jääd
juurde, noh, mis seal siis ikka. Luiskame emalegi koos.

«Kõhustab ennast...»

Hammikul saatsid nad mind. Anjuta ulatas Viktorile
«Kõhustamiseks väikeses ümbrikus kirja.

«Kõhust pisaraid Ljusja silmis. Ahastus muljus mu südant,
«Kõhust mu käsi, surunud tugevasti tütarlapse pisut värisevat kätt,

«Kõhust tema sõrmede peatavat liigutust. Mul oli raske maha
«Kõhust kodukohta, suitsuvinet suviköögi kohal, akaatsiate latvu

«Kõhust juures. Oktoobrituules pudenes nendelt tammelaastudest
«Kõhust väikesi kolletanud lehekesi. Süda hakkas pakitsema

«Kõhust tugevamini, kui jõe ääres kadusid silmist viimase kää-
«Kõhust taha nii suitsuvine kui ka akaatsiad ja endiselt, igaveses

«Kõhust matustes püsisid ainult tumedad mäed.

«Kõhust Valjusin autobusest laagrisse viiva tee kohal. Tahtsin otse-
«Kõhust näha Viktorit. Aga mis oli siis juhtunud? Ma ei usku-

«Kõhust tud oma silmi. Minu äraoleku ajal oli laager liikuma
«Kõhust hakanud ja kadunud. Telkide vaiad, autokummide jäljed,

«Kõhust kummariga sissemuljutud rajad, kolletanud rohi maha-
«Kõhust lollatud sõõru äärel.

«Kõhust Tulin kiiresti maanteele tagasi. Mööda teed sõitis meie
«Kõhust auto heinakoormaga. Peatasin ta.

«Kõhust «Kus siis meie laager on?» küsisin autojuhilt.

«Kõhust «Linna läksid.»

«Kõhust «Ammu?»

«Kõhust «Õnne! Kiire käsk, seltsimees leitnant.»

«Kõhust «Miks nii äkki?»

«Kõhust «Kaklane surub peale.» Autojuht kutsus minu enda juurde

«Kõhust kabinini. «Sõidan ka linna. Kogusime järelejäänud hobuse-
«Kõhust maana, seltsimees leitnant.»

Kihutasime maanteed mööda linna poole.

Linnas ma leidsin kooli, see oli valmis pealelaadimiseks. Nii kursandid kui ka kooli lõpetanud — atesteeritud komandörid olid «seljakotiga». Ilmusin pataljoni komandöri juures riietusin ümber ja otsisin seejärel üles Viktori.

Ta jändas oma tulerühma suurtükkide optiliste seadmetega pakkimisega.

«Vaat kus mul hulkur, pole midagi öelda,» tõreles minu suhtes Viktor, «ei võinud hetkeks sisse hüpata.»

«Viktor, kallid, andesta,» ütlesin ma sõbrale. «Juhtub vahel nii, Viktor. Su õlgade külge kasvavad äkki tiivad ning viivad ja viivad aina.»

«Miks sa kätt taskus hoiad? Kiri? Kas tõesti kiri?» Viktor hüppas püsti, peaaegu rebis minu käest Anjuta sõdekirja ja luges läbi esimese rea. «Mine, mine, Serjoga. Kohtumiseni eselonis.»

«Tead sa, kuhu me sõidame?»

«On teada ainult üks asi,» vastas Viktor, «et on kool laadida ja sõita. Aga kuhu — eks me mõtle sellele siis, kui hakkame liikuma... Mine, mine...»

Vaadanud lävelt tagasi, nägin ma Viktorit ahnelt kirja lugemas.

KOLMAS OSA

Esimene peatükk

KURSANDID

Mais kool, relvastatud tehnika viimase sõna järgi, moodus talus elonis Tihhoretskajast ja pööras Stalingradi haruteed lõnda Balski poole. Nüüd polnud enam vaja küsitleda sõpru ja mõistatada marsruuti: me läksime Stalingradi poole. Sinna liikusid koos Punaarmee väeosadega ka suurepäraselt relvastatud ja varustatud Krasnodari, Ordžonikidze ja Groznõi lahvakoolid.

Kursantidel olid seljas uhiuued suviriided, jalas juhtnahast pakantallalised saapad, sinelid olid taljes ning seljavoldiga, lahakadel ees helepunased tähed.

Meil oli palju relvi: automaate, tavalisi vintpüsse, vintpüssi snaipersihikutega, kergekuulipildujaid, raskekuulipildujaid, kuulipildujaid, tulistamiskiirusega tuhat lasku minutis, isegi relvi — püstoleid.

Meil oli miinipildujaid, polgu- ja välisuurtükke, sidepidamiseks vahendeid kuni väli-raadioreproduktoriteni, meditsiinilist lahjaväevarustust, sapööri-abiväeosi ja palju muud.

Lahingusse liikusid väljaõpetatud lõbusad julged noored inimesed, kes põlesid soovist vaenlast suure linna juurde minna lasta.

Kuuta, pilkasel pimedal ööl astusime kuskil stepijaamas rongilt maha.

Päevases leitsakust alles jahtumata stepist hoovas puju- lõhna, avarate ja viljatute alade ähmaseid lõhnu.

Kuskil kauguses süttisid ning kustusid pälgu, nagu kaugel äike. Pannes kõrva vastu kõmisevat maad võis kuulda kaugel

suurtükimürinat ja tunda maad värisemas nagu maad seismilistest võnkumistest.

Tühjendatud rongid lahkusid kustutatud tuledega.

Saime käsu kaevuda maasse.

Kooli ülem polkovnik Gradov kutsus meid, komandante kaubajaama hoonesse.

Kuiva selge häälega luges polkovnik meile ette käskkirja, kustutas elektripliatsi.

Käskkirja analüüsist võis teha järelduse, et me otseselt bina kaitsesime rinde vasakut tiiba, et mitte lubada vaenlast tungida Stavroopolimaa ja Kaspia-äärse läänepoolse ala avarustesse. Muidugi ei tulnud seda ülesannet täita üksinda meil.

Koondudes õlg õla kõrvale ulatusid väed kuni Volgani. Nii oli ka jõe alamjooks kaitstud pataljonide, polkude, diviiside raudsete ahelatega.

Meie võitlusparool oli Stalingrad.

Viktor lahkus minu juurest. Meil olid erinevad taktikalised ülesanded. Minul kui luurerühma komandöril käskis kooli ülem viibida enda juures. Viktorit aga — valmistada suurtükkidele tulepositsioone.

Lahkudes pigistas Viktor mu kätt ülaltpoolt küünarnukki ja laulis tasa:

Ah, kui saaks elada
seni, kui naitun ma!

Koidikul me uinusime madalais ja alles lõplikult välja kaevamata kaevikuis. Kindlustustöödest väsinud kursandid magasid rahutult, avanud kraehaagid ja lõdvendanud võõrad.

Polkovnik heitis pujule, mille olid kitkunud meie käed. Gradov oli sõnaaher. Tema sünnipärane sõnaahtus rahustas nüüd väga meie erutatud närve.

Õo teine pool möödus meile, eriti aga kooli ülemale rahutult. Sidemehed seadsid jalule side tiibadega. Polkovnik kontrollis isiklikult naabrite saabumist, märkis kaardile nende asutuse. Elektripliatsi peenike kiir valgustas kaarti ja ma nägin sineli kohal ainult valgeid laiike — polkovniku käsi.

Piki polkude ahelikku, mis ulatus kümneisse kilomeetrisse, pidasid inimehädad hommikuni sidet lühikeste, nagu šifreeritud lausetega. See, lahingupositsioonidele väljunud mitme

suurtükiväljakutsesignaalide taha varjatud ahelik hakkas muu-
tama nähtavaks.

Hommikul jätkasid kursandid kaevikute kaevamist kivi-
ga, tulise päikese käes paatunud ja sügavalt kuumene-
nuna. Kaevati ühenduskäikudele harusid, süvendati
tulepositsioone, veeretati tulepositsioonidele suurtükke, miinipildu-
d. Autod paigutati nõgudesse ja kaeti moondamisvõrku-
ga, mis olid lükitud täis pujukimpe — peaaegu ainsat
vaenlasebrüskonnas kasvavat rohtu. Pujudega moondati ka
mõõdukalt mulda.

Paljalt kuum päike tõusis kiirelt, heitmata varju.
Kõik silmade eest võtmata vajutasin mällu kõik, mis ava-
ma minu pilgule.

Kõik ei rõõmustanud mind miski. Stepp oli ainult kohati
tühine.

Parimal nägin ebaselget küngaste rida ja siinseis paikades
tühjalt metsamassiivi. Kaardi järgi jõudsin selgusele —
see oli metskond. Selle lähedal olid kaitseks kohased, stepi
mõõdukalt kõrgendikud ja isegi järved.

Päeval ei vaibunud suurtükikõmin. Tee Volgale oli esi-
mõõdukalt kaitstud. Operatiivteade rindelt, mille sai meie pol-
kovnik, kõneles meie vägede vastupidavusest, kes olid välja-
rõõmustanud poolemiljonilise saksa armee tugevate eelvägede

suurkõrguste armee suurendas vastupanu. Oli olemas kodu-
ma käsk, mis kandis Stalini allkirja. Seda käsku me tead-
sime peast. Kauge suurtükikõmina saatel andsime vande hoida
pühana meie kooli lipp.

Ja siis saabuski meile kõigile unustamatu augustikuu päev.
Me õppisime tagasi lööma tankirünnakuid. Lahinggranaa-
di lendasid «vaenlase» pihta, tankid rullisid üle väikesi
kaevikuid-pilusid, kuhu olid end varjanud selliste masinate
hoidajad. Kursandid harjusid mootorite mürinaga, kahurite
löömisega, granaatide lõhkemisega, tankitõrjepüsside «regu-
laartule» lühikese peremeheliku häälega: du-du-du.

Lühikese puhkuse ajal kuulsime lähenevat undamist. See
jätkas mägesid ületanud ja maapinnale veel paiskumata
hõõguvate mühinaga.

Undamine lähenes vaenlase poolt küljest. Paljud meie hul-
gas teadsid, mis on õhurünnakud. Algajaid võis sõrmedel
arvestada. Ja siiski, visanud ära lõpuni suitsetamata pabe-

rossid, pöörasid kursandid nagu käskluse peale oma pea läände. Nüüd kostis juba lennukimootorite paisuv hää, mis oli nagu lähedase vahemaaga summutatud tormise lainemurise kohin.

Hävitajate sääseparvedest kaitstud raskete pommilennukite armee lendas Stalingradi peale.

Olime suurest linnast ligikaudu viiskümmend kilomeetrit eemal. Olime ette valmistatud plahvatusteks, suitsupilyvedeks mis tõusid linna kohale. Olime ette valmistatud mitmekordsest linna lähiseid võotavate seniitkahurite meieni kostvate laskudeks. Ja siiski tilkusid meie südamed verd.

Mulle näis, et ei varise üksnes Stalingradi müürid, vaid variseb ka kogu meie elu.

Juhi käsk põletas minu südant.

Kursandid pigistasid relvi käes, nii et liigesed raglesid. Kostsid valjud hüüded: «Sinna! Stalingradi kaitsele!»

Hallipäine polkovnik, meie komandör, tõstis kursandilaste taljonid jalule, möödus rivi eest, ja siis, käsutanud meid kõiki pöörduma näoga põleva linna poole, lausus pühalikult:

«Töötame! Me tasume kätel!»

Gradov andis käskluse ja me hakkasime liikuma. Mulle näis, et me lähime kiiresti stepi ning ilmume linna müüride ette. Mulle näis, et meie lähenemisel hakkavad hüüdma mingisugused hõbedased pasunad, linna elanikud nutavad rõõmust ja tänutundest meie, oma poegade maleva vastu, kes on neile appi tulnud. Me õigustame nende lootusi...

Saapatallad paiskasid kõrgele tolmu. Tahtmatult, kokku rääkimata sammusime kiiremini.

Teel kohtasime oma majandusosakonna autosid, mis olid sõitnud Stalingradi toiduainete järele. Puhkepeatusel saime üksikasjalisi teateid õhurünnaku kohta. Linnas on tulekahjud, põlevad mitte ainult puumajad, vaid ka suured hooned. Põlevad Volga-äärsed naftalaod. Autojuhid on otsinud suure vaevaga võimalusi põlevast linnast väljapääsemiseks, hoides kabiinide ukseid lahti, et oleks võimalik iga hetk autost välja hüpata. Elanikkond lahkub Volga taha, kasutades ülepääse Punasesse Slobodkasse ja saartele... Linna lähisteles asuvad jalavägi, tankid, suurtükivägi. Tulevad välja võitlusmalevaid organiseeritud Stalingradi tehaste, randumissildade, ümberlaadimisbaaside töölisel.

Pärast puhkepeatust asusime teele. Meie ees püsis hiigla-

ne sambana kõrgeletõusnud must suits. Mulle näis, et tunne tõusis.

Meil polnud seda rõhutatud meeleolu, mis eelnes lahingule. Meil polnud seda rõhutatud meeleolu, mis eelnes lahingule. Meil polnud seda rõhutatud meeleolu, mis eelnes lahingule. Meil polnud seda rõhutatud meeleolu, mis eelnes lahingule.

Meil kohtasime puhkepeatuseks seismajäänud Siberi jalavägi. Siberlased, toekad lõbusate silmadega poisid, võtsid kaitse meie kõrvale. Sellistele naabritele võis toetuda.

Meil ravisammul möödusime kaardiväelipust. Siberlased olid juba jõudnud nii mõnelgi sarved ära murda. On võimalik, et need olid üksused vapratest Siberi korpustest, kes olid Moskva all von Bocki ja Guderiani. Meil polnud meid küsitleda.

Väga jõudis kolonni pea metsani, mida olin näinud juba kaugelt ja mida ma siis pidasin kuuma stepi terenduseks. Meil kasvas tammi, mände, jalakaid tiheda alametsa ja põõsastikuga. Nõos voolas tilluke jõgi, mis oli kunstlikult siin loodetud väikeseks järveks. Ühtegi lindu ei lennanud meie kohal: linnud olid lahkunud itta, Volga taha.

Metsa piirid kulgesid piki kõrgendikke, mis olid nagu saadud enda poolt kaitseks valmis seatud.

Jõudnud kohale, asusime rännakult otsekohe tööle.

Liivaga kaetud Stalingradi pinnas on petlik. Palju sajanud on teda kuivatanud tuuled ja kõrvetanud päike, kuni ta on muutunud nii kõvaks, nagu oleks ta tsemendiga kokku lihtud.

Haske oli teha mullatööd selles kõvas pinnases. Isegi harvad peopesad kattusid rakkudega. Need lõhkesid ja nahk lõppus sapöörilabidate peenikeste varte külge. Väljakannatamatu kuumus, kuivad tolmuised tuuled ja vee kasinus tugevdasid tunduvalt meie füüsilisi kannatusi. Ent öösiti, kui lõunatavas süttisid tähed, ei kuulnud ma nurinat. Poisid toetusid väsinult vastu kaevikuseinu ja vaatasid sõnatult üles nende tähtede poole, ahmides aplalt öö tulekul veidi värske meenud õhku. Hiljem suikusime lühikesse, rahutusse unne.

Meil oli kindral Šuvalovi käsk, milles olid niisugused sõnad: «Tähtsates kaitset te ei täida ainult oma komandöri käsku, vaid hoiate iseendid rumala, asjatu surma eest. Astuda vastu surmale ei tähenda veel surra. Kui astute

surmale vastu oskuslikult, te võidate, surma aga leiab vaenlane».

Vaenlase luurelennukid märkasid meid, kuid nad olid ametis Stalingradiga ega tülitanud meid. Hiljem aga hakkasid päevast päeva käima meil «Junkersite» kuuikud. Nad pommitasid meie positsioone. Me ei tulistanud, et vaenlasele mitte võimaldada meie tulepunktide avastamist, olgugi et tugevat relvastust omades oli raske hoiduda vaenlasele vastu.

Lennuvägi tuli sageli öösel, et peilida kaitsesüsteemi ning selgitada selle iseloomu. Tulepahvatused on kaitse ankeer. Meie ei täitnud sakslastele seda ankeeti.

Viktoriga kohtusin harva. Kuid kohtumiste puhul, väsinud pidevast jõupingutusest, jutlesime kaua, jagades teineteisega kõige salajasemaid mõtteid.

Viimane kohtumine enne meie esimest lahingut toimus vaatluspunkti «kärsal», väikesel ülevaadet võimaldaval kõrgendikul, mille oli valinud polkovnik, hõlpsate väljapääsudega staabi muldonnideni, mis olid kaevatud järskude pervede nõkku. See jutuaajamine ei toonud kergendust. Stalingrad põles. Öhtu poole sulas must suitsusammas aegamööda kogu taevaga. Ta laotus laiali üle taeva ja liikus nõrga tuule aetuna nagu kähar äikesepilv. Öhtul lõomas tulekuma eriti tugevasti, värvides suitsu alumised kihid purpurpunaseks.

Võtnud peast pilotka, heitis Viktor minu kõrvale sinelile. Ta oli nukker ja sõnaaher. Ka minul oli tahtmine vaikida. Tol hetkel ei olnudki sõnu eriti vaja. Oli lihtsalt hea viibida teineteise lähedal. Silmitsesin Vitka poksija moodi püütnud linalakka, tema pilves nagu, tugevaid päevitunud käsi, püstolit nii tugevasti kulunud püstolitaskus, nagu oleks ta seda eluaeg oma puusal kandnud, ning võrdlesin oma sõbra üleannetu jõugu eestvedajaga Fanagoriika kaldal.

«Miks ei ole sa senini kordagi huvi tundnud selle vastu, mida mulle seekord kirjutas Anjuta?»

«Pidasin ebasündaiks küsida.»

«Miks?»

«Kui see oleks olnud võõralt tütarlapselt, aga kiri oli ju minu enda õelt. Neis asjus peab olema delikaatne.»

«Võib-olla,» venitas Viktor mõtlikult ja alustas taas poolvaljusti: «Kas tead, ta ei kirjutanud mulle sõnagi... Öhtul sõna omalt poolt. Ta saatis mulle laulu.»

«Mingisuguse?»

«Anjuta laulu».

Kuid see on ju tema südamelähedasim laul, Viktor. Kui ta nutma puhkes, kui oli selle lõpuni laulnud!... Jooksin, üleni pisarais...»

Viktor kergitas ennast, pigistas minu kätt. Üsna oma kõrva lähedal kuulsin ma tema allasurutud sosinat:

«Kas sa seda mulle varem ei öelnud, Sergei?»

«Kardan, see oli kuidagi piinlik. Öde... Ja pealegi, kas sa selleks olnud aega, Viktor?»

«Selleks aega, selleks aega.» Viktor laskis minu käe lahti. «Ma veel kord aru — selleks aega. Ma armastan väga, väga, väga. Ta on hea tütarlaps. Hakkan hästi võitlema, jätan, jääda ellu ja temaga kohtuda. Selles armastuses, mis peitub minu jaoks osake suurest mõistest — kodumaa, sa pead mind mõistma. Ma tean, et igaüks ei mõista mind.»

Ühenduskäigus kuuldusid kellegi sammud: keegi läks vaatluspunkti. Viktor jäi vait.

Ah, nõost, kostis ettesõitnud auto turtsatusi. Kuuldus Suvalovlik, katkeline, kähedavõitu hää.

«Teie maa on teie jalge all, polkovnik, tagapool pole mingit verasokki. Tungige selle maa sisse nagu postid, nii et nad ei saaks mitte mingisuguse kangiga sellest välja kangutada. Mis? Hee, ei, vennas, mingeid seeraveid ega keerubeid ei tule. Pole kindral Suvalovil nende üle võimu. Kui kavatsed jätta nimepäevani — pea vastu...»

«Tasustades kõneluse järgi tuleb jalga lasta,» urises Viktor. «Huvasti, Serjoža. Ma lipsan alla mööda seda rajakest, et jätta oma nimepäevani.»

Viktor ei jõudnud kaduda.

Kindral Suvalov läks vaatluspunkti ja sulges oma täidlase kottiga minu sõbra taandumistee.

Võtsime polkovnik Gradovi poolt õpetatud rividrilli kõige reeglite kohaselt valveseisangu.

«Kes? Kes teie siis olete, vägilased?» küsis Suvalov peatudes, et hinge tagasi tõmmata.

Ma raporteerisin tasa, kuid küllalt selgelt, et kindral mind kuulata. Kindrali taga seisev kooliülem ei tarvitsenud kooli õpetajate pärast punastada. Meie juba oma polkovnikut alt ja veel.

«Lagunov? ...» venitas kindral imestunult. «Ennää, kui me sinuga kohtusime! Tere, tere, Lagunov.»

«Tervist, seltsimees kindral!»

«Mitte nii ametlikult, Lagunov.» Kindral ulatas mulle kätt ja ma nägin üsna lähedal tema tarku, pisut kavalaid, sügavavaid silmi. «Noh, kuidas käsi käib, individualist?»

«Väga hästi, seltsimees kindral.»

«Või veel ... Kas olete juba saanud ülenduse?» Kindral silmitses teraselt eraldusmärke minu lõkmeil. «Õnnitlen, leitnant. Pole unustanud Karašai orgu?»

Küsimus kostis uurivana, vähimagi pilke varjundita.

«Karašai orgu mäletan alati, seltsimees kindral.»

«See on õige, ära unusta.» Kindral pöördus Gradovi poole: «Sevastopollane; krimlanel»

Šuvalov vaikis viivu, vaatas tulekuma poole Stalingradi kohal, liigutas huuli.

Ärevad varjud libisesid üle kindrali näo, ja võib-olla ainult mina märkasin, kuidas tema rasked laud võpataid.

Komandopunktis pirises summer. Meist vasakul kõlisesid pimeduses labidad. Kindral võttis mütsi peast, võttis välja taskuräti, pühkis sellega kaela ja kuivatas kuidagi laisalt peaaegu vanamehelikult oma laupa.

«Kas ka see on sinu kotkas, polkovnik?» Kindral osutas mütsiga Viktorile.

Gradov nimetas Viktori nime ja tema ametikoha lahingukava järgi.

Šuvalov kummardus Viktori poole, uurides tähelepanelikult tema nägu.

«Ka minul on kaks võrukaela,» ütles ta nukralt. «Täpselt samasugused lapsukesed. Lõpetasite vististi alles hiljuti kooli? Hiljaaegu käisite sussides, spordisärkides? Minu omad on samuti rindel, kahes eraldi kohas. Üks ... Kolja on salimikesigi kirjutanud. Ta võitles seal kus sinagi, Lagunov. Praegu pole mul temast teateid ... Teine on elus, siin on kiri.» Kindral tõstis oma lühikese täidlase käe kitli tasku juurde. «Aga Kolja ... Ega sina, Lagunov, kuskil Nikolai Šuvalovit kohanud?»

«Ei ole, seltsimees kindral. Pole kohanud.»

«Ja mis ongi inimene sõjas? Niisuguses sõjas! Nagu need heinakuhjas.» Kindral ohkas veel kord ja pöördus teda saatvate komandöride poole, kes olid kogunenud kaeviku kitsasse

Äkki. «Ma olen hakanud koguni värsikesi lugema. Kõik, kus aga näen ajakirja või ajalehte, otsin luuletusi. Äkki seal minu poja kirjutatud laul?»

Kindral läks edasi. Meie surusime endid vastu tranšee seinale. Meist möödudes tõstis Šuvalov oma täidlase käe kinnistamiseks sirmi juurde.

Viktor pigistas tugevasti minu kätt.

«Mida teevad meie omad, Serjoža?»

«Kestest sa räägid?»

«Noh, tütarlapsed.»

«Aa ... vaat millest sina räägid.»

«Aga sina ära häbene. Ära häbene. Kui Ljusja, siis tähendab, et olgu juba Ljusja. Kui keegi teine vaatab meie armsa poega, siis ta ütleb: «Mis on siin erilist?» Ta ütleb seda sellepärast, Serjoga, et pole eneses kasvatanud üllast inimest, ja kui tahad, austamise tunnet ...» Viktor hakkas rõõmutult naerma. «Sõdurilüürika. Huvasti ...»

Teine peatükk

ESIMENE LAHING STALINGRADI KILBI JUURES

Hommikul lendasid Stalingradi suunas meist üle suured pommitõukite koondised. Suurtükkide mürisev kõma muutus tugevamaks. Suitsupilved tõusid endiselt linna kohale.

Minu luurerühma jaokomandör Kim Bahtiarov jaotas kapslite peal rühmale väljaantud lihakonserve. Need olid kadunud juba, mis olid saadud veel Stalingradist. Sellest ei jätanud ma puutumata. Polkovnik kutsus minu välja ja ma siirdusin tema juurde vaatluspunkti.

Gradov istus padrunikastil käärpikksilma taga. Ta silmitses mind tähelepanelikult, hinnates muidugi nii minu eriti allakriipsutatud rühti kui ka hoolega puhastatud saapaid.

«Vaadake, leitnant,» ütles polkovnik. «Mäletate, te jutustasite mulle ... Kas pole see sarnane ... Karašai oru avastamisega?»

Võtsin juhtkangidest kinni ning suunasin läätsed polkovniku poolt osutatud kaitsesektorile.

Vaatluspunktist avanes vaade pujustepile, mis oli läbi lägatud kaitsejoonele perpendikulaarselt asetsevaist nõgude. Nõod hoiti meie poolt tule all ja seepärast polnud nad sobivad vaenlase jalaväe koondamiseks. Silmapiiril paistis stepiküla, mis eemalt sarnanes suure lambakarjaga, tuuleveskest võis pidada tukkuma jäänud lambakarjusteks.

Mööda steppi, külast meie poole, tõusis õhku mitu valget viirgu, mis pikenesid silmanähtavalt. Vaadates neid tolmuviirge meenus mulle pilt kaugest lapsepõlvest — kui poisikesed vedureid kujutades jooksid «tu-tu»-hüüetega mööda teed. Siin nägin ma kaugeid musti täppe — juhtmasinaid, ja kütükäigulistele tankidele iseloomulikke tolmujooni, mis katavad kolonni.

«Lõpuks oleme neile meelde tulnud,» ütles Gradov. «Nad tahavad meie kallal teha tõsist tööd.»

Veendusin, et vaenlase taktika pole muutunud. Nagu aasta tagasi, lootis ta nüüdki kõige esmalt mõjuda psüühikale. Ning mulle meenusid jälle minu sõbrad, kellel olid relvadeks vintpüssid, viltukistud lindiga kuulipilduja, ja ees kõrgendik... Nii oli see siis, Karašai kirjaoskamatusel likvideerimise koolis.

Nüüd lamas meie kaitseskeem minu ees nagu õppeklassi reljeefkaardil. Ma aimasin eespool miinivälju, mis olid rajatud kahekordses malekorras ja moondatud susliku urgasteks. Ma võisin mõttes kindlaks määrata tankitõrjekahurite ning -püsside positsioonid, mis olidki jäänud õhuluure poolt avastamata, rebaseurkad «ka-es»-i tagavaraga, laskurroodude kaevikud ja nende taha varjatud tankid «T-34».

Meist tagapool on soomuskõvasse pinnasesse oskuslikult sisse kaevatud erinevais kaliibreis suurtükid: seal seisab suurtükiväelaste komandör Viktor Nehhoda oma nelja kiirlaskkahuriga.

Gradov andis telefoni kaudu käsklusi. Staabiülem lamas sinelil, selg minu poole, ja kõneles samuti telefoni teel. Siis arutasid nad midagi omavahel, binokleid silme eest võtmata.

Tankid tulid võrdlemisi lähedale. Peegeldades päikesevalgust võisid käärpikksilma läätсед reeta vaatluspunkti.

Gradov ei esitanud enam küsimusi, kuigi oleksin pööraselt tahtnud talle öelda, et tänast päeva ei saa kuidagi võrrelda lahinguga Karašai orus. Oleksin tahtnud oma kooli ülemale palju öelda, mõtted tulvasid korjatult.

Ei polkovnik vaikis, ja minul endal ei sobinud kõnelust lõpetada. Hiljem aga polnud enam aega...

«Teie jääte siia, leitnant,» ütles polkovnik, «püüdke rahulikult avastada vaenlase süsteem. Teie rühm paiknegu siin jätkuvalt.»

Andsin Bahtiarovile käsu tõmmata rühm vaatluspunktile lähemale ja jäin polkovniku juurde.

Tankid hargnesid stepis kõrgendikkude vastas lahingujärgi ja asusid rünnakule. Oli ilmne, et sakslased lootsid kiiret võitu.

Tankide järel liikusid jalaväe transportautod, seniitkahuritid mehaanilisel veojõul liikuv välikahurvägi.

«Nad peavad meid eimillekski,» ütles Gradov, muianud häälel, «nad ei taha isegi avada suurtükiväe ettevalmistavat taktikat.»

Ta andis telefoni teel lühikese leppekäskluse. Tiibadelt tõusid raketid. Miiniväljadeni jõudnud vaenlase tankide pihta läks kahurituli. Maruline tuli üllatas vaenlast. Mõned tankid peatusid ja puistasid välja väikesi musti kogusid, teised suutsid miinidele. Ülejäänud pöörasid tagasi. Kuiva, rabeda, loomaadile omase raginaga tulistasid meie tankitõrje suurtükid vastu nõrka külgsuurt. Lõikudes läbi õhu langes ja langes mürske, mis tagusid kiilu tankide esigrupi ja rünnaku väliste eäelonide vahele.

Korrapidaja klammerdus sõrmedega maasse ja kordas üksikuid sõnu.

«Nii! Nii! Nii!» pomises ta, ja pisarad voolasid mööda tema põski.

Maa kõmas plahvatustest värisedes. Kõrvus püsis mürin, millega segunes kuulipildujate kestev ragin.

Vaenlane taandus, ajanud oma ranged rünnakukorrad segamini. Nii kaugelt, kui silm ulatas, oli stepp kaetud tolmu ja suitsuga.

Gradov pani mütsi enese kõrvale, kammis hallid juuksed sõrmeda ja võttis telefoni.

«Oodake suurtükiväe tulelööki,» hoiatas ta alatasa.

Pärast lühikest vaheaega alustasid sakslased meie positsioonide tulistamist suurtükkidest. Ja täpselt tunni möödudes tõusid saksa pommilennukid, kes siis kogu päeva jooksul kordasid oma lende kuuest või kaheteistkümnest masinast koosnevate gruppidenä. Uusi jalaväerünnakuid ette ei võetud.

LUURERETK

Saabus lõunamaine tähis-öö. Pommilennukid jätsid meid viimaks rahule. Pujulõhnaga segunesid põlenud värvi, kummi, kõrbenud raua ja purgimistorudest rohule laialipritsitud kile puva põlenud mootorikütte lõhnad.

Täna jäi kool sooja õhtusöögita. Kursandid sõid ära pumatumatusse tagavarasse kuuluvad konservid ja kuivikud. Viid toodi eesliinile ämbrites, metsaallikaist. Mööda ühenduskäiku viidi välja raskesti haavatud, sanitarid abistasid neid, kes suutsid käia.

Ma instrueerisin oma rühma viimast korda enne luureretke. Päevased tähelepanekud vaatluspunktis võimaldasid mul kindlaks määrata saksa välikaitse süsteemi, tulepunktide asetust, õppida tundma maakoha topograafiat ja umbkaudselt kindlaks määrata lahingjulgestuse skeemi. Ent vaenlase kavatsusi võis selgitada ainult temaga lähemalt tutvudes. Meid kästi tungida kaitse sügavusse, välja uurida vaenlase jõud, katsuda võtta «keel».

Kooli ülem käskis mitte liialt hoogu sattuda, lahingusse mitte astuda ja kaotusteta tagasi tulla. Ja peale muu: «Kandke ette sellest, mida te seal näete, aga mitte sellest, mis teile näis».

Laskusime hanereas jõekese äärde, sammusime sellest läbi ja jõudsim me mööda nõgu küla servale. Me libisesime vaevata mööda tankipiilkondadest. Paisatud tagasi lähtepositsioonidele, ei võtnud sakslased arvesse õppetundi. Nad panid lahingjulgestuse endist viisi välja lohakalt. Kui mul Krimmis tuli vahel kogeda ebateadlikku hirmu tundmatu vaenlase ees, kelle vägevusest liiga palju karjuti, siis läksin ma nüüd üles ande täitmisele mitte ainult kui üheväärne, vaid isegi tundega, et olen vaenlasest üle.

Lülinud sisse akumulaatorlambikesed, võtsid sakslased tankides oma raadiojaamadega muretult vastu fokstrotte. Range käsk ei lubanud mul kasutada vaenlase muretust.

Luurajate mustad varjud järgnevad mulle. Hääletult jõuame majakeseni küla serval ja läheneme üle köögiviljaaedade teisele majale.

Saadan ette piilurite kolmiku ja käsin paigutada kergekuu-

hoidjad võimalikule taandumisteele. Minuga jääb neli meest. Need on väljaõpetatud ja julged kursandid, kes on taandunud väeteenistusse Krasnodari krai staniitsadest. Neid ei julgesti usaldada. Kuulen enda lähedal nende hingamist. Nimetan seda luureretkel meresõiduterminega «tuulte sõda». Mulle näib, et minu peale puhub üheaegselt neli tuult. Selle meresõidukoodi järgi nimetan ma oma kaaslasi: «Ida», «West», «Ost» ja «Süd». Ei tea, võib-olla naerab keegi selle üle.

«Ida» ja «West» piiravad majakese ümber. Vaatlussfääris on ainult seinad, nurkade liitekohad ja kõik, mis on luurajate selja taga.

Luureretkel on kõik aistingud ja tajud äärmuseni teravnenud. Vahel näib, et sa tunned inimese ja masina jälgede vahel.

Meistatunud vaenlased tahavad viia meid tagasi barbaaride ajastusse, meid, kes me oleme tunnetanud töö õilsust ja vabadust. Millal ometi jõuab ülejäänud maailm tõusta meie vastu?

Surudes käes püstolit koputan kolhoosimaja uksele. Uks avab vana naine, kes on endale rätiku õlgadele visanud. Mulle otsa vaatamata suundub vanaeit tuppa, kus põleb lamp.

Astun üle läve ja hüüan tasa perenaist. Ta pöördub kiiresti minu poole, tõstab tattina pisut kõrgemale ja silmitsseb mind teraselt. Näen naise näol rõõmu ja hirmu.

«Pojuke... siin on sakslased... pojuke...» sosistab ta. «Kus?» Sulgesin ukse, et valgusega mitte tähelepanu pöörata.

«Meil. Selles tares... just praegu läksid välja.»

«Kuhu?»

«Ei tea kuhu. Tapsid sea, käskisid valmistada õhtusööki ja läksid välja. Lubasid tagasi tulla.»

«Teie sea?»

«Ei. Siin kõrval on baas. Umbes kakssada siga. Kolhoos on valmis, et ajada Volga taha, Ahtuba juurde, aga järsku laskid...»

Kõõgist kandub lihakeedu lõhna. Neelan sülge. Minu nälg on juba tõusnud, õiendaksid praegu seaga kähku arved. Minu valmib otsus — võtta sead. Kuulanud minu ära, tuleb vana naine lähemale ja ütleb:

«Neid on palju, väga palju. Siga ei astu kiiresti. Ajaga pojuke. Andku jumal teile õnne!»

Väljunud õuele, kutsusin enda juurde kolm väledat kuusanti kuulipilduja-tõkkest ja seletasin neile, mida on vaja teha.

Poisid mõistsid mind väga hästi ning jooksid avama laadivaravaid.

Seakari valgus tasa rõhkides aedikust välja. Meie õnnel algas lähedal nööke, mis oli meid juhtinud selle maja juurde.

Me ootasime, kuni poisid jõudsid külast eemale, ja jätkasime luureretke.

Mööda juurvilja-aedu pääsesime külla. Juurvilja-aedades kasvas mais. Käisin ees mööda kastest rohtu, lükates kõrvalt kõrvi ja tundes kord peo all, kord küünarnuki all jäiku, kuni murdumiseni paindunud tõlvikuid.

Nii me läksime mööda juurvilja-aedu kuni kvartaalini, mis ulatus peaväljakuni.

Siin oli heledast tsingitud plekist katusega maja. Majast pisut eemal seisis kõrvalehitised — ait ja pikk labaa, nagu Stavroopoli mail nimetatakse kuure veokite ja põllutööriistade hoidmiseks.

Õuel oli vaikne. Maja ees käis mööda tänavat tunnimene. Kuulsime tema rütmilisi samme tara juures.

Paigutasin oma mehed laiali, ise aga roomasin koos «tuult roosiga» tarale lähemale. Minu kõrval oli «West» — uuraldusväärne Kim Bahtiarov, Kimi kõrval piilus läbi plangupar «Süd» — Danka Zagoruiko, kolhoosi esimehe poeg Kaneev rajoonist, taibukas madalavõitu kasvuga kursant, kuna minu vasakule, sirelipõõsaste taha olid heitnud maha külg külje vastu kaks venda Gumenkod, Kirill ja Vsevolod, kes olid kutsutud kooli Aasovi mere ääres asetsevast staniitsast. Nad just nagu täiendasid teineteist vaprust, otsustavust ja minu tuiskava tarmukuse poolest. Neile sobisid igapidi nende leppenimed — «Nord» ja «Ost».

Kuu tõusis mõlemal pool tänavat kasvavaist akaatsiaist kõrgemale. Puud meenutasid kõrgeid kaljusid, mis olid kadunud tumeda samblaga.

Nüüd kuulsin vasakult meile läheneva jalaväekolonna rütmilist sammu: tupp-tupp-tupp! topp-topp-topp.

Kolonn lähenes. Ees käis ohvitser.

Sakslased kandsid kuuvalgel välgatlevaid teraskiivreid ja

suuri mündreid, mis olid varustatud ss-lastest märkidega — kollaste kollidega risti asetatud sääreluude kohal.

Ohvitserid nende saapad, vööd, püssirihmad, ja näis, et kinnisid ka löua alla lastud Krupp'i kiivrite rihmad.

Kolonn möödus: topp-topp-topp.

Tunnimene hakkas jälle tara ääres edasi-tagasi sammuma. Kui maja valvatakse, tähendab see, et selles peatub tähtis

olnud «neli tuult» tunnimeneest jälgima, hiilisin ma ettevaatlikult valveta tagatrepi juurde.

Kõrgi pimendatud aknast kumas valgust. Teadsin, et ohvitserid kasutavad alati elutube, ning koputasin tasakesi aknale. Tähts ukse kuulsin noort naisehäält:

«Kes seal on?»

«Omad,» vastasin tasa.

«Mina, Petja?» Uks paotus ja hää hakkas sosistama tõsiselt ning ühtlasi hirmunult: «Oi, jumal küll, Petja! Mine ära, mine ruttu ära, Petja. Oi, jumal küll! Meil on kuteris ohvitser.»

«On ta kodus?»

«Pole, läks just minema.» Naine taipas nähtavasti oma eksitust. «Ja kes teie siis olete? Teie pole Petja!...»

«Avage,» palusin ma tasakesi, «oleme venelased, punaarmelased.»

Uks avanen pooleldi ja lävele ilmus tütarlaps, lahtipalmimata pats valgel paljastatud õlal, tõmmud käed ristamisi rinnal. Parema käe nimetissõrmes helendas lihtne hõbesõrmus, kõrvarõngad paistsid odavad kõrvarõngad.

Helgitasin tütarlapsele lühidalt, mis meid huvitab. Ta kummardus päris minu lähedale, ja põletades mind oma hingeõhuga jutustas, kus paiknevad seniitkuulipildujad ning kahurid, kui palju eile ja täna oli saabunud saksa autosid ja millised teda hämmastanud märgid olid neile joonistatud. Ta oli uurinud välja paljugi, otsides oma Petjat, kes oli sakslaste tulles kohe kadunud.

Ta tihkas otsida teda Podsolnetšnaja nõost, kus paiknesid tankid, ta otsis teda vangide hulgast, kes olid kokku aetud tuuleveskite juurde, ja pidas meeles, kui palju oli seal olnud maasse kaevatud seniitkahureid.

Palunud teda kõike teraselt tähele panna ja lubanud, et

tulen veel korraks külla, ütlesin «nägemiseni» ja astusin välistrepi juurest eemale.

Akki jooksis ta trepist alla ning pistis mulle pihku sedel. Torkasin paberi taskusse, ja tulvil mingit uhket rõõmu, helisin tagasi endisele kohale, püüdes hoiduda kuuri ning kütgete pirnipuude varju.

Tunnimees läks aeglaselt ja taarudes minust mööda maale poole.

«Tuleb võtta tema, «West»,» ütlesin Bahtiarovile.

«Mul on tarvis paarimeest,» sosistas Bahtiarov mulle kõrva, «ma võtan «Süd'i». »

«Hüva.»

Bahtiarov jäi seisma sirelipõõsaste juurde, mis olid heitnud oma oksad üle tara. Need tumedad oksad ja neist langetavad pimedad varjud peitsid Kimi.

«Süd» — Zagoruiko — kükitas Kimi jalgade juurde.

Paremal pool Bahtiarovit, kes oli tardunud nagu malmis jalgteepost, lamasid vennad Gumenkod. Tunnimees lähenes. Nüüd on ta peaaegu sireli kohal. Kui ta astuks kaevu sammu võrra kõrvale, oleks teda raskem kinni võtta. Veel üks hetk, ja «West» lööb käeseljaga sakslasele kõri pihku. See on džiudžitsu võte. Kim pingutab kogu oma tugevat keha, mis on nagu terastrossidest punutud, tõstab fašisti üles ja viskab ta sireli juurde juurde maha. Kim hingab raskelt, ta nohiseb, rõhudes vahisõdurit põlvega. Osav Danko topib kiiresti vaenlase suu takku täis.

Kuu on muutunud kahvatuks. Varsti koidab, on aeg tagasi minna.

Päeval ei saa me sama teed kasutada. Tankipiilkonnad ei laseks meid läbi. Pöördume tagasi pikendatud marsruudil — üle Tsatsa stepijärve soise madaliku, mis külgneb meie kaitseserajooniga.

Bahtiarov kannab vangi. «Keel» kaalub vähemalt kaheksakümmend kilo. Kim tassib teda vaikides, ja ainult harva, kui pärast minutilist puhkepeatust on tarvis «keel» visata teisele õlale, müksab rusikaga küljesse.

Kui märkame endi lähedal liikumist ja oleme sunnitud peatuma, paneb Bahtiarov vangi näoga vastu maad ning rõhub talle põlvega selga, hoides kinni sakslase rihmaga kokukõõritud käsi.

Eespool liikuv piilkond avastas traattõkke, mille sakslased

olid jõudnud punuda, et sulgeda pääsu kõrkjate juurde. Zagoruiko peab meid kinni. Minu käsul löikab Zagoruiko ühe lüüsi. Kuuldub iseloomulikku kääride lõginat. Vasakul on raketid. Kas meid on tõesti märgatud? Heidame ühe, me peaaegu ei hingagi. Raketid valgustavad maastiku. Tuleb põigata paremale, kõrkjate poole ja siis hoiduda ühest itta, et jõuda oma kõrgendikeni.

Raketid kustusid. Jooksime järve poole ja jõudsim kiiresti talle. Meie taga hakkasid töötama kuulipildujad. Mõned hakkasid kuulid turtsatasid põõsaste juures rohekate magneetväljadena.

Meie jõudnud järve äärde.

Kõik eemal, nagu kuulipildujahäält jäljendades, hakkasid hõõsuma konn ja vaikis varsti. Kerge külmavõitu udu valus vee kohal. Oleks tahtnud juua ja süüa.

Jooksime kõrkjais piki kallast kulgevat jalgrada mööda, mille nähtavasti olid sisse tallanud jahimehed. Vang sammus meiega.

Lambakoerad hakkasid katkeliselt, riikalt haukuma. Heitame maha. Haukumine kostis sealtpoolt, kust mahaniidetud lahkeina taga paistis väike järveäärne kõrgendik. Märkasime taga maad painutatud torudega seniitkahurite kontuure.

Patarei juures oli arvatavasti välihahtkonna valvepost.

Koerad on luurajale kõige ebameeldivam asi. Neid on väga raske tüssata.

Lükkame edasi madalas vees, lükates ettevaatlikult laiali kõrkjaid, et neid mitte murda. Viimasena tuleb «Süd» — Zagoruiko, sest me läheme põhja poole.

Ja siin meenub mulle kiri.

Mida võib mulle kirjutada tundmatu tütarlaps? Meenutan üksikuid ehmunud silmi, mis läikisid otsekui sooja vihma uha- ja mustõstramarjad. Ja siis meenutan teisi silmi — põlluhilikesi, pilti, mis on kauaks ajaks säilitatud minu südames!

Kahlan läbi vee, tõstan vaevaga jalgu. Minu mõtted pöörduvad ilka ja jälle tagasi sedeli juurde.

Peatusime kõrkjasihi juures. Meie ees oli voolukoht. Lõin sõrmenipsuga maha kompassiklaasi külge kleepunud tilga ja tagasi kinnitatud asimuudi järgi kindlaks, et tuleb üle minna voolukohast.

Lükkasin noored kõrkjad laiali. Kaldal oli rohi maha talutatud ja kolletanud.

Umbruses polnud kedagi näha. Ent järsk künkas tundis mulle kahtlane. Koht sobis kuulipilduja ülesseadmiseks.

Kuidas küll läbida ligikaudu kakskümmend meetrit lagidat vett?

Mulle meenusid lapsepõlve-aastad ja Ustin Anisimovi huvitavad jutustused. Arsti jutustuse järgi oskasid minu vanemad, muistsed slaavlased vaenlast petta ega lämbunud vee all, hoides suus seest õõnsat pilliroogu. Igal minu pool oli terav nuga ja püssivarras. Meid ümbritses vana, kõva pilliroog. Igaüks puhastas ühe pilliroo seestpoolt. Ettevaatustused voolukohast üleminekuks viidi kiiresti lõpule.

Otsustasin ületada voolukoha esimesena.

Enne kui sukeldusin vette, võtsin peast pilotka ja torkasin selle vöö vahele: ta oleks võinud veepinnale kerkida. Maandahelikku anti edasi minu käsk — järgneda mulle, niipea kui olen jõudnud vastaskaldale, järgneda mitte korraga, vaid kahekaupa.

Sukeldunud üle pea vette, kõverdasin põlved ja liikusin mööda põhja. Viltu löigatud otsa pidi hoidsin pilliroogu hamaste vahel ja surusin huuled kõvasti kokku, et mitte vee neelata. Liikusin lahtiste silmadega ja nägin tumerohelist veejõerohtu — tšmarat, mis kerkis kummaliste põõsastena ülespoole. Paar korda kargasid minu jalge alt välja kilpkonnad, mingisugune väike kala vilksatas ehmunult mu automaatsi raua kõrval. Need kakskümmend meetrit veealust rännaku näisid mulle väga pikad.

Lõpuks jõudsin pilliroo libedate keppideni, sealt edasi pilliroog tihenes, moodustas püstise seina. Astusin veel mõned sammud, pistsin pea välja ja neelasin aplalt õhku.

Nooruke jõerohul istuv triiton tõstis hämmastunult oma väikese pea ning sukeldus vette. Mõned kaanid olid jõudnud end imeda minu käte ja kaela külge. Tõmbasin nad ära ja viskasin pilliroogu.

Mu luurajad ületasid juba voolukohta. Nägin pilliroogude löigatud otsi ja õhumullikesi.

«Keel» täitis üpris täpselt kõik võimsa Kimi nõuded. Ja siis me silmasime järveäärses nõos hõbepajude juures suitsuta lõkete tulesid. Selliseid lõkkeid oskasid süüdata meie kooli kokad. Olime omas kodus. Kahe remmelga juures, mis meenusid mulle jõesadamat Fanagoriikal, seisis vahipost. Kui

...id olid meid samuti märganud ja jälgisid meie edasilüüsi kõrge tarna vahel. Tõstsin käe ja hüüdsin:

«Mäd!»
Kõrgi haaras mind tagant ja röögatas kõrva ääres:

«Mürgusõna?»

Viktor hoidis mind oma embuses.

«Tšmarat, kallid,» kõneles ta rõõmustades. «Serjoža!»

Viktor aitas mind kaldani, pani rohule istuma, ja silmitses liigutava tähelepanuga minu nägu, hakkas valju hää-
lema: «Mäd!»

«Mäd, millise lõusta on kuradid sulle soos teinud!»

«Vaatesime teineteist, ja näis, et me ei jõua küllalt vaa-
dada.»

«Mäd, poisid ajasid juba keskööl sead siia,» jutustas Vik-
tor. «Profteekari ajas teise roodu ärevile. Iga poiss jõudis

lõkida ühe sea. Minu suurtükimehed ei kaotanud samuti
aega. Näed sa praegu lõkkeid? Kõpsetavad sealihad.»

«Aga kas me ei saa selle eest polkovniku käest pähe, Vik-
tor?»

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

«Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor. «Mäd,» ütles Viktor.

pärast, et ei olnud küllalt hobuseid, kellega lambakohust kõik ühes võtta, aga maha jätta ei võinud. Meriinolamuse aeti aga Ahtuba taha, nagu meile selgitati. Ja seepärast, aeti ära lambad, aeti ära ka kõik minu lüli saavutused. Teate kindlasti, et me valmistusime sellel aastal Moskva üht tuseks. Nüüd aga meie, tüdrukud kardame, et meie saavutused lähevad laiali mööda Ahtuba-tagust, mööda steppi, seal stepp on seal suur, ja kui te tulete pärast sakslast tagasi, kuidas siis näitusega jääb? Kirjutan tihedalt, katsuge aru saada, sest petrooli on vähe ja kirja jaoks pole paberit. Täna teab kõike Anton Perehvatov, kelle hoolde on usaldatud meie lüli lambakari. Võib-olla te mäletate mind rajooni pidamiselt. Teile kirjutab Katerina Protassova «Seitsmeteistkümnenda Kongressi» kolhoosist.»

Istusin, märg ja mudane. Tundsin nälga. Tahtsin magada, kuid helged mõtted erutasid mind. Mõtlesin tütarlapsele, kas uskus, et varsti avatakse Moskvast jälle näitus ja avarate seintele pannakse üles kogu maale vaatamiseks tema töö näitajad.

Ning see kiri, mis kuivas minu automaadi lael, meenutas mulle talurahva, kolhoosi töörõõmu. Minu kodu oli kauge. Ma ei teadnud, mis on juhtunud minu vanematega, ühialusega, meie käte abil üleskasvatatud õunapuudega. Ent ma teadsin: siin, vähetuntud Tsatsa järve juures, kõrgendike juures, mida hiljem vereõiguse põhjal nimetatagu vaprate kurssantide kõrgendikeks, pole elu seeme põrnu tallatud.

Silmitsedes õpilasvihikust väljatõmmatud lihtsat paberitükki meenus mulle isa, kui ta laskehaavast tuikus, ja ma kuulsin jälle tema vannet: «Aga midagi... ma ei jäta... ei astu teelt kõrvale».

Viktor võttis mu käest kinni.

«Kas tead, Serjoga, tema ju usub meid... Ma soovitan anda see kiri edasi meie poliitasetäitjale... Ta oskab üles otsida selle Karatazovi ja kasutab kirja kaitsel ja pealt tungil.»

Mind nõuti staapi. Vang oli juba sinna viidud. Polkovnik võttis mind vastu seistes, ulatas käe.

«Tubli poiss,» ütles ta ja silmitses mind sõbralikult pealaest jalatallani. «Kui sead siia aeti, ehmatas mind, Lagunov. Mõtlesin, on läinud hasarti. Aga nüüd pole viga, sa näitasid ennast õige mehena. Istu.»

Istusin Gradovi vastu plankudest laua taha, mis oli telefoni- ja raadiodega üle kuhjatud. Igale aparaadile oli kleebitud ka number. Sedelid olid tehtud korralikult. Paberid olid kääridega lõigatud. Laual lebas mulle tunnuslipp «ettekandeks», mille peale oli kullakarva tähtedega pressitud meie kooli nimetus, polkovniku merevaigust ja prillitoos. Prille hoidis polkovnik sangapidi käes ja vaatas mind ainiti.

«Ometi näen sind jälle,» — ta tokerdus, mängis veidi prillidega... «Serjoža.»

Kõige ülem polnud mind kunagi nii nimetanud. Kuuldes tema huultelt oma nime võpatasin ma ootamatusest, kohmetunust ja viisiti punastasingi.

«Minu vanus ja seisukoht lubavad mulle nimetada sind just sõdur...» Ja otsekui ennast õigustades lisas polkovnik: «Mõnikord.» Ta tõusis, kõndis mööda muldonni, ja ütles, astunud käe minu õlale: «Nüüd sa jutustad, mida nägid. Aga ainult seda, mida nägid, mitte seda, mis sulle näis.»

Kirjeldasin polkovnikule SS-üksuse õist rännakut. Gradov vaatas silmad minule.

«Kas pidasid sõdurid tõesti sammu? Kas neil tõesti krigeid saapad ja rihmad? Kas see ainult ei näinud teile nii?» küsis polkovnik.

Kaalusin tähelepanelikult minu vastuseid, noogutas ta heakskiitvalt pead.

«Veel üks küsimus. Kas sina, just nimelt sina, noor inimene, ei tundnud hirmu, kui sa neid nii lähedalt nägid...?»

«Ei, seltsimees polkovnik.»

«Mõttele järele. Sa vastasid liiga kähku.»

Meenutasin kõike uuesti.

«Ei,» kordasin kindlalt.

Gradov noogutas pead.

«Seda kõike jutusta meestele. Kõigile meestele, mitte ainult seltsimeestele... Mida rohkem, seda parem. Aga praegu,» ja ulatas mulle käe, «mine. Sea end korda ja puhka. Mis sul hästi on?»

«Kiri tütarlapselt, kellest ma kõnelesin, seltsimees polkovnik. Võib-olla peaksin selle komissarile edasi andma? Ja siis ma paluksin veel autasustada Bahtiarovit. Ta püüdis kinni «keele»...»

Muldonni sisenes staabiülem, pikakasvuline vimmajoor.

«Hea keele püüdsid kinni. Esimene klass!» ütles ta vaik taskut lehvitades. «Jutukas härra.»

See oli kell kaheksa null-null. Ja täpselt kell kümme rüüdasid sakslased jälle meie kõrgendikke.

Neljas peatükk

VOITU PEAB ETTE VALMISTAMA

Öösel, kui olime luureretkel, tugevdati kooli kolme reaktiivmiinipildujate — «katjuušade» divisjoniga. Peale selle määrati kindral Šuvalovi korraldusel meie juurde veel üks suurtükiväe-polk Ülemjuhatusel reservist. Šuvalov ootas teist kordset lööki just meie lõigus.

Raskesuurtükke kohaletoonud traktorid kadusid surnud alade järsu nõlva taha. «Katjuušadelt» võeti maha katted, ja suurtükiväelaste kaitsevarjendis, väliplanšettidel-laudadel asusid peenmehaanika seadised, suurtükiväelahingu rahulikud reguleerijad.

Hakkas puhuma tugev läänetuul. Vahuseid põiklaineid tõstes veeresid saksa tankid mööda steppi meie peale.

Soomuskolonnid rivistusid rünnakuks: sakslased olid muutunud ettevaatlikumaks. Olid jäetud intervallid tankide manööverdamiseks. Ja jälle, nagu lapsepõlves mere ääres, nägin ma tormiseid laineharju. Ent see oli sõjatorm. Ma olin näinud torme. Teadsin, et seda kauget ähvardust pole vaja karta. Ma teadsin, kuidas veereb kallaste poole halli juuksekiharaga laine, keerutades teraseste servadega.

Kui ma siis, ähvardava mere ääres olin olnud jõuetu, kuulsin ma praegu meie suurtükide müra: nagu oleks kellegi hiiglasuured käed mänginud gigantse kitarri pingulitõmmatud keeltel.

Seepeale näis kõigile, nagu oleksid kuskilt selja tagant tulnud lennukid ja visanud meie kaevikuile pomme. Isegi Kim Bahtiarov surus enese ehmunult maa ligi ja tema silmad kiindusid minusse.

«Katjuušad!» karjun Kimile. «Katjuušad!»

Kõik nagu venib naerule. Tal on veidi häbi oma ehmatuse pärast. Näen, et ka ülem kuulatab neid podisevaid heli- ja kummardub mikrofoni juurde, kust reproduktorite kaudu kulgevad eesliini kaevikuisse, võtab peast mütsi ja kuulab valju:

Kursandid! Töötavad meie kaardiväe miinipildujad!»

Tema häält kuulis praegu kogu kaitse. Kõikjal asuvad mehed võimendajad. Polkovnik helistas staapi ja mikrofoni andsid läbi adapteri edasi Issakovski laulu «Tuli alla kaldale Katjuuša». Me kuulsime muusikaheliseid ja rõõustasime üksteisele.

Märtsin vaikselt. Väli oli kaetud mustade suitsupilvedega. Kõik suitsu hajuks, näis, nagu oleksid üle välja sõitnud traktorid. Aga suitsupilved? Nii võivad põleda kuiva karuohaka, küttepõlvi ja keraheina puhmastikud.

Andnud kogupaugu, vahetavad «Katjuušad» tulepositsioone. Kõike seda tehakse isegi meile märkamatuks. Seal, kus nad asusid, ripub alles tihe pilv, pealt valge ja altpoolt must. Pilve pommitatakse. Pikeerivate lennukite kuuik ringib ja üksteise järel sööstavad nad alla.

Neid on hakatud tabavalt nimetama «sokkudeks». «Junkersid» on tugevdatud esikülge ja piloodikabiinid meenutavad kumpevalmis sokkude päid, kui need asetavad sarved kehaga ühtselt rööbiti. Pikeerijad tabavad faktiliselt tühja kohta, sest «Katjuušad» on äärmugi positsioone vahetanud. Kaks korda pöörleb raadio-onnis heliplaat. Jälle mürisevad reaktiivmiinipildujad. «Junkersid» lahkuvad. Nendele kihutavad meid meie hävitajad. See on uus tüüp «jakke». Meieni kannab nende mootorite laul. Valged jutid õhku läbilõikavate lennukite taga on nagu taevalaotusse kirjutatud tähed.

Vaenlane jätkab rünnakut. Süttinud masinast tõusevad taevasse suitsulondid. Ründavad tankid hoidusid tihe suitsu rüvisse. «Keel» ei valetanud ülekuulamisel. Seal on tankid-maketid. Neid paiskavad käigult püksiirmasinad, mis põlavad ise siksakkides, andmata tolmule aega rahulikuks mahalangemiseks. Tagapool tulevad arvu suurendamise tagamõttel tavalised autod. «Keel» ütles, et vaenlane on otsustanud meid kohutada tehnika ohtrusega. Meid, tuhandete masina-tarktorijaamade omanikke!

Ülem hoiatab kursante raadio kaudu. Tema kõnet peavad kuulma kõik:

«Masinad on arvu suurendamiseks! Neid võib põletada nagu küünlaid!»

Vaenlase jalavägi asub ründama kõrgendikke. Teda tahab kuulipildujate koondtuli. Tulistavad eeskujulikult õppinud kursandid, kes esimestena koolis sooritasid katsed «Vihur» 2-se astme märgile. Neil kõigil on tugevad lihased ning talus leninliku komsomoli pilet. Kuulipildurite poolt allakirjutatud töötused on kommunistlike noorte organisatoori valduses, meie kooli lipu juures.

Jalavägi ei talu marulisi valanguid. Binokli abil võib näha, kuidas sakslased kukuvad, suruvad endid vastu rohtu, tühivad kaevuda püüdes sapöörilabidatega küünarnuki all. Püümaast on raske jagu saada. Meiegi labidate külge jäi meie peopesade nahka, enne kui me suutsime end varjata selle betoonitaolise maaga. Sellises asendis temast sapöörilabidast kesega jagu ei saa.

Kursandid jätkavad tulistamist kiirlaske-kuulipildujate «DS».

Väljale jääb laipu. Ootan ss-lastest rünnakut. Ja näe, juba ilmuvadki mustad mundrid. Ss-lased lähevad rünnakule teise roodu vastu. Neid aina hüppab ja hüppab maha tankidele. Rünnak tekitab mõjuka mulje. Fašistid püüavad hoida seda sama sammu, mida neile on õpetatud õppeplatsidel algselt marssimiseks võõraisse vallutatud linnadesse.

Rünnak muutub üha pingelisemaks. Polkovnik räägib üksikasjaliselt kokku number «kolmekümne», «katjuu» diviisjoni komandöriga. Gradov teeb piinliku täpsusega kindlaks, kas kogupauk võiks riivata teise roodu asukohta.

Lõpetanud kõneluse, liibub polkovnik vastu rinnatist. Näen tema tugevat selga, kortsunud käiseid, siidsärgi puhtaid kätiseid ja kullatud mansetinööpe rohekate jaspiskivikestega.

Mustad mundrid loodavad psüühilisele mõjule. Gradov usaldab teist roodu. Seal on head, julged poisid — sportlased, kes on tulnud esikohale riistvõimlemises ja hüpetes.

Nakatun polkovniku ärevusest. Mis saab siis, kui poisid teisest roodust veavad alt ja värahtavad? Nad peavad vaenlase vastu võtma lähedastel distantidel. Aga lähedastel distantidel näevad kursandid üksikasjaliselt kõike: rihmadega kiivreid, uusi saapaid, sõjavarustust ja süngeid SS-i käite märke.

Polkovnik nihutab enda poole mikrofoni väikese nelinurga, kuulab selle ümbert kinni ja lausub selgelt ning rahulikult: «Siin Gradov! Siin Gradov! Kursandid! Neid on ainult kolme kaksikümne rida neljakaupa!»

Polkovnik kordab oma informatsiooni, vaikib minuti, vaatab läbi käärpikksilma ja kõneleb jälle mikrofoni:

«Lind!»
«Katjuu!» mürin summutab vintpüsside kogupaukude kuulipildujate marulise tule. Gradov võtab masinlikult kuulust välja merevaigust pitsi ja hammustab seda.

«Lind on tublid poisid,» lausub ta tasa teise roodu kohta. «Linnak on tagasi löödud. Stepi kohal suitsevad mustad tühjad.»

Väljale üks päev tormijooksu kõrgendikele ja ... vaikus. Helistas kindral Suvalov. «Täna, kursandid!»

Heljenda päeva hommikul ilmus meie kohale lahingukäras meid mürinas eksinud kanakull. Ta lendles meie jalaväe roodu raiooni kohal.

«Lind!» karjusid rõõmustunud kursandid. «Lind!»
Kanakull lendles kaua aega meie kohal.

Lind hiljem ajas linnu meie juurest ära saksa lennuk. Lennuk viskas alla lendlehti:

«Kursandid! Teie võitlesite vapralt saksa armee vastu. Me näeme nüüd, et teist saab asja. Kuid mitte Nõukogude riigis. Teid saadetakse surma, tegemata teist ohvitseri. Meie lootsime te lähete tagalasse. Lõpetate kooliskäimise ja võtate vastu juhtimise vastavalt teie andele. Meie teeme teist väeüksust.»

Helistas Suvalov:
«Kaardiväelased-siberlased said kutse astuda saksa sõjaväelaseks. Mis sa arvad, polkovnik, kas pole nende asjad halvad, kui nad värbavad endile ohvitseri Volgalt?»

Matsime langenud meie kõrgendike surnud aladele.

Me matsime nad kursantide sineleis, mis olid ömmeldud sinise, kõrge fassonglõhikuga, nende rinnale aetasime pilot-lindude nööre, et nad võisid viimast korda oma kätega enda vastu panna punased tähed. Meie ei nutnud langenute haudadel. Me ei tohtinud nutta. Me ei andnud saluute, et mitte peletada vaenlast. Nii matsime maha oma sõbrad, kes hukkusid Stalini sõjas.

Vaenlane aga eemaldus. Keeris pöörles piki kallast oma

terasest ribidega. Sakslased püüdsid meie kaitsesse auku pur- rida. Siberlased ei lasknud neid läbi. Läbi ei lasknud meid samuti ei Groznõi ja Krasnodari kooli ega ka Ordžonikidze linna kursandid! Sakslased aga tõttasid oma sihi poole, mood- sid kuskil liitekohad läbi ja hakkasid meie kaitsesid maha- voolama.

Öösel jätsime kõrgendikud maha ja liikusime rännak- küh- marsiga, mis arvestas võimalikku kohtamislahingut, Volga- lähemale, et lülituda Stalingradi väliskaitse ringvööndisse.

Viies peatükk

KOMMUNISMI KÕRGENDIK

Kui keegi soovib otsida sõjaväe topograafiliselt kaardil kõrgendikku 142,2, siis orienteeruge Pestšankast vasakule, mis on Stalingradi lähedal.

Siin võitlesid meie diviisid. Siin hukkus rohkesti nõukogu- inimesi.

Lahingud Pestšanka juures tõmbasid vaenlase jõudud Stalingradist eemale. See kangelastegu teostus kodumaa nimel, lahinguseltsimehelikkuse nimel ning kõige pisemais üks- asjus läbimõeldud stalinliku strateegilise plaani kohaselt. Me täitsime seal ausalt oma sõjaväelise kohuse ega murdnud vannet.

Jutustan nüüd kõigest järgemööda.

Informatsioonibüroo teadaannete kaudu teadsime, et vaen- lasel oli õnnestunud forsseerida Don ja tungida Krasnodari krai piiridesse.

Viktor andis mulle edasi, et teadaandes oli mainitud meie staniitsat. Krasnodari hõivanud vaenlane oli ületanud Kubaani ja lähenes Kaukasuse mäeaheliku idapoolsete barade sellele osale, mis asub Kubaanimaal. Me olime oma pere- kondadest rindejoonega ära lõigatud. Sakslased liikusid Mo- doki, Groznõi ja Ordžonikidze suunas. See tee viis Bakuu ja Tbilisi peale.

Meie Viktoriga ei teadnud midagi omaste saatusest ja tundsin tõsist rahutust. Ükskõik millest me kõnelesimegi Viktoriga, ikka lõppes jutt küsimusega: kuidas on seal?

Ühise mure tõttu tugevnes meie sõprus veelgi. Ei möödu-

...pärast ilma kohtumiseta. Kui meil aga ei õnnestunud tei- ...naha, meelitas telefon kuulama sõbra häält.

Bahtiarov ja Gumenko olid samuti kaotanud ühenduse ...kondadega. Zagoruiko sai kirja oma kaugelt sugulaselt, ...sind Mozdoki juures. See teatas, et Zagoruiko perekond ...jõudnud lahkuda. Praamid evakueeritud eraisikutega ...põlvad kuskil Primorsko-Ahtarskaja juures kinni. Zago- ...kirjutab Buzulukki riiklikule elanikkonna ülesotsimise ...kõrval, kuid seal ei teatud midagi.

...ei suutnud endale mure tõttu õiget kohta leida. Pea- ...võeti jalaväekoolid üle rinde reservi. Järelejäänud kur- ...santide armeeriti koondpolk. Lahingusse meid esialgu ei ...santid. Kursantide polgust ammutas kindral Suvalov otse- ...reservuaarist ohvitseride koosseisu. Meie ootasime ja ...ime igatsust.

...ajal kui teised võitlesid rindel, tegelesime meie rivilise, ...kalis ja poliitilise õppusega.

...sua lahkuda eeslinile ei küpsenud ainult minus. Selle ...mõlgutasid mõtteid Bahtiarov ja Zagoruiko, vennad ...Gumenkod ja Viktor. Muidugi oleks meid omal ajal lõp- ...põlv lõpuks ikkagi lahingusse saadetud. Aga millal see aeg ...tub?

...min volitatud läbirääkimisteks polkovnikuga. Gradov ...mind vastu savist seintega onnis. Nagu alati, seisis ...sual telefonid. Nurka laotud padrunikastidel lamas nahast ...säär, paunake käterätiga ja seisis pudel uzbeki punast ...ini.

Polkovnik hoidis käes raamatut. Palunud mind käeviipega ...nuda, pani ta raamatu kõrvale, heites sellesse meie kõneluse ...püksul aeg-ajalt pilku, nagu kasutaks ta iga sobivat hetke ...gemiseks.

Gradov kuulas tähelepanelikult ära minu kaalutlused. Ta ...katkestanud mind. Siis esitas ta mõned küsimused. Need ...mõlgutasid perekonda. Kui ütlesin, et eeslinile üleviimist ...shuvad minu luurajad ja Nehhoda, peatas Gradov mu sõna- ...dega: «Nendega ma räägin eraldi».

...istusin laua lähedal ja võisin jutlemise kestel lüüa silmad ...raamatusse, mida polkovnik luges. See oli «Hadži Murat». ...Mulle näis, et ta loeb seda jutustust üle mingi salajase mõt- ...tega. Nägin allakriipsutatud kohti ja tundsin nende vastu ...suurt huvi.

«Meel oli erk, rahulik ja reibas. Sõda seisis tema arvates ainult selles, et saata ennast hädaohtu, võimalikku surma pälvida sellega nii autasu kui ka seltsimeeste ning oma sõprade lugupidamist. Sõja teine külg: soldatite, ohvitseride, mägilaste surm, haavad, nii imelik kui see ongi, ei esinenud üldse tema kujutluses. Et säilitada oma poeetilist kujutlus sõjast, ei vaadanud ta kunagi isegi ebateadlikult surnuile ja haavatuile».

Märganud, et ma loen tema poolt allakriipsutatud kohta naeratas polkovnik suunurkadega ja nihutas kõrvale oma pikade sõrmedega ning hoolikalt puhastatud küüntega käe.

«Poeetiline kujutus sõjast,» lausus ta, nagu vastates minu geile oma mõtteile.

Kerge naeratus libises jälle üle tema õhukeste huulte.

Me vaikisime. Gradov tõusis, avas taskunoa korgitõmbaja veenipudeli, kallast täis kaks klaasi ja lükkas ühe minule lähemale.

«Joome sinu õnne peale, Lagunov,» ütles ta tasa.

Jõin veini ühe sõõmuga ära ja panin klaasi kõrvale. Polkovnik jõi mõned lonksud ja jätkas minu vaatlemist.

«Sa oled liiga üles kruvitud eesliini jaoks,» ütles polkovnik, «nii võib kergesti sooritada ennatlikku tegu. Aga sõjas on iga viga — veri. Ja komandöri järelekaalumata tegu on tema alluvate veri.»

«Eesliinil ma rahunen, seltsimees polkovnik.»

«Leidsid broomipreparaadi,» ütles polkovnik langetatud silmadega. «Eesliinile tuleb minna rahulikuna, arukana ja veidi tigestunult.» Polkovnik kallast mulle veel klaasitäie ja valas oma klaasi pisut juurde. «Ma tean, et poeetiline kujutus sõjast on sulle võõras. Sa oled liiga lähedalt tutvunud ametiga, millega meie noored inimesed tahtmatult on sunnitud tegelema. Ka minul oli perekond, Lagunov.» Gradov hammustas huulde, tema nägu võpatas närviliselt, kuid ta võttis enese ilmselt kokku ja lisas mulle silma vaadates: «Minu perekond tabati Riias. Olen kommunist.» Gradov süttas tulemasinal paberossi. «Ma luban teil enda juurest lahkuda... sinul ja sinu seltsimeestel. Kuid ma pean igaühega neist kõnelema üksikult. Ma juhatan juba ammu kooli. On kord kujunenud niisugune komme: saabub hetk, ja sügisest pesast lendavad jäävalt ära linnupojad, kes on oma suled ning nokad tugevaks kasvatanud. Võib-olla see harjumus

harjumus tingimata lahku minna aitabki mind praegu. Kuigi lahku on nüüd halvem... Ma olen kaotanud perekonna ja olen kodunenud teiega, noormehed. Teist kõigist, peaaegu kõigist, on mu südames saanud minu pojad... Eriti pärast sõjajärgsete sõjaväelaste Tinguta kõrgendike juures.»

«Olen liigutatud. Oleksin tahtnud palju, palju öelda sellele inimesele, keda me ebaõiglaselt olime pidanud pisut jahedaks. Teie hüljed pigistasid mu kõri kinni ja ma ei suutnud lausuda sõnagi.»

Gradov heitis mulle pilgu ja mõistis minu seisukorda. Ta tõusis ja ma tõusin tema järel. Polkovnik ulatas mulle käe.

«Õnni edu,» ütles ta. «Olen veendunud, et sa ei vea alt oma sõjaväelast. Mulle näib, et sa tuled toime roodu juhtimisega.»

«Ja nüüd olengi kõrgendiku 142,2 juures.»

Lubin laskuroodu tavalises laskurpolgus, mille lipul pole veel ühtegi ordenit ja millel puudub kaardiväepolgu nime — tavalises numbri-laskurpolgus.

Minule allub palju erinevaid inimesi. On noori poisse, kaaria kalureid, tugevaid, päevitunuid, eriliste harjumustega, mis on omased mereäärsete asulate elanikele, olgu need kas poolid Lanžeronist, Horla sadamast, Kertši poolsaarelt või Harbentist. Need on julged poisid, isegi liialt julged, lauljad ja naljahambad, armastavad kanda pilotkat nii, et näib, nagu tõks kerge tuuleke ta otsekohe viia peast. Nad kõnelevad erilist mereäärset žargooni, on omandanud õõtsuva kõnnaku, nad tõmbavad tingimata oma tugevate lihastega kehade peale madruate triibulised aluspluusid, püüdes jäljendada meie suurde liitekohtadele tulnud Vaikse ookeani laevastiku mere-mehi.

Kõrvuti nende tublide poistega võib kohata väärikaid kolhoosnikuid, rahulikke ning arukaid, õlevärvi, pleekinud vuntidega, korralike kastikestega vooris, väljaõmmeldud käterätidega seljakottides, mugavaks sobitatud riietuses, korralikult parandatud saabastes. Need mehed hoiduvad kolhoosi-harjumuse põhjal kokku — on nad ju rahuaegses elus harjunud heitgaadidega, lülidega, üksteise toetamisega, hea ning kindla tunnega tugevast naabrist. Nad tulid Stalingradi alla nagu heinateole või rehepeksule. Nad vaatasid oma korpunud peopesade alt väsimatult taeva poole tõusvat Stalingradi suitsu, tegid kindlaks: nafta ei põle enam, põlevad majad, ja needki harva. Nad kobasid sõrmedega mulda, muljusid seda peos,

tegid kindlaks: sigitab vaevaliselt, kaevata tuleb kaua, ku
aga oled kord temasse kaevunud, ei ole vaja karta vaenlast
metalli, varjab vaenlase eest emake-maa, päästab ka praegu
lahingus.

Nad on hoolikalt õlitanud oma relvad, sobitanud päästik
mad — praegu istume, aga võib juhtuda, et läheme ja läh
megi. Nad aitasid noorukeil koduneda. Hea ja kurjaga ha
kisid nad enam padruneid, nühkisid nad üle, õlitasid ja
mahutasid uuesti kartongist pakkidesse.

Uudishimu tõi nad patarei juurde — vaatama kahureid
kas võib nendegi peale loota. Nad vaatlesid kahurimeeste
tulepositsioone ja soovitasid üht-teist omasugustele — risti
sõdureile. Olgu muuga kuidas on, aga emakesel-maal seis
vad masinad on neile lähedased. Talupojad oskasid rahu
aegses elus kohaneda igasuguste maakohtadega — asetada
lumevärvaid, istutada kuraagat kaitseks kuiva kõrvetuule ees,
vikatite abil koristada lõunapoolsel päikesepaistelisel küljel kü
remini valmivaid nisusorte, enne kui asuvad tööle kombainid.

Kui nad silmavad tanki, küsitlevad nad tingimata ü
komandöre kui ka seltsimehi: mitu hobusejõudu sellel on,
missuguse kütusega töötab, kuidas teda külmaga käivitada,
kas mootori jõud pole ära kurnatud?

Need inimesed usaldavad tehnikat täiesti. Kes juhtis nad
õnnele? Kas mitte needsamad tehased, mis nüüd on sunnitud
tegema tanke, ei varustanud neid varem traktoritega — riista
dega, mis rebisid puruks ribapõllu-orjuse. Neid talupoegi
Stalingradi sõjameeste sineleis pole vaja kaua veenda, et nad
hoiduksid rünnakul tankisoomuse lähedale, pakitsegu pealegi
hiljem jalad, mis on vaevatud pikaajalisest talupojatööd.
Nad teavad: tank kaitseb eksinud kuuli ja lõhkeva granaadi
eest ning rajab teed, tallates enda alla nii kuulipildujaposa
kui ka saksa jämeda okastraadi keeru.

Need sõjamehed on usaldatavad ja ettenägelikud. Nad
unistavad kiirest tagasipöördumisest oma kolhoosidesse, ki
remast asumisest kasulikule tööle, nemad juba ei hakka lahing
gus venitama ning aeglustama võidu saabumist.

Neid vaatavad tähelepanelikult uljaspead-poisid, kes õpi
vad neilt üht-teist, samuti nagu need arukad kolhoosnikud
laenavad kaspialastelt nii elavust kui ka lõbusust surmatunni
eelaimuses, mille vastu keegi pole kindlustatud lahingus.

Need targad poliitikud on oma rakkus peopesadel kõik ära

hõlmatud. Nad lahutasid koost saksa trofeerelva kuni vindi
kuni sõlmikeseni ja kiitsid meie töölisi, kes on neile saatnud
relva kui on vaenlasel: «Vaata kus pagana poisid, ei
sõnad meisterdada üksnes hangusid, kombaine, traktoreid,
sõnad, vaid valmistasid ka igasuguseid muid rakmeid!»

Ja oli tarvis näha seda, kui tähelepanelikult nad õpetasid
õpetat, aga ühtaegu ka keerukat tööd noorele osseedile või
õpetat, kes olid sattunud laskurroodu. Harjunud põlluma
hustliku instruktaaziga, leidsid kolhoosnikud sõnu ja mõis
selleks, et arusaadavalt seletada kõike, nii et viimaks löid
õpetat lökkele Šamili ja Hadži Murati järeltulija silmad
ja nad samuti mõistsid oma relva, oma lahingukollektiivi
— erinevaist rahvustest ja erinevate keeltega, kuid
ühse mõttega inimeste jõudu.

Teisel neist oli oma rõõme ja veel rohkem muresid. Ent
nad tarvitas ainult nukraks muutuda, kui juba keegi neist
õpetat peletada minu mõtted eemale vangipõlve sattunud
õpetat kas soolase kaspianaljaga või aruka ja kaaluka
talupojasõnaga, mis on nagu kuldne viljatera.

Meie naabruses, tranšeedes, mis olid urgitsenud peaaegu
kõrgendiku 142,2 jalamile, asus esimene rood. Kuid esimese
roodu komandör Andrianov ei olnud mulle kohe meelt
mõnda. Ta oli umbes kolmekümne kolme aastane. Kasutades
sõjameelt vanema õigusi püüdis kapten Andrianov mulle õpe
tust jagada. Algul otsustasin kuulata tema nõuandeid. Kool
oli meis kasvatanud lugupidamist vanemate komandöride,
meie eelsõjaaegse ohvitseride-kaadri vastu. Aegamööda hak
kasin aru saama tema nõuannete segasusest, kuigi need esi
tasid alati valju häälega, kategoorilises toonis. Ma kuulasin
vaikiva tusaga tema häält. Võib-olla orienteerus ta sõjaasjan
duses minust paremini — ta oli armeega koos liikunud juba
kolmest aastast peale. Ent mind rabas kapteni suhtumine alluvasse.
Ma ei kuulnud kordagi, et kapten oleks andnud mõne kor
ralduse rahuliku häälega. Kõiki käskke kinnitas ta tavaliselt
mõneda sõimuga. Esimestel päevadel püüdsin ma temale lähe
muda, jagada muljeid oma võitlejaist. Minu sõnu lõpuni kuu
lamata hakkas ta laginal naerma, tõmbas välja välipudeli,
alustas jooginõu ja ütles: «Tehkem parem üks naps».
Lapselõulest peale oli mulle sisendatud vastikust viina ja
viinajoojate vastu. Minu vastikustunne viina vastu oli kapten
Andrianovile alaliste salvavate pilgete aineks.

Isegi kapten Andrianovi väline kuju ei sisendanud sinu paatiat. Kujutlege endile lohakat mustajuukselist inimest laiades kalifeedes, lühikeste jalgadega, ebaproportsionaalselt pikaks venitatud ülakehaga, sügavale aukuvajunud silmadega. Need ei naernud kunagi, kuigi kapten ise alati lõkerdas naekem ja kauem kui ükski teine. Mulle näis, et kapten Andrianovi silmad otsisid alati põhjust pilkeiks.

Pärast lühikest jutuaajamist kapteniga ütles Viktor:

«Raske on töötada kõrvuti sellise inimesega.»

«Ma pole teda lahingus veel näinud,» ütlesin Viktorile. «Võib-olla on ta lahingus kotkas?»

Viktor silmitses mind tähelepanelikult ja vangutas pead.

«Tema suled ei ole seda värvi.»

Nehhoda oli komandöriks kahurite patareis, mis asus positsioonil meie polgu taga. Viktor tõendas, et laskuroodude rünnakoperatsioonide puhul on vajalik nihutada polgu kahurvägi eesservale ja manööverdades tulega ning ratastega olla jalaväele toetuseks. Selline meetod polnud uus, sellest oli juttu ka määrustikes. Ent meie polgu komandör oli ettevaatlik mees. Pealegi oli tal isiklike kogemuste põhjal, nagu kõnelesid polgu põliselanikud, hästi teada, et kahurite kaotused on polgu komandörile puhtametallast pahanduste poolest eriti tagajärjerikkad.

Oma patareikomandöri lahinguindu ta siiski ei jahutanud ja töötas järgmises, «tõelises» lahingus lubada kahurväele lähedasemaid distantse.

Märkas, et Viktor vaatleb tähelepanelikult mind kui roodu komandöri. Ta esitas mulle õige tihti igasuguseid taktikalisi küsimusi. Neis märkas, sõbra murelikkust: kuidas tulen toime oma uue osaga.

Mõnede taktikaliste küsimuste seltsimeheliku arutelu puhul tuli Viktoril leevendada minu ägedust. Ta õppis tähelepanelikult tundma minu võimeid ja isegi teadmisi. Mul ei tulnud mõelda selle üle, kuidas Viktor juhib oma patareid. Oletused, mis ta tegi polgu komandöri aadressil, ei leidnud minu poolt mingeid vastuväiteid. Võib-olla ei süvenenud ma küsimusesse, kas mu sõber mõtleb taktikaliselt õigesti, kas ta ei tee vigu.

Kord ütles Viktor:

«Tahaksin olla sulle lahingus lähemal, Sergei. Minu patareid on tugev number. Tugevam sinu roodu-miinipildujalast.»

«Ja toetad meid lahingus, Viktor.»

«Ma tahan, et sa oleksid elus, Serjoga. Mõistad? See on mõtlen välja võimalusi, et määrustikku rikkumata sa saaksid hetkel tegelikult just sind, oma sõpra. Seetõttu ma näingi tähelepanelikumalt silmas teie Andrianovit.»

«Kas oled juba jõudnud temaga «komplimente» vahetada?»

«Jah. Kas ta rääkis sulle?»

«Seltsimehed rääkisid, komandörid.»

Viktor süvenes mõtteisse, vaikus. Jõime koos temaga kanget teed.

«Mulle näib, Sergei,» kõneles ta mõtlikult, «et komandörid, koosseisu määramisel oleks komandoosakond siiski pidanud arvestama üksuste komplekteerimisel psühholoogilisi momente. Mina näiteks oleksin nende asemel sellise Lagunov-Andrianovi kombinatsiooni suhtes teisiti toiminud...»

«Kas oleks juhtivate kaadrite osakond pidanud uurima sõjaväe administratsiooni, vaid psühholoogiat ja võib-olla omama midagi termomeetrite taolist sõprusvahekorra muutmiseks.»

«Ei, ma ei naljata, Sergei,» ütles Viktor rangelt. «Võib-olla ma ei osanud väljendada sulle oma mõtet. Lühidalt öeldes peaks olema veidi rohkem tõelisi inimesi. Ja sellises sõjas, nagu on sõda, peavad inimesed olema kristallpuhtad nii riigi kui ka partei ja iseenda ees.»

Ja siis saabus päev, millal harilik tulevahetus ja luureretked, mis olid meie lõigus kestnud kogu nädala, tuli asendada peatungiga.

Jälle pidi rünnatama kõrgendikku 142,2.

Atalgradlased palusid vaenlase neilt kõrgendikukestelt alla paisata ja hõivata tee, mis varustas vaenlase vägedegruppi paremal tiival.

Pärast ülesande arutelu pataljoni komandöri juures pöördusime meie, roodukomandörid ja meie asetäitjad poliitilisel alal, tagasi omade poole. Minu kõrval, iga hetk mind oma postolitaskuga riivates, sammus Andrianov. Täna oli ta sõnaaher. Teel komistas ta mitu korda. Juba nõupidamisel oli Andrianov istunud minule lähemale ja sosistanud, hingates mulle näkku piirituse lehma:

«Serjoga, hoia saba porgandina.»

Praegu, tähtsa lahingu eelõhtul, kus otsustati elu ja surma

küsimusi, kus võitlejad pidid nägema oma komandöri hingeliselt ja füüsiliselt täiesti tasakaalustatud seisukorras, selles tema käitumine mind hingepõhjani.

Püüdsin temaga mitte kõnelda, et kas või sellega avaldada oma põlgust tema vastu.

«Hee, vennas, noor oled,» noomis mind kapten hüvasti jätuks, «küllap harjud märjukesega sinagi. Kui sa oleksid sattunud korda kümme vaenlase rõngasse nagu mina, sa oleksid hakanud neelama lämmastikhapet...»

«Kuulge, seltsimees kapten, kas külgmised orientiirid aitavad teil hästi meelde?» küsisin ma, kartes, et tema peast tulduvad lahingülesande hoolika ettevalmistuse tulemused.

«Serjoga, minu pärast ära erutu: kapten Andrianov pole Suvorov ega Hannibal, kuid oma tööd ta tunneb. Mitte poolsentimeetri võrragi ei lange ma välja oma orientiiride kaja joontest... Sõda, vennas, on nagu kaardimäng. Leppime kokku, et me seitsmeteistkümne pealt enam juurde ei osta ja pea sellest kinni... Nägemiseni!... Ma helistan sulle, Serjoga. Julgustan... Hoia saba porgandinal!»

Lahkusime ühenduskäigu lahkemel. Ta läks oma poole oma fosforestseeruva noole järgi, mina — oma järgi.

Käisin oma roodu läbi. Unustasin ütlemata: polkovnik Gradovi korraldusel lubati «tuulte roosil» tulla koos minuga leitnantideks ülendatud, töötasid minu taibukad luurajad roodus.

Bahtiarov võttis vastu esimese rühma. Danka Zagoruiko kolmanda, vennad Gumenkod olid lahutatud — Vsevolod, pikakasvuline ja paindub nagu pajuviits, oli komandörika kappialastest kuulipilduritele, noortele poistele, kes poolelt sõnalt mõistsid oma komandöri-aasovlast. Kirill Gumenko palus enese määrata roodu miinipildujate juurde. Täitsin ta palve, vastutades tema eest polgu komandöri ees. Olin veendunud, et see lihastest punutud tugev mees sobib uuele teenistuskohale.

Esimese rühma asetuspaigas nägin ma võitlejaid, kes olid hulgana kogunenud kõhna ja pikakasvulise intendanditeenistuse kapteni, polgu finantsülevaataja ümber. Teenistusala üsnus ning rahutu, hoolikas iseloom olid toonud ta eesliinile. Võitlejaid kogunes murruna finantsülevaataja juurde, ainsa eesmärgiga: astuda võib-olla viimast korda ühendusse omastega. Ühed andsid talle ära raha, seda hoolikalt üle lugedes, teised andsid edasi kirju.

«Kas on selle matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Jah, on selles polgus kombeks.»

Lahkusime elatanud punaväelasele, kes kandis asjalikult kanda tõmmatud pilotkat ja hästi sobitatud kantud sinelit.

«Kas oli sulle tundud Jakuba, stavroopollane Nadežda?» küsisin ma. «Jah, sõduril olid suured lühikeste sõrmedega kämblad, mis olid tuttavad aksaiski adra käsipuudega ja osavad õigesti hoida kolmeharulist hangu ning oskuslikult lõpetama iga löögi. Sellised käed võtavad hästi pihku mullakäsi ja muljuvad seda, kontrollides niiskust ning pudedust. Raha oli neis kätes raha — kaks pungil pakki.

«Mida sa teed, Jakuba?» küsisin ma.

«Ametis oma säästude lugemisega, oli sõdur tabatud ootamata. Ta tahtis võtta valviseisangu ja raporteerida, kuid kassapööride järgi eraldatud raha segamini ajada.

«Vaja krossid ära anda, seltsimees komandör,» vastas Jakuba kohmetult.

«On sul neid siis nii palju, et nad taskut koormavad?»

«Ei,» süüdlaslik naeratus libises üle tema habemesse kasvanud näo ja kadus.

«Aga mis siis?»

«Kassalane on tugev, seltsimees komandör. Kui me tema peale läheme, hakkab üleni tuld puistama. Milleks krosse tuulde loopida... Perel oleks kahekordne kahju... Aga seltsimees finantsülem saadab kõik lahkelt ja korralikult sinna, kuhu vaja.»

«Kas sa siis ei mõtle lahingust tervena välja tulla?»

«Igaüks mõtleb välja tulla,» vastas Jakuba põiklevalt, pilades silmas sõdurit, kes väljaspool järjekorda oli trüginud finantsülevaataja juurde. Jakuba tõukas võitlejat rusikaga, millesse oli pigistatud raha. «Tõttab jumala juurde paradiisi... Kuidas iuhtub, seltsimees komandör.» Jakuba kõhkles kohmetult. «Teil vahest polegi sugulasi, seltsimees komandör?»

«Miks sa siis seda arvad, Jakuba?»

«Te ei kiriuta ei kirja ega testamenti, krosse ka ei anna ära. Pole, tähendab, kellele, seltsimees komandör.» Jakuba ei kannatanud välja, käratas ettepoole: «Nesterenko, olen sinu juures, vaat kus poetas enese borštši sisse sihuke juurvili...» ja liias, pöördudes minu poole: «Armastan, et igas asjas oleks kord.»

«Aga endas sa ei otsi korda, Jakuba.»
 Meie ümber kogunes jutlemisest huvitunud võitlejaid, see pani Jakuba kohmetama.
 «Kuidas nii, seltsimees komandör?»
 «Määrad enese enneaegu surmale.»
 «Mis tulema peab, sellest ei pääse, seltsimees komandör. Kui mängiksime kulli-kirja, oleks teine asi, aga nüüd on kõigest näha, et tuleb otse rünnak.»
 «Sa küsisid minult, miks ma ei kirjuta testamenti, ei anna ära raha, ei valmistu, tähendab, teise ilma minema? ...»
 «Oli niisugune küsimus ...»
 «Ma ei mõtle surema hakata, Jakuba.»
 «Kas teate võlusõna?»
 «Olen selles veendunud, et jään ellu ... isegi otserünnaku puhul.»
 «See võib ju nõnda olla, seltsimees komandör,» alustas Jakuba põiklevalt. «Teie — see on teine asi ...»
 «Miks «teine»?»
 «Roodu komandör pole ikkagi rühma komandör, seda enam pole ta reasõdur.»
 «Aga ma lähen rünnakule sinuga kõrvuti, Jakuba. Kas tahad? Või tahad, et lähen sinu ees? Esimene kuul on minu. Miks siis mina, kes ma lähen sinu ees, ei mõtle surmale, aga sina mõtled minu järel tulles hukkuda? Ei saa ju kuul omalt kahte inimest korraga läbi lüüa.»
 «Aga vahest neil leidub kaks kuuli, seltsimees komandör,» vastas naljaga Jakuba, kelle tuju oli lõplikult rikutud sellest, et järjekord oli kaotatud ja finantsosakonna ülem, kes tundis, et läheneb rünnaku aeg, püüdis lõpetada oma operatsiooni ning rutem tervete kontidega minema pääseda.
 Mulle meenus, et mu plaskus on viina, mida käskjalg oli igaks juhuks varunud.
 «Jakuba, joo me parem kumbki ühe lonksu,» tegin ma ettepaneku, «aga teised kaks lonksu võtame peale rünnakut.»
 Meie ümber kogunenud võitlejad elavnesid ja vahetasid omavahel naeratusi. Nesterenko müksas Jakubale külje pihta, kääksatas, kohendas vurrusid.
 Jakuba peitis raha taskusse, tema käed olid nüüd vabad.
 «Keegi ei teadnud, et teie joote, seltsimees leitnant.»
 «Aga vaat sinuga joon lonksu ... Krossid peida ära, Jakuba. Mine tea, tuleb ehk käsitsivõitlus. Tean juhtu, kus

... kus sa kas ühte võitlejat täägiga ja tabas rahataskut. Vast takistus rahadesse, ei liikunud paigastki ... Päästsid, mis inimese elu sellised paberid, Jakuba.»
 Jakuba oli jõudnud rüübata minu plaskust. Ta tundis end hämmastatult ja muheles.
 «Jakuba vanakuri neid krosse, seltsimees komandör,» ütles Jakuba hoopis teise häälega. «Paljuke neid krosse? Miljon või? Ja kui pistetakse tolle kõrgendikul surma — kas mul on sada aastat elada? ... peret aga aitab ... Te olete võib-olla kuulnud: enne sõda oli Stavropoli mail kuulus kolhoos «Uus Elu». Aga milleks te peaksite ära käima? Ja kes teid lasebki ette, seltsimees komandör?»
 Ma ei tahtnud surra. Mulle näis, et see oleks ülekohtune. Ma ei kujutlenud endale, et siin, tuldõhkuva Stalingradi all, talapõlises äikese-eelses vaikuses, lõpeb minu elutee. Ma ei tahtnud tingimata nägema steppi, nägema päikesetõusu kõrgendikul 142,2.
 Hakkasin väliraamatust väliettekande plangi. Sinna, kus seisid «saatekoht», ma kirjutasin: «Kõrgendiku 142,2 lähedal». Ja edasi: «Palun mind vastu võtta Üleliidulise Kommunistliku Bolševike Partei, Lenini-Stalini partei ridadesse. Töotan mehiselt täita oma kohust kodumaa ees. Kui mulle on määratud hukkuda lahingus, palun lugeda mind kommunistiks ...»
 Operatiivsest küljest täitis lahing kõrgendiku 142,2 pärast kõiki vaenlase kaitsest läbimurdmise funktsioone.
 Ülesande lahendamise pearaskus lasus jalaväel. Me pidime vastu ja peatamatult edasi liikuma ja võimalikult kiiremini astuma võitlusse vaenlase reservidega, mis asusid kaitse sügavuses.
 Otsekoheks nihutati suurtükiväe patareid ette. Seetõttu oli Nehhoda juba neljandat ööd-päeva minu lähedal. Me olime läbi uurinud lahtimineeritud läbikäigud, mida mööda jalaväelased pidid rünnakule minema, samuti ära märkinud vastuspunktid, teostanud hoolikat luuret.
 Polgu komandör püüdis polku hoolikalt ette valmistada. Esimese pealetungi ebaõnnestumine kõrgendikule 142,2 sundis hoolikalt uurima vaenlase kogu kindlustuste süsteemi, vaenlase jõude ning tulevahendeid ja võimalust tulevahenditega ning varudega manööverdamiseks.
 Lahingulise ettevalmistuse korraldamiseks oli polgu koman-

dör meid korduvalt viinud lähedasse tagalasse. Me valisime maastikulõigu, mis sarnanes selle lõiguga, kuhu me pidime peale tungima. Nii tekkis meie tagalas dubleeriv kõrgus 142,2 kogu vaenlase kaitsesüsteemiga, mille me pidime võitma. Siin me võtsime läbi pealetungilahingu taktika tugev lahingulaskmisega, juurdeantud ja toetavate tugevdamisvahendite — suurtükiväe ning tankide osavõtul.

Polgu komandör valvas selle järele, et jalavägi päästaks suurtükiväe tulevalli ülekandmist järgmisele joopele tormatisse vaenlase kaevikusse, et ei tekiks vahemikku, mida vaenlane tavaliselt kasutas varjenditeks väljumiseks ning marulise tule avamiseks meie lähenevate ahelikkude pihta. Selliste ohutuste vältimiseks töötati välja suurtükiväe ettevalmistava tehnograafik arvestusega, et vaenlasel oleks raske kindlaks määrata suurtükiväe ülekandmise aega. Me viimistlesime karsat rünnakut «hurraa»-hüüdeita, hüppega, mis ei ületanud viitkümmend meetrit meie lähteasendi tranšeedest vaenlase eelservani.

Erilist tähelepanu pühendati automaatrite hüppele, nende hoogsusele, nende oskusele lasta käiku käsigranaadid ja viivituseeta jõuda teise kaitsejoone tranšeedeni.

Luure kandis ette, et sakslased olid loonud miinivälja mitte ainult ees-, vaid ka tagapool oma esimest ning teist tranšeeleini. Sel viisil nad moodustasid midagi tranšeedevahelise eelmiinivälja taolist, mis raskendas hoogsat edasiliikumist kaitse sügavusse.

Vangivõetud rumeenia sapöörid selgitasid miiniväljade asukohti. Selleks et mitte loota ainult sapööridele — neid oli vähevõitu —, õpetasime oma võitlejaile lahtimineerimise võtteid.

Sõda nõudis suurt meisterlikkust. Vaprusest üksi ei piisanud. Ülemjuhatus nõudis vägede ja komandöride lahingulise väljaõppe täiustamist suuremal määral kui kunagi varem.

Kindral Šuvalov jälgis meie õpperünnakuid, sundis meid neid kordama ja vastas meie kurtmise peale: «Oli, sõdamehed, vanas armees üks staabikapten, kes vallutas manööveritel kakskümmend aastat ühte ja sama küngast ja eksis ühe kord».

Nelikümmend tanki «T-34» asusid lähteasendisse. Alles olid avatud luugid, et täita teraskarpe õhuga; tankistid pidid varsti lahingusse astuma. Nende masinad seisis muldpöid-

le, pannud oma suurtükkide terastorud maapinnale. Uraali jõel oli saanud lahinguväljale.

Ja kui hakkas mürisema teras, kui ta alustas kõnelust kahurite kaudu, kui hakkasid oigama mürsud, mis olid tulnud Siberi tehaseis, kui ilutulestikuna lendas õhku lõhkeaine, hakkasime meie rünnakule kõrgendiku 142,2 vastu.

Au sulle, töötav, suur rahvas! Au sulle, partei, kes sa hakkasid massid võitlusele kodumaa sõltumatuse eest!» Selle sõnaga ma tõstan roodu rünnakule.

Kahur jookseb ees. Kuid mina olen noorem ja möödunud aastast pea. Näen tema vöö vahele pandud hõlmadega sinelita. Ma jooksen kergelt riides, sinelita, püstol käes.

Hakkas silman Danka Zagoruikot. Tema rühm, mis tungis peale minust paremal, pidi astuma lahingusse koos kolmanda rooduga. Minust vasakul tungib peale Andrianov. Tema rood ründab keskel ja peab seni täpselt kinni orientiiride. Minu käsk komandöridele: «Võimalikult kiiremini kõrgendikule!» täidetakse täpselt. Me liigume kaetuina suurtükkide, tankisoomusest, Vsevolod Gumenko roodu kuulipildujast, üle meie peade lendavate Kirill Gumenko miinidest. Kõrge ja miine pilduv «nord-ost» teeb oma tööd korralikult.

Minu rood ründab tempot aeglustamata. Vaatan kella: me täidame täpselt tormijooksu arvestusi. Esimene ja kolmas rood jäävad meist maha. Nad ronivad tranšeedest välja pooltunnimutlise hilinemisega ega jõudnud järgneda suurtükiväe tulevalli. Meie jõudsime ette ning jäime üksi. Teine rood muutus äkki mingisuguse tahtmatult kujunenud kiilu terastükiks.

Nahtavasti oli Andrianov otsustanud mitte tõtata. Meile tõesti ootamatult heitis paremal tiival asetsev rood maha. Vaenlane avas suurtükiväe. Fašistide kavatsus oli ilmne — tungida sisse liitekohtadesse. See oli äraproovitud võtte kõrgendiku vastu suunatud rünnaku tõrjel, mis oli neile alati olnud edu. Täna ei andnud see võtte tulemusi: me ei aeglustanud rünnaku tempot ja hakkasime lähenema keskelt.

Sakslased hakkasid järk-järgult nihutama tulevalli, nähes ette minu roodu katmist. Tulevall lähenes. See oli tihe, marulise 88-millimeetriliste mürskude raju.

Mida teha?

Kas jätkata edasiliikumist oma orientiiride vahel? Need orientiirid on minu ees nagu planšetil. Kui palju kordi on

tulnud nende pärast pead murda! Makettidel ja õppemakettidel näis kõik olevat selge. Kui hästi kooskõlastatult nad olid roodud! Kui suurepäraselt, peaaegu täies pikkuses ja rünnakule madalakasvuline tugevate lihastega tõmmu Andrianov. Nüüd pole teda näha. Andrianov vedas alt. Andrianov hilines. Tulevall läheneb meile. Veel üks hetk — ja ta pühib ära minu roodu. Juba löid lõomama väiksemate kahurite kahvliplahvatused, mis märgistasid tule ülekande piiri.

Peab ruttama!

Annan käskluse astuda Andrianovi roodu orientiiridesse ja minna kõigest hoolimata oma sihi poole.

Rood põikab vasakule, just nagu tahaks ta ennast varjata suitsukattega — fugassmürsud tõstavad üles palju tolmu.

Vaenlane katab minu roodu endised orientiirid tulega ja muuda sihikut, sest tal ei ole suurtükiväe-vaatlust. Maapinnal libisedes jookseme tolmus ülespoole.

Automaaturid on jõudnud tankitõrje kraavini. Tumeda kõlaga, otsekui taoks keegi peopesaga vastu papist karp, lõhkevad granaadid. Ka meie tõuseme rinnatisele ning libistame endid alla.

Näen saksa ohvitseri. Ta istub kastil, jalad laiali. Tema kõrval seisab sanitar ning aitab ohvitseril siduda laia sidet ümber pea — see on verine. Nii ohvitser kui ka sanitar on tardunud liikumatusse poosi. Sanitaril on jäänud tegemata järjekordne keerd ümber komandöri pea, ohvitser aga, kes vististi on tahtnud kohendada sidet, on tardunud, hoides kätt üleval.

Mul pole aega tegelda vangidega.

Bahtiarov on minu lähedal. Tema jalad on kaetud tolmu, tema pluus on seljal kaelusest kuni vööni lõhki; palatatakse välja tema tellisevärvi kael ja sinine sporditrikoo.

Jooksen Bahtiarovi juurde. Käsin lühidalt: jõuda mööda kraavi kaitse peajooneni ning rünnata külielt. Uletänu usaldan Kimi taibukusele ja hoolikusele. Pöördun, et kontrollida rünnaku «majapidamist».

Saksa ohvitser on kastilt tõusmata haaranud granaadi, sanitar hoiab automaadi laadi juba vastu õlga.

Viskun kähku maha, sihin ning tulistan ohvitseri. Ta kukub selili. Sanitar sihib automaadiga. Tulistan sakslast kaks korda...

Jakuba, kes oli jälle sattunud minust ettepoole, tormas

...tõusmasse koos Bahtiarovi ja esimese ning teise rühma juhtidega.

Võtsin nüüd kõrgendikult 142,2 näha orgu, mis senini oli peidetud künka varjus, teed, mida mööda varustati rinnet, voore ja teel ja kõrget suitsupilve Stalingradi kohal.

Liigatusin higise seljaga vastu tranšee seina ja hakkasin tegema ettekannet.

Minu süda oli kuidagi loid, jalad värisesid, suu oli ära kuivanud. Kramplikult rasket püstolit hoidnud käsi oli väsinud, sõrmed ei kuulunud sõna. Ja siiski laulis miski piduliku muusika hingest ja kasvas vaimustus äsja saavutatud võidust.

Kõllegi jõhker kisa äratas mu sellest vaimustusest.

Minu ees seisis maruvihane Andrianov.

«Lõpuks ometi leidsin ma sinu, poisinolk!» karjus ta, pigistades rusikasse oma karvase käe.

«Ma ei mõista teid, seltsimees kapten.»

«Sina sundisid mind inimesi kaotama!» hakkas Andrianov rääkima. «Ettetükkija! Karjerist!»

«Mõelgetage, seltsimees kapten,» ütlesin ma, «miks te karjate sellisel silmapilgul?»

«Sina ronisid minu külgsuonte vahele ja mind kaeti tulega!»

«Ära jää maha,» ütlesin ähvardavalt ja lähenesin temale.

«Aga sina ära jookse ette.» Kapten astus sammu kõrvale, kohendas pluusi. «Kas sul siin,» ta tampis jalaga, «on meega midagi?»

Sina astusin ma temale veel lähemale ja ütlesin talle, vaevu tagasi hoides minus keemalöönud raevu:

«Ära sega mind täitmast lahingkäsku. Kas said aru?»

«Ma ei andesta sulle, Lagunov.»

«Ära sega mind, kapten Andrianov,» laususin ma, vaadates alniti talle silma.

Andrianov vastas mulle tigele pilguga, tahtis veel midagi öelda, heitis käega ja eemaldus kiiresti oma roodu poole.

Tundes talumatut väsimust istusin maha. Rõõmsana ja hevil tuli minu juurde roodu parteiorganisator Fedja Šapkin, oluline, tagasihoidlik noormees, endine Rostovi põllutööstuste tehase tööline. Fedja märkas minu näol verd.

«Mis sinuga on, Sergei?»

Fedja rebis katki individuaalpakendi, tegi mulle sideme.

«Kild on sind üsna sügavalt kriimustanud. Minu arvates sa pead viivitamatult minema sidumispunkti.»

«Ei... Täna ma positsioonilt ei lahku! Olukord võib muutuda keeruliseks.»

Tahtsin talle kohe samas jutustada tülist Andrianoviga. Ma võib-olla oleksingi Šapkiniga avameelselt kõnelnud, kuid tugev valu täitis mu pea otsekui tinaga. Ma ei suutnud keskenduda.

Jõudis tagasi virgats. Ta andis mulle pataljoni komandöri sedeli: «Täna, Lagunov». Ja allpool: «Helistas kindral ühineb».

Kolm päeva me kindlustusime kõrgendikul 142,2.

Kolmanda päeva õhtul pärast tormijooksu kutsuti mind parteibüroole, staapi, mis paiknes nõos Beketovka lähedal.

Läksin sinna suure ärevusega. Minu kõrval sammus Jakub, keda võitlejad olid volitanud tegema sisseoste sõjaväekaubastu välisosakonnas.

Alistudes võitmatule soovile sõbraga kohtuda põlkaas teel Nehhoda muldonni.

Leidsin Viktori «Krasnaja Zvezda'd» lugemas. Pannud ajalehe lauakesele, mis oli täis telefonide nahkkarpe, vidutas Viktor oma teravaid silmi.

«Andrianov on halb elukas. Ta on jõudnud sind laimata, kus vähegi võimalik,» ütles ta. «Näe, kaotasin Lagunovi sõja läbi viiskümmend inimest surnutena ja haavatutena.»

«Sõda on kaardimäng,» vastasin ma. «Leppisime kokku, et me seitsmeteistkümne pealt ei osta enam kaarte juurde ja sellest tuleb kinni pidada.»

«Ke'le aforismid need on? Andrianovi? Lõhnast tunnen, Viktor viskas ära tšuvjakid, tõmbas jalga kroonnahaal säärکید, peitis tripid korralikult säärtesse.»

«Ja kuhu sina kavatsed minna, Viktor?»

«Tulen sinuga.»

«Minu pärast?»

«Noh, olgu mitte sinu, vaid tõe pärast. Kui Andrianov kaitseb oma kaarditeooriat, tuleb loobuda igasugusest mõistlikust initsiatiivist. Paljugi mis on otsustatud lahingu eel! Lahing on ju kiiresti kulgev ning kiiresti muutuv toiming. Lahingus peab arvestama mitte ainult oma orientiire ja vaenlase kavatsusi. Kuigi sa otsustasid algul nii, kuid hiljem oli hädavajalik leida endas mehisust otsida kähku teine, õige lahendus, mis tulenes muutunud olukorrast ja mida õigustas lõppeesmärk. Aga milline on meie lõppeesmärk? Võit...

...sul ei tarvitse kellegi ees vabandada ja tunnistada, et sa oled oletatavais vigades. Esine kindlalt. Sa oledki juba võituma hakanud, sa mõtled juba: «Võib-olla ma ajasin kaardid segi, rikkusin pealetungi?» Kas sa mõtled...

...Püüa vastama jaatavalt. Kolm päeva kestnud mõtisklemine on mind tõepoolest kõigutanud.

...Ei meenutades rünnaku pilti: kuidas roodud jäid taha ja kaitsid maha, kuidas tankid läksid ette, kuidas kattesuur-... tulevall oli kaotatud, kuidas mulle lähenes vaenlase... mõtlesin ma: «Ei, ma ei võinud jätta tule alla oma...

...Andria juuresolek aitas mind oma õiguses kindlaks jääda ja maasi — tänu Viktorile! — leida õigustust oma tegudele. Läge ees, millest pidin üle astuma, tahtsin ma olla...

...Astusin muldonni, kuhu oli kogunenud pataljoni parteilased. Siin oli ka Andrianov. Ta kirjutas midagi, asetanud... põlvele. Minu ilmunisel ta ei tõstnud pead.

...Fedja Šapkin noogutas mulle sõbralikult ja punastas. Meie elatanud pataljoni komandöri kõrval nägin ma polkovnik Gradovi üllast hallikat pead. Kooli ülem silmitses mind sõbralikult, ütles midagi, kuid sõnu ma erutuse tõttu ei kuulnud.

...Kooli ülema viibimine parteibürool julgustas mind.

...Tõstnud pea kohale akumulaator-laua lambi, silmitses pataljoni komandör mind teraselt.

...«Heldeke,» ütles pataljoni komandör, «ta on ju haavatud! Lahage leitnandil ennast enne pesta. Inimene on ju lahingut... mitte tühja tööd teinud. Kas on tõsine haav, Lagunov?»

«Kriimustused.»

«Kriimustused!» torises pataljoni komandör, puhudes läbi varude. «Otsekui mingisugused Petšorinid!»

...Istusin pingile, võtsin peast pilotka. Minu kõrval, puudutades mind põlvega, istus Viktor. Läbi laudukse kostis meie vasakul kaldal, Volga-Ahtuba luhal töötava kaugelaskesuurtükkide tulistamise mürin.

...Šapkin, kes asendas viimases lahingus langenud sekretäri, tõusis laua taga püsti, avas büroo istungi, luges ette minu avalduse ja ütles:

«Nüüd aga tahame teada: kuidas sa pidasid oma lubadust täita mehiselt oma kohust kodumaa ees?»

Tõusin ja hakkasin ärevusest väriseva häälega jutustama, kuidas olin juhtinud roodu lahingus.

Nii polkovnik Gradov kui ka pataljoni komandör juhutasid mind mu esinemise ajal vahelehiüetega, kinnitavate ja noogutustega. Minu siiras, kuigi katkendlik jutustus äratas tõenäoliselt minu vastu poolehoidu ka enamikus parteilise liikmes.

Muidugi oleksin ma pidanud peatuma ja esinemise sellega lõpetama. Kuid ma märkasin minule suunatud Andrianovi halvustavat pilku, muigele virildunud huuli, kuulsin mingi sugust sõna, mis oli pillatud minu aadressil. Ma ei valitsenud ennast ja ütlesin õhinal välja kõik, mis kipitas minu südamel. Veri lõi mulle pähe.

Viktor tõmbas mind käest, püüdes peatada. Mitmevärvilised rõngad keerlesid minu silme ees, kõik vajus uttu.

«Aeti lõkkele,» ütles pataljoni komandör, «aeti lõkkele vaesekeste viha.»

«Ta on haavatud,» ütles Gradov rahutult, «näete, ta on haavatud.»

Šapkin lähenes mulle, võttis käest kinni.

«Sergei, sa oled haavatud, võib-olla lükkame asja edasi järgmise koosolekuni? Kas tunned ennast halvasti...»

Mulle anti vett.

«Palun sind mitte edasi lükata,» ütlesin ma. «Kui sa edasi lükkad, on mul palju halvem!»

Andrianov palus sõna.

«Ära katkesta teda,» sosistas mulle Viktor, «sa jahvataksid niigi kokku igasugust lora. Võta ennast kätte.»

Andrianov tõusis kohalt, vaatas ringi ja avas täiskirjutatud märkmiku.

Mulle jäi meelde see kokkukäänatud oranž märkmik ja kollakas pliiatsijupp, mida Andrianov oma rütmilise rahuliku kõne taktis aeg-ajalt veenmiseks vibutas.

Andrianov ei teinud mulle kordagi etteheiteid, ei tõstnud kordagi häält, kuid tema poolt öeldu valguses paistis minu käitumine poisikeseliku upsakusena. Ta kõneles minu distsiplineerimatusest, minu oskamatusest roodu juhtida.

«Olen äärmiselt imestunud,» lõpetas ta, «et meie toredate nõukogude võitlejate juhtimine usaldatakse jõmpsikate kätte,

et sõjaski mängitakse kurni... Inimese elu pole kurninui, seltsimehed. Teda ei tohi loopida vastu sead, olgu see mistahes mängufiguur. Sõda — see pole kaarlastus, kus on ainult sinu asi, kas ostad seitsmeteistkümne päeva järele ässa või jääd seitsmeteistkümmel peatuma...»

Viimast, eluga tutvudes, märkasin ma, kui veenvalt mõjuvaid sõnu, mis on suunatud oma isikliku vaenlase hävitamisele, formaalselt aga on rajatud parimaile soovidele ja vastase ja ühise eesmärgi suhtes.

Andrianovi järel võttis sõna Viktor. Ta juhtis rahulikult kapteni poolt minu pihta antud löögid. Kuulasin teravalt Viktori sõnu ja mulle näis, et tema väljendab just seda, mida ma ise mõtlesin, kuid ei osanud esitada.

Viktor kõneles väikeste üksustega peetava pealetungitaktika meetodikast, šabloonist ja initsiatiivist, kiirusest ja järjekordest, eesminejaist ja kõrvalepõiklejaist...

«Nüüd, tuleb välja, et kohut tuleb mõista minu üle!» ütles Viktor. «Haigelt pealt veeretatakse süü tervele!»

«Ootades minu seotud peale vastas Viktor:

«Just nimelt haigelt tervele.»

Kõik muigasid.

«Poisikesed!» hüüatas Andrianov.

Viktor muutus näost kahvatuks, pilutas silmi, hoidis vaevu tagasi.

«Ma ei soovitaks kellelgi nimetada poisikesteks Punaarmee rüürikomandöre, seltsimees Andrianov,» ütles Viktor iga sõna rõhutades. «Meie, samuti nagu teiegi, seltsimees kapten, juhime inimesi. Ja keegi ei tee meile kergendusi pärast.»

«Kui sa oleksid taldadega läänepiirilt siia põristanud, siis saaksid, mis on vastutus!» ütles Andrianov. «Olete alles vihe putru söönud.»

«Ka see pole põhjendus, kapten,» väitis Viktor rahulikult vastu. «Savoia Eugeni hobueesel läbis temaga koos kaks-kolme sõjaretke, kuid jäi ikkagi hobueesliks...»

Gradov kummardus pataljoni komandöri poole ja ütles:

«Meeles pidasid. Hobueesli nimetasin neile ainult möödaminnes...»

Mul ei olnud tarvis enda kaitseks välja astuda. Peale Nehoda kaitseksid mind polgu komandöri asetäitja rivi alal ja kolmanda roodu komandör.

Pataljoni komandör palus sõna ainult selleks, et teatada kõigile minu autasustamisest Punase Tähe ordeniga kõrgendiku 142,2 vallutamise eest ja järjekordse — vanemleitnandi auastme andmisest mulle.

See oli nagu lõppakordiks sellele imekaunile laulule, mille oli katkestanud kapten Andrianovi jõhker karjumine kõrgendikul 142,2.

Olin pisarateni liigutatud. Viktor ütles naljatleva ühe puhutusega:

«Pisarad hakkasid voolama sinu silmist ja veeresid, imama sinu sõjaväesärgi parkunud riidesse.»

Ma ei häbenenud oma pisaraid. Tiivustatud ja õnnelik sammusin ma sõjatopograafilise punkti 142,2 poole, kommunismi kõrgendiku poole — selle nime andsin talle oma muutunud —, sest siin muutusin ma kommunistiks ja sinägin ma tulevikku.

Kuues peatükk

ON VOLGAL KALJURAHN...

Pole midagi hullemat vaikusest, kui vahetatakse pataljoni ja koduseks muutunud kaevikuisse, kus sulle on tuttav iga küünarnuki poolt vajutatud lohuke, asuvad sõnatult ning tõimekalt teise polgu võitlejad, sina aga siirdud omadega puhkusele. Sõjast on võimatu välja puhata. Vabal ajal närib igatsus hinge veel tugevamini, tal pole siis otsa ega äärt... Kus on omaksed? Milliseid kannatusi elab üle ema? Kas ta on enam elus? Kuidas leppis õnnetusega isa? Kas ta jättis maha oma maa või võitleb sellel?

Meenub kõik: nii pargase «Meduus» hukkumine kui ka ema ahastav nutt, kes pärast vanema poja enneaegset surma järsku vananes. Silme ette ilmub purpurpunane loojak Musta kalju juures, vastu kaljusid taguvate lainete ja kirka kumedad löögid. Võitmatud on lapsepõlvemälestused vaikustundidel, kui oled jäänud üksi iseendaga.

Minu silme ees on koidutähe helesinine sätendav kivi. Madal udu, tõusnud Fanagoriikast, matab paplid, õunapuud, varjab ära Abadzehhi seljandiku. Kaste katab halli rõskuse rohku, mis kooldub raskuse all. Puukonn trillerdab kinnalt, ja nagu temale vastuseks ragistab ritsikas.

Seljandikule liibunud majade juures aga lākastavad äärmiselt hõukumisest kaukaasia lambakoerad, kes on haistnud lõhna lähenumist.

Varsti ilmuvad joogikohta viival rajal nähtavale kaitsepiiride pödrad. Märganud karu jälgi, hüppavad nad neist kiirelt üle, ise ilusad, peenejalgsed, haraliste sarvedega.

Kuulid peakull aimab hommiku lähenumist. Kuulen, kuidas kullub ja lagistab naerda. Meeletus hirmus, nagu jubedast hirmunenud ärganud, karjatab siniraag...

Minu ees sammub toimekalt Jakuba, võtnud peast pilotka ja pannud sinelihõlmad põõna vahele. Näen tema sügavaist silmadest soonistatud tugevat kaela ja nädalase hariasega kinnitatud kaelalt. Uhkelt kannab oma suurt pead Bahtiarov. Taaspool kuulen kuulipilduja rataste kõminat. Sõdurid haavad kuulipildujad kätele, et ületada vihmaveelompe.

Mida kaugemale nõkku, tagalasse, seda jutukamad on inimesed. Nad on rõõmsad, et on tänaseks pääsenud surmast.

Kadeetan Jakubat: eile ulatas kirjakandja talle väikese ümbriku, mis oli pakkimispaberist kokku kleebitud. Jakuba ütles: «Pole naiselt... Küllap vist jälle ületasid midagi kolhoosis. Annavad aru...»

Naiselt saab Jakuba kirju kolmnurkseis ümbrikes. Naine kirjutab Jakubale selge käekirjaga, ümardades iga tähte. Ta on lõpetanud mittetäieliku keskkooli, töötab lülivanemana, ja kolhoosis, andes Jakubale aru, jutustab üksikasjaliselt tema «sõdurinaise» töökangelastegudest Grebenski külas, Tereki seljandikujooksul.

Jakuba on võtnud nõuks alustada pesu pesemist ja laskumist Volga kaldale mööda allatulistatud saksa lennuki duuri alumiiniumi. Temaga on ühinenud veel teisi võitlejaid, et peata maha kaevikuhigi laigud; siin on naljahambad-kaspiaslased, Hadži Murati järeltulijad ja abhaaslane, kes nukralt vaatleb sogast, naftakorraga kaetud suure vene jõe vett.

Me istume Viktoriga Volga ääres, mängime «turakat». Pakkude, võidunud kaartide mõttetu ja hasardita loopimine meeldib varsti. Vaatame taevasse — ujub rebenenud pilveke, mida ajab siia Moskva jahe tuul. Meist vasakul, «Barrikadi» tehase juures püüab «Junkersite» kuuik tabada märki. Teda rünnatakse: mõirgavad Jakovlevi hävitajad. Jakovlevlaste eskadrill mängib uljalt «Junkersitega». Taoti kaob

«pistrik» Stalingradi suitsupilvedesse, ja siis mõtled ära sega: «Ega ta kerged tiivad ometi kõrvetada saanud?»

«Mulle näib vahel, Serjoga, et kõik on unenägu,» kõneleb Viktor tõsiselt, krimpsutades kannatajalikult nägu. «Siis aga prahvatab sinu kohal maa, laest hakkab pudenema, ja siis mõistad, et kõik on ilmsi...»

Viktor nagu loeks mu mõtteid.

«Vahel ei suuda uskuda, Viktor. Jään sageli mõttesse. Mõtlen ja mõtlen: see on ju ometi sõda! Sõda! Kunagi nägin seda ainult kinos või jutustas sellest isa. Aga nüüd on silmas ees surm, hauad, meie kodukohad on okupeeritud... Ja me mõlemad nuusutame Stalingradi steppides puju, hingame sinu kärtsahaisu ning laipade lehka. Ja tead, Viktor, tahaks nagu tunda jälle emalikku hellitust. Sa ei naera?»

«Ei... ei naera... kõnele.»

«Kas saab edasi anda oma elamusi?... Ja siis hakkab keema selline viha. Kes, kes on süüdi? Võtad snaiiperipähi, heidad varitsema ja äkki märkad teda! Ühele annad pilu, aga maa alt ronib veel teisi. Kui palju neid on?»

«Kas sa salajas... oled nutnud?» küsis Viktor minu poole häälega.

«Mina?»

«Ära ainult salga, Sergei. Kas oled nutnud?»

«Jah. Ainult omaette. Aga kui kõrval oli kuulda kaa või ainult tasast kahinat, kuivasid silmad kohe ära...»

«Ka minuga on seda juhtunud...»

«Kuid siis ma ei märganudki... Usud sa mind? Ei tundnud pisaraid. Tundes rünnaku ajal haavatud peast jookavat verd, otsustasin, et see on high... high valgub ju tihtilugu silmi, küllap sellepärast...»

«Küllap vist.»

Viktor istus, hoides kätega kinni põlvede ümbert, mis olid võidunud alalisest pugemisest läbi patareivarjendi kitsa roni augu.

Volgal triivis siis palju rususid: põlenud laudu ja puuvilla, tselluloidist nukke; sealsamas ilmub äkki kuskilt vee pinnale ülespidi jalgadega tool, temale aga jõuab järele kast või hiiglasuure viinalähkriga sarnanev tursunud lehmakorjus, vilksatab lainetes punaväelase pilotka, ärarebitud sinelivarrus, kas poliitjuhi tähega või näoga põhjasügavuste poole pöördunud saksa grenaderi laip.

Volga veeretab meist mööda oma laineid Ahtuba luha lähedal, selle taga on stepid ja sajandite tuha alla maetud mongolite lossid, kes olid otsustanud just siia püsivalt asustatud maailma stepipealinna lossid.

Minu võitlejad on märganud midagi musta, mis ujub jõel. Jakuba kätte on siginenud pootshaak. Samasuguse pootshaagiga, ainult veidi pikemaga, on relvastatud ka Bahtiarov. Kaks dagestanlast jooksevad piki kallast, et püüda jõelt pärivett ujuv tünn. Jah, see on tünn, ja mitte tühi. Tünn uhas temast üle. Tünn ujub, välgutades põhjal kaubamärki ja raudvitsu.

«Visake pealtpoolt sisse, seltsimees leitnant!» kuulduv hoo- ja tünni Jakuba häälel.

Bahtiarov on sidunud köie ümber tuletõrjepootshaagi ja viskab seda nagu harpuuni. Pootshaak kukub sihini jõud- mata, veeplisku laiuli pritsides vette. Tünn pöörab laisalt ümber, samuti märgistatud põhja üles ja jätkab oma teed.

«Ära raisake jõudu, poisid! Laine uhub ta kaldale!» hüüab keegi kriiskava häälega.

«Kuid kellele?» karjub Jakuba süngelt.

Ta jookseb paljaste jalgadega kiirelt sibades, tõmbab käsi seljast pluusi koos pesuga, viskab selle oma sõbra, süngelt Artjuhhini kätte. Ainult hetk peatust.

«Valva, Artjuhhin!» karjub ta valjusti, «Pluusil on medal ja pükates — tuhat ükssada kolmkümmend.» Jakuba tammub kohal, siputab nagu kukk jalgu, kavatsedes sukelduda vette.

«Vaata ette, seal ligidal on uppunud «messer»!» karjuvad talle sagimisest juurdemeelitatud seniitkahurimehed.

«Lõõd kolu lõhki! Sinna sukeldus «messer»!»

Jakuba on juba vees. Tema arvestused püüda tünn kinni madalas vees ei osutunud õigeks. Jakuba ujub, töötades kiiresti oma tugevate kätega. On näha, kuidas lihased tema seljal ja küünarvartel märglevad. Keha on Jakubal täiesti valge. Mustad on ainult käelabad, nägu ja kael. Siit näib, nagu ujaks Jakuba kinnastes. Nüüd ta laksutab käega tünni põhjale. Jakuba juhhib rinnaga saaki kalda poole. Artjuhhin tahab visata köieotsa. Jakuba on juba leetseljakul, peab tünni kinni.

«Lõksu! langesid, kana!» karjub ta kiunuvalt.

Dagestanlased karjuvad midagi kurguhäälel Jakubale.

Bahtiarov roobib pootshaagiga, aitab Jakubal saagi välja

tõmmata. Jooksevad kokku võitlejad meie polgust ja senilased ning Vaikse ookeani madrused, kes seni uurisid veski löövi all «jalaväe samovari» — miinipildujat.

Poole tunni pärast tuleb lõbus Bahtiarov meie juurde ühes Kamakas sõrmejälgi täis võid lamab tema peopesadel.

«Tünn võid!» bassitab Bahtiarov. «Kalaõnn puhkeajal ahl!»

«Kim, vaata, et tarbetult ei raisataks,» ütlen mina.

«Jakubalt ei jõua välja manguda.» Bahtiarov naerab, ütleb katelokid võiga. «Ka teile toome patareisse,» lausub ta pöördudes Nehhoda poole.

«Hüva, Bahtiarov. Küllap ma veel toetan teid tulega rohkem kui üks kord.»

Juhtum tunniga hajutab meie halvad mõtted. Või õlgemüüjad nad on uuesti alla surutud, peitu pugenud hinge salaurkaisse.

Stalingradi alt puhkusele tulnud laskurpolk asub muhkonid. Näen noori võitlejaid savi ning tahmaga määrduvusirvies; sinelirullid meenutavad mulle äsja püütud tünnvitsu. Inimesed naeratlevad närviliselt, suitsetavad õhul küsitlevad naabreid, kuidas nende juures on. Lasknud lõdvavööd ja võtnud maha pluusid, laotavad nad sinelid laiali, et soojendada end kasina septembripäikese paistel.

Aeglaselt, nagu rööpauid nuusutades roomab soomusrong. Alles äsja toetas ta rinnet kõigist suurtükkidest. Soomusel on mõlke, pallastiplatvormidel lamavad haavatud; et mitte teha ülekäike, toimetatakse nad õhtul kiiresti teisele poole, Volga vasakule kaldale, kus paistab haljendavate puudega luht.

Võitlejad Stalingradi polgust on kogunenud kahe bakaani ümber. Populaarse laulu sõnad kanduvad meieni. Me teadsime seni ainult kahte esimest salmi laulust, mille on toonud siia kindral Tšukovi 62. armee sõdurid. Viktor võtab välja välimärkmiku.

«Sa pea meeles teised read, mina võtan kaks esimest,» ütleb ta.

Laul algas valjuhäälelise duetiga, millele üksmeelse korina hakkasid kaasa laulma sajad hääled. Seda laulu laulsid inimesed, kes olid äsja tulnud lahinguliinilt, ja nad laulsid seda kord nagu ülevat ning kohutavat hünni, kord nagu kuribuse laulu, kord nagu laulu suurest rõõmust ja usust võidusse. Sellised laulud on südamele armsad.

Volgal kalju on seal,
teraskantsid ta peal,
mis me vaprustest siia on kantud.
Kogu maailm ju teab,
lugu kindlusest peab,
mille nimeks on Stalingrad antud.

Kõrgel kaljude peal,
võitluspostidel seal
kaitsel seisavad Stalini kotkad.
Vaenujõuk rindel taas,
kuid ei iialgi saa
Volga kaljule nad, kus on kotkad.

Mürsud lendavad siin,
kahjutule laviin,
Volga — emake tumeneb üha.
Püsib kuid Stalingrad,
vaprad siin seisavad
asja eest, mis on õige ja püha.

Võitlussuitsude sees
seisis surm silme ees,
siiski vaenlane tagasi aeti.
Verd siin uhtusid veel
Volga tumedad veed,
siis kui sõprasid hauata maeti.

Aastaid hulk mööda läeb,
rahval meelest ei läe,
kuidas Volgal kord lahinguid löödi;
kuidas unetuil õil
vaenlast tagasi löid
need, kes kaitsesid suurt Stalingradi.

Laulu sõnadest ja äsja üleelatust erutatud võitlejad pöördusid nagu käskluse peale Volga poole.

Hei, sa Volga, su veed —
võimsad, sügavad need,
palju lahinguid üle sust käinud,
aga iialgi veel

säärast võitlust kui see
pole keegi su kallastel näinud.

Laul kõlas nagu töötus ja ajaloolise lahingu sõdurite mehed
sed näod helkisid kindlas usus.

Kui kord saabub me võit,
löödud vaenlased kõik,
päikse naeratust ümber nii palju,
laul las kõlab meil siis,
vägev pidulik viis
Stalingradist, sest terasest kaljust.

Teisel päeval pärast Viktoriga kohtumist sain ma veel
Iljalt kirja.

Minu rõõmul polnud piire. Ta ei võinud nimetada oma
tankipolgu lahingutegevuse kohta. Ent sõjamehe alateadvu-
ses on tunne, mis rea teisejärgulise tähtsusega vihjete najal
võib ära öelda väeosa täpse aadressi.

Ma ei kahelnud selles, et Ilja viibib Stalingradi piirkonnas.

Nüüd ma ei suutnud ühtegi tanki üksikõikselt mööda lasta.
Silmitsesin neid tähelepanelikult lootuses, et mu vaist mulla
ütleb, kas Ilja on seal? Kui meile saadeti tanke toetusena,
küsitlesin ma tankiste. Jah, Ilja viibis siin, Stalingradi all.
Ilja'd tundsid paljud... Tema polk paiknes Volga taga-
formeerus ümber, sai täiendusi, valmistus ette. Teine kü-
Iljuškalt oli täis pealetungivaimu. «Läheme lahingusse lootu-
sega, et purustame jultunud vaenlase».

Nüüd ma ei jätnud järele vaatamata ühtegi vigastatud
tanki. Sageli, avastades seal tundmatuseni põlenud tankiste,
kontrollisin ma langenute dokumente. Ja alati värises mu
süda: «Aga kui see on tema, Ilja...»

Vahel tõid mulle tankistide dokumente luureretkesalkade
luurajad. Ei, Ilja'd hoidis saatus.

Ilja küsis oma kirjas minult teateid meie vanemate saatuse
kohta. Ma ei saanud teda millegagi rahustada. Teadsin, et
lahinguid peetakse mäekurudes, meie staniitsa rajoonis, Fana-
goriika ülemjooksul, kus jõgi poolitas sakslaste ja ranniku
lähiseid kaitsvate nõukogude vägede positsioone.

... Lühike puhkus oli lõppenud. Meile saadeti täiendus.
Paljud olid välja registreeritud haiglast. Need olid kogenud

haigused, kes olid kaitsnud Leningradi, pidanud lahinguid
Volga soodes, Moskva ja Rostovi all.

Ühte võitlejate hulgas oli mehi, kellele ma oleksin kõlva-
sti vajaks. Märkasin — mind vaadeldakse imestusega:
«Kas sa komandör. Kuidas on?» Aituma minu vanadele lahin-
gudele. Nad hoidsid ülal minu autoriteeti, kiitsid.

Minu juurde tuli Jakuba, et selgitada küsimus: «Kas
Stalingradi all on inglise vägesid?»

Jakuba hoidis käes naise kirja ja vaatas mind vastust
ootades oma kavalate silmadega.

«Oled sa inglasi Stalingradi all näinud?»

«Ei. Milleks nad peaksidki siin olema? See oleks ju meile
kasulik.»

«Ja mina mõtlesin nii, Jakuba.»

«Aga vahest nad on Volga taga? Tulid üle Kaspia Pär-
ajast Gurjevi kaudu.»

«Kust sa seda võtsid?» küsisin ma imestunult. «On näi-
datud isegi liiklustee?»

«Kodurahvas kirjutab. Sakslane on visanud staniitsale,
Fankile, lendlehti, seltsimees vanemleitnant.»

«Kas siis sakslaste lendlehti usub? Nad on ometi meie
vaenlased. Häda sunnib neid kirjutama igasugust loba. Pea-
tame nad, peksame läbi, vaat hakkavadki ennast õigus-
tama.»

«Mina mõtlen samuti, aga näe, kolhoosist päritakse järele.»

«Aga kuidas naine teada sai, et sa just Stalingradi all
olud? Kirjutasid talle?»

«Ei. Kes seda tohib?»

«Aga kuidas siis?»

«Lihtsalt, seltsimees vanemleitnant,» vastas Jakuba muhel-
da, «oletamisi».

«Kuidas ta võis seda aimata?»

«Lihtsal viisil. Mõttega. Kuigi ma veel midagi ei tea, kuid
sain öelda täpselt: meie roodule on tulnud käsk minna ees-
linnale.»

«Kust sa seda tead, Jakuba? Kes ütles?»

«Kes ütles? Ise aiman.»

«Kuidaviisi sa siis aimad, Jakuba?»

«Aga sedasi, et te olete vahetanud kroomnahast saabaste
sellele juttunahksed — esiteks...»

«Ja teiseks?»

«Ja teiseks? Loobite liigseid pabereid taskutest välja. Täna... Kui juhtub mingi õnnetus, milleks lasta alla lastel irvitada meie mõtete ja murede üle. Mina kah ei saa endaga ühtegi kirja eesliinile. Medali puhastan läikima, võtan krossid... ja see on kõik...»

«Aga misjaoks raha?»

«Pärast seda juhtumist, seltsimees vanemleitnant. Pärast kõnelust teiega kõrgendiku 142,2 ees. Juhtub suskama ühe giga — ja krossidesse.» Jakuba pilgutas mulle silma ja hakkas naerma. «Lubate minna, seltsimees vanemleitnant?»

«Mine, Jakuba. Puhasta medal läikima, loobi liigsed paberid taskust välja. Tunni aja pärast läheme sinna...»

«Just nii!»

Et mitte end korrata, ei hakka ma kirjeldama veel üht lahingut. Võib-olla arvas vaenlane, et vahetuseks on tulnud vähem vastupidavad üksused, võib-olla katsus maikuu Kubaanis — Stavroopolimail viibinud Manstein juba sinu tule ning metalliga kobada Stalingradi «katla» seinu.

Asunud koidu eel eesliinile, pidasime õhtuni vastu kuuks suurele, suurtüki- ning lennuväest toetatud rünnakule. Mina rood kandis temale enneolematuid kaotusi — enam kui kaks kümmend protsenti koosseisust. Kogu päeva jooksul ei saanud me ivakestki hamba alla.

Sakslased suutsid tungida kiiluna meie positsioonidesse Andrianovi roodu lõigus, mis asus arbuusiväljal. Purukslõhestatud valgekoorelised arbuusid punasid jalge all. Arbuusiväljal olid kaevunud maasse saksa jalaväe ründerühmad. Andrianovi muutus närviliseks vaenlase sellise lähedase naabruse tõttu. Ta helistas mulle. Tema kuiva hääletooni, mida ta tavatses kasutada teenistusalasest kõnelustes minuga, oli täna poetanud ärev-paluvaid intonatsioone. Mõistsin kapten Andrianovi seisukorda ja ergutasin teda kogu roodu nimel: alt me ei saa võtame löögi vastu seltsimehelikult, nagu see on sünnis stalingradlastele. Solvangute asjus õiendame arved pärast võitu.

Ma ei võinud isiklikke vahetusi teenistusalasest pinnalt üle kanda. Mulle näib, et kollektiivis pole inimest, kes vääriks enam põlastust kui see, kes õiendab isiklikke arveid.

Fedja Šapkin, kes kuulis minu kõnelust kapten Andrianoviga, kiitis minu poolt öeldu sõnatult heaks. Olin õppinud teda silmadest mõistma.

Õösel tungisid sakslased harva peale. Nad kartsid meie

Teinud vajalikud korraldused, siirdusin ringkäigule. Nad olid endid selle päeva jooksul tugevasti ära kurnanud. Minuga polnud võimalik enam kindlaks teha, et nad olid tõesti puhkusel. Nad olid jälle võtnud kaevikusõduri ilme. Nad juhtisid välja haavatuid. Vanemad polnud jõudnud haavatuid kohale toimetada. Elatanud mees uhiuues, pisut väsinud sinelis, uue võõrihmaga ja uutest saviga määrdunud sõjaseidemeis tervitas mind mornilt.

Peatusin, vastasin tervitusele. Võitleja vaatas mind silmi kaitseamata. Tema sügavale aukuvajunud silmade tuhm helk ei valgendanud midagi. Tõstnud loiult kõhna käe tõrvajälgedega peopesal, äigas sõdur midagi põselt, langetas silmad, jätkas läbi.

«Mis on, isa? Miks sa pea norgu oled lasknud?» küsisin

«Mees naeratas pisut ja pööras väsinult ning laisalt silmad minust vigastatud kaeviku sisemise lõigu poole. Polnud veel jõudnud kohendada rinnatist, auku ääreni täis ajada, polnud jõudnud kinni tallata surma jälgi.

«Miks oled sa nukraks jäänud?» kordasin oma küsimust.

«Mis siis ikka, seltsimees komandör,» vastas ta poole häälega, «kakleme, teate... alles hiljuti tulin haiglast. Päev otsa pole midagi sünninud... Haiglas võib-olla võõrdusin... seal on teinud...»

«Kõht nõuab oma osa?»

«Muidugi, seltsimees komandör.» Taas libises loid naerata üle tema näo. «Milleks kõlbab ärakurnatud inimene. Jätku läheb jälle lahti?»

«Ei sakslane öösel alusta. Kui aga alustab, siis võtame vastu. Võtame ju vastu?»

«Väsinud inimene tahab puhata, seltsimees vanemleitnant.»

Mind hakkas ärritama tema peataolek ühestainsast lahingupäevast. Ent sõdur oli minust kaks korda vanem. Ei tahtnud teda solvata.

«Pole viga. Kohe tuuakse sooja toitu.» Ulatasin talle välipudeli. «Võta, joo, isa.»

Võitleja võttis pudeli, jõi mõned lonksud, kortsulise naha all hakkas liikuma esiletungiv kõrisõlm. Ta andis mulle välipudeli tagasi ja tänas.

Palusin sidemehelt paki püreed, võtsin sellel paberi ümbert ära, ulatasin sõdurile.

«Hammusta kõrvale.»

«Mis te nüüd!» Sõdur muutus näost. «Ega ma selle pärast... Võite minust veel halvasti mõelda, seltsimees komandör. Ma sain Moskva all kaks korda haavata.»

«Söö, söö, kulla sõber. Mul on veel.»

Võitleja võttis pakutu.

«Täna, seltsimees vanemleitnant. Kui haiglas poleks harjutatud...»

«Harjud, kulla sõber,» ütlesin ma. «Stalingradi eeslinn elame ainult öösel. Öösel võtame hommikueinet, sööme lõunat ja õhtust. Päeval kukume vaenlasega vaheldumisi. Tema laulab ku-ku ja meie kah ku-ku...»

Võitleja sõi aplalt. Toidust kiiresti jagu saanud, vaatas ta mind kohmetuse ja tänuga.

Jakuba seisis minu ees valviseisangus. Ma ei märganud tema näol väsimuse jälgi pärast tänast hirmsat võitlust, kus meil tuli vastu pidada kuuele vasturünnakule, mida toetasid õhust «Heinkelid», «Junkersid» ja «Messerschmittid».

«Kuidas käsi käib, Jakuba?»

«Ilma inglismannitagi saime hakkama, seltsimees komandör,» vastas Jakuba lõbusalt, ajanud enda sirgu kõigi sõdurite reeglite kohaselt. «Ainult et surnud lehkavad, seltsimees komandör. Fritsud... Vahest pöörduda nende poole raadio kaudu, ehk koristavad ära?...»

«Seda ei tohi, Jakuba.»

«Kahju. Mihukese arbuusivälja panid sõnnikut täis! Imestan ega mõista, kas on päris arbuus või see arbuus, mida fritsud oma õlgadel kannavad.»

«Nagu näha, oled sõjakas meeleolus.»

«Ega me seda esmakordselt läbi tee, seltsimees komandör? Peab ju kuidagi välja rabelema.»

«Mõjuta teisi, hoia meeleolu üleval. Moon veetakse kohale, padrunid tuuakse, aga meeleolu, kõige tähtsam on meeleolu.»

«Meeleolu jätkub, seltsimees komandör,» ütles Jakuba tõsiselt, vastutustundega. «Ma leppisin rühma komandöriga kokku: või, mille me Volgast püüdsime, jagame vanadele sõduritele ja täiendusele...»

«Õige, Jakuba. Ainult ärge jagunege vanadeks sõduriteks ja täienduseks. Ka nemad on juba jõudnud sõdida. Moskva all ja Leningradi all ning mujal.»

Meie rühmas on tubli seersant, moldaavlane Mossei Suhhomlin. Oli Leningradi all. Kui ta hakkab Leningradist tagasi, lööb selg külmaks. Terve kuu ilma ivakeseta.

Mihukesi koledusi seal oli, seltsimees komandör! Jakuba kummardus minu poole ja lausus poolsosinal: «Näete, see on Mossei Suhhomlin. Vaadake, kuidas mehed tema ümber on kogunenud...»

Jakuba talutas, tõmbas minu sõna tõsisest mõttest kättpidi tagasi ja piiranud inimsalga juurde.

«Mihukesi tähelepanelikult seersandi nägu. Kus ma teda näinud olen? Kus olen kuulnud seda korrapärast, venitat, pisut kurguhäälset kõnelemisviisi...»

Aga see on ju seesama moldaavlane, kes meie pere kummardas üle mäeaheliku vedas!

Jah... See oli tema, mees, kes otsis teed ellu. Mulle meenus, kuidas ta lõkke ääres istudes minu isalt küsis: «Kes muudab elu? Kommuunid?» Ja isa uhke vastus: «Kolme.»

See seersant oli minule kõige kallimaks inimeseks: tema meenuti ju hästi minu vanemaid. Temaga kõneles minu seltsimees, et alati alati noor ja tugev isa, kui me mägedes ööbisime. Temaga kõneles minu ema, kellel siis olid lõbusad, armsad talutööd silmad.

Ja siis sai mulle osaks saata rindel seltsimees Stalinit,» ütles Suhhomlin tasase häälega. «Seltsimees Stalin käis meiega kaevikuid, mööda soid, oli eesmistel positsioonidel. Meie, et sakslane meie rahvast ei murra. See on sula tõsi,» ütles Suhhomlin kindlalt, «sula tõsi.»

Kõnelusse segas end noor sõdur, kes hakkas ägedalt rääkima, rõhutades seejuures «o»-häälikut:

«Aga kas olete kuulnud, et Moskvast oli Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul metroos, «Majakovski» jaamas koosolek? Seal esines seltsimees Stalin ning kõneles rahvaga. Ja raadio kandis maa alt laiali tema sõnad. Teie kõik teate selle sõnu... Siis sõideti koosolekule rongides. Ma ise ehitasin «Majakovski» jaama, olin seinakatja. Minule pole suuremat au: minu jaamas esines seltsimees Stalin ise.»

Nuort katkestas ilmselt tööliste hulgast pärinev elatanud sõdur:

«Aga mida ta ütles hiljem paraadil? Sakslane on ümberlõigatud, vaatab teine kiikriga, aga seltsimees Stalin vastab talle:»

roostes on sinu masin... Aastaks jätkub, aga siia põlvad tugilaagrid läbi...»

«Egas seltsimees Stalin ometi nõnda kõnelnud!» ühka kauge Umani elatanud kolhoosnik rangelt.

«Aga mina räägin nii, kuidas mõistan. Olen motorist.»

«Motorist!» vangutas Jakuba etteheitvalt pead, pööras minu poole oma laitust väljendava näo. «Oh neid motorist!...» «Tugilaagrid.»

«Igaüks mõistab seltsimees Stalinit vastavalt,» ütles Ah homlin veendunult.

«Vastavalt?»

«Vastavalt oma elule. Kohandab teda oma elule, oma elukutsele, oma lihastele — nii mõistan mina...»

«Eks sa siis nii padranudki,» nõustus rahustatult kolhoosnik Umanimailt, «aga muidu «tugilaager, tugilaager»...»

Seitsmes peatükk

VIKTORI SURM

Kui inimese nõrk mõistus teaks kas või kakskümmend neli tundi ette, mis juhtub tema enda ja tema lähedastega! Kui palju suuri, ennastohverdavaid kanglastegusid lisanduks siis inimhinge suuruse kroonikasse! Kas poleks ma oma kehaga varianud oma sõpra Vitja Nehhodat, lapaepõlve mänguseltsilist ja noorpõlve kannatuste eakaaslast?

Arbuusiväljadel lamasid alles valgeküljelised arbuusid, veel polnud närtsinud nende lõigatud pealsed, alles õitsesid kroonohakate vabarnapunased turbanid, kuid mesilased ei kogunud enam lõhnavat mett, sest sõda oli kogu ümbruskonnas mesilased hävitanud.

Minu ees lamab viimane, naljatlev sedel Viktorilt: «Ah, kui saaks elada seni, kui naitun ma!» Minu laual on foto ajast, kui me koolipõlves tegime retke Džubgule, ja Viktori parteipileti ülesvõttest suurendatud rinnapilt tähelepanelike tarkade, trotslike silmadega. Tema huuled on kõvasti kokku pigistatud — kunagi enam ei lausu nad ainsatki sõna. Ühka tema iulge rinna on õlarihm ja lõkmeil kaks kuupi.

Minu oivaline sõber! Milliste sõnadega saab enese tühiaks nutta mu hing, mis on rabatud sinu surmast? Kuivõrd ahel

itud on inimese keel, kui vähe on talle antud sõnu rõõmuks ja veel vähem — mureks.

Kahuri mürsk sattus patareile, kus oli komandöriks Viktor. Haavakilpi, löikas ära panoraami ja haavas patarei komandöri Viktor Nehhodat surmavalt rinda ning kõhtu.

Ma surma varjati minu eest kuni õo saabumiseni. Ja siis, tulnud pärast viimast edukalt tagasilöödud rünnaku muldonni, kuulsin, et mind kutsub välja polgu komandör. Viimast polkovnik helistab oma telefonil ainult erandlikel juhtudel. Tavaliselt võttis ta meiega ühenduse pataljoni komandöri kaudu.

Läksin muldonni, aimates mingisugust õnnetust. Istusin.

Telefonist ulatas mulle kuuldetoru.

Polgu komandör, seltsimees vanemleitnant.»

Ma ei suutnud tõsta kätt ja vaatasin tardunud pilgul toru. Sellest kostis korinat.

«Võtke toru, teid kutsub välja polgu komandör,» kordas telefonist.

Pingutan ennast, ja toru on mul käes. Polkovnik Medõntsev ütleb mulle:

«Berjoža...» Ja vaikib. Nii juhtub siis, kui temas ärkavad isalikud tunded, kui me pole temale enam alluvad, kellelt peab rangelt nõudma vande täitmist, vaid poisid, tema enda lapsed.

Ma ei kuule, ei mõista trööstisõnu. Kuulen ainult ühte... Aga ühka kõmab nagu kirikukell: Viktoriga on midagi juhtunud. Aga mis nimelt, mis? Toru ümber klammerdunud käsi hammeneb. Ei saa sõrmi kuidagi sirgeks. Ma kuulen:

«Berjoža, Viktor Nehhoda sai surma.»

Täna me pidime kõnelema. Astunud üle selle kaitsevarjandi läve, oleks Viktor kummardunud palkidest ja rõõpmeist katevõlvi all ja võtnud pilotka oma heledajuukselisest juustest moodi pügatud peast.

Tulid seltsimehed: Fedja Šapkin, Kim Bahtiarov, Gumenko, Zagoruiko.

«Viktor on langenud», mõtlesin ma, ja minu peas küpses silmanilkselt kättemaksukava.

«Ma viin roodu,» ütlesin endale, pigistades kokku rusikaid. «Ma viin ta käsust hoolimata. Teeme äkilise rünnaku granaatidega. Tormame vaenlaste hulka. Ma jõuan lõpuks

nende alatute südameteni, tulistan püstolist paremasse, vas-
kusse silma, südamesse, kuklasse. Ma viin oma roodu nende
suurtükipoositsioonideni! ...»

Fedja Šapkin ei lasknud mul püstolit haarata. Ta kuul-
ära minu segase pomina ja ütles rahulikult:

«Sa ei tohi nõnda teha, Sergei.»

«Ei... ei, ära sega mind!... Ma pean seda tegema.
Just seda! Me lööme neid pisut, kägistame pisut, hävitame
pisut. Nad katkestasid rünnakud, ja meie samuti... Me
töötame meie nagu tehasevahetuses... See pole põlluma-
riistade tehas, Šapkin!... Käi minema minu juurest...»

«Sa tahad viia mehed lahingusse?»

«Jah... Ära sega mind.»

«Need on ometi inimesed, Sergei.»

«Pöördun nende tunnete poole... Ära sega!...»

«Aga kus su mõistus siis on, Sergei? Sinu meestel on laste-
emad, lapsed, naised. Nad on usaldanud sinu kätte oma
armastatud, oma toitjad. Noh, olgu, me astume lahingusse, si-
 Viktor Nehhoda eest kätte maksta. Hukkub Bahtiarov, kuku-
vad silmili vennad Gumenkod! Nad täidavad kindlasti hästi
sinu käsu ja võitlevad metsikult... Sa paiskad järelemõtle-
matult lahingusse seersant Suhhomlini, aga sa ju tead, et tal
on viis last... Sergei, mis sa ometi teed? Sergei!»

Muldonni sisenevad Medõntsev ja meie pataljoni koman-
dör. Nad võtavad sõnatult istet. Alistudes polgu komandöri
käsule, lahkuvad muldonnist kõik peale Fedja Šapkini.

Klaasita petrooleumilambi valgel on näha, et polkovnik
Medõntsev on erutatud.

«Sergei,» pöördub minu poole polgu komandör, «mit-
tohi. Kui meie kõik elaksime nii tugevasti läbi, ei jääks
meile vaenlasega võitlemiseks ei südant, taipu ega füüsilist
jõudu.»

«Kuid...»

«Ära räägi, Sergei,» jätkas polkovnik häält tõstmata.
«Vaenlane ainult seda soovibki, et ühe kangelasliku ja õige
surma läbi langenu kõrvale variseks järelemõtlematute tegude
tagajärjel kümme-kümme tema liiga närvilist sõpra...»

«Seltsimees polkovnik...»

«Vaiki. Ma teadsin, mis juhtub pärast minu helistamist.
Seepärast tulingi külla. Sa tahtsid roodu lahingusse paisata?
Ära vasta. Muidugi tahtsid. Nehhoda oli sinust rahulikum,

aga oled üleliia tuline. Tead sa, Sergei, kuidas sinu
sõbral oleks toiminud Viktor Nehhoda? Viktor Nehhoda —
kui me tunneme ju kõik, poleks valanud ühtegi pisarat. Ta
oleks enese kokku tõmmanud nagu terasvedru. Ta oleks oma
vaenlase säilitanud pikaks ajaks, aastatepikkuseks võitlu-
ks. Ta oleks algul kõigiti iseennast kontrollinud, nagu kont-
rollitakse mehhanismi, ja alles siis oleks ta teinud otsuse. Ta
oleks leidnud oma vihkamise kasuliku mõju koefitsiendi ja
kasutanud selle iga grammi arukalt ning täpselt, paanikata,
rahuliku südamega, nagu on kommunisti kohus... Ole
võimeline. Tuleb välja, et me võtsime sinu asjatult parteisse vastu,
võib-olla on kapten Andrianovil õigus? Ole vait...
Me otsustasime Nehhoda homme matta Beketovkas... Täna
sa võid temaga hüvasti jätta. Ta on mul komandopunktis,
homme aga me saluteerime Beketovkas...» Polkovnik tõu-
stas. «Lähme õige, Sergei. Lähme koos...»

Väljusin polgu komandöri järel kaitsevarjendist, komista-
ri laudastmel. Peatusin, toetusin õlaga vastu tranšee muld-
valli. Mul oli raske hingata, kuigi siin, tranšee ahtas lõhes,
põlts septembri jahe õhk, tulvil stepi lõhnu. Polkovnik andis
mulle aega hinge tagasitõmbamiseks, siis aga talutas ta mind
steivaatlikult enda järel.

Ma kõndisin, tundes seda käskiv-isalikku puudutust ja
tajusin, kuidas stepilõhnadesse segunes tubaka ja rihmrak-
mete lõhna.

«Puhka siin tranšee peakäigus,» ütles polkovnik.

Meie kohal oli rinnatise vall ja üle selle pujumätaste
kõravõrk.

Heledalt paistis kuu, jäänud liikumatult ja külmalt meie
kohale rippuma. Minu roodu võitlejad, kes istusid kaeviku
mulkõrgendikel, tõusid püsti.

Märkas, et sõdurid vaatasid mind tähelepanelikult ning
mõistvalt. Igaühel neist olid oma isiklikud mured, kuid nad
tundsid kaasa komandöri õnnetusele. Nägin seda pilkudest,
peapöördeist, lühikestest, ilmekast žestidest ja tajusin selles
meie lahingukollektiivi ühtekuuluvust.

Läksime mööda ühenduskäike polgu vaatluspunkti poole.
Kõrgendikust kaitstud ühendustranšeed võimaldasid käia sir-
gelt. Nüüd ma nägin meist paremal asetsevat sakslaste poolt
hoivatud kõrgendikku, suurtükiväe mahaloigatud metsasalu
ja kiviehitiste varemeid. Viktor aga ei näe enam kunagi ei

seda tähistaevast ega oma vana ema, kes ootab ja jääb pikki aastaid ootama oma poega.

Liikumatus lamasid kolm telkmantlitega kaetud kogu. Mulle ei seletanud keegi, kes neist kolmest inimesest, kes on asetatud selili ja kaetud rohelise karmi khakiga, on leitnud Viktor Nehhoda. Ma tundsin ta ise ära ja heitsin kõrvale katet plingiks muutunud telkmantli:

See ta on, minu sõber!

Viktor lamas näoga ülespoole, poolkinniste silmadega, loh kirebitud ja verega määrdunud pluusis, millel olid tumedad laigud neis kohtades, kuhu ta varem kinnitas ordenit ja märki «Eeskujulikule suurtükiväelasele».

Tema üks käsi oli küünarnukist kõverdunud, nii et kokkupigistatud rusikas lamas rinnal, teine käsi oli sirutatud piki keha.

Päevitunud ja, nagu mulle näis, kõhnukesel, peenikesel kehal, mis oli nagu kümnenda klassi lõpetajal enne ekskursiooni Džubgusse, helendas kaeluse kitsas ääreke.

«Vitjal Vitjal!» hüüdsin ma, ikka veel lootes, et ta avab oma trotslikud, julged silmad.

«Sergei,» ütles polkovnik mind puudutades rangelt, «võiks ennast kokku.»

Kaheksas peatükk

«IMEST» VOLGAL

Stalingradi rinde väed valmistusid vastupealetungika, valmistusid hoolikalt, visalt, koondades võimsaid jõude surmavaks löögiks.

Detsembris saabusid püsivad kontinentaalkülmad ja tuuled. Siin kohtusid Kara mere tsükloonid, mis otsekui libisevad mööda Uraali mäeaheliku äärt, ja Kesk-Aasia šurgaunid, need iselaadi, Pamiirist kuni Volgani ja Volgast kuni Kaukaasia eelmägedeni laiuva stepiookeani lumetormid. Meile oli see emake-talv, vaenlasele näis ta kindral-talvena.

Ent kuigi talv oli meile tuttav ja hea meie vastu, külmetasid meilgi käed, ninad, tankide ning lennukite mootoreid oli raske käivitada, teed jäätusid ja sügav lumi takistas autokolonnide edasiliikumist. Kuid me tundsim tänulike kaasmaalaste hoolitsust meie eest.

Kui minu juurde sooja muldonni tuli reavõitleja Jakuba, ta ma tema punapalgelist nägu ja hästi lõunastanud inimese näeratust. Sineli asemel kandis ta nüüd vatikuube sellel kandil pandud karusnahast vestiga; pluusi all oli soe pesu; tepid olid pitsid olid topitud siberi viltide säärtesse. Pilotkat asendatud kitsenahast läkiläki, kaelas aga oli sall.

Toiduainetega laaditud autode rattad keerlevad sügaval lumes paigalt liikumata. Pole viga! Sõdurid abistavad üksteist silmapilk. Need masinad veavad leiba, liha, vorsti, konservide, sissevõtmiseks, konserve, šokolaadi, tubakat ja muud apelsine.

Valitud vaatluspunkti kõrval asuvale tasaseks sõtkutud lumel, nägin ma lumeküngaste taha laiali paigutatud mitme kalibriga suurtükke, alates pataljoni-kahureist kuni piirama suurtükideni, niisuguste torudega, et igäiks neist oleks mahutanud endasse hiiglase Bahtiarovi. Need piirama suurtükid olid suunatud siia Volga-tagustelt positsioonidele.

Minu kohal lendavad hävitajad, undavad vaikimatult pikeeritud pommituslennukid, mis tambivad vaikseks jäänud vaenlaste meesõjalisel meetodilise täpsusega. Vahel ma kuulen lendurite raadiokõneldes. Isegi nende toonis tundub nüüd peremehelikku rõõmust, puudub esimeste sõjakuude ägedus. Kuulen rahuliku bassihäält: «Saša, frits tuleb peenemaks vahetada. Vahutame päästikuile.»

Näe, keerutades üles lumetolmu, kihutavad lähtejoontele valgeks värvitud tankid, nagu torpeedokaatrid vahuses meres. Olgu õnne Iljušall! Kuskil lumetuisus sõidab ju temagi tank.

Need hirmuäratavad masinad on saatnud meile meie abiliikumise kolhoosnikud Irkutskist, Džambuli oblastist, Gruusiast, Armeenias, Moskva lähedalt, Vologdast, teadlased Teaduste Akadeemiast, kommunistlikud noored ja pioneerid Volgamaalt ja Sverdlovskist, Suure teatri näitlejad, kunstnikud, Kuzbassi kaevurid... Nende aadressidega on ilustatud lahingumasinade külgsuut.

Auravail hobuseil lähenesid valgest lambanahast pihtkasutajate kasakad, hobukolonnide ees aga ratsutasid ahhaltekiinlastel ja doni ratsudel komandörid, moonpunased paslikud ülemuste mustade burkade.

Mööda raudteeliini liikusid toetuseks soomusrongid. Nagu helmed reas, venisid õõsiti eesliini poole autokolonid. Autod vedasid ja vedasid ning kuhjasid nõrgemad reaktiivmürske, mida nimetati «Ivan Groznõideks». Kui nad olid tasakesi saabunud kolmeteljelistele «Katjušade», ehk need praegu naljatamisi nimetatakse — «Raissade» polgu, siis me taipasime: on jõudnud lähedale aeg, kus, pannud isegi tagasivõidetud maale, me hakkame minema üha edasi.

Stalingradi kilbi juures peetud esimeste lahingute ja lõpu lahingu episoodid, millest minul oli õnn osa võtta, lubasid mul juba siis jõuda järgmistele järeldustele:

Taandumine Volga äärde oli teostatud plaanipäraselt, et meelitada vaenlane kaugele, kurnata teda väheste manööverite jõududega, lühendada omi ja pikendada vaenlase ühendusteid, mis kulgesid läbi temale vaenuliku territooriumi. Siis aga, toonud juurde võimsad strateegilised reservid, mis olid varjatud nõukogude tagala tugipunktides, vaenlast väramatult lüüa.

Mõned pealtnägijad, kes Lissoki ja Millerovo juurest taandumise ajal olid olnud Doni käärus, kaldusid tõendama, et taandumine olewat toimunud korratult, et meie armeed oleval olnud demoraliseeritud saksa pealetungivate armeede kiire rinnet lõhkuvast liikumisest. Muidugi oli meil sel ajal mõnel pool äpardunud väeülemaid, kes lubasid tekitada paanikat mõningate ebakindlate väeosade seas oma vägedes. Jutustati segadusest, mida meie vägedes olevat esinenud.

Meie polgu teises pataljonis oli välikokaks Miron Apuškini Mehed, kes olid näinud teda diviisi taandumise ajal, jutustasid temast hulga mitmesuguseid lugusid. Kui ta juhtus ainult kuulma, et vaenlane tungib kuskil peale, või aitmata suurtükilaskmist mitte eest, vaid küljelt, viskas ta silmapilg ära oma suure kulbi ja karjus: «Sisse piirasid, maha müüsid!»

Selle välikoka meeleolud vaheldusid kiiresti. Õnnestumiste korral sattus ta äärmisest paanikast eksalteeritud vaprusse. Mulle meenus tahtmatult välikokk Miron, kui kuulatasin mõningate pealtnägijate arvamust. Kuskil nende selja taga võis otsekui tunda pikka peidetud kokakulpi.

Ent silmitsenud selliseid jutustajaid terasemalt, meenus mulle meie lahing Tinguta kõrgendikel, taandumine Volga

äärde, meenusid sellised komandörid, nagu kindral Suvalov ja polkovnik Gradov.

Meiega külgnesid Siberi polgud. Nad tulid siia mööda täiesti tundmatut maastikku, kaevusid osavalt maasse, rajasid minevälju, veeretasiid lahti kõlisevad traadirullid, ühendasid ühe traadid meie omadega ja said meie naabriteks.

Lahimõeldult ja soliidset tulid kohale Vaikse ookeani laevade meremehed. Vaatlesin mõnuga neid terveid päevitu-
põlvi poisse, kes sarnanesid minu kalliste mustamerelastega. Hõltsid töötasid nende kätes «masinad», nagu nad nimetasid mineväljuvõllipildujaid, või «samovarid» — miinipildujad.

Hiljem ilmusid teoreetikud, kes kirjutasid «imest» Volgal. Püüdes vahendada Stalingradi võidu tähtsust ning opereerida ajalooliste analoogiatega, meenusid imede armastajad «imest» Marne'il.

Nende teoreetikute seisukohalt sündis Marne'il ime. Seal juhtus ümmikuisse sõdivate poolte strateegia ja sattus, kaotatud mõistuspärase juhtimise, juhuslikkuse meeleva. Lahetute, pea kaotanud väejuhtide kätest väljalangenud strateegia-ohjad korjas üles keegi «kõrgem olend» — ja sündis ime.

Volgal ei sündinud imet. Siin oli kõik aegsasti läbi mõeldud, ette valmistatud ja otsustatud. Ühe tunniga või ühe tunni jooksul ei ilmu Ülemjuhataja reservi kümneid õpetatud, varustatud, vastupidavaid, värskeid diviise, ühe päevaga või ühe tunni jooksul ei valmistata tuhandeid suurtükke, nii kiiresti ei valmi tank. Tank ja suurtükk on sadade tehaste, kõrgahjude, inimkätega avatud maapõue lõpptulemus, nad on miljonite väsimatute töötajate pingelise töö saavutus.

Helvastatud inimmassid ja materjalid ei otsusta siiski üksinda võitu. Neid peab ühendama mõistlikult ja ettenägelikult: kui on vajalik, tuleb olla kitsi, kui on tarvis, tuleb muuta heldeks.

Mis oleks olnud, kui juhi mõistus poleks ette aimanud seda, mis tekkis meil kümneid aastaid kestnud lihaste ja kõrga filosoofilis-poliitiliseks üldistuseks ja ettenägemiseks võimelise mõtte ülesehitava töö tagajärjel?

Mis oleks juhtunud meiega, kui meil poleks olnud riigi sesotsiaalset kaugelenägevast kommunistlikku parteid ja tema juhti?

Selle sõja õppetunde läheb vaja ka tulevikus. Las rahvad

istuvad koolipingile ja õpivad tundma meie poolt läbivõetud kursust.

Saksamaal oli isegi neil päevil, kui sooritasime oma otsestava sõjakäigu Berliinile, küllaldaselt hulgal bensiini, teras, haruldasi metalle, alumiiniumi, lõhkeaineid ja relvi. Nüüd on saanud teatavaks Hitlerile esitatud Speeri andmed. Liitlased ei tekitanud tõsist, hukatuslikku kahju Saksamaa tööstusele. Samuti ei tõmmanud nad enda peale küllaldaselt jõude ja saksa peastaap ajas vägesid ainult itta, pöörates vähe tähelepanu läänele.

Mis siis juhtus? Sakslaste elavjõud oli purustatud juba enne, kui lähenesime nende eluliselt tähtsaile keskustele. Vaenlasele Stalingradi all antud nõukogude õppetundi ei arvestatud. Vajalikul hetkel polnud vaenlase väejuhtidel vastupealetungiks tarvilikke diviise. Kui võrreldamatult kõrgemaks osutus stalinlik strateegia saksa peastaabi konservatiivsusest, vananenud strateegilise doktriiniga strateegiast, mis pärines juba sõdade manufaktuurajajärgust.

Kodupinnas seadistatud kaitsevarjenditeis meie, Punaarmee ohvitserid, vaidlesime ja ägestusime, tõestasime ja lükkasime ümber. Meid valdas meelehärm, kui meile miski kippus arusaamatuks jääma, kuid me pidasime alati meeles, et endi päästmise eest, oma tuleviku eest me võlgname tänu suurele inimesele, kes kasvatas meid suurtes lahingutes kommunismi kõrgendikel.

Uheksas peatükk

RÜNNAK

... Veidi aega enne talvist koidikut äratas mind suurtükide kanonaad.

Terasene piiramisvöö hakkas kokku tõmbuma. Muinasajast pärinev mõiste «Cannae», mis sadu aastaid polnud kadunud sõjaliste õpikute lehekülgedelt, andis ruumi uuele strateegilisele ümberpiiramise ja täieliku purustamise sünonüümile «Stalingrad».

Mõne tunni möödudes saabus meile esimene teade: on võetud vangi kolmteist tuhat sõdurit ja ohvitseri. Niisama «võitmatu» armee, mis oli läbinud Euroopa, marssinud

hinda Antverpenit, Brüsselit, Pariisi, hakkas lagunema nõukogude vägede löökide all.

Me suudlesime üksteist. Me ei häbenenud oma tundeid. Ennetungi edu oli ilmne ja meie võidutsesime.

See astus lahingusse ka meie diviis. Viimaks ometi oli lõppunud koormav vaikus!

Pataljoni komandör kogus roodukomandörid ja nende asekohtad poliitilisel alal oma kaitsevarjendisse ning tegi meile lohatades, tasase häälega teatavaks käsu. Pataljoni komandör oli üle neljakümne viie aasta vana. Viimasel ajal oli ta juba haiglane. Lisaks sellele oli juhtunud veel õnnetus: oli surnud tema vanem tütar, kes oli evakueeritud kuhugi Kesk-Aasiasse. Kuid pataljoni komandör viis nõupidamise läbi rahulikult ja rahulikult, nagu alati.

Veel samal ööl viisime oma roodud nõkku lähtejoonele. Juba pärast kaevikuist väljumist sattusime lumelademeile. Hülises lumes pidime kogunema enne hüpet. Pilkaspime öö aitas meid. Punaväelased olid rietatud moondamismantleisse, varjasid relvi, et need ei mustendaks lumel. Just siin, meie loogus, ei oodanud vaenlane aktiivset lahingutegevust. «Keehtis» tavaliselt rumeenlased, tunnistasid ülekuulamisel, et sakslased on veendunud meie suuna stabiilsuses.

Jätanud leppeläbikäigud toetavatele tankidele, kogunesid roodude komandörid minu juurde. Esimese roodu komandöriks oli Bahtiarov. Andrianov oli üle viidud teise polku. Kolmandat roodu juhtis Zagoruiko. Neljanda roodu komandöriks oli kaadrikapten, tark ja külmavereline usbekk, keda me nimetasime «Atake», see tähendab «isa».

Juba enne lähtejoonele jõudmist panime moondamismantlid selga. Siin, tuulises lumenõos me tõmbusime külma pärast külmum ning pistes pead kokku me pidasime aru, kellele meist langeb au tõusta esimesena täies pikkuses, hüüda: «Kodumaa eest! Stalini eest!» ja söösta edasi, innustades oma eeskujuga kogu pataljoni.

Bahtiarov ütles oma bassihäälega:

«Küllap tuleb minna minul, seltsimehed.»

«Miks siis sinul?» väitis rahulolematult vastu Zagoruiko.

«Sa oled väga pikk, Kim,» ütlesin ma, «sind tapetakse kohe. Ennää, mihuke tähelepandav märk sakslastele.»

«Ara hirmuta Kim'i,» tähendas Atake, «teda sa niikuinii ei ehmata. Siis alustab suurtükivägi, alustavad «Raissad»,

alustavad tankid, alustavad miinipildujad. Kus ogaraks muutunud sakslasel seal enam aega on igasuguseid jalaväelaste kujusid tähele panna!»

«Seepärast peangi mina alustama,» ütles Kim, keda rööpustas Atake toetus.

«Mis asjamees siis sina oled, Bahtiarov!» ajas enese koha vile väike Zagoruiko. «Kui jumal on andnud sulle kasvataja ega see veel tähenda, et ta sulle on lisandanud ka oma Pataljoni viin rünnakule mina.»

«Selgita põhjused!» väitis Bahtiarov ägedalt vastu. «Aja aja naljajuttu, Zagoruiko!»

«Ma olen pisike, kärmas — see esiteks. Ja teiseks hakasin alles hiljuti roodu komandöriks. Ma pean ju ometi oma võitlejaile silma paistma...»

Ka mina tahtsin pataljoni rünnakule viia. Oli viimaks saanud aeg kätte tasuda Viktor Nehhoda surma ja minu perekonna kannatuste eest — kõige eest, mis vaenlane oli toonud minu ellu. Mulle näis, et kuskil kõrgel kurgaanil, kolmas hommikuses koiduvalguses seisab ja vaatab meid inimene, kelle nime ma koos kodumaa nimega pean lausuma enne rünnakut. Olin veendunud, et ta on meie lähedal.

«Nii ei saa, seltsimehed,» ütles Atake tõsiselt. «Me teeme teisiti. Me teeme, seltsimehed, õiglaselt: heidame liisku. Kas olete nõus?»

Saanud meie nõusoleku, rebis Atake neljaks osaks märkimisväärsust väljatõmmatud lehe, joonistas ühele lehele viltuse ristike ja pani nad mütsi sisse. Raputanud oma käharat pead, mille ümber hetkeliselt hakkas keerlema aur, ütles Atake:

«Käed!»

Neli kätt laskus mütsi. Kobasin kätte paberi, keerasin lahti. Minu paberil oli viltune rist.

«Nüüd olemegi otsustanud,» ütles Atake mütsi pähe pannes. «Rünnakule viia tuleb Lagunovil. Serjoža, sa kargad välja pool sekundit enne meid. Siis aga tõuseme meie kõik nagu vedrudel. Otsigu kuul sind siis kõikide hulgast...»

Fedja Šapkin, kes oli nüüd minu asetäitjaks poliitilisel alal ja kellele ma olin jutustanud liisuheitmisest, silmitses mind ülestõstetud sinelikrae alt, mis varjas teda küljelt puhuva tuule eest.

«Ega sa ise nüüd araks löö, Sergei?»

«Muidugi mitte... Aga miks sa esitad sellise küsimuse?»

«Tavaliselt juhtub nii: uhkeldad, uhkeldad inimeste juures, aga sisemuses... Kuidas on sisemusega, Sergei? Kas kuum või külm?...» Ootamata minu vastust ütles Šapkin veendumult: «Pole viga, küll veab ka seekord, Lagunov!»

Šapkin vaatas kella.

Aga venib piinavalt. Erutus möödub. Ma ei mõtle sellele, mis juhtub. Ma mõtlen Viktorile, oma hukkunud sõbrale. Ma tunnen, et just need mõtted aitavad mind tõusta ilma hirmuta ja ilma hirmuta edasi minna. Mind on kasvatatud sõjastuses inimese vastu, kuid minu süda on praegu tulvil mõtetest, mis on küpsenud minu murepäevil. Ma tõusen rünnakule mitte üksnes mingi Westfaleni või Baieri pataljoni, N. jalaväepolgu N. pataljoni vastu — ma tõusen tugevuse ja tigiduse vastu, tulevaste sõdade vastu. Ma tõusen Viktori mõrvarite vastu.

Maan valmis 1942. aasta granaadi. See annab heleda valgust, mis on pikitud pisimate kildudega. Kaevun kavalalt, looma kombel, lumme, varjan ennast. Laman kaua, lumi tuiskab minu kinni. Ent läheneb koit, läheneb kaitsemaksuründ.

Tuul puhub meile selga ja kannab lumise voolu sakslastele taga.

Ja äkki, otsekui oleksid prahvatanud tuhanded lõunamaised sõdurid — tulistab kogu rõnga suurtükivägi. Lähedased kõuevõrgud sulavad kokku kaugetega. Kõmin pörkab kokku, lükkab laiali, ja jälle löövad helilained üksteise vastu — müri- ja sõjasümfoonia: ainult vask ja trummid, trummid ja vask. «Katjušade» kogupaugud katavad meid.

Me roomame lumes vaenlase tranšeedele lähemale ja lähemale. Tulevall on meie ees. Me roomame, kaevates oma kehaga lahti põigiti vallidena kokkupuhtunud lund. Igaüks tõstab Pole mahajääjaid. See pole määrustiku pimesi täitmine, see on tuhandete kanglastegu omaenda südame käsul.

Keereldes lendab üles kaks raketti: roheline — see on meie sõjaväe värv, ja punane — meie lipu värv. Ning mina, tõusnud täies pikkuses, karjun: «Kodumaa eest! Stalini eest!» ja jooksen edasi, sinna, kus möllab tuli. «Sõber Viktori eest!»

Fedja Šapkin, püstol käes, on juba eespool. Ta on toekas, vaheldust kasv, kuid näib mulle praegu hiiglasena.

«Anna pihta!» karjub Šapkin. «Anna pihta!»

Jakuba jookseb valges mantlis, pööramata pead. Tema käes on vintpüss, kolmetahuline tääk sihib ette. Siberlased kütid käivad nõnda karujahil ja salvavad karu südameid, läbistades kõva, tiheda karvaga kaetud naha.

Ühel ajal Jakubaga langen ma lund täistuisanud tranšeis. Sakslaste mustad varjud on kuhjunud paremale, nad lahuvad. Ning ma karjun Jakubale ja tema juurde jooksmas sõdureile:

«Pikalil!»

Heidan granaadi ja langen rinnuli lumme.

Tumedavõitu plahvatuse raginale järgneb kiirekäiguline kaevikutaplus. Tapame neid, kes jätkavad vastupanu.

Fedja Šapkin karjub mulle kõrva:

«Serjoža! Pataljoni komandör käskis tranšeedes mitte viituda! Tranšeed uhub läbi teine laine! Tankid on juba sinu Sergei!»

Fedja veab mind peaaegu. Möödume meie võitlemislaibast laialivalguva verelaiguga moondamisülikonnal, hüpame üle betoneeritud kuulipildujapesa, kus on lume peal kestade hunnik, ja kogume vilede abil roodu hüppeks.

Meist kihutab mööda suusapataljon — kehakultuurlastest kommunistlikud noored, kes on saabunud Stalingradi all erilise valiku järgi.

Lõbusad punapõselised poisid kihutavad meist mööda all segiajamata suusarivis nagu vallatu tuul.

Siin nad on, need askeldajad ja vaidlejad, tantšijad ja lauljad isetegevusõhtutel, hiljutised pioneerid, käärikad staadionide, kinode, kirjandusõhtute külastajad.

Neil on rinnal püstolkuulipildujad, kettad väikeste suusamaadipadrunitega, nagu seemned päevalillepeas.

Suuskurid kihutavad mööda stepi otsekui jääpurjekad valgete purjede all.

Pikakasvuline lõbus poiss lehvivas valges mantlis pöördub minu, võib-olla ka mitte minu poole, ja karjub:

«Stalingradi eest!»

Suusapataljonid lõikuvad nagu rakettmürsud vaenlase kaitse sügavusse. Pikakasvuline lõbus poiss langeb, kukub selili. Tuuleil rebib maha purjetaolise mantli. Vereplekk puriel kattub äärtel härmatise harjastega.

«Edasi!»

Suuskadel kihutavad kannikesi meenutavate silmadega

lastelapsed-sanitarid, kelle juuksed on kuklal sõlme keeratud. Vasta aga, milliste lilledega hakkab õilmitsema Stalingradi õnnus stepp. Tütarlaps-sanitar sööstab mahalangenu juurde. Ta on taas heisatud lumise, tuulise mere kohale. Poiss langeb, langeb longu armsais tütarlapsekätes. Ära sure, poiss! Ja pead oma elus veel kannikesi nägema! Ava silmad!

Edasi! Selleks, et rutem jõuda töö juurde, et rutem maha lasta moondamisriided, et padrunid taskust välja puistata, et teha pesta puhtaks käed. Et puhtakspestud kätega tuua koju kodumaale. Paistku ta meile igavesti!

Esimeses tranšees on rumeenlased. Nad tõstavad käed üles. Me teame, et pealöökk tuleb anda teisele kaevikule: seal on jalastatud tankistid «Vikingi» diviisist. Sealt käis ka rumeenlaste ja meie ründava jalaväe pihta.

Ma tean, kuidas võidelda ss-meestega. Mitte mingil tingimusel usaldada ülestõstetud kätt: teine käsi sihib sinu pihta. Mitte mingil juhul usaldada! Kui ta on pöördunud seljaga sinu poole, ära arva, et ta sind ei jälgi. See on võte, kavala, drillitud metslooma vigur. See on tehtud selleks, et kõrvale juhtida sinu tähelepanu, et sind petta.

Jakuba püsib minu lähedal, tulistab ihnelt, hoides kokku padruneid. Ta ilmselt kaitseb mind. Kui ma midagi ei märka, märkab seda Jakuba. Kui me mõlemad jätame midagi tähele panemata, abistab moldaavlane Mossei Suhomõlin. Ta peab mind just nagu oma pojaks, sest ajast ajalt, kui me meenutasime oma kummvankri reisi.

Meil on raske jagu saada «Vikingi» tankistidest. Minu juurde jookseb Fedja Šapkin, teatab, et Bahtiarov on haavatud, tema nähes on langenud maha pataljoni komandöri asetäitja poliitilisel alal, et Zagoruiko rood võitleb veel teise tranšeedes. Fedja karjub käigul. Tema katkendlikud, kahisevad laused lendavad välja koos hingeauruga.

Atake läheb meist ette. Tema rood likvideerib sõnatult teise liini, valgub mööda ühenduskäike laiali kaitse sügavusse. Üks kord näen ma Ataket. Ta seisab otsetabamusest ohkulennanud soomuspunkri tipul ning vehib energiliselt käega, suunates võitlejaid mööda ühenduskäike, hüüdes aeg-ajalt uzbeki keeles, ja naeratab.

Jälgendades Ataket hüppasin ma rinnatisele, et mehi sügavusse suunata. Šapkin lõi minu rinnatiselt alla. Kukkusin tema

kõrvale rinnatist pühkivate kuulide vingumise saatel tõus seni varjatud kuulipilduja. Hakkas jooksuma lõhkevate kuulide lint.

Kui «dum-dum»-kuulid lõhkevad öösel, on ilus: nad on nagu mitmevärvilised lillekimbud. Päeval aga võib kuulid ainult lühikest plaksatust ja tillukeste mürgiste killukeste viiguvat laialilendu.

Ühendustranšeed viivad meid välja nõo juurde. Oleng jõudnud Kuporosnaja nõkku. Peaks me mitte sattuma mini lõksudele! Seepärast me jõuame kolmanda liinini taanduvate sakslaste kannul. Me surume nad välja ühendustranšeedest nagu tuubist ja alustame lähivõitlust laskur- ja kuulipildujapesades — herilasekongides, mis on Kuporosnaja nõo urgetele külge kleebitud. Hea, et siin on juba töötanud meilennuvägi, suurtükivägi ja miinipildujad. Plahvatuse puhul väljavisatud mullaga ülepritsitud lumi on muutunud mustaks. Palju värskeid laipu, suusajälgi ja suusapöörangute tähekihti. On näha tapetud suuskureid. Ja näe, pööran silmad kõrvale ning mu süda muutub rauatombuks — tütarlaps-sanitar. Silmad-kannikesed on üle ujutatud verega, huul on lõhestunud. Veri ujutab üle paljastatud neiukaela.

... Pikakasvuline, tugevalt hallikstõmbunud juustega sakslane, nooremohvitseri pagunid õlal, on oma kõrgete puutadadega viltjalatsitega otsekui pehmeks sõtkutud savi külge aheldatud, kuldhambad helkimas veidi kergitatud ülahuult alt, automaat külmavõetud kätes, sõrmused punsunud lihases sööbinud...

Vaatlesin tapetud tütarlast sekundi võrra kauem, kui on vaja. Sekundi jooksul võib teha kaks lasku; ühest sekundist piisab, et vajutada automaadi päästikule. Tundsin, kuidas kuul lõi minu paremasse jalga ja jalg silmapilkselt tuimenes. Mind valdas mingi ängistav teadmatus.

Tulistasin püstolist.

Sakslane lõi taaruma, laskus põlvedele ning kukkus silmili. Nägin tema pead, sassiläinud juukseid, sineli rebitud põõna.

Tahtsin tõusta, kuid ei suutnud.

Minu kõrval ei olnud kedagi.

Ligilähedal kostis sakslaste automaatkarabiinide tatatat pöörin, kuuldus iseloomulikke, meie omadest erinevaid käsi granaatide plahvatusi.

Katsusin pisut roomata. Tuimenemine oli möödas. Jalga

lõik valu. Tahtsin karjuda. Võib-olla karjatasingi. Minu kõrval ilmus äkki Jakuba. Roomas ligi, avas kokkukleepunud, lüüaga ummistunud huuled:

«Heltsimees vanemleitnant, kuidas siis nii?»

«Näib, et olen haavatud, Jakuba.» Pingutasin, et tõusta.

Jakuba langes minu peale. Tundsin mahorka ja küüslaugu lõhna. Jakuba hoidis mind õlgadest ja minu rinda tema vintpüss.

«Ei tohi. On sisse lasknud... Lamage...»

Jakuba ei lasknud mind lahti, püüdes ühtaegu kobamisi kindlaks määrata minu haava. Tundsin pealpool põlve teravat valu. Jakuba sõrmed olid jõudnud haavani. Hakkasin nalgama. Jakuba võttis kohe käe ära ja pomises tasakesi, hingates mulle uuesti näkku mahorka ja küüslaugu sooja lõhna.

«Kuul. Kui oleks kild, siis oleks rebestanud sineli. Üksinda te ei jõua ödede juurde.»

«Roomates jõuan, Jakuba.»

«Ei... Heitke minu peale. Ma vean teid nõoni. Ei... ei... ärge tõstke pead.»

Jakuba nihutas mu kuidagi väga osavalt enda peale, käsis hoida kätega õlgadest ja hakkas mind tirima mööda puutumatut pinda. Ta roomas lumes ja puristas raskelt hingates.

Kui Jakuba oli mu nõo nõlvakuni tirinud, nägin ma oma asetäitjat poliitilisel alal. Šapkin tõusis, sööstis meie juurde.

«Tapavad ära,» pomises Jakuba pahaselt. «Kuidas ometi saab nii toimida? Ja kas sihukesed lapsed üldse tohivad rindadel olla?»

Šapkin jooksis ligi, kummardus, haaras mind kätest ja hakkas kandma. Ta kallutas oma laia tõmbininalise ja alati nii ujeda näo minu poole. Tema kulmud olid härmas, kiivisuka villane kaelus kattis suud.

«Nii ei tohi, Serjoža, ei tohi,» kõneles ta, katkendlikult hingates. «Nõgu tehti ju peaaegu puhtaks. Vaenlane tugevdas vastupanu Voropanovi juures. Meie juurde tõmmatakse jälle kokku siberlasi... Praegu alustab suurtükivägi uuesti, ja läki... edasi! Ah sind küll... Kindral Šuvalov käskis vaenlaaest esmajoones tehnikaga jagu saada. Stalini käsk... Aga sina? Ah sind küll, Serjožka...»

Kuulsin meie suurtükkide kõmisevat peremehelikku häält, ründelennukite mõirgamist.

Šapkin hüppas järsakult hange. Nüüd olime väljaspool hädasohtu.

«Kus Jakuba on?» küsisin ma.

«Õde,» käskis Fedja, «kähku õde!»

«Olen siin, seltsimees vanemleitnant,» vastas Jakuba. Ta seisis minu kõrval.

«Kuidas nii? ... Poliitjuht oleks võinud hukutada teid ja ennast. Kas mina ei oleks võinud teid kätel kanda? ... See pole ometi taktika ... Hüva, et õnnestus, aga kui ... Jakuba lõi etteheitvalt käega.

Tuli meditsiiniline õde. Ta kompas minu jalga, ütles midagi Šapkinile. Fedja asus mind rakmeist vabastama, pandlaid lahti võtma.

Kümnes peatükk

KAARDIVÄELASED

Automaadikuul oli liha läbi lõiganud, põrganud vastu luud, pörutanud seda ja jäänud lihastesse peatuma. Nagu mulle kõnelesid kirurgid Beketovkas, kuhu mind oli toimetatud, oli kuul nähtavasti läbi lume joostes jõu kaotanud, ja see päästis minu jala.

Rõngas tõmbus koomale. Meie polk läks üsna Stalingradi eeslinna Jelšanka lähedale. Mina aga lamasin. Mu juurde jooksis vahetevahel sisse Šapkin. Ta jutustas hingeldades ja hasardiga pealetungist, vangidest, edust, kuid mina lamasin ja krigistasin meelepahast hambaid. Ma tõendasin, et mind ei tohi hoida hospitalis, palusin lubada mind roodu. Šapkin pidas arstiga nõu. Arst oli väsinud mitte niivõrd tööst kui haavatute lõpmatuist ennetähtaegse väljaregistreerimise palveist. Arst keeldus järsult.

«Eks mina juhi siis esialgu roodu, Serjoža,» ütles Fedja

«Ma tahan ise oma rooduga Stalingradi tungida.»

«Küll jõuad veel.»

«Jõuan? Te lähete ju kiiresti.»

«Mitte just kiiresti. Asi on soliidne. Tõmbame vitsad korralikult koomale. Tõmbame koomale nõnda, et ei jää õhu aukugi.»

«Aga miks te vange võtate?»

«Annavad alla, Serjoža,» vastas Šapkin naiivse naeratusega, «sellepärast võtamegi.»

«Vaenlasi peab hävitama.»

«Seda me teemegi nendega, kes ei alistu.»

«Kõiki peab ...»

«Kui nad alla annavad, siis ei tohi.»

«Stalin ise ütles: surm saksa okupantidele!»

«Okupantidele — jah ... Kui aga sakslane alistub, tähendab see, et ta on loobunud meie territooriumi okupeerimast.»

«Okaskõik.»

«Ei ole,» tõendas Šapkin mulle kangekaelselt. «Hävitama peab vaenlast, kes ei alistu. Kui ta on alistunud — tuleb ta jätta. Nad pole üksi ... Hitleril on veel palju armeesid. Kui need saavad teada, et me keedame neid kateldes liha ja kondidega, hakkavad nad võitlema viimaseni. Meil endil oleks ju pärast raskem, Sergei.»

«Sa oled hakanud sakslasi kaitsma, Fedja. Ma ei tunne sind ära. Mis sa varem rääkisid?»

Šapkin naeratas armsalt ja heledalt:

«Varem me taandusime, nüüd aga tungime peale. Me ei tahi laskuda nendega ühele pulgale. Meid on kasvatatud teistmoodi. Meie oleme,» Fedja vaikis viivuks nagu sõna otsides, «humanistid. Meie peame veenma neid relvaga, oma vaimse üleolekuga, noh, kui tahad, oma ideega. Meil tuleb see näo- ja meele väljendusega veel ümber kasvatada. Neil pole ometi üksnes Hitler või Göring, nendel, Serjoža, on ka Thälmann ja Karl Liebknecht ... Muide, jäägu see jutt pärastiseks. Nüüd aga parane ...»

Fedja sõitis eesliinile. Ööd ja päevad kajasisid suurtükikärgetusi. Vastu aknaklaase peksis tuisune kiudlumi. Klaasile tekkis oivalisi mustreid. Läbi nende mustrite nägin pisut selgest, mis toimus seal, vabaduses. Kuulsin oma harjunud kõrvaga isegi laskemoona juurdevedavate autode kaugelt edasiliikumist.

Reas möödusid minu eest mineviku pildid, lapsepõlve mälestused. Jälle tungis käskivalt minu mõtteisse Viktor. Mõttes jätkasin ma Šapkiniga kõnelust suhtumisest vaenlasele. Tema vaated olid uued ja minule vastuvõetamatud. Kas me võisime alles mõned kuud tagasi kõnelda humaanseist tundeist vaenlase vastu? Ei võinud. Nii võisid arutleda inimesed, kes tundsid end juba võitjaina. Ent siis oli meie ees

hirmus vaenlane, keda me pidime ainult vihkama ja hävitama.

Lugesin nüüd uuesti Stalini sõnu: «... Punaarmee tuleb hävitada saksa fašistlikke okupante, kuivõrd nad püüavad orjastada meie kodumaad, või kui nad, olles ümber piiratud meie vägede poolt, keelduvad relvi maha panemast ja suu vangi andmast. Punaarmee ei hävita neid mitte nende saaga päritolu pärast, vaid seepärast, et nad tahavad orjastada meie kodumaad. Punaarmee, nagu iga teisegi rahva armeel, on õigus hävitada ja ta on kohustatud hävitama oma kodumaal orjastajaid, vaatamata nende rahvuslikule päritolule.»

Mürisesid tankid ja kahurid. Vaatasin jäätanud akna, piinlesin tegevusetusest.

... Ja siis astus ükskord minu palatisse Ilja. Ma ei uku nud oma silmi. Näis, nagu oleks sõja mõjul kõik lõppenud, kõik lahutatud, purustatud ja laiali puistatud. On kaotatud perekond, on muudetud rusudeks maja.

Ilja seisis minu ees, kittel õlgadel, tankisti kiiver käes, karm, mulle tundmatu naeratus näol. Saanud kaudselt teada minu haavataamisest, oli ta jooksnud kümneks minutiks minu juurde. Ta oli otsinud mind kogu Beketovkas, näinud Bahtiarovit, kes samuti tegevusetusest kurvatses. Kim oligi ta siia saatnud.

Pakun tooli. Ilja istub. Meditsiiniline õde, täidlane tedi, tähniline ja armas tütarlaps nimega Bunina, jätab meid kahekesi.

Minu palatikaaslased mõistavad, et Iljal pole üleliia aega, ja püüavad seepärast meie omavahelist jutlemist mitte segada. Kergestihaavatud komberdavad koridori, rasked sulavad silmad või pööravad näo seina poole.

Meie istume teineteise vastas ja vaikime.

Ma silmitsen tähelepanelikult venda. Kuidas ta on muutunud! Nägu on hoopis teine. Kus on ümarik-pehmed põsed, naeratus, mis avas tema huuled? Kortsukesed on jooksnud mööda nagu laiali, nad on silmade juures süvenenud kurdadeks, lõiganud läbi ninajuure. Suu piirjooned on muutunud karmimaks, võib-olla neist kõvasti kokkusurutud, tuule käes karedaks muutunud huultest ja kortsudest, mis piiravad suud kahelt poolt. Ka silmad on muutunud valvsaks, mingisuguse sügavusse peidetud tige da, vaevava tusaga.

Ilja kõneles vähe, ta peamiselt kuulas, silmitsedes mind tähelepanelikult.

«Kas ordenit,» ütles ta, vaadates voodi kapikesele, kus ma peitavalt hoidsin oma ordeneid. «Sinu?»

«Minu, Iljuša.»

«Tubli pois!»

«Aga sinul?»

«Kah on, Serjoga! Jutusta Viktor Nehhoda surmasaami-»

Minu jutustuse kestel istus Ilja longus päi.

Vastu klaasi krabises jäisi teri. Kostis lakkamatu suur-iskomina. Palatisse vaatas korraks Bunina, kergitas oma süngusi kärbitud kulmukest ja lahkus.

«Kas Ustin Anissimovitš on, Sergei?»

«Krimmis, Feodossias.»

«Kas on halb.»

«Ja Fessenko — kah Krimmis?»

«Ei, Jaška on Krimmis, aga Fessenko ... sõdib.»

«Jah, Nikolai kirjutas mulle sellest juba neljakümne esi-»

meel aastal.»

«Hohkem sa pole Koljast teateid saanud?»

«Teda oli nähtud Millerovo all. Kas ta praegu elus on, ei tea... Aga Viktorist on kahju, väga kahju!» Ilja pani paberossi põlema. «Teie juures suitsetada muidugi ei tohi, kuid tuule käes ei jätku üheks mahvikski, puhub välja. Sa tahanda minu eest...»

«Tahan hospitalist lahkuda, Ilja.»

«Ei tohi.»

«Polk ju võitleb.»

«Jouad veel. Sõjast jätkub kõigile, tüütab veel äragi.»

«Aa ometi aru, Iljuša, Stalingrad.»

Ilja vaatas mind sõbralikult:

«Oled ise komandör, otsusta.»

«Küsin kui auastmes vanemalt.»

«Sa pole minu väeosast. Pole voli korraldusi teha.» Ilja süvenes mõtteisse. «Isast ja emast on kahju. Nad on head meel, Serjoga. Hoia ennast kas või nende pärast, Serjoga. See kuul eksis juhuslikult, aga teine võib tabada...»

Ilja naajus kokku lõpuni suitsetamata paberossi, pistis selle oma pihtkasuka taskusse ja suudles mind huultele, laul- hals ning põskedele: nii tegi ema meid magama pannes. Vii-

mast korda nägin ma tema õlgu neile visatud kütikeste nägu, peanoogutust ja... oleksin tahtnud nutma hakata. Rahustasin ennast kogu tahtejõuga. Kas näen ma veel kunagi vend Ilja'd? Võib-olla oli täna meie viimne kohtumine viimne käepuudutus...

Tuli Bunina. Tal olid käärid käes. Pearätt oli seadud koketselt, meelekohtadel paistsid korralikult kähardatud kaitanpruunid lokid. Ta tuli minu juurde õotsuval kõnnakul nii käivad täidlased tütarlapsed, ja istus sinna, kus oli istunud Ilja.

«Ta jättis minuga kättpidi hüvasti,» ütles Bunina ja kehtas nagu vastust oodates oma kaares kulmukesti.

Ma ei vastanud talle midagi. Mulle meeldis, et Ilja poolt mahajäetud koht ei jäänud tühjaks, et sellele asus elav, minu poole hoiduv inimene.

«Täna,» ütlesin ma, ikka veel mõeldes omi mõtteid.

«Mille eest?» küsis Bunina kohmetult punastades. «Ta ulatas mulle ise esimesena käe. Jah... Andke nüüd teile mulle oma käed, Serjoža.»

Ta võttis minu käe, silitas seda. Siis nagu ümber mõeldes punastas ja hakkas pisikeste kääridega mu küüsi lõikama.

Mulle meeldisid need sagedased puudutused, tema nahast ja sõrmedest hõõguv soojus, ning üldse oli meeldiv näha enda kõrval sellist noort, häbelikku, armast tütarlast.

«Ka minul on õde, kes on abielus suurtükiväe komandoriga,» ta silmitses mind leebelt ja langetas jälle silmad, «stai juhtus suur, väga suur õnnetus.»

«Keegi sai surma?»

«Jah... Ja mitte ainult... Kas mäletate esimest õhurõnnakut linnale?»

«Mäletan, kuigi ma ei olnud siis linnas endas.»

«Nõnda siis... Minu õde — ta nimi on Juletška — otsustati evakueerida Volgat mööda üles, Kamõšin-Volaki suunas. Ta paigutati kuidagi aurikule, aurik asus ülespoole teele. Samal ajal aga viskasid sakslased ujuvaid miine. Aurik sattus miinile, hakkas vajuma. Juletškal oli kaks last, viieaastane poisike ja kaheaastane tüdruk. Mida ta pidis tegema, Serjoža? Aurik on iga hetk põhja vajumas, kõik viskuvad vette. Õde võttis tüdrukukese, pani ta oma õlgadele istuma ning otsustas koos temaga vette hüppata. Poisikeaseme aga ütleb: «Petja, sina hüppa isel!» Poiss vastab: «Hea küll,

mamma. Ainult luba, et ma sind suudlen.» Nad suudlesid ja viskusid vette. Ei tea kuidas, kuid õde tütreaga jäi elama. Juletška ei mäletagi, kuidas kõik juhtus. Näib, et ta tõmmati üles. Aga poisike, Petja, uppus. Viskus vette ja läks kohe põhja... Ta oli ju alles viie aastane, Serjoža!» Bunina silmades ilmusid pisarad, ta pühkis neid rätikuga, pures huuli. Õde kohtas meest. Kui see sai teada, et poeg on hukkunud, hakkas ta nutma ja läks Juletška juurest ära. Ei kõnele enamaga, vihkab teda. Et miks Petja hukkus! Kuidas õde talas seda! Ta armastas Petjat ebatavaliselt. Kaotas tase, läks mustaks nagu süsi. Praegu elab Juletška Leninskis, isal pool Volgat. Oleks parem, ütleb ta, kui ka mina oleksin uppunud. Selline õnnetus juhtus temal, Serjoža. Noh mis, kummal neist on õigus?»

«Kas poisikest polnud kuidagi võimalik päästa?»

«Aga kuidas siis? Kui õde vette hüppas, kas ta siis tõesti mõtles, et jääb elama? Peab kujutlema kogu seda õudust. Aurik vajub, ülalt tulistavad «messerid». Juletška ütleb, et ta on olnud meeletu. Oleks ta mõlemad võtnud, oleksid nad uppunud kõik kolmekesi...»

See pilt jälgis mind lakkamatult ka pärast seda, kui Bunina oli lahkunud, kui külm õõ jäi vaikseks ega ulatunud enam kõrvu tulistamine. Ma ei suutnud hommikuni uinuda.

Hommikul tuli Bunina jällegi, naeratus täidlastel huultel, kulmud korralikult värvitud ja punav punase risti märk puhtal pearättil, mille alt vaatasid välja koketsed lokid. Mingisuguse õuduse, ängistava ärevuse poetas minu hinge see tütarlaps. «Hea küll, mamma. Ainult luba, et ma sind suudlen.»

Nad tulid siia ja mõrvavad meie lapsi? Miks kaldume siis meie nii ruttu neile andestama?

Petja jälitas mind. Mulle käis üle jõu viibida siin, eemal sündmustest, Volgast, kus võitles minu rood, minu sõbrad.

Arst määras mulle veel nädala. Seejärel komisjon. Ja siis? ... Ma ei korranud enam oma palveid: tuli uinutada valvaust. Otsustasin põgeneda, ootamata õõ saabumist. Oma asju ja sinelit polnud mul raske kätte saada. Kuid püstol, mis harilikult võeti haavatuilt ära haiglasse saabumisel, oli laos. Seda polnud võimalik kätte saada. Otsustasin ajutiseks ohverdada oma püstoli, kui ainult saaksin põgeneda!

Põgenesin Beketovkast eesliinile miine vedava veoauto

kabiinis. Jõudsin oma polku. Algul lonkasin natuke. Aga hiljem paranesin püstijalu.

Me tungisime peale. Oli saabunud aeg, millal me hakkasime püssipäradega taguma «katla» malmseintele. Tungisime läbi Jelšanka äärelinnast, sisenesime purustatud, barrikaadide täisehitatud linna.

Linna, kus oli möödunud minu isa võitlev noorus.

Võitlesin Stalingradi varemeil, majakorrustel, keldrites kõikjal. Ainult seitseteist meest viisin ma oma roodust selle päevani, millal signalistid puhusid lõppsignaali.

Viimasel päeval võtsime vangi kakssada nelikümmend sakslast. Armetuina ja külmavõetuina väljusid vaenlased keldreist meie juurde. Jah, selliseid ei tohi tappa.

Kui vähe sarnanesid need mäardunud, külmavõetud nahaga sõdurid nende sõduritega, kes olid mehise kõnnakuga sammu- nud Stavroopolimaa kuuvalgel ööl!

Lähenesin ühele vangile, küsisin ta nime.

«Merelbahn,» vastas ta, «Friedrich Merelbahn.»

Merelbahnil olid tugevasti külmavõetud käed. Võib-olla on «tugevasti» liiga vähe öeldud. Tema käed olid lihtsalt kook- tavad, gangreenne liha oli kaetud härmatisega. Tema mündi varrukakäänised olid jäänud kitsaks, olid külmanud liha külge ning lõhki rebenenud. Sõrmed ulatusid välja nagu puuklotsid. Võtsin tema sõrme ja äkki... sõrm, paindumata ülespoole, murdus pooleks. Tõmbasin käe ära. Sakslane hakkas aupaklikult pead noogutama. Ta ei tundnud valu.

«Pole viga,» pomises sakslane rahustavalt. «Venelased teevad mulle raudsed käed, et saaksin kagistada Hitleri.»

«Viige vangid staapi,» andsin käsu Suhhomlinile ja Jakubale, «ainult tõelisse staapi. Ja ärge sõandage neid puudu- tada! Sa ära vaata mind nii, Jakuba.» Pöördusin Šapkin poole: «Meie mõlemad pole ainult sõdurid, vaid oleme ka suured humanistid...»

Pestšanka küla Stalingradi lähedal.

Kindral Šuvalov lugus reservkolonni rivistatud vägedele ette Kõrgema Ülemjuhataja käskkirja Doni rinde vägedele:

«Doni rinne.

Vägede Ülemjuhataja Peakorteri esindajale suurtükiväe marssalile sm. Voronovile.

Doni rinde vägede ülemjuhatajale kindralpolkovnik sm. Rokossovskile.

«Ma olen teid ja Doni rinde vägesid Stalingradi all ümber-
mõõnitud vaenlase vägede likvideerimise eduka lõpuleviimise
eest.»

Avaldan tänu kõikidele Doni rinde võitlejatele, komandö-
ritele ja poliitöötajatele eeskujuliku lahingutegevuse eest.

Kõrgem Ülemjuhataja J. Stalin.

Moskva, Kreml, 2. veebruaril 1943. aastal.

Kindral Šuvalov tõstis käe ja hüüdis:

«Hurraa!»

Vaad vastasid hüüdega:

«Hurraa suurele Stalinile!»

Stalingradi lähedal Pestšanka küla külmas õhus mürises
«Hurraa».

Päevili olles võtsime vastu kaardiväelipu. Sõna-sõnalt kor-
dasime oma komandöri järel vandetootuse sõnu. Mitte ainult
polk, vaid kõik Stalingradi rajoonis tegutsenud armeed said
kaardiväelipud.

Me ei teadnud veel, kuidas kellelegi meist edaspidi naera-
ta lahinguõnn, kuid me teadsime ühte: kaardiväelased on
kohustatud võitlema veelgi paremini.

Divisid pöördusid näoga läände. Me läksime Kurski-Bel-
gorodi kaarele. Seal oli meie armeele koht kindlaks määratud.
«Lennake, päästke endid, Kurski metsade ööbikud!» ütles
minuga kõrvuti sammuv Fedja Šapkin. «Me lööme seal lahti
tatsaugused laulud.»

Kurski-Belgorodi kaarele liikus Gradovi polk. Oma kolon-
ni me nägime autol möödasõitvat polkovnikut.

Tema silmad otsisid tuttavaid. Nüüd nägi ta mind ning
taatis tervitades käe, mina aga oleksin tahtnud söösta tema
juurde ja emmata teda nagu oma isa.

Ta märkas pikakasvulist Bahtiarovit, kes sammus kinni-
mähitud peaga, ja viipas tervitades käega. Näinud Zagorui-
kit ning vendi Gumenkosid, pani Gradov käe sirmi külge ja
kadus Doni sügavasse nõkku. Ta tahtis Medõntsevile järele
jõuda.

Ma ei teadnud siis veel, et meil tuleb kohtuda jälle kõige
ohatavalisemas olukorras, et tema terassilmaid hellitavad mind
muisti ja et ta jagab minuga veel ühe karmi tõetera.

Me läheme iidsete Venemaa linnade Belgorodi ja Kurski
poole, mis on ikka veel vaenlase poolt hõivatud. Me läheme
tagasi läände.

NELJAS OSA

Esimene peatükk

TAGASITULEK

Krasnodari õhkulastud jaama juures väljakul seisis Pseudokajasse sõitev matkaautobus.

Autojuht, pleekinud, käisteta särgis, mis jättis paljaks oma päikese käes pruuniks kõrbenud armilised käed, lõpetas klaaspurgi seest keedetud kaimaki¹ söömist.

Tema kõrval päikeselõõmas seisis naine, korv käes, ja ütles, kuni juht söömise lõpetab, annab tagasi anuma ning maksab raha.

Näinud mind, heitis autojuht higise juuksekaulu otsmikult tagasi.

«Hakkame kohe liikuma, seltsimees kaardiväe-kapten. Kas puhkusele?»

Autobus oli inimesi, kompe ja kotte täis tuubitud.

Kõneldi tasasel häälel lõikusest, viljast, rindest. Hiljuti olid siin käinud saksa lennukid ja seepärast ruttasid inimesed sõitma linna piiridest välja.

«Viissada kuusteist paremat hoonet lõhkus ära, aga ikka on vähe,» ütles õpetajaga sarnanev mees, «näed, leheski seisab viissada kuusteist.»

«Mis hooned need olid?» küsisin ma.

«Kas te seda linna varem tundsite?»

«Tundsin.»

«Ja te pole pärast sakslasi siin käinud?»

«Ei.»

¹ Kohupilmast valmistatud toit. *Toim.*

«Teil oleks huvitav läbi sõita. Kui ma evakuateenist tagasi jõudsin, käisin kohe kogu linna läbi, kuigi olen staniitsast. Kurb pilt, seltsimees kapten. Andestage,» ta ütles tähelepanelikult minu rinda, nägi kaardiväelase märke «kaardiväe-kapten... Pole taliteatrit, pole krai täitevkomiteed, meditsiinilist ega pedagoogilist instituuti, endist valimiskooli, Aleksandri reaalkooli ja riigipanka. Ainult linna panga kariütiidid ripuvad tänava kohal, linnanõukogust järel ainult rusud — see oli endine määratud atamanide hoone. Oli ilus hoone ja sobis hästi muruväljakuga. Küll on need fašistid aga peremehetsenud...»

«Aga jalaväekooli hoone?»

«Endine ratsaväekool?»

«Jah.»

«Samuti. Kõik nõukogude võimu ajal ehitatud elumajad otse reeglina — õhku! Kui vaadata seda välismaalast, siis ei usugi enam, et inimene on kõrgeim ning arukaim olemas, õgib, joob, rõhitseb... Mingisugune protoplasma... Tahaks neid litsuda taldadega nagu limukaid.» Õpetaja ohkas sügavalt, pöördus põlastava grimassiga kõrvale, võttis prillid eest.

Autojuht pühkis käed takkudega puhtaks, sulges ukse, andis signaali. Autobus hakkas liikuma.

Poole tunni pärast jõudsi Kubaani äärde. Vesi oli sogane ja voolas kiiresti. Silla kandetalad olid kukkunud jõkke. Raudkonstruktsioonide kõrval loksusid haralised, jämedad rüüad kändud, pöörlesid veekeerised. Kirjuid männileevikeid lendas madalal vee kohal. Vasakule kaldale sõitsime parvel ja tõusime Adõgee piiridesse viivale tammile. Igivanad paljud tammi kõrval olid maha saetud — sakslased kartsid partisaanide varitsussalku. Luhas pesitses parte. Jahimehi polnud ja pardid lendasid kartmatult luha kohal.

Tammi taga hakkasid ikka laiemalt ja laiemalt vastu tulema metsasalud. Pitsidena kokkupunatud lõunamaiste puude saarekesed oleksid end nagu lahti kiskunud Kaukaasia metsarikkast mäeseljandikust, mis paistis silmapiiril tippude ja kurdude murdjoonena.

Maastik muutus ikka maalilisemaks ja maalilisemaks. Kulgedes Kubaani poole olid jõed savisse ja merglikihtidesse uuristanud sügavaid kuru-orgusid. Aedade tihedas rohelus valendasid auulide ja huutorite kriidiste seintega tared.

Teivaste otsas olid rattad, mille kodarate vahel päikese

valgustid savikannud ja potid. Humalaid täiskasvanud põlvkonda ääres ajasid oma pikki varsi kõrgele mitmevärvi- lise kassinaerid. Tee kõrval lonkisid räpased sead. Vahel näis meid ehmunud ajakohatu «kukeleeguga» noor kukeke, hõlmas nagu siil. Püüdes mitte midagi vahele jätta vaadates ma vahetpidamata seda kallist elu ning hingasin täie- lise rõõmuga.

Kõrval teed läksid härjavankrid. Kogu pikkuses väljatõm- mitud plaanvankreil veeti mägedes mahasaetud ehituspuid. Põhiküljel istusid viltkübarais tõmmud teravasilmalised adõ- gused ja kasakataadid hallide habemetega, mis langesid viimase- lise kinninööbitud tšekmeenidele.

Mäeseljandiku poolt liikusid veoautod palkide ja põletus- puitudega. Ülespoole, mäetööndustesse, voorisid autod puuri- karkasside, torude ja toiduainetega. Krigisesid ja kolisesid autode katted, mis olid tehtud sapöörade poolt. Raskelt koor- mutatud paljutonniliste masinate kummid muljusid pehmes- ses mullas laiali sõjaeelse teehöövli rajad.

«Taastatakse naftatööstusi,» ütles õpetaja, «küll on siin- lise nafta! Kubaani naftast toodetakse lennukibensiini sorte! Tõeldakse, et Kura-Tsetsel ja Asfaltmäel on juba jälle- lise nafta jooksma nafta...»

«Upris kähku!» väitis vastu mees nankingkuues. «Puur- augud topiti taandumisel tugevasti kinni!»

«Kes puuraugud kinni toppis?»

«Meie, naftatöölised. Sakslased ei suutnud võtta ühtegi kilogrammi naftat. Me piirasime igat naftatorni, ja kui tuldi- naftat saama, hävitasime nad, — ning jälle metsa.»

«Tahendab, ei lasknud jaale?»

«Ei lasknud.»

Esapool on mäed. Püsivad pilved suurendavad neid: näib, nagu oleks mäeahelik pooleldi täis puistatud kohevat lund.

Mägivahtred on nagu kokkukeeratud purjedega mastid. Auto sõidab nende vahel, aga kahel pool paplialleed on sõja- poolt rüüstatud kodustaniitsa majakesed.

Autobus peatub sanatooriumi lähedal. Lenini ausammast pole. Kellegi barbaarsed käed on graniidilt pühendussõnad- nistaliga maha raiunud.

Siin oli toimunud esimese traktori katsetamine. Sel ajal ma ei olnud veel tara kõrgune, aga nüüd ulatub tara mulle natuke üle vöö. Klubi katus on tulekahju tagajärjel sisse langenud.

«Kas ei tunne kodukohta ära, seltsimees kaardiväe-kapten?» küsis autojuht.

«Ei tunne.»

«Nii tulime meiegi tagasi. Ei tundnud ära, kurvastasin kaks päeva, siis aga hakkasime endist korda looma. Havin terveks, seltsimees kaardiväe-kapten. Küllap leidub siin siidi iga haiguse vastu.»

Ema polnud kirjutanud, kas meie maja on terve, ja ma saatsin oma kirjad meie vanal aadressil. Jätsin autojuht hūvasti ja läksin maja poole. Minu käes oli kohver, selles asustas atestaadis ettenähtud toiduannus ning Liskist ostetud ivanitsits, kingitus emale.

Kui õudne on äkki näha tühjust puude vahel, seal, kus on seisnud minu vanemate maja! Algul ma ei uskunud oma silmi, arvasin, et eksin, et ma pole sattunud õigele tänavale. Ja siis nägin roostes numbriplekki, mis rippus ainsal puul väravate juures, vana pirnipuud köögiviljaaia tagaküljel ning viinamarjapõõsast, mis oli langenud purustatud suvikõrgi peale. Poisikesed loopisid keppidega maha valmimata vilja meie õunapuudelt. Puude vahel sõid kitsed. Tulbitaoliste õitega ülepuistatud muruhein varjas vundamenti.

«Kas te pole ehk esimees Lagunovi pojake?» kostis minu selja taga osavõtlik naisehää.

Pöördusin ja nägin tundmatut elatanud naist, kes mind haletsevalt silmitses.

«Jah, Lagunovi,» vastasin talle. «Kas te ei ütleks, kus Antonina Nikolajevna praegu elab?»

«Teie ema?»

«Jah.»

«Lähme, lähme, ma juhatan.» Naine hakkas minema üle tänava, astudes paljaste karedaks muutunud jalgadega julgelt mööda okastaimi. «Teie ema elab Nehhodihha juures — Viktori, teie sõbra ema juures. Oi, mis tüübid need sakalased on, no küll on tüübid! Piinasid meid, piinasid. Ajasid rahva poole aastaga sihukesse kitsikusse, et paistis, nagu me ei saakski enam lähedamaid päevi tagasi. Keerasid meid kuuviiks. Küll on jubedad tüübid! Teie peaksite vist olema Serjoža?»

«Jah.»

«Teie Koletškast on kahju. Oli tasane noormees, Teie paistsite ikka silma, aga teie Koletška oli tasane... Millal

te ei vaata, ikka on ta karjas. Kord hobuste, kord kitsedega. Mängib üksi omaette vilepilli...»

«Aga mis siis Koljaga on?» katkestasin teda kannatamatult.

«Kas teie...» taipas äkki naine, «pole midagi kuulnud?»

«Ta jäi kadunuks neljakümne esimesel aastal — Donil.»

«Teie Kolja on langenud,» naine seisatas, «langenud... langes Ukrainas. Siia saadeti kiri. Ka hauda kirjeldati ja matuseid. Head inimesed valvavad seal hoolsalt hauda...»

Naine jättis minu jalgvärava juurde. Majake, kus elasid Nehhodad, oli mäe ligidal. Selle jalamil voolas oja mööda maad. Siin asus pähkli- ja virsikupuudest piiratud maja taga. Maja akende ees kasvas vana küdoonia.

Nägemata kedagi õues ja puude taga, avasin ma jalgvärava ja läksin mööda jalgrada edasi. Kuldkera õied kerkisid minu kõrgusele. Jalge all olid vihmast puhtaks uhitud kiltkivitahvid. Kaks parti solistas künas oma kollaste nokkadega; puude otsas laulsid linnud. Laudkatusel kuivas puuvili. Kuivamise meenutades lõhn meenutas mulle Viktorit; alati, kui põikasin tema juurde sisse, tundsin ma seda vürtsist lõhna.

Peatusin küdoonia all. Keegi naine ilmus aknale, silmitses mind teraselt. Minuti pärast ilmus rutates verandale Viktori väike kuivetanud ema. Ta tundis mu ära, ruttas mu juurde ja tühjus näoga vastu minu peopesi. Tundsin tema pisarate soojust. Tema tööst vaevatud käed surusid minu omi. Oleksin tahtnud teda rahustada, kuid ei leidnud sõnu. Kummeldasin ning puudutasin huultega tema rätikut, juukseid, kortsulist kaela.

Me istusime puu alla pingile.

«Kuidas oli temaga, kas tal oli ikka sinel?» küsis ta selles mureliku häälega, nagu oleks see küsimus teda kõige rohkem vaevanud.

Ütlesin, et siis oli alles soe ja saime läbi ilma sinelita.

«Stalingradi all oli tuisune, tuisune,» kõneles ta, «meil käis kino, näidati. Oi, mihuke tuisk seal oli!»

Kääksatas jalgvärav. Mööda jalgteed tuli ema.

Nüüd nägi ta mind ja peatus. Tema peale langesid lehesiku päikeselaigud. Nägin ema rätiku alt väljatulnud täiesti halle juukseid. Söötsin tema juurde. Ema ei nutnud, kuid kogu tema kõhnunud keha värises ja ma tundsin seda tagasi-

hoitud erutuse võbinat. Ta oli nii väike, nii solvatud ja rase. Oleks tahtnud võtta ta kätele ja kanda ta kuhugi kaugemale, kus pole seda neetud takjalikku muret.

Tema käed kompisid minu kaela, põski, juukseid, käsi. Ta poleks nagu uskunud, et ma olen koju tulnud ja et ta lõpuks pole nii halastamatult üksik.

Pisarad purskasid äkki minu silmist. Embasin ema, nagu olin seda tihti teinud kauges lapsepõlves, ja tundsin pursatud huultest tuleva vere soolast ja magusavõitu maiku.

Kuid ema silmad olid kuivad. Tema hingejõud osutusid endiselt kõrgeks. Hoolikalt sõnu valides ütles ta kaalukalt ja rangelt:

«Sa oled kasvanud suureks, tubliks... Sul oli raske, Serjoža. Raske, Serjoža. Rahune, rahune... Nõnda ei maksa minu Serjoženka, ei maksa...»

Ta sundis mind ära võtma pluusi ja saapad. Kui olin ennast pesnud, ulatas ta mulle isa öötuhtlid, mis ta oli õmmelnud metssoku nahast.

«Aga kus on siis isa, mamma?»

Ema tõstis silmad.

«Krimmis, partisaniks... Stronski juurest käis üks mees staniitsas, sa tunned teda. Siis oli isa elus, aga praegu... ei tea.»

«Ja Anjuta?»

«Viidi minema... Viimast korda nägin teda pealelaadimise ajal Anapas.»

«Aga Ljusja?»

«Viidi samuti minema... koos Anjutaga.» Ema jäi mõtlesse, võpatas. «Toas on ebamugav, Serjoža. Oues on suvel parem. Sa vabanda, et võtame vastu maja ees.»

Varsti hakkas suitsema samovar. Puusüte lõhn segunes kuivatatud puuvilja lõhnaga. Avasin kohvri, võtsin välja konservid, küpsised, suhkru, leiva, šokolaadi.

«Võtke, ema, see on teile.»

«Aga sulle? Tee peale kaasa?»

Teejoomise ajal sain teada, et meie maja oli põletanud maha Sutšilin, kellest pärast staniitsasse tagasijõudmist oli saanud midagi sõjakomandandi abi taolist, sest staniitsa oli rindele lähedal ja sakslased ei olnud määranud siia talvise võimu.

Enne taganemist, kui meeväe laskurbrigaad murdis läbi

Handivärava juurest, põletas Sutšilin maha paarkümmend maja, plärdades nad enne üle bensiiniga puuviljapritsi Vermorels abil, mida tavaliselt kasutati võitluseks tubaka istikuseeriga. Ainult Ustin Anissimovitši maja on juhuslikult jäänud puutumata. Praegu on seal metspuuvilja varumise laager.

«Kuidas te ometi olete elanud, ema?»

«Mind kästi iga päev kell üheksa hommikul registreeruda komandantuuris. Seisime kõik iga päev tundide viisi ukse taga. Pool aastat — päevast päeva,» ema pigistas huuled kokku, pöördus teisale. «Viimasel ajal... tulistasid meie suurtükid sakslaste mägedest. Sakslased varjasid endid, meie aga seisime...»

«Kes on praegu kolhoosi esimees, ema?»

«Endine esimese põllutööbrigaadi brigadiir. Sa tunned teda — Orjol, Fjodor Vassiljevits. Tuli tagasi. On käest haavatud ja peas on kild. Juhib majapidamist, kuid ootab...»

Palusin ema jutustada Nikolaist. Ta tõusis sõnalausumata, rapas kühmu, läks majja, tõi isa kirjatasku ja võttis sellest kirja.

«Healt inimeselt Ukrainas. Leidsin ikkagi Nikolai hauakoha...» Ta ulatas mulle kirja.

Joonelisele paberile oli kirjutatud suure, hoolika käekirjaga:

Me saime 23. juunil teie kirja, milles te palute, et ma jutustaksin, millal ta, teie pojuke Nikolai, langes. Ta langes 6. septembril 1941. aastal, maeti 9. septembril. Pärast lahingut lamasid tapetud lahinguväljal kolm ööd-päeva, kuni germanid läks edasi. Mõned korjasime üles, mõnedel aga ei olnudki aadresse, noh, aga teie omal oli aadress. Aga paberid mingisuguseid ei olnud, kuigi puistasime taskud läbi.

Vennashaua tegime hea, maantee äärde, kaevasime haua, vedasime kokku 20 võitlejat, kõik noored, panime hauda õlgi, asetasime kõik hauda, siis katsime näod sinelitega, jälle uuesti õlgi ja siis ajasime haua kinni ja tegime kalmu. Tegime üheksakordse punase tara, siis elajad ei talla, keegi ei astu sisse. Igal kevadel käivad külanaised seal ning nutavad, ja kalmul on kõik korras.

Nägemiseni. Nestor Romanovitš Ptahha».

Vaene Kolja! Tasasena ning tähelepandamatuna oli ta

kasvanud meie perekonnas ja niisama tähelepandamatult läinud sinna, kust pole tagasipöördumist. Õppimine polnud tal kerge. Nikolai kiindus meist kõige enam talupojatöösse ja otsis sellist tegevust, mis võimaldas jääda üksindusse. Ta armastas käia karjas, võõrastas endavanuseid... Aga võib olla olime süüdi meie: me ei püüdnud temale läheneda.

Ema vaatas mind erutatult.

Ta oli oma õnnetusest juba üle saanud ja kartis nüüd minu pärast. Ta kõneles minuga esmakordselt nagu täiskasvanuga.

Kõik ärkab uuesti ellu, korjatakse kokku raasukesed ja tükid, tehakse uus, kohtuvad perekonnad ja sirutavad kolle poole oma külmetanud, relvadest väsinud käed.

Jutustasin emale Stalingradist ja lahingust Kurski all, kus tankid sulasid nagu vaha ja maa küllastus metallist nõnda, et kompassi osuti tantsis metsikult ja oli raske kaardi järgi oma asupaika kindlaks määrata.

Hiljem hulkusin ma üksi kalleis paikades ringi, trampides mööda kive oma sõjaväesaabastega. Kõik oli nagu lapsepõlv, isegi jõeäärsed kivid lamasid vanas kohas — vool polnud neid puudutanud. Ent Fanagoriika näis mulle nüüd väike, väga madal ja sugugi mitte mõistatuslik: olin näinud Volga ja Don'i. Jões suplesid lapsed; nad karjusid samuti nagu meie Viktoriga, puristasid samuti nina, puistasid endid üle liivaga. Nad karjusid: «Tere, onul!» Vastasin neile kibeda naeratsuga, kuulsin enda taga vaimustatud sosinat: «See on Punane Lipp, teine aga on Punane Täht, see kolmas aga polegi orden, vaid on kaardiväe märk.»

Kohal, kus ma esmakordselt nägin Viktorit, õngitses kuhu poisike, kes meenutas Jaškat, tema püksitrakside külge oli seotud samasugune kukaan, tal olid samasugused peenikesed jalad ja samasugused silmad. Teisel kaldal aga lamasid kollaste pakkudena sakslaste poolt mahasaetud pajud ja kuldsel, puhtakspestud liival kasvas tihe-tihe halapaju.

Jõe äärde olid mustlased üles löönud oma lapitud telgid. Põlesid ääsid, kopsisid alasitele haamid. Mustlased istusid rohul, vööni paljad, habemed sugemata. Telkide kõrval askeldas paljakõhuline mustlaste lastepere.

Mingisugune fanagoriika Zemfira, ümisedes omaette kurguhäälel laulda, korjas hõlma laaste. Tema helekollane seelik ja tõmmud paljad jalad vilkuskid väledasti pajuvõsas.

«Ohvitserike, anna käsi, ennustan sulle sinu kallimast, sinu preilist, sinu tumedajuukselisest!» hakkas ta eemalt karjuma ja vehkis kiiresti kätega, mis olid hõbesõrmuseid täis.

Mustlanna põlevad silmad kiindusid minusse väljavaltselt. Kui ta raputas korraks pead ja õlgu, hakkasid kõlisesid kaalakee mündikesed.

«Sul on mingisugune mure, noor ohvitserike! Luba, ma ennustan, mure kaob...»

Mustlased kandsid pangedega vett auku, kus teised oma tõmmude jalgadega sõtkusid samaani jaoks mulda ja õlgi. Nii muutisid uuesti elamud.

Jõe kaldad olid läbi kaevatud. Võis eksimatult ära tunda raudteede kaitse saksa süsteemi — kuulipilduja-augud, miinipildujate, tankitõrjepüsside positsioonid, laskurpesad. Otse-koos hüglasuured kolbad paistsid saviga pooleldi kinniaetud lüüsi- ja kuulipildujapesad oma ambrasuuri lõugade ja roostetud kinnitustrossidega.

Maapaid jalast võtmata ületasin ma jõekese ning istusin kivile. Siin me kõnelesime Ljusjaga minu võistlejaist — muinastulustest kuningapoegadest.

Õlgi oli jäänud madalaks ja oli tekkinud vaikkeid jõekäärde. Ainult keskpäigas vulises aeglane voolus. Siristasid hammatavast kuumusest joobunud tsikaadid, lendasid suured puhelised kärbsed. Herilased kõverdusid oma peenikesi kehi, klammerdusid valge ristikehina õite külge. Mustade ja kollaste vöötidega kaunistatud kumalane sarnanes paksu mehikese sametises vestis. Vesti kandev paksuke tõi kuuldavale katkendlikku, heasüdamlikku pörinat.

Murdsin vitsa ja kriipseldasin mõttetult liivale nimesid: Ljusja, Vitja, Anjuta. Kirjutasin, kustutasin ja kirjutasin jälle.

Siit nägin ma meie õunapuude latvu. Neist paremal ja vasakul valendasid katustel, mida tõenäoliselt olid riivanud puutükimürskude killud, uutest laastudest lapid. Koolmele laskus rõõpeline metsatee, mis oli kasvanud täis kassinaereid ja kitsamurakaid. Teisel kaldal suundus tee selle tänava poole, milleni ulatus välja meie köögiviljaaed. Sealt püüdis mu kinni Ustin Anissimovitš. Saarekesel, mis asus allavoolu, vilistasid poisikesed. Sealt lendasid üles heledad vainukäod, ületades madalalt järsakuid...

Tänavast, mis oli teisel kaldal, ilmus nähtavale pikkvankri Valgete jalgadega hobused, ajades hambaid irevile, kihutasid pikkvankriga koolmele, tormasid vette ja peatusid.

Hobuseid juhtis nüüdne kolhoosi esimees Fjodor Orjol Tema kõrval, pikkvankri porilaudade juures seisis mustlanna oma pimestavalt kollases seelikus.

«Kus ta siis on, Mariula?» küsis Orjol oma kättsa bassiga.

«Ohvitserikel! Ohvitserikel!» kutsus mustlanna, viihates kätega.

Orjol lõi ohjadega, ja keevalised hobused vedasid pikkvankri kihutades kaldale. Orjol viskas ohjad mustlanna kätte ja jooksis minu juurde.

«Sergei Ivanovitš, otsime teid juba kaua, otsime kaua! Ei tohi ometi, ai-ai-ai...» ütles ta ärevusest katkendliku häälega. «Olgu kuidas tahes, aga kõigepealt peaks tulema esimehe juurde, juhatusse... Ai-ai-ai!...»

«Fjodor Vassiljevitš, tahtsin jalutada, üle hulga aja näha kodukohti...»

«Mis on jalutuskäik ilma korraliku napsi ja suupistatut! Tuleb rahvaga kohtuda, jutustada, kus, mis ja kuidas... Ai-ai-ai, Sergei Ivanovitš!»

Istusime pikkvankrisse. Hobused tormasid jõkke nagu pöörased, kihutasid välja staniitsapoolsele kaldale ning sööstasid norsates ja ila pitsides piki tänavat edasi.

«Kakskümmend kuus sellist elajat saime trofeeks!» hüüdis Orjol. «Madrused kinkisid, Sergei Ivanovitš. Oleme tänulikud elu lõpunil! Soetasid meile ungari ratsaväe. Aga milleks oleks madrustel hobuseid vajagi? Ah?»

«Kui saaks meie laagrisse sihukesi hobuseid,» ütles mustlanna silmi välgutades. «Luba õige, ma juhin pisut, anna vennas!»

«Mis siis ikka, võta! Pole kahju!»

«Zemfira» haaras ohjad ja piitsa, ajas enese ühe põlve peale üles ja huigatas stepi metsiku vallatusega. «Ungarlased» sööstisid järsku edasi. Tänaval hakkas keerlema tolm. Kihutasime mööda Ustin Anissimovitši majast: rohelised luugid ja tornikesed katusel aina vilksatasid meist mööda.

Orjol kahmas mustlannalt ohjad, hoidis hobuseid tagasi.

«Võõrast varast pole kahju!»

Mustlanna välgutab hambaid, hakkas naerma, hüppas sõidu pealt pikkvankrilt maha ja hüüdis:

«Hüvasti, noor ohvitserikel!»

«Tädruk on nagu tulesäde,» ütles Orjol. «Näed, kuidas kiirgab, aga on tubli — järeleandmatu.» Ta võttis peast muna, mille sinine põhi oli ratsaväelase toreda paelaga üle maalitud.

Pöörasin tähelepanu armidele tema peas.

«Bain Rostovi all peast haavata,» vastas minu küsimusele Fjodor Vassiljevitš. «Forsseerisime mööda jääd Don'i, laotasime laiali burkad, jää oli õhukesevõitu, — ja läksime mööda burkasid. Sakslased ei teadnud midagi oodata, kui me juba hobukaliiväe divisjoniga sisse tormasime. Küll oli hingepaljakal Olimpiadovka juures sain sähvaka kolu pihta... Kolm tundi mulisesin tont teab mida...» Ta tõmbas mütsi sügavalt otmikule. «Kaks kildu on sisse jäänud, pea valutab tihedusega... Jäin invaliidiks, pandi majandusalale tööle, kolhoosidesse, sa mu meie. Aga kas meie kasakad lasevad juba Ukrainas fašistist leent välja, ah?»

Sõitsime maja ette, kus kolhoosnikud meid juba ootasid. Mind pandi istuma ema kõrvale küdoonia alla kaetud laua taha, valati veini. Ema vaatles mind nukralt ja ühtlasi ka noomaalt. Laual oli palju söögipoolist: seda oli toodud kokku kogu külast. Orjol tõstis klaasi isa terviseks, tema peatseks koju tulekuks.

«Kolmkümmend tuhat puuda andsime üle ainult meie kolhoosil arvel,» ütles ta, «ja kõigi jõududega — härgadega, hobustega, traktoritega ja labidatega kündsime üles, külvasime ning koristasime uudsevilja. Mäletate, naised? Töötasid naised, tütarlapsed, noored pioneerid, kommunistlikud noored, koolilapsed — kõik! Kuidas me hakkama saime? Ühised, suure hulgaga, noh, ühe sõnaga, kollektiiviga, nagu olema peabki... Joome aga Ivan Tihhonovitši terviseks, las tuleb rütem tagasi ja paneb kõik riivulite peale omaale kohale. On ikkagi halb ilma peremeheta...»

Inimesi tuli üha juurde, oli pühapäev. Läks pimedaks. Küdoonia all läideti petrooleumilaternad.

Tulid mustlased. Selgus, et nad rautasid kolhoosile hobuseid.

Nendega koos tuli Mariula ning istus minu kõrvale pingile.

Orjol nihutas tema poole veiniklaasi, kuid ta lükkas selle oma tõmmu küünarnukiga hoolimatult eemale.

«Sul on kallim,» sosistas ta mulle.

«Kust sa tead, Mariula?»

«Sa ei vaata ühegi tütarlapse poole.»

«Ka sinu poole?»

«Kes olen mina? Ma olen nagu tuul, mind silmadega kinni ei püüa,» hakkas ta naerma. «Ei tahtnud lasta ennustada, aga näe, ütlen siiski, sinu asjad pole just halvad.»

«Mis?»

«Leiad ta üles.»

«Kas võin sind uskuda, Mariula?»

«Kuidas tahad. Minu asi on öelda, sinu asi — kuulata või mitte kuulata.»

«Milleks on sul just mind vaja?»

«Kas taipasid?» ta müksas mind küünarnukiga, viskas pea selga ja hakkas naerma.

«Taibata pole raske.»

«Sa aimasid õieti,» ütles ta ja langetas silmad, «võta mind mere äärde.»

«Miks sa arvad, et ma sõidan mere äärde?»

«Siit viib tee sinna.»

«Aga milleks on sul vaja mere äärde minna?»

«Ma pole kunagi merd näinud, aga minu oma... Mõistad, kes on minu oma? On seal, mere ääres. Kui sa mind ei alla, lähen ma ise rännates mere äärde.»

«See on raske. Seal on sõda.»

«Olen vaba tuul.» Mariula hakkas naerma ja lõi mind peopesaga käele, «tuul ju lendab, kuhu aga tahab.»

Mustlanna tõusis, sirutas ennast, tõstis käed üles, pani nad kokku peopesadega vastamisi ja hakkas laulma, esialgu tasa, aga siis ikka valjemini ja valjemini. Tema laulule löid kaasa mustlased, nagu oleksid kõik olnud selleks varem ette valmistatud. Mariula tuli laulu katkestamata laua tagant välja, väristas õlgu ning hakkas tantsima «romaneesi».

Laulu toetasid kitarrid. Musta habemega mustlane — Mariula isa — haaras tamburiini ja paiskas karjudes välja kiireid, pulbitsevaid laulusõnu.

Aed oli täis kära ja naeru.

Mariula väsis, istus minu kõrvale, ringi sisse astus Fjodor Vassiljevits, tellis «naurskaja» ja hakkas tantsima. Temaga

olles noorik, kellel olid nii laiad seelikud, et näis, nagu tantsuksid kirjud purjed teda tuule käes.

«Oli põleta, torka, raiu!» karjus Fjodor Vassiljevits ning läks väsimatult tantsida.

«Ema aga vaatas kogu aeg mind. Tema pilk oli muutunud süütuks — just niisugused silmad olid tal siis, kui isa oli esimest traktorit ja ema käis selle järel äreva, alles hääselge rõõmuga ning mesikud jätsid tema jalgadele kolme pistolmu.»

«Peab kuni lõpuni õigesti sõdima, Serjoža,» ütles ta, võttis minu käe. «Pole viga... Vene inimene on tugev mitte muust, vaid rõõmust...»

Kulalised lahkusid hilja.

«Aga oli mulle valmistatud verandale, nagu nimetati laastudega kaetud ja maasse rammitud postidega katusealust majakese juures.»

Ma ärkasin koidikul. Ema istus minu peatsis, silmad suletud. Ma liigutasin end, ta kohendas tekki, patja.

«Ema...»

«Serjožal!» Ta kummardus minu juurde.

Plataanid kohisesid tuulekese käes. Kuu valgustas mäge, mille tippu varjas katusealune, ja mulle näis, et me oleme paaditud mingist tundmatust maailmast järsu seinaga, mis on kaevanud täis karvast tuhandeaastast sammalt.

Mu süda oli nukker. Mulle meenusid teel nähtud Artšeda varemed, põuast kõrbenud Stavroopolimaa põllud ja emad, kes ootasid «Kahekümne kuuendat aastat»... Mõtlesin meie perekonnale, kelle sõda oli laiali pillanud, meie maja ahervaremeile, murtud õunapuudele. Ent ma vaikisin, et oma mõrude mõtetega mitte rikkuda ema meeleolu.

«Sul seisab veel palju ees, Serjoža,» ütles ta. «Peaasi, ära lasse südamel painduda... Hoia ta kõva, kuigi on raske, — hea süda, nagu tuvi.»

«Ema, minul pole viga midagi... Aga teie? Teie?»

Siis jutustas ema mulle jalge alla tallatud pajuoksast.

Kevadel pärast vabastamist on ema mööda jõe äärt tulnud kolhoosipõllult ja tee peal näinud jalge alla tallatud pajuoksaokast. Näis, nagu poleks selles oksas enam olnud mingit elu. Päike oli kõik mahlad välja joonud, koor oli puruks lüüdnud. Ema tõstnud oksakese üles, viinud koju ja pannud vette. Ja mõne päeva pärast on oksake tursunud, ajanud välja

lehekesed, haavad koorel on tõmbunud kokku, ja muutunud oksake on ajanud alla juured. Nüüd kasvab ta, tal on suured lehed, tugevad juured, kas või istuta mulda. Tema ei ole ainult hoolitseda, vahetada vett ning hoida teda mitte põuda, vaid päikesele lähemal.

«Täna, ema,» — ja ma suudlesin ema kuivetanud ning tõmmut, tursunud veenide siniste oksakestega kätt.

Teine peatükk

MUSTAD PURJED

Minu kohtumisest emaga oli möödunud juba ligikaudu kolm kuud. Oli vallutatud Novorossiisk, murtud läbi «Sinine Liin» ja vabastatud Tamani poolsaar.

Olin algul partisaniliikumise staabi juures, septembri lõpul aga läksin üle Balabani gruppi, kus minu armas Dulnik minu vastu võttis vaimustatud rõõmuavaldustega.

Tal oli jälle õnnestunud sattuda Balabani juurde, ja see olles temale ustavate meeste vastu alati nõudlik, ei heitnud oma õhuvalla vanemale armu. Dulnik täitis kavastuselt kõige keerukamaid ja täideviimiselt kõige ohtlikumaid ülesandeid ja oli seni kõigist seiklustest õnnelikult välja tulnud. Mõned tema ordenid tilisesid meloodiliselt tema rinnal, oli juurde tulnud väarikust.

Sain teada, et pärast Sevastopoli loovutamist oli kapten Leljukov väikese madruste ja sõdurite salgaga murdnud Hersonese neemelt läbi ning läinud ära mägedesse, kus ta oli hakanud juhtima Krimmi poolsaare idasektoris edukalt tegutsuvat partisaani-väekoondist. Leljukovi juures töötas staabi ülemana mulle tuntud Kožanov, brigaadi komandöriks oli seal Semiletov. Uhte Semiletovi brigaadi kuuluvaist noortest koostatud salka juhtis ei keegi muu kui Jaša Volõnski.

Kožanov ja Semiletov, kellest ma läksin lahku Krimmi metsas, pärast lahingut Karašai orus, ei olnud suutnudki ühineda 51. armee vägedega ning olid jäänud tegutsema partisanidena. Esimesel ja eriti teisel talvel olid nad kannatanud hirmsat puudust. Tatarlased olid vaenlasele teada andnud nende toidu-, põletusaine- ja relvaladude asupaigad ning vaenlane oli need siis hävitanud. Partisanid olid elanud ainult

allast, mis neile lennukeilt oli alla visatud, ja saadetiste varal kureerit maalt, mida tõid kohale uljaspead-piloodid, kes riskisid raskeil masinail maanduda mäginiitudele.

Partisanide kaotused nälja ja külma tagajärjel olid palju suuremad kui kaotused lahinguis. Ent puudustega võideldes tugevneid inimesed, lahinguis vaenlase vastu karastusid nad ja moodustasid Leljukovi partisaani-väe koondise vastupidava rüüa. Sinnasamasse, Leljukovi juurde oli õhuteel üle viidud ka minu isa juba enne seda, kui mereväe laskurbrigaad oli vallutanud Fanagoriika ja vallutanud rünnakuga Psekupskaja.

Isa viidi üle koos Kaukaasia mägedes tegutsenud partisanide grupiga. Vana sõpruse nimel oli sellele kaasa aidanud Krimski, pärast pikki ja tungivaid palveid isa poolt, kes kippus Krimmi, kuhu sakslased olid küüditanud Anjuta.

Nüüd aga ei suutnud ma kuskilt muretseda teateid õe kohta. Tema nimi ei esinenud partisanide nimestikes ja tema jäljed ei mihule kaotsi läinud, kuigi luureandmeid koguti hoolikalt ja mitmesuguseist allikaist. Samuti ei teadnud keegi mulle öelda, kus on Anjutaga koos kinnivõetud Ljusja.

Pärast Tamani vabastamist suunati meid Gudautosse lühijalalisele puhkusele. Sellised vaheajad olid ette nähtud partisaanide diversiooniväeosades, kellel tuli ülimal määral pingutada nii füüsilist kui ka vaimset jõudu.

Asusime telkidesse Bambura küla juures. Dulnik, mina ja kaadist Asja siirdusime kohe mere äärde ning asusime rannale. Asja tõmbas pähe kummist mütsi ja läks vette. Nüüd ulatus vesi talle põlvini, ta peatus, patsutas peopesadega vastu lainet, sukeldus ja hakkas ujuma jõuliselt ning osavasti.

«Kummaline on inimese elu,» ütles Dulnik, «lausa arusaamatus...»

«Nimelt?»

«Kohtad tütarlast, hakkad unistama, kuid näe, juba lendab kõik laiali, nagu käsigranaadi killud.»

«Kas igatsed Kamelia järele?»

«Tema järele jah! Ja kas pole sinul Ljusjaga sama lugu? Kuidas sa kirjeldasid mulle tema silmi! Kas näeb siis mingisugune lurjus, välismaalane, schutzmann, millised imeilusad silmad on meie tütarlastel?»

«Kui näeb, on veel hullem.»

«Oige, see on veel hullem.» Dulnik pööras selili, päike mängles rõõmsalt tema elastsel oliivivärvi nahal. «Sa pead

teadma, kuidas ma sinu järele igatsesin, Sergei. Igatsesin sul leparast, et sa oled mu sõber.»

Kalda juures, lainemurru piiril, seisid küpressid, mis hõlpsinise taeva ja lähedaste helesiniste mägede taustal tuletasid meelde samblaga kaetud kaljusid. Siinsamas kasvasid oleandrid, kõrgemal aga sarikpalmid.

Õlgkübarais poisikesed, bambusest aerud käes, olid hõlpsinise kollases kummipaadis sõudnud trosside juurde, kus kahtlaskuivatasiid matte meriärnide püüdmiseks, olid sidunud paaditrossi külge ja õõtsusid päikese käes läbipaistvaid rohelistelaineil. Meri polnud veel hiljutisest tormist rahunenud ninglained kandsid ikka veel kaldale liiva ja joodi järele lõhnavaid sasiid vetikaid.

Asja longib kaldale, ajab käed hästi laiali, teeskleb, nagu oleks ta väsinud, ja nõtkutab põlvi.

«Kas vajad abi, Asja?» karjub Dulnik.

Asja naeratab tõrjuvalt, möödub meist, rigistades rannakive, ning heidab kuumade kivide peale pikali. Tema kõrvahakkab voogama kerge terendus. Asja peab ennast inetuhoidub meestest kõrvale, ei armasta vabadusi ja nõuab, ettemasse suhtutaks ainult kui sõjaväelasesse. Tegelikult onAsja veetlev just nimelt oma terve, tütarlapseliku rangusegaBalabanovlased armastavad Asjat, hoiavad teda ega lubatalle liiga teha...

«Me lõpetame sõja, Sergei,» unistab Dulnik, «ja ehitameheia rahu.»

«Miks ehitada? Rahu tuleb ise.»

«Varem näis ka mulle nii, aga nüüd näib teisiti. Millegipärast näib mulle, et ka rahu peab üles ehitama sellise tornina nagu, mäletad, Zenoni torn Hersoneses...»

«Ja jälle laskelävedega seintes?»

Dulnik mõtles veidi, kortsutas kulme.

«Aga mis sina siis arvad? Muidugi. Rahu. Just rahu peabki kaitsema.»

«Ja ambrasuurist vahib välja kuulipilduja?»

«Muidugi.»

Meie puhkus on lõppenud. Me läheneme sõudepaatidel transportlaevale, ronime mööda nõorredeleid üles ja läheme öösel rindele. Meie kõrvall õõtsuvad lainetel vahikaatrid. Pikkamööda kaovad mägede piirjooned ja ainult Gudauti

kuumade krooksumine ning lähedane šaakalite nutt näitab, et rannavah liigub kalda lähedal.

«Mind on tüüdanud pimeduses elamine,» ütleb Dulnik. «Mulle on vastik alati moonduda, oodata ööd ja sõita minisuguste mustade purjede all, pistoda hambus.»

«Sa oled veidrik, Vanja,» ütleb Asja.

Ta seisab koos meiega ahtril reelingu ääres ja vaatab fosforina helendavaid laineid. Näib, et sõidame leegitsevas meres ja on ainult ime, et peame veel vastu ega lõõma ise.

«Vaata, kuidas meri helendab,» ütlen Dulnikule. «Vaata, kuidas ta helendab fosforinal!»

«Burnud valgus,» toriseb Dulnik. «Selline ilutulestik ajab mul julinad üle selja.»

Ahtrile tuleb Balaban. Seisab üksi, hiiglasuur, vaikiv ja rõõmas. Millele ta mõtleb? Võib-olla meenutab ta aegu, millal hõikjal, kus loksuh meri, teda nimetati hulljulgeks kapteniks, millal tema hoogne laevuke lendas mööda merd järele talakaubavedajate felukkidele?

Kõõdu ajal möõdusime Mustade Purjede kaljudest ja neist paigust, kus oli möõdunud minu lapsepõlv. Lõksin üksinda laskile ega pööranud silmi kaldalt. Sõõnul edasiandmatu õõrevus valdas minu südant. Mulle tundus, et näen jälle pisimate õõssikasjadeni isa kõõega väljaraiutud tähti ja kollast põõssatõõku, mis juurtega on klammerdunud kasinasse mulda, mille rannatuuled on kandnud kaljulõõhedesse.

Põõikesevalguse kuldsed kaldjoad libisesid möõda mælõõhesid, kuid Mustad Purjed seisid õõhvardava, tumeda rüõnana.

Minu silme ette õõmusid tühjad ranna-alad, kus kunagi olid kalaõõtanud meie artellid. Asjatult õõsisin ma eukalõõptusesalu lehtede vahelt meie maja katust. Lained, rasked ja õõhtlased, õõsersid randa ning prõõtsisid vahtu tõõusva põõikesee poolt õõlõõkullatud kividele. Need on needsamad lained, mis kandsid õõma õõgavestel harjadel Odõõsseuse ja Mithridatõõse, Uõõakovi ja Nahhimovi laevu, piraatlikke rüõndajaid «Gõõben» ja «Breslau» ja põõhjavajunud mootorlaeva «Abhaasia», millel me vedasime õõma valmimata, nooruslikke mõõtteid.

Mustad purjed püõsivad veel kaua silmapiõõril, enne kui kaovad. Lõõgy sõõidab õõmber kitsa neeme. Palmid painduvad õõma lainemurru juures.

Kuulen mootorite mõõõrgamist ja kalda kohal sõõõstavad

meist mööda hävitajate nõeljad viltuste kitsaste tiibadega kered, jalad enda alla tõmmatud nagu lendavil lindudel.

Dulnik väljub, käterätt õlal, seep, hambahari ja pastatubike käes. Ta on vöödilises üleskääritud käistega aluspluusi.

«Ma ju teadsin, et sa oled tekil, Sergei,» ütleb ta veebalaia naeratusega. «Kas tervitasid kodukohti? Sul veab, sinu maa on vaba, aga näe Dulnikul...» ja ta ohkab, vaadates mere avarusse — kuskil seal on tema kallis Odessa.

Kolmas peatükk

OHUDESSANT

Purpurpunane loojaku kuma kustus mere kohal. Maa tumenesid, süngestusid. Üle maa, üle kadakate ja tamariskide põõsaste sööstis kerge tuul, pani keerlema paberitükke ja õietolmu.

Tunnimehed lasksid veoautod dessandimeeskonnaga lennukiväljale. Valdas langes alla. Autod sõitsid lennukite poole, kadusid pimedusse. Ühe auto juhi-kabiinis istus Dulnik, diversioonigrupi komandör.

Me põikasime oma kergesõiduautoga paremale ja sõitsime staapi, et saada viimaseid instruktsioone. Peale minu ja Balabani oli kooditabelite saamiseks välja kutsutud Asja, kes istus vaikides minu kõrval. Ta oli võtnud peast kivi, tema lennu eel puhtaks pestud juuksed olid valgunud laiali ja levitasid maasikalõhna.

Maa-alusesse blokkhausi viisid betoneeritud sissekäigu astmed. Tunnimehed-madrused vaatasid tähelepanelikult ja kiiresti läbi meie pääsmikud. Veel viimane metalluks pneumaatiliselt needitud liitekohtadega, ja me olime staabis. Põlesid elektrilambid, kuuldus survepumpade abil sisseimetava õhu iseloomulikku kahinat. Nummerdatud ustega koridori mööda jõudsimel avarasse tuppa, kus laudade taga töötasid mere lennukivälja ohvitserid.

Parempoolses nurgas, käsipuudega piiratud kõrgemal kohal, istus kirjutuslaua taga pikanäoline kõhn polkovnik, kaugeleulatuvad paljakud pealael. Seinale oli paigutatud basseini reljeefkaart valgussignaalidega, mis näitasid pommilennukite liikumist. Helkivad numbrid kaandi kummalgi küljel näitasid

lagunevate lennukite arvu. Telefonide kõrval oli raadiomikrofoni kütseerimata kõnelusteks avioflagmanitega.

Polkovnik andis meile peaviipega märku ootamiseks. Andud telefoni teel edasi mõned käsud, pöördus ta meie poole.

«Double-Richtshofen!» See vaenlase lennukivälja on omandatud viimasel ajal väga kaaluka tähtsuse,» polkovnik süütas kahetruki lauapealses tulemasinas, «sinna on nad grupeeritud kõik oma öised hävitajad. Sealsamas on ka mootoriküttega lennukipommide baasi laod. Sealt nad löikavad meie suunas Balkanile. Pärast seda kui nad aktiviseerisid selle lennukivälja, olime sunnitud idasektori partisanide abistamise tegevuse lõpetama. Partisanirajoon on blokeeritud maavägede ja lennukivälja. Täieliku pildi saamiseks piisab sellest, kui aidame põgusa pilgu kaardile.» Polkovnik lähenes reljeefkaardile, vajutas nupule.

Vaenlase lennukiväljad Krimmi idasektoris Kertsist Solhatini ja Karasubazarini süttisid roheliste tuledena. Ühe rohelise lahuse kohale pressipapist tehtud mägilreljeefi lähedal olid sõõpnõeltega kinnitatud tähed «WR». Polkovnik suitsetas ja vahtis, kuni uurisime meie trasse läbilõikavate hävitajate-õõlinike tegevusraadiust ja orgudes ning mägililtmaadel asetsevate maandumisväljakute tingimärke, mille kohal olid mustad lipukesed.

«Siin ei saa meie lennukid enam maanduda,» ütles ta mustadele lipukestele osutades, «neid kontrollib vaenlane. Leljukovil on viiskümmend kolm raskelt-haavatut. Kui me aga loome «WR» rivist välja, avaneb meil võimalus evakueerida raskelt-haavatuid merd kaudu. Leppisime kokku laevastiku juhtkonnaga — nad saadavad nende järele kaatrid... Kõik oleme operatsiooni tulemustest, Lagunov. Kuni Leljukov pole vahutanud maandumisväljakuid — abistame merelt, siis aga hakkame täitma käsku nagu varemgi ja varustame partisaane õhust.»

«Kas Leljukovi raadiojaam vaikib?» küsis Balaban.

«Teist ööd-päeva vaikib. Viimane šifrogramm, mille vastu võtsime, oli raskelt-haavatuist. Saksa seitsmeteistkümnenda armee staabi teate järgi otsustades tuli partisanidel pidada rasket võitlust.» Polkovnik pöördus Asja poole: «Täna öösel peate teie teatama operatsiooni tulemustest «Double-Richtshofenile». Polkovnik lähenes lauale, sirutas käe kellade mitme-

värvilise klaviatuuri poole, ja ta pikk poleeritud küünega sõrm vajutas rohelist nupukest. «Kohe te saate koodi, pea li tagavaralaine pikkuse ning aja,» polkovnik uuris Asjat isiklikult, «ja palun tungivalt: töötage ainult meie pool antud kellaaegadel. Teil tuleb töötada iga päev eri ajal.»

Väljakutse peale ilmus kohale kapten hallivõitu lühikeste pügatud vurrukestega ja teravate, väikeste silmadega, mis olid puurisid rippuvate kulmude alt. Ta astus kõrvale, laskis Asja mööda ja läks tema kannul metallukse poole, mis kandis numbrit «12».

Polkovnik palus meid laua juurde, hõõrus oime, ja nagu oleks see talle alles praegu meelde tulnud, pöördus minna poole:

«Öhu-dessantpataljoni komandör,» ta osutas silmadega Balabanile, «teatas mulle, et teil on oma arvamus teile üles andeks tehtud operatsiooni tegeliku läbiviimise kohta.»

Balaban langetas silmad, naeratus puudutas tema lihavaid suuri huuli. Ta tõmbas taskust välja oma piibu ja hakkas tubakaga.

«Kuid see arvamus, seltsimees polkovnik, läheb lahku staabi seisukohast.»

«Võib-olla te põhjendate oma ettepanekut.»

«Kõnele, Lagunov.» Aeglaselt ja vastumeelselt, nagu selleks, et piinlikus olukorras leida endale mingisugust tegevust, toppis Balaban silmi tõstmata oma piipu «Kuldvillakute».

«Minu kaalutlused, seltsimees polkovnik...»

«Istuge, istuge, seltsimees kaardiväe-kapten,» ütles polkovnik ja jäi mind ainiti vahtima uurivate, pisut pilukil, liikumatute silmadega.

«Kõigepealt pidasin ma vajalikuks tugevdada gruppi...»

«Seda ei tohi,» peatas mind polkovnik, «te peate teostama diversioonilise operatsiooni, aga mitte langevarju-, armees operatsiooni. Teie ülesanded on kohalikku laadi. Jätkake...»

«Oma esimesest nõudest,» jätkasin ma, «loobusin juba selle, kui kuulasin teie juhendeid operatsiooni iseloomust ja sain kõigest aru teie hea kaardi abil...»

«Teil oli vastuväiteid kahe lahinggrupi — diversiooni- ja kattegrupi loomise kohta?»

«Sellised kaalutlused olid tingitud dessandist osavõtjate väikesest arvust ning vajadusest teostada operatsioon kõigi olemasolevate abinõudega kiiresti ja otsustavalt.»

«Olid, aga nüüd?»

«Ma arvan isiklikult, et võib jätta kaks gruppi, seltsimees polkovnik, kuid lubatagu mul tugevdada diversioonigrupi kattegrupi arvel.»

«Miks?»

«Objekte on palju ja nad on laiali pillatud: angaar-klubi, meenikütte ja lennukipommide laod. Diversioon tuleb teostada kiirel tempos, seltsimees polkovnik, seni kui vaenlane pole toibunud ja meie jõududes orienteerunud. Seetõttu tuleb kõik objektid ühel ajal käsile võtta, selleks peab aga olema rohkem mehi...»

«Nii, nii, jätkake,» polkovnik laskus tugitooli korjule ja kutas mind kasvava tähelepanuga.

«Kuulipildujatega varustatud kattegrupp valvab ühendusteid, eriti seda,» lähenesin kaardile ja osutasin Solhatti viivale maanteele, «sealtpoolt on võimalik abivägesid juurde toota. Maantee tuleb otsekohe mineerida.»

«Lagunovi pealekäimisel lubasin ma kaasa võtta miinid,» ütles Balaban, imedes vähehaaval piibukest.

«Lennukeid hakkate hävitama süütepommidega?» küsis polkovnik.

«Süütepommidega ja granaatidega. Lennukit-hävitajat on võimalik rivist välja lüüa ka granaadiga... Ja kõige tähtsam — see on lahingust tagasitõmbumise taktika.»

«Ma kandsin teile ette, seltsimees polkovnik,» ütles Balaban rahulikult: «Lagunov tahab tõmbuda tagasi mitte grupis, vaid üksikhaaval, aga selleks...»

Polkovnik peatas Balabani käeviipega.

«Minu arvates on tarvis otsustada esimene küsimus — diversioonigrupi tugevdamise küsimus. Lagunovil on asjast siiski parem ülevaade, sest temal tuleb otseselt teostada operatsioon. Mis puutub aga lahingust tagasitõmbumisse, siis paluksin mind selles veenda.»

«Vaenlane on välja töötanud oma taktika lahingu vastu võtnud dessantgrupi sissepiiramiseks ja hävitamiseks, seltsimees polkovnik. Meil on olnud juba juhtusid, kus ülesandega edukalt toimetunud parašütistid hävitati taandumisel. Minu arvates peab muutma taktikalist võtet, hajutama vaenlase tähelepanu, teda desorienteerima... Peab kasutama ära seda, et vaenlane mõtleb šabloonide järgi. Tuleb kas üksikult või

kahe-kolmekaupa, mitte suuremal arvul, libiseda tema kätt metsa, mägedesse, need aga on sealsamas lähedal...

«Kus te nad siis hiljem kokku korjate?»

«Kokkulepitud kohas. Nii toimivad näiteks ratsaväe ühesosalised.»

«Te olete teeninud ratsaväes?»

«Ma pole ratsaväes teeninud, seltsimees polkovnik,» vastas ma, «me õppisime tundma ratsasalkade vastu võitlemist taktikat jalaväekoolis.»

Polkovnik võttis toru, kutsus välja «Baikali» ja nimetas kellegi ees- ja isanime.

«Kas saame saata «säasekese»? Partisanide juurde. Kelle juurde nimelt? Džeiljavasse. Ülesanne on vastutusrikas: võtta kokkulepitud kohas peale meie vägilased. Raskus teel? Selles see asi seisabki, et lülitus välja... Saadame saadame... Saadame Asja... Tähendab, et võib? Ainult tuleb otsekohe... Leppekoha valime välja koos Balabaniga.»

«Kas jõuab?» küsis Balaban.

Polkovnik lähenes kaardile, mõtiskles.

«Jah, jõuab,» ütles ta, «ta lendab välja enne teid, põristab kohale, maandub. Siis saadab Leljukov partisanid kokkulepitud kohta... Muide, leppekoht on mahapõletatud Tšabanovka küla. Juba möödunud aastal põletas Merelbahu ta maha. Tšabanovka rajoonis, Lagunov.»

«Just nii, seltsimees polkovnik.»

«Minu arvates,» ütles polkovnik Balabanile, «tuleb Lagunovi ettepanekuga nõustuda. Neil on seal nii palju tul-punkte ja liikuvaid soomusväe-valveposte, et pole mõtet lahingust astuda. Tapame asjatult mehi. Noh, Balaban, soovin edula»

Asja ootas meid eemal. Balaban viivitas polkovniku juures; me läksime staabist välja, peatusime tamariskide all.

Tähistaevas oli laskunud mäeseljandiku, tema metsaga kaetud aheliku ja öösel nähtamatu neeme kohale, mille poole liikusid tihedad loksuvad lained, mis mänglesid vee peale peegelduvate tähtedega.

Sõitsime koos Balabaniga lennuväljale.

Salk oli võtnud aset lennukite kõrval muru peal. Meie ilmunisel hüppasid parašütistid püsti. Märkasin langevarjude kandmisest kohmakate kujude seas Dulnikut ja kutsusin ta enda juurde, et anda talle täiendavaid andmeid.

Me läksime operatsioonile kolmel transportlennukil. Igal

parašütistil oli kolm kahekilost süütepommi, automaat ja parašütistid olid ohvitseridel ja vanemil olid püstolid. Igaühel — kaks padrunit ja seitse käsigranaati.

Varustusest — kilo kakssada grammi šokolaadi, kolmsada grammi matkakuivikuid, piiritusega täidetud välipudelid.

Kõik dokumendid, ordenid, paberid ja kirjad olid staapi alla antud. Meie vormiks olid pluuspüksid ja sviiter selle all, kummaspad, kiiver, ranits. Balaban oli rietatud samuti, kuigi ta pidi grupi ainult kohale viima ning alla viskama ja seejärel tagasi pöörduma.

«Näed võime oma mälus veel kord läbi võtta hulljulge kapteni õppetunnid,» ütles mulle Dulnik, võttes istet raudlennuki sisemuses. «Langevarju-diversiooniala on erandiselt huvitav, hulljulge ala, kus nii grupile kui ka igale isikule jäetakse suur tegevusvabadus.»

«On mees pidanud,» ütles rahulikult Balaban, kelle terav kõrv oli kinni püüdnud Dulniku sõnad.

«See sul on üht-teist mees pidanud,» Dulnik koputas sõrmega oma rinnale, «juba Hersonesest peale, seltsimees polkovnik.»

«Nooh, on sul aga õel mälu, vanem,» ütles talle Balaban rahulolevalt etteheitval toonil.

«Diversandil läheb mälu tarvis, sest tal pole pliiatsit ja paberit,» ütles Dulnik, «kirjutustarbed on Asja kastis.»

«Leidsite kantseleitarvete magasinil!» ütles Asja.

Tähtlaps instrueeris tasasel, sõbralikul häälel varuradisti, noorukit, kes oli siia saadetud sidekoolist ja võttis esmakordselt osa operatsioonist. Nooruk vaatas Asjat hämmastunult, silmi pilgutamata.

«Kui meid visati alla Ozereikas,» rääkis Dulnik tasa, pöördudes ainult minu poole, «osutus teine radist reetjaks ja Asja õiendas ise temaga arved. Ainult Asjale sellest mitte sõnagi: ta ei armasta niisuguseid mälestusi. Seda hakipoega on nähtavasti informeeritud. Näed, millise hirmuga ta Asjat vaatab.»

«Minu meelest on see aga jumaldav pilk...»

Lennuki duuralumiiniumist kere hakkas võbisema. Parda-mehaanik keeras kinni laadimisluugi, vaatas üle akende pimendamislööd, läks kabiini.

Plafoonides põles kaks lambikest. Dessantlased istusid üksteise kõrval, automaadid vastu põlvi. Turellkuulipilduja

juures rippuval istmel konutas laskur. Kabiiniuks oli pooleldi avatud. Juhtimisaparaatide numbrilauad helendasid tühjalt, meenutades kuuvalgust.

Mootorid rõõgatasid valjemini, põrand jala all võpatas.

Näen piloodi küünarnukki ja poolt selga. Küünarnukk teeb mingisuguse liigutuse, selg paindub pisut. Kummid põravad mööda kiviklibuga kaetud maapinda, kivikesed põrkavad vastu masina alumist poolt — ja see ongi kõik. Oleme õhus. Peame silmas kella, et ühtselt märkida aega. Nüüd me asime range operatsiooniplaani täitmisele. Meie järel jooksvad üle lennuvälja teine ja kolmas masin ja asuvad samale kursile. Vaatluspostid lasevad läbi meie õhubrikid, mis laskuvad mustade purjede all ilma tunnusrakettideta. Nii saavad püües lahkuvad lahingusse parašütistide-diversantide salatsid.

Ja siiski ei jäta Suur maa meid saatuse hooleks. Meie õhulaevade pardalt lähetatakse leppemärgid. Suur majanduslik lülitub meie marsruuti. Nii paneb kellamehhanismi vedru liikuma kümneid ülekande-hammasrattaid.

Raadiokabiinist kandub saatejaama linnupiiksumist ja ühetähtsuse «ti-ta-ta», «ti-ta-ta» järel lahkuvad eetrisse koodi viis märgilised grupid.

Seda tatakitamist kuulatab Asja asiatundja tähelepääslikkusega. Hiljem suleb ta silmad ja istub langetatud ripmetega, mis on päikese käes ära pleekinud. Tema kõrval istub noor radist silmitseb aupaklikult Asja poisikeselikku tõmbunud nägu, mis on tedretähtedega üle piserdatud, ning rahuneb. Me mõistame selle nooruki tundeid; igaüks meist on enne esimest lahingut kogenud sedasama.

Poisid vaatlevad teda. Nende näod kortsude voldiga kahel pool suud ja kibrutatud kulmudega hakkavad selginema, voldid tasanduvad. Radist ei märka esialgu neid pilke, sest ta tegeleb omaenda elamustega, kuid varsti sunnivad meile terased pilgud teda pöörduma; ta punastab, higitilgad hiltuvad tema laubal, mida pigistab kiivri paindumatu nahk. Poisid naeratavad üksteisele, nooruk langetab laud ja tema ripmed värelevad otsekui liblika tiivad. Lennuk liigub mere kohal.

Jälgin kompassi. Osuti on rahutu: läheduses on palju metalli; teen parandused, saan teada: sõidame esialgu läände. Varsti pöörame maa poole, et läbi lipsata Feodossia ja Koktebeli vahelt, kus sakslaste õhutõrje on nõrgem. Sealtsaude

me lendame harva ja staap on ettenägelikult valinud selle sõidate marsruudi. Märkan: kompassi rihmake on hõõrunud, augukesed on suureks kulunud, pandla nõel liigub vabalt. Seda pahandavat lohakust ei saa enam heaks võtta.

Viimast korda lepin ma operatsiooni üksikasjus kokku Dulnikuga. Esialgu on raske kõike ette näha, olukord võib muutuda paranduste tegemist, kuid me jaotame ikkagi täpselt objektid: angaar-klubi blokeerib ja süütab viisik, mida juhib Studnikov, bensiinihoidlad saab endise allveelaevlase Paramonovi viisik, lennukid süütab Dulnik ise, enda hooleks on lennukipommide lao õhkulaskmise, mis asetseb lennuvälja eemal.

Kõik tajuvad juba ise aega, müksavad üksteist küünarnukkidega, küsivad, mis kell on. Puhtnaiselikult, kahe näpu vahel kääneb Asja üles pluuspükste varruka, vaatab oma kroonometri numbrilauale, pöörab silmad minu poole. Nõrk naeratus puudutab tema laiuhuuli. Varsti, varsti...

Lennuk loksutab tugevamini, oleme nähtavasti jõudnud tõusvate mägivooluste tsooni. Meenutan jutustusi purilennukite viisistlustest Koktebeli juures.

Balaban ilmub kabiini uksele ja, hoides kinni laetrossist, läheneb mulle, kummardub:

«Valmis ollal»

Kordan komandot Dulnikule ja see levib kiiresti suust suhu.

Laureandmete järgi tean, et selsamal tunnil esineb lennuväljal «Double-Richtshofen» kontserdiga rindeteater, mis on asunud Solhati linnast. Kontsert toimub lainelisest duuralumiiniumist angaaris, lennuväljast kolmesaja meetri kaugusel, tammikus. «WR» grupi lennukid ei lenda täna ülesande täitmisele: lendurid peavad mingisugust natsistlikku püha.

Mõtlen omastele, Ljusjale. Tuulevihini katkestab need erutavad mõtted. Laadimisluugi ukseid on avatud. Balaban kükitab läve juures. Hetkeks välgatavad tähed. Annan komando, seltsimehed jooksevad uksele ja hakkavad välja hüppama.

Lennuk manööverdab. Loksumine on tugev, kuid poisid on saavad ja vilunud.

Nüüd hüppab Dulnik. Ta karjub midagi lihtsalt üleannetusest. Näen tema kiivris pead, tema püstolkuulipilduja kaba.

Dessantlased kopsivad kontsaraudadega mööda põrandat jooksevad ukse juurde, tõmbavad end kägarasse ja sukelduvad umbes niisama, nagu poisipõngerjad sukelduvad jõe vanalt remmelgalt.

Balaban hoiab ühe käega kinni luugi ribist ja surudes sellega vastu sabapoolse ruumi seinu, lööb teise käega teiste poisile öla pihta: ta loeb nad üle.

Toimekalt jookseb kohale Asja, teeb käega iseloomuliku tütarlapseliku liigutuse, nagu kohendaks ta lokke, ning hüppab jalad ees, ajanud küünarnukid laiali. Nooruke raskelt kõhkleb minuti ja kukub lennuki kaldu pöördumisel põlvili. Balaban julgustab teda, kuigi nooruk vaevalt on võimeline midagi kuulma. Tõukan teda õlaga tagant, ta läheneb põlvil kiiresti luugile, ajab suu kala kombel ammuli, karjub, kuid tuul lämmatab karje ja poisike paiskub lennukist välja.

On saabunud minu kord. Lennuk õõtsub nagu laevuke tugevas tormis. Dessant on avastatud. Värviliste mõõksadena lendavad erlikonide mürsud — ees punased süütemürsud, siis soomustlähbistavad ja kildmürsud. Helgiheitja tuli tungib meie juurde sisse. Elektrivalguse juga ujutab silmipimestavalt üle lennuki sisemuse. Tulepritsmed põrkavad tagasi pleksiklaasi peegeldavalt nelinurkadelt, liitekohtade neetidelt.

Balaban viskub kogu kehaga tagasi vastu seinu, vahib käega. Aitan ennast käte ja jalgadega, hüppan tulle, läbin oma tompu kokkutõmmatud kehaga helgiheitja kiire, väljun sellest ja avan siis langevarju. Mind sikutab nii tugevasti, et pöördun kaks-kolm korda ümber. Ajan jalad harki, kontrollin relva ning laskun kiiresti keset tillukesi helendavaid silikaid — trasseerivaid kuule.

Tõmmanud pea õlgade vahele, vaatan ringi nagu tavalisel laskumisel. Allaviske olid teostanud kaks lennukit. Kolmas oli alles lähenemas ja saabus lennuvälja kohale. Tema poole hakkasid lendama seniitmürskude helendavad mõõgad. Nüüd, lahkunud oma lennukist, hakkasin ma jälle kuulma. Kuulsin tulistamist ja meie kolmanda «LI-2» mootorite undamist.

Laskusin allapoole. Kogu minu tähelepanu oli pööratud maale. Mulle näis, et lennuväli on lehtritest tugevasti üles küntud. Kas tõesti pommitati teda enne meid? Vaatan — lehtrid liiguvad. Mis viirastus see on? Otsin põhjust, tõstan pea, taipan — need pole lehtrid, vaid langevarjude siluetid. Siluetid kaovad, nende asemele tekivad siidtulbid, neist eral-

davad inimeste kujud, süttivad automaatide ja kergekuulipildurite leegi peenikesed teravikud. Dessant tegutseb juba, vaenlane aga hoiab tule all õhku. On kuulda selgeid plakse, nagu torgiks keegi katki paberit — need on kuulid, mis lähistavad langevarjusiidi.

Märgistan koha maandumiseks. Kerin trossid enda poole, ahmistan keha maaga kokkupuutumiseks. Koht on tasane ja sobiv.

Minu tallad põrkavad vastu rohtu; teen mõned tõuked allapoole, et kukkumist paremini arvestada. Langevari lohis- tseb mind seltsimeestele lähemale ja mina, langenud küljeli, lökan pistodaga ära tõmbelangevarju — ruutmeetri siidi. Peidan ta põue. Lõikan ruttu langevarju ribadeks. Vilistan lõigused kokku, ja me jookseme lennuvälja poole.

Meie nähes tulistatakse alla kolmas lennuk. Taeva taul on selgesti näha, kuidas tema siluett süttib keeletaolise, talalipalskuga leegiga ja lennuk hakkab järsku allapoole langema. Nüüd on leek juba jõudnud saba poole ning pike- raud. Ja sealt, põlevast lennukist, hüppavad välja inimesed. Me loendame kuuvalgel kakskümmend langevarju. Üks lan- gevari süttib, must keha kihutab nagu malmnukk vihinaga allapoole ja põrkab ootamatult vastu maad mingi märja, laskuva heliga.

Edasi arenevad sündmused kiiresti. Kogu edu oleneb tem- post. Kuigi dessant avastati õhus ja lennuvälja maa pealne kaitse avas tule ning pani tööle helgiheitjad, ei tohi heita meelt. See on ainult rünnaku esimene faas. Vaenlane on jah- manud, tulistamine pole alati sihitud, parašütistide arvu tavaliselt liialdatakse. Pealegi tuleb arvestada sõduri psühho- loogiat, kes on õpetatud kohtama vaenlast täpselt enda vas- tas. Siin aga võib vaenlane ilmuda nii eest ja tagant kui ka külgedelt.

Kui viimane parašütist on maandunud ja dessant asub teostama aktiivseid maa pealseid operatsioone, on saabunud teine faas.

Vaenlane peab kohtuma dessantlastega juba maa peal, kustuuress dessant on sihiteadlik, kindlaksmääratud ülesan- dele allutatud, operatsiooni koht on agentuuri andmeil teada. Kaitse aga on tabatud ootamatult, on demoraliseeri- tud, killustatud. Me tunneme oma vaenlast — olles grupina lahinguvõimeline, kaotab ta üksikult täiesti pea. Noorem-

ohvitseridel ei ole initsiatiivi ja tarvitseb ainult katkestada side vanema ja noorema ülema vahel, ja juba algab panika — diversiooni edu pant.

Dulnik täidab täpselt minu käsku. Tema grupp on läinud hajunult ründama objekte. Studnikov blokeerib angaar-küüheidab sellele süütepomme. Sealt kostab meie kergekuulipildujate kuiva raginat. Paramonov peab iga silmapilk süütava mootorikütelaod. Dulnik liigub edasi lennuvälja poole. Ta pausin seda leegisambaist, vihasest, lühikeste valangutega tulevahetusest ja granaatide raksatustest.

Dulnikul on välja kujunenud oma erisugune diversiooni «käekiri»: ta läheneb eesmärgile kõrvulukustava müraga, süütamata granaate ja padruneid ning kisab vene ja saksa keeles.

Minu käes on kogu operatsiooni juhtimine ja kontroll. Aeg on piiratud ja virgatsid teevad ainult ühe otsa. Kolm meest jooksevad minu juurde ja teatavad ülesande täitmise objektide kallal; kolm sidemeest kattegrupist, kes on jõudnud juba mineerida tee, lahkuvad minu käskudega Dulniku juurde ja asendavad diversioonigrupist siia saadetuid.

Surun kattegrupi lennuväljale lähemale. Jõuame lennukipommide ladude juurde. Meie teed tõkestanud mustad künkad (pidasime neid kaponiirideks) osutusid kuhelikkudeks. Ühe kuheliku tagant avab tule suurekaliibriline kuulipilduja. Kaks kuhelikeks maskeeritud madrust jõuavad kuulipilduja peale juurde, loobivad sellele granaate; me tõuseme ja jookseme ladude poole. Meil on kaasas kastid tooliga. Sel ajal kuulid õiendame arveid ladude valvega, lähevad meist ette õhkijad-minöörid.

Õhkijad asetavad kohale laengud ning roomavad minu juurde. Lennukipommide laod on kaevatud pooleldi maasse ja on kaetud pealt moondamisvõrkude ning mätastega. Nad kuiutavad endast midagi suure juurviljahoidla taolist.

Kuulen lennuvälja idapoolsel serval mootorrattaste põrinat. Sakslaste kuulipildujate tulistamine muutub rütmiliseks. Lahkume ladude juurest. Põlevate õlipaakide tihe tahm langeb meie näole ja kätele; hingata on magus ja läila.

Lennuväljal tekivad üksteise järel plahvatused ja iseloomulikud, silmipimestavad tulekahjude kolded — põlev bensiin haarab lennukite metallkonstruktsioonid ja nad põlevad mitmevärviliste, kiirete ja peaaegu suitsuta leekidena.

Tahtsin kontrollida aega, kuid kella polnud käel, samuti

jõudus kompass. Mulle meenus, et manööverdavas lennukis õhupunkti kohandudes ma arvatavasti rebisin ära kella ja kompassi. Küsisin aega Asjalt. Ülesande tähtaeg hakkas mööduma. Käskisin anda lõpetamissignaali. Rakettpüstoli kuiv rünnak — ja taevast süttis kaks pudenevat rohelist tuld.

Abiks vaenlase kuulipildujatele avasid maa peale tule erliionid. Kostab ulguv, õhku käristav seniitmürskude vihin.

Lennuvälja poole kihutasid vaenlase mootorrattad. Kaponiiride juures, kus põlesid lennukid, vilksatasid transportid. Mööda rohtu hakkasid jooksuma auto-helgiheitjate künkad.

Taandusime metsaservale. Enne selleni jõudmist kuulsime kuulipilduja- ja automaadivalanguid: tungis läbi Dulnik.

Metsaserva asetatud kuulipildujad lõikasid läbi meie tee. Reliijatagant haarati meid samuti ümber. Vististi olid transportid jalaväe juba maha paisanud. Nähtamatud kombitsad haarasid meid. Kuulipildujaid ei tohtinud nüüd hävitada: kuu oleks reetnud meie kavatsused. Käskisin taanduda enam põhja poole, kuhu oli jäänud ainuke võimalus metsa pääsemiseks. Kiiresti põhja suunas edasi liikudes jõudsimme välja lennuvälja kohapealse kaitse alalt.

Mööda maanteed lähenesid autod. Autolaternad süttisid ning kustusid pimeduses. Nähtavasti saabus Solhatist abi-vägesid. Maantee on meie poolt mineeritud. Sõitku pealegil

Kuni tee metsa polnud ära lõigatud, tuli rutata. Asja ning radiat käisid kiiresti. Jõudsin neile järele, käigul andsin edasi taandlogrammi teksti: «Liigume edukalt Džeiljava poole.» Hävastijätuks vilistas tütarlaps korraks tasa ja läks kiirel sammul edasi.

Kõrge kuiv rohi võis tarbe korral abiks olla, kuid esialgu raaskendas ta liikumist, pealegi juhtus sagedasti ette susliku-aüke, mis võisid olla ka moondatud miinid. Kivistel, rohuta pallakuil libisesid tallad nagu jääl. Päästev metsaserv lähenes.

Akki tormas metsast välja veoauto. Autol seisis saksa sõdurid ja kirusid autojuhti, kes võib-olla poolunes juhtis masinaat ropsakalt, nii et sõidukis olevaid inimesi pillutati ühelt küljelt teisele.

Radistide siluetid olid silmist kadunud... Viskusin rohu alla maha. Asjat ja tema kaaslast ähvardava hädaohu korral oli vaja kaitsta nende taandumist. Kobasin granaadisütikuid taskus, seadsin enese valmis.

Veoauto peatus. Ootas, et sõdurid hüppavad kohe maha ning piiravad metsaserva sisse. Ohvitser avas kabiini ukse ja karjus kurjalt sõdurite peale. Kära sõdurite hulgas vaikus. Jälle paugatas uks. Kuuvalgel oli näha automaadiraud, mis lõi laskudest sätendama. Sakslane oli otsustanud korra mõne metsaserva lõhkevate kuulidega läbi tulistada. «Dum-dum», kuulid süttisid kõrge umbrohu sees nagu mitmevärvilised tulekesed. Siis liikus valang mööda alametsa. Näis, nagu puruneksid vastu puid otsekui vastu aknaklaasi mingisugused leegitsevad öölinnud.

Auto kadus silmist. Nüüd võis enese usaldada kuulide meele hoolde. Kuskil polnud kuulda meie relvi, ainult saksa automaadid tulistasid kord siin, kord seal hirmunult ja närviliselt. Nii tulistatakse tavaliselt sihitu. Tähendab, langevarjurid on ükshaaval jõudnud metsa.

Tõusin, läksin metsa, lugesin sada sammu, kükitasin. Plahvatus vapustas õhku. Näis, nagu oleks orkaan sõõstnud hiiglajõuga puude kallale, raputanud neid korraks nii, et hakkasid ragisema tüved, ja tormanud siis ulgumise ning müra naga edasi. Uimaseks lööduna tõusin maast ning hakkasin edasi minema. Edu andis mulle jõudu juurde. Liikusin, allatudes sellele vaistule, mis juhhib hobuse elamu juurde, kui tuiskab ja teed ei ole.

Tulekahju kuma saatis mind veel kaua.

Janu piinas mind. Puud olid maa sügislehtedega üle puhanud. Sahistasid sisalikud. Sattusin nõkku. Võib-olla juhhib see mind allika juurde? Laskusin kuiva jõesängi äärde, mis meenutas mulle paiku Vägilaskoobaste lähedal. Samasugune ähmane, pingutatud, ärev hädaohu-ootus nagu sellel öisel retkel käis minuga kaasas ka praegu.

Kividelt oli sammalt maha pudenenud. Ent ma tõatsin siiski ühe kivi teise järel, et leida nende alt niisket liiva või savi. Maa oli kuiv. Hakkasin pistodaga kivi alt urgitsema, kuid vett ei olnud.

Tuli rutata kokkulepitud kohta, kuhu ilmsesti juba lähenevad minu mehed. Tõmbasin välja kaardi, taskulambi, orienteerusin puudel kasvava sambla järgi.

Salga kogunemispaiuga kohal oli sinine rõngake. Täbarnovka asetses umbes kümne kilomeetri kaugusel. Käisin koidikuni. Mul oli janu, kuid surusin tahtepingutusega alla mõtte veest.

PÄRAST «DOUBLE-RICHTHOFENIT»

Jalgrada mööda jõudsin varsti vanasse pähklipuuaeda. Heledate kolletavate lehtedega kaetud pikad oksad moodustasid minu kohal midagi telgi taolist. Vürtsilõhnaliste lehtede vahel, mis näisid olevat närbunud, rippusid valmimata mandariinidega sarnanevad pähklikobarad. Võtsin pähkleid, eraldasin nad ilma vaevata pealmisest koorest ja tagusin kiviga katki. Pähklid olid meeldiva maitsega, kuid nad ei suutnud kustutada janu.

Ala läheduses pidi olema asula. Et kaardi järgi täpselt orienteeruda, oli vaja kindlaks teha küla nimetus. Kontrollinud automaati, läksin jämedate tüvede taha hoidudes mööda seda edasi. Rohi kahises jalge all — öösel polnud maha tulnud ühtegi tilka kastet.

Alast paremal tõusid järsud trahhüüt- ja kiltkivirahnud ning nende taga kerkisid terrassidena mäed. Aed laskus nõkku, okste vahelt läigatas oja.

Teed vee juurde tõkestasid järsu kalda vastu nõjatuvad tatari asula lamedate saviga määratud katustega majakesed, mis laskusid astmeliselt allapoole. Hagudest punutud ja saviga vööbatud korstnaist tõusid suitsujoad. Teisel pool oja kleepusid kalda külge samasugused onnid, kuna kõrgemal paistsid kividega tarastatud viinamäed.

Uletanud piki külatara rajatud tee, heitsin kraavi pikali. Kuivad takjad varjasid mind ning võimaldasid hinnata ümbrust.

Esimisel pilgul ei avastanud ma asulas vaenlase tunnuseid: polnud näha autosid, sõjaväe hobuseid, tunnimahi ega väliköökide suitsu. Kuskil Valgevenes või Ukrainas oleks sellest olnud küllalt, et usaldavalt asulasse minna. Krimmis aga tuli olla kahekordselt ettevaatlik.

Äärmisest õuest kostis tasast ukraina laulu. Väravast väljus paljasjalgne tütarlaps, kaks vaskset kannu käes. Tütarlaps peatus, kannud kõlksatasid, ta võttis nad ühte kätte. Tütarlaps jätkas omaette laulmist ja tema laulus oli palju summutatud lüürilist nukrust.

Pistsin pea umbrohu seest välja, hüüdsin tütarlast. Ta ei ehmunud, vaatas ainult ettevaatlikult ümber ja tuli lähemale.

«Ärge tõuske, ärge tõuske,» ütles ta tasa, «muldu midagi märkab.»

Küsisin temalt teateid sakslaste kohta. Ta vastas, et külas on ainult kaks sakslast, kuid tatarlased korraldavad ise oma kaitset partisanide vastu. Ta nimetas mulle küla nime, kuid mahapõletatud Tšabanovkast polnud ta kuulnud.

«Kas siin lähedal on partisane?»

«Ei tea,» vastas ta, endiselt ringi vaadates; tema keha värises ja kannud kolksusid kumerate külgedega teineteise vastu. «Partisane oli, kuid nad kihutati minema. Oli suu läbikammimine.»

«Kuhu nad kihutati?»

«Oh, ei tea, seltsimees,» sosistas ta, «metsa ja mägedesse. Kuhu? Sellest ei tea ma midagi. Partisanid nagu oleksid seal,» tema kõhnuke käsi viipas mägedesse.

«Kas sa saaksid mulle anda juua? Olen väga janune.»

«Kui toaksin teile jazmat? See on sihuke hapu-hapu lam-bapiimast kohupiima segu veega.»

«Ei, parem juba kostita mind veega, tütarlaps...»

«Toon kohe. Ainult pugege umbrohu sisse peitu tagasi.»

Tütarlaps läks kiiresti mööda tänavat allapoole. Laskusin uuesti kraavi. Tänavale väljusid kitsed. Nad haarasid käigul kuivade takjate nuppe. Päike tõusis nõo kohale. Kuski hakkas kääksuma vanker. Jämedalt ning venitades ammus pühvelhärg. Tütarlaps tuli lõõtsutades tagasi. Võtsin temalt kannu, tundsin rõõmuga märga ja külma sepistatud vaske ning surusin huuled aplalt vastu kannu kitsast suud.

Kunagi pole vesi mulle tundunud nii maitsev. Kallanud ilma kahetsuseta piirituse maha, täitsin oma plasku veega ja tõmbasin paunast kaks tahvlit šokolaadi.

«Võta, tütarlaps.»

«Oh ei, milleks seda, milleks?» Tütarlaps peitis käed selja taha.

«Küll sa oled arglik! Võta ometi, võta.» Tahtsin tingimata šokolaadi temale jätta.

Lõpuks võttis ta vastu minu kingi, ja teadmata, kuhu seda panna, hoidis seda kohmetult käes, naeratas, punastas... Ent äkki tema silmad ümardusid ehmatusest. Vaatasin ruttu ringi. Minu selja taga seisis elatanud rasvane tatarlane, nagu siledaks raseeritud, ilus idamaine bešmett rinna eest lahti.

Tatarlasel oli käes nõor, käsivarrel rippus tal rihmast teh-

nud lähikese pähklipuust varrega nuut. Nähtavasti polnud tatarlane sellest ootamatust kohtumisest vähem üllatatud kui mina. Tema nägu väljendas ehmatust, hakkas higist läikima. Tatarlane suunas oma mustade silmade pilgu kord minule, kord tütarlapssele.

«Saban-haires! Saban-haires!» teretas ta ja pani käe rinnale.

«Kust sa tuled?» küsisin ma jõhkralt, tundes vaistlikult umbrohu tema vastu.

«Ma viisin lehma metsa, raiusin puid...»

«Hüva, mine siit...»

Tatarlane eemaldus meist väikeste kiirete sammudega ja kadus tänavale.

«Oh, mida te tegite, seltsimees,» sosistas tütarlaps, «see oli Osman-bei ise. Ta toob kohe karistajad. Nad jõuavad teile järele! Minge, minge ruttu metsa! Hoiduge paremale, et jõuda partisanide juurde. Seal kõmisesid tunaeile suurtükid.» Jätsin tütarlapsaga hüvasti ja suundusin kiiresti metsa poole.

Möödunud joostes pähkliaiast, jõudsin ma äkki mägisele kohuseteele.

Tee, nagu see on mägedes tavaline, oli rajatud piki jää-jakut. Mõlemal pool kerkisid sammaldunud lubjakivikaljud, kuna ülal laotasid oma oksid puud. Siia ei tunginud peaaegu üldse päikest.

Äkki kuulsin tagapool ettevaatlikke samme. Peitsin enese kallunuki taha ja nägin nelja relvastatud tatarlast ning kahte saksa sõdurit üle tee iooksmas. Tatarlaste hulgas polnud Osman-beid. Need olid noored poisid saksa pilotkades, satšäänsärkides ning vene sõjaväelõikega pükstes.

Hakkasin jooksuma ja püüdsin laveerida nii, et ma ei satuks jälitajate kirbule. Seepeale karjusid tagapool korraga mitu inimest vene keeles, nõudes minu peatumist.

Pööramata hüüdeile tähelepanu jooksin kogu jõust mööda teed edasi. Ranits ja relvad muutusid ikka raskemaks ja raskemaks. Teadvus hädaohust andis mulle jõudu juurde.

Ülal valgenes, kaljud vähenesid, tee tasandus ja viis mu välja kingule. Päike valgustas tormimurrust ümbertõugatud pöökpuude tüvesid.

Tatarlased hüppasid välja minu järele, peatusid ja sööstsid salgana metsa poole, minule tee peale ette. Nende nõu oli

selge: nad tahtsid minu elusalt kinni võtta ega avanud pärast tuld. Saksa sõdurid karjusid neile midagi käskivat.

Hüppasin üle langetatud puu, sattusin jalaga auku, kukusin. Püstol kargas hüppamise juures vöö vahelt välja. Kummardusin, haarasin püstoli, heitsin pikali, kuid see kaotatud.

Vaenlased pidasid vististi minu laulu laulduks ja lootsid kergele edule. Nii tatarlased kui ka sakslased käratsesid mind otsides valjusti.

Juba Stalingradi perioodil olime meie, ohvitserid, hoolas harjutanud laskmist Tokarevi süsteemi püstolist. Minu järgijad olid lähedal. Ma sihtisin külmavereliselt ning lasksin kuus lasku.

Sakslane ja kaks tatarlast kukkusid otseti, nagu tavaliselt kukuvad surmavalt tabatud inimesed. Ülejäänud heitsid maha ning avasid tule. Kuulid rebestasid vingudes õhku, läbistasid lehestikku. Pidin paratamatult lahkuma. Laadinud uue pideme, torkasin püstoli vöö vahele, veeretasin enese langetatud puust eemale, roomasin küünarnukkidel põõsaste vahelt läbi, tõusin ja jõudsin nõoni. Nüüd ei kohutanud tagaajamine mind enam. Mets ja tihe võsa varjasid mind jälitajate eest. Sviitris oli kuum, tuli vööni avada pluuspükste tõmbelukud, lödvendada ranitsa õlarihmu ning minna ikka kiiremini edasi selles suunas, kuhu oli juhatanud nooruke ukrainlanna. Nüüd näis mulle, et kõik ohud on seljataga ja et ma Tšabanovka juures lõpuks kohtan oma lahingusõpru.

Nõgu muutus peatselt kuristikuks. Vasakul tõusid kaljud, mis koosnesid juura lubjakivi rasketest plaatidest, mille servad olid väljapoole. Päike valgustas neid otsekui lineeritud kaljusid silmipimestavalt, põrgates oma kiirtega nende vastu. Minu pea kohal sinises taevast heljusid laisalt kotkad. Kõndisin, päikese järgi aimates mulle vajalikku suunda. Mulle olid abiks lapsepõlves omandatud oskused. Olin õppinud mitte kartma metsa ja mägesid, mitte pikalt mõtlema kuristiku ületamise viisidele, laskumisele mööda kuiva kosesängi, kuid kandes laiali kaja, veerevad alla kivilaviinid ja raevukalt ning paljuhääleliselt kisendavad mürast ärevileatud linnud. Teel sõin ma tahvli šokolaadi, kustutasin janu inimkätega välja raiutud kivivaagnast, kuhu tilkhaaval koguneb kristallpuhas vett. Leidsin teel mitu sellist vaagnat, milles elanikud hoolikalt säilitavad vett, sest siin ei ole kaevusid.

Kontrollinud oma asukohta kaardi järgi, tegin kindlaks, et läheduses peab olema armeenia mägiastulaid. Liikudes mööda künkad edasi tundsin varsti põlenud karvade lõhna ja nägin puude kohal kerge suitsu.

Roomates mööda maad, mis oli kaetud karukäppade ja kirsasabadega, hiilisin metsaservale. Asula oli maha põletatud, viimased palgid põlesid alles. Ahervaremetel vedelesid põlenud, tules paisunud lehmade korjused. Ühtegi inimest ei nähtud. Kõrgel taevast heljusid kotkad, aga madalamal, puude kohal, lendas läbilõikavalt kisades parv lõunamaisi raipeleinde.

Lihalõhnad äratasid minus nälja. Šokolaad ei suutnud rahuldada harjunud toitu. Mööda metsaserva liikudes tegin ümber kogu tulekahjuaseme. Teele oli jäänud soomusruude kõvade kummide ja hobuste rautatud ning rautamata karpide jälgi. Veidi eemal, peaaegu metsaserval, lamas püstol karva piimalehm. Automaadivalang oli punkteerides löönud tema naha.

Lõhestasin pistodaga naha abaluu kohal ja rullisin selle alla, löikasin välja mõned paksud viilud liha. Tuki toomine oli ühe minuti töö. Tegin lõkke, puistasin juurde süsi, torkasin tüki liha pistoda otsa, küpsetasin selle ära ning sõin matkakuivikutega. Kustutanud nälja, keerasin ülejäänud lihale tüki langevarjusiidi ümber ja panin ranitsasse.

Sellistel juhtudel tavatses öelda Dulnik: «Enesetunne hea meeleolu erk». Kus on minu sõber praegu? Südamesse poetasid kahtlused operatsiooni õnneliku lõpu suhtes... Võib-olla niiviisi, üksikult, hulguvadki ringi dessanti kuuluvad inimesed? Võib-olla pole kedagi enam elus, sest kõige järgi otsustades blokeerivad karistussalgad partisanirajooni agarlalt, põletavad maha külad ning peavad jahti üksikuile.

Lonkides jõudsin ma pärast keskpäeva mahajäetud suvila, mis oli kaheverstasel kaardil märgitud metsavahi majana. Üksildane majake seisis keset köögiviljaaeda. Maja kõrval vedeles purustatud «emka». Korstnast ei tõusnud suitsu. Metsavahi elamu näis olevat asustamata, kuid nähtavasti sõitis siia vahetevahel kokku ratsaväelasi. Paarkümmend valget leghorni siblis värskes hobusesõnnikus.

Katnud enese kobrulehtedega, lamasin ma puupinu kõrval, mis juba esimesel aastal oli kattunud piimalilled ja küüslaukseentega.

Kui päike langes seniidist allapoole, väljus majast halli, turris habemega taadike, sonimütsis ja poolsaabast. Vanamehel oli seljas linasest riidest särk, mille kaelus oli avatud, rinnal — vaskne vanausuliste rist.

Taadike hõikas kanu, viskas neile midagi peo seest ning suundus metsa, minu poole. Ta käis noruspäi, külmus ja nagu teevad nõrga nägemisega inimesed, vaatas hoolega oma jalge ette. Kui vanamees oli jõudnud minu lähedale, hüüdis teda tasakesi. Ta peatus kartlikult, vaatas ringi ja ütles:

«Tule välja, tule välja, kui oled hea inimene.»

Väljusin peidikust, asetanud käe püstoli pärale.

«Ära mind karda,» ütles taadike, kergitas sonimütsi, tõi tas.

«Aga keda peaksin kartma, isake?»

«Seda, kellega sõdite.»

Tundsin usaldust vanamehe vastu ja tema — minu vastu. Näis, nagu oleksime vanad tuttavad, hingesugulased, kes praegu lihtsalt ning ootamatult on kokku saanud.

«Kas olete metsavaht, isake?» küsisin ma.

«Ei, metsavaht sõitis linna. Solhatti.»

«Kas te pole juhuslikult näinud partisane?»

«Partisanid olid siin, nad aeti minema. Ka meil käisid külas. Suur läbikammimine käis siit üle, palju sõjaväelasi oli siin nuhkimas, partisanid läksid ära.»

«Ehk metsavaht teab?»

«Tema teab, kuid ära sina teda eriti usalda.»

«Halb inimene?»

«Muutus halvaks.»

«Venelane?»

«Venelane, aga sõbrunes salaja sakslastega. On viimasel ajal muutunud hoopis teiseks kui oli.»

«Kas tundsite teda juba varem, isake?»

«Kui ma poleks tundnud, kas oleksin siis tema juurde tulnud?»

«Milleks?»

«Et paremaid aegu oodata.»

«Kas olete Tšabanovkast midagi kuulnud?»

«Tšabanovka põletasid maha.»

«Kui palju maad on siit Tšabanovkasse?»

«Kuidas seda öelda... Kui minna otse läbi metsa — polegi nii kaugel, versta kaksteist. Aga ringi — saab kokku

kakskümmend.» Vanamees vaatas ümber. «Me ei tohi kõigi lühes alla jääda, pojuke. Tulevad jälle külalised, hukkume mõlemad. Nende aeg pole veel lõppenud — on alles päev.»

Läksime puude alla. Vanamees silmitses mind sõbralikult oma hallide ripnevate kulmude alt.

«Aga mine õige, pojuke, Ivanovkasse, seda külastasid partisanid tihti, aga sealt, kui vaja, juhib igaüks sind Tšabanov- kasse. Ainult Tšabanovka ise on tühi, ei ühtegi elanikku. Kakskümmend küla on nad siin ümbruskonnas juba maha põletanud. Kas meie omad lähenevad Krimmile, ah?»

«Lähenevad, isake.»

«Kuulsime, et lähenevad... Kas nad Tamani on valluta- nud?»

«On vallutanud.»

«Novorossiiski?»

«Samuti.»

«Mina olen ju Novorossiiskist, pojuke. Mind uhuti lai- naga esiteks Kertši, siis Feodossiasse, aga hiljem tuli meelde vana tuttav metsavaht ja ma upitasin enese siia. Kas tuleb veel üks talv nende juures kiratseda?»

«Kuidas juhtub, isake.»

«Ei tohi — ära vasta. Tean. Ma ise teenisin kunagi Bogut- tarski husaripolgus. See oli ammu.»

Jätnud vanamehega hüvasti, suundusin Ivanovka poole ning lähenesin õhtul külale. Kohtasin noorukit küttepuudega, kes mind nähes pööraselt ehmus. Tuli talle kaua selgeks isha, et olen venelane ega tee talle midagi kurja. Lõpuks tuli ta mõistusele ja soovitas mulle noorusliku õhinaga nende külale isegi mitte läheneda, sest et sinna on saabunud tatari vahatahtlike pataljon.

«Kas pataljon saabus ammu?» küsisin, et kontrollida vana- meest.

«Teist ööd-päeva... Siia aetakse kokku tüdrukuid, aga siit sunnitakse neid minema jailõle, tatarlaste talviste lamba- koplite asupaikadesse.»

«Milleks neid siis sinna aetakse?»

«Kuidas milleks? Lambaid karjatama, lüpsma, juustu val- mistama. Ivanovka ümbrusest aga püütakse partisane. Üks istubki juba keldris.»

«Kuidas ta välja näeb?»

«Kes?»

«See, kes keldris istub.»

«Riides on ta samuti nagu teie, ainult noorem, hõõgu vurrudeta.»

«Olen ka vurrudeta. Ainult habe on teist päeva ajama. Nooruk naeratas üleolevalt.

«Aga see pole üldse veel habet ajanud, niisama nagu minagi,» ta äigas peopesaga üle oma näo.

Ivanovka asemel hakkasin minema Tšabanovka suunas. Öösel eksisin teelt, käänasin suurtükkide tulistamise peale hulkunud koiduni ringi, jõudsin äkki jälle metsavahi majakese juurde. Koputasin aknale, kutsusin vanamehe välja. Vanamees ei kõhelnud kaua — väljus koputuse peale, kuulas minu ära.

«Nii sa kurnad enese välja, pojuke. Jalad ei vii sind õieti. Mul on sinust kahju.»

«Aga mis teha?»

«Teeme nii: oota siin, kuni keegi partisanidest tuleb, siis arutate juba ise.»

«Aga kas poleks parem, kui teie ise juhiksite mind Tšabanovkasse.»

«Juhin, ainult enne tuleb metsavaht ära oodata. Muidu märkab ta minu puudumist ja aimab. Ja ka maja ei tohi üksinda jätta.» Vanamees vaikis viivu, kaalutles midagi. «Vaat mis... Näed sa seal seda suurt järsakut kuslapuudega. Mine sinna ja poe päeva ajaks kuhugi peitu. Mina aga hakkan vett kandma, ja kui keegi partisanidest naksab, koputan ämbriale. Siis tule välja. Aga kuhu end peidad, seda tea ise. Minul pole sinu kohani asja.»

Kuslapuupõõsaisse ma enese peitsingi. Võtsin ranitsa seljast, panin pea alla, surusin automaadi kaenlasse ning jäin kõvasti magama. Korgijalakad heitsid juba pikki, üle keha päeva ulatuvaid varje, kui avasin silmad. Piki oja juurde viivat jalgrada käis vanamees ja kopsis vastu ämbrit.

«Mis sa ometi magad nii kõvasti?» noomis ta mind. «Sel ajal kui sa magasid, juhtus õnnetus.»

«Õnnetus?»

«Hommikul kella kümne paiku sõitsid siia tatarlased saksa ohvitseriga eesotsas,» jutustas vanamees erutatult ümber vaadates. «Toppisid kõik kanad elusalt kotti, võtsid mul jalast poolsaapad, näed, olen palja jalu, ja tahtsid minu maha lasta. Kuid ohvitser ütles: kõõgiljajad pole koristatud, las

koristab. Kui on koristatud, küllap siis leiame temale kuuli... Mine ära, pojuke, nad korraldavad veel haarangu, kui aru saad, et sa siin oled. Ei sa siis nende käest pääse. Tatarlased on kõik nurgakesed juba lapsepõlves läbi nuuskinud. Nende hulgast tulevadki sihukesed surudžid — teejuhid...»

«Müllal ma peaksin siis lahkuma? Kas praegu kohe?»

«Ei, praegu ei või. Päeval nad luusivad mööda metsa. Tuleb liikuda öösel, kui nad kardavad. Aga lahkuma pead sa loojakul, pojuke.»

«Kas te ei tule minuga kaasa?»

«Nüüd ma ei tohi ära minna: varanduse kandsid laiali, kannad kahmasid inimese käest ära. Kui tuleb, arvab veel, et mina seda tegin. Sellisel juhul ei tohi ära minna. Niipea kui päike vajub nende tammede taha, tule mööda jalgrada hagerikku, maisikuivati juurde, majast vasakule, sa leiad kohe. Ma annan sulle tee kaasa toredat toitu. Annan kaasa sihukest toitu, et sa võid teda kuu aega endaga kaasas kanda ja ta ei lähe halvaks.»

«Mis toit see on, isake.»

«Küll näed.»

Äärmiselt meenus mulle veiseliha, jooksin ruttu põõsasse, tõin liha ära.

«Ei tohi ma seda võtta, pojuke,» keeldus vanamees, «mis ma taga peale hakkam? Ilmuvad jälle ootamatult, näevad: kust võtsid? Hakkavad kahtlustama, tapavad veel enne, kui olen koristanud kõõgilja.»

Ta andis mulle ämbri toodud kartulid, lameda leivapätsi, küpsetatud kõrvitsa ja eraldi, sitsist kotikeses, jämedat saki¹ soola.

Tuli oodata päikese vajumist tammelatvade taha. Lagendikule laskusid vähesed jahedad varjud. Tõmbasin pingule rakmed, suundusin hageriku poole. Umbusalduse riismed vanamehe vastu hajusid lõplikult, kui mulle avanes oiuline, unustamatu pilt. Põimitud maisikuivati juures, loojaku kiirtest purpurpunaseks värvitud pöökpui lehtede taustal istus pajuviitast korvil taadike, tõmmanud enda alla paljad jalad ja toetanud oma väikese habemega lõua põlvedele. Ta istus rahulikult ja häirimatult, päikesekiired puistasid ta üle, ning

¹ Sool, mida saadakse Saki soolajärvest Krimmi edela-osas. Toim.

näis, nagu oleksid nad seestpoolt kirkastanud tema kõhnust väikest kogu, halle sassis juukseid ja kõrge vanadusest hõlmutamata selgeid silmi.

Vanamees ei märganud mind. Hüüdsin teda valkase hõlmelega. Asendit muutmata vaatas ta peopesa alt minu poole ja kutsus mind enda juurde. Tal oli käes punutud korv, mis oli täidetud kuivatatud ploomidega.

«Võta, pojuke, need ei lähe kunagi halvaks, sööd ja tühjast mind meelde.»

Võtsin seljast ranitsa, puistasin padrunid välja, asemel panin kuivatatud ploomid, padrunid aga toppisin taskusse ja põue. Kuivatatud ploomide peale panin liha. Otsustanud taadikest kuidagi tänada, käristasin tõmbelangevarju küljest ära tüki.

«Võta mälestuseks, isake,» ütlesin talle.

Vanamees võttis siidi; kortsutas seda käte vahel, küsis:

«Aga mis see on? Seeliku otsast muidugi?»

«See on langevarjusiid, isake. Niisuguse siidi abil ma lendasin Krimmi.»

Vanamees kortsutas riidetükki veel kord käte vahel, mõtles midagi endamisi ja peitis siidi taskusse.

«Kui nad leiavad niisuguse asja, läheb mul halvasti. Kuid ma peidan ta kindlasse kohta, metsas on peidukohti palju. Nüüd aga mine...» Ja vanamees õpetas, kuidas minna, et teelt mitte eksida. «Noh, vaata, pojuke, kas oskad minna? Kas oskad ise minna?»

«Oskan, aituma.»

«Kuidas on, kas purustame sakslase?»

«Purustame, isake. Tingimata purustame.»

«Ma arvan sedasama. Kui ta mõtleks võita, ei ta hakkaks siis oma jalgealust õõnestama. Kui palju külasid on ta maha põletanud, kole. Mine, pojuke. Sa said mulle väga armsaks nende päevade jooksul, ma ei lasekski sind minema, kuid igaühel on oma töö ees, seda ei tohi unustada. Kui lõpetame sõja, siis sõida minu juurde Novorossiiskisse, ma elan tsementdivabriku kõrval, minu majake on kindlasti purustatud. Kuid ikkagi sõida. Linna aadresslauast saad teada, tule aga külla.»

«Missuguse nime all otsida?»

«Larionov on minu nimi, pojuke. Küsid, kus elab Mihhail Arhipovitš Larionov. Ega sa unusta?»

«Algi ei unusta, Mihhail Arhipovitš.»

Minuga hüvasti jättes hakkas vanamees nutma. Suudlesin teda nutust märgi põski ja läksin ruttu metsa. Tunni aja pärast olin Tšabanovka lähedal. Hämarikus, kui silmad seletasid veel esemeid ja värve, möödusin tatari asula servast, jõudsin mäele, mis kaardil oli märgitud kõrgust näitava kohaga, peatusin, et puhata. Mäed hargnesid lainetena minu juurest, tõustes ikka kõrgemale ja kõrgemale. Siin-seal olid paliad kaljud, mis sarnanesid metssea kihvadega. Tumedalt kohisesid kõrgetüveliste plataanide ladvad. Taevasse kogunes vihmapiilvi.

Mu meel muutus nukraks ja tusaseks. Kuski lähedal, ühes metsa lohkudest või ühe tipu otsas asetseb Leljukovi laager, suured relvastatud nõukogude inimeste vaprad salgad. Siin kuski on minu isa ja Jaška Volõnski oma Noortesalgaga, ja seal, peenikese suitsujoa juures, istub ehk Ljusja. Kas ootab ta endiselt oma muinasjutulist kuningapoega?

Järsku tundsin, et mind viirpuupöõsaist vaadeldakse. Kes see oli, kas metsloom või inimene, seda ma ei suutnud endale veel seletada. Ent minu teritatud meeled sisendasid mulle, et ma pole sellel kõrgel kaljul üksinda. Mind vaadeldi selja tagant, ja et mitte paljastada oma kavatsusi, seadsin laskeväljaku oma automaadi, ilma et oleksin ümber vaadanud. Ootasin. Pöõsais hakati tõepoolest krabistama. Pugesin kiiresti kivi taha.

Kolm langevarjuvägede pluuspükstes meest väljusid pöõsaste tagant ja tulid mulle vastu.

Ohkasin kergendatult. Need olid Studnikov ja Paramonov – diversioonigrupi viisikute komandörid. Kolmas oli õhkija, kes oli asetanud lennupommide kuhjadesse toolilaengud. Nad jutustasid mulle üksikasju lennuväljale, ohvitseride angaarile ja bensiinihoidlale tehtud kallaletungist. Poistel olid kellad ning kompassid ja me võisime nüüd orienteeruda absoluutse täpsusega.

«Madalamal, kalju juures on koobas,» ütles Studnikov. «Nähtavasti on seal elanud mungad.»

Juba päeval taevast hulkunud pilved kogunesid vastu ööd vihmapiilveks. Külmenes. Ja nagu see mägedes sügisel on tavaline, halvenes ilm ruttu.

Laskusime koopa poole, et ära oodata öö saabumist. Ees käis Paramonov, vilunud dessanditegija, sõnaaher ja kohuse-

truu. Studnikov oli pikakasvuline, tugev ja nõrke. Ta oli sidunud kiivri vöö külge, uljalt lükanud teisele kõrvale madalusemütsi, mille sisse pressitud pronkskiri oli tuhmunud. See oli hukkunud laeva nimetus, mida kiirete sõitude eest püüdnud Sevastopolisse oli hüütud «helesiniseks ekspressiks».

Mungaerakla kujutas endast järsu kalju sisse rajatud koo-
bast, mille juurde viis põõsastikku kasvanud kitsas kait-
Kooa põrandapind oli umbes kaks korda kaka meetri
kõrguseks oli inimese pikkus. Seinas oli väljaulatüva suitsu-
lõõriga kamin. Kamina kohale oli päris oskuslikult rajatud
rist, risti all oli karikas.

Hakkas sadama vihma.

Minu seltsimehed olid aegsasti varunud kuiva tuulemurde-
puukoort ja sammalt. Selgus, et meil polnud tikke. Studni-
kovil oli rakettpüstol ja seitse raketti. Ta urgitses oskuslikult
välja laengu, tulistas, tegi tuld. Koobas täitus suitsuga.
Sõime õhtuks liha, mida tule peal enne üsna kergelt küpsa-
sime. Pärast õhtusööki panid poisid suitsud põlema. Lama-
miseks polnud ruumi, istusime tihedasti üksteise vastu kokku-
surutult. Teised jutustasid oma seiklusi, mina — omi. Neid
samuti nagu mindki rabas üldine vene asulate hävitamine ja
Krimmi tatarlaste reetlikkus.

«Raskevõitu on siin partisanina tegutseda,» ütles Studnikov,
«karda sakslast, ja tuleb välja, et peab kartma ka tatar-
last.»

Lahkusime koopast. Tibas vihma. Kuskil kõrval tulistas
haubits ühtlaste vaheaegadega. Laskusime vaevaga, klam-
merdudes põõsaste ja juurte külge. Et jõuda Tšabanovkasse
käidavamalt teed mööda, selleks oli tarvis tagasi minna ja
mööduda samast külast, millest ma hämarikus kord juba olin
mööda tulnud. Studnikov ütles, et tuleb minna üle jõe, kuid
nagu ta oli välja uurinud, olid koolmed mineeritud, silda aga
valvati. Otsustasime liikuda jõe äärt mööda, kaldale liht-
lähedale minemata, kuni avaneb võimalus teisele poole pää-
seda. Küla kohal lendas tihti üles rakette. Jalad libisesid
kividel. Vihm tugevnes. Vesi valgus alla mööda ihu, pluus-
püksid ja sviiter said läbimärjaks, ranitsarihmad surusid
tugevamini õlgadele.

Lõpuks nägime tormidest vette ümbertõugatud puid. Nel-
jakäpukil ja roomates, hoides kinni märgade tüvede ümbert,
läksime üle vasakule kaldale ja sattusime kohe tee-
le, mida

mööda otsustasimegi edasi minna. Kõndida oli nüüd palju
kõrgem.

Vahetevahel karjatas läbilõikavalt mõni lind. Puud ja kal-
jud võtsid kummalisi äärjooni.

Minu arvestuse järgi oleksime pidanud juba pöörduma
kõrvalraja, Tšabanovka poole.

Äkki kuuldus karjeid, rautatud kapjade kopsimist. Turt-
sitas auto, hakkasid krigisema käiguvahetused. Pöörasime
ist kõrvale, kükitasime põõsastesse. Varsti ilmusid puude
vahel nähtavale kaks ratsanikku, kes jutlesid omavahel tatari
keele. Nende vintpüssid lamasid sadulaharjadel. Oli tunda
hobuse hobusekarva lehka. Ratsanikud sõitsid meist mööda,
nende järel, pisut kaugemal, sõitis kõrge hobuse seljas üks
tünnelane.

Tema järel ilmus nähtavale aeglaselt sammuvate inimeste
kolonn. Kolonni ees sõitis madalate külgede ja loperguse
radiaatoriga staabisoomusauto. Sõidukis istuv sakslane pöör-
as vahetevahel ümber ja hüüdis osavõtmatu häälega:

«Schnell! Schnell!»

Vangistatud põõsaist eemale hoides, karjades ja nuute
plaksutades ratsutas tatarlaste ahelik oma karvaste vastupida-
vate hobuste seljas.

Auto möödus meist üsna lähedalt, ja saatevalve ratsanike
vahelt nägime aeglaselt teel lonkivaid naisi. Nad käisid kolme-
kaupa kolonnis. Mõnel oli laps käte peal. Üks laps karjatas
shumunult nagu lind ja ema kattis kohe kinni ta suu, kuid
samal löi saatevalvur naist nuudiga.

«Schnell! Schnell!» kostis eestpoolt käänaku tagant.

Naised käisid vaikides. Ainult üks naisehää ütles äkki,
summutatuna talumatust vaevast:

«Oh heldeke, heldeke!...»

Meid oli neli. Meil olid granaadid ja automaadid. Võisin
anda käskluse rünnakuks ja poisid oleksid selle innuga täit-
nud. Kuid mul polnud selleks õigust.

Nagu läbi udu nägin karvase papahhaga tatarlast, kes
istus nagu stepinomaad vabalt ja läntsakil sadulas. Kuulsin
tema lõbusat käratust:

«Bekir! Tõmba sellele mammikesele!»

Oli kuulda nuudi vihinat, ja kellegi hää kolonnist hüüdis:

«Lurjused! Mille eest me teid neetuid ometi toitsime!»

«Jälle mammikel! Bekir!»

Kolonni sulgesid teraskiivreis ja vihmamantleis saksasid, kelle karabiinide rauad olid allapoole pööratud. Nad sõitsid mööda lülide kaupa, unised ja mornid. Igal lülil oli hobusel kantav kuulipilduja.

«Schnell! Schnell!» kostis eemalt nagu kaja.

«Bekir!» karjus seesama lõbus hääl.

Sellel krimmi ööl meenusid mulle ukraina rahvalaulu sõnad, mida olin kuulnud Kubaani pimedailt:

Ja Ukraina kurvastab, sest kuskil pole elu,
hordi hobused on jalge alla sõtkunud lapsi.
Oj jah, lapsed ära tallati ning vanemad siia
viidi seotud käsi julma khaani võimu alla.

Viies peatükk

DŽEILJAVA PARTISANID

Öösel sattusime ühele Noortesalga vahipostidest, mis Tšabanovka juures olid kogunemispunkti kaitseks välja pandud. Partisanid hõiksid meid, küsisid märgusõna, valgustasid taskulampidega teed ja juhtisid meid välja raiesmikule, mida neljast küljest ümbritsesid kõrgete pöökpuude tüved.

Noortesalga komandör istus kännul, seljaga meie poole. Tema kõrval seisis mõned partisanid, pannud käed automaatidele või toetudes vintpüsside najale. Harkiaetud jalga juures asetseva karbiidilaterna valgel viskas komandör lennuriplanšeti tselluloidil täringuid.

Meie saatjad peatusid aupaklikus kauguses ja vahetasid kõhklevaid pilke.

«Kandke komandörile ette,» palusin ma neid.

Ümara tõmbininalise näoga noormees, täheke baretil, automaat ja nuut käes, silmitses mind. Nähtavasti kõhkles ta ja alles pärast seda, kui ma kannatamatult olin korranud oma palvet, lähenes ta mingil hüpleval, ettevaatlikul kõnnakul, nagu ei puudutaks ta pehmeisse pühvlinahast pastlaisesse kangitsetud jalad maad, komandörile selja tagant, tutvus lähemalt sellega, mida see teeb, ja tuli tagasi.

«Üks hetk, seltsimehed,» ütles ta rangelt, «komandör on praegu ametis.»

«Mida ta siis teeb?»

Baretiga partisan libistas minust üle oma kiire pilgu.

«Ta ennustab.»

«Ennustab?» Ma naeratasin.

«Just nii. Ta teeb seda oma sõbra, kaardiväe kapteni Lagunovi pärast.»

Asi seisis selles, et ma ei võinud valvesalgale ütelda oma meele.

Nüüd ei suutnud Studnikov ennast enam pidurdada:

«See ongi kaardiväe-kapten Lagunov.»

Seljaga minu poole istunud salgakomandör pöördus ja ütles. Laterna valgus langes nüüd tema peale alt üles ja ma tundsin silmapilkselt ära Jaša Volõnski. Need on tema antantsiilmad, mis alati kiirgavad mingisugust sooja sära, see on tema alumine, veidi pruntis huul, see on tema harjumus seista pisut küljele kaldunult, nagu kuulatades.

Jaša lükkas kõrvale partisanid, kes ei taibanud, milles asi seisab, ja sööstis mulle vastu.

Nii kohtusime meie pärast kauast lahusolekut.

Meie pea kohal oli öine taevast. Rasked tilgad langesid pöökpuude okstelt ja peksid nagu elavhõbe. Karbiidilaterna kõrval, planšeti siraval tselluloidil lamasid täringute roosad kuubikesed, valged täpid tahkude peal.

Jaša laskis minu kae lõpuks lahti.

«Need täringud ütlesid õigust,» lausus ta. «Vaadake, poisid, mis tähendab, kui täringud on pärit kreeka kohvikust.»

Vastuseks oli kuulda tasast naeru, mis oli arvestatud partisanliku täpsusega selleks, et anda naljale, mis nalja pärast, ja vaenlast mitte lähedale meelitada.

Lagendikul viibisid koos Jakoviga ainult valvejao võitlejad, salga ülejäänud inimesed ja meie parašütistid aga magasid lähedal metsas, onnides, mida partisanid imetlusväärse kiirusega olid osanud ehitada okstest ja rohust.

«Nüüd võime Tšabanovkast rahuliku südamega lahkuda,» ütles Jakov. «Näib, et kõik on kohal.» Ta tahtis anda käsu, kuid ma peatasin ta.

«Luba mul lahkumisega veidi viivitada, Jakov, on vaja kontrollida minu gruppi. Ütle muide, kus on diversiooni-grupi komandör?»

«Dulnik? Pean sulle ütlema, et see poiss on enese hullu-pööra ära rassinud, küllap vist magab nagu surnu...»

«Mis sa ütled!» Tähelepandamatult lähenenud Dulnik.

surus enese minu ja Jakovi vahele. Nüüd pöördus ta minu poole: «Kahju, et meie kohtumine pärast operatsiooni on veidi rikutud... Oodata oma lahingusõpra ja magada nagu surnu.»

«Nonoh, ära pahanda,» katkestas teda Jakov.

«Õigus nõuab, et kannaksin ette, seltsimees salgakomandant, et poiss Dulnik aitab kontrollida grupi tegelikku koostist, siduda haavatuid ja... hoida neid tagasi järelemõtlematu sammust. Nemad, Sergei, tahtsid siit liikuma hakata sind ja neid poisse ootamata...»

«Küll oled sina, Dulnik, aga mürgise keelega,» ütles rahulikult Jaša, «oleksime ju kellegi siia jätnud.»

«Double-Richthofeni» operatsioonis me kaotasime surnutena neli meest; haavata said kuus, nendest kaks raskesti. Tuli välja, et radist, Asja abiline, oli sattunud vangi juhatel Tšabanovkasse. Asja kutsuti välja seletuse andmiseks.

«Ta sattus elanike, tatarlaste kätte,» ütles ta, «läks kontrollima teed, usaldas neid, nemad aga tungisid hulgi kallale.»

«Aga kuidas siis teie... vaatasite pealt? Ei aidanud seltsimeest hädas?» heitis tütarlapsele ette Jakov.

Asja viskas talle kiire pilgu, tahtis ilmselt teravalt vastata, kuid talitses ennast:

«Mina toimin nii, kuidas tarvis. Nad olid relvastatud. Minul oli kaasas raadiojaam ja selle energiaallikas. Ma ei võinud riskida.»

Jaša leebus.

«Te toimisite vististi õigesti.»

«Täna,» Asja pöördus minu poole. «Mida siis teha?»

Mulle meenus nooruki jutustus Ivanovka küla juures kinni püütud parašütistist.

«Kus see juhtus, Asja?»

«Ivanovka juures.»

Ütlesin Jakovile, et Ivanovka juures tabatud radist ja keldris istuv parašütist, kellest jutustas mulle nooruk, on nähtavasti üks ja seesama isik.

«Raskevõitu muidugi,» ütles Jaša, «praegu seal peaaegu polegi enam venelasi... Me püüame ta välja aidata. Kolja!»

Üks noortest partisanidest, nooruk baretis, kellega me alla tulime, astus sammu ettepoole.

«Mina, seltsimees komandör!»

«Sa kuulsid?»

«Kuulsin, seltsimees komandör.»

«Katsuda võib ju alati, Kolja. Tuleb välja aidata.»

«Just nii välja aidata.»

«Sinuga tuleb kaasa Boris Kariotti.»

«Kariotti?»

«Just nimelt!» ütles Jakov kindlalt. «Kariotti!»

Vastas noor kõhn kreeklane, kel oli peas pilotka, seljas tasku sõjaväe lühike pealiskuub ja tasku kohal punane lint.

«Sa lähed koos Šuvaloviga, Kariotti...»

Kariotti noogutas pead, võttis ära lindi, torkas selle tasku.

«Tähtke käsk! Pärast täitmist pöörduge tagasi Džeiljasse.»

Kolja, kindral Šuvalovi poeg, nagu hiljem selgus, ja Boris Kariotti ehk Rivera, kreeklane Balaklavast, kadusid pimedusse.

«Nad tirivad ta välja,» ütles Jaša veendunult. «Tirivad välja, kui ta ainult on veel elus.»

«See on hädasohtlik,» ütlesin ma.

«Noh, need poisid otsivad hädasohtu. Küll sa näed, nad viivad operatsiooni kenasti läbi. Nad ei tee selliseid asju esimest korda...»

Lähenes salga komissar, Kaasani tatarlane Baširov. Saime tuttavaks. Jakov teatas temale lühidalt oma otsuse saata Šuvalov ning Kariotti parašütisti päästma. Baširov noogutas vaikides pead ja hakkas minema salga eesotsas.

Selgus, et vahemaa Tšabanovkast koondise kesklaagrini polnud kuigi suur. Jakov lubas meid hommikuks kohale viia.

Järsud mäed, tihnikud, ähvardavad paljad kaljud — see oli omaette kuningriik.

Liikusime edasi hanereas, ettevaatlikult, kuid kindlalt, mööda võõrale silmale vaevalt märgatavaid teeradu, üle paisunud, karedavooluliste jõgede. Noortesalga võitlejad olid mägimarsiks hästi ette valmistatud, nende lihased olid treenitud, silmad nägid teraselt ja eraldasid öösel igasuguseid leppemärke.

Tavaliselt tuleb sellistes tingimustes karta kivide varisemist, mis on tingitud kivimite loomulikust murenemisest. Kuid ma märkasin, et kolonni eesotsas sammuv komissar vältis läbikäike järsakute kohal, läbis uurded kiiresti, läks rabedate kaljude ümbert ringi.

Vihm tugevnes. Tuli minna aeglasemalt, ettevaatlikumalt.

Teerajad, rohuga kaetud nõlvad muutusid libedaks, röövlid vettisid veel enam ja raskendasid liikumist. Jakovi võitlejad ei saginud, ei huiganud, vaid kõndisid kindlalt ning osavalt üksteise järel. Jakov oli saanud hästi kooskõlastatult tegutseda väeosa. Ütlesin talle seda.

Jaša vastas:

«Miks sa arvad, et sain? Minul, kas tead, tuli endal salka kooskõlastatud tegevuseks ette valmistada... Tõsi, seda oli kergem teha sellepärast, et minul on noored. Kommunistlikke noori on nende hulgas üle seitsmekümne protsendi ja parteilisel tuumal on kaalu. Inimesed olid rahuaegseski elus harjunud distsipliiniga, organisatsiooniga. Kuid ikkagi tuli teha tööd, et kõik detailid omavahel sobiksid...»

Läksime vaikides üle libedaks muutunud kivide, möödusime nendest, alustasime tõusu.

«Näed, Sergei,» ütles Jakov, «kivid nõlvaku jalamil ilma pinnasekatteta ning rohuta ja kivide varisemisest tasandatud uure — seda me hüüame «nõialõheks». Kuu aja eest löikas kivi selle koha peal ühel heal sõduril pea puhtalt ära.»

«Tähendab, teil on olnud ka muid kaotusi peale kuulidest langenute?»

«Jah, peab jälgima ka loodust. Siin, vennas, ära kuula linnukesti, imetle vähem lillekesti, see pole stepp.» Teerada laienes ja Jakov hakkas sammuma minu kõrval. «Vaata mis, Sergei: salk suhtub minusse nagu... komandörisse,» ta püüdis leida sõnu, «kohasesse komandörisse, usaldab mind...»

«Milleks see jutt, Jaša,» küsisin ma, ise peaaegu aimates, mille poole ta sihib.

«Noh, järelikult pole salga komandör neile see Jaša, kes... Sa mõistad mind?»

«Mõistan, Jaša...»

«Ei, ei ära sa ainult midagi sellist mõtle...»

«Ma ei mõtle midagi halba. Jah, tõepoolest sa ei ole nõud enam seesama...»

«Seesama, Sergei, seesama... kuid...» Jaša hakkas jälle kogeleva, «ära mõista mind valesti... palun sind veel kord...»

«Mõistan sind õigesti. Mitte üksnes sina, vaid igaüks meist on kasvanud suureks, astunud ellu. Mina käisin kodus, meie Psekupskajas, käisin sellel kohal, kus sa, kas mäletad, püüdsid nolguseid ja mustkõhte.»

«Aga kuidas ma saan seda mitte mäletada.»

«Ja kujutle endale, väikesed lapsed ütlesid mulle: «Tere, Jaša! Ka sina oled muutunud onuks, Jakov.»

«Hea, et sa mind mõistsid ega vihastanud minu peale. Vahel käib mul peal niisugune hingeline argus, nagu varju-... Akki näen ma ennast säärase tähtsusetu poisikesena, kadavarekena... Higistama paneb. Mõtlen: kas ma pole petnud inimesi — mitte vähem ega rohkem kui lahkeakümne viie mehe ees, terve salga ees olen teeselnud komandöri. Aga kes ma olen? Sulen silmad ja näen seda-... meie Fanagoriikat, kivikesi, suurte lõugadega nolguseid ja poisid — Viktorit ja Paška Fessenkot... Noh, mis sulle sellest rääkida, sinul on samasugused negatiivid ajusse pandud. Akki saab mõni teada, missugune nende komandör on. Vaata see paneb tõesti higistama, Sergei. Ikka lööb vahel välja see lapsepõlve juhmunud olek.»

«Muide, Jaša,» küsisin temalt, «Baširov jutustas mulle Paška Fessenkosti. Tähendab, ta on sinu salgas?»

«Töökohustuse korras.»

«Räägi täpsemalt.»

«Ta saadeti meie juurde Suurelt maalt. Algul tundsin temast rõõmu. Olgu kuidas tahes, oleme ikkagi ühe nurga mehed. Ja kui võtsin vastu Noortesalga, tikkus ta minu juurde. Nurus ja nurus, sa ometi tunned seda plaastrit! Võtsin ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«On ta halb võitleja?»

«Vahel pole viga, tal on ju medal «Vapruse eest», sai selle sõja esimesel etapil. Aga rohkem looderdab... me saaldame talle peamiselt toidumuretsmise operatsioone, aga lahingoperatsioone... mitte just eriti. Tal lonkab distsipliin. Tuli partisanide juurde nagu kuurorti.»

«Kus ta praegu on?»

«Kas Baširov sulle kõike ei rääkinud?»

«Sain aru, et Paška on lahkunud vahipostilt. Kas ma sain õigesti aru?»

«Õigesti.» Jakov süngestus. «Ka tema tuli sulle Tšabakovka alla vastu. Kaks meest tulid vahipostilt tagasi, aga tema jäi kuskil maha. Kui ta tagasi ei tule, siis on ta desertöör.»

«Aga vahest ta tapeti, või sattus vangi, nagu radist?»

«Tappa teda ei võidud, me oleksime seda teada saanud.»

Ta lahkus vahipostilt esimesena ja kadus nagu viit võõras. Kas sa kujutled, milliseks häbiks see on kogu salgale? Ma ei tahtnud sellest sulle isegi rääkida, Serjoža. Aga kui Baširov kord juba ütles... Leljukov teeb meile selge säre...»

Väljusime kitsale, kõrvalharudega teerajale. Jaša laski minu ette, andis piki ahelikku käskluse järele tõmbuda. Nüüd kuulsin, kuidas minu lähedal hingasid ülesmäge sammuvad inimesed.

Teerada ahenes ja tuli sõna tõsisel mõttes tungida läbi okkalise põõsastiku. Valgenes. Kuski kilasid väikesed loomad. Vihmasadu oli peaaegu lakanud, põõsad olid märjad, lehed langesid puudutusest, lõhnas pehastuse, niiskuse ja leotatud lubjakivide järele.

Olin väga väsinud, tahtsin, et retk viimaks ometi lõpeks. Jaša kõndis väsimatult edasi. Vaatasin, kui osavasti ta kandis relva, nagu oleks ta seda kandnud eluaeg, ja niisama osavasti ning taibukalt astus ta mööda juuri oma pühvlinahast pastlais, läks kivide ümbert ringi. Tema ammust ajast püganud mata, pisut käharail mustadel juustel istus elegantselt allveelaevlase kalevist pilotka — must müts valge äärisega. Lühikese pealiskuub oli võõratud laia rihmaga, «walther» asus pakisust nahast püstolitaskus, pistoda lennukiklaasist pea oli ta enda tehtud, rinnal rippus tal automaat, kalifeed olid purjeriided, kaelas sall, vasak käsi vehkis hoogsalt, parem aga oli küünarnukist kõverdatud, sõrmed kõvasti püstolkuulipilduja lae kaela ümber klammerdunud. Pistoda kõrval oli tagavaraketas, pikemaks lastud õlarihmaga välitasku plaanšett. Võõpandla juures oli tal kaks granaati, kuub aga oli pisut lahti nõõbitud, et taskukesest kiiremini haarata kapsleid; paistis käisteta vesti karusnahk, mille ta oli kuue alla selga tõmmanud.

Siin kõndis hoopis teine Jaša, täiesti erinev minu lapsepõlvvesõbrast, kelle vastu kuni viimase klassini meie hulgas oli kindlalt püsinud üleolev suhtumine.

Pärast vihma varjas maastikku udu. Mägede eredad värvid olid kadunud, nad kerkisid hallidena nagu sügisead pilved. Praegu ei leiaks Tšatõr-Dag'il Minust paremal harveneid põõsad. Sinnapoole vaadates nägin kuristikku ja teravaid kaljusid, mis tõusid alt nagu hiigelkaktused. Kohises kiirevooluline jõgi.

«Aheneme,» ütles Jaša. «Näed nüüd, kuhu vanasarvik on toonud.»

Kuskilt kostis kauget, müristamist meenutavat suurtükikõnnat. Jaša avaldas arvamust, et see on hommikune lahing Kuznetsovi partisaniväekoondises, ja kiitles, et tal oli õnnestunud tutvuda nii temaga isiklikult kui ka kuulsate partisanide, Kuznetsovi väekoondise komandöridega — Kotelnikovi, Fedorenko ja kellegi Oktjabr Askoldovitšiga.

«Üks läbikammimine järgneb teisele,» ütles Jaša. «Meid peetakse kinni kruvida nagu mutrit. Tõmbavad operatsioonide rajooni koomale.»

«Mida taotleb saksa väejuhatuse?»

«Nad tahavad suruda kõik partisanide salgad tihnikuisse. Nad kardavad praegu mustamerelaste ja Rannikuarmee õhuväed dessantoperatsioone ja värisevad oma kommunikatsioonide pärast.»

See oli ilmselt seesama Džeiljava, kus viimasel ajal oli olnud Leljukovi laager. Platoo oli kivine ja ebatasase pinnaga, paiguti stepirohuga kaetud. Lääne poolt küljest tõusis pragunenud kalju ja selle kõrval kasvasid suured tammed laia haraliste võradega ning idatuulte painutatud jämedate oksidega.

Lõpuks peatusime lagendikul.

Meie juurde tuli unise välimusega linalakk noormees telkpaatilis. See oli Leljukovi ihukaitsja — Vassil. Ta vahetas Jakobiga haigutades mõne ukraina aktsendiga lausunud sõna ja palus mind talle järgneda.

Vassil vaikis ja nohises ega vastanud minu katsetest hoolimata ühelegi minu küsimusele. Lagendik oli tühi ja maha lallamata; käidi ainult tema serva pidi, et laagrit õhuluurele mitte paljastada. Meie aga läksime üldisi reegleid arvestamata ning jõudsime kalju ning tammede juurde. Läheduses põõsaste taga hakkas raevukalt haukuma koer. Vassil käratas ning koer jäi vait.

Kalju sees oli kolmnurgakujuline sissekäik, üks nurkadest läks üle lõheks. Lõhe kõrvale oli kaevatud kolle, milles olid märjad, kustunud sõed; maas vedelesid kirvega äratäksitud puupakk ja kergelt roostetanud praevardad šašlõki küpsutamiseks. Vassil märkas praevardaid, vangutas rahulolematult pead, korjas nad kimpu, tõmbas ühest sõrmega üle, silmitses sõrmel roostet ja ohkas.

«Astu sisse,» kutsus ta.

Sissekäigu moodustas, nagu tavaliselt kindlustes, lõhe naha ma seina vahele lõigatud ühenduskaevik. Kaevik läbis mehekõrguse uksega, millele oli antud korrapärane kate. Nõrk hommikune valgus, mis siia tungis, võimaldas näha ukse mõlemal poolel näha kunagiste rauast kinnitiste nähtanud jälgi.

Sissekäigu ette oli riputatud vaip. Lükkasin selle kõrvale ja astusin koopasse. Selle sügavuses, looduslikust kivist valmistatud alusel põlesid jämedad palgid. Kuhugi oli ehitatud väga hea suitsulõõr, puud põlesid jõudsasti ja koopas ei olnud suitsu peaaegu tundagi.

Vasakul piki seina olid väljaraiutud nišid sinna kuhjunud stalaktiitidega. Nišside kõrval seisis mõned roostetanud võrudega tünnid. Seina löödud konksu otsas rippus lambakere. Seal, kuhu oli löödud konks, võis märgata tuhmunud freskosid ja ebaselgeid kiriku-slaavikeelseid raidkirju.

Hauapealset meenutaval kivialusel paremal pool lõi magas keegi heintel, katnud enese burkaga. Paistsid ainult viltusõtkutud saapais jalad.

Kõrval, puhtakspühitud kivipõrandal, olid põletuspõu nende peal nahkne jopp ja seljast hooletult ära visatud relvad: revolver koos õlarihmadega, saksa sarvautomaat. Põrandal maas oli termos pudel selle peale pandud topsikuga ja keskelt avatud paks raamat, nagu neid juubelpäevadeks annab välja ilukirjanduse kirjastus Moskvast.

Vassil tardus sissekäigu juurde ega vastanud minu küsivale pilgule. Otsustasin siis oodata. Võtsin seljast automaatslõdvendasin ranitsarihma, avasin pluuspükste tõmbelukud. Nüüd ilmusid burka alt välja käed, läigatas kella käevõru ning minu poole pimedasse nurka venis elektrivalguse vihk.

«Tere, Lagunov,» kostis Leljukovi tuttav hääl. «Sina aga, Vassil, mine välja!»

Vassil lahkus. Leljukov kustutas lambikese, heitis endale burka, tõusis, lähenes mulle lihtsalt, nagu oleksin ma temast lahkunud alles eile, surus mu kätt, katsus naeratades peopesaga minu pikakskasvanud habet.

«Aitäh operatsiooni eest. Töö tegite õigesti. Nüüd minas komissari juurde ja maga. Oled ju näost ära, või tuleb see puutule valgusest või koguni harjastest? Enne kui komissari juurde lähed, pead sa, kulla sõber, habet ajama.»

«Oleksin tahtnud läbi arutada...»

«Pärast, pärast, Sergei,» peatas mind Leljukov, «oleme siin eremiidid, meil on palju aega... Vassil!» hüüdis ta. Vassil oli silmapilkselt kohal.

«Terita habemenuga, aga mitte sõduri oma, mis nahka kratsib, vaid kindrali oma, kas taipad, Vassil? Vesi on ter-
guseks.»

«Just nii!»

Kärmesti, meile kõnelusteks aega andmata, asus Vassil tööle ja raseeris mind oskuslikult «kindrali» habemenuga. Vaadeldes mõnuga oma kätetööd, viskas Vassil seebivahused pabepükid tulle ja pilgutas komandörile silma. See naeratas ja ütles:

«Lase käia.»

Vassil tiris välja väikese kohvri ning võttis sealt lihvitud klaaspudeli kõlmi veega. Kriuksatas kork, ja Vassil, lähendades pihusti minu näole, hakkas mind kõlmi veega pritsima, ajades pungi oma täidlased roosad põsed.

«Nagu apteegis,» ütles Vassil, lõpetanud oma toimingu.

«Miks nagu apteegis, Vassil?» küsis Leljukov.

«Vabandage, seltsimees komandör, nagu juuksuri juures.»

«Nüüd on õigem. Noh, saada õige kaardiväe-kapten komissari juurde.»

«Seltsimees Leljukov, kuidas jääb minu meestega? Te otse raseerite mind.»

«Kõik on korras. Mehed paigutati laiali just selliseisse skortereisse,» ta osutas tseremoniaalselt oma elamule. «Neid sõõdetakse, joodetakse, kuivatatakse, lastakse puhata. Noh, aga sinul kui vanemal ülemal tuleb veel veidi vaevelda... Uldiselt võttes, mine õige komissari poole!»

Läbimärgade riiete ja jalanõudega lahkusin ma Leljukovi juurest.

Ja ennäe, lehtonnis, mis ei sarnanenud Leljukovi koopaga, nägin ma prillidega inimest, kes istus puupakul kasti juures ja kirjutas midagi küünla valgusel. Põrandal okste peal oli vilt ning sellel padi ja korralikult kokkupandud kaamelikarvadest tekk. Sissekäigule lähemal seisis kastid vintpüssipadrunitega ja nähtavasti hiljuti tühjendatud «tsingid». Higinõbaga ülespoole lamava sadula kõrval oli virn räbalaiks loetud ajalehti, raamatuid, brošüüre ja projektsioonilatern spetsiaalsel statii-

vil. Kantavale vineerist tahvlile oli kleebitud plakat Nõukogude Liidu Hümni kohta.

Oli näha, et laskemoonast on nappus, kui nende väljaandmist toimetab komissar ise. Ajalehti anti tõenäoliselt välja nagu raamatuidki ega tarvitatud neid ära metsas suitsetamiseks.

Projektsioonilatern pani mu naeratama: minu meelest oli absurdne näha vaeva selle koguka näitliku propaganda vahendiga kitsaks muutunud blokaadi tingimustes.

Kuni ma vaatlesin elamut, pööras laua juures istuv hahmik mees pea ja silmitses mind tähelepanelikult pealaest jalatallani oma hallide, prilliraamidele rippuvate kulmude all. Siis võttis ta prillid eest ja silus mulle tuttava liigutusega oma vurre. Tundsin ära oma isa.

Söötsin tema juurde, et vaadata talle silma, et tunda tema käe tugevat surumist ja haista isa lõhna, millist ei võinud olla ühelgi teisel inimesel.

Suudlesime teineteist ja pöörasime mõlemad kohe samas kõrvale, et saada võitu oma tundeist.

«Riietu ümber, Serjoža,» ütles isa, vaadanud minu jalatalladele. «vaheta jalatseid... Näe, kui läbimärjaks sa oled ligunenud, sa aurad!»

«Kuule, isa, ma tulin ometi komissari juurde...»

«Aga mis siis, kas komissaril on midagi selle vastu?»

Panin selga kuivad riided, mis olid nagu minu jaoks valmis pandud, ja võtsin isa kõrval istet.

Kuues peatükk

KOKTEBELI LAHT

Alles nüüd sain ma aru Leljukovi käitumisest. Lükanud ametlikud kõnelused mõneks ajaks edasi, aitas ta mind otsustada kohe isa näha. Saatus oli nad jälle kokku viinud ja nad mõistsid teineteist. Kõnelesin algul isaga teenistusasjust, jättes viimaseks selle tähtsa, mida kumbki meist teadis perekonna kohta, sest just seda oligi raske kohe puudutada.

Isa küsitles mind kõigest, alates sellest ajast, millal me jätsime hüvasti autobuse juures Psekupskajas, kuni operatsiooni «Double-Richthofenile». Ta päris minult üksikasju

Stalingradi lahingust, igast nöökesest, kõrgendikust ja külast, kus kõik oli talle ammust ajast tuttav, linna taassünnist. Viktori surmast oli isa kuulnud juba Kubaanis, partisaniks olles.

Ta keerutas vurru ja ütles kibedalt:

«Nikolaist tean samuti. Stronski teatas...»

Ma ei hakanud temale edasi andma kolhoosnik Ptahha kohta sõnu.

Isa päris ema kohta ja hakkas keerutama ning purema tist vurru.

«Kõigega võiks rahul olla... kuid ta on üksik.»

Saanud teada, et ma kohtusin kolhoosnikutega, palus ta tutvustada üksikasjalisemalt kõigest, kuulas mind pingsa tähelepanuga ja teda rõõmustas teade, et Fjodor Vassiljevits Orjol ootab tema tagasipöördumist endisele tööle.

«Brigadiir Fjodor Orjolil ei ole viga, kuid enne sõda oli ta sõnakuulmatu, lobasuu,» ütles isa. «Mõistis hankida ungari hobuseid? Ravisid terveks?»

«Ravisid. Hobused on tublid.»

«Kas nad põllusiilu jõe ääres, pajude taga külvasid täis rühveltaimi või teravilja? Kas panid tähele?»

«Mitte ei märganud.»

«Seal on õrn muld, ma harisin seda alati ettevaatlikult, ei sundinud vägisi. Seda tuleb kergitada peaaegu sõrmedega, nagu hea viirutaja... Sa räägid, et käidi labidatega põllul?»

«Seda küll, käidi labidatega.»

«Jah, lollus. Kujutle näiteks, me sõdime praegu kuulipildujatega, aeroplaanidega, tankidega ja äkki läheme üle tulelukkuga püssidele. Nii on lugu ka kolhoosi majapidamisega. Kas mäletad, millal me võtsime tarvitusele traktorid? Nüüd aga töötame jälle labidatega. See on ometi hirmus, kui seda kainele arutada. Tulid fašistid sealtpoolt piiri, lõhkusid kõik ja sundisid masina juurest labida juurde tagasi pöörduma...»

Isa kõndis mööda onni, kühmus, morn. Oksad murdusid tema jalge all. Rihmad olid läikima hõõrunud vatikuue, mille alt paistis päevi näinud pluus, millele olid kinnitatud Lenini orden ja endine Punalipu lahinguorden, mis oli kõvasti külge kruvitud ja riide sisse lõikunud.

Asusime arutama partisanide asju. Tahtsin olukorraga tutvuda enne komissari tulekut.

Tuli selgusele jõuda staabiülema Kožanovi suhtes. Mulle

tehti ülesandeks vaadelda tähelepanelikult Kožanovit, määrata kindlaks tema edaspidine kasutamine sellel teenistuskohal, seal tema kohta olid saabunud ebarahuldavad teated.

Isa sõnade järgi oli Kožanov viimase suure läbikammimise ajal kaotanud pea ja asetanud löögi alla Semiletovi brigaadi, kust olidki pärit raskesti haavatud. Väekoondise kommunistid ei kahelnud Kožanovis, kuid ta tuli uuesti sirgu ajada. Brigaadi komandöri Semiletovi ja Kožanovi vahel valitses sõnatu vihavaen, mis peegeldus ka mõlema tegevuses. Semiletov oli hea brigaadikomandör. Kožanov oli muutunud närviliseks ja poleks paha, kui lõtvunud kruvid kõvemini kinni keerataks.

Väejuhatuse poolt mulle antud ülesanne oli erakordset delikaatne. Seda süvendas veelgi asjaolu, et Kožanov oli kaadrisõjaväelane, kellel ammust ajast, juba sõja algusest peale oli kapteni aukraad, mina aga olin noor ohvitser. Kuigi ma tundsin Kožanovit vähe, olin kuulnud tema arutlusi sõjast, mis olid väga kained ja arukad.

Kui Kožanov sõja algul oli käitunud hästi, siis mis on temas toimunud muutuse põhjus?

Minu küsimusele ei vastanud isa kohe, kuigi siin ilmselt oli Kožanoviga tegemist tehtud. Isa arvas, et Kožanov oli liiga kaua olnud eraldatud vahetust läbikäimisest. Suure maaga ja võis karmide murede, nälja, külma ja «vastunäpamis-lahingute» tõttu olla kaotanud kindlustunde. Tuleb välja, et niisuguseid muudatusi oli ühe või teisega toimunud... Oli tarvis sellised inimesed ainult ajutiseks üle viia emamaale, ja nad tulid sealt tagasi erksatena, moraalse jõu uue tagavaraga.

Selgus, et Kožanovile ei anna rahu mõtted perekonnast. Stalingradis oli hukkunud tema ema, jäänud kadunuks tema pruut.

Siirdusime üldiste asjade juurde. Palusin mulle jutustada väekoondise olukorrast. Isa kõneles minuga avameelselt, sain kogu olukorrast tõetruu pildi.

«Oleme praegu tugevasti pihtide vahele võetud,» ütles isa, «läheme ikka kaugemale kõndu. Maa on järsem, inimestest vaesem, viljatum, aga ometi toidame oma salku sellega, mis siin kasvab. On lähenemas talv. Eelmised talved olid hirmsad — igast sajast inimesest hukkus seitsekümmend nälga. Läksime valvesalka jalatsitega, kuid tagasi tulime palja

jalga — pastlad sõime ära... Nüüd on sakslastele antud loa maha põletada kõik mägirajooni külad, ja nad põletavadki.»

«Nägin oma silmaga.»

«Kui nad põletavad kõik maha, siis oleme metsas nagu loomad. On tarvis juua, süüa, on vaja padruneid, soola, tikke, ahakat. Mida kaugemale kõndu, seda halvem on lennukeid vastu võtta. Lennuk ei maabu ometi mäeharjal? Ja peaasi, sakslased toetavad sakslasi.»

«Isa nägin. Toetavad aktiivselt.»

«See on fakt, et aktiivselt. Aga mõned ülemused, Krimmi juhtivad, arvavad, et me joonistame inglitele taha kuradisaba. Oeldakse, et tegelge poliitööga põliselanike hulgas! Sa nägid neid osmaneid, Sergei.» Isa pigistas rusikad kokku ja naigestus. «Sa oled nüüd kommunist, ütle, mihukese poliitilise agitatsiooniga sa veenad seda kõrilõikajat Osman-beid või neid kannupoisse, kes karjusid: «Bekir! Tõmba sellele hammikesele!» Kui palju nad avasid mošeesid, mullad ilmutasid nagu merepõhjust. Türgist sõidavad agitaatorid, nüüd on neil Istanbul — Sevastopol — Jalta, olge lahkel!»

«Kas tõesti sõidavad siia Türgistki?»

«Me püüame kinni igasugust rahvast. Enne kui nad Allahi juurde külla saadame, jõuame mõndagi küsitleda... Sa hulkusid ümber ainult ühe ööpäeva ja mida sa kõik nägid! Aga kui meie poisid kannatavad nende kõrval juba kolmat aastat. Algu lähenesime küll nii, küll naa, toetusime küll ühele, küll teisele poolele, aga mis tuli välja? Missugused kaadrid kaotasime! Mina sõitsin siia hiljem, aga küsi Stepan Leljukovilt või kõnele sellesama Semiletoviga, aga milleks Semiletoviga, kõnele avameelselt Jaškaga. Enne seda, kui ta tikkus minu juurde Tšabanovkasse, puistasime siinsamas südant. Mida ta kõneles? Tulevad lumesajud, koht on kõrge, ebatavaliselt karm, jõekesed hakkavad kohisema, suuri salku on raske toita, nüüd ei varu enam sedagi mis enne — valmis-mata teravilja ja hobuseliha... Sudžukid juhivad kohale sakslasi ja püüavad kõiki nagu trappe kiilasjäl. Sa tunned Jakovit, kuigi sa tead temast praegu vähe; teda vormiti nagu vaabatud savipotti pottsepakettal ja tules. Isegi tema jäi mõtlema. Sa arvad, et me hea elu pärast hakkasime sellele teetud «double'i» vastu rohtu paluma? Meid hakati juba okshaaval plöksutama. Lennuk lendab ja peab jahti nagu sai-

gale. Aga nüüd ei lenda nad juba teist öö-päeva, saab hädaga.»

Isa võttis uue küünla, süütas tahi. Kraapis noaga kinnikult ära vana küünlavaha, rullis kuulikeseks. Mulle oli jäänud arusaamatuks, miks isa käitus komissari onnia nagu perimees. Kas ta oli määratud käskjala ametikohale?

Küsida suisa oleks olnud ebasünnis. Kõnelesime vaid haavatuist: kui palju neid on, millal võib nõuda laevu. Haavatuid ei olnud nüüd enam viiskümmend kolm, vaid seiskümmend kaks. Välja vedada on parem Koktebeli kaudu kus valvavad rumeenlased.

Lõpuks, kui oli räägitud kõigest tähtsamast, tundsin ennast täiesti ettevalmistatuna, et komissariga vestelda, küsisin isalt:

«Aga kus on siis komissar? Kas on talle minu saabumist teatatud?»

«On teatatud, on teatatud, Sergei... Aga kuidas siis Leljukov on täpne komandör.»

«Aga kus ta siis on?»

«Sinu ees.»

«Kuidas minu ees?»

«Aga mina ju olengi komissar, Sergei.»

«Isa, sa naljatad?»

«Selliste asjadega ei naljatata.»

«Mulle nimetati teist nime...»

«Hüüdnimi, Sergei, hüüdnimi. Töötame nähtamatult.»

«Järelikult tuleb mul kõnelda sinuga?»

«Millest?»

«Ametiasjust.»

«Me oleme ju kõigest kõnelnud.» Isa vaatas mind teraselt, nüüd juba naeratuseta, tõmbas mu enda ligi, suudles kuhugi õla peale, pöördus ära ja ütles: «Mine Leljukovi juurde. Nüüd vajab ta sind. Tule siia tagasi, näe, see sinu on sinu voodi.»

«Aga kuhu siis sina lähed?»

«Ma lähen ringkäigule. Enne hommikut ära mind oota.»

Isa pani enese kiirelt valmis, võttis kaenlasse kimbu asja, lehti ja lahkus.

Väljunud isa järel onnist, leidsin oma parašütistid metsaservalt keset tihedat partisanide salka, kes kõik tahtsid kuulda Suure maa uudiseid.

Paramonov kandis ette, et inimesed on ära paigutatud ning määratud.

Lähenes Dulnik.

«Onniltlen uue vormi puhul, seltsimees kaardiväe-kapten!»

Pluuspükste asemel kandsin nüüd plingist khakist kalitšaid, mis olid ömmeldud koormalangevarju gondlist, puhkapestus sõjaväesärki ja kitsenahast käisteta vesti. Kiiver oli tulnud vahetada peenevillalise kubanka vastu, mis oli isa kingitus. Kubankale oli põigiti külge ömmeldud helepunane lint.

«Kas olete hästi majutatud?» küsisin ma Dulnikult.

«Väga hästi.» Dulnik viis mu kõrvale: «Kamelia on siin.»

«Kas tõesti?»

«Vannun, Sergei.»

«Kõnelesid sa temaga?»

«Aga mis sa siis mõtled? Muidugi. Kas tead, ma austan teda veel rohkem... Ja kuidas ta mulle vastu sööstis!»

«Suudles?»

«Ei,» Dulnik ohkas sügavasti, «mida ei ole, seda ei ole. Aga mis on suudlus? Väline kiindumuse avaldus. Kõige tähtsam on seesmine hing.»

«Oige, Vanja,» ütlesin ma kurvalt.

«Kuhu sa lähed?»

«Leljukovi juurde.»

«Kas sa leidsid isa üles? Kohtasid teda?»

«Jah.»

«Meile rääkis sinu isast Leljukovi adjutant... Küll oli aga temp, mille nad sulle salaja mängisid!»

«Kas siis ka Vassil teab seda?»

«Aga kuidas siis muidu!...»

Lagendikule sõitis ratsahobuse seljas keegi mees, rihmad risti-põiki ümber, juuksed kräsus, ilma mütsita, nahkpüksid jalas. See oli rühmavanem Gavrilov, kes täitis staabi juures teenistusülesandeid, mis vastasid umbes majandusosakonna ülema ametile. Gavrilov oli mustlane, kuigi ta ise ennast alati nimetas serblaseks. Nina kongis, hää kahisev, istus Gavrilov sügavalt sadulas, hüljanud jalused ja pööranud saapaninad väljapoole. See paljastas temas inimese, kes polnud tuttav ratsaväelase määrustikukohase isteviisiga. Kohalikku mägitõugu väike hobune, sabaga, millest haarati kinni järskude tõusude puhul, püüdis vabaneda suuraudadest, närts neid,

kahmates kord ühest, kord teisest suunurgast. Gavrilov lõi teda kandadega külgedele, kuid sammust välja ei viinud, mis vihastas hobust ja ergutas teda veelgi.

«Drillib,» ütles keegi partisanidest, kes vaatles Gavrilovit laitvalt, «ta drillib ükskõik missugust hobust, isegi niisugust, kes on paras katlasse panna.»

«Sihuke iseloom,» ütles järelemõtlikult teine, silmini hahmesse kasvanud partisan, «tema üle ei saa ka kohut mõista, on juba kord niisugune rahvas. Ta püüab isegi kitta seljas...»

Gavrilov laskis ratsutid lõdvale, hüüatas. Hobune taluts söösta metsasihi poole, kuid ratsanik juhtis teda mööda ringi: algas etendust meenutav «drill».

Koopa kõrval, tuliste sütega hõõgahju juures kükitas Vassil ja keerutas praevardaid neile lükitud lambaliha tükkidega. Tema kõrval rohul seisis vaskkann soolaga. Kui söed lõid lõõmama, võttis Vassil soola ja viskas tulle, et seda lämmatada. Praetud liha lõhn ja sütele tilkuva rasva kõrbehais ärritasid isu.

Vassil nägi mind, viipas peaga koopa suunas, ja ma astusin Leljukovi juurde sisse.

Nagu ennegi põlesid koopas heledasti puud, tule kõrval kuivatati keppidel nahkpastlaid, millel olid roostetanud konksud taldade all. Tuleaseme lähedal oli kastidest tehtud laud, mis oli õhtusöögi jaoks valmis seatud. Leljukov ja siinviibivad komandörid aga istusid voodil — burkaga kaetud hauapealsel.

«Võta istet, Lagunov,» kutsus Leljukov, «meie pühendame sinu paugupealt asjadesse... jooksvatesse asjadesse. Ja saa tuttavaks nendega, kellega sa veel tuttav pole.»

Leljukovi juures olijaist tundsin Kožanovit ja Semiletovit, kes mind ära ei tundnud, kuid mina ei hakanud ennast nelle meenutama. Ka Jaša oli siin, ta nihutas enese edasi ja kutsus mu enda kõrvale istuma.

«Arutame haavatute äratoimetamise küsimust,» selgitas Leljukov, osutades burkal lamavale kaheverstalisele kaardile. «Oleme selle asjaga Suure maa ära tüüdanud, aga mis sa teed — kui on sõda, on ka haavatuid.»

Jaša käitus soliidset ja väarikalt ega muutunud araka. Asjaolu, et salkade komandöridest tema üksi viibis järjekordse operatsiooni arutelu juures, tõendas juba ette, et

operatsioonis seisis jälle ees ülesanne. Seepärast kuulas Jaša tähelepanelikult, kibrutades otsaesist, nagu tal oli harjumus.

Leljukov lõi kaardi lahti ja tutvustas mind oma väekoondise raske olukorraga, mis vastu talve uuesti halvenes. Leljukovi vastasena tegutses ss-laste polkovnik Merelbahn, kes oli partisanisõjaks spetsiaalselt välja treenitud.

Blokaadirõngad tõmbusid mägede ümber järjekindlalt koopaile. Partisanid märgistasid mahapõletatud külad punaste triipsudega, mis sarnanesid tulepahvatustega. Need pahvatused piirasid kõikjalt partisanide rajooni ellipsit.

«Näed, kuhu meid on aetud,» — Leljukov vedas pliiatsiga aeglaselt ümber ellipsi, «pruun on mäed, roheline — metsad, mis siin sarnaneb talimeloniga. Vaat selle «meloni» otsas me näeme kombel kukumegi... Tirisime siia proviandibaasid, esialgu elame, esialgu, kuid täiendada pole millegagi. Harilikult arenevad lahingoperatsioonid vähem mehi, kui toiduainete hankimine.»

«Tuleb taanduda, kiskudes koormaid vaenlase küüsisst,» selgitas Semiletov.

«Ja kuidas on laskemoonaga?»

«Laskemoona on vähe, muidugi ei hakata seda kullaga üles kaaluma, sest kullal pole meie juures väärtust, meil valitseb naturaalmajandus... Kuid ta kaalutakse üles verrega,» lisas Semiletov.

«Seda teab Kožanov paremini,» ütles Leljukov staabiülemale vaadates, vihjates seega viimasele operatsioonile, mille ebaõnnestumisest mulle kõneles isa.

Kožanov vaikis. Kare sugemata juuksekaht langes tema temakule, hall lühike saksa pealiskuub oli lahti nõõbitud, kalifeedele oli jämedast vilkast kukkunud tuhka.

Erinevalt staabiülema oli Semiletov hästi raseeritud, kandis kaitsevärvi pluusi ja ta juures polnud midagi saksa-pärast — ei riiete ega relvade näol.

Hakati arutama haavatute äratoimetamise operatsiooni.

Väekoondisel oli puudu lahinguvõimelistest meestest, oli raske eraldada tugevat saatemeeskonda. Leljukov palus mind piirduda haavatute saatmisel minu grupi parašütistidega, kes niikuinii pidid emamaale tagasi pöörduma.

«Me anname omased tingimused, et saame nad tagasi, kui palju, Jakov? Meest viisteist?»

«Raskesti haavatute väljavedamiseks kasutame ratastrahv-
porti,» ütles Leljukov.

«Hobuseid?»

«Jah.»

«Väikesed kohalikku tõugu hobused,» ütles Semiletov, kes
välimuselt näotud, kuid ronivad nagu kassid.»

«Meie esimesel brigaadil on koobastallides varuk-
rumeenia hobuseid,» ütles Leljukov, «singid on neil nagu
nuumatud sigadel, kuid...» ta laotas käsi ja mulgas
«parem hoiame neid šašlõkiks.»

Leljukov teadis isa arvamust haavatute äratoimetamise
marsruudi kohta. Ka tema kinnitas, et kõige parem on orien-
teeruda lõigule Koktebeli ja Karadagi teadusliku jaama
vahel. Täpsemalt öeldes valisime Maltšini neeme rajooni
kohaks, kuhu otsustasime nõuda kaatrite saatmist. Parool oli
mulle antud Suurel maal meeldejätmiseks, kuid kohtamis-
punkti ja aega tuli kooskõlastada.

Hoolimata sellest, et otsustati täienisti staabi kompetent-
kuuluvaid küsimusi, vaikis Kožanov, vahetas vahel Semile-
toviga teravaid sõnu ning hoidus seltsimeestest võõrdunult
meelega kõrvale. Šifrogrammi viskas paberile Semiletov ja
tema ise läks ka Asja juurde, et seda raadio teel edasi
anda.

Leljukov noomis Jašat sellepärast, et ta oli riskerinud
kasutada kaht paremat luurajat — Šuvalovit ja Karlotti
tumedaks kombinatsiooniks, mis oli ette võetud noore radiis-
päästmiseks.

«Nad täidavad ülesande,» ütles Jaša.

«Vaata mul,» ähvardas Leljukov, «teinekord mõtle järele.
Ei tohi, vennas, alati ühtesid ja neidsamu koormata. Siin-
keste operatsioonide jaoks eduta uusi kaadreid. Muide, mis
on Fessenkoga?»

«Jäi kuskil maha,» vastas Jakov põiklevalt, «me kontrol-
lime.»

«Teda ma ei soovitaks operatsioonide puhul kaasa-
vedada.»

«Aga mis siis temaga teha?»

«Kinnitada ahelatega kas või meie serblase — Gavrilovi
külge. Sellel on silm nagu plaaster. Kui juba kord kleepuh
külge, ei siis enam lahti rebi. Ja püstolgi liigub tal vabalt
püstolitaskus,» ning Kožanovi poole pöördudes ütles ta üle-

valiku rangusega: «Aga sina, Pjotr, ära etenda kooliplikat.
Kas pole sind keegi sinu kohustustest vabastanud...
Majanduslikult küljest jäta kogu ekspeditsioon serblase hoo-
le. Las valib sobivad ratsapadjad, vaatab üle rautuse, las
sõnni välja paremad hobused, aga mitte setukad.»

«Kuulan!» ütles Kožanov. «Kas võib minna?»

«Jah, kui luban... Vassil!» Koopasse astus Vassil.

«Kuidas sul šašlõkiga on?»

«Valmis, seltsimees komandör. Mitmele?»

«Kõigile, kes siin viibivad, ja ära unusta brigaadi koman-
döri, ja Gavrilov kutsu siia ja... Lagunov; kas sinuga tuli
kaasa?»

«Dulnik, vanem.»

«Parašütistide diversioonigrupi komandör?»

«Jah.»

«Ka teda ei tohi unustada! Sooritas töö osavasti, nii et
jaki sõrmed puhtaks. Kuulsid, Vassil? Otsi üles vanem
Dulnik, too ta siia õhtusöögile. Minel!»

* * *

Merekallas Maltšini neeme juures oli vahune, lained koha-
sid ähvardavalt. Kui me öises pimeduses neemele lähenesime,
tõus vihma. Ranniku dessandivastast kaitset teostasid neis
rajoonides üksikud saksa vahipostid, mis olid paigutatud üks-
teisest kahe kilomeetri kaugusele. Need olid madalad kaevi-
tud läheduses asuvate laskurpesade ja kuulipildujate laske-
kohtadega. Kalda laugetesse kohtadesse oli paiguti püstitatud
üherealine traattõke ja pandud miine. Feodossia ja Ašigoli
järve vahelises lõigus oli aga traattõkete, miiniväljade, suur-
tükipoosatsioonide ja helgiheitjate katkematu vöönd.

Sinna me ei mõtelnudki tükida. Valisime operatsiooniks
tühja ja ebasoodsa Koktebeli lahe ranna, kus pidas vahti
rumeenia ratsaväepolk, mille komandöriks oli polkovnik,
valge emigrant, kes öösiti eelistas istuda Feodossias garni-
soni kaitse all.

Enne ekspeditsiooni väljumist jooksis meie juurde rõõmus
Asja, kes oli äsja vastu võtnud operatiivteate Kertši väina
foraseerimisest Üksiku Rannikuarmee vägede ja Musta mere
laevastiku mereväelaste poolt.

Meie vägede pealetungioperatsioonid võisid sundida vaen-

last kõvendama ranniku kaitset ja seepärast otsustasid nad võtta tarvitusele kõik ettevaatusabinõud. Gavrilov jäi koos parašütistidega salga südamikku, mis oli varjul kaljude vahel kuna ringjulgustust teostasid kommunistlikud noored Nõukogu salgast.

Tatari hobused kartsid merd, ja selleks, et nad meid ei reedaks, mässis Gavrilov nende silmad kinni.

Me jõudsim rannikule ja heitsime varitsemise valgustuse terebindipõõsastesse, mis olid oma juurtega tunginud lubja kivi kaljusse.

Minuga koos olid Jakov ja Dulnik, kes juhtisid Suure maale lahkuvaid parašütiste. Praegu me veetsime koos viimaseid minuteid.

Lamasime ja silmitsesime teraselt merd. Siia pidid tulema laevad. Esialgu neid polnud. Mulle näis juba, et sakalased võisid kindlaks teha Asja raadiosaatja asukoha, kinni püües raadiogrammid, need dešifreerida (ideaalseid koode pole maailmas olemas). Võib-olla olid Feodossias või Sudakis väljunud patrullkaatrid, rannal võis olla ranna-varitsussalk, ja võib-olla lamasid kuskil meie lähedal, samuti niiskete kaljude peal piserdava vihma käes kõssitades vaenlased, oodates kallaletungiks sobivat hetke.

Mul oli kaasas tugeva kiirega elektri-morselamp. Just selle abil peangi kirjutama laevadele «Kohe tuleb», vastuseks sõnadele «Anton Ivanovitš ootab».

Olid lähenemas talvised tormid. Juba pörkasid mere kohal kokku Aadria poolt ja Kara merelt tulevad tsükloonid. Oli saabumas aeg, millal Must meri kaotab oma roheka ja ultramariinsed värvid ning muutub tõeliselt mustaks. Vaataasin üksisilmi merele. Ei ühtegi tulukest, ainult kõmav lainemurru lend, kivide krigin ja vaht nagu lambavill.

Tihedad ja rasked kõrglained murdusid kalda juure, püstitasid kive, varisesid raskelt kokku ning lahkusid sisina ning kõminaga. Vasakult ja paremalt ilmusid lühikesed elektri-valguse sambad, kobasid laisalt madalaid pilvi, kustusid. Ulat kuuldus läände, Balkani poolsaare suunas liikuva mootori kõminat. Seal sõitsid tõenäoliselt miini-torpeedo-lennuväe Musta mere laevastiku «pika käe» lahingulaevad.

«Tuluke,» sosistas Dulnik.

«Kus?»

«Paremale... veel paremale... kirjutab!»

Nagu jaanimardika ringlend, hakkas merel vilkuma tuluke signaal laevalt.

«... tonet Ivan...» luges Dulnik sosinal, «o-e-itš...»

Laev õõtsus tugevasti ja lause lõpp läks meile kaotsi. Mulle tundus, et mu silmad lõhkevad pingutusest. Kõikjal viirasid valguspunktid ja -kriipsud. Aga näe, signalist hakkas kirjutama parooli mitte kaugemal kui viie kaabeltau kaugusel antennajoonest:

«Anton Ivanovitš ootab.»

Oli kuulda, kuidas mootor töötab, vahikaater oli pannud seisma kaks ülejäänud mootorit ja manööverdas tasasel käigul ranna lähedal. Siis hakkasid mürisema torpeedokaatrid ja teritatud kuulmine tajus redaani¹ hüpete kõla.

«Kohe tuleb,» vastasin laternaga.

«Meie omad!» ütles Jaša erutatult. «Suur maa!»

Mootorid hakkasid valjemalt müdisema, — torpeedokaatrid möödusid kaldaga rööbiti kursil.

Minu käsul läks Jaša haavatuid rannale juhtima. Laskusime koos Dulnikuga alla. Märjad munakad klõbisid meie jalge all. Kõrglained viskusid kohisedes randa.

Peatselt nägime kõrglaine harjal sõudepaate.

«Tublid poisid, väledad!» kiitis Dulnik.

Parašütistid olid juba rannas. Neile endistele meremeestele polnud vaja õpetada, mida mere ääres teha. Kui paadid ületasid lainemurru, söötsid mehed paatide juurde. Kuuldusid hüüded:

«Tõmba enda poole «neljaline»!»

«Tuusik², võta tuusik vastu!»

«Viis «soojendajat», poisid! Ohoo!»

«Ära küljeli pane. Haara «soojendaja» lennult!»

«Niil!»

«Soojendajaiks» nimetasid meremehed täispuhutavaid kumimipaate.

Uhe paadi-«neljalisega» saabus pootsman kuulipildujaga. Pootsman hüppas paadist kividele, nõudis reidil vanemat.

«Tuleb laadida kiiremini,» ütles ta mulle, «haavatud «neljalistele», et mitte kogemata vigastada, aga terved — ülejäänud».

¹ Kiirema käigu otstarbel pole torpeedokaatrite põhi tasane, vaid astmeline; seda nimetatakse «redaaniks». — A. P.

² Tuusik — kerge sõudepaat kahele inimesele.

nud kribu-krabule. Kohe peab saabuma teine «neljaline» Ootan Mihhal Mihhalõtsi.»

«Kas Mihhal Mihhalõts tuleb siia?»

«Kas see suudab kannatada!»

«Näe, ongi «neljaline»!»

Pootsman sööstis vette, tõmbas peaaegu üksinda sõudepaadi kividele ja juhtis paadinina osavasti õigeks. «Neljaline» Mihhal Mihhalõtsit polnud. Gavrilov laadis ruttu sõudepaadid. Tema külmetusest kare hääl kostis kõikjale. Küsisin pootsmanilt, miks polnud «neljalises» Mihhal Mihhalõtsit.

«Vaata mis,» vastas pootsman, «ta ei pidanudki selles olema. Ta ajab kohe kaldale.»

Ja seejärel sukeldus nagu põhjatust sügavikust välja täispuhutav kummipaati kahe inimesega: üks nendest, terava peakotiga süüdvester peas, istus ninas, teine töötas osavasti lühikesel kahelabalise aeruga.

«Ole lahke, seal ta ongi!» kandis pootsman ette.

Mihhal Mihhalõts, mustast nahast ülikond seljas, hüppas rannalainele tõusnud paadikesest, püüdis selle lennul kinni nagu udusule, ja jämeda vorstiga sarnanevate parrastega paat laskus munakaile.

Juba enne seda, kui Mihhal Mihhalõts oma õiendamiseel oli lõpetanud, hüppas paadist välja süüdvestris mees. Mihhal Mihhalõts märkas mind ja astus lähemale.

«Lagunov! Kas sa mäletad mind, hulkur?»

«Muidugi, Mihhal Mihhalõts!»

«Ole terve, Lagunov!» Mihhal Mihhalõts ulatas mulle oma märja käe ja silmitses mind läbitungivalt. «Jajah, see sama hulkur,» alles nüüd ta vastas tugevalt minu käepigistusele. «Heldeke! Milleks küll elu võib muuta korraliku laevastiklasel! Papahha, šarovaarid — täitsa tatarlane!»

Mihhal Mihhalõtsi kaaslane viskas peakoti tagasi ja tema õlgadele langes kaks musta patsi. Naine tõstis üles käed, lõi mõned korrad peopesi kokku, ja mulle näis, et ta sõrmedes vilksatasid hõbesõrmused. Ma ei näinud tema nägu, kuid nende iseloomulike liigutuste järgi tundsin ära Mariula.

Nagu meelega, et minu tähelepanu kõrvale juhtida, tormas Mihhal Mihhalõts küsimustega minu kallale.

Mustlanna lõi kärmete peopesalöökidega oma seelikud kohevile ja siirdus kividele visatud süüdvestri poole vaatamata, kiirel, tantsiskleval sammul, rannakaljude poole.

Pootsman tõstis mantli üles, jõudis mustlannale järele ja tõstis ta jalgraja juures olevast partisanide vahipostist mööda. Mustlanna hakkas jooksmas ülespoole ning kadus pimedusse. Vilistas tuul, kolisesid kivid, minu kujutluses aga viirastus tema sõrmuste sära, jalgade müdin ja mustlaslaagri laulud.

«Milleks te ta siia tõite?» küsisin Mihhal Mihhalõtsilt.

«Kelle?»

«Mustlanna.»

«Kas tõesti?» küsis Mihhal Mihhalõts süütult, kummardus minu poole, ja sosistas: «Unusta ta, oli — ega ole enam. Nagu tuul!»

«Neljalised» krigistasid kiiludega, kerkisid lainetele ning läksid merele. Madruste aerud rebestasid vett, hetkeks vilksatas kiiluvee väike murdlane ja sõudepaadid kadusid silmist nagu kormoranid, kord laineharjale tõustes, kord sealt alla laskudes.

Gavrilov korraldas toimekalt laadimist. Jakovit polnud: tal tuli kaitsta operatsiooni rajooni. Lõpuks olid kõik haavatud laevadele saadetud. Tuli «neljaline», võttis kaasa viimased parašütistid. Dulnik suudles mind ja lahkus «tuusikul» «neljalises» ees.

Saanud minult «hüva», raputas Mihhal Mihhalõts mind hüvastijätuks õlgadest ja hetke pärast kiikus tema täispuhutav paat kohiseval lainel, vajus alla ega ilmunud enam nähtavale.

Mootorid töötasid kiiremini. Torpeedokaatrid hakkasid hüplema. Hetkeks ilmus nähtavale vahilaeva siluett ja kohe samas kadus silmist tema peenike mast.

Gavrilov seisis kaldal. Lained uhasid temast üle, kuid ta ei lahkunud, vaid seadis enese tervenisti soolase vee ja vahu alla. Oma vanemamütsi hoidis Gavrilov kõrgel pea kohal, saatena Kaukaasia poole minevaid mustamerelaste laevu.

Seitsmes peatükk

KOHTUMISED

Pärast operatsiooni Maltšini neeme juures, me hoidusime Bjurjukaja mäest põhja poole, et mitte vaevata hobuseid raske maastikul, ületasime õnnelikult maantee Koktebeli ja Otuzami vahel ning liikusime mägirajooni sügavusse. Päeva saat-

sime mööda kuristikus. Jätkasime retke pärast hämariku saabumist ning jõudsime koidikuks partisanirajooni esimese valvesalkadeni.

Kurnatud mägedes tehtud rännakust, magasin isa mulle kuni keskpäevani. Ärgates nägin laua taga isa ja Leljukovi tasasel häälel omavahel jutlemas.

«Kuivatatud ploom,» ütles Leljukov, vaadeldes marja, «kuidas me sammalt sõime? Kas sa oled söönud sammalt, Ivan Tihhonovitš?»

«Juba lapsepõlvest peale ei armasta ma sammalt, samuti nagu vanglatki,» naljatas isa.

«Aga kes seda siis armastab?» naeris Leljukov. «Näed, Ivan Tihhonovitš, sa tegutsesid partisanina Kubaanis, seal on naljakas samblast toituda. Kui palju on seal pirne, kastaneid, jänsekapsast, mitut sorti pähkleid, mõnikord võib leida isegi metsmett, kuid Krimmi mägimetsad on viljatud: asulaste juures võib saada, mida tahad — igasugust puuvilja, aga metsas — ainult küttepuid.»

«Kas te ikka tõesti sõite sammalt?» küsis isa. «Võib-olla on see mõeldud mingi sümbolina? Sammal, sammal!»

«Mis sümbol seal oli! Esimesel talvel, kui mul oli ainult üks salk, toitusime kaheksa päeva sellest «sümbolist». Enne seda tõi Gavrilov mära, kõhn oli teine, ei jätkunud kauaks. Aga sammalt sõime nii: keetsime katlakestes koos tuhaga.»

«Miks siis tuhaga?»

«Tuhk võttis ära igasuguse puumürgi ja hallituse... Ma ei tea, miks nimelt tuhaga, kuid tuhaga oli parem. Keetsime kokku neli osa sammalt, üks osa tuhka. Pärast pigistasime kuivaks ja sõime. Vahel valmistasime ka teisiti. Praadisime teda kuivalt panges või raudplaadil. Sammal küpses hästi, muutus rabedaks, pruuniks ja isegi maitsvaks.»

«Jaa-a...» venitas isa ohates. «Noh?»

«Hiljem, kevade poole, hankisime hobuseid. Hobuselilja sõime ära, aga nahkadest tegime endile telke. Kuid talvel sõime telgid ära. Ka nahka tuleb süüa taibukalt ja oskuslikult...»

«Milleks meenutada?» peatas isa Leljukovi. «Süüa sammalt, nahka... on solvav... Ja seda on vastik meenutada...»

Isa nägi, et ma laman lahtiste silmadega, ja kutsus mu laua juurde.

Kandsin üksikasjaliselt ette ekspeditsioonist. Selgus, et Leljukov oli Mihhal Mihhalõtšit tundnud juba enne sõda. Mihhal Mihhalõtš oli rannikul populaarne.

«Aga mustlannadega,» ütles ta, «läksid nad ilmaaegu liiale. See on nagu mingi hasart sellises tõsisel sõjas. Asjata.»

«Kuidas asjata?» küsis isa. «Miks seda halvaks panna? Minu arvates suudab üks nuuskija mustlanna kaardipakiga teha mõnikord rohkem kui näiteks niisugune luure, nagu teostas Redutov.»

«Redutov?» palusin korrata. «Saša Redutov?»

«Jah,» vastas isa, «ta tunneb sind juba Sevastopolist saadik, on korduvalt jutustanud...»

«Mis on siis Redutoviga?» küsisin ma.

«Näed,» ütles Leljukov, «me suutsime suurte raskustega ära toimetada oma haavatud. Aga sel ajal, kui sa haavatuid viia vedasid, tõi Redutov luureretkelt kohale veel kolm. Ühel oli pool lõualuud ära rebitud. Mis temaga teha? Teisel, heal võitlejal, oli käsi vigastatud; kolmas keksles tagasi ühel jalal. Ja peaasi, ta ei teinud ära midagi mõistlikku, asjata tegi inimesi sandiks...»

Isa näris vurre, tõmbas kulmud kortsu ja ütles, vaadanud kõõrdi Leljukovi poole:

«Neil tuli ületada maantee, mööduda stepis välisandarmeeria vahipostidest. See pole seesama, mis mäed. Tead, missugune on Rassin-Bai org? Veere nagu haavel alustassi peal.»

«Oled hea inimene, komissar. Ise sa ometi kirusid Redutovit, aga nüüd kostad tema eest!»

«Noomisin natuke, kuid mitte põhjalikult. Viha pole alati kasulik. Ja pealegi ei ole ta julge noormees... Ning tõi endaga kaasa üheksateist meest täiendust. Kolhoosnikuid. Vanamehi.»

«Mul on vaja võitlejaid, aga mitte liigseid suid,» lõi Leljukov käega.

«Ka nemad hakkavad sõdima,» ütles isa.

Palusin, et kutsutaks Saša; Leljukov käskis Vassilil ta üles otsida ning kohale tuua. Rääkisin Leljukovile oma tutvusest Sašaga.

«Teda peab mõistma,» ütlesin ma, «mõnest on otsekohe näha, kes ta on, teine jälle püüab ise ennast kiiremini näidata, kuid Saša ei oska poseerida.»

«Õige,» tõendas Leljukov, «me proovisime teda kord taandumisel. Kontrollimine toimus surma peale. Läbi tegi.»

«Te peaksite teda mäletama Karašai lahingust.»

«Kõiki ei pea meeles.»

«Teda nimetati Informatsioonibüroo teadaandes,» ütles Leljukov. «Neljakümne esimesel. Tšorguni all. Tappis kaksteist sakslast.»

«Mis sa räägid!» hüüdis Leljukov. «Kujutle, kuidas võib inimeses eksida, tõepoolest ongi õige: teine püüab kopika eest teha, rubla eest müüa. Keerleb jalge ees nagu kutsikas, katab teda mitte märgata! Aga see! Ma arvasin, et tal pole ei sädet ega särtsu.»

«Tuleb välja, et see sädemeke peitub temas nagu tulekivis, see tuleb alles välja lüüa,» ütles isa.

«Noh, muretse õige kruus, Vassil,» käskis Leljukov. «loputa puhtaks... Ja sõrmedega, sõrmedega ära pühki.»

«Redutov juba veini jooma ei hakka, seltsimees komandör,» ütles Vassil, «mingi hinna eest ei hakka...»

«Mis ta siis on — kas karsklane?»

«Ta armastab kangemat,» Vassil pilgutas heasüdamlikult.

«Eks sa näe!» Leljukov vangutas pead. «Kontrollime kohe. Tihhonovitš, on sul olemas midagi kangemat?»

«Leiam...»

Saša astus onni, küürutas sissekäigu juures, ajas enese sirgu ja raporteeris selgelt. Kulmudele langenud papahha alt, mille tallevill oli vanunud, vaatasid tema pisut viltused, Leljukovi poole pööratud silmad.

Sašal oli seljas karusnahast käisteta vammus, vöö nagaan ja tupes puss.

«Kas sa Lagunovit ära ei tunne?» küsis temalt Leljukov.

Saša vaatas kiiresti ümber, nägi mind, astus sammu edasi, kuid äkki langesid tema käed sirgelt kõrvale.

«Kuulsin, et... teie olete siin. Ei suutnud uskuda, absoluutselt ei suutnud uskuda.»

Lähenesin temale, teretasin.

«Jälle ütled mulle «teie»? Oled meie kokkuleppe unustanud?»

«Alluvuse tingimused, nagu öeldakse...»

Leljukov silmitses Sašat tähelepanelikult ja kuidagi uut moodi, mitte oma tavalise, pisut kavala pilguga, vaid avalikult ja ainiti.

«Istu õige laua juurde, Redutov, ilma mingisuguse alluvuseta,» kutsus Leljukov.

Isa toodud lähkrist kallati tassidesse piiritust, lahjendati magiallika veega. Piirituse lõhn sundis Vassili õndsalt naeratama, tema ninasõõrmed laienesid, kuid tabanud Leljukovi range pilgu, hakkas ta kiirelt pilgutama oma valgeid ripsmeid ning tema näole ilmus tehtud ükskõiksus.

Tuli Gavrilov. Rahulolematu ja kähiseva häälega kandis ta meiega Maltšini neemelt saabunud hobuste seisukorrast: hobused on kõhnunud, okkad on naha ära kriimustanud, raad on alt ära...

Gavrilov võttis peast oma mereväe-vanema mütsi, pani selle maha ja kallast endale otse lähkrist piiritust.

«Piiritus on lahjendamata,» hoiatas Leljukov. «Põletad kõi ära!»

«Kuid mina pean väga lugu kõndimisest puutumatul pinnal.»

Gavrilov lõi minuga ja Sašaga kruusi kokku ning jõi selle tühjaks.

Vaatlesin Sašat: teades, et praegu toimub kontrollimine, oleksin tahtnud teda hoiatada, kuid Leljukov peatas mind paljutütleva pilguga.

Saša jõi karmesti, vahet pidamata, kogu kruusi tühjaks ja sirutas käe ploomi järele. Siis, nähtavasti arvates, et keegi teda enam tähele ei pane, avas oma kaeluse ülemised nööbid ja müksas Gavrilovit:

«Veel üks kummalegi.»

Gavrilov valas. Saša võttis kruusi, nuusutas kinnipigistatud silmadega ning avas siis hämmastunult silmad: Leljukov võttis tal kruusi käest ära.

«Poiss, poiss,» vangutas Leljukov laitvalt pead, «tuleb välja, et sa tõepoolest jood?»

Saša kohmetus, pani jälle kõik nööbid kinni, tõusis. Leljukov noogutas talle lubavalt ning Saša väljus.

Leljukov vaatas talle järele, võttis portsigarri paberossi.

«Näed, missugune ta on! Ärge harjutage teda jooma vägijooke.»

«Aga mis sellest?» ütles Gavrilov. «Tema enda asi.»

«Ei, mitte ainult tema. Vaenlase peksame puruks, kuid ise õpime jooma! Milleks? Tal tuleb veel kaua elada... Kui palju haruldasi inimesi on minu nähes muutunud jooma-»

reiks! ... Võtame kas või meie kalurid, Ivan Tihhonovitš. Vaatad mõnda, paistab teine rauast taotuna,» Leljukov silmas vaskkannu, «kuid mürkjooki kallatakse sisse kord, kaka, kuhu — ja inimene pudeneb silmanähtavalt molekulideks. Minu Vassil, ja vaata, mida Saška teeb.»

«Ta deklameerib värse, seltsimees komandör.»

«Kas sa näed!» Leljukov süvenes mõtteisse, käis mõnda onni. «Kui asja lähemalt kaaluda, siis tuleb juba praegu, sõja ajal kasvatada inimestes püüdu rahuaegseks tööks.»

«Ja nimelt?» küsis isa.

«Aga vaata kuidas, komissar. Näiteks: Saška armastab lugeda värse. Lugegu. Mitte pidurdada teda, vaid kiita.»

«Teha temast artist?»

«Kasvõi seda.»

«Nii...» ütles isa mõtlikult. «Aga mis laadi püüdlusi kasvatada minu Sergeis?»

«Ta lõpetas ju sõjakooli. Jäägugi siis sõjaväelaseks.»

«Sa räägid ju, et tuleb valmistada ette rahuaegsele elukale?»

«Rahu ei säilitata ilma armeeta. Keegi ju peab, Ivan Tihhonovitš.»

Isa jäi mõttesse.

«Oma Gavrilovile,» jätkas Leljukov juba naeratades, «teeme ülesandeks mustlaste organiseerimise. Las paneb nad maal tööle.»

«Gavrilovil oleks maal kergevõitu,» ütles isa.

«Teeme raskemaks. Paneme ta abielluma. Lelame pruudi...»

«Mul juba on...»

«Millal sa jõudsid?»

«Pärast haiglat. Sotšist lippasin «kukuruznikul» Kraasnodari. Sain jälile, kus mustlased rändlevad. Üürisin veoauto — ja temakese juurde Tenginskaja staniitsasse... Jõuan laagrisse, kõik on kohal: paljakõhulised põnnid, vasarad, alad, telgid, kuid Mariulat pole...»

«Mariula?» palusin korrata.

«Muidugi Mariula. Vene keeles, noh, ütleme Maria. Isa vastab: «Hiljaks jäid. Mariulal on juba kosilane.» Vaatan, laagri taga, päris Laba ääres pajude all seisab pikkvanker. Tiisli juures, lahtipäästetud trengide küljes on paar torpadega head kabardiini. Pikkvankril istub minu Mariula... Kõrval —

tukaga noormees, saabastes, piitsaga. Noormehel polnud viga, oli ilus...» Gavrilov kallaski endale veel piiritust.

«Võta temalt ära, Vassil,» käskis Leljukov, «muidu ei suuda me teda lõpuni kuulata. Edasi? Nägid tukaga noormest ja haarasid oma harjumuse kohaselt taskust püstoli?»

«Milleks püstoli? Võtsin appi kavaluse. Krosse olid mul taskud täis. Sain ju kätte kahe aasta palga. Palusin oma autojuhti ennast pisut aidata: andsin talle viissada rubla, et ta otsustaks pimedat tulekuni. Autojuht nõustus, sest ma selgitasin talle kõik puhtast südamest. Ta tegi niisuguse manöövri, nagu otsustaks ta ära, kuid ise pööras maisipõllule, mina aga istun ja tõmban Mariula isaga suitsu. Tunni aja pärast sõitis tukaga ära Tenginskajasse, Mariula aga tuli telgi juurde tagasi. Terekasime. Kõnelesime pisut ühest ja teisest, kuid peaaegast mitte midagi. Kui aga läks pimedaks, kutsusin ta telgist välja ja läksin temaga vesteldes maisipõllu poole. Palun teda: «Jäta noormees maha.» Tema naerab: «Ta on ilus, sina aga pole.» Siis ma viskasin talle bušlati pähe, ja veoauto juurde — ja... las käia...»

«Tubli!» hüüatas Leljukov hämmastunult. «Kuhu sa ta siis vedasid?»

«Kuhu siis? Selge, et mägedesse.» Gavrilov hakkas kähinal naerma. «Oleme mägedega harjunud, tead ise... Veevõtte mõõda maanteed, mõtlen: paar püstolit on, taskutäis padruneid ka... Tagaajamise korraks...»

«Ah sind, Gavrilov,» noomis Leljukov, «kas siis nõnda tahib?»

«Mõtlesin pisut hirmutada, seltsimees komandör, naljatada.»

«Teame sinu nalju,» ütles Leljukov rangelt. «Mis sai edasi? Anna lüürikat, Gavrilov, tagaajamise ja püstolite lood on niigi tüüdanud. Räägi armastusest.»

«Neli tundi kihutame mägede poole piki viletsat teed. Minu Mariula naerab, vaatab mind, küsib: «Kuhu sa mind vedad?» Vastan: «Sinu saatuse juurde». Ta ütleb tasakesi: «Peab järele mõtlema, ennustama...» Ena, mõtlen, jälle ennustama... Jõudsin pärale Psekupskajasse, sinu staniitsasse, Ivan Tihhonovitš.»

«Miks siis nimelt Psekupskajasse?»

«Samuti kavaluse pärast. Mäed on pikad, pole lõppu, kuid Psekupskajas, mõtlen, tuntakse sind, juhtub midagi, mingisugust toetust ma ikka leian. Kuldasin veel kord autojuhil

kätt: sõida, vennike, tagasi, laadi peale telgid, lapsed, ema ja tiri siia.»

«Gavrilov, mis sa ometi tegid!» hüüdis Leljukov meele pahaga.

«Korraldasin oma elusaatust, komandör. Auto tõi kohale Mariula perekonna, mina aga olin juba üürinud kasakanatset jõe äärde toa, olin soetanud veinitagavara ja veristanud kalakuneid. Ning hakkasime pillerkaaritama... Vaat niimoodi veetsingi oma puhkuse haavatasaamise puhul.»

«Osav poiss!» ütles Leljukov. «Aga kuidas siis Mariulaga jäi? Kas võtsid naiseks?»

«Kosisin ainult.»

«Vaata selles sa eksisid. Kõik sinu töö ja vaev läks luhta.»

«Miks?»

«Kuidas miks? Sina tulid siia, aga tema juurde lähemal tukaga uljaspea ja viib ta ära.»

«Niisugust asja ei või kunagi olla!» ütles Gavrilov veendunult. «Ta andis vande.»

«Mis vande?»

«Meie, mustlaste oma. Kindla vande...»

Kui Gavrilov oli lahkunud, jutustasin Leljukovile ning isale oma kohtumisest mustlannaga.

«Gavrilovile ei maksa Mariulast midagi kõnelda,» ütles Leljukov.

Ja kuni kevadeni ei murdnud meie oma kokkulepet. Nii ei teadnudki Gavrilov, et tema pruut viibib kuskil tema lähedal Krimmi pinnal.

Samal päeval otsisin ma Noortesalga asukohas üles Saša, leidsin ta soome telgi kõrval, kus käratsev bušlatis noormees õpetas salga reservi kuuluvat rühma noori poisse käsitlema kuulipildujat.

Saša jutustas mulle oma seiklustest, mis käisid kaasas tema ilmutamisega Leljukovi väekoondisse.

Sevastopol jäeti maha 2. juulil 1942. aastal. Väike grupp madruseid, millesse kuulus ka Saša, võitles rannakaljudel kuni 10. juulini; siis mürdsid ellujäänud Balaklava juures rõnga läbi ja jõudsid mägesid kaudu Sudakini.

Nad suundusid Kertši väina poole, et sellest üle ujuda ja Suurele maale jõuda. Ent sakslased hõivasid Tamani, jõudsid Novorossiiskini. Väina vasakul kaldal oli samuti vaenlane. Tuli jääda Krimmi, Sudaki mägede rajooni.

Ühel talvisel ööl ilmus ranna lähedale nõukogude eskaadri-minilaev. Laev laskis alla kaatrid ja saatis Orjoli ja Sokoli maa vahel maale kahesaja kolmekümnest madrusest koosneva dessandi. Saša grupp ühines dessandiga. Dessandi maalesaamine teostati ilma ühegi pauguta, kuid edaspidi kulges operatsioon vähema eduga. Meremehed pörkasid sovhoosi «Uus Valgus» lähedal maanteel kokku vaenlase tankidega ja astusid madrusliku tulisusega nendega võitlusse.

Tapeti üle kahesaja inimese. Ellu jäi ainult kakskümmend kolm meest. Nad taandusid, vaenlast eemale lüües. Madrused rebisid nägude ning riiete küljest jääkoorikuid, põlved aga, nagu jutustas Saša, praksusid käies.

Toitu polnud. Söödi juuri ning sammalt.

Nendega koos taandus üks Krimmi kommunist, kes oli olnud partisaniks juba kodusõja ajal ja teadis partisanidele ettevalmistatud baaside asukohta. Jälgitatuna tuntud Merelbahi poolt, kes oli siis «Mustade Jäljeajajate» polgu komandörika, läks salk ühte baasi, mis oli šifreeritud «Seitsme Varjupaiga» nime all, kus kreeka munkade muistseisse koostatesse oli pandud toiduaineid, piiritust, jalanõusid ja talirideid.

Olles end tagaajajaist lahti kiskunud, ületasid madrused kuristiku ning jõudsid koobaste juurde.

«Seitsme Varjupaik» oli rüüstatud. Siin vedeles mõni üksik täägiga läbilöödud konservipurk, seinu sisse olid pistodaga löigatud sõnad: «Mägedes hukkute.»

Madrused süütasid lõkke, sulatasid lund, keetsid ja sõid ära kaks viimast automaadirihma.

Lõkke suitsu peale ilmusid kohale Semiletovi brigaadi partisanid, kes otsisid madruseid Suure maa ülesandel, ja juhtisid nad Leljukovi juurde.

Saša jutustus sundis mind tahtmatult tagasi tulema mõttele Paška Fessenkost. Vaat, kuidas au- ja kohusetundest sai aru Saša Redutov. Ent kui meie nõukogude noored toimiksid nii, nagu toimis Paška Fessenko? Kas me tõesti leiame oma südames mingisugustki kaastunnet selliste vastu nagu Paška? Mind rahustab, et häid, mehiseid ja ustavaid noori on rohkem, palju rohkem kui selliseid, nagu on Paška. Jagan oma mõtteid Sašaga ja ta nõustub minuga.

«Ma arvan sedasama, Sergei,» ütleb ta, «häid noori on palju rohkem kui halbu.»

Metsas viibimise viiendal päeval istusin ma isa onnis ja koostasin kava ettekandeks, mille pidin esitama väekoondise juhtiva koosseisu nõupidamisel platsdarmi ettevalmistamiskohal Punaarmee pealetungi-operatsioonide jaoks. Kuulsin, et keegi astus onni ja peatus lävel, kuid ma kirjutasin edasi ilma et oleksin selja taha vaadanud. Mulle näis, et tulija oli minu isa.

Kellegi käed katavad kinni minu silmad, ma hüppan põssi ja näen enda ees Ljusjat — kõhnunut, õlgadele langenud patisekestega, poriste katkiste kingadega. Sosistan ainult ühe sõna — tema nime, ja näen, kuidas tema silmad valguvad täis pisaraid, ja ohjeldamata kauem oma tundeid, nutab ta valjusti ja nuuksudes ning langeb tahtetult, nagu murtult minu kätele.

Onni eesriie kerkib. Uksel seisab naerata Jaša.

«Baširov sooritas äkkrünnaku vanglale, Sergei,» ütles ta. «Juba ammu haudusime selle operatsiooni plaani...»

Kaheksas peatükk

KATERINA

Puud hakkasid oma lehekatet maha puistama. Paljastusid mäed, oli sagedamini udu. Ja ühel hommikul lagendikule minnes nägin ma halla poolt mahasurutud rohtu.

Linnud lendasid ära ja mäed hakkasid üleni kattuma lumega. Kõigepealt Tšatõr-Dag, mis on siit nähtav, ja seejärel ka madalamad mäed — Aivaz-Košš, Sugut-Oba, Elmeli.

Hoolimata sellest, et oli talv, muutus side Suure maaga üha tihedamaks. Partisanisalgad liitusid nüüd üha tugevamini armeega, kes valmistas ette pealetungi rinde strateegilisel lõunatiival.

Mul tuli oma kohustusi täita raskes olukorras. Operatiivseid arvestusi, mida Leljukov staabilt pedantselt nõudis, koostas Kožanov hooletult ja tigea põlgusega paberi vastu. Ta lahendas kõik ülesanded ühe ja sama mõõdu järgi.

Võib-olla seepärast saigi Leljukovi väekoondis kõige draamatilisemal ajajärgul, millal karistussalkade pihid teda kokku surusid, mõnel korral lüüa.

Ma ei tundnud tänases Kožanovis ära seda kaptenit, kes kunagi öösel oli jutustanud lahingust Zavetnõi küla juures.

Oli muutunud ka Leljukov: oli läinud tooremaks, ütlesin jaspootlikumaks, kuid ta ei kaotanud oma komandörivaistu. Ta oskas näha kõige tähtsamat, ei põlanud teiste nõuandeid ja suhtus sallivalt kriitikasse.

Kožanov aga armastas õpetada teisi, kuid ei kannatanud ise võõraid nõuandeid. Ta taipas minu osa tähendust ja elas seda valusasti läbi.

«Noh, mis siis ikka, noormees,» ütles ta kord, «kui tead minust rohkem ja taipad paremini, lase käia! Segama ma ei hakka — tähendab, et sinul on asi selgem. Vaatame — näeme.»

Kožanov suhtus luuresse hoolimatult, piirdudes ainult oma väekoondisele hädavajalike andmetega. Vastase väeosade poliitilis-moraalne seisukord huvitas teda vähem.

Meie poolt nõutud uut staabiülemat Suur maa ei saanud, selle asemel saabus aga pakk instruksioone ning minu nimele adresseeritud ettekirjutus.

Instruktsioonid tõi öösel kohale «aviosäask». See laskus leppekohas, mida valgustas plekkpurkides põlev masuut.

Vastu talve me lahkusime Džeiljavast ning siirdusime sellest seitsme kilomeetri võrra kagu poole. Džeiljavasse jätsime Gavrilovi tagala-majapidamisega ning Maslakovi esimese brigaadi. Uude asupaika ehitasime kaitsevarjendi, kaevasime muldonnid ja tegime nad soojapidavaks; mulle määrati omaette onn. Minu palvel saatis Leljukov mu vahetevahel operatsioonidele. Kuu jooksul olin jõudnud koos oma salkadega luusida, neid tundma õppida ja kokkupõrkeist osa võtta.

Partisanide katsesarved hakkasid ulatuma kaugemale. Nüüd ei jälitanud Merelbahn enam meid, vaid meie ei andnud temale rahu: nottisime maha valveposte, peksime puruks vähemaid salku. Lõime parema side naaberpartisanidega ja liitekohad ei olnud väekoondiste vahel meile nüüd enam ohtlikud nagu varem, ning ühe või teise partisanirajooni isoleerimise võimalused olid muutunud palju väiksemaks.

Tegime kindlaks Krimmi tatarlaste ühenduse türklastega. Valvasime kaks nädalat rannikut ja avastasime türgi agentide maaletsemise poolsaarele. Mägedes asetsevate tatari külade täiskasvanud elanikud läksid ära orgudesse, maantee poole, linnadesse. Okupandid saatsid mägiküladesse relvastatud

voore, vedasid välja teravilja ja ajasid ära loomi, et need surnuks näljutada. Tuli mõelda talvele ning aktiviseerida toidu hankimise operatsioone, vallutades okupantide võitluse teel. Vallutatud toiduained ja relvad tuli hajutada metsas mitmesugustesse peidukohtadesse ning mineerida haasid, mis päästis nad sageli rüüstamisest.

Saatsime lahingluure salgad kõrgmäestiku lambakopliüksust saime täiendust oma lihatagavaradele, ja päästame saaste laste poolt sinna aetud nõukogude naised.

Nüüd oli juba kogu Tšatõr-Dagi kivine hari lumega ümbrustatud, külmad talvised pilved klammerdusid kaua aega külge, mis seisis püsti nagu sõrmed. Jalad libisesid jäätunud radadel ja vesi oli nii külm, et temast hakkasid valutama oimud.

Söönud hommikueineks küpsetatud hobuseliha, istusime kord staabiülema kaitsevarjendis raudahju juures. Lõhnas hõõveldamata pöökpuu, soojuse mõjul taheneva niiske mulla ja tubaka järele: Kožanov suitsetas.

Kaitsevarjendisse astus Semiletovi käskjal, kelleks oli vähe ja hoogus grusiinlane Donadze. Ta andis edasi Semiletovi suulise ettekande sellest, et Noortesalga luurajad olid kõrgmäestiku lambakoplist äsja ära toonud naisvangi.

«Lagunov, mine, vaata ja selgita,» ütles Kožanov mulale. «Mets kihab vaenlastest. Nad võivad tuua siia sellise tütarlapse, et kogu laager lendab õhku.»

Suur salkkond partisane oli kogunenud kalju juurde tehtud kustumatu lõkke kõrvale. Partisanid olid ümber piiratud kohaletoodud tütarlapse, teda polnud inimeste tagant näha; teised seisis Kolja Šuvalovi kõrval. Kolja jõi vett Ljusja toodud kannust ja jutustas erutatult, kuidas nad olid vabanenud tütarlapse Jailal asuvalt mägikarjamaalt.

Pistodadega varustatud Saša oli roomanud kahe politseiniku juurde, kes parajasti olid sidunud mustasilmalist õlgadele langenud juustega vene tütarlast, sööstnud nende kallale ja surmanud nad.

Saša istus kõrvalepöörduvalt kännul, nagu kuulataks ta okste praksumist.

Lähenesin koos Ljusjaga partisanidele, kes olid kogunenud tütarlapse ümber. Ta seisis kaljule lähemal, peletas käega eemale lõkke suitsu ja otsis oma niiskete mustade ja pisut viltuste silmadega ahnelt kedagi inimeste hulgast.

Vaatasin kalju juures seisvat tütarlast, ja mulle meenus äkki selgesti kuuvalge öö Stavroopolimaa külas Tsatsa stepijärve lähedal ja kõrgekontsaliste kingade klõbin välistrepi muustmeil.

Jah, see oli Katerina — kolhoositar Stavroopolimaalt, kes saatis Karatazovile kirja.

«Kas teie hulgas pole minu Petetškat?» küsis ta.

See on tema, kurbust ja lootust tulvil hää.

Katerinal polnud nüüd kõrvarõngaid, tal oli seljas lõhki-kärastatud, lihtne sitsist kleit. Keegi partisanidest oli heitnud ta õlgadele kirevate istanbuli lilledega rätiku. Selle toreda rätiku nurgad olid langenud maha ja Katerina astus hoolimatult sellele peale, sööstes rõõmsa hüüdega minu poole.

«Oi, seltsimees!» Katerina hakkas mind suudlustega üle külvama. «Aga lubage ometi ennast suudelda! See olete ju teie, see sama seltsimees! See olete teie, minu kallid! See olete teie!»

Partisanid hakkasid naerma. Šuvalov aga süngestus, vaatas mind kõõrdi ja nuut väänles tema sääriku juures nagu sisalikku saba.

Ljusja pillas maha kannu ning muutus näost kahvatuks. Ja silmad, tema armsad silmad, ahenesid ning kiindusid põlastavalt minusse. Tundepuhangust toibunud Katerina vaatas äkki ärevalt ringi. Tema ülahuul kattus piisakestega ja kannatajagrimass virildas tema näo.

«Võivad veel mõelda...» lausus ta rangelt ning solvunult ja silmitses kõiki veel kord, siis aga tõstis pea, heitis tõmmu käega tagasi oma sasitud patsi ja tema silmad löid meelepahast lõkkele. «Mida sina, mustanäoline kurat, rõkkad!» käratas ta Gavrilovile. «Aga mis sina oma silmi pungitad? Ja miks sina nuuti keerutad, poisike?» ütles ta tema toonist rüüatunud Kolja Šuvalovile. «Ja on pealegi veel omad, venelased!... Ma oleksin ju võinud igauhte teist suudelda ja te ei tohi naerda, ei tohi halba mõelda!...» Tema pinguli keelena helisenud hää värahtas. «Mis on mul teist kasu, kui mul pole minu Petetškat?...»

Katerina tähelepanu köitis tema vastas seisev Ljusja, kes oli hammustanud huulde ja pigistanud käed rusikasse.

«Sina... mis sa nüüd?» küsis Katerina süüdlasliku naeratusega.

«Aga mis teil sellest on? Mida on teil tarvis?» Ljusja pei-

tis näo kätte ja hakkas kärmesti mööda mägloja poole järsult langevat jalgrada kaljult alla jooksmas.

«Jookse talle ometi järele!» hüüdis Katerina ja tõukas mind selga. «Jookse järele! Kuhu ta ometi tormab? Seal on järsak! Seal on jää! Ah teid, saamatuid...»

Katerina tõukas inimesed kõrvale, astus oma poriste saastastega sallile peale ja vangutas ainult pead ning vireldas huuli, pööramata kellelegi tähelepanu.

Staabi muldonnist väljus Kožanov, kes pilutas silmi otsa esisele langeva juuksesalgu alt.

Katerina lõi hämmeldunult käsi kokku ja sööstis hüüdes «Petja! Petetškal!» Kožanovi juurde.

Ma ei hakka kirjeldama stseeni, kuidas Krimmi metsades kohtusid kaks inimest, keda, nagu näis, sõja raudsed seadused olid igaveseks lahutanud.

Üsna lähedal kiirevoolulisele jõe, mis kohisedes langes sammaldunud numuliidikaljudele, jõudsin Ljusjale järele ja haarasin kinni tema küünarnukist.

«Ljusja kallid, kuula mind...»

«Mine ära, Sergei!»

«Seda tütarlast olen ma näinud ainult üks kord, luurekätikul... Ma rääkisin sulle temast. Ja näe...»

Minu äge sosin ja kogu toon, milles väljendus alistuvus, viha ning soov võimalikult rutem vabaneda sellest üllastest, kuid minu arusaamise järgi mõistmata jäänud tundmuste solvavast mitteamisest, oleksid nagu toonud tütarlapse meelemärkusele. Ljusja tundus minu käte vahel helduvat ja ma tundsin teda nüüd enda kõrval palju lähedasemana ning palju kallimana kui kunagi varem.

«Sergei, kui ma toiminis valesti, siis andesta mulle,» sosistas Ljusja, «kuid ma ei suutnud... ei suutnud...»

Ägedalt ning kuumalt ütlesin temale kõik, mida ma varem ei olnud sõandanud öelda, ja püüdsin nüüd, sellisel hetkel, millal olime üksinda, avaldada talle kõik, et ei jääks mingeid kahtlusi, et ta mõistaks mind kõiges õigesti ja et meie südameid ei lahutaks enam miski.

«Saan aru,» sosistas Ljusja, «andesta mulle. Nähtavasti olen rohkem... naine kui... partisan...»

«Usu... usu mind...»

«Muidugi... Mulle ainult näis... Ja siis, Serjoža, ta on nii kaunis, kuidagi leegitsev, mahlakas... Niisugune on lõkke-

tuks põleva tammepuu leek... Algul imetlesin teda. Tahtsin ta juurde minna, teda rahustada. Ja äkki... ta sööstis sinu juurde...» Ljusja liibus minu vastu, vaikis ja ütles pead kallistades: «Ma kardan armastust, mida sinu vastu tunnen. Minu oled sa kõik. Peale sinu pole kedagi,» ta haaras kätega ägedalt minu kaela ümbert kinni ja ma tundsin oma põskedel tema pisaraid.

See oli vististi meie esimene tõeline armuavaldus. Nüüd olin õnnelik iga sõna pärast, mis ta mulle ütles. Need sõnad tõusid mind ikka tugevamini ja tugevamini armastatud tütarlapse külge, kellest ma oma südames juba kaua olin unistanud. Nüüd oli kõik nii kerge ja lihtne.

Oli lihtne võtta tema pea oma käte vahele, tõmmata ta endale lähemale, vaadata tema nutetud silmadesse ja näha ning aru saada kõigest, mis noorusliku arguse ja liialt suure armastuse tõttu oli meie vahel lõpuni ütlemata jäänud.

Ljusja surus enese minu vastu ja ma suudlesin teda. Hakkasime minema mööda jalgrada ülespoole. Ta embas mind ühe käega, värisedes külma tõttu kogu kehast. Lagendiku lähedal, seal, kust algas jalgrada, peatus Ljusja viivuks, silus pihkudega oma juukseid ja küsis minult lähedase, kalli häälega:

«Ega nad naerma hakka?»

«Ei. Ka nemad saavad kõigest aru õigesti ja hästi.»

Heledalt lõomas lõke, sädemed lendasid üles ning suits tõusis sambana. Partisanid vaatasid meid ja vaikisid. Me läksime Kožanovi ja Katerina juurde kaitsevarjendisse.

Uheksas peatükk

LÄHENES KEVAD...

Lähenes kevad. Ootasime teda kärsitult. Ta tõotas meile tuua rõõmu võidust. Isegi morn Fatõhh muutus lõbusamaks. Ta oli enne sõda töötanud Solhatis kohtu-uurijana. Fatõhh päästeti vanglast ühel ajal Ljusjaga. Hiljuti tõi ta luurelt veini.

«See on Sudaki vein, Lagunov, joo!» kostitas ta. «Missugused mahlased ja rõõmsad lausikmaad on Sudaki ümber, missugused metsad ja aasad! Joo!...»

«Lõunaranniku vein on parem,» väitsin mina.

«Lõunarannikul pole vein, vaid õli, las meel'dib sellele, kel lele see sobib. Lõunarannikul kasvab õrnu, lõhnavaid, paksu sordilisi viinamarju. «Šasla» on üks, «Isabella» — teine, «Aleksandria muskaat» — kolmas. Vein on nagu õli, kui palju aga on sellist veini? Vähe on seal veini, Sergei.»

«Polegi nii vähe, Fatõhh. Inimesed on seda ju joonud.»

«Kes sai seda veini juua? Meie Sudaki viinamari aga jootis tervet Venemaad. Sudaki veini voolas jõena kõigis restoranides, võõrastemajades, trahterites. Küsi meie vana meestelt, küllap nad ütlevad. Teil rikuti teda sandliga, tina suhkruga. Siin seevastu vaata ainult, missugune ta on: nagu jumal on andnud, nii sa teda joodki, Sergei. Jool!»

«On ära tüüdanud, Fatõhh.»

«Vein on tüüdanud? Vein ei saa tüüdata. Need on omad maa, päike ja magusad suhkrukasted, mis teevad kohara mahlaseks. Oled sa näinud niisugust viinamarja, mis on pikk ja õrn nagu neiu sõrm, selline nagu... sinu Ljusjil (nii ütles ta tema nime). Kadõn-parmakiks hüütakse seda viinamarja ehk neiusõrmeks. Ja siis veel «tšaus», «šaban», «osma». Oled sa kuulnud selliseid sorte?»

«Ei, pole kuulnud.»

«Mis puutub see teisse? Teie sõõte ega teagi, kuidas seda hüütakse. Teil on see ükspuha. Meie kare Sudaki viinamari — see on alles hea.» Fatõhh pigistas kokku oma rusika, kortistas kulme. «Paksunahaline.» Ta võttis käe naha sõrmede vahele ega lasknud seda kaua lahti, näis, nagu imetleks ta seda, ja kõõritas ise tähelepanelikult mulle otsa; hõõrus peopesi ja lisas: «Jäme sort.» Nüüd vaatas Fatõhh mind silmades, mis välgatasid lõkke helgist punastena, ja rääkis mingisuguse himurusega: «Need karedad, paksunahalised, tugevad viinamarjasordid saavad hilja küpseks. Olgu peale, nad ei kõlba veiniks, millega venelane on harjunud, pole viga. See-eest kannatavad nad sügisest külma, pikka teed, kõiki vintsutusi ja neil ei ole lõhna... ei ole. See ongi hea, et ei ole. Joo veini, Sergei! See on tatari vein, Sergei...»

Minu kõrvu ulatus Katerina laul.

Oh mu jumaluke!

Palmik mu kollane.

Ei saa sind emake sugeda —

veomees piitsaga võtab sind sagida.

Magamaa lamas meie jalge ees. Kuu oli tõusnud ja ujutas need hiiglasuured kivistunud lained üle hõbedaselt valendava põhja. Näis, nagu oleks vihane meri mandrile sööstnud ja siiski tardunud, alistudes kellegi võimsale käsule. Meist paremal pöörles lennuvälja valgusmajakas, nagu vallatleks keegi mägede taga elektrilambiga. Kertši poolsaarelt kuuldus kaugel suutõkimüürit ja paistis tulekuma väheldane poolsõõr.

Fatõhh ohkas:

Täna solvas mind sinu isa. Komissar ei saa sellest aru, ja Fatõhh on samasugune kommunist nagu temagi. Seepärast peab minuga kõnelema avameelselt... Ma ei armasta kunagi, salatsejaid inimesi. Ei armasta inimesi, kellel on kaks hinge, kes on ühega nii, aga teisega naa. Sellised inimesed on halvad.»

«Ka mina ei armasta selliseid inimesi. Kuid milleks see jutt?»

«Meie juurde metsa on hakanud tulema tatarlasi. Minagi olen Krimmi tatarlane. Nendega peab kõnelema hästi. Komissar ütleb mulle, et tatarlased tulevad nüüd meie juurde sellepärast, et siin kõmmutab Rannikuarmee, seal aga,» Fatõhh ripas käega Sivaši suunas, «kõmmutab kindral Tolbuhhin... Ei tohi unustada, et tatarlastel oli nõukogude võimu ajal väga hea elu.»

«Seda nurjatam, jälgim ja tänamatam tegu on see, et paljud Krimmi tatarlased reetsid nõukogude võimu. Nõukogude võimu ajal said Krimmi tatarlased endile vabariigi, vennaliku sõprusvahekorra vene ja teiste NSV Liidu rahvastega, nad vabanesid ekspluateerimisest. Nõukogude võim tõstis selle rahva paremale järjele, aitas jalule, andis kõik, mis on vajalik arenemiseks, tõeliseks eluks. Ent nemad kuulasid oma kõige kurjemaid vaenlasi ning alustasid massiliselt reetmist... Reetsid ühise asja...»

«Kas mina reetsin?» katkestas mind Fatõhh. «Aga selliseid nagu Fatõhh on palju...»

«Sa tead, Fatõhh, et paljud Krimmi tatarlased on saksa agentide ässitusel astunud sakslaste poolt organiseeritud vabatahtlikkude salkadesse ja peavad koos saksa vägedega relvastatud võitlust Punaarmee ja partisanide vastu. Kuidas saab müüa oma südametunnistust, oma maad? Ja siiski ei osuta Krimmi tatarlaste enamik neile kodumaa reetjatele mingit vastupanu, vaid abistab neid ja sellega kaotab kogu rahvas

oma au... Ja sina ei tea, kuidas tatarlastega kõnelda? Sakslased mängivad Krimmis tatari rahvaga. Mängivad kaua, kuni nad on talle vajalikud, pärast aga hülgavad, talavad jalge alla. Ka türklased himustavad Krimmi, mis Nõukogude Krimmi. Kõik Nõukogude Liidu rahvad loovad vapralt vaenlasega lahinguid, kaitsevad oma kodumaad. Kuidas võitlevad Kaasani tatarlased oma kodumaal eest!... Vaata kas või meie Baširovit! Aga sina ei tea, kuidas kõnelda?»

«Nüüd ma tean, kuidas kõnelda,» ütles Fatõhh. «Meil on aeg magama minna.»

Meie juurde astus Kolja Šuvalov.

«Kolja, sa kirjutad laule,» ütles Fatõhh, «kirjuta sellist laul. Mägilind, vaba lind lendab, lendab ega tea, kuhu lahkuda, ümberringi on inimesed, ümberringi on lõkkes, kõikjal on täigid ja linnul pole laskumiseks niisugust paika, kus ta ei kõrvetaks oma jalgu ning tiibu. Sellest tuleks kena laul. Lähen magama, uni tükib peale.»

Samal õhtul rääkis isa oma kõnelusest Fatõhhiga.

«Kutsusin ta välja,» ütles isa, «me peame tatarlastega midagi ette võtma. Tulevad meie juurde metsa, kuid misauguste kavatsustega? Alustad nendega vene keeles juttu teesklevad mittemõistmist. Aga mida nad mõtlevad, milleks nad tulevad? Selliseid asju peab teadma Fatõhh, kuid ta on mingisugune peast segane inimene, temal on ajudes nihestus...»

«Minu arvates on ta nihestanud oma ajud nende oma Mengi-Gireidega, ta on natsionalist.»

«Valva teda,» ütles isa, «me ei tohi sattuda paanikasse, kuid me ei tohi ka midagi tähele panemata jätta.»

Kevade algul me tegelesime intensiivselt minööride ja diversantide ettevalmistamisega ning vaenlase tagala laostamise operatsioonidega.

Noortesalk teostas kahe maantee silla ja lennukipommide ning käsigranaatide ladude õhkulaskmise.

Solhatile lähemale tõmmatud Maslakovi brigaad peksti puruks metsa küttepuid järele saadetavaid voore. Sakslastel tuli nüüd koondada voorid suuremaiks üksusteks ja kaitsta neid tankettide ning soomusautodega.

Kord kutsus Leljukov minu, enda juurde ja heitis kõne-

luse jooksul mulle ning Jakovile ette leebet suhtumist Fessenko suhtes.

«Ta andis väesalga rivi ees vande,» ütlesin ma.

«Sellised inimesed annavad vandeid meeleldi ja murravad need niisama kergesti.»

«Fessenko pole seni oma vannet murdnud.»

«Ta on seda murdnud.»

«Milla?»

«Vaenlane nottis maha meie valvesalga...»

«Kus?»

«Nõialõhe juures,» Leljukov pööras silmad kõrvale. «Notiti maha tublid poisid. Praegu on Semiletov seal... Selgitab asja...»

«Aga mis on Fessenkol sellega tegemist?»

«Fessenko oli välijahtkonnas, ei hoiatanud valvesalka ja kadus. Häbiplakk Noortesalgale, nagu sa isegi mõistad. Ja kes on süüdi? Teie. Sina ja salga komandör,» Leljukov lõi vihaselt välja tule, pani põlema suitsu, «olete pehmeloomulised inimesed. Vestlete temaga, jändate, andestate faktiliselt eksimusi, need aga kasvavad nagu seened peale vihma. Kas sa tead, kuidas seen kasvab? Viis sentimeetrit ühe ööga. Ja kui lõpeb seenevihm, on seen tunni jooksul järsku valmis.»

Mul oli Leljukovi ees häbi.

«Võib-olla ta polegi süüdi?» tähendasin ma.

«Esialgsetel andmetel reetis Fessenko väesalga. Kui Semiletov päralt jõuab, räägib ta üksikasju. Sellest erakordsest juhtumusest peab ette kandma Suurele maale...»

Matsime valvesalgas surmasaanud kolm kommunistlikku noort Feodossiast. Tahusime nende haua peale hauakivi ja raiusime sellesse nende nimed.

Tütarlapsed asetasid hauale kannikestest ja sõnajalgadest pärgi.

Mõne päeva pärast tõi luurel käinud Šuvalov metsast kohale Fessenko, kelle käed olid võõrihmaga kinni seotud.

Fessenko anti üle salgale, et see mõistaks kohut tema üle.

KARISTUS

«Salk nõuab Fessenko mahalaskmist,» ütles Jakov, kes oli tulnud minu juurde pooleksmurtud õpilasvihikuga, kuhu tavaliselt kanti sisse käskkirjad Noortesalgale.

Jaša vaatas mind karmide, tuhmunud silmadega.

«Kas ei peaks teda veel proovile panema?» ütlesin ma. «Kas ei võiks pisut oodata? Ja siis, kas sa Leljukoviga kõnelesid?»

«Ta peab Fessenkot Noortesalga häbiplekiks, kogu väekoondise häbiplekiks.» Jaša lisas kindlalt: «Mina mõtlen seda sama.»

Tahtsin isaga nõu pidada, kuid ta oli lennukil välja sõitnud koosolekule Suure Jaila rajooni, kuhu aktsioonide koordineerimiseks oli saabunud partisanide staabi esindaja. Semiletov aga nõudis surmaotsuse viivitamatut täideviimist. Leljukov jälgis meid, ootas ega tükkinud peale uute nõuannetega.

Jakov nihutas vihiku minu poole ja avas selle keskkohalt, kuhu oli kirjutatud Noortesalgale käskkiri Nr. 57.

§ 1

Võitleja-partisan Fessenko Pavel Pavlovitš jäeti lahinguülesandega Solhati lähedale metsadesse.

Võitleja-partisan Fessenko ei pöördunud lahinguülesandelt tagasi, deserteeris ning varjas end teadmata kus kuni novembrikuuni 1943. aastal.

§ 2

Võitleja-partisan Fessenko P. P. saabus salka 9. novembril 1943. aastal. Salga juhtkond tegi talle eksimuste pärast hoiatuse.

Võitleja-partisan Fessenko P. P. andis salgale rivi eesvande, et ta peseb verrega maha oma kuriteo kodumaa vastu.

Pärast seda saadeti Fessenko P. P. valvesalka ja vaenlase ilmunisel ta ei alustanud võitlust, ei hoiatanud valvesalka, deserteeris teistkordselt ning viibis salga juhtkonnale teadmatus kohas.

11. märtsil 1944. aastal kohtas võitleja Šuvalov Fessenkot metsas ning pani ette ilmuda salka või relvad ära anda. Võitleja Fessenko keeldus kategooriliselt salka minemast ning relvi ära andmast ja toodi seepeale kohale jõuga.

§ 3

Juhindudes erikäskkirjast Nr. 3 partisanikoondisele võitlusest Kodumaa huvide reetmise ja äraandmise vastu, käsin: Fessenko P. P., sündinud 1924. aastal, lasta maha kui kodumaa reetja. Käskkiri viia täide rivi ees.»

Käskkiri polnud veel ei Jakovi ega Baškirovi poolt alla kirjutatud.

Lugesin käskkirja kaks korda läbi, sulgesin vihiku, andsin ta üle Jakovile.

«Nagu näed, on motiivid veenvad,» ütles Jakov, «kasvatame teda kaua ümber, kuid välja ei tulnud sellest midagi. Noh, mis siis ikka! ... Las saab teenete kohaselt.»

«Võib-olla ootame siiski isa?»

«Ma rääkisin komissariga,» lausus Jakov rõhutatud ametlikkusega, «mitte Fessenko puhul, vaid üldse. Sa tead isegi, et meil varsti seisavad ees tõsised lahingoperatsioonid. Iga salk peab olema taotud tihedaks nagu teraskuul, nii tihedaks, et poleks ühtegi praoket. Kas mõistad, Sergei? Komissar nõuab minu salgalt täielikku poliitilis-moraalset ja lahingulist ühtsust ning ma pean püüdma seda saavutada, kõrvaldades kõik, mis segab meie ülesande täitmist. Igaüks võib meile ette heita, et meie, võtnud tarvitusele halastamatuid abinõusid teiste vastu, oleme kaua säästnud desertööri Pavel Fessenkot ainult sellepärast, et oleme teda kunagi nimetanud oma sõbraks.»

«Sa kutsu Fessenko välja, mina aga tulen sinu juurde. Kutsu ka Baširov.»

Oli soe märtsikuu päev. Puude pungad olid juba pakatanud. Noor mahlakas rohi sirutas end päikese poole, tungides läbi sügisestest, poolmädanenud lehtedest ja varjates neid oma õrna rohelsega. Helesinised ning kollakad õiekesed kirendasid lagendikul. Põhja poole — Venemaale — lendavad linnud villistasid ja sädistasid ning pühitsesid kevadet trillerite lõõritamisega.

Meie ees seisab norgus, lodev, ajamata habemega, kuri ja heitunud Fessenko. Baširov pöörab temalt ära oma mongoli pistodasilmad ja vaatab kõrvale — sinna, kus on nurgas kuhi pikkade puust käepidemetega käsigranaate ja eraldi teine kuhelik aksa karabiine. Need trofeed on saadud hiljutiselt julgelt ning halastamatult operatsioonilt, mille Solhati lähedalt metsas teostasid Noorte-, Kolhoosi- ja Gruusia salk.

Semiletovi salgad piirasid ümber metsa küttepuude järsk sõitnud sakslased. Partisanid meelitasid nad tamme vahelisse nõkku, lõikasid läbi taandumisteed, hävitasid neid kuulipilduja-, automaadi- ja vintpüssitulega ning purustasid neid täielikult lähisvõitluses. Tapeti viissada hobust ja kakssada sakslast.

Seal, kus tursuvad tapetud sakslased ja hollandi hobused, hulgub karjadena ringi hunte ja metsistunud koeri ning tühjast sõnajalgade kohal röövlind. Siin aga on kuhelik katabiine ja granaate.

Nii trofeede kui ka meie poole vaatamata, norgus, tõmbas sõrmedega käed longu lastud, seisab meie ees Paška Fessenko, kes pole vaenlaselt võtnud ühtegi karabiini.

Jakov vaatab teda kaua ning tähelepanelikult, ja ma näen, kuidas Jakovi kätele, otsmikule ja ninale ilmuvad kastepisarad taolised higitilgad.

Ta istub, pannud käed lauale, allveelaevlase must pihotka kuklasse lükatud ja kael kinni seotud (viimase operatsiooni puhul riivas teda hälbiv kuul).

Jakov teatas mulle, et ta oli eelmisel ööl Fessenkoga rääkinud ja see ei olnud suutnud oma tegusid mõistlikult selgitada.

Baširov kirjutas midagi ja nihutas paberilehe minule lähemale: «Fessenko teab metsa majutuskohi ning baase». Saan aru tema rahutusest, sest suurte sündmuste eel võib baaside hävitamine kaasa tuua kõigi meie suurte jõupingutustega ette valmistatud plaanide nurjumise.

Ka Baširov vaatab ainiti Fessenkot. Noortesalga komissari sarnakas nägu on kaetud kuiva, pärgamendiga sarnaneva nahaga, pükatud juuksed on püsti nagu saapahari, kõõrd-silmad aga tungivad Fessenkosse kui peened oherdid. Baširovile on võõrastav näha oma salga võitlejat relvata, lodevana ja määrdunud käelabadega, mis ulatuvad kohmakalt välja pihukasuka kitsaist käistest.

«Mida sa enda kaitseks veel öelda tahaksid, Fessenko?» küsis Jakov.

Fessenko vaikus. Jakov kordas küsimust. Siis muigas Fessenko suunurgaga.

«Aga mis mul veel rääkida on?»

Baširov võttis tupest pistoda ja hakkas selle teravikuga teritama keemilist pliiatsit, mis jättis tema sõrmedele violetseid

algi. Teritanud pliiatsi teravaks, tõmbas komissar lähemale käsikirjade vihiku, silus süljega niisutatud sõrmega üle oma pliiatsiotsa, kirjutas alla ja nihutas vihiku Jakovile.

«Must lugu meie Noortesalgale, Volõnski,» ja pöördus Fessenko poole: «Kas saad ise aru, puupea, millega oled hakkama saanud?»

Fessenko astus sammu ettepoole, avas suu, kuid ei öelnud midagi. Astus veel sammu, siis taarus tagasi, löksatas sõrmedega.

Jakov kirjutas hoogsalt käsikirjale alla ja tõusis.

«Ara viia!»

Fessenko pöördus kuidagi murtult ümber, tõmbus küüru ning väljus.

Kaheksakümmend viis Noortesalga võitlejat rivistus metsa servale ja tallas saabastega maha mägikannikese helesinise värviga piserdatud kortslehe kevadise vaiba. Kuskil kraaksusid heledalt varesed. Kuuldus okste raginat: linnud murdsid endile pesadeks oksti.

Fessenko seati näoga rivi poole. Nüüd oli ta juba pihukasukata, ainult saksa pükstes, millel olid messingnööbid värvli peal, tumesinises, õla kohalt rebenenud käisteta vammuses.

Baširov luges ette käsikirja Nr. 57 ja kutsus Kariotti rivist välja. Kariotti väljus tugevasti kokkupigistatud siniste huultega, temale omane fanaatiline läige silmades.

Võitlejad püsisid valveseisangus.

Suvalov sidus Fessenko silmad kinni, keeras ta seljaga rivi poole ning tuli tagasi oma kohale.

Kariotti astus lähemale, haaras vöö vahelt püstoli ja tulistas.

Ning pärast kahte lasku, mis mõnda aega kõmisesid kajana kuristikas, lõi Fessenko vaaruma, tõmbus avas tema rusikad ning ta varises raskelt maha...

Ohtul me istusime lõkke juures.

«Venelastel on raudsed südamed,» ütles Fatõhh, keerutades sõrmuseid täislükitud näppude kärmete liigutustega oma musti varrukesi.

Fatõhh istus küljega minu poole. Nägin ainult tema imetlusväärsest vilgast silma, ülespoole kaardunud ripsmeid ja musta, nagu sõega ületõmmatud kulmu.

«Aga mida oleks siis pidanud temaga tegema?» küsis mõeldes Fessenkole.

«Oleks pidanud selgitama, kapten! Võib-olla ta pole üksi! Võib-olla on tal kamp?»

Fatõhh kallutas keha ettepoole ja lükkas kepid lõkkele lähemale. Nägin tema peenikest pihta ja laiu õlgu, mis olid pisut kergitatud nagu moenarridel, kes panevad pintsakule alla vatti, ning tõmmut kukalt, mis oli kaetud musta villaga nagu noorel tallel.

«Oleksid sina selgitanud meist paremini?»

«Pole minu mure,» ütles Fatõhh pöördumata. «Igaüks vastutab oma asja eest. Venelaste südamed on rauast taotud, kordas ta ning tõusis. Tuli valgustas tema peenikesi sääresid, mille ümber olid mähitud ss-lase sinelist tehtud mustad sääresidemed.

Automaat lamas maas. Otsekui oleks talle meelde tulnud midagi edasilükkamatut, kummardus Fatõhh järsku, tõstis ühe automaadi ja läks puude vahele.

Üheteistkümmes peatükk

KOMANDÖRI TÜTAR

Isa jõudis tagasi nõupidamiselt, mis peeti Krimmi partisanikoondiste tegevuse koordineerimiseks ja mis korraldati seoses eelseisva üldise pealetungi uuestialustamisega, ja tõi kaasa palju uut ning huvitavat.

Lennuk «Po-2», millel saabus isa, mürises samal ööl edasi põhja poole.

Isa istus rohul, asetanud enda alla pehme tatari sadula padja. Lähenesin talle tasa. Oleksin tahtnud teda kallistada, öelda talle, kuidas olin teda oodanud, kuidas olin olnud rahutu ja millise pojaliku tänutundega ma vaatlen kogu tema ennastsalgavat tööd partisanide metsas.

«Isake,» ütlesin ma ning võtsin tema kõrvale istet.

Isa tõstis minule tuhmid, magamatusest ja tuulest pununud laugudega silmad.

Ta tõusis väsinult ja läks onni magama. Võtsin tal saapad jalast, riputasin jalarätid kuuse otsa, kuivama, vaatasin üle

tema relva, õlitasin seda. Polnud tahtmist magada. Heitsin isa lähedale pikali ning mõtlesin emale ja Anjutale.

Isa magas seljali, norskas tasa. Ta oli täiesti hall ja näis magades abitu ja väsinud. Ta oli liiga sageli kandnud oma õlgadel suuri raskusi. Minu toetus oli nii tähtsusetu, tühine. Kui mida ma oleksin võinud teha?

Onni astus Šuvalov ja kutsus mu välja:

«Häda, seltsimees kapten. Komandör istub juba kaks tundi selle neetud paberi taga...»

«Mis paberi taga?»

«Üks reetur on talle salaja torganud kirja. Te teate Merelbahni, seltsimees kapten. Ta kirjutab: kui partisanid ei lahku sellest metsast, kui komandör Leljukov neid ära ei vii, peetakse tema tütar Solhati väljakul üles.»

Teadsime oma komandöri tragöödiat. Tema tütar tabati juba 1942. aastal koos emaga Feodossias ning paigutati vanglasse. Kui Baširov korraldas äkkrünnaku Solhati vanglale, lootis ta sealt leida Leljukovi perekonna, kuid selgus, et teda polnud seal. Ta oli sel ajal Zujas, kuhu Merelbahn ta ettevaatlikult oli toimetanud.

«Mida Leljukov siis teeb?»

«Istub kirja juures, mõtleb. Kord on tal pisarad silmis, kord puhkeb ta jälle naerma. Saate ometi isegi aru: lahkuda metsast ei tohi. Aga kui me ei lahku, siis tütarlaps...»

Läksin Leljukovi juurde. Ta ei pöördunud minu samme kuuldes ja käänas ümber tema ees lebava paberi. Tema nägu oli vaevatud, huulte juures lõikusid sügavalt sisse kaks kortsu, mis ääristasid teravalt tema suud.

«Tean kõik, Leljukov! Šuvalov rääkis. Kuidas sa otsustad?»

«Kas siin tõesti saab olla kahte otsust?» küsis ta minult. «Siin saab olla ainult üks otsus.»

«Saan aru...»

«Kui jääd ellu, siis jutusta, jutusta noortele, et nende hulgas oleks võinud viibida linalakk tütarlaps, sinu endise komandöri ja seltsimehe tütar.» Leljukov pigistas paberi rusikasse ja tõusis.

Merelbahni kirja arutati partei ja komsomoli ühisel koosolekul. Küsimus oli ebatavaline ja me otsustasime selle üle ühiselt aru pidada. Keegi muidugi ei mõelnud Merelbahni ultimatiivse nõudmise täitmisele.

Koosolekul võtsid sõna Noortesalga kommunistid ja kommunistlikud noored, grusiinlased salgast «Suliko», poola Kolhoosisalgast — viinamarjakasvatavad Sudaki ning Alhara orust. Need kihupead nõudsid viivitamatut lahingtegevust alustamist Solhati vastu. Nad olid valmis ohverdama oma elu lühikese lõomava meeltetuhina eest. Ja kuulates nende sõnavõtte meenus mulle kaitsevarjend Stalingradi all, minu tulus puhang pärast Viktori surma, Fedja Šapkini ja polkovnik Medõntsevi kainestavad sõnad. Nüüd sain ma aru, millist kahju vahel võivad tuua head, kuid mõistuse poolt ohjeldamata tunded.

«Kuidas sina arvad, Sergei?» küsis minult isa.

«Välja astuda praegu ei tohi, isa. Sakslased ootavad seda... Milleks peaksime toimima nii, nagu vaenlane käitub?»

Parteioorganisatsiooni sekretär, ühe Krimmi maarajooni komitee endine töötaja andis sõna komissarile.

Isa ütles, et riskeerida viimasel minutil, ära ootamata nõukogude vägede kevadist pealetungi, oleks mõistmatu tegu ja parteioorganisatsioon ei saa sellega nõustuda.

Siis esitas Semiletov teise ettepaneku: teostada Leljukovi tütre päästmisoperatsioon väheste jõududega, kasutades selleks ainult ühte rühma.

Leljukov istus eemal ja vaikis. Nüüd käskis ta Semiletovil täpsustada oma ettepanekut. Semiletov teatas, et ta võtab ise käsile ülesande täitmise ja on edus veendunud.

Koosolek võttis vastu otsuse — teha parteiliikmele Semiletovile ülesandeks päästa Leljukovi tütar.

Pärast koosolekut ilmus Semiletov staapi ja kandis meile ette operatsiooni plaani.

«Hukkamine toimub kell neli Solhati peaväljakul, sultan Bibarsi, Egiptuse kiptšakkide soost valitseja muistse moose varemete juures,» nii kirjutas Merelbahn.

Semiletov pani ette sõita linna rumeenia vormis, mida meile ladudesse oli varutud operatiivsete ülesannete täitmiseks ja püüda kohapeal leida teid tütarlapse päästmiseks.

Jätsime Semiletovile tegevusvabaduse.

Semiletov väljus peatselt laost, rõivastatuna erandliku hoolega rumeenia ratsaväeohvitseri mundrisse. Tema taskus olid dokumendid ohvitseri nimele 6. rumeenia kuninglikust

jatsaväediviisist, mille komandöriks oli kindralmajor Theodorin.

Semiletov armastas täita ohtlikke ülesandeid ja kogu see aeg valmistas talle naudingut. Ta põlgas vaenlast, tundis tema nõrku külgi, ja mis peaasi — Semiletov oli leidlik ja vapper.

Semiletov võttis oma isikliku valiku järgi kaasa üheksa meest. Ka tema salga mehed kandsid rumeenia trofeevormi.

Kõik kümme inimest istusid uhiuute rumeenia sadulatega saduldatud suurtele hobustele. Semiletov andis komando, kannustas läikivate ohvitserikannustega oma ronkmusta takku, ja salk kadus metsa.

Pärast Semiletovi ratsasalga lahkumist jäi laagris kõik vaikselt oodati. Võib-olla oli muutunud vaikselt ka sellepärast, et paljud võitlejad olid läinud täitma lahingukava järgi neile pandud ülesandeid: tuli tihendada valvesalku, et keegi ei saaks vaenlast operatsiooni suhtes hoiatada.

Partisanirajooni rajale tõmbus teine brigaad: selle juhtimise võttis Semiletovi tagasihoidmiseni üle Kožanov.

Vaatasin Ljusjat ja mul oli hea olla.

Ta oli endiselt tagasihoidlik, range ja häbenes oma tundmusi. Tõenäoliselt juhtub nii kõigi noorte inimestega, kes on siiralt armunud.

Partisanilaagri olukorras, kus kõik on teiste silmadele avatud — varjasin ma hoolega ülevaid tundmusi, mida ma Ljusja vastu kandsin oma südames juba lapsepõlvest peale. Oreool ei haihtunud, vaid lõi tema heledapatsilise pea ümber veelgi rohkem särama. Mõtted temast ei lahkunud mu peast ja valmistasid mulle rõõmu.

Kohtumiste puhul Ljusjaga — need olid lühikesed — kaotasin ma kõnelemisvõime ja unustasin kõik sõnad, mis olin tema jaoks valmis seadnud. Tahtsin jutustada talle üksikasjaliselt ja tuliselt oma tundmustest, kuid kohtumisel ma kas vaikisin või kõnelesin kõrvalistest asjadest. Kartsin, et mingisugune ebaõnnestunud lause veab mind alt ja Ljusja tõuseb haavunult, nagu seekord Fanagoriika alumiiniumpaplite all, kehitab korraks õlakesi ja lahkub minu juurest oma õieli patikestega. Ent meile polnud otsekoheseid ülestunnistusi vajagi.

Sõnul avaldamatut me täiendasime ilmekate pilkudega.

Kui sageli me jäime järsku vait, kuid südamete kõnelus jätkus, ja võib-olla käis see kõige tähtsamast!

Minu vaimujõud tugevnesid armastatava inimese õllistaval mõjutusel. Kui sagedasti, heites ahelikku pikali, automaatselt käes, kuulatades läheneva miini ulgumist, ja teadmata, mis järgmisel hetkel toimub, kutsusin ma esile kujutluse armastusest, ja mul oli kerge ning kindel tunne. Ööde pilkases pimeduses, kui pole näha isegi väljasirutatud käe sõrmi, ma nägin tema armsate silmade helesiniseid sireliõiekesi nagu seekord õunaaias, noorusega hüvasti jättes.

Selline sõnatu jutlemine toimus praegugi meie vahel ja mu süda oli rahulik, kuigi kõik piinlesid ootuses ning tunnimehed Leljukovi telgi juures käisid kikiarvabail nagu siis, kui keegi on raskesti haige.

Muldonni astus Jaša, palus ennast mitte tähele panna ja hakkas midagi kirjutama, pures vahetevahel pliiatsiotsa, tõstis mata tusaseid silmi paberilt, ja liigutas huuli.

Lahingukava kohaselt oli Noortesalk praegu valvekorras kesklaagri ja staabi kaitseks. Taipasin, et Jaša kasutas vahetuseid vabu minuteid, et viimaseid sündmusi operatiivpäevikus kirja panna.

«Väljakul, mošee varemete juures... kuidas seda sultani hüüti?» küsis ootamatult Jaša. «Vaja üles kirjutada: võiks olla hakkame kunagi koostama salga ajalugu...» Jakovi häälede ilmusid vabandavad noodikesed. «Kas sultan Barbarsi mošee või?»

«Bibarsi,» ütlesin ma.

«Paneme kirja Bibarsi,» ütles Jakov ja rõhus ägedalt pliiatsile, murdis katki selle otsa, sirutas käe vöö poole, et võtta nuga, ja just sel hetkel kutsus teda välja vahikonna ülem.

Me jäime jälle üksi, kuni metsa saabus videvik, kuni videvik tihenes pimeduseks ja taevast süttisid tähed.

Telefoni teel anti edasi, et Semiletov on möödunud eesmisest partisanide valvesalgast ja jõuab tagasi laagrisse.

«Kaotused?» küsisin ma.

«Teadmata, seltsimees ülem. Möödus kogu salk hobustel...»

Lahkunud Ljusjast, astusin sisse Leljukovi poole, kellele oli juba ette kantud, et salk on operatsioonilt tagasi jõudnud.

Leljukov kõõritas pisut silmi minu suunas ja jälgis mind, kuni istusin isa kõrvale pingi peale. Leljukov oli paberossi otsa oma sõrmede vahel täiesti puruks hõõrunud.

Ootasime Semiletovi tagasijõudmist ligikaudu tund aega. Magitee oli rivi-trofeehobustele harjumatu ja ebakohane.

Lõpuks kuulsime kapjade kopsimist, hobuste hirnumist, partisanide rõõmsaid hüüdeid. Inimesed jooksid tee äärde. Lahjunud hobusel, lahtinööbitud rumeenia mundris, ilma baretti, kolt vöö vahele torgatud, ilmus metsast nähtavale Semiletov. Tema järel sõitsid Boris Kariotti, Šuvalov ja Vassil. Tagapool — Saša Redutov ja veel kolm võitlejat Noortesalgast. Semiletov hüppas sadulast Leljukovi kõrval maha ja hüüdis, ratsuteid käest laskmata rõõmsalt:

«Ulesanne on täidetud!»

Metsa äärde jõudis välja partisan; ta hoidis kätel midagi tükki sisse mässitut.

Aeglasel sammul lähenes Leljukov hobustelt mahatulnud partisanidele.

Minu isa silmist voolasid suured, rasked pisarad. Meel oli meil rõõmus ja ühtlasi rusutud. Me mõlemad mõtlesime sel hetkel Anjutale.

Kaheteistkümnes peatükk

ANJUTA PAROOLILAU

«Kuidas teil ometi õnnestus kõik nii osavasti joonde ajada?» küsisin Saša Redutovilt.

«Semiletovi kaljukindel püsivus ja Kariotti peaaegu muinasjutuline informeeritus... Läbi Solhati sõidab nii palju igasuguseid inimesi, et kontrollpost lõi käega oma kohustustele ja eelistas täringumängu dokumentide kontrollimisele. Algul kujutlesin: kordame Dolohhovi ja Petja Rostovi lugu. Nagu selle, nii lööb minulegi veri pähe, nagu nemad, haaran minagi püstoli järele, kui vahisõduri must kuju sillal — tingimata sillal — hüüab: «Parool!» Ma ei oodanud seda, et Semiletov lausub puhtaimas saksa keeles: «Öelge, kas polkovnik Merelbahn on siin?» Jah, ausalt öeldes, ootasin ma kaklust. Ent hädahoht möödus. Meile heideti ainult kahtlustav pilk ja sedagi sellepärast, et olime liialt toredad 6. diviisi kuningliku ratsaväe jaoks. Teinekord ei tohi riideid võtta otse trofeelaost. Ja meil ei tulnudki välja Oleko Dunditši ning Vadim Petrovitš Roštšini sarnast salajast äkkrünnakut, kas mäletad, «Kanna-

tuste rajas»? Kuigi minul oli samuti püüatud lakaga kõik määra ja Semiletov kepsutas ronkmustal täkul, kes tüütas tema oma temperamendiga. Ja üldse, Sergei, läks kõik teisiti. Minu kui arhitekti meelitasid Egiptuse valitseja, sultan Hihari mošee muistsed varemed, kuid nende juurde me ei sattunudki. Operatsiooni lahendasime kavalusega, Sergei. Kariotti jäi meid turule veinikeldri juurde, ise aga lahkus. See oli, kui tahad täpselt teada, kell kolm null-null, aga kell kolm seitse teist ta kandis kohale surmani ehmunud tütarlaps, kes arvas, et teda viiakse poomisele. Rahustasime tütarlast, mässasime ta teki sisse ja kihutasime minema Maslakovi vahipostide poole, sealt aga — siia...»

«Ja kogunemine mošee juures?»

«Sinnapoole liikus rahvast. Kuid nagu näed, etendus ei õnnestunud. Ja Zinotška on uuesti isa juures. See on väga liigutav, Serjoža. Satud unistamishoogu, klomp tõuseb kurku, pead ennast raputama.»

«Küll see Kariotti on aga mees, ah?»

«Kariotti on täitsamees! Tuleb välja, et ta on Balaklavast, arnaut, tõenäoliselt pärast Navarino lahingut sinna ümber asustatud kreeka meriröövlite järeltulija.»

Sašal tuli minna valvesalka, ta istus palja jalu, tema pastlad aga ligunesid väikeses künas. Lõpetanud jutustuse, märkis ta jalad saksa sinelist tehtud jalarättidesse, tiris välja pastlad ja hakkas neid jalga sobitama, vilistades omaette Anjuta laulukest.

«Jälle see laul, Saša? Ei maksa.»

Saša tõstis üles oma väsimusest punetavad silmad.

«See on sihuke meeldesööbiv viis. Kariotti vilistas teda, kui läks Leljukovi tüdruku tooma...»

Mõte õest jälitas mind.

Olime isaga jõudnud kõnelda kõigest. Näis, nagu oleksime teineteisele avanud kõik hinge salanurgad. Ent hoidusime kõnelemast ühest — Anjutast.

Teadsin, et Anjuta viibib vaenlase territooriumil ja töötab rinde rändteatris, mis teenindab piki Feodossia maanteed paiknevaid saksa garnisone.

Mulle näis, et öde ei olnud suutnud katsumustele vastu pidada. See oli häbistav ja seda ei tahtnud kuidagi uskuda. Ükski partisanide juhtidest ei suutnud hajutada minu kahtlusi; nad vaikisid ning see vaikimine oli piinav.

Kui ma alustasin Leljukoviga juttu Anjutast, siis ta kas vaiks või muutis kõneainet.

Iga sulgus endasse ja näis, et Anjuta on temale ammu lakanud olemast.

Ainuke, kellega ma avameelselt võisin jagada oma muresid, oli Ljusja.

Ta käis langevarju gondliriidest puhvpükstes, mis ta oli ise valmis õmmelnud, pühvelhärja nahast kingades, mis olid pahluu juures rihmakestega kokku tõmmatud, lühikeses kaitsevärvi meeste taskutega pealiskuues — selliseid pealiskuubi viiskasid meile alla lennukid, sinises baretis tärniga, mis oli kinnitatud punasele, korralikult palistatud sametitükile, et riie ei kuluks. Ljusja kandis kerget vööd, mis tõmbas meeldiva elegantsiga kokku tema peene, neiuliku piha. Vööl rippusid väheldane püstol, nahkkotike padrunitega ja Fatõhhi poolt talle kingitud väike pistoda, mille teral oli mingisugune koraani salm.

Ljusja oli juuksed pikaks kasvatanud ning keeras palmikud ümber pea, nii et näis, nagu kannaks ta heledast karusnahast mütsi. Tema silmad särasid endiselt nagu lilled stepi maikuu rohukattes, need olid sellised armsad ja kiirgavad silmad, et nende sõbraliku soojuse mõjul kõik paha ununes.

«Ma ei usu, et Anjuta võis reeta kodumaa,» ütles Ljusja veendunult. «Ta pole selline.»

«Miks sa nii kindel oled?»

«Tunnen seda intuiitselt.»

Naeratasin kibedalt. Meie karmis töös ei omistatud intuiitsioonile tähtsust.

«Minu kindlal usul on veel üks põhjus...»

«Meie mõlemad armastame teda endiselt,» katkestasin teda naljatleval kibedusega, «ega taha teda välja heita oma südamest ning seetõttu on tema ka tõeliselt hea, truu, ustav, sest meie südamed ei saa ju ometi eksida. Kas sa tahtsid mulle korrata seda, Ljusja?»

«See polegi kõige tähtsam. Miks on Anjuta laul siin saanud nõukogude inimeste parooliks?»

See mõte oli tärpanud ka minus. Mäletan, kui ma matkal Taabanovkast Džeiljasse siin, Krimmi metsas, esmakordselt kuulsin seda laulu Jakovilt. Minu küsimusele vastas ta:

«Anjuta lauluke — see on meie parool, muidugi mitteametlik. Paroolilaul.»

«Paroolilaul?»

«Noh, me kõik nimetame teda nii. Mäletad, «Ulespielis» pidasid mässu tõstnud göösid omavahel ühendust lauluga? Meie lõulauluks on saanud Anjuta laul.»

Jakov rääkis mulle Anjutast kaua ning erutatult ja siis tundsin ma, et mures õe pärast ma pole üksinda.

Pärast Ljusja sõnu tärkas minus jälle arglik lootus, et laul, mida minu õde nii armastas, polnud juhuslikult ilmunud partisanide radadele. Selle lauluga lähenesid elanikud saladele, piilkondadele, teda vilistati salajasi radu käies, see oli signaaliks: tulevad omad ja mitte võõrad.

Ja praegu laulis seda laulu mulle järele tulnud Kolja.

«Komandör kutsub teid enda juurde, seltsimees kapten,» ütles ta.

Leljukov lamas purpurpunastele pöökpuid okstele viisatud vaibal ja näris kõrvitsaseemneid. Nurgas lavatsil magas Leljukovi tütar ja naeratas unes.

«Temaga askeldab Katerina,» ütles Leljukov, «ta paraneb.» Leljukov sirutas kätt ja puistas minu pihku seemneid. «Sa palusid luba Solhatti külastada.»

«Jah.»

«Luban. Ulesanded, mis sa endale seadsid, kinnitan. Eal teks — lähenemisteed Solhatile. Nagu kuulda, on nad rajanud miinivälju — tuleb kontrollida. Vaadata, kas garnison on suurenenud ja missugune on venelastest elanike meeleolu. Kas nad abistavad, kui me kallale tungime? Pea silmas, Sergei.» Leljukov läks üle sõbralikule toonile, «keegi ei sunni sind minema. On see sulle tarvilik?»

«Jah, on tarvilik.»

«Siis luban ega küsi midagi... Lähed koos Kariottiga. Ta ütleb, millal seda kõige parem on teha. Kas usaldad teda?»

«Usaldan.»

«Pärast juhtumit Zinotškaga,» Leljukov osutas silmadega tütrele, «usaldan mina teda samuti. Suur tänu temale...»

Boris Kariotti oli seesama luuraja, keda Suurel maal tunti Rivera hüüdnime all. Meenutanud üht Jack Londoni kangelast, nimetas Kolja Šuvalov esimesena Boris Kariotti selle nimega. Ja selles hüüdnimes oli oma mõte. Nagu Felipe Rivera, nii jättis Boris Kariottigi esimesel pilgul ebasõbraliku paatse mulje. Ta oli sõnakehv, karm oma lühikestes ja kaa-

lukates sõnavõttudes. Tema huultel võis harva näha naeratust, silmades — lõbusust. Boris oli Balaklava kreeklane. Tema vanematega oli juhtunud midagi halba: nad olid vist tunnustanud okupante. Ja tema, noor inimene, kommunistlik noor, oli nüüd tulvil külma, keskendatud viha vaenlase vastu.

Kariotti tundis väga hästi oma luurajatööd, omas konspiratiivkortereid ja sõpru ning pääses täiesti tervena kõige hulljulgemaistki operatsioonidest.

Kolja Šuvalov viibis peaaegu pidevalt koos Kariottiga, oli muutunud peaaegu tema teisikuks ja suhtus temasse siiski ilma kahtlusega, kuigi ta ei leidnud mingisuguseid süütõendeid. Kariotti nägi kõik ja kannatas selle tagajärjel uhkelt ning sõnatult.

Borisile antud käsku polnud kunagi tarvis korrata. Tema käitumine ei andnud põhjust kahtlustamiseks, kuid Koljale näis, et see on ainult peenike kavalus.

Kariotti sarnanes nii kreeklase kui ka tatarlasega. Samasugune osav, kuivetanud, rasvakatteta keha, karedad ning sirged mustad juuksed, pikk nina, kitsad huuled, terav nägu ja loomupärane tõmmu nahavärvus.

Kariotti ilmumine metsa mitte stepi, vaid lõunaranniku poolt, kuhu Leljukovi luure katsesarved ei ulatanud, oli ümbritsetud mingi saladusega. Kariotti ei tulnud metsa mitte ükski, vaid tõi endaga kaasa kaks kinniseotud sakslast: oberleitnandi ja sturmscharführeri, keda ta oma sõnade järgi oli kinni nabinud, tungides kallale nende autole.

Kariotti ja kahe sakslase saabumine langes ühte Merelbahni operatsiooniga Leljukovi vastu. Hoolimata Kariotti väitest, et on vajalik vangid üle viia Suurele maale, sest et neil olevat meile tähtsaid teateid, laskis Semiletov sakslased maha.

On võimalik, et Kariottil oli halb iseloom. Polnud kahtlust, et ta sai aru tema vastu sihitud umbusalduse põhjustest ja võib-olla ta andis selle andeks, kuid ta kandis oma vihkamise üle tatarlastele, kellega ta pandi ühele pulgale. Ta oli endasse sulgunud. Ja minu katsed sobitada temaga südamlikku vestlust ei andnud tulemusi. Kuidas see oligi, kuid Solhatti minna ja sealt õnnelikult välja tulla oli kõige hõlpsam selle kreeka meriröövlite järeltulija abiga.

Määratud ajal ilmus ta minu juurde ja vaatas põgusalt üle minu riietuse, mis oli kokku otsitud tema näpunäidete järgi.

Kandsin pintsakut, halle pükse, poolsaapaid, sonimütsi ja tikitud vööga vöötatud sinist siidsärki pükste peal. Olin varustatud dokumentidega, mis näitasid, et ma kuulun tööliste gruppi, mis oli tegevuses statsionaarsete surnuaedade ehitamisega, mida sakslased esindusliku toredusega rajasid pihi Feodossia maanteed.

«Relv?» küsis Kariotti.

«Pole.»

«Tubli!»

Jätnud isaga hüvasti ja väljunud tema juurest, põrkasin kokku Šuvaloviga. Kolja palus teda tingimata kaasa võtta. Ja teatas lähemalt oma kahtlustest Kariotti suhtes. Keeldusin, kuid Šuvalov tuli meile kuni metsaservani järele, varjates ennast puutüvede taha.

Nagu poleks ta Šuvalovit märganud, otsis Kariotti kokku kummeleid ja mingisuguseid väikesi punaseid lillekesi ja noppis neid käigul, kuni tema käte vahele oli tekkinud lopsakas kimp.

Jõudsimme maanteele karja tagasituleku ajaks.

Maanteel sõitev kergesõiduauto, mille presentkatus oli tagasi heidetud, vähendas äkki kiirust ja ees istuv lühikeas musta kaelusega pealiskuuks ohvitser tõstis tolmupeallid üles, et meid silmitseda.

Kui auto jõudis meie kohale, hüüdis Boris midagi tatari keeles, tõstis käe fašistlikuks tervituseks ja ulatas teise käega lilled. Ohvitser vastas Kariotile, laskis prillid silmadele ja masin kihutas edasi.

Boris viskas lilled endast eemale.

«Nad armastavad seda,» ütles ta nagu vabandades.

Me ei läinud Solhatti otse mööda maanteed, mis läbis linna, vaid käisime karja kannul. Kaks karjust, vanad väikest kasvu räbalais tatarlased, kes olid relvastatud vintpüssidega, ajasid lehmad maantee servalt ära. Lehmad hakkasid ammudes kiiresti minema oma lautade poole mööda rohke arvulisi radu, mis olid tallatud vainu noortes pujudesse ja piimalilledesse.

Linna väikestel kõrvaltänavatel ei pööranud keegi meile tähelepanu. Tolmunuina ja näotuis riides, ei äratanud me kelleski kahtlust. Vahipostid olid aedades peidus. Metsa ääres asuvasse linnaserva olid kaevatud ühenduskäikudega kaevikud. Ühenduskäigud viisid majade juurde, mida kasutati tugipunk-

tide blokkhausidena. Majade vundamentidesse olid raiutud ambrasuurid, kuna õuedel, roosakate õitega kaetud mandli- ja aprikoosipuude all paistsid tänavvõitluseks oskuslikult välja sihitud tankid, mis olid kaetud kamufleeritud¹ presendiga.

Tatarlannad käitusid peremehelikult: kõndisid salgakaupa oma rahvusriietes, kõnelesid omavahel valjusti, suitsetasid. Tervel teekonnal nägin ma ainult üksikuid katkistes kleitides, sageli palja jalu vene naisi, kes möödusid tatarlannadest vastamata nende põlastavaile hüüdeile. Jalgvärava juures istusid lambanahkseis mütsides taadid ja veeretasiid sooniliste pruunide käte vahel merevaigust palvehelmeid.

Pidulikult ehitud, siidis ja värvilistes jalatsites noored tatarlannad ning saksa segavormis ja pealaest jalatallani relvastatud noored tatarlased hulkusid ringi mööda tänavaid, tervitades alandlikult nii saksa sõdureid kui ka ohvitseri, kes vastumeelselt ja harva vastasid nende tervitustele.

«Siin pole ainult Solhati omad,» ütles Kariotti, «siia on saabunud tatarlasi Karasubazarist, Zujast ja isegi Bahtšisarist. Solhatis pole kunagi olnud nii palju tatarlasi.»

Läksime teatrisse — pikka hoonesse suitsuse fuajeega, kus möödi veini ja oinalihatäidisega pirukaid. Teatri saalis olid toolidega varustatud ainult esimesed read, kuna ülejäänud ruumi võtsid enda alla pikad seljatugedega pingid, mis olid saksa tankidega ühte värvi.

Pealtvaatajate hulgas oli vähe tatarlasi, suuremalt osalt olid kõik venelased — poisikesed ja noored tütarlapsed. Oli armeenlasi, kes olid teatrisse tulnud kogu perekonnaga ja võtnud kaasa kompsud toidupoolisega ning mõningaid elatanud venelasi, kes olid leitsakust hoolimata rietatud umbseisse saterkuubedesse ja vanamoelistesse kleitidesse.

Madala näitelava ümber olid põimitud õunapuuoksad, kuna lava külgedele olid riputatud värvilised laternad. Rampi valgustasid pooliku hõõgusega elektrilambid.

Esimesed read olid alles tühjad, kui mitte arvestada kahte välvormis saksa ohvitseri, kes suitsetasid sigarette ega pööranud muule publikule mingit tähelepanu. Seinal rippus plakat: «Suitsetavad ainult sakslased».

Istusime eelviimase rea äärmistele kohtadele, väljapääsu lähedale.

¹ Kirju kaitsevärviga maskeeritud. Toim.

Seintele oli heledate värvidega reprodutseeritud pildikest armee jaoks väljaantavaist labastest saksa humoristlikest žurnaalidest — pooleldi lahtiriidetud naisi teravate roosade küüntega ja noori mehi nilbete naeratustega.

Ja kuskil seal, fašistlikke märke ja valgeid kotkaid tämaalitunud musta eesriide taga viibis Anjuta.

Kärarikkalt kõneldes sisenes külgukse kaudu saali grupp saksa ohvitseride. Ees sammus pikakasvuline, kondine, pika sirge seljaga, hellitatud, veretu näoga mees.

«See on Merelbahn,» sosistas Kariotti.

Ohvitserid istusid kohtadele. Merelbahn kergitas näpud prille ja lähendas programmi silmadele.

Ta istus teises reas ja oli sirutanud vahekäiku oma pikad jalad, mis ei mahtunud tooliridade vahele. Tal olid jalas kulumud paksude naelutatud taldadega mägisapad, mille all oli tupp väikese pistoda jaoks.

«See pistoda on tal mürgistatud,» sosistas Kariotti; mind ainiti vaadates.

Algul tantsisid ning laulsid kärarikkalt ja kaua tatarlased, kes olid riidetud pikkadesse padrunitaskutega kaukaasia kumbedesse. Jalas olid neil pehmed saapad — tšuvjakid.

Teinud saksa ohvitseride poole libitseva kummarduse, kuulutas konferansjee, noormees haiglase jumega, välja vokaalnumbri ja nimetas tundmatut vene perekonnanime. Saalis hakati plaksutama.

Külgmiste kulisside kalev liikus, ja lavale tuli... Anjuta. Nüüd ei näinud ma enam muud kui tema nägu.

Pealtvaatajaile aeglaselt, vaevumärgatavalt kummardanud, lähenes Anjuta kuhugi ülespoole vaadates tiibklaverile. Ta võttis välja väikese taskurätiku, puudutas kuidagi närviliselt, värisevate sõrmedega huuli ja naeratas rõõmutult.

Anjuta oli seljas lühike kleit. Selliseid kleite ta armastas. See tume, valge kaeluse ja pikkade varrukatega kleidike ning hõbedaste pannaldegaga madalavõitu kotsadega kingad lepitasid mind kuidagi temaga.

Ta hakkas laulma mulle tundmatut saksa laulukest. Ma ei saanud sõnadest aru, kuid aimasin nende mõtet saksa ohvitseride himurate naeratuste järgi.

Mu silmade ees muutus kõik segaseks. Oleksin tahtnud kariuda.

Kariotti müksas mind. Ma toibusin.

Tagumistes ridades hakkasid poisikeste ja neidude hääled valjusti karjuma:

«Anjuta! Anjuta! Anjuta!»

Anjuta naeratas, noogutas peaga klaverimängijale ning alustas laulu.

Juba laulu esimeste sõnade juures hakkasid inimesed pindidel sumisema, erutusid. Anjuta astus mõned sammud ramplile lähemale ja jätkas laulu.

Varakevadel siis nooruke leitnant kord viis korvi lilli me kauplusest kaasa, pilgul tulvil, mis tuld otsa vaatas ta mull, viis mu südame korviga kaasa.

Üks tütarlaps, asetanud paberi pingi seljatoele ja nohistades ninaga, et hoida tagasi pisaraid, märkis üles paroolilaulu sõnu.

Anjuta vaikus, saalis kõlasid hüüded, aplaus. Lavale hakkas lendama põllulilli, õites mandli- ja õunapuoksi.

Plaksutasin niisama ägedalt nagu kõik teised. Tahtsin, et öde vaataks minu peale.

Mulle näis, et Anjuta oli mind näinud, ta võpatas ja kahvatas ning ma hüüdsin valjusti, pööramata enam kellelegi tähelepanu:

«Anjuta!»

Kariotti andis mulle õndlaises niisuguse tugeva hoobi, et ma tahtmatult maha kukitasin, tema aga haaras minu ümbert nagu tangidega kinni ja peaaegu kandis mu välja läbi inimhulga, kes ikka veel karjus ning trampis.

Raginal veeresid teatri poole patrullide mootorrattad. Hakkasid heledasti puhuma viled. Lüües raudadega kividest välja aademeid kappas mööda ratsasalk, kelle istmikud laksusid vastu sadulaid.

Kui me jõudsimetsa, ütles Kariotti:

«Teie unustasite enese ja ma oleksin võinud teid... Kui oleks läinud halvasti, oleks kõik langenud minu kaela.»

NII VALMISTATI ETTE TERRITOORIUMI

Agentuurluure teatas, et Anjutat on koos Merelbahuiga nähtud väga mitmesugustes kohtades, kaasa arvatud Kenti grupeeringut juhtiva kindral Almendingeri ja rumeenia väegruppi juhtiva kindral Schwabi staap. Põrandaalused kommunistid nõudsid visalt Anjuta isoleerimist.

Midagi varjamata kandsin kõik Leljukovile ette. Ta ei näinud Anjutasse puutuvaile andmeile tähtsust omistavat ning suhtus minusse endise usaldusega.

Hakkasime intensiivselt tegelema oma põhilise ülesandega — vaenlase poolt anastatud territooriumi ettevalmistamisega meie armee regulaarkoondiste aktiivsete operatsioonide arendamiseks.

Märtsi lõpul laskus Dulnik langevarjul mägi allika juurest, kust meie tütarlapsed käisid vett toomas. Temaga koos maadus valgevene partisanide juures karastunud radist, kes oli saadetud Asjale abiks. Raadioside pidi pealetungil pidevalt töötama, sest partisanid läksid rinde juhataja operatiivalluvusse.

Dulnik laskus mägi allika lähedale nii kergelt, nagu oleks ta hüpanud maha sõitvalt trammilt.

Ta tõi kaasa ametliku kinnise kirja, milles tehti ülesandeks koguda andmeid saksa vägede paigutuse, nende poliitilise-moraalse seisukorra, relvastuse, lennuväljade ja dessantitõrje kohta.

Mul oli Dulniku pärast hea meel. Kogunesime samal õhtul. See oli vanade sõprade kokkutulek. Dulnik võttis omaks, et ta hüppas taevast alla Kamelia pärast. Ka Kamelia ei varjanud, et teda liigutab Dulniku kiindumus; ta nägi tema näojade taga tõelist, puhast armastust.

«Teie saate nii harva meiega koos olla,» lausus neiu kurevalt. «Millal see kõik lõpeb? ...»

«Tuleb aeg,» ütles Dulnik ägedalt, «vannun teile, et see aeg tuleb! — millal võib ükskõik milliste Nõukogude Liidu punktide vahel liikuda lihtsalt sõidupiletiga, astuda kohver käes mööda laevatreppi maale, aga mitte pea ees, kott seljas, viskuda ülevalt alla pilkaspimedal õöl. See aeg tuleb!»

Saša hakkas meie ees arendama pärast sõjaaegse maailma

fantastilist pilti. Ta rääkis uutest sildadest, mis ehitatakse üle jõgede nende asemele, mis me oleme õhku lasknud, imekauneist väljakuist neis kohtades, kus võideldes langesid meie inimesed, klaasist, betoonist ja roostevabast terasest majadest.

Koidikul me nägime päikesetõusu imeilusat pilti. Metsad seisid, ilma et oleks värelnud ükski äsjasündinud leht. Üle kaljude voogasid kuldsed hoovused. Meie võidu sümbolina lendasid mägede kohal rõõmsa undamise saatel meie lennukid.

«Lähevad Sevastopoli peale!»

Lõpuks läksid kõik laiali ja ma jäin üksi. Fatõhh, kes oli mind otsekui valvanud, oli äkki minu kõrval.

Ta oli eile saabunud õnnestunud operatsioonilt ja Semiletov kandis mulle ette, et Fatõhh oli käitunud hästi.

Ta näis olevat joovastunud kordaminekust ja sõbralikest sõnadest, hulkus mööda laagrit ringi ja rääkis iseenesest.

Fatõhh seisis minu kõrval ja vaatas järele Ljusjale, kuni ta meie silmist kadus.

«Sa ei läinud teda saatma?» küsis Fatõhh.

«See on ebasünnis ...»

«Ebasünnis on lasta tütarlapsel üksinda minna!» ütles ta etteheitvalt. «Sa pühendad temale liiga vähe aega. Kas sa armastad teda? Kui kaua sa suudad teda armastada?»

«Miks sa minult seda küsid?» Pingutasin ennast, et talitseda oma viha. «Kes andis sulle õiguse esitada niisuguseid küsimusi?»

«Sa lähed metsast ära,» ütles Fatõhh, «sind võetakse kõikjal vastu lugupidamisega. Sa lahkud siit, Krimmist. Sa oled kaardiväe-kapten ja seal, väljas, jõuad sa kaugele. Sinu aupaiste kasvab, sa köidad paljude tütarlaste tähelepanu ja sa võid muutuda. Ljusja aga pole selline. Sa armusid temasse, kui ta oli väike tütarlaps, kuid täiskasvanuks sai ta siin, metsas, Krimmi metsas. Ta on siin harjunud ja muutunud seltsimatuks. Ta ei suuda enam õigesti kanda linnakleiti. Näed, kuidas ta kannab šarovaare, see on tatarlaste mood, ta tõmbab oma piha vööga kokku, ja see on samuti meie mood. Ma kinkisin temale vöö ...»

«Siis sina kinkisidki talle vöö?»

Fatõhh hakkas kähinal naerma.

«Ta ei tunnistanud seda sulle üles? Ära kiru teda. Ta kartis, vöö aga meeldis talle.»

«Aga miks sa kõneled minuga Ljusjast? Kas sa tahad mulle halba teha?»

«Ei,» Fatõhh vangutas eitavalt pead, «ma lihtsalt tahtsin sinuga kõneleda kui mees. Mulle meeldib sinu Ljusja, ta meeldib mulle väga...»

«Kuidas on see võimalik, Fatõhh? Mulle räägiti, et sa oled abielus ja et sul on lapsed.»

«Abielus?» Fatõhh kükitas, toetus automaadile. «Jah, olen abielus. Mul on lapsed. Minu naine on — vene naine... Kui aga abielus inimene kaotab teise naise pärast une ja kui abikaasa on talle võõras nii hingelt kui ka ihult, kas ta siis tõesti ei tohi nõnda toimida?»

«Ei. Nii toimivad halvad inimesed.»

«Sõnad on inimeste välja mõeldud. Kui inimene ei armasta abikaasat ja elab temaga, — kas see on siis hea? Aga tütarlast, Sergei, on kerge endale alistuma sundida... Tuleb rohkem viibida tema seltsis, silmad peavad särama, kui teda näed, tuleb suudelda tema jalajälge seal, kus ta möödus, kuid nii, et ta seda näeks; tuleb kinkida talle pisiasju, ja kinki vaadates hakkab ta nägema ka sind. Kindlusi vallutavad mitte ainult vaprad, vaid ka kangekaelsed inimesed...» Fatõhh keerutas oma musta vurru, kuni see oli muutunud teravaks nagu nõel.

«Lõpetame selle jutu,» ütlesin ma. «Kas sa rääkisid oma rahvaga?»

«Rääkisin,» ütles ta tasa, «raske on nendega rääkida. Mida saan ma teha üksinda?»

«Miks on sinul nendega raske rääkida? Miks võin mina läheneda igale lõkkele, igale salgale, astuda igasse onni ja leida vene sõnu oma rahva jaoks, sinul on see aga raske!»

«Eks sa katsu nendega rääkida.» Fatõhh pöördus kogu näoga minu poole. «Eile ütles mulle keegi... kuigi pole oluline, mida mulle ütles üks rumal tatarlane...»

«Mis ta siis ütles?»

«Siia tulevad türklased,» ütles ta.

«Neid plaane me tunneme, sakslased tahavad nad kohale toimetada.»

«Ei, mitte sakslased,» ütles Fatõhh, «leidub ka teisi.» Fatõhh hakkas äkki mingisugust laulu laulma.

Laulu peale lähenesid partisanid. Kolja Šuvalov laskus

minu kõrvale rohule, pani automaadi küünarnuki juurde ja pidas tatarlast teraselt silmas.

Fatõhh laulis näiliselt kellelegi tähelepanu pööramata, kuid ma nägin, et tema pooleldi suletud silmad meid jälgivad. Võib-olla talle lihtsalt meeldis, et inimesed tulid teda kuulama.

«Mida sa laulad?» küsis Kolja. «Missugused sõnad on sulle laulul?»

Fatõhh avas silmad ja naeratas:

«See on see laul, mida sa mulle ei kirjutanud. See on mägilinnu laul. Ta lendab ega tea, kuhu laskuda — ümberringi on tuli... Kas mäletad?»

Jutustasin Leljukovile kõnelusest Fatõhhiga. Ta kuulas minu ära ja noogutas pead, nagu oleks see talle juba ammust ajast teada. Pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatades ütles Leljukov:

«Areteeri ta, kuula üle.»

«Milleks?»

«Näe, minagi mõtlen, et milleks? Tema kaudu imbub meie juurde hädavajalikke teateid, aga kui kõik hakkavad keelt hammaste taga hoidma, siis oleks see sinule endale halvem, operatiivtöötaja.»

Jätkasime tähtsat tööd territooriumi ettevalmistamise alal.

Valmistada territoorium ette sissetungiks — see oli põhiülesanne, mis oli seatud partisanide ja ühtlasi ka minu ette, sest ma pidin väekoondise staabis nende küsimustega vahetult tegelema.

Meil oli Suurele maale seda kergem vastata, et me talve jooksul olime jõudnud paljugi välja uurida, olles peale partisaniluure kasutanud ka agentuurluuret.

Luureandmeid võib pidada usaldatavaks, kui tõde on avastatud kokkujooksvate kiirtega — selline oli meie meetod.

Alles siis, kui olime ristluure abil kõik piinliku hoolega läbi kontrollinud, koostasime ettekande rinde staabile. Oma töös me pidime paljudel aladel ületama vaenlast, neid lõpmatuid abwehr'i töötajaid, keda oli ohtra ning tarbetu haldusega külvatud laiali armee-vastuluure ja Himmleri kesk-asutise poolt. Midagi ei tohtinud põlata: hirmust pea kaotanud hobusemees, kes metsas püüti kinni küttepuudega — tubli! Ta tundis teesid, veokite kvaliteeti ja kuulujutte, mis tavaliselt levisid kõigepealt voorides. Sattus kätte kokk —

ka see polnud halb! Kokad on kohustatud loendama portselaneid ja näevad oma katelde juures iga päev elavaid inimesi. Langes vangi sepp — rumeenlasest sõdur, temalt võis saada teateid rumeenia diviisi hobukoosseisu seisukorrast, kõigist preidest, kabjamädanikust, sügelistest, mis täiendavalt kinnitasid varem saadud andmeid distsipliini languse kohta rumeenia ratsaväes ja ülemuste vähenenud nõudlikkusest sõdurite vastu.

Kevadel suurenes rahulike elanike juurdevool meie laagrisse. Põgenike hulgas leidsid inimesi, kes olid käinud suuduslikel kindlustustöödel. Me saime neilt teada mitte ainult nende kindlustuste iseloomu, mis asusid meile lähedastes lükkudes, vaid ka igal pool mujal, alates Kertšist endast kuni dessanditörje-kaitseni rannikul.

Midagi ei tohtinud halvaks pidada, kuigi see sipelgatöö ei saanud Kožanovi poolt pidevat toetust. Kožanovit oli raske veenda, sest ta kuulus ohvitseride hulka, kes tunnustasid otselöögi taktikat ega armastanud tuhnida tema vastas seiseva vaenlase poliitilis-moraalses seisukorras.

Poolsaarele ületoodud Mariula abistas tõhusalt meie luurajaid. Mustlannast jätkus igale poole. Minu juurde tuli ta iga kord ainult koos Kariottiga, kes salaja juhtis teda läbi meie julgestuse. Gavrilov ei teadnud oma pruudi tulekust meie laagrisse ja meie ei kõnelnud talle sellest.

Tavaliselt saabus Mariula koidiku eel, heitis hooletu ja põlgliku õlaliigutusega ära telkmantli, millega teda oli katnud Kariotti, pani põlema peenikese saksa sigareti ja ütles:

«Võta paber, noor ohvitser, ja kirjuta.»

Mariula täitis minu ülesandeid mingisuguse erilise naudingu guga.

«Ja mida teeb minu kallim?» päris ta vahel Gavrilovi kohta, välgutades oma väikesi hambaid, ja vastust ootamata naeris ta tasakesi, hõljutades kogu keha ja mängeldes näppudega, mis olid täis väikesi sõrmuseid.

Mariulat olid kontroll-luurajad näinud Pravati abajas, dessandivastase kaitse valvepostide juures, Ašigoli ja Ati järve juures, Vladislavovka juures, kus asetses suur lennuväli, Džantorõs, Sivaši lõunaranniku lähedal, soolatööstustes Arhati neemel, Akmonaiski positsioonidel... Kõikjal kõlas tema naer, helises mustlaslaagri laul ja tema kärmes käes, mille sõrmed olid täis sõrmuseid, vilkusid kaardid...

Vaenlase poolt hõivatud territoorium pidi vabastatama ja meie töö aitas sellele vabastamisele kaasa.

Kõiki eri allikaist tulevaid andmeid tuli uuesti hoolikalt kontrollida, pöörates tähelepanu sellisele üksikasjadele, millele partisanide lahingluure tavaliselt alati tähelepanu ei pööranud.

Iga meie poolt armeele edasiantava teate väiksemagi ebatäpsuse taga seisid inimesed, ülearune veri. Nüüd tuli mul isiklikult küsitleda operatsioonidelt saabuvald partisaane, ja pikapeale oli isegi skeptik Kožanov sunnitud tunnustama seda vaevanõudvat, argipäevast ja väliselt märkamatu, kuid väga tähtsat tööd.

Kertši poolsaare vahelduva reljeefiga idaosas, mis oli kaitsetuks nagu loodud, oli vaenlane ehitanud tugevad kindlustused Kertši poolsaare kaitset juhatava 5. armeekorpuse komandöri kindral Almendingeri, saksa kindralstaabi kindluseehituste osakonna endise ülima näpunäidete järgi.

Vaenlane organiseeris oma kaitset üldisse tranšeekaitse süsteemi lülitatud tugipunktide printsiibil.

Eelserva kaitsepositsioonid Aasovi mere kaldalt kuni Bulgankini koosnesid kaevikuist, millele lisati kuulipilduja platvormid ja laskurpesad, traattõkked ja «bruno» spiraalid.

«Kas nad on tõesti asunud nii aktiivselt kindlustama Akmonaiski positsioone?» küsis Kožanov. «Vahest on see demonstratsioon? Nad armastavad puru silma ajada.»

«Praegu viivad nad intensiivselt lõpule vahepositsioonide ehitamist, mis katavad suunda Kertšist lõunasse, ja tugevdavad Akmonaiski positsioone.»

Võtsin värvilised pliiatsid ja hakkasin hoolega skemaatilisele kaardile märkima Akmonaiski kindlustuse süsteemi.

«Siin võivad sakslased ranniklaste edasiliikumist kaua tagasi hoida, sest Akmonaiski positsioonid ulatuvad, nagu näed, üle Kertši poolsaare kõige kitsama koha, Aasovi merest Musta mereni ja sarnanevad oma kaitsestruktuurilt Perekopiga ning Išuni tagalapositsioonidega.»

Kožanov jälgis minu tööd ja kuulas tähelepanelikult.

«Me oleme nüüd läbi uurinud kogu Akmonaiski positsioonide süsteemi,» ütlesin ma. «Ma kannan kaardile sinise pliiatsiga kraavi, mis lõikab poolsaare põiki läbi, tema laius on kuus meetrit, sügavus — kolm. See on tugevaks takistuseks tankidele, seda enam, et kraav üsna hiljuti täideti veega. Kolm

meetrit sügavust, Kožanov. Aga teise kraavi nad kaevasti juba neljakümne teisel aastal. Siin on tugevasti arendatud tranžeede-võrk. Ees on miiniväli kolmes järgus ja «flandria tara» tüüpi traattõkked.»

«Selletaolised asjad lõhuti ju ometi Stalingradi all, Sergei?»

«Muidugi lõhuti, kuid peab järele mõtlema, kuidas lahki muukida Kertši grupeeringu tagala, et sakslased jätakid kiiremini maha oma kraavid ning «flandria tarad» ja pistakid jooksu.»

Ma kandsin veel kaua kaardile kraavide taga asetsevate tranžeede, dzottide, elamis-kaitsevarjendite, «hundiaukude» ja kuulipildujapesade positsioonilisi võrke — seda nüüdise ajastete kindlustuste arteriaalsüsteemi.

Neljateistkümnes peatükk

USTIN ANISSIMOVITŠ ON MEIEGA

Noortesalk vabastas jõuga väližandarmeeria käest grupi Sevastopoolisse aetavaid areteeritud.

Nende hulgas oli tuuker Mihhailjuk, kes oli hiljaaegu geotapo poolt areteeritud. Ta pidi ära hoidma sadamaehitiste õhkulaskmise.

Salk oli täitnud ülesande, kuid kaotanud mehi; partisanide laatsaretis lamasid raskesti haavatud võitlejad ja nende hulgas oli Dulnik, kes oli tikkunud operatsioonist osa võtma ja oli saanud kaks kuulihaava. Noor arst Gabrieljan ei suutnud üksinda toime tulla, oli tarvis vilunud kirurgi abi.

«On tulnud aeg vanamees välja tirida,» ütles isa, «Ustin Anissimovitš.»

Äsja hospitalis viibinud Leljukov oli morn ja ärritatud. Ta toetas isa ettepanekut. Otsustati Ustin Anissimovitš välja tuua ja tuuker Mihhailjuk jälle linna tagasi viia. See julge operatsioon tehti ülesandeks Jašale. Koos temaga pidid minema Šuvalov ning autojuhina Semiletovi käskjala Donadze.

Dokumendid kirjutati välja plankettidele, mis meie agentuur oli salaja hankinud rumeenia mägiküttide korpuse koman-

dori kindral Schwabi staabist, kust juhiti Kesk-Krimmi ühenduste kaitset partisanide vastu.

Operatsioon teostati range saladuskatte all. Temast teadsid vähesed. Ümberriietumine toimus Džeiljava «salajases» kvadras. Leljukov vaatas ise üle auto, nagu ta enne sügavpüki kunagi oli kontrollinud mootorpargaseid.

Tuuker Mihhailjuk, laiaõlaline mustade juustega ukrainlane, pidi läbi lõikama õhkulaskmiseks ettevalmistatud sadamaehitiste juurde viiva juhtme.

Tuuker Mihhailjuki ülesanne muutus keeruliseks: ta oli väližandarmeeriale tuntud. Mihhailjukil seisis ees suur oht, kuid ta oli lõbusas meeleolus.

«Mul on vee alla valmis pandud autod, seitse kuni kümme tükki,» ütles ta, sobitades oma suurde pähe kokardiga rumeenia sõjaväe baretti. «Niipea kui vabastame linna, on sadam kolmeks aastaks kummidega varustatud. Aurik on autosid täis laaditud. Sakslased kardavad ta kallale asuda, arvavad, et on mineeritud...»

«Aga šnaps?» küsis Leljukov, vaadeldes temale omasel plaust tusasel ilmel tuukri nägu.

«Mihukese konjaki, mihukeseid liköörid panin tagavaraks! Küll näete ise. Mul on seal terved magasinid, seltsimees ülem. Kuidas nad püüdsid mind iga hinna eest meelitada plaust nende jaoks töötama!...»

«See on teada,» peatas teda Leljukov, kes teadis juba kõik, mida Mihhailjuk tahtis uuesti jutustada, «pakkusid raha ja risti, kui tõmbad välja tähtsad seadised...»

«Õige,» kinnitas Mihhailjuk.

«... sõjalised materjalid.»

«Jälle õige.»

«... kaatrid, laadungid...»

«Õige, õigel!... Aga veel...»

«Ja panid veel ette taastada elling, millel oleks siis remonditud kaatreid.»

«Noh, teie mäletate kõik, täpp-täpilt,» lõi Mihhailjuk käega ja tõmbas näo naerule. «On teil aga mälu, seltsimees ülem!»

«Kuidas ma siis ei peaks seda mäletama: sa oled seda ju iga lõkke juures viis korda korranud.»

«Kas tõesti?»

«Jutukas oled, Mihhailjuk. Meie juures tuleb keel hoida hammaste taga.»

«Jah, mul on sihuke viga, seltsimees ülem. See tuleb sellest, et kui sa vee all oled vaikinud nõrkemiseni, siis tahad väljas heade inimestega pisut lobiseda...»

Kolja õpetas Donadzele rumeenia vandesõnu, mida gruusiinlane mitmesuguste autojuhile omaste intonatsioonidega järel kordas.

Jaša oli kinnine ja sünge. Tema kaelahaav, mis oli saadud voori hävitamisel, paranes halvasti. Jaša liigutas pead aeglaselt, nagu vastumeelselt. Seetõttu näis, nagu oleks ta milleski solvunud.

Auto lahkus videviku ajal mööda kõrvalist metsateed, sihipäraselt maanteele linna lähedal, kus oli rumeenlastest kontroll-läbilaskepunkt.

Ljusja ootas kärsitult ning ärevusega operatsiooni tulemust ja ma püüdsin teda mitte üksi jätta. Keskööl kattus taevast pilvedega, vihm hakkas peksma vastu lehti, kõik muutus kuidagi sügiseselt pimedaks ja ebameeldivaks. Me astusime minu muldonni, võtsime istet halvastihööveldatud pingil. Ljusja värises kogu kehast ja ma heitsin sineli tema õlgadele.

«Mul on hirm, Serjoža,» sosistas tütarlaps. «Papa on juba üsna vana. Sa ei suuda endale kujutleda, kui vanaks ta on jäänud!... Ja järsku tuleb tal osa võtta sellistest seiklustest.»

Meie partisanide haiglast tuli tagasi Kamelia.

Ta raputas telkmantlilt vihmavee, riputas selle sissekäigu kõrvale, laskus väsinult laterna juurde ja pani vastu klaasi ovaali märjad, külmast kohmetanud käed.

«Aeg ei kannata. Kahel noormehel tuleb amputeerida jalad.»

«Aga Vanja?» küsisin Dulniku kohta.

«Naljatab... Temal, nagu ta ise ütleb, lasevad kaks kuuli naha all liugu...»

«Palavik?»

«Kõrge,» ütles Kamelia tasa.

Ljusja nihutas enese tema juurde, kattis ta selja sinelihõlmaga.

«Niiskus on vastik, mul on jalad külmast kanged. Kuidas on sinuga, Ljusja?»

«Mul on villased sokid.»

«Vihma sajab kõvemini, peksab nagu haavlitega vastu

katust,» ütles Kamelia. «Keegi ütles mulle, et kirurgi järele olevat läinud Jakov ise. Kas see on õige, Sergei?»

«Ei tea,» vastasin ma põiklevalt, «minu arvates peab ta olema oma salga asukohas.»

«Teda nõudsid taga haavatud,» ütles Kamelia solvunult, «sellepärast ma küsisingi sinult. On igavesti ära tüüdanud need saladused, mis on niikuinii kõigil teada.»

«Mis on siis kõigil teada?»

«See, et Volõnski, Donadze ja Šuvalov võtsid kaasa tüukri ja läksid Feodossiasse.»

«Kes sulle seda rääkis, Kamelia?»

Kamelia naeratas:

«Pärast keskööd läks mööda lahingjulgestuse vahetus. Tulid ja rääkisid.»

Väljusin muldonnist ning siirdusin Leljukovi juurde.

Leljukov luges taskulambi valgusel «Sõda ja rahu». Raamatu kõrval lamasid püstol ja teine, tagavaralatern. Vassil lamas sissekäigu juures, temast tuli üle astuda. Ta ei liigutanud, kuid tema silmad olid pooleldi avatud ja ta valvas meid.

«Närvitsed?» Leljukov pani raamatu kõrvale. «Tuleb välja, et doktor on teie maja suur sõber.»

«Peaaegu sugulane. Operatsioonist teavad paljud, Leljukov.»

«Kas tõesti?»

«Teavad täpselt isegi seda, kes läksid.»

«Kellelt nad seda teada said?»

«Tuli lõunasektori lahingjulgestuse vahetus, mehed jutustasid. Lobisemise eest peaks veidi valjemini karistama.»

«Nüüd see enam ei kohuta, Sergei: ülesanne on kas täidetud või läbi kukkunud... Aga kui lõunasektori lahingjulgestusest tuli sinu isa, kas siis ka karistame?»

«Isa ei võinud jutustada.»

«Jutustas.»

«Ei võinud, Leljukov!...»

«Sina, vennas, ära kurjasta. Ta jutustas minu palvel. Miks? Aga sellepärast, et haavatud ootavad abi, terved aga osistavad: näe, oled tarvilik ainult tervena, aga niipea kui langed maha — unustatakse. Said aru? Seepärast ma teingi komissarile ülesandeks mitte varjata, et salga komandör sõitis ise välja ülesande täitmisele, kirurgi järele. Haavatud rahunevad, ootavad... Küllasta õige Dulnikut, ta ootab sind.»

«Lähen kohe haavatute juurde...»

«Ta on tubli poiss, kuid sai haavata omaenda rumaluse tõttu. Kes õpetas teid omaette vilistama ja püstipäi vaenlaste juurest tagasi tõmbuma? Vaenlase selg, nagu öeldakse, liigub julgust.» Leljukov vaatas kella. «Neil oleks aeg saabuda Vassill!»

«Just nii, Vassill!» kostis Vassil püsti karates.

«Kuulata õige, Vassil, kas ei tulistata just sealpool.»

«Just nii, kuulatan, seltsimees komandörl!»

Vassil väljus.

«Iga hetk võib alata tormijooks Krimmile,» ütles Leljukov, «varsti väljume metsadest ja hakkame võitlema lagedal väljal rind rinna vastu. Tead sa, kuidas pimesiku mängimine on ära tüüdanud! Kolm aastat sõdime juba. Niisama oli ka vanasti, kui meie inimesed sõdisid ja kaitsesid kodumaad. Ta võttis kätte raamatu. «Hea raamat! Loen teda kolmandat korda.»

Tuli Vassil ja kandis ette kuidagi kähiseva häälega:

««Double'il» tegutsevad maandumise helgiheitjad, karjub vastik suurispeakull... kuid laske pole.»

...Sisenesin haiglasse — pikka muldonni, mis sarnanes juurviljahoidlaga. Seda valgustasid elektrilambid, mis olid musta, pigise juhtme otsas üles riputatud.

Väljapääsu lähedal, voodilinatega varjatud muldalusel undas tsentrifuug ja kuuldus autoklaavi nohinat.

Haavatud lamasid kahel pool kitsast, värskelt niidetud rohuga kaetud läbikäiku. Mulle löid vastu tubaka ning eba puhta inimkeha lõhnad ja närtsiva metsarohu elustav, hävitu aroom.

Partisanide endi poolt saetud laudadest kokkulöödud kolded, millel lamasid haavatud, kadusid muldonni sügavusse.

Mulle lähenes Gabrieljan, madalavõitu noor, erakordset häbelik inimene, ja hakkas end segaselt kaitsma.

«Parem on omaks võtta kui inimest eluajaks vigaseks teha,» rääkis ta erutatult, vaadates mulle otsa oma suurte sõstrasilmadega, mille ümber olid tumedad rõngad. «Kui tõeline kirurg tuleb varsti, siis ma ei hakka kahetsema, et võtsin oma abituse ausasti omaks. Kui asi puutub inimelusse, ei tohi mängida enesearmastajat. Kas pole tõsi, seltsimees ülem?»

«Tõsi, tõsi, seltsimees Gabrieljan.»

«Kas kirurg peaks varsti saabuma?»

«Jah.»

«Haavatuile oli see uudis kasulikum luminaalist, mida muidu sõõdi nagu munaputru.»

«Kuidas läheb parašütistil? ... Dulnikul?»

«Ai-ai-ai!» hakkas Dulnik naljatades oigama, kergitades pead. «Ta küsib veel? Kas sa oleksid tõesti mööda läinud? Ah?»

Dulnik näis päris väike õhukese pestud tekikese all. Näis, et tema kõhna, kidurat keha oleks võinud üles tõsta ja kanda nagu udusulge. Midagi hirmuäratavat polnud selles inimeses, kes oli saatnud teise maailma rohkem kui ühe kümnekonna vaenlasi. Kõhetud käed lebasid tekil, rangluude juures olid sissevajunud lohud.

«Minu kõrval valvas Kamelia... kogu aeg...» ütles ta tase, hookepa. «Mine, heida pilk haavatuile, oled ometi ülem. Sõna kaalub palju. Oh, kui palju ta kaalub! Näe, sa kõnelesid pisut minuga ja ongi täielik mereväekord, kas või jälle dokumendid seifi, kuub õlgadele, automaadirihm kaela...»

Dulnik väsis, vaikis. Alumistele laugudele laskusid tema imeväärset pikad ja tihedad ripsmed.

Kamelia istus kaugemal, haavatu kõrval, kes oli ajanud käed ja jalad laiali ja kelle mustakstõmbunud huuled igal hingetõmbel haiglase, palavikulise aplusega õhku neelasid.

«Ode, ära mine ära!» palus haavatu. «Ära mine ära!...»

Ta ahmis õhku ja kõneles rahutult, kiirustades, nagu kartes, et lahkub sellest maailmast enne, kui jõuab öelda seda, mida inimesed on kohustatud alati meele pidama:

«Palun! Pidage meele: neliakümne neljanda armee... neljasaja neljas laskurdiviis, Arseni Afanasjev... Arseni Afanasjev!... Juba maikuus neljakümne teisel aastal jäime kivimurdudesse... Adži-Muškaiski... kivimurdudesse... Kiriutasite? Tuleb üles märkida, ode.»

«Tunnen Adži-Muškaiski kivimurde, Arseni,» ütles Kamelia, kummardunud tema poole. «Olen ise Kertšist.»

«Kertšist? Tähendab, sa tunned Kertši? Istusime seal maist kuni viieteistkümnenda juunini. Viisteist tuhat inimest... Kirjutasite üles? Veeretasid meie ümber kaljurünkaist ringi, müürisid kinni väljapääsud. Imesime kive, vett polnud... Sinna kivimurdudesse me jätsime kolm lastekal-

mistut... Kirjutasite üles? Seda peab tingimata üles märkima. Siis aga lasksid suitsu ja seejärel gaasi... gaasi... Ma rögistasin kollast lima kuni detsembrini... Kolmsada inimest pääses, mürdsid läbi. Viieteistkümnest tuhandest kolmsada! Kas kirjutasite?»

«Kuues kord,» ütles Kamelia mulle tasakesi, «aga mida ta on pärast kivimurdusid pidanud salgas veel kannatama! Kõik see, mis oli elus kõige kohutavam, on jäänud meelde...»

«Kirjutasite, õde?» karjatas haavatu meeletult.

«Kus on ometi kirurg?» küsis Kamelia. «Juba ligi kaks ööd... Vihma sajab.»

Meile lähenes Ljusja, võttis järele istet.

«See on kole, nagu... unenägu...»

«Kas kirjutasite, õde?» karjatas haavatu jälle.

«Papa kas ilmub nüüd kohe, või...» tema kokkusuutnud huuled tõmblesid.

«Ljusja, rahune,» ütles Kamelia, «haavatute juuresolekul...»

Ljusja nuttis tasa, püüdes nuukseid taskurätikuga summutada. Tema vööl ripuvad relvad, nii pistoda kui ka püstol ja dessandikuub näisid absurdseina.

Tuli minu isa, noogutas sõbralikult tütarlastele, kõhatas rusikasse:

«Jõudsid pärale.»

«Kas ka papa?» küsis Ljusja ärevalt.

Muldonni astus küürutades Ustin Anissimovitš, väike kohver käes, rumeenia barett peas, vihmast märg telkmantel seljas.

Ljusja surus enese sõnatult vastu isa ja isa embas teda kiiruga ja pigistas silmad kinni, nagu kaitseks ta neid heldalt süttinud elektrilampide valguse eest.

«Nonoh, ära nuta, tütar... Kas oled terve? Kui oled terve, siis mine ära, mine esialgu ära...» kiirustas ta jämedavõitu õrnusega. «Ja kas sina oled Serjoža-maletaja? Tere, Serjoža. Mine ära, kuigi oled ülem. Jaška on mulle kõigest rääkinud. Mine ka sina, Ivan Tihhonovitš. Kus on haavatud? Ja teie oletegi doktor Gabrieljan? Saagem tuttavaks.»

«Operatsiooniruumi valmistasime ette, nagu näete, lühikesime valgust juurde.»

«Näen, näen. Harjumatus tõttu on isegi silmadel valu. Feodossias, olgugi et on linn, ajasime läbi tattiinadega. Tuholid poisid, metsavennad! Rektifikaat on mul kaasas. Ka teil

on see olemas? Ei teadnud. Kohe võtan seljast maskeraadi-riided, kraabin pisut epidermist ning alustame... Minu käed pole kaua töötanud, seltsimees Gabrieljan. Seltsimees! Lõpuks lohib öelda seda sõna ilma areteerimist kartmata!... Mis puutub sakslastesse, siis ei teinud ma nendele ühtegi operatsiooni, mitte ühtegi, seltsimehed!»

«Kas kirjutasite üles, õde?» karjatas Arseni Afanasjev kurgalt.

Viieteistkümnend peatükk

LELJUKOVI PARTISANIDE VIIMANE LAHING

Salgad lahkusid oma asukohtadest metsas ja suundusid Solhati lähiste.

Meie ülesanne seisis selles, et tormijooksuga vallutada linn, lõigata läbi peakommunikatsioon ja sellega tunduvalt kergendada Kertši platsdarmi suunast pealetungi alustanud vägede ülesannet.

Metsalaagrite elanikud paiskusid muldonnidest välja, et salku teele saata. Kamelia ema — Sofja Olimpijevna, kellel oli must rätik peas, seisis nutetud silmadega.

Lõpetanud ettevalmistused, kargas Vassil välja, sinel ja seljakott käes. Silmanud ärevas meeleolus Sofja Olimpijevna, jooksis ta tema juurde, heitis oma sineli tema õlgadele, vinnas koti selga ning ruttas meie poole.

«Heasüdamlik poiss,» kiitis Leljukov, kelle terava pilgu eest ei jäänud peaaegu midagi varju.

Leljukov seisis lahtises trofeemasinas, asetanud käe automaadile. Rooli taga, valmis ükskõik milliste mägiteede ja tõkestuste ületamiseks, istus Donadze. Isa seisis auto lähedal, hall, vimmas ja nukker. Üsna haigla lähedal, lagedate, viljatute sakkidega kalju juures, mis oli kaetud seemisnähkset hallitust meenutava samblaga, seisis Ljusja, Kamelia, Katerina ja veel mõned tütarlapsed partisanide laagrist, keda Gabrieljan ning Ustin Anissimovitš olid sanitaarteenistuseks ette valmistanud.

Ustin Anissimovitš, väike jalutuskepp käes, istus tarantassis, mille ette oli rakendatud paar pikalakalisi hobuseid. Tarantass oli ekstra arsti jaoks ette nähtud ja veoki rakmed holti laitmatult korras.

Läks mööda esimene brigaad, kes oli asunud laagris nelja kilomeetri kaugusel. Teda juhtis Maslakov, punase habemega inetu välimusega ja peaaegu õlgadeni ulatuvate tulipunaste juustega mees. Esimese brigaadi järel hakkas minema teine, Semiletovi oma. Noortesalk sammus brigaadi kolonni eesotsas. Ees kõndisid Jaša ja Baširov. Neil mõlemal olid riputatud vöö külge käsigranaadid. Paistis, et Jaša närvises enne viimast lahingut.

Noortesalga järel tuli Kolhoosisalk — Sudaki oru ja Sivaši-äärsete põldude maaharijad, viinamarja- ning lambakasvatajad.

Kolhoosnikud olid võidelnud hästi. Nad taandusid vastu puredes ja vaenlast endast eemale tõrjudes, tungisid peale aeglaselt, aga kindlalt. Ja seal, kus nad valisid koha peatumiseks, võis rahulikult kaevata muldonne, püstitada telke ja mitte karta ootamatuid kallaletunge.

Nende Krimmi talupoegade perekonnad olid kas sakslaste poolt hävitatud või koos lehmade, pörsaste, lammaste, lambrite ja vankritega läinud partisanide metsalaagrisse, kus nad olid praegugi.

Kolhoosisalga järel tuli lauldes gruusia salk, keda nimetati naljatades «Suliko» salgaks. Võib-olla saabusin ma Krimmi partisanide juurde siis, kui juba oli toimunud loomulik valik ja partisanide epopöa viimasteks sündmusteks olid järele jäänud peamiselt füüsiliselt tugevad inimesed, kuid kõik «Suliko» salga grusiinlased olid laiaseljalised ja laiõlalised poisid, kel oli kitsas piht, atleetide või võimlejate rindkeha, tugevalihaselised käed ja hästisobitatud riided, mis olid kaukaasialikult ohtralt ehitud laske- ja külmrelvadega.

Siin oli mingreele ja heledajuukselisi imereete, Kahheetia ning Kartaliina päriselanikke ja trabzoni türklastega sarvanevaid adžaaire, kes on asendamatud luurajad tatari elanikkonna hulgas, sest sajad aastad Otomani Porta ülemvõimu nende kodumaal olid koos oma orjastajate tulise vihkamisega jätnud nende keelde sõnajuuri, mis olid lähedased Krimmi tatarlaste keelele, ja muhameedlaste olustikule harjumusi.

«Suliko» salgas oli grusiinlasi, kes olid sattunud saksa vangide pärast Hersonese, Feodossia ning Kertši platsidarmi loovutamist ja Harkovi ümberpiiramist.

Puht idamaise kavalusega tüssasid nad saksa väejuhatust. Nad teatasid, et lähevad sakslaste poole üle. Nad relvastati. Neil oli juht — Samtredist pärit sõnakehv ja energiline Telavi garnisoni kaadriohvitser kapten Akaki Kupreišvili.

Kord õppuste ajal surmasid grusiinlased kõik saksa ohvitserid, istusid veoautodele ja sõitsid partisanide rajooni.

Grusiinlased võitlesid hästi, võttes osa mitmesugustest mehisust, riisikot ja sõjamehelikku vaprust nõudvaist operatsioonidest. Gruusia salga võitlejaile ei saanud keegi ette heita ühtegi näotut tegu. Grusiinlased panid vastu harukordse võitlusliku vahvusega ja, nagu ütles Leljukov, «moraalse püüdlikkusega».

Kõik salgad ühinesid marsiga. Leljukov vaatas isale otsa meeltliigutava naeratusena, mis reetis tema hingelise ärevuse:

«Nõndaks, vana! Me lõpetame.»

Laager täitus naispõgenikega, kes olid Gavrilovi palve peale pakkunud oma abi kaitsevarjendite ja muldonnide korrasdamiseks.

Gavrilov ise sõitis ringi rässakal tähnisel setukal ja tegi korraldusi kord siin, kord seal. Gavrilovil oli seljas nahkne läike kaotanud tužurka, mille rihma küljes oli mauser. Käske andes ajas Gavrilov oma setuka ülemäära tuliseks, ja see näris suuraudu ning loopis oma rinnale ja põlvedele vahtu.

«Me ei tule enam siia tagasi... Asjata, Gavrilov,» käratas talle Leljukov.

«Võib-olla siiski,» kähises Gavrilov.

Tahtsin Ljusjaga hüvasti jätta, ja kui Leljukov asus liiga agara tagalaülemale kallale, jooksin parajat silmapilku kasutades Ljusja juurde, võtsin tal kätest kinni, suudlesin sõnalusumata tema peopesasid ja pöördusin tagasi auto juurde.

Hakkasime liikuma mööda looduse enda poolt ehitatud teed, milleks oli kuivanud mägiõõs säng, hiljem aga sõitsime ringiga käämulisele teele, mis oli rajatud hobutranspordi jaoks.

Päike kumas läbi lehestiku, heites värskete rohule selgelt piiritletud varje. Mõnel pool kuristike kohal ripnevate jämedate tüvede vahel õitsesid sarapuupõõsad, millede küljest tuul rebis kroonlehti ja külvas nendega üle seanuppude kollaste õitega kaetud kivise maa.

Keskpäeval me tõusime paljale mäeharjale, mis oli laotud hiiglasuurtest kiltkivi plaatidest. Eelmäestik veeres laineliselt

orgude poole, mis ulatusid kuni Sivašini. Viimane virvendas kaugel silmapiiril läbi valkjashalli stepimiraazi.

Meist tagapool asetsesid mäed, millede vahel kõrgusid kivised harjad ning kaljud — varjupaiga, vapruste ja kibeduse mäed.

Leljukov kuulatas teraselt Kertši poolsaare poolt alla ulatuvat suurtükikõminat.

Mida kaugemale jõudsite, seda vähem oli puid. Kõige sagedamini kohtasime põlenud raiesmikke, mis olid kaetud lõunamaise tiheda noore alametsaga.

Tee hargnemiskohal, sammaldunud rändrahnude all, katelokidega põhjani tühjaksammutatud allika juures istusid Kožanov ja Semiletov, kes olid laotanud maha murdekohtadele rābaldunud, mööda rante roosade kivikestega maa ligi surutud kaheverstalise kaardi. Semiletov püüdis ägedalt kõnelda Kožanovile midagi tõestada, torkides pliiatsi nūri otsaga kaarti; Kožanov aga vangutas eitavalt pead.

«Teine brigaad asus lähtejoontele,» kandis ette Kožanov. «Maanteel on vastase liiklus liiga tihe... Mina omalt poolt soovitan Semiletovile...»

«Oota,» peatas teda Leljukov. «Kõike, mis oli võimalik, soovitati operatiivnõupidamisel. Kas olete teostanud luure? Kes on maanteel: kas sakslased või rumeenlased?»

«Sakslased.»

«Millised väeosad nimelt?»

«Taandub «Kriegeri» grupp, kes kaitses Akmonaiski positsioone,» vastas Semiletov.

«Ahaa,» venitas Leljukov, olles rahul nii vastusega kui ka teise brigaadi komandöri sõjaka, ulja välimusega, «tähendab, Akmonaiski positsioonidest on läbi murtud?»

«Mitte täiesti,» ütles Semiletov. «Jõudsite ühe jefreitori kinni nabida. Akmonaiski positsioonid on keskkohas läbi murtud, kuid tiivad peavad vastu.»

«Nõndaks...» Leljukov mõtiskles, uurides üksisilmi kaarti, ja heitis pilgu kellale. «Siin püsis polk «Krimmi». Kuidas on lood temaga? Kas ta ei hakka samuti läbi Solhati taanduma?»

«Krimmi» polk alustas juba kell kaksteist taandumist mööda kõrvalisi teid Džantorast, Sivašide poolt,» teatasin ma.

«Kus ta võiks praegu olla?»

«Umbes siin, Zürichali juures...»

Leljukov kükitas kaardi kõrvale, sirutas laisa liigutusega kae pluusi tasku poole, võttis sealt välja sinise pliiatsi, välistaskust aga vaenlase väeosade taandumise skeemi, palus neid lähemale ja istus mõned minutid vaikides ning põlvi vedrutades.

«Plaan, meie operatsiooni plaan jääb endiseks,» ütles ta. «Kõige järgi otsustades on vastane tõmbunud taganemismarsile. Nüüd on meil tarvis arukalt, kordan, Semiletov, arukalt, Almendingerile veel tugevamini hoogu anda. Solhat...»

«Teen ettepaneku vallutada linn siit, armeenia kloostripoolt,» ütles Semiletov. «Lähenedasteed on sobivad. Tungime kallale metsast, ründame. Maastik võimaldab koguda jõude ja teostada ootamatut rünnakut.»

Leljukov silmitses teda kavalalt.

«Siit vaenlane lööki ootabki, ta tunneb lähenedasteid nii sama hästi kui meie sinuga, Semiletov. Sa tead ometi: seal on tankidevaritsusgrupp ja püüniseid. Peab ründama mitte sealt, kust oodatakse, vaid sealt, kust on võimalik rünnata ootamatult. Niisiis... me saame läbi peaühenduse lõuna pool linna, näe, siin...» Sinine nool löikas tee läbi. Pliiatsit lahti laskmata keeras Leljukov noole Solhati ümberhaaramiseks.

«Kuid «Krimmi» polk? Ta astub ju lahingusse, kui me siit alustame,» ütles Semiletov solvangust pisut väriseva häälega. «Kas leidub meil jõude lahingu läbiviimiseks?»

«Krimmi» polk ei tule appi «Kriegeri» grupile. Neil pole vene iseloomu: «Hukku ise, kuid aita teine välja». Neil on praegu üks mure — kuidas kiiremini jõuda laevade juurde. Siia, stepi alale, suuname vahest Kolhoosisalga? Nad on tasase maaga harjunud.» Ta torkas pliiatsiotsaga paar korda vastu äsjajoonestatud noole teravikku. «Kuidas sina mõtled, komissar?»

Isa vaatas järelemõtlikult kaarti.

«Vaata. Kolhoosisalgas on enamik võitlejaid elatanud mehed. See koht on aga maanteest üsna kaugel,» ta määras sõrmedega umbkaudse kauguse, «rünnakule on vaja joosta ligikaudu kilomeeter, siis aga ületada tee, nõoke ja, näe, kuhu vantsida.»

«Olen komissariga nõus. Vaat siin,» Semiletov osutas noolele, «peab laskma käiku väledate jalgadega poisid. Ma suudan neid alametsast kuulipildujatulega toetada ja mul leidub paanika tekitamiseks ka paar miinipildujat.»

«Talupoegade salgad aga tuleb alametsade kaudu otse linna juurde viia ja koguda linna servale lähemale,» ütles Leljukov. «Kui korraldame maanteel paanika, siis on just sinu vaja vasaraga kindlalt lüüa, nii et kõliseb.»

«Minu arvates on edu kindlustatud,» ütles Kožanov, «peahika on taganeval vaenlasel nõrgenenud, distsipliin lõhkis, ühtsus on kaotatud...»

«Kuid neil on ju suurtükke ja kuulipildujaid,» ütles Leljukov pilkavalt, kontrollides mingisugust oma pealetükkivat mõtet. «Meie karjume «hurraa-hurraa», nemad aga pööravad rattad meie suunas, ah?»

«Rünnakut alustame videvikus. Kas nad suudavad siia aru saada, kes neid ründab — kas Rannikuarmee eelväed või partisanid? Pimedas on hirmul veel suuremad silmad...»

«Kuidas meie siis omasid ära tunneme? Meie omad on ju pooleldi fritsude mundris.»

«On varutud marlisidemed käistele panemiseks, nagu te ise käkisite.»

«Hea oleks organiseerida jälitamist,» ütles Leljukov. «Seda ma räägin operatiivse unistuse korras. Külvata autodega selja taga paanikat tervel maanteel. Hirmul on suured silmad. Kuidas oleks?»

«Autojuhte saame kokku meest nelikümmend,» ütles Kožanov. «Kui on tarvis, valime kohe välja, jagame rühmadeks.»

«Pärast, pärast,» peatas teda Leljukov, «muidu hajub unistus nagu suitsupilveke pärast püstolilasku. Noh, mingem! Soovin edu!»

Semiletov hüppas osavalt ronkmustale tükule, lõi talle kontsadega vastu kumeraid külgi ja kappas lühikeses galopis oma brigaadi suunas. Kaks ratsavirgatsit kihutasid oma brigaadikomandöri järel väikestel karvaste jalgadega hobustel, kes asusid teele tubli traaviga.

Kožanov aga asus meie auto porilauale ja juba jutustas teel Leljukovile pisut täpsemalt Maslakovi brigaadi asumisest oma lähtepositsioonidele.

«Sakslased jäävad kotti, jäävad kindlasti kotti,» kinnitas Kožanov.

«Oota pisut, Kožanov. Sina, vennas, ära mine nii lustakaks,» peatas teda Leljukov, «kui arvestame hästi tagasihoidlikult, siis õnnestub paremini, kui ronime pilvedesse — kukume alla.»

Sakslaste poolt juba neljakümne esimesel aastal maharaiutud maanteeäärne metsaala oli kaetud kändudest väljakasvanud tiheda ning lopsaka alametsaga. Inimesest ja elajatest puutumatud kitsemuraka-tihnikud põimused oma torkavate pruunikate võsudega nii kindlalt ühte, et tulbivõrm, loobunud sisetungist keskkoha, väändus ümber põõsaste, mähkides puhmastikke oma pehme, roomava rohelusega.

Donadze juhtis autot ettevaatlikult, kuulatades kord ühe, kord teise päikese käes kõrbenud kõrvaga maantee suunas. Lõhnava noore alametsa tagant pole teed näha, kuid on kuulda, kuidas meie ees mürisevad saksa automootorid otsekui mere lainemurd.

«Kaugemale enam ei või, seltsimees komandör,» ütles Donadze, «tunnen solaari lõhna. Liiguvad diiselmasinad. Nende peal võib olla motoriseeritud jalaväge...»

Leljukov heitis Donadze teravaninalisele näole imestunud pilgu ja hüppas rohu peale. Astusime autolt maha. Leljukov kummardus ja murdis punase, mustendava südamikuga põldmoonni. Moon oli hiljaaegu puhkenud ja tema kroonlehed polnud veel laiali läinud.

Leljukov laulis vaikse häälega:

Seisime kui sein me tõketel.
Kuul meil tabas eile luuremeest.
Kuul meil eile
tabas luuremeest.
Verev õis siis puhkes kuuli seest.

Leljukov pistis mooni pluusitaskusse, sealt väljaulatuva pliiatsi kõrvale.

«Sa peaksid seda laulu tundma, Ivan Tihhonovitš.»

«Tunnen. Soomusrongil laulsid seda sõdurid, kes sõdisid Kaukaasia rindel, Türgi vastu.»

Möödudes jalgsi meie valvepostidest, läksime eesliinile lähemale. Sakslaste poolt mahajäetud partisanivastase varitusosalga kaitsevarjendis istus kaks võitlejat — nooruke Vdovitšenko, uje poisike «sidrunitest» pungitavate taskutega, hästiistuv helepunase põhjaga karakullist kubanka peas ning pioneerirätik kõhnukese päevitunud kaela ümber, ja Zora, madrus-ranniklane Kertšist, ümmarguse madrusemütsiga ja vöödilises aluspluusis.

Leljukov võttis sõrmedega kinni palju kordi pestud alu-
pluusist, tõmbas selle madruse lihavast higisest kehaast oem-
ja küsis:

«Kas hirmutamiseks?»

«Just nii, seltsimees komandör.»

«Kata see seebra kinni, vennas. Ma ei armasta maske-
raadi,» ütles Leljukov rangelt.

Ja kuni kohmetusest ning pingutusest tumepunane madrus
tiris oma tugevate lihastega ülakeha pealt kitsast pealiskunne,
saatis Leljukov Kožanovi Maslakovi juurde, andnud talle
range käsu anda samaaegne löök ja mitte «partisani män-
gida», isa aga palus ta teha autosõidu Kolhoosisalka ning
seda mõne hea sõnaga ergutada. Jätsime isaga hüvasti laia-
haralise korgijalakapõõsa kõrval ja ma pöördusin tagasi Lel-
jukovi juurde.

Ta oli juba jõudnud välja valida sobiva koha, kust võis
palja silmaga näha taganevatest sakslastest ummistunud
maanteed. Kostis mootorite müra, tuuleklaasidel süttisid ja
kustusid päikese peegelduslaigud.

Kauguses mürisid aeg-ajalt raskemad kaliibrid.

Kuskil kaugel maantee taga tõusis tolmu nagu tulekahju-
suits — see võis olla Rasanbai orus või vahest kaugemalgi.

Asja raadiojaam hakkas püüdma lahtisi komandotekste,
mis tulid meie vägede avangardidelt, soomustanki- ja liikuv-
gruppidele.

Saksa raadiojaamad muutusid ärevaks. Eeter täitus igas
teenistuse vanuseastmes komandöridelt tulevate vasturääki-
vate, paaniliste käskudega.

11. aprillil murdi meie vägede löögiga Džankoi suunas läbi
viimane kaitsejoon Sivaši positsioonidel Tomaševka rajoonis,
ning 336. ja 111. saksa jalaväediviisi ning 10. ja 19. rumee-
nia jalaväediviisi purustatud väeosad alustasid taandumist
Põhja-Sivašidelt ja Tšongarski poolsaarelt. Päeva lõpuks
pidasid katteväeosad pidurdavaid lahinguid meie liikuvüksus-
tega Tšeljuskini, Luksemburgi, Karasafu, Annovka,
Rosendorfi, Trudoljubimovka joonel.

Mägi-jäägripolk «Krimm», keda me kartisime, liikus
mööda Lõuna-Sivašide rannikut Džankoi poole, astus keh-
tamislahingusse, purustati ning võeti vangi.

Öösel vastu 12. aprilli alustas vaenlane taandumist kogu
rindel, jättes maha relvi ja sõjaväe-varustust. Katteväeosad

pidasid lahinguid ning hukkusid meie raevukalt läbimurdesse
tunginud soomustanki- ja mehhaniseeritud jõudude hävitavate
löövide all.

Sivaši positsioonide ning Perekopi läbimurre Krimmi põh-
jaosas tekitas ähvarduse Kertši suunas. Seetõttu andis kindral
Almendinger ööl vastu 10. aprilli taandumiskäsu oma gru-
peeringu väekoondistele, keda ta hindas ja kartis jäävalt kao-
tada. Juba kindral Tolbuhhini poolt maakitsusele teostatud
rännaku algul suunas Almendinger enesevalitsemise kaotanud
17. armee juhataja Jähnecke käsul osa oma jõude abiks
Perekoppi kaitsevatele vägedele. 11. aprillil alustasid 5. armee-
korpuse peajõud taandumist, mida katsid peamiselt rumeenia
järelväed. Rannikuarmee liikuvüksused klammerdusid taga-
neva vaenlase sappa. Siis sundis Almendinger võitlema
Akmonaiski positsioonidel 3. rumeenia diviisi mägikütte ja
«Kriegeri» gruppi, püüdes sellega kindlustada oma 5. armee-
korpuse peajõudude lahtikiskumist.

Näinud, kuidas varisevad kõik kindlustatud positsioonid,
mis olid tema isikliku loomingu vili, jättis Almendinger ehk
«must württemberglane», nagu teda nimetati, väed saatuse hoo-
leks, istus «opelisse» ja toibus alles Bahtšisarai rajoonis.
Oõbinud endises khaanilossis, kihutas Almendinger Sevas-
toopoli kindluse fortide poole, et viivitamatult teadustada
raadio kaudu füürerile oma ammuse isikliku võistleja 17.
armee komandöri Ervin Jähnecke andetust käitumisest.

Tolmust hallid kolonnid veeresid aeglaselt mööda maan-
teed. Taandusid purustatud 3. diviisi rumeenlased, karistus- ja
dessanditõrje salgad, kindral Theodorini 6. diviisi tükeldatud
eskadronid, ehitus-inseneripataljonid, kes olid veoautodelt
traadi, labidad ja vaiad maha visanud, möödusid rivikorra
kaotanud, tuhavarvi vormi rietatud merejalaväe madrused.

Päike laskus seniidist, varjud pikenesid. Meie rünnak oli
määratud videvikule, pidi algama pärast kahe punase signaal-
raketit õhkutõusmist.

Ja just siis, kui kõik oli nii hästi kujunemas ja Leljukov
kiitles, et operatsioon areneb libedasti nagu noodiraamatu
järgi, jooksis komandopunkti Kariotti.

Ta oli võõni poriga määrdunud, tema näol ja õlgadel lasus
paks kiht tsementhalli lubjatolmu, huuled olid lõhkenud ning
veritsesid, punaste laugudega põletikulised silmad põlesid
mingi meeletu tulega:

«Häda... komandör!»

Kariotti kandis katkelise, summutatud häälega, sõnu neelates ette, et Merelbahn oli käskinud alustada üldist tapmist Solhati vene ja armeenia kvartaalides.

«Me peame kiirustama...» pomises Kariotti, «kiirustama! Nad piirasid tänavad ümber, tungivad majadesse, tulistavad ja pussitavad surnuks nii lapsi kui naisi — kõikil...»

Kaalutlenud otsust, heitis Leljukov rahuliku pilgu kellale ja käskis jalamaid alustada rünnakut.

Operatsiooni põhilised asjaolud ei muutunud, kuid meie arsenalist oli välja langenud üks relv — pimedus, millele me olime rajanud oma operatiivsed arvestused. Meie ei saanud sellisel traagilisel hetkel linna elanikkonda maha jätta.

Raketid süttisid, nagu oleksid metsmagunad avanud oma nupud. Ja sedamaid hakkasid üksmeelselt ragistama meie kuulipildujad, varjatud korgijalaka kaharast võserikust, hakkasid plögistama katkendlikult automaadivalangud.

Sakslased ei oodanud kallaletungi. Sõdurid hüppasid autodelt, pistisid mööda stepi jooksma.

Mitu veoautot katsus üheaegselt sillast üle kihutada, kuid selleni jõudmata jäid külgedega üksteise taha kinni ja sulgesid kogu liikluse. Kolmeteljeline, presendiga kaetud äkoda transportöör sööstis veoautodesse, ajas enese püsti nagu hobune ja lendas rataste pööreldes nõlvakust alla.

Leljukov võttis kiikri silme eest ja pilgutas mulle, nagu oleks ta kõnelnud: «Vaata, vennas, kui osavastil!»

Meie juurde tormas kapten Kupreišvili ja kandis jooksust katkeva häälega ette, et tema salk on lahinguvalmis.

Kapten Kupreišvilil oli oluline puudus: vanemate komandöride juuresolekul oli ta alati üleliia äge.

«Alusta, Kupreišvili!» käskis Leljukov.

«Just nii, alustan!» Kupreišvili pöördus nii, et kandade alt pritsis kruusa, ja andis lõikavalt, kõrgel häälel käskluse, segades vene ja gruusia sõnu, mis juhtus temaga tugeva erutuse hetkil.

Kupreišvili paiskas salga rünnakule ja võttis esimesena vastu vastase tule. Saksa ohvitserid jäid lamama sügavasse kraavi ning avasid grusiinlaste pihta hõreda, korrastamata tule. Kupreišvili taktikaline viga selgus meile, kui tema võitlejad hakkasid üksteise järel rivist välja langema.

Noortesalk tulistas innukalt maanteed. Jakovit juhtis range

arvestus ja mitte lihtsalt üllas hingeikihk. Seetõttu ei paisanud ta mehi lahtisele rünnakule, soovides vältida liigseid kaotusi. Kupreišvili närvises.

«Volõnski vedas mind alt! Oh, kuidas ta mind alt vedas!» pomises ta.

Korratu tulistamine maantee poolt hakkas muutuma püsivaks, organiseeritud püssi- ja kuulipildujatuleks. Grusiinlased heitsid maha.

Vastane keskendas tule gruusia salgale, samal ajal aga hüüdis Noortesalk tähelepandamatult maantee poole. Roomates, tugevate nõksakutega, viskudes oma tugeva ja sitke kehaga ühelt küljelt teisele, jõudis meie juurde Šuvalov. Ta teatas, et jalaväeüksus, kes oli taganenud sillutamata kõrvalteed mööda, hakkab võtma lahingukorda.

Leljukov käskis tõsta kogu brigaadi. Noortesalk läks rünnakule.

Nüüd kuuldus automaatide pöörast töötamist, ja kord siin, kord seal tõusid püstised või kaldsed granaadisuitsud.

Leljukov hakkas närviliselt suitsetama. Tema huuled tõmblesid. Rünnak oli jõudnud oma otsustavasse faasi.

Silmanud toetust, jätkasid grusiinlased ja nendega tiivaga külgneva 4. salga võitlejad oma katkestatud rünnakut.

Meie asusime ümber alametsa servale ja heitsime maha kibuvitsapöösaisse.

Meie lähedal hakkasid kolisema kuulipilduja rattad, vilkuma võitlejate seljad. Et paremini näha, kükitas kuulipilduja juurde, end soomuskilbiga varjamata, kuulipildur Šumeiko ja alustas kohe pikka «õmblust».

Maantee suitses. Hobusemehed hüppasid veokeilt maha, päästsid veorihmad lahti, hüppasid hobustele ning kihutasid mööda kündmata uudismaad, mis oli kaetud puju kahvatute mustritega.

Grusiinlaste rünnak arenes meie silme ees. Esimesed ahelikud alustasid juba käsitsivõitlust.

Leljukov vaatas binokliga. Tema juuksed olid kleepunud otsmikule ja müts vajunud kuklasse.

Vapper Oniani, keda tundis kogu salk, varises maha. Mumuladze jooksis küürutamata ja tulistas kabaga vastu rinda surutud automaadist. Siis heitis ta granaadi, möödus seltsimeestest, sööstis edasi, kukkus ega tõusnud enam.

Tema kõrvale langes veel keegi Noortesalga võitlejaist.

«Suslov!» hüüatas Leljukov.

Ja uuesti:

«Šamraja! Ühe hoobiga!»

Šumeiko vajus äkki kuulipildujast eemale, laskis rusikad lahti, hakkas kõikuma ning kukkus selili, tema jalad jäid põlvist kõverdatuks ja ta tallad ei eraldunud maast.

Karjega, mis sulas kokku üheksainsaks läbilõikavaks nöödiks, jooksis maantee poole Vdovitšenko, Noortesalga lemmik.

Poisikese pea helepunase põhjaga kubankas ja ta kaelas olev pioneerirätik vilksatasid maanteetolmus ning kadusid äkki.

«Kas tõesti poisikesegi?» surus läbi hammaste Leljukov.

Ta heitis binokli seljale, nagu ta seda oli teinud Karahal orus, ja paiskas välja vihast värisevail huulil:

«Ei suuda!»

Ta plöksutas automaadi laskevalmis ning hakkas jooksuma maantee poole.

Söötsin Leljukovile järele, et teda peatada. Tulistanud tühjaks magasin, viskas ta automaadi seljale, tõstis käed parema — Noortesalga poole, vasaku — grusiinlaste poole, ja hakkas karjuma:

«Edasi, edasi, poisid! ...»

Meie ümber hakkasid turtsuma kuulid. Nägin, kuidas Leljukovi ülestõstetud käed võpatasid ja särgi varrukail hakkasid levima laigud, mis olid keskelt tumedad, laialivalguvaid äärtel aga helepunased, sarnanedes mooni närtsinud kroonlehtedega... Leljukov läks edasi, innustades võitlejaid, ega langetanud käsi.

«Heida pomm ka minu eest!» karjus ta. «Enda ja minu eest!»

Leljukovi nägid kõik võitlejad, nii need, kes olid heitnud maha tee äärde ning trehtritesse, kui ka need, kes olid jäänud tagapool maha, ja tõusid nüüd ning hakkasid edasi jooksuma, tõtates külgedel ette ja varjates sellega komandöri.

Nüüd ilmusid partisanid laia rindena teele.

Sakslased jooksid rühmadena ja üksikult mööda steppi sinapoole, kus kauguses kerkisid Sivaššide kohal terendused.

Semiletov askeldas maanteel mahajäetud mägikahurite juures. Brigaadi komandör käratas tolmunud sasisid meestele, kes askeldasid trofeede juures.

Põlevate autode mustad suitsujoad laotusid laiali nende peade kohal ning venisid lõunatuules eemale. Teeäärse tolmu sees lamasid langenud, vedeles kiiver ja higisest kiivrialusest tõusis auru.

Partisanid-suurtükiväelased avasid lühikese tule mööda stepi tasandikku. Marulised suitsupilvekesed pahvatasid kord siln, kord seal, ja oli kuulda mürskude plahvatusi, mis kumisesid kõrvus.

Kolhoosisalk jõudis Solhati linnaservale üsna lähedale ning alustas võitlust kivimajade esimese joone pärast.

Soovitasin Semiletovile jätta maanteele suurtükiväe-külgekaitsed ja tungida Solhatti brigaadi peajõududega. Meie ees asuv linn oli loojeneva päikese kiirtest nagu verrega üle ujutatud. Katuste ja valges õitevahus õilmitsevate aedade kohale tõusid algavate tulekahjude sombused pilved.

Vassil viis Leljukovi peaaegu vägisi sidumisele.

Sõitsin Leljukovi juurde ja nägin vaenlase poolt mahajäetud vooride kolonni, nägin suitsusambaid põlevate autode kohal.

Väli-sidumispunkt asus madalas uhtnõos. Roosil kassiristikul, mis oli kaetud hõõveldatud pöökpuid lauakestega, seisid panged veega ja pangede kõrval, sirutanud välja täid-lased, päevitunud jalad, istus Katerina, näppis siguritaime sirelivärvi õiekrooni ja sosistas midagi veidi tursunud, pisut pruntis ahnete huultega.

«Oh, ma ei armasta sõda!» ütles ta kulme kortsutades. «Ja millal teie, poisid, selle küll lõpetate?»

Leljukov kükitab, kuulatab teraselt lahingukära, ergutab kiirustama nii Ustin Anissimovitšit kui ka arsti abistavat Kameliat; Kamelial tuikab pingsalt sooneke meelekohal ja peene higi helmed veerevad oimudelt alla kaela poole.

«Peab organiseerima autokolonni, hüüdma autojuhte-partisane, et nad laadiksid autodele reservsalga ja kuulipildujad,» ütleb Leljukov.

Tema otsmikul jooksevad kokku kortsukesed: Ustin Anissimovitš viskab verised tampoonid eemale rohu peale.

«Maantee tuleb kõrgemalt läbi lõigata. Ma ise juhin aalka!» sõnab Leljukov tõusma kippudes.

Ustin Anissimovitš vaatleb teda laivalt üle prilliklaaside:

«Küllap leidub inimesi ilma teieta...»

«Ustin Anissimovitš! See on võib-olla üksainus kord elus hääatab Leljukov.

«Kuid eks ole elugi antud üksainus kord...»

Ustin Anissimovitš seisab üleskääritud käistega, tema varaste siniste traatidega käsivarred paistavad küünarnukkide all. Katerina ja Ljusja riietavad lahti Vdovitšenkot. Selle kõhu kesed käed on kramplikult kandraami põikpuust kinni haaranud, ta silmad on suletud. Sinised varjud jooksid tal üle näokunde. Poisike ahmib kiirelt õhku, viskleb valust, kuid ei olegi. Ta on saanud raske haava kopsu ja kõhtu. Katerina silub tema turris juukseid.

«Pole viga, pole viga. Meil on hea tohter... ravime teid...» — kuid ise ta äigab ära pisara, raputab juukseid ja vaatab kirjeldamatu ahastusega pärani avatud silmadega haavatuist kõrgemale, kuhugi kaugusse.

Ettekandeid tuakse kohale juba mootorratastel. Virgatsid on uutes saabastes, pargitud valge pühvlinahk on haigekshõrutatud jalgadelt ära visatud, kõigil on vööl saksa paksunahalistes püstolitaskutes revolvriv.

Lahinguuimast joobunud virgatsid kõnelevad kähisevate kukehääletega, ja saanud käsu, kihutavad minema nagu põõrased, olles kummargil kõverate juhtimissarvede kohal.

Sidumine on lõpetatud. Leljukovi üks käsi on lahas, teine ripub marlisidemel.

Aitan temal istmele ronida. Noogutan käigul Ljusjale. Näen, kuidas ta teeb ägeda liigutuse minu poole, kuid masin on juba kohalt liikunud.

Oleme hiljutise rünnaku alal. Leljukov astub autost välja ja läheb jala edasi. Donadze juhivad autot tasa meie järel.

Surnuid pole veel koristatud. Seal lamab, heitnud käed laiali, Šumeiko, kes on samas poosis, milles surm teda tabas. Ta sõrmed on tõmbunud konksu, nagu oleks ta klammerdunud oma kuulipilduja pidemete külge.

«Oli kuulsusrikas kuulipildur,» ütleb Leljukov tasa. «Mille poiss ta küll oli!»

Poliitjuht Voronov lamas selili. Rünnakule kutsuv hääle oleks nagu tardunud tema näole, rebestatud kaelast voolas ikka veel verd. Paistsid auklikuks kulunud saapatallad ja särasid kontsanaelad.

«Ka Voronovi pole enam,» pomiseb Leljukov. «Vaata kuu õnnetus!»

Küljel lamav, nagu valust kägardunud Botšukuri on surunud enda alla automaadi. Donadze hüppab masinast ja peatub langenud sõbra keha juures.

Gavrilov kihutab oma pisikesel hobusel ja komplekteerib autosid. Ta peab jõudma kõikjale ja tema ahned silmad põlevad, nähes varandust, mis on mööda maad laiali pillutud.

Gavrilov hüppab maha ja tuleb meie poole, paljastades rahulolevalt naeratades oma teravaid hambaid.

Ta peatub langenud Botšukuri kõrval, ja otsekui märganud akki oma taipamatust, tirib surnukeha poolt vastu maad surutud automaati.

«Poistel läheb seda seal vaja,» sõnab Gavrilov.

Automaat ei anna järele. Gavrilov pöörab Botšukuri selili, vabastab rihma.

«Jäta!» karjub mustlasele Leljukov. «Mine autode juurde!»

Gavrilov pilgutab ehmunult silmi, hüppab kiiresti hobuse selga ja suundub sörkides maanteele.

Botšukuri lamab näoga loojaku poole. Pikad ripsmed heidavad varje tema tõmmule, juba elutust kolletusest puudutatud põskedele. Isegi surnuna on Botšukuri väga ilus.

Leljukov hakkas juhtima kolonni läbi linna.

Tema järel ruttasin ka mina linna poole, seal oli veel käimas tulevahetus ja seal kuskil oli Anjuta...

Linn vallutati lõplikult just enne loojakut. Üksikud vastupanukolded suruti maha granaatide ning täakidega. Viivitamata linna keskuses, mis oli hõivatud Noorte- ja Gruusia salga poolt, sõitsin edasi ülemistesse kvartalidesse, kus hilja-aegu oli toimunud rahuliku elanikkonna mõrvamine, mille oli organiseerinud Merelbahn. Donadze pidurdas masina loodulikust kivist müüridega ning moorus- ja õunapuudest varjatud väikeste, viletsate majakestega kõveral tänaval, mis tõusis märke.

Teel lamasid kaks lihtsas riietuses verrega ülepritsitud naist, surunud kangestunud ristamisi kätega enda vastu imikud. Suured kärbsed keerlesid laipade kohal.

Aia ääres seisev Kolhoosisalga automaatur tundis mu ära ja tuli auto juurde.

«Tänavail on nelisada kakskümmend inimest,» ütles ta süngelt, «ainult tänavail... Majades pole veel loendatud. Komissar käskis mitte koristada, kuni tuleb komisjon.»

«Kus on komissar?»

«Kuskil seal, eespool, koos kapten Kožanoviga, seltsimees ülem.»

Värava kõrval, paekivist kõnniteel lamas surmatud sa-lane. Ta oli nagu konksu tõmbunud posti juurde. Munder nuumatud kere ümber oli pinguli.

«Jõudis teha oma töö, siis surmasime,» ütles automaat. «Astuge majja, seal on asi selgem... Oli ainult kaksteist kõriloikajat, aga kui palju rahvast nad jõudsid hävitada!»

Astusime majja, mis oli väljaspoolt üle kasvanud viina-marjaga «isabella».

Aknad lasksid vähe valgust läbi ja tänavalt oli raske midagi eraldada ümberpaisatud mööbli ja laialivisatud maa-misriiete kaoses. Astusime majja. Vaibaga kaetud diivanil lamas umbes üheteistaastane, nurgeliste põlvedega, vastu rinda surutud kõhnukeste kätega tütarlaps, kes oli kaetud alla hün-bimata vere värskete plekkidega. Tütarlapsel oli lähedal lastud kuuliga purustatud lõualuu, põskedel ja otsmikul oli sõestunud püssirohi sügavalt naha sisse tunginud. Diivani kõrval põrandal lamas mõrvatud kaheaastane laps.

Ja siinsamas, haaranud kätega kinni peast, lebas veel üks tütarlaps lühikeses sitsikleidikeses, linnid patsidesse põimitud.

Teise toa lävel, näoga lae poole, lamas terava halli habeme-ga vanamees, kelle kõri oli läbi lõigatud.

Väljunud tänavale, sattusin kokku ringkäigult tagasituleva isa ja Kožanoviga.

«Tuleb otsekohe raadio teel teatada armee staapi,» ütles isa, «teatada lahtise tekstiga, las püüavad kõik raadiojaamad... Peab teatama Moskvasse. Erakorralisele Komisjonile...» Isa haaras minu käest kinni oma tugevate karedate sõrmedega ja küsis tasa: «Ega sa pole Anjutat näinud?»

«Ei, isa.»

Tema sõrmed lasksid lahti, minu käsi kangestus.

«Kui me poleks kiirustanud, oleksid nad kogu linna maha nottinud,» ütles Kožanov, «ja jälle abistasid neid reeturid tatarlaste hulgast.»

Öösel kõmasid suurtükid ja silmapiiril vilkuskid tulipälgud.

Staabi majake oli akendega tänava poole, kus kasvavad kidurad kaarikute telgede kooritud mooruspuud. Puude alla olid asunud tunnimehed. Aknast nägin ma Šuvalovit ja Sašat. Nad lähenesid kord teineteisele ja kaugenesid jälle, vahetas-des mingisuguseid lühikesi lauseid. Suurtükilaskmisest, mis

kuni kella kolmeni öösel ei vaibunud, kõlisesid vahetevahel akende halvasti kitiitud klaasid. Oleksin tahtnud magada. Äkki kõlas ettevaatlik koputus uksele. Lükkasin eest sepietatud, raske ukseriivi.

Astus sisse Ljusja. Ta tõmbas minu pea enda ligi ja suud-lea mind soojade värisevate huultega.

Pigistasin kokku tema külmad, tuulest ja päikesest karedad käed, ning tõstsin nad vastu oma põske. Tema sõrmed libi-sesid väledasti üle minu näo ning juuste.

«Serjoža, me seisame uue elu piiril,» ütles ta, «meie metsa-aiklused on lõppenud. Me lahkume teineteisest...»

«Iialgi, Ljusja!» sosistasin mina.

«Tulevad uued inimesed, uued tundmused, ja muutub ka sinu suhtumine minusse,» sosistas ta nagu uimas, ja kuulates tema nukraid sõnu meenus mulle järsku Fatõhhi mingisugu-sest mürgisest ilust rikutud nägu ning tema sõnad Ljusja kohta.

«Ljusja, kõik jääb endiseks,» pomisesin ma mingeid rumalaid, ülespuhutud lauseid, vaevalt talitsedes oma erutust. «Kui me metsas suutsime leida oma õnne, miks peaksime ta siis kaotama, kui metsast lahkume? Kui me ei hüljanud teine-teist kaljusele mäele tõustes, miks me peaksime kätest lahti laskma siis, kui läheme mäest alla? Tean, kes sinu segadusse on viinud.»

«Kust sa seda tead?» Ljusja nihkus minust eemale.

«Fatõhhilt. Ta rääkis mulle hirmsaid asju. Ma vihkan teda...»

Ljusja hakkas helitult, nuukseist lämbudes nutma.

«Ma tunnen elu nii vähe! Sa pead mulle andestama. Ma kardan nii väga sinu pärast!... Kui sinuga oleks lahingus midagi juhtunud... oleksin ka mina läinud kuulide ette, oleksin otsekohe tõusnud varvastele, tõstnud käed ja läi-nud... Ilma sinuta pole mul mingit elu.»

«Ljusja, milline õnn inimestele, et on olemas armastus!» ütlesin ma, olles heldinud tema sõnadest.

«Ära kõnele sellest, ainult mõtle, unista.» Ljusja huuled otsisid mind, suudeldes mind oskamatult, lapselikult. «Lelju-kov kutsub kedagi. Kas mitte sind?»

Ta lipsas minu käte vahelt välja, ukseriiv kopsatas ja aken-dest sahistasid mööda pehmed tšuvjakid.

Joobunud tema suudlustest, tulvil mingit laulu, mida laulis

mu vaimustatud hing, heitsin kušetile pikali, nõõpisin kaelu lahti ega suutnud hommikuni uinuda.

Hommikul mürisesid Rannikuarmee soomustanki-eelväeosad peatumatult Solhatist läbi ja maanteele söötsid Rannikuarmee väliväed.

Partisanid said käsu jääda linnade garnisonideks, kuni Punaarmee väeosad lõpetavad poolsaarel vaenlase hävitamise.

Natuke enne keskpäeva sai teatavaks, et linna sõidab Kliment Jefremovitš Vorošilov.

Kupreisvili andis selle uudise edasi telefoni teel. Kuulsin tema nagu kiire jooksu järel lõõtsutavat häält:

«Vorošilov!»

Jooksime välja tänavale. Meie järel hakkasid staabi õuest välja valguma partisanid, kes karjusid:

«Vorošilov tuleb siia!»

«Kliment Jefremovitš!»

«Marssal Vorošilov!»

Inimesed ummistasid kõnniteid. Kõik vaatasid ahnelt valge kivimaja nurga poole, kust pidi ilmuma Vorošilovi auto.

Järsku hakkas peade kohal laineliselt liikuma kõmin, mis sarnanes lainemurru tumeda kõminaga.

Käänaku tagant ilmus nähtavale auto. Selles istus kaht värvi pluuspükstes Vorošilov, kes oli enese pisut tuuleklaasi poole kallutanud.

Partisanid tormasid maanteele, ummistasid tänava, ja autojuht heitis autot pidurdades ärevalt küsiva pilgu Vorošilovi suunas. Marssal silmitses hoolikalt inimesi pilutatud, tähelepanelikkude silmadega ja ütles:

«Oodake.»

Rahvamurd suurenes. Umbes kahe-kolme minuti vältel ummistati kiviaedadest piiratud kitsas tänav ärevusest vaikivate inimeste poolt. Pärani avatud, hämmastunud silmadega, vaatasid nad inimest, kellest nad laulsid laule, kuid keda nad veel kordagi polnud näinud. Vorošilov mõistis nende kirjut rietatud ja ohtralt relvastatud inimeste mõtteid ja vaatas neid armastusega. Tema hallikatel punaka läikega oimudel, mis paistsid marssali välimütsi alt, mänglesid päikese heledad täpid. Tolmunud sirmi lai vari langes tema näole, mis oli päevitusest punakas.

Kõik teadsid, et marssal Vorošilov pole mitte ainult okupeeritud tsooni piirides tekkinud partisaniliikumise juht, vaid

oli volitatud Ülemjuhatus Peakorteri poolt koordineerima ka lahingtegevust rinde strateegilisel lõunatiival. Ent kõige erutavam oli teadmine, et see kuulus marssal, kellest nad olid juba lapsepõlves lugenud õpikuist ning romaanidest, on kõigile lisaks ka veel tubli ning heasüdamlik inimene. Ja see viimane liigutas kõiki pisarateni. Inimesed vaikisid ja vaikis erutatult ka Vorošilov. Tema silmad muutusid veidi niiskeks, nagu seda juhtub tagasihoidlike, südamluke inimestega.

Isa tungis hädavaevu rahvamurrust läbi ja nägi äkki mõne sammu kaugusel inimest, keda ta austas juba ammust aega, oma noorusest peale. Tema pisut kergitatud käed värisesid.

«Kliment Jefremovitš,» lausus ta summutatud häälel, ja vaadates ainiti Vorošilovile trügis tema juurde.

Muidugi oli Vorošilovil raske vanameest ära tunda. Kui mitmeid kümneid tuhandeid inimesi oli möödunud tema silmade eest ja pealegi oli halastamatu aeg nägusid tugevasti muutnud. Ent marssal nägi selle inimese säravaist silmadest, kogu tema käte ja keha vabinast, et see habemik-partisan tunneb teda tõesti isiklikult.

«Kus ma teid näinud olen?» küsis Vorošilov, kergitanud end istmelt.

«Tsaritsõnis, Kliment Jefremovitš. Mina mäletan teid hästi...»

«Ahaa!» venitas nagu meenutades Vorošilov.

«Aljabjevi soomusrongil! Olen Lagunov, Lagunov...»

«Jaa... jah... jah... Mäletan... mäletan... Tere, seltsimees Lagunov.» Vorošilov surus isa kätt. «Ikkagi... Näe, tuligi juhus kohtuda... Tuli juhus. Teie tegutsesite siin partisanina, seltsimees Lagunov?»

«Kubaanis ja siin, seltsimees Vorošilov.»

«Aitäh,» tänas ta, pöördus kõikide partisanide poole ja ütles: «Aitäh teile, seltsimehed. Abistasite meid hästi...»

Vorošilovi sõnad levisid kiiresti läbi kogu tänava. Partisanid hakkasid sumisema, karjuma.

«Mis te mulle öelda tahtsite, seltsimehed?» küsis Vorošilov.

Hetkeks jäid kõik wait. Siis läbis rahvamurdu kahin, algul vaikselt, siis aga hakkasid valjemini ja valjemini mühama hääled.

«Tatarlased, tatarlased!»

«Ei lasknud elada!»

«Tatarlased!»

Vorošilov kuulatas tähelepanelikult ja karmilt erutatud hääli, noogutas pead:

«Me teame seda juba, seltsimehed,» ütles ta ja tõstis kää viimaseks tervituseks.

Inimesed nihkusid laiali ja marssali auto hakkas mööduma tihedalt, kivimüürina seisvaist partisanidest. Ja kui auto kadus käänaku taha, hakkasid inimesed, otsekui oleksid nad toibunud, kärelema, kõnelema, ja nende erutatud hääled tormisid, kõmisesid ja mühasid veel kaua.

Kuueteistkümmes peatükk

PÄRAST TORMIJOOKSU

Õuel suurte katelde sees kees lambaliha, seisis ankrud kohaliku hapu veiniga, ja nende ümber tunglesid näljaste silmadega ning kuivanud kõridega partisanid.

Tatarlased vedasid partisanidele kokku veini, kanu, leiba, lambaid. Alatasid sõitsid staabi õue kriuksuvate telgedega plaanvankrid ja nende kõrval, hoides pruunides kätes ohje, käisid tatarlased, kummardades igasse külge. Siinsamas õuel võtsid tatarlased plaanvankreilt maha lambaid, ja nõutanud roomav-alandlikult loa Gavrilovilt, kes seisis taskusse topitud kätega, vajutasid põlvega käharale karvale; välkusid noad, ja läbilõigatud kõrist voolas rohule paksu, vahust verd. Tatarlased tõmbasid tapetud loomad tagumisi jalgu pidi üles, nühkisid osavasti nahad, soolasid neid hallika sivaši soolaga ja võtsid koju kaasa.

Nägin mitu korda staabi õuel tatarlastega emakeeles kõnelevat Fatõhhi. Tema näol väljendus rahulolu. Fatõhh oli ümber riietunud musta pintsakusse, jalas olid tal ševroonahast, valge piginõoriga randitud saapad, kuid müts punase sidemega oli endine ja ta ei lasknud automaati käest.

Ja mööda Solhati peatänavat, mööda maanteed, mis kulges läbi linna, sõitis lauldes Rannikuarmee, krigisesid rattad ning kummid ning ajasid suitsu välja summutajad. Sõdurid sammusid rannaelanike kombel uljalt viltu tõugatud pilotkadea, nagu oskasid seda teha hulljulged poisid, kes olid näinud Odessa ja Sevastopoli kuulsust, võidelnud Kaukasuse mäe-

kurudes, rünnanud «Sinist Liini» Kubaanis, kes olid tormistel öödel vaenlase raevuka tule all ületanud Kertši väina kärestiku ning äsja läbi murdnud Kertši tugevad kindlustused ja Akmonaiski positsioonid.

Kolonnidena liikusid vangistatud sakslased. Neil olid habemeseakasvanud tolmused näod, ehmunud silmad ja tahtetult rippuvad käed. Nad sammusid rõhutatud meeleolus ning heitsid mingisuguse koleda hirmuga pilke neist möödakihutavale Rannikuarmeele.

Igale tuuleklaasile oli joonistatud embleem — kajakas. See oli ranniklaste märk — armee märk, kes võitles kogu aeg mere lähedal ja ainult lühikeseks ajaks oli paisatud mandri sügavusse. Kajakatega olid ilustatud kõik ranniklaste autod.

Leljukovi partisanid vaatlesid vaimustuse ja kadedusega Rannikuarmee regulaarpolkusi, mis kihutasid neist mööda Sevastopoli suunas.

Mõne aja pärast rivistuvad need inimesed väli-sõjakomissariatides järjekorda, nimetavad oma eesnime, perekonnanime, sünniaasta, annavad ära ainult õnneliku juhuse tõttu säilinud dokumendid ning partisaani-iseloomustused ja valguvad laiali diviisidesse, et jätkata sõdimist. Ent esialgu nad pidutsesid nii, nagu pidutsesid nende isad kodusõjas pärast kordaläinud võitu. Nad liikusid ringi, joobunud veinist ja õnnest.

«Seltsimees kaardiväe-kapten, teid palub enda juurde komandör.»

Minu kõrval seisis Kolja Šuvalov, vaadates mind oma mustade ümmarguste silmadega.

«Ja kus on komandör?»

«Staabis, seltsimees kaardiväe-kapten.»

Läksin Leljukovi juurde läbi köögi, kus Sofja Olimpijevna praadis, keetis ja küpsetas, töötades küll vahukulbi, küll taiginarulliga. Ta ei pööranud minule erilist tähelepanu, sest läbi köögi käis Leljukovi juures palju komandöre. Naine oli nendega harjunud ja tema kohustused seisis ainult selles, et anda kõigile süüa ja jõu- ning võimaluse kohaselt juua, tege-mata kellelegi ülekohut.

Leljukov istus vaibaga kaetud pingil ja sõi sülti, leotades leivatükikesi eraldi taldrikus olevas sinepis ning äädikas.

Üks Leljukovi käsi oli pandud kipsi, teine liikus halvasti. Leljukov püüdis süüa ilma teiste abita. Vassil valas joobnud nooruri pisaraid, pühkis värvilise

taskurätikuga oma töinamisest vesist nina ja hõõrus suust rusika abil kuivaks märgi silmi.

Ma nägin esmakordselt Leljukovi truud metsaadjutanti ja erifondi lahinguvarustuse ülemat sellises olekus.

Leljukov vaatas mind kõõrdi, õigemini ainult minu jalgu ja pakkus enda kõrvale istet. Sõna lausumata pakkus ta mulle silmadega kahvlit ning sülti ja jätkas söömist, nagu ei oleks ta märganud nuuksuvat ning itkevat Vassilit. Siis mõeldas ta mind küünarnukiga, nagu sundides oma adjutandile veidi tähelepanu pöörama, muigas oma hallide pungis silmadega ja jälgis Vassilit.

Kahtlemata haletses Leljukov oma adjutanti ning vahtis nüüd lihtsalt uudishimust: mis saab edasi?

Vassil oli kaval poiss, ta teadis, et komandör teda kuulab ja halises meelega valjusti, et tema südant liigutada:

«Ma käisin Perekopist metsani. Kolm aastat teenisin endale nooremleitnanti, püüdsin nooremleitnandi poole, ja nüüd...» Vassil võttis rusika silme eest ja pööras oma märja näo Leljukovi poole. «Leljukov on mu lemmik... Ma armastan teda, tema aga kirub mind. Kui ta ainult teaks, kui palju ma olen läbi elanud. Ta teabki, kuid ainult seda, mis on silmaga näha. Ma ei hakka ometi niisama tema meeoleolu rikkuma, tikkuma tema juurde kogu väest, igasuguse tühja-tähjaga...»

Vassil jälgis Leljukovi pidevalt ja nagu märkamatuks ning mulle näis, et ta ei jätnud tähele panemata ühtegi komandöri liigutust. Ta oli oma ülema iseloomu ja harjumusi väga hästi tundma õppinud, tundis tema nõrku kohti ja oskas eksimatult tema südame lähedale pääseda, teeseldes kõvasti nokastanud ja rikutud meeoleoluga meest.

Puutudes metsas viibimise ajal kokku reetmise ja kasuahnusega nõudis Leljukov lähedastelt inimestelt absoluutset ustavust kõiges, isegi välistes avaldustes.

Vassil nuuksus lakkamatult ja kordas peaaegu ühte ja sedasama.

Ma võisin Vassili eksimust ainult aimata ega saanud seetõttu otsustada, kas Leljukov toimib praegu õigesti või mitte, sundides oma adjutanti nii kaua end vabandama.

Leljukov oli harjunud mõistatama võõraid mõtteid. Ta ütles mulle tasakesi, nii et see ei ulatuks adjutandi kõrvu:

«Ta hakkas sellepärast töinama, et sugesin ta läbi trofeede pärast. Kui olime metsas... polnud vaja midagi, kuid siin...

Kuskilt lõi välja ahnus. Hakkas paunu tarviliku ja mittetarvilikuga täis toppima. Milleks? Kui ta jääb ellu — kas ta ei teeni siis tööga? Kuhu ta seda endaga kaasa veab? Just temal, noormehel, tuleb sõjas marssida ja marssida, tuleb veel kaua katelokiga kolistada. Saapad — olgu pealegi, vaatan läbi sõrmede, ta on küllalt kaua vaevelnud ilma jalanõudeta; püksid võttis voorist — pole viga, vaatan läbi sõrmede, võttis mundri — las käia, kuigi ma poleks seda kunagi selga pannud, aga ei saa ju paljalt käia, leppisin; relvi riputa külge kasvõi pealaeni — läheb tarvis ja on alati silme all, kui vaja, võtame ära. Aga kolu? Kasuahnus, vennas, see on selline vigur, et anna talle ainult voli, siis sööb ta ära mitte ainult distsipliini... Sellepärast Vassil nutabki, mitte kolu pärast, vaid kartusest, et ma ei ole enam ta vastu hea.»

Vassil ei kuulnud, mida Leljukov mulle kõneles, kuid püüdnud kinni tema karmi pilgu, nuuksus ta veel kõvemini ja hakkas nina nuuskama.

Tema harkiaetud jalgades olid uued saksa trofeepüksid. Ka saapad olid uued, paksude kollaste taldadega, kolme vahekihiga ning pannaldegaga, puusal oli mereväelase püstol, teine oli torgatud hooletult vöö vahele, ja bušlati all oli tal madruse vöödilise aluspluus. Tugevad, musklitest paisuvad käed olid kaetud heledate ihukarvakestega, tema lapselikult ümarik-pehmed huuled, punge aetud nagu pahasel lapsel, olid solvunult, kavalalt ja kibedalt pruntis.

«Kui ta ainult teaks, kui palju ma olen läbi elanud,» hädaldas Vassil. «Kui palju ma olen päästnud inimesi. Ma ei hoolinud oma elust ja olen ära teeninud enamat... Ma sõdisin temaga koos,» Vassili silmad libisesid Leljukovist üle, «kange komandör on ta, temaga võisin ma iga asja peale välja minna. Ta võitles minu eest, mina tema eest. Ma võtsin ära mitte vähem kui viiskümmend hobust, lehma ei loendagi. Lehma võtsin sakslastelt ära karjadena, võtsin üksi, kui ehk ainult Gavrilov abistas...» Nüüd kõnetas Vassil juba mind ja otsis minu toetust. «Juhtus vahel, et hüppad saduldamata tükule ja kihutad metsa, aga kuul aina sumiseb, kuul aina puurib... Ma hankisin nii palju hobuseid, et oleksin võinud terve eskadroni sadulasse panna... Kõik sõime ära... Ja kuidas me Zinotška silmusest välja kiskusime! Mina ise vedasin Zinotškat sadulas, ja veel missuguseid mägesid mööda!...»

Tütred päästmise meenutamine liigutas Leljukovi ja ta hakkas silmitseda oma adjutanti tähelepanelikumalt ning lahkemalt.

Ukse kõrval oli juba mõned minutid seisnud märkamatu sisenenud Šuvalov, kes kuulatas Vassili pominat ja noogutas nõustuvalt pead.

«Elas tõesti palju läbi,» ütles Kolja karmi kaastundmusega, «kõik on õige.»

Kolja oli oma tavalises baretis, punane sall kaelas, kaasas automaat, kaks püstolit ja pistoda, mis ehtisid teda nagu mingisugust sõjamuuseumi vitriini.

«Niipea kui ta joob, hakkab kohe nutma,» räägib Kolja, «Temas on palju naiselikku.» Kolja läheneb Leljukovile, peatub tema õla juures ja lausub tasa: «Seltsimees komandör, poisil pole viga, ehk annaksite armu.»

Vassil kuuleb neid sõnu poole kõrvaga. Ta ajab enese püstakile, kolistades relvadega vastu tooli, taarub nagu kõige tugevamas südamevalus, kuigi ta kõike seda teeb kuidagi lapselikult teesklevalt, ja läheb Leljukovi poole embuseks laialiaetud suurte kätega, milledega ta soovi korral võiks sülelda mitte ainult Leljukovi, vaid ka kogu seda väikest tuba.

Leljukov tõmbub kõrvale, käsib Šuvalovit:

«Võtke ja viige ta ära! Murrab minu käed lõplikult...»

Kolja läheneb Vassilile, viib ta jõuga kööki ja suleb enda järel ukse.

«Ütle Vassilile kas või praegu, kui metsas on hädaohi juba möödas: Vassil, pane käsi Leljukovi eest kirve alla — ta paneb,» räägib Leljukov. «Kuid selliste ustavatega peab olema kahekordselt ettevaatlik. Nad võivad armastusest ja kiivusest sinu vastu sinu enda maha lasta.»

Haavatud käe sõrmed kuulasid halvasti sõna ja Leljukov ei saanud tikku kuidagi põlema. Aitasin teda paberossi süütamisel ja ta istus, mähitud suitsupilvedesse, tänuliku, sõbraliku naeratusega.

Ukse taga köögis oli kuulda Vassili urisevat häält, Sofja Olimpijevna häält, veel mingisuguseid naisehäali ja Kolja käre lause. Siis jäi kõik vaikseks ja kostis ainult pliidi mühin.

Meie Leljukoviga istume ja arutame partisanide järkjärgulist üleandmist armeele, relvade ning trofeede kogumist ja äraandmist. Vestluse lõpul, kui asjad on läbi arutatud, ütleb ta mulle:

«Stronski on Solhatis.»

«Miks sa siis vaikid? Seltsimees Stronskit on mul väga, väga vaja... Kas sa tead ka, kui palju mul on kogunenud tema jaoks küsimusi?»

«Sa kõneledki siis temaga. Aega ju on,» ütles Leljukov, «Igaüks läks tema juurde külla. Sind oodatakse... kahe tunni pärast. Varem ära mine: Stronski peab sulle üle andma sinu dokumendid, ordenid, parteipileti. Sa ilmusid ju meie juurde ainult parooliga.»

«Ja kus peatub Stronski?»

«Boris saadab sind. Esialgu aga mine ja istu veidi köögis, uuri välja, kuidas on lood Vassiliga. Tead sa, ma olen teda siiski hakanud armastama nagu poega.»

Köögis, suurte kastrulite sees kobrutasid ja keesid hakitud kanad, tomatid, sibulad, rasv — roog, mis sellises hoides kombinatsioonis kandis keetja suus toredat nimetust «tšah-hohbili».

Sofja Olimpijevna, haiglane, paks, muhe naine, tanu alla peidetud hallide juuste ja laiade seelikutega, mis tegid ta veel paksemaks, tavatses olla meeleheitel, kui ta nägi noorte poiste kõhnust või märkas nende viperusi... Praegu oli ta kuulnud läbi ukse seda, mis toimus Leljukovi juures toas, oli kuulnud nuukseid ning Vassili purjus peaga tehtud avaldusi ja ootas, kuni see mees toodi kööki.

Vassil istus laua juures, pea käte najal, kuna Sofja Olimpijevna askeldas tema kõrval. Ta koristas laualt hästi peeneks hakitud porgandid, pühkis Vassili küünarnukkide aluse oma põllega kuivaks, tõstis kiirelt ning puhtalunaiseliku osavusega rammusamat tšahhohbilit, mille peal ujusid väikesed tomatid, ja asetas supikausi Vassili ette.

Vassil vaatas toitu kaua, hingates sisse selle lõhna, ja valmistus juba sööma, kuid märganud mind, nihutas supikausi küünarnukiga kurjalt eemale.

Kolja tahtis supikausi ära koristada, Vassil raputas aga korraks pead:

«Jäta... Jõin palju, aga sünninud pole midagi...»

Kolja naeratas arusaadavalt, pöördus oma pastlail järsult ümber ja läks õue, kuhu oli jõudnud toit ja kus sumises partisanide rõõmus laager.

Istusin pingil ja vaatlesin Vassilit, kes lõpuks oli julgenud võtta puulusika ja söi aplalt tšahhohbilit, jahvatades oma

tugevate hammastega peeneks kanakonte. Jäänused kogua ta pihku ja viskas siis õhuakna kaudu välja.

«Kui meil metsas oleks olnud sellist toitu, Sofja Olimpijevna! Aga mis meil metsas oli: leib, sool, vesi ja hobuse liha — see on partisani toit...»

Vassil naeratas süüdlaslikult, kuid märganud, et ei minna. Sofja Olimpijevna, ega veel kaks kõõki tulnud ja ahjust suitu süütavat partisani ei kavatse talle ette heita tema äsjaseid pisaraid, toibus ta ja palus veini.

Sofja Olimpijevna pilgutas mulle salaja silma: kas võib? Noogutasin pead. Ta ammutas pangest kruusitäie sogast veinist ja aetas selle Vassili ette, astus ise temast pisut eemale, toetas lõua rusikale ja vaatas teda heade, emalike silmadega.

Vassil mõistis väga hästi seda pilku, seda emalikkust. Ta oli sellega juba harjunud, sest ta oli meeldiv oma lapseliku, kuidagi puutumatu heledajuukselise iluga ja pehme iseloomuga.

Heleda kämbлага, mida katsid karvade ebemed, tõstis ta kruusi suu juurde ja jõi selle ühe sõõmuga, ilma hinge tagasi tõmbamata tühjaks.

«Oleks metsas nii olnud... Nüüd on kõik hilja...»

«Pole sugugi hilja, Vassil,» tähendab Sofja Olimpijevna, võttes istet Vassili vastas pingile.

Kõõki tulevad veel kaks noort ning jutukat naist, kes istuvad Sofja Olimpijevna kõrvale. See kõneleb:

«Sinul pole hilja, pojake, pole hilja süüa toitu, juua veini, ja elada. Aga vaat oma poja laua juurde tulekut ei jõua ma kunagi ära oodata.»

Ta tõstab Vassilile veel tšahhobilit.

Vassil nihutab kausi enda poole, murrab pätsi nisuleiba tükkideks, ja kastes suurt tükki kausi sisse, teeb endise aplusega lõpu ka sellele portsjonile.

Vassil teab Sofja Olimpijevna õnnetust, kuid küsib temalt, sest ta usub, et inimlik mure nõuab kaastunnet:

«Kus on siis sinu poeg? Kas ta on surma saanud või teadmata kadunud, Sofja Olimpijevna?»

«Ta mõrvati...»

«Tuleb tagasi,» lausub Vassil, mäeldes osavõtmatu näoga leivatükki, ja langetab käed põlvedele.

«Kuidas ta siis tagasi tuleb, kui ta on mõrvatud?»

«Ka meie olime emade arvates kõik surma saanud.»

«Teie olete iseasi, Vassil. Aga mina nägin omaenda silmaga.»

«Või nii...»

Vassili käsi kobab taskus tubakakotti.

«Tähendab, sa nägid omaenda silmaga, Sofja Olimpijevna?»

Vassil on mitu korda kuulnud Sofja Olimpijevna jutustust sellest, kuidas hukkus tema poeg, Kamelia vend, kuid ta polnud seni tõsiselt süvenenud sellesse võõrasse õnnetusse. Nüüd aga kuulas ta Olimpijevnat tähelepanelikult ja kortsutas karmilt kulme.

«Ma istusin sakslaste ajal koos pojaga Kertši vanglas. Minu vabastasid partisanid. Juba siin, Solhatis. Mind tehti vigaseks, poeg aga võeti ära. Ma ei suuda peaaegu üldse käia, kõik on läbi peksetud, paistetunud. Poega ma ei suuda unustada. Ta oli tark, ilus, mõistis keeli, joonistas väga hästi, oli tore kehakultuurlane, Krimmi üldvõistlustel sai ta enne sõda esimese auhinna. Siis külmetas ta väinas kalapüügil. Sai tuberkuloosi. Teda raviti hästi. Siis tuli sõda. Kamelia viis ta Tuapsesse, siis aga, kui tehti esimene dessant ja Kertš vallutati, jälle Kertši. Sinna tulid aga jälle sakslased. Nad piinasid teda neli ja pool kuud. Ta töötas põranda all. Minagi abistasin teda. Ta mõrvati Kertšis. Tema nimi on hästi tuntud — Viktor Pormutanov. Ta areteeriti, teda piinati isolaatoris. Juhtusin teda nägema. Terve selg oli nuudiga vorpidesse peksetud. Peaksin ma ometi leidma kasvõi tema keha.»

«Kust sa teda siis leiad, Sofja Olimpijevna,» lausub süngelt Vassil ja vaatab mornilt, juba kuivade silmadega.

«Kertši sõitis tema sõber, partisan Žora, sõitis, et õiendada arveid nende parasiitidega, kes ta reetsid.»

«Aga kes teid vanglast vabastas?» küsib Vassil Sofja Olimpijevna.

«Minu vabastas vangist teie salk, kes sooritas kallaletungi eriti selleks. Tead sa, Vassiljok, minu vabastasid Jaša ja komissar Baširov. Aga milleks oli vaja mind vabastada! Kui nad poega...»

Ja nüüd nutab Sofja Olimpijevna. Vassilil on aeg tõusta ja teda veenda, et kõik möödub, et me kõik sureme, et on jäänud järele nemad ja on talle poja eest. Vastuseks tuleb Olimpijevna nuuksuv, segane jutt, et ka teda oleks vaja koris-

tada sellest maailmast, et ta kohtuks seal oma pojaga, ja ei keegi ei asenda talle ta poega, nii nagu on raske leida ema, et pere lendas laiali nagu tuvid tulekahju ajal ja mitte kunagi ei korja ta enam üles kas või ühtegi oma poja sülgest.

Vassil istub Sofja Olimpijevna kõrvale. See embab tema õlgu ja nutab ta rinnal, kuna Vassil aga vaatab nende samade karmide, paljunäinud silmadega. Selles Vassilis, kes lohutab ema, pole endist, alles äsja nähtud toinavat poisit. Kõik on tal omal kohal, nii käepärast olev automaat kui ka püstolid, nii vool kõlisev padrunikotike kui ka leek silmades.

«Memmeke, memmeke,» ütleb Vassil nüüd ukraina keeles, nagu kunagi kauges lapsepõlves, liibudes huultega vastu vana-kese pead, «memmeke, minu memmeke...»

Vassil ei kõnelnud muud midagi. Kaks komandöride kõõksisseastunud kräbedat naist, tugevad ja lihavad, lõpetavad oma salajuttude üle itsitamise, jätavad järele kanakitkumise ja pühivad samuti peopesadega pisaraid, hõõruvad neid laiali mööda nägu ja põski ning nuuskavad ja nutavad.

Nutune meeleolu hajub nagu suits, kui uksest peaaegu kühurutamata sisse astub käratsev, hoogu sattunud Kožanov, kes on seljas sinine satäänsärk, ning jalas kalifeed ja safianahast ruske saviga määrdunud tšuvjakid. Selle mehe juures võib märgata täielikku hoolimatust nii oma sinise särgi kui ka peenest kalevist pükste vastu. Kožanov on kaua piinelnud metsades ja nüüd see salkus ning uljas komandör pidutses vene kombel, laialt nagu võinädalal. Kožanov on pärast võitu teiseks muutunud: kuhu on kadunud tema mure ja ärritus? Ta ei armasta pisaraid pärast võitu ja igasugust, nagu ta nimetab, hingelist lörtsi, vaid eelistab lõbutsemist.

Tema satäänsärgi kolm valgepealist nööpi on lahti võetud. Paistab päevitunud ning karvane rind ja tugevad rinnalihased. Kožanov on juurde lõigatud ja kokku õmmeldud nagu vastupidavat ja kuivetatud tõugu tubli stepihobu. Tema randmed on peenikesed, kuid haardlikud, tugevad. Või kas nad ei ole siia tugevad! Kuidas küll saab nende käte vahelt välja rabelda tõmmunäoline, õnnest särav Katerina, kes on lõdvalt tema kaenlas ja kes tuleb siia, keelatud komandöridetsooni, ärevusega, kuid ühtlasi võiduka vallatusega, mis aina sädeleb tema mustades niisketes silmades. Tema silmanurgad, nagu tervetel, noortel tõmmudel tüdrukutel kunagi, säravad otsekui rubiinid

ja ta silmavalge on kumer, sinakas, puhas. Katerina silmade all on nagu tušiga värvitud sõõrid, mis lõpevad tema täidlastel, pisut nukulistel tõmmudel põskedel. Ta jalad on kängitsetud poolsaabastesse. Küllap Kožanov oli püüdlik ja käskis valmis õmmelda lühikese moodsa seeliku, ning seetõttu paistabki jalapõlast alates Katerina sihvakas ja kaunilt vormitud jalg. Kirju mustiline siid on tõmmatud pingule ümber tema arenenud ja tugevate puusade.

Kožanov näeb mind. Annab silmadega märku, kohendab juukseid ja vaatab uksele, mille taga on Leljukov.

Ta seisab, jalad harkis, muhelev, mustasalguline, lõbus.

«Olimpijevna, vihma sajab. Emake!» Kožanov patsutab hellitavalt talle selga ja ulatab mulle oma käe. «Me vist oleme täna teineteist juba näinud, Lagunov. Äh, pole viga! Ole terve, sada korda terve, Lagunov!»

Kožanov vaatab tšahhobili-kastrulisse, naeratab õndsalt uue söömaaja eelnaudingus, piilub veinipange, ja haaranud Katerinal käe alt nagu tiiva alt kinni, läheb Leljukovi juurde. Ta viivitab uksele, nagu kõheldes, siis paiskab mõlemad ukse- tiivad pärani, lükkab Katerina ees sisse ja suleb enda järel kõvasti ukse.

Neid silmadega saatnud Olimpijevna tõuseb oma hapraile jalgadele, läheneb ahjule, kus torisevalt podiseb tšahhobili, ja võtab vahukulbi, mis on kuni varre otsani rasvakihi kaetud.

Vassil tõuseb, ja nagu kartes uuesti äratada hetkeks kustunud emamuret, väljub kiirustamata ja käratult, nagu Kolja Suvalov.

Tema järel väljun mina, sest läheneb vastuvõtutund, mille on määranud mulle Stronski, kelle juurde ma lähen suure seesmise ärevusega.

... Niisiis, ma näen jälle Stronskit.

Parteipilet on mul rinnataskus, ordenid uhiiuul pluusil.

«Teie põhjalik, tähtis töö sissetungi-territooriumi ettevalmistamisel, operatsiooni teostamine «Double-Richthofenil» ja väejuhatuse ülesande täitmine partisanide hulgas võimaldasid meile seada väejuhatuse ette küsimuse teile järjekordse — kaardiväe-majori — auastme omistamisest,» lausus Stronski pidulikult.

Palusin suunata mind Sevastopoli alla, oma kaardiväe-diviisi, mida juhatas meie endine kooliülem, nüüd juba kindralmajor Gradov.

Stronski sammus mõned korrad edasi-tagasi mööda tuba, nagistades põrandalaudu, kergitas aknaeesriiet ja vaatlis tähelepanelikult, nagu oleks see teda kõige enam huvitanud, kuidas kaks poisikest tressidega bešmettides sidusid kárnase koera saba külge konservikarpi. Ta pistis pea aknast välja, pragas kurjalt poisikestega ja need lendasid üle-pea-kaela laiali.

«Inimesed, kes piinavad loomi, ei saa olla head inimesed,» ütles Stronski endamisi, nagu oleks talle juhtunu puhul meelde tulnud ammutuntud mõttetera, ja pöördus minu poole: «Väejuhatuse usaldab teile vastutusrikka ülesande, see on rohkem riiklik kui sõjaline. Tagasipöördumine diviisi tuleb edasi lükata. Pärastpoole aga vaatame, kuidas sündmused arenevad... Igal juhul ei saa me sõjakäiku jätkata, kui meil jääb kahtlaseks tähtis piirkond meie tagalas.»

Seletanud ära minule usaldatava ülesande sisu, ootas Stronski vastust. Ütlesin, et mul on raske seda ülesannet täita, nii kaua kui üks meie perekonna liikmeist on sakslaste juures, ja jutustasin Anjutast.

Stronski istus laua juurde, kallutas pead, pani küünarnukid lauale. Oma kõhnade kätega, millel paistsid tätoveeringu sinised nõelatorked, haaras ta pea ümbert kinni.

«Kas teate, mul valutab millegipärast hirmsasti pea juba sellest päevast saadik, kui kindral Jeremenko suurtükivägi alustas Kertši positsioonide materdamist läbimurde ettevalmistamiseks,» ütles ta, krimpsutas nägu, tõmbas kitli taskust lameda karbikese ja pani suhu ravimpilli. «Mulle on kõik teada. Just enne sinu tulekut istus siin sinu isa, elatanud, just elatanud, aga mitte vana, tark ja visa nõukogude inimene. Ta rääkis sedasama mida sinagi, Sergei. Sind ja teda piinab üks ja seesama haav ja asjatult te varjate teineteise eest oma ühiseid kahtlusi ja muresid. Asi puudutab teie hea nõukogude perekonna au... Tea ainult, et meie usaldame sind nüüd ja ka edaspidi... Kuid et sa...» Teravaks teritatud pliiats hakkas jooksmas mööda märkmiku paberit. «Kuid õe suhtes... et sa üht-teist taipaksid...» Kirjutanud sedeli, ulatas Stronski selle minule. «Sulle hästi tuntud Mihhal Mihhalõtšile. Sõidad temaga mõni aeg kaatritel, siis aga tuled siia tagasi, kindral Gradovi käsutusse, kes sõidab siia pärast Sevastopoli vabastamist...»

HERSONESE TULED

Mihhal Mihhalõtš leidsime Jevpatooria purustatud kai äärest, kus seisid külge külge kõrval viis torpeedokaatrit, mis eemalt sarnanesid tavaliste kalapüügipargastega.

Mõned mereväehvitserid tulistasid püstolitest lainetel õõtsuvaid šampanjapudeleid — saksa võimulolekuaja jäänuseid.

Tulistamisest innustunud Mihhal Mihhalõtš ei pööranud minule tähelepanu. Nüüd kõverdas ta vasakut kätt küünarnukist, kohandas selle toeks, sihtis, sooritas kaks lasku järjest. Pudeli kael purunes raginaga ja vulksudes vajus pudel põhja.

Nüüd alles märkas mind Mihhal Mihhalõtš.

«Ohoo!» hüüatas ta. «Metamorfoos! Lagunov! Kuidas sa siis, kallis sõber, nii ruttu oled aastameis kõrgele roninud! E-he-heel! Kaardiväe-major? Võtan peast, võtan peast oma läbisooldu- nud ja läbitõrvatud mütsi...» Ta tutvustas mind oma komandöridega. «See on Kasteljants, kõrgeklassiline vapper mees, see on Timur, see on Nõukogude Informatsioonibüroo lemmik Habarov... Kuid püstolist tulistada nad ei oska. Mis tõsi, see tõsi...» Mihhal Mihhalõtš võttis mul käe alt kinni. «Stronski helistas mulle, ma ei teadnud oodata ning olin rõõmus. Sind aga ootan ma lihtsalt külla... Lähme õige meie ühiskajutisse.»

Selgus, et Mihhal Mihhalõtš nimetas ühiskajutiks suurt lennukipommi auku, mille meie piloodid olid väga täpselt alla visanud. Auku oli aetud päevalilleseemneid kalda äärde kinnitatud poolpõlenud seinerilt.

Me heitsimegi seemnete pikali. Mihhal Mihhalõtš torkas käed küünarnukkideni seemneisse, küsitles mind partisanide elust, oli huvitatud Mariula saatusest:

«Hästi töötas? Aga mida sa mõtled? Aus tüdruk, ustav. Me vaatame ikka veel vana usu peale viltu, et mustlanna, mustlanna, lausa eksootika. Kas ta sai kokku oma Kirilloviga?»

«Jah sai. Aga mitte Kirilloviga, vaid Gavriloviga.»

«Ei tea, kes ta on: Gavrilov, Kirillov, Petrov, Ivanov. Kui kohtas — ongi hea, las korraldavad oma elu...»

«Mida te teete, Mihhal Mihhalõtš?»

«Luusime kommunikatsioonidel. Täna luusisime kunil hommikuni, panime mootorid seisma, kuulatasime, tulime tühja tagasi. Brigaadi komandör andis raadio kaudu juba kaks korda oma õnnistuse.»

«Kuidas te seda talute?»

«Lähen, kannatan läbi kuudis, närin veidi oma küüsi. Mis sa ikka teed?»

«Meil tuli halvasti välja,» ütles kaatri komandör Habarov, noor ohvitser nahkkuues, «laskisime läbi mingisuguse laeva Konstantsa suunas...»

«Kas see laev pääses minema?»

«Lendurid miini-torpeedodiviisist lasksid ta põhja,» ütles Mihhal Mihhalõtš süngelt.

«Noh mis siis, see on ju hästi.»

«Läks nende arvele. Me võistleme,» Mihhal Mihhalõtš pööras minu poole oma näo, mida valgustas kaval naeratus. «Kõik oleks olnud korras, kuid me hakkasime enne püha kella lööma...»

«Kuidas?»

Habarov ütles naeratades:

«Mis oli, on möödas.»

«Oma inimene,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «temale võib selgest rääkida. Näed sa, meie õnnetuseks uhuti Moskvast siia raadio «Viimaste Uudiste» toimetuse kummvanker. Keegi väike nobe mehike meelitas mind lindile kõnelema. Noh, ma kõnelesin, arvasin, et niisama, ämma'jaoks. Muidugi hoopis pisut, nagu on kombeks. Kuulan järgmisel päeval raadiot. Minu sõnavõtt eetris. Komandör N. Muidugi ei tunne ükski inimene komandör N-i, ütleme, Tambovis, kuid kuulab ju ometi laevastik, kuulavad ülemad. Küll anti sellele N-le säru! Ja tuli välja, et ma uhkustasin terve maailma ees ilmaaegu, midagi ei uputanud. Noh, kes võis teada, et see nobe mehike võib nõnda alt vedada? Kes võis mõelda, et raadio nii salakavalalt töötab! Tormasin kummvankri juurde, vihane nagu kurat, mõtlen: «Lükkan ümber!» Aga sellest kummvankrist pole jälgegi. Vaat keerutangi nüüd tukka sõrme ümber. Peab ennast ometi millegagi õigustama!»

«Õigustasime juba, seltsimees teise järgu kapten,» sähvas aupaklikult vahele punapõseline ja armsalt uje Timur.

«Me õigustasime end kaadrite kasvatamisega.»

«Jutustage Kasteljantsist, seltsimees teise järgu kapten,» ütles Timur. «See on õpetlik.»

«Ah... Kasteljants. Sa nägid teda, Lagunov? Tutvustasin sind temaga: armeenlane. Kas märkasid, mis taglas tal on? Hobuseraudu painutab, kahekümnekopikalise pureb hammas- tega läbi, on leitnant, otse Erevani peatänavast; tal on seal veevärgi, kanalisatsiooni ja kuuma vanniga korter. Ta õppis ujuma Sevani järves, räägitakse, et seal olevat vesi nagu jää. Ta ütleb, et seal ei kiskunud ükski kramp teda kokku, kuid niipea kui väljub merele lahingoperatsioonile, siis tarretub ta nagu hapupiim, kas või tõsta teda lusikaga. Mida teha? Ajada ta minema? Pole midagi kergemat. Sepitsed valmis karakteristika, vajutad peale pitseri, teed ümbriku süljega märjaks, saadad ära — ja hukutad noormehe kogu eluks. Varem painutas hobuseraudu, aga hiljem ei murra prants- saiagi pooleks. Tähendab, on vaja õpetada. Aga kuidas õpe- tada? Ainult isikliku eeskujuga. Meie pöörases töös ei saa palja suuvärgiga midagi teha. Ja õnneks langeski meile osaks ülesanne.»

Me asusime enne seda Ak-Metšetis, varjasime endid maru- ilma eest. Kahekümne neljandal aga kutsus mu välja brigaadi komandör: «Kas kuulsid, et on olemas laevastiku juhataja läkitus, šifrogramm?» — «Missugune läkitus?» — «Laevastiku juhataja pöördub meie, kaatrimiste poole: praegu otsusta- takse Sevastopoli saatus, ja meie brigaad, kellel on väga hea ohvitseride ja madruste koosseis, peab abistama...» Noh, ja nõnda edasi. Annab mulle edasi admiral Oktjabrski südamliku läkituse. Ütlen brigaadi komandörile: «Ma ise juhin lüli.» — «Juhi kahte lüli,» ütleb brigaadi komandör. Nüüd, mõtlen, panengi proovile oma Kasteljantsi. Sel päeval aga sain naiselt kirja: «Mišunja! Tuleb korraldada kahe- kümnenda aastapäeva bankett.» Näed sa, täitus kakskümmend aastat minu astumisest laevastiku teenistusse. Ta kirjutab: «Ma hangin kõik, mida selliseks nimepäevaks vaja läheb.»

«Kas teie, Mihhal Mihhalõtš, olete tõesti juba kaksküm- mend aastat laevastikus?»

Mihhal Mihhalõtš võttis mätsi peast ja kallutas pead, et näidata tugevasti hõrenenud juukseid ja paljakut pealael.

«Tere!» Ja pani mätsi jälle pähe. «Olen sündinud kuuen- dal aastal. Tõsi — pole veel neljakümnene.» Mihhal Mihha- lõtš pilgutas mulle vallatult: «Ma töötasin Rostovis. Jah,

Rostovis Doni ääres, laevaremonditehases «Punane Don», võib-olla oled kuulnud? Tuhande üheksasaja kahekümne neljandal aastal määras ÜLKNÜ Keskkomitee minu laevastikku. Arvuta nüüd ise, mitu aastat ma olen põhjaga kive kraapinud... Kommunistlikest noortest, vennas, kes tulid laevastikku kahekümne neljandal aastal, on mõned saanud juba admiralideks. Mina aga istun ikka alles oma mudilastel... Noh, see asjasse ei puutu, sattusin jutust kõrvale. Ja sellise perekondliku juubeli päeval otsustasin merele sõita ja teha puhas töö. Kutsusin välja neli torpeedokaatrit, rivistasin need ning hakkasin juhtima. Võis minna peakommunikatsioonile, kuid neil on ka kõrvalteid. Otsustasin minna Ulukoli neeme poole, rööbiti nende kõrvalkommunikatsiooniga: edu saavutamiseks tuleb taktikat sagedamini muuta. Täna alustasid lahingu tule avamisega, aga homme hiili juurde nagu rebane. Täna näita ennast Hersonese juures, homme aga hoopis teises kohas. Et nad oleksid segaduses ega teaks, missugusest kommunikatsioonist kinni pidada. Peab ütleva, et nad sõidavad... sõidavad, pole viga, õigesti.» Mihhal Mihhalõts vaatas oma mustlassilmadega järgemööda kõigile. «Nad lahkuvad tavaliselt videvikus, kui helgiheitjatega on alles asjatu valgustada, kuid on siiski küllaldaselt pime selleks, et neid ei märgataks, siis aga suunduvad Konstantsa poole. Oo on nende käsutuses.»

«Kas teil luure on?» küsisin ma.

«Kus?»

«Kindluses.»

«Sevastopolis?» Mihhal Mihhalõts naeratas saladuslikult ja ütles mulle kõrva sisse, kuid nii, et kõik pidid kuulma: «Jah, vennas, meie inimesed istuvad täpsetes kohtades...»

«Millistes kohtades?»

«Mitmesugustes. Istuvad kalju all, varemeis ja kirjutavad tasapisi, kui palju laevu väljus kommunikatsioonile, mihuke on kurss, noh ja nõnda edasi, napilt, kuid arusaadavalt. Ja vaat... ma jõudsin Ulukoli juurde ning võtsin kursi Sevastopolile. Hoian silmi valvsalt lahti ja kõik minu kotkad vaatavad muidugi ka. Hakati signaliseerima, jumal tänatud, dešifreerime käekirja, tunneme ära: «Väljus kaks «BDB» tüüpi «F-4» valvekaatritega». Naismorsetaja lõpetas ning kirjutas alla... Tähendab, andmed on õiged, vastavad meie koodile...»

«Naismorsetaja?» küsisin tahtmatu ärevusega.

«Võib-olla ka morsetaja,» vastas Mihhal Mihhalõts põiklevalt, «aga allkiri on kohuslik. Nad võiksid muidu sellise löögi kaela sokutada, et sa alles teises ilmas juubelit pühitsed. Panin ajama otse edasi kolmekümnekilomeetrilise kiirusega. Minutit kaksteist hiljem kannab pootsman ette: «Näen siluetti kursil kakskümmend viis kraadi paremalt pardalt». Kummardun oma Kasteljantsi poole: «Kas näed?» — «Näen». — «Lähtu rünnakule!» Tagapool tuli see armas poiss,» Mihhal Mihhalõts patsutas enda kõrval lamava Timuri põske, mida mere kevadine päevitus oli kõvasti pruunistanud. «Ta võttis käsile teise grupi, konvoi koondub ju rühmana «vaalade» juurde, meie aga võtsime käsile esimese «BDB» tüüpi «F-4». Kasteljantsiga töötas torpeedopaaris flegmaatik, kaatri komandör leitnant Vanetška, kes praegu rapib kail kammeljaid. Mina pean silmas Kasteljantsi, see on minu ülesanne. Kasteljants tõmbus mustaks nagu malmpada, lõugadel hakkasid lihased tõmblema. Näen, et kõik on korras. Tunnen, et Kasteljants pani kõik absoluutse täpsusega oma kohale, ma jälgin teda. Käskluse andis ta õigesti, paanikata ja valgukiirusel põrutas sekundilise täpsusega kursil käigult otsekohe, võib öelda, rinna alla sellele «BDB»-le tüüpi «F-4». See ei jõudnud ahhetadagi, kui juba lagunes vaeseke koost. Teise lõhkusid kahe kogupauguga pooleks Timur ja tema sõber. Muidugi tekkis valvekaatrite seas paanika. Hakkasid siksakiliselt ringi kihutama, avasid tule. Mõtleme, see rämps peab ilma «vaaladeta» niikuinii sadamasse tagasi pöörduma, sest nad ise on nagu null ilma kriipsukeseta, mis mõte on neil tükkida Konstantsasse. Seal tirib kindral Lindemann neil jalad alt.

Kuulen, kuidas kaldal närvitseb minu asetäitja poliitalal: «Kuidas, kuidas, kuidas?» Vastan talle: «Kaname munes kaks muna.» «Kas korraga?» küsib asetäitja poliitalal. Vastan tasahilju: «Loomuvastaselt». Minu asetäitja poliitalal, sa mu vennas, on ju suur meister madruste kasvatamises. Ta on leningradlane, perekond oli blokaadis, ta on otse haruldane meister poliittöö alal... Ma rõõmustasin oma asetäitjat poliitalal ja kandsin merelt radiogrammiga brigaadi komandörile ette: «Kohtasin, ründasin, uputasin». Saan merel brigaadi komandöri vastuse isikliku allkirjaga: «Täna. Meeskondi autasustan». See on esimene variant. Näed sa, kui hästi pöördus asi Kasteljantsiga. Ristisime ta ümber Sevastopoli

all. Mõtlen teha temale ülesandeks asetada pärg Nahhimo vile. Tormata sisse merelt enne jalaväge — ja panna pärg, ah? Kui ma aga kohtan seda tütarlast, kes meile signalseerib, siis ronigu minu Valentina Petrovna kas või pudelisse, suudlen tütarlast ja palun esitada ta suure autasu saamiseks, lähen kasvõi kuni admiralid endani välja.»

Timur heitis selili ja vaatas taevasse, mille kevadise laotuse peal pilvebemed olid veninud pikaks nagu hiiglasuure linnu saba.

Leitnant hakkas vaevalt huuli liigutades tasakesi ja unistavalt laulma:

Ma tean: kord saabub õnnelik, ma asjata ei oota.

Ta kirjutab: «Kui sõjal lõpp, siis tulen ma, Anjuta!»

Oh tule, sõber, kullake! Kas julgen siiski loota...

Mihhal Mihhalõtš laulis leitnandiga kaasa:

et saabub hetk, mill' embab sind su õnnelik Anjuta?

«Kust teie seda laulu tunnete?» küsisin ma erutatult.

«Miks mitte,» Mihhal Mihhalõtš laskis mu käe lahti, «ta muud kui levis ja levis. Lüürika, pole midagi teha... Ma saatsin need sõnad oma Valentina Petrovnale, vennas. Läksin minagi ogaraks, vana taadiköbi...»

«Eile käis Jalta torpeedogrupp operatsioonil — ja keegi ei signalseerinud,» ütles Timur süngelt.

«Vahest kanditi kinni?» Mihhal Mihhalõtš ohkas. «Mia on sinuga, vennas Serjoga? Äh, romantika, romantika, pagan võtku! Mäletan, kui tulime kahekümne neljandal aastal laevastikku, pühiti meilt kuidagi ära igasugune romantika, mis segas õppimist... Niisiis on see lauluke ka sinule meele järgi, ah?»

Ma ei vastanud Mihhal Mihhalõtšile midagi, tõusin, ronisin august välja ja läksin plaaži poole.

Minu ees olid Jevpatooria mereäärse osa varemed. Merevood ründasid puhast, liivast randa. Rohelised vägevad lained söötsid rannale ja lahkusid jälle, jättes järele vahuribaid, mida liiv kiirelt imes endasse.

Läbilõikav tuul vilistas kividega ümbritsetud kassaputkades. Tarnaga sarnanev rohi oli kasvanud läbi liiva. Suvitajad polnud juba ammu tallanud seda liiva. Plaaži nimetati karmilt: «Dessandi maaletuleku plaaž». Seetõttu oli ta lage ja isegi kassaputkad olid muutunud kuulipilduja-tulipunktideks.

Silmale nähtamatuna asetses vetevälja taga Sevastopol,

ja seal, kuskil linna varemeis, laulis minu õeke jälle Anjuta laulu. Mu süda oli raske...

Kuskil kaugel-kaugel panid tumedad plahvatused maa värisema. Lained jooksid vahutades plaažile ja taandusid. Kajakad lendasid peaaegu minu pea kohal. Silmitsedes sillutise lohke läksin aeglaselt sadamasillale tagasi.

Mihhal! Mihhalõtš viskas rannas liiva üles ja jälgis selle laialilendamist.

«Puhub, saatan!» Ta hõõrus peopesad liivast puhtaks. «Vahest annab õhtuks järele. Peab minema kommunikatsioonidele. Valmistama koerapogadele surmateed.»

«Kui te lubate, siis ma tulen öösel teiega kaasa, Mihhal Mihhalõtš.»

«Lähme,» nõustus Mihhal Mihhalõtš meelsasti. «Kunagi tahtsin ma sind enda juurde motoristiks meelitada, kuid see ei õnnestunud mul. Ja oligi hea, et ei õnnestunud: minu juures ei oleks sa niipea motoristi ametist kaugemale saanud.»

Õhtuks hakkas tuul vaibuma. Meeskonnad vaatasid üle lahinguvahendid, valasid sisse bensiini ja õli, laadisid peale terve komplekti mürske ning kuulipildujalinte. Loojakul söime keedetud kammeljaid ja lihakonserve.

Mihhal Mihhalõtš kõrval kükitasid kaatriite komandörid. Divisjoni komandör oli rohelistes pükstes ja samasuguses lühikesese pealiskuuces, mille alla oli õmmeldud kunst-karunahk purjeriided alusel, et riided mereveest kokku ei tõmbuks.

Divisjoni komandöri sõrm vedas mööda merekaarti, kus olid näidatud sügavused, majakad, selles basseinis valitsevad tuuled, hoovused.

Mihhal Mihhalõtš kirjeldas üksikasjaliselt öist operatsiooni, esitas endale küsimusi ja vastas neile ise. Nüüd pidid kõik teised vaikima. Divisjoni komandör mõtles valjusti ega kannatanud kuni paraja ajani mingeid vastuväiteid. Alles siis, kui tema mõte oli saanud küpseks, võis ta küsivalt tõsta oma silmad, ja siis oli igahel õigus esitada oma arvamusi.

«Mida rahvas asjast arvab?» küsis divisjoni komandör, jäädes endiselt kükakile.

«Kas otsuse tegemisel on arvestatud ootamatusi?» küsis Kasteljants.

«Ärgem kaotagem lootust,» vastas divisjoni komandör, «ja kui pole nii, nagu on luureandmeis, siis me kobame ise.

Sõjas on kõik küsimärgi all, vennad. Niisiis, on teil veel küsimusi?»

Mihhal Mihhalõtsi tõmmu nägu tõmbus kavalavõitu naeratusest kortsu. Kõik vaatasid vaikides kaardile.

«Küsimusi pole. Minge.»

Kõik tõusid ja suundusid sadamasilla poole. Mihhal Mihhalõts vaatas neile järele, jalad harkis. Järsku tuli tal midagi meelde, ta lükkas mütsi kuklasse ja hõikas:

«Kasteljants!»

Kasteljants pöördus ümber ning hakkas tulema tema poole. Mihhal Mihhalõts lõi endale uuesti otsmiku pihta ja hakkas karjuma:

«Mine, mine... Ära tule tagasi, Kasteljants! Tulen ise kaatrile... Mine...» Ja pöördudes minu poole: «Isegi higiseks lõi. Peaaegu oleksin inimese pärast ülesande andmist tagasi kutsunud.»

«Aga mis on siin siis erilist?»

«See on halb tundemärk. Väga halb...»

Teel kai poole seletas ta mulle:

«Mul on neist igauhest nagu pojast kahju, Serjoža. Kas said aru? Paljud räägivad, et ma kasvatan võllaroogasid. Terved, pahtunud, soolaga läbi immutatud, lihasemügarad otsekui naha sisse õmmeldud, sünged, hoidku jum... naeratamast. Aga süda? Ütlen otsekoheselt: kartlikud lapsed. Kust tekivad siis need jutud? Sellest, et neil, kes meid halvasti tunnevad, on kaatrimistest vahel valearvamine. Ja merel? Sihuke põrguliku täidisega pähklikooreke kihutab nagu pöörane; kohad on inimestele sentimeetrites välja mõõdetud, kaal — grammides. Ei ole kohta, kuhu sülitadagi. Vaata seespool, kuidas vaesed motoristid töötavad. Põlv väriseb pisut — ja juba on mingi terav ots kolba läbi löönud. Jalad peavad olema terasest, käed terasest, süda ei tohi alista mingitele kuivamaa emotsioonidele. Viska kõik peakolust välja, vennas!» Mihhal Mihhalõts heitis pilgu kellale. «On aeg!»

Päike laskus merre. Tema soojad ja heledad kiired valgustasid veel mõnda aega keevaid laineid ja veetolmu, mille kohal lendasid kajakad.

«Sina, Sergei, lähed koos Timuriga,» ütles divisjoni komandör, «mina lähen Kasteljantsiga, see on viimane punkt ta tuusikus...»

Kaatrid eemaldusid kiiresti üksteise järel sadamasillast ja sõitsid merele. Ees lendas laineid lõhestades Kasteljantsi kaater, tema järel — meie oma.

Vaatasin Timuri armast keskendunud nägu.

All töötasid korralikult ja täpselt võimsad bensiinimootorid. Sealt hoovas soojust, mille hulka segunes bensiini ja oli teravaid lõhnu.

Õo saabus varem, kui me olime arvanud. Kauguses ilmusid nähtavale läbipaistva suitsu heledad sambad: seal põles Sevastopol. Linna poolt kostsid plahvatuste mürtsud.

Pommitamine juhtis vaenlase tähelepanu merelt kõrvale. Me peatusime Põhjalahe traversil, ranna lähedal, ja panime mootorid seisma.

Mereäärsed hooned olid purustatud, neist olid järele jäänud ainult seinad ja aknaavad. Seinte taga põles. Aknad olid nagu magneesiumituledest heledasti valgustatud. Tuul kandis meie juurde kõdunevate laipade lehka.

«Eelmisel korral läks isegi minu motoristidel süda pahaks,» ütles Timur. «Kaldale on kuhjatud tuhandeid venelaste, rahulike elanike laipu... Sakslased tahtsid neid Konstantsasse vedada ja lasksid sadamasildade juures kuulipildujaist maha...»

Timur vaatas Sevastopoli poole.

Flagmani mootor hakkas töötama. Kaatrid alustasid sõitu Hersonese poole. Laevuke lendas peaaegu merepinnal, nagu oleks tema redaan ainult kergelt järsule lainele toetunud. Ahtri taga vahutas kiiluvee juga.

Silmitsesin teraselt Hersonese lagedaid kaljusid.

Kaatrist läbilõigatud veevallid kihutasid mööda ja varisesid, tekil mustasid kahurid ja reaktiivrelvad.

Ja lõpuks ma silmasin elektrilambi vilkumist. Keegi «kirjutas» Hersonese kaljude juures.

«Tema!» sosistas minu kõrva kohal Timur.

«Transportlaev «Oraakel», laadung — Richthofen, kurss...» luges Timur valjusti.

Tulukesed kustusid. Mootorid olid summutatud. Ja jälle vilksatas mitu punkti.

«Anjuta», sosistas Timur tänuliku naeratusega.

Ma ei pööranud silmi minust eemalduvaid kaljudelt. Torpeedokaater sõostis kiiresti minu õe käe läbi tõmmatud kurssile. Eemaldusime neemest, et üles otsida transportlaev

«Oraakel» ja uputada ta. Pärast seda me pöördume tagasi, Anjuta aga jääb sinna, piiratud kindlusse, tule ja plahvatuste keskele... Ja hoolimata sellest näis mulle, nagu oleks minu õlgadelt langenud mingisugune suur, mind küüru vajutanud koorem: Anjuta oli meie ridades.

Kaheksateistkümnes peatükk

SOVHOOS «MARIA»

9. mail, pärast otsustavat kolmepäevast tormijooksu vallutasid nõukogude väed Sevastopoli. 12. mai õhtuks olid 17. armee viimased riismed, mida juhatas nüüd Jähnecke asemele astunud kindral Almendinger, kas vangistatud või paisatud alla Hersonese järsakutelt.

Ilja tankiväeosa tormas üles neeme tipuni, kus meri peksis vastu kaljusid.

Tankistid jõudsid viimasel hetkel päästa palju meie inimesi, kellede hulgas oli ka Anjuta, kuna Merelbahn, kes ta surma oli mõistnud, lõpetas oma elu neeme läänepoolses tipus, hersoneeslaste müüri varemete juures. Seal ta tunti ära kaheksa saksa ohvitseri hulgas, kes vedelesid «enesetapjate seina» ääres.

Viimased lennukid vallutati Hersonese lennuväljal, transportlaevad kas vallutati, uputati või pandi põlema.

Anjuta sõidutati rinde staapi, kus talle anti üle Lenini orden. Me saatsime talle Solhatist telegrammi, et ta sõidaks otse aiandussovhoosi «Maria», kuhu Jaša Volõnski oli direktoriks määratud.

Isa puhkas Feodossias doktor Ustin Anissimovitši juures: partisaniliikumise staap lubas tal minna koju, kolhoosi.

Peaaegu kõik partisanid, välja arvatud need, kes olid jäänud Krimmi partei- ja majandustööle, olid kutsutud armeesse, ning paljud neist, kaasa arvatud Saša Redutov, Šuvalov, Kariotti ja Semiletov, liikusid juba regulaardiviiside koosseisus edasi kas Balkani poole või rinde kesklõiku, mis liikus Ida-Preisimaa suunas.

Küünarnukkidega lauale toetudes istus ja näris päevalilleseemneid meie staabi majakeses nukker Kožanov, kes elas enne lahkumist polku Katerinaga läbi mesinädala viimaseid

päevi. Siinsamas olid ka Gavrilov ja Baširov, kelledest viimane operatiivsetel kaalutlustel oli esialgu jäetud poolsaarele.

Katerina juhtis staabi majapidamist. Istuti lauda, mis oli kaetud linasest riidest ukraina laudlinaga, löödi klaasid kokku.

«Ma joon nagu peaparanduseks,» ütles Kožanov nukralt.

«Raputage minu Petetška ometi virgeks!» palus Katerina. «Ta käib nagu vette kastetud. Ma räägin talle: sõda lõpeb peatselt, sõida siis igasuguste ümberistumisteta oma külla. Võtame ta vastu leivaga, soolaga, lambalihaga, tema aga muud kui nukrutseb...»

«Kohtasin oma vana tuttavat, kellega olime koos kaptenid,» lausus Kožanov mornilt, «vaatan — mees on polkovnik ja kogu tema rind on ordeneid täis.»

«Leidsid, mille üle kurvastada!» ütles Gavrilov.

«Aga mille üle sina, serblane, mõtiskled?»

Gavrilov võpatas, kehtas õlgu ja naeratas virilalt:

«Ei mõtisklenud millegi üle. Niisama...»

«Kas meenutasid Mariulat?» küsis Kožanov.

«Võib-olla ka teda, aga mis sinul sellega asja on?» katkestas Gavrilov teda jõhkralt.

«Ära vihasta, Gavrilov. Sa oled kuidagi turtsakaks muutunud.»

«Mispärast ma turtsuma peaksin? Ainult ära parem tema nime suhu võta.»

Gavrilov tõusis ja väljus pardi kombel taarudes õue. Kožanov jutustas:

«Gavrilov pani valmis paari hobuseid ja kaariku, et Mariulat ära saata, kuid Leljukov võttis ära ja — linnanõukokku. Küll oli alles riid! Esmakordselt nägin Leljukovi sellisena. Nüüd, kus ta on rajoonikomitee sekretär, on ta muutunud veel lepitamatumaks.»

«Mispärast siis Gavrilov endale isiklikuks kasutamiseks hobused ja kaariku hankis? Ta on ometi kommunist? See on korralagedus,» tähendas Baširov äkki rangelt.

«Mustlastel vist võivad olla isiklikud hobused,» ütles Kožanov.

«Isiklikud, aga mitte võõrad.»

«Kohe pärast Sevastopoli ilmus siia Mariula. Ega sa ole teda metsast lahkumisest saadik näinud?»

«Ei.»

«Ilmus siia, ja kohe: «Sa oled siin, kallike, luba, ma ennustan meie armastusest.» Kaardid olid tal käes. Gavrilov, võid sa endale kujutleda, taandus vaat sellesse nurka, muutus näost halliks, ja ei saa mitte millestki aru. Nagu sa isegi tead, oli Mariula töö talle suureks saladuseks. Siis hüppas mustlanna akna juurde, paiskas selle pärani ja hüüdis Gavrilovile: «Olen vaba nagu tuul!» Võttis välja taskupeegli, juhtis mehe peale päikese peegelduslaigu, siis aga vaatas end peeglist, kohendas rätikut, ja äkki: «Ah, kui sinised huuled mul on! Pole ammu suudelnud...»»

«Noh, ja mis edasi sai?» uudishimutses Baširov ja välgutask oma mongolisilmi.

«Edasi me väljusime, Baširov, vaat just sellest uksest, sulgesime ta tihedalt, ja läksime kikiarvabail. Mul oli meele, mida meile oli öelnud Gavrilov: «Ta andis mustlaste vande, kindla vande.» Ei tohi segada...»

«Kus Mariula siis praegu on?» küsisin ma.

«Gavrilov peidab teda kuskil. Ei tea kus. Pole enam kohanud. Vajus nagu maa alla.»

«Ja Fatõhh? Kuulsin, et ta on kinnitatud rajooni prokuröri abiks.»

«Kinnitatud. Leljukov kui rajoonikomitee sekretär andis karakteristika.»

«Ilmaaegu... Kuidas sina arvad, Kožanov?»

«Elame — näeme,» põikles Kožanov otsesest vastusest kõrvale, «ülemus näeb paremini.»

«Asjata määrati Fatõhh,» ütles Baširov mornilt ja kindlalt.

«Muide, ta päris alati sinu järele, tundis huvi,» Kožanov keeras plotski, süütas selle taelast põlema, «et kuhu see Lagunov ikka kihutab? Mis asjus?»

Tõusin, jätsin kõigiga hüvasti ja sõitsin Jakovi juurde.

Maja seisis lauge nõo kallakul ja oli tehtud nii, nagu tavaliselt ehitatakse maju selles päikesepaistelises maakohas: pimedal küljega valitseva tuule poole ja avara terrassiga vastu päikest, kuhupoole on palju aknaid ja uksi. Õu oli ainult kahest küljest piiratud looduslikust, puhastamata kivist müüri- riga. Maja kohal kõrgusid küpressid, mis olid täis seemnetuppi. Veidi nooremad küpressid laskusid puiesteena kingust alla, kus kaljulõhest voolas välja allikas. Rohuga kaetud kink oli üle külvatud kahvatute, õrnade eba-sügislille õitega

ja jalge all vetrus igi-õitsev metsnõges, mida ründasid väikesed ja energilised liguuria mesilased.

Allpool piki laia orgu, mis oli ääristatud vaheldumisi küpresside ja püramiidsete paplitega, õitsesid üheaegselt vängelõhnalised õunaaiad.

«Ootame, ootame, aga teda ei ole ega ole,» noomis Jaša mind kaisutades.

«Töö, Jakov,» vastasin talle, «töö.»

«Niisiis tuleb välja, et meie oleme tööpõlgurid? ... Astume õige majja, Serjoža.»

Jaša oli rietatud lahtinööbitud kaelusega hallikasse särki, mis tegi ta päris noorukeseks. Uhiuus Punalipu orden venitas välja üpris kerge riide, niisked juuksed olid laineliselt tahapoole soetud, paljastel jalgadel olid ülespidi ninadega tšuvjakid.

«Sa oled täiesti tsiviilnimeseks muutunud, Jaša.»

«Mis seal parata, kui tunnistati jälle armeele kõlbmatuks? Onnetuseks avanes ka veel puusahaav, pagan teda võtaks! Lausa häda, Serjoža.»

Äkki kuulsin ma kiireid, rütmilisi lööke peopesadega vastu tühje ämbreid ja kahehäälelist üksmeelset:

Tsimlja, tsimlja, tsimlja-lja,
Tsimlja-lja, tsimlja-lja!

Pöördusin ning nägin, kuidas Ljusja ja Kamelia tulid taktisammul, ämbriid käes. Tütarlapsed kõndisid, pead kuklas, rõhutasid oma paljaste tõmmude jalgadega takti, tagusid ämbreid nagu trumme ning laulsid lõbusalt:

Tsimlja, tsimlja, tsimlja-lja,
Tsimlja-lja, tsimlja-lja!

Jaša pilutas heasüdamlikus naerus silmi:

«Vaata aga, mis mu tüdrukud on välja mõtelnud!»

Tütarlapsed lähenesid selle laulukesega, võtsid valvesei- sangu ja tõstsid tervitades käe oma kergete lokkide juurde.

«Tervist, seltsimees kaardiväe-major!» prahvatasid nad nagu ühest suust ja hakkasid üksmeelselt laginal naerma.

Ljusja naeris ning ta näis mulle nüüd kuidagi erisugune ja päikesepaisteline, nagu kaunis lill. Tema paljad tõmmud jalad, üsna vana markisettkleidike, mis oli õla kohalt katki

kärisenud, ja seljale heidetud heledad, kõvasti palmitatud patsid — kõik see oli kaunis, armas ja ihalduslik.

Kui me sõime terrassil õhtust, tõusis Jaša laua tagant, läks tuppa ja tõi pärlnutrist inkrustatsiooniga kitarri.

«Sa oled hakanud kitarri mängima, Jakov?» küsisin ma.

Minu kõrval istuv Ljusja sosistas:

«Ostis Anjutale. Kingitus tema saabumise päevaks.»

«Mõtlen kitarrimängu õppida,» ütles Jakov.

Ta istus, pani ühe jala üle teise, hakkas midagi tinistama, ja aegapidi muutus see miski «Anjuta» viisiks.

Hiiglasuur, otsekui vägevate käte poolt tohutuis ääsidega sepietatud päike veeres äikese-eelses pilvitusse. Punane tulekuma valgus silmapiiril laiali, siin aga valitsesid roosad õhulised värvitoonid, millest õunapuud puhkesid ootamatult õitsema mandliõie-varjundiga, kuna õhtusest tuulekesest ära puhitud kroonlehed hakkasid lendama nagu liblikad.

«Vaata see kõik on antud minu kätte, Sergei.» Jakov tõusis, viskas oma juuksed pealiigutusega tagasi ja nõjatas vastu terrassi puust sammast. «Ka siin peab hästi toime tulema, nagu on Noortesalga komandöri kohus...»

Koos soojenenud küpresside, rohu ja õunapuutüvede vänge lõhnaga levis maanteelt siia edasiliikuva autokolonni müra.

Jaša tõi välibinokli ja andis selle sõnatult mulle üle.

Mööda maanteed veeresid katkematu vooluna inimesteta ja koormaita vecautod. Kolonni pea tõusis märke ja sööstis edasi piki musta paelana läkivat maanteed, kuna saba oli alles nõos. Kostis hiljuti taastatud mägimändidest jõesilla nagin ja keerles pilvena tolm, mis oli hall nagu tsement.

«Tead sa, mis see on?» küsis minult Jakov.

«Minu arvates liiguvad kolonnid Tolbuhhini armee ümberpaigutamiseks,» vastasin ma põiklevalt.

Jakov silmitses mind umbusklikult.

«Lähme minu poole. Ma seadsin enda jaoks sisse midagi kabineti taolist.»

Nurkmises toas kahe aknaga, mis avanesid terrassile ja aeda, süütas Jakov linttahiga lambi ning me võtsime istet kulunud kubaani vaibaga kaetud diivanil. Seinal rippusid automaat, püstol, vöö partisani pistodaga ja kotike padrunitega.

Pärast elavaid kõnelusi laua taga, kus olid kiirelt vaheldunud naer ja nukrus, kus üks oli alustanud, aga teine oli teda

katkestanud, ja kus jutlemine oli kulgenud nagu muutliku tuule ajal, milles samuti oli oma värsket võlu, me vaikisime, kui olime jäänud kahekesi, ja silmitsesime teineteist tähelepanelikult ja küsivalt ning seesmise rahutusega.

Sel silmapilgul osutus Jakov südimeks. Ta istus nii, et lamp valgustas täielikult tema nägu.

«Serjoža,» ütles Jaša väga tasa, vaevalt huuli liigutades, «sa mõistad mind... Sa oled mind alati mõistnud... Mul ei sobi pöörduda sinu poole selle palvega, sest et selletagi ei saanud sa teisiti toimida, kuid ma palun sind... lase Anjutal viibida võimalikult kauem siin, just siin, minu juures... Ärge võtke teda siit endiga kaasa, kui ta juba kord on nõustunud siia sõitma...» Jaša takerdus. Peened higipiisad ilmusid tema laubale ning oimudele.

Ma sain sõbra erutusest aru.

«Jaša, ära arva, et mul võiks targata soov sulle tahtlikult või tahtmatult valu tekitada. Ühte-teist ma aiman. Kui kõnelda avameelselt, ma mõistan... Sa tahad, et Anjuta oleks natuke kauem sinu lähedal. Et ta näeks sind, tänast Jašat, aga mitte seda, kes jäi sinna, Psekupskajasse?»

Jakov kallutas möönvõlt ning kohmetult pea.

«Saa aru, juba seal polnud sa enam selline... nagu sulle näib... Sa olid hea poiss. Ja ma tean, et Anjuta kaitses sind juba siis alati meie pilgete eest, ja seda, mida vahel ei taibanud meie oma lapseliku, ulaka, noh, ütlemisega, egoismi tõttu, taipas ta meist paremini võib-olla lihtsalt hea inimese vaistuga... Tema, Anjuta, on ometi hea ja väga üllas inimene. Sa tead, kuidas ma teda armastan ja kui palju ärevust ma kogesin, kui...»

«Ma tean kõik, Serjoža.» Jaša surus mu kätt oma kuumade pihkudega. «Ma püüan olla hästi peenetundeline, ma hoian hoolega kõiki tema tundeid ja kõigepealt Viktori vastu. Kuid mõista ja ära pea mind halvaks. Juba lapsepõlvest peale ma... olen teda jumaldanud... Sellest ei teadnud ju teie midagi, Sergei. Oleksin pea vastu kivi lõhki lõõnud, kui oleksin teada saanud, et keegi teie hulgast seda aimas. Ma tahtsin tõsta ta kätele ja kanda, kanda maa kohal, tõusta mägedele, kuhutahes, ja jõudu oleks mul selleks jätkunud, oleks jätkunud...» Jakovi hää katkes, ta laskis lahti minu käe, tõusis, ja lähenenud aknale, paiskas selle lahti ning kummardus välja.

Vastu klaasi pekselnud kihulased lendasid tuppa ja sööstisid tule poole. Valgusest juurdemeelitatuna lendas sisse mingisugune suur liblikas ja hakkas põrisema mööda tuba. Astusin Jakovi juurde.

«Ma arvan, et kõik läheb hästi.»

«Eks ole?» Ta võpatas. «Ma palun ainult, ärge keelitage teda. Mitte mingil juhul. See oleks haavav nii temale kui ka minule. Ma tahan, et kõik tuleks iseenesest, vastasel korral... siis parem jäägu kõik endist viisi.» Tema huuled tuksatasid. «Ma palun sind...»

«Võid minule kindel olla, Jakov. Nagu sõbrale.»

«Täna, Sergei,» tema mustad niisked silmad särasid õnnelikult. «Kõik tuleb harjumusest, Serjoža... Olen neil asjus kuidagi... saamatu.»

Läksime tagasi laua juurde ja kõnelus kandus jälle hilja-aegu läbielatule: partisanipäevadele Džeiljavas, järskudele kaljudele, kus põlesid meie tammenottidest lõkkes, kaljudele, mis murenevad ja varisevad kokku palju hiljem, kui lõpetab rännaku mööda maailmaruumi meie elu. Kõnelesime tulevikust ja ehitasime seda kergelt ning vabalt, nagu oleks kõik juba meie kätes, nagu ei saaks mitte keegi panna meie unistusi keelu alla, sest selline on nooruse elujaatav mõistatus.

Terrassile tulid tütarlapsed ja hakkasid vaikselt laulma. Kuulatasime seda. See oli lauluke kinofilmist, mis oli olnud populaarne enne sõda. Meenusid kommunistliku noore päevad Psekupskajas, tungil täis kino, aparaadi surin ja meie noorile südameile armsad kaasakiskuvad filmistseenid, mida me võisime vaadata loendamatu kordi.

«Loodetavasti ei unusta me kunagi koos veedetud partisanipäevi, Sergei,» ütles Jaša, «kuid ikkagi, kuigi nad on kaugemad, on mälestused meie lapsepõlvest ja kommunistlike noorte elust värskemad. Kas sulle ei näi nõnda? Tahaks nii väga elada jälle rahuaegset elu ning töötada rahu ja elu nimel. Töötada selleks, et alati kogu maailma kohal säraks päike ja tema kiired langeksid meile selleks, et kuskil poleks pimedaid urkaid, valgustamata, sünget riiki... Muidugi peab selleks veel palju vaeva nägema ja võitlema.»

«Ja võitlema,» ütlesin ma, kaaludes Jakovi sõnu, «ja ausalt võitlema. Sõda pole veel lõpetatud. Kui saabub tund, millal meilt küsitakse: mida te olete teinud selleks, et hoida

kodumaad teie poolt nähtud ja kogetud koleduste kordumise eest? Siis meie vastaksime: me tegime kõik ja tegime hästi. Meie ei läinud sellest mööda kinnisilmi... Ma mäletan ikka veel lasku oma isa pihta, ja see oleks võinud olemata jääda, Jakov, kui ma oleksin teda õigel ajal hoiatanud...»

Üheksateistkümmes peatükk

LJUSJA HAAVATASAAMINE

Leljukov istus, kipsi pandud käsi laua äärel, ja kõneles telefoni teel Gradoviga.

«Sind kutsub välja Gradov,» ütles mulle Leljukov, lõpetanud kõneluse. «Noh, Sergei, siruta end, seal sinu taga on kuub, tõmba külgmisest taskust välja paberossid ja pane üks põlema. Minu neetud sõrg on ikka alles liimist lahti.»

Puhudes välja peeni suitsujoakesi ja toetudes vastu tugi-tooli korju silmitses Leljukov mind tähelepanelikult.

«Niisiis, Sergei, Fatõhh osutus halvaks inimeseks.»

«Ma rääkisin sellest juba ammu.»

«Me kontrollisime, me kobasime...»

«Sellised nagu Fatõhh, abistasid sakslasi...»

«Mitte ainult neid... ühe sõnaga, mulle tehti ülesandeks ta vaikselt kahjutuks teha. Vahest kutsun ta siia ja teen siin temale teatavaks, et meil on lõpuks täiesti selge, mida ta endast kujutab.»

Avatud aknast, mida tänava poolt varjasid sirelipõõsad, kostis muezzini hää. Lohistades maja juures jalgu mööda maad, möödusid möösesse minevad tatarlased.

Leljukov tõusis, läks kõrvaltuppa, ja sulgemata enda järel ust heitis selili voodisse ning uinus kohe.

Ljusja istus söögitoas diivanil ja ootas mind. Ta oli tõmanud jalad enda alla, kuulatas, võpatas. Leljukovi madalas mooruspuudest ümbritsetud majas, vaikselt jäänud linnakese keskel tundis Ljusja end palju halvemini kui õunakasvatuse-sovhoosis «Maria».

Akende alt möödus patrull. Kaua kostsid rütmilised aeglased sammud.

Riiulikesel olid mõned raamatud. Ljusja võtab Puškini, leiab «Bahtšisarai purskkaevu» ja loeb valjusti:

Mind jälle muusad, rahu valland,
arm unub, kuulsus meelest läeb,
oo, varsti jällegi teid näeb,
Salgiri rõõsameelsed kaldad!
Siis, hinges mälestuste lõõm,
ma kõnnin rannikmäe veerul,
ning nähes Tauria lainte keeru
mu ablast pilku täidab rõõm.

Aga ei, need pole need read, mida peab lugema tänasel
ööl.

Kui oli sõjas laastand maad
Kaukaasiale lähemad
ja rahulikud külad Venes,
läks koju Tauriasse khaan.
Tal kurb Maria mõlkus meeles
ning kerkis marmorist fontaan
ta mälestuseks... Suliseb
seal vesi, külmis pisarates
ta lakkamatult niriseb.

Tunnen Ljusja pilku, mis on suunatud minule pisut väri-
sevate, poolavatud laugude alt.

«Mispärast sa vaatad mind nii imelikult, Ljusja?»

«Millest rääkis sulle Leljukov?»

«Mind kutsub välja Gradov,» vastan ma talle, «minu
endine komandör.»

«Kas oled sellest erutatud?»

«Kohtuda pärast nii pikka lahusolekut...»

«Kui ei tohi — ära räägi,» ütleb mulle Ljusja, mõistes
minu põiklevat vastust.

Silitan Ljusja kätt randmest peopesani. Tema nahk on
sile, sametine ning jahe. Mida ma võin lohutuseks öelda?

Uksel on Leljukov, ta on juba riides.

«Kas tohib teid katkestada?»

Ljusja võpatas ootamatusest.

«Sul on aeg sõita, Sergei.»

Päike hakkas kuskil alles tõusma, kuid ei olnud veel
jõudnud silmapiiri ääreni, siin aga püsisid alles hallid,
hommikueelsed toonid.

Jõudsin linna ülemistesse kvartaalidesse, tõusin märke.

selle maja kiviaia taha, kus peatus Gradov. Tunnimees laskis
minu õue. Öövaikuses vulises oja ja küpressid kerkisid nagu
tumedad, karvased kaljud.

«Kes on?» hõikas mind sõjaväerüütluses, ohvitseri rinde-
pagunitega mees ja hüüatas sedamaid rõõmsalt: «Lagunov!»

«Tere, kallid Atake.»

Atake haaras mu käe ja lähendas mulle oma sarnaka vur-
rudega näo.

«Ma ei lootnud sind siin näha, Atake.»

«Mina seevastu lootsin. Gradov ütles mulle, et sa tuled
siia. Ja ma ootasin sind ning tundsin seetõttu kohe ära, kuigi
sa oled väga palju muutunud. Noh, kas sina pole muutunud,
Sergei?» tema laia vahega silmade pilk ei lahkunud minult.

«Vanemaks jäänud?»

«Sa pole tütarlaps,» tema vurrude all välgatasid hambad,
«ja mina pole enam kaugelki poisike, seepärast võin ma
sulle öelda: sinu eas ei vananeta. Sa oled lihtsalt mehistu-
nud, muutunud tõsiseks, tõeliseks meheks.»

«Täna, Atake... Ja kus on kindral?»

«Siin...»

«Kus?»

«Ta seisab seljaga sinu poole ega näe sind. Aga ta ootab
sind.»

Alles nüüd pöörasin ma tähelepanu valges särgis inime-
sele, kes pesi ennast maja juures vulisevas ojas. Gradovi
kõrval seisis käskjalg avatud nessesääriga, kus helendasid
mitmesugused tarbeasjad. Käskjala, pikakasvulise pilotkaga
sõduri käes oli käterätik, mis valendas küpresside sametisel
täustal nagu kindrali särkki.

Gradov puristas viimast korda naudinguga peopesadesse,
sulistas veel pisut ojas, võttis käterätiku ega pöördunud ikka
veel meie poole.

«Kittel!» käskis ta.

Käskjalg ruttas kontsi klõbistades majja ja tuli sealt
tagasi kitliga.

Gradov ajas käed kärmete liigutustega kitli varrukaisse,
pani niisama kiirelt kõik nõõbid ja haagid kinni, kammis ära
juuksed ning lähenes meile.

«Tere hommikust, Lagunov,» ulatas ta mulle niiske ja
külma käe, «lähme õige majja. Minu käsutuses on enne ära-
sõitu peaaegu terve tund.»

Me läksime läbi esiku ning jõudsim tupp, mille aknad avanesid päiklipuuaeda.

Tuba oli sisustatud tagasihoidlikult ja suure kiiruga. Seinad, mis olid alles hiljuti valgendatud, lõhnasid veel kuivamata lubjast, aknalauad ja ukse olid kleepuvad ja oli selgesti tunda värvi ning sikatiivi hõngu.

Gradov silus peopesadega oma halle juukseid.

Minu ees istus peaaegu muutumatuks jäänud, tavalise kuiva kõneviisiga kindral Gradov. Ta oli minust juba palju kuulnud ja sel puhul Stronskiga vestelnud.

Gradov kutsus mu välja, et minuga kõnelda ja kindlaks teha, kuidas ta saaks mind oma diviisis kõige paremini kasutada. Gradov oli jäänud endale truuks, ja niisama nagu ta varemadel aegadel oli tingimata vestelnud iga uue kursandiga, nii ei jätanud ta ka praegu tähele panemata ühtegi ohvitseri, kes pidi teenima ja sõdima tema diviisis.

Me olime Gradoviga kõnelnud tund aega. Uksle ilmus Atake.

«On aeg sõita, seltsimees kindral,» kandis ta ette.

«Niisiis, ootan teid diviisi,» Gradov tõusis. «Lõpetage kõik oma asjad, ja tere tulemast. Ees on tööd küllalt... Mina aga kiirustan. Ma pean jõudma õigeaks ajaks Sevastopolisse armee komandöri juurde.»

Me lahkusime teineteisest ja ma läksin Leljukovi majakese poole.

Turule viivast kõrvaltänavast, kust kandus värske viinamarjaveini, hapu jazma ja lambavilla lõhna, tormas välja kolmeteljeline veomasin. Kabiini uks oli pooleldi avatud ja sealt ulatus välja tuttava allveelaevlase musta pilotkaga pea. Kabiinis istus Jakov, ja ülal, hoides kinni kabiini katusest, kõlkus väiksekasvuline, ent visa Baširov.

Veoauto tegi järsu pöörde, hakkasid vinguma pidurid. Kabiinist hüppas välja Jakov.

«Serjoža... ole mehine...» Jakovi hää vāris. «Ljusja on haavatud...»

...Leljukovi maja ees tunglesid inimesed. Jooksime jalgvärava juurde. Ouel pōrkasin kokku Vassiliga.

Ta haaras oma vägevate, suurte kättega minu ümbert kinni, surus mu enda vastu nagu väikese lapse ja hakkas kõnelema katkendlikult ning segaselt:

«Küll on see üks parasiit, see Fatōhh! Ta kutsuti välja

komandöri juurde. Ljusja oli siin... Oh, kallike, armsake, seltsimees kaardiväe... Ta pōrutas «waltheriist»... komandöri pihta, kuid tabas teda, meie kallist Ljusjat... Ja mina ei märganud õigel ajal... kes oleks võinud teada... ta päästis komandöri... aga mina! Mina!»

Lükanud Vassili kõrvale, sööstin ma maja poole.

Ljusja lamas selili diivanil, olles toetanud pea diivani-rullile. Tema juuksed olid langenud alla, käed olid surutud põskedele ja silmad olid poolkinni. Puudutasin tema kätt ja tundsin tema soojade, niiskete sõrmede vastupigistust. Ta silmad avanesid pärani. Ljusja vaatas minule äreva uudishimu ja tumma etteheitega...

«Rahune,» sosistas ta, «mul pole viga... pole kõne vārt... Sina... sina rahune...»

Leljukov puudutas mind pagunist.

«Tōuse, Sergei.» Ta võttis mul kae alt kinni, viis akna juurde ning ütles tasa: «Ma kutsusin ta siia... Ta kuulab ära, kahmas püstoli. Ljusja sööstis Fatōhhi poole... Tahtis mind varjata...»

Tuli Ustin Anissimovitš. Ta pesi kiirustamata, sissejuurdunud doktoriharjumuse kohaselt käed hoolega puhtaks ja puhastas küüned harjakesega, mille ta võttis välja oma pintsakutaskust. Kamelia ulatas talle kohvri. Ta plōksatas võtmega, avas kohvri, võttis sealt välja kitli, kummist arstikindad ja osutas silmadega instrumentidele. Kamelia korjas välja hädavajaliku ning lahkus kööki.

Ustin Anissimovitš pani kitli selga, ja sidumata seljal võõd kinni, lähenes Ljusjale ning ütles tasa:

«Tütar... pole viga... kõike juhtub... Elu on alles ees...» Ta ei kõnelnud lõpuni, pōördus järsult meie poole ja ütles rangelt: «Aga kõrvalisi isikuid palun...» ta osutas käega uksele ja tema käsi hakkas värisema vaigistamatus vōbinas.

Kahetümnes peatük

VAINA LAINED

Meie Gradovi diviis lõpetas formeerimise, et minna sõjakäigule Balkanile.

Minu käsutusse jäi natuke aega, et viia Kertši ülesõidukohale isa, Ustin Anissimovitš ja Katerina, kes sõitsid koju.

Ljusja lamas Feodossias sõjaväehaiglas. Seal ootasid mind ka isa ja Ustin Anissimovitš. Katerina pidin ma kaasa võtma Solhatist, kust sõitsin läbi Simferopolist tulles.

Häbenemata oma tundeid, jättis Kožanov Katerinaga kõikide nähes hüvasti. Ta oli uhiuues suvipluussis, mille selg ja varrukad olid kohevil.

Pagunid kaardusid nõrgalt külgesetud nõõbikestel, mis olid servadelt puudutatud vaseroostest, — riidevarustis oli toimetatud kohale niiskes laevavaruusis.

«Uus pluusilõige,» kõneles Kožanov, et millegagi maskeerida lahkumisvalu, «püstkraega. Neljakümne esimesel aastal alustasime sõda mahakäänatuga. Selles särgis aga ei saa peadki pöörata.»

«See on selleks, et sa teisi ei piiluks,» lausus heasüdamlikult muheldes Katerina, «vaata ainult mind, otse mind, Petetška. Ei siis ole vaja pead keerutada.»

Baširov, kes armeesse kutsutuna sõitis koos Kožanoviga Simferopolisse, kõndis edasi-tagasi, vibutades aeg-ajalt vitsa. Tal polnud kellegagi hüvasti jätta, ta polnud ühegi tütarlapsaga sõprust sobitanud, ja seepärast oli ta väliselt ükskõikne tema arvates pikaleveninud hüvastijätku vastu.

Lõppeks oleme autos.

Ees on õlise läikeni siledakrullitud tasane maanteejoon.

Katerina istus nukras meeleolus.

Feodossias jooksin hetkeks haiglasse. Ljusja kergitas enese padjalt tormiliselt püstakile ja võttis mind vastu säravate silmadega.

«Mul on päris hea,» ütles ta. «Papa sõidab Psekupskajasse, valmistab ette meie maja, ja siis ma kolin sinna, Serjoža... Ja hakkab sind ootama... ootama...» Tema põsed puudutasid minu käsi ja ma ei tahtnud lahkuda, kuigi auto undas juba ammu akna all.

Üle Kertši poolsaare puhus külm meretuul, mis kihutas siia üle kuivast kolletusest puudutatud lagedate, lausikute steppide. See, mida nimetati sissetungi-platsdarmiks ja mis meid meie partisaniriigis ääretult huvitas, avanes praegu minu pilgule oma igavas üksluisuses...

Terasega lõhkikärastatud Akmonaiski laialdased positsioonid kadusid kuhugi kaugele, sinakashalli, suitsuse silmapiiri vastu liibunud Aasovi mere virvendavasse soomuspõrandasse. Miski ei häiri nüüd seda vaikivat steppi, kui ehk

ainult kajakad, kes on juba lahkunud Musta mere rannikule, või lendab mööda äraeksinud kanakotkas, kes on tuules laskunud longu oma peenikesed, kokkukeerutatud vurrusid meenutavad tiivad, või läigatab tuhmilt valgevasest mürsukest... Või ilmuvad kaugel nagu terendus tšumakkide vankrid, mis uuesti roomavad lahtimineeritud Sivaši soola järele, ja pikki sarvi vangutades kaovad soolaväljade kahvatuissse mustreisse aeglasel härjad.

Türgi valli idapoolsele küljele, pärast sakslaste lahkumist tasandatud maantee kõrvale oli tardunud vigastatud tank «Tšapajev». Tank oli ilmselt kihutanud mööda maanteed püsiv-tulepunkri vastu, selle lähedal oli saksa kahuri mürisk purustanud tal tiibmanöövril külje — roomikud olid maanteeäärse pujuga kaetud maa kündnud läbi kuni raaklubja-kivideni ning olid siis tardunud. Teras oli murdekohtadel läbi roostetanud, värv lühikesest, ent surmavast plahvatusest maha koorunud. Aga ka nüüd oli see ranniklaste avangardi liikumatu tank uljas ja sangarlik oma edasitungis.

«Nagu hobune tõkkel,» ütles Katerina, «vaprad on meie inimesed! Ainult, Serjoža... Kuidas saaks töötada nii, et sõda kunagi enam ei korduks? Kas tuleb maakerale niisugune aeg?»

Ja ongi Kertš. Sõitsime mööda vana Jenikale kindluse mahajäetud varemeist ning peatusime ülesõidukohal Opasnajas.

Isa ja Ustin Anissimovitš hakkasid minema kingule, töölasula poole, kus pidi elama nende tuttav, kelle poole nad tahtsid pöörduda ülesõidu asjus.

Kertši väina tumedad veed rullusid minu jalge ees. Tuhanded sõjavangid õhkisid ja purustasid järske kaldaid: ehitati teed üle väina, piki uut silda kuni Tšuška liivaluiteni, mis on Tamani poolel. Meie sapöörid ehitasid silda; väina mõlemal küljel kolksusid rammid, milledega taoti sisse poste.

Keegi sõdur, kirves vöö vahel, läks liivasele leetseljakule. Lained loksusid vastu tema saapasääri ja ta vahtis väina oma lõbusa, vallatu pilguga, nagu kavatses ta kahlata läbi veekogu. See oli Jakuba. Laiaõlaline rahulik asjalik mees kaalus, kuidas tulla toime kahe ja veerand kilomeetri pikkuse purde ehitamisega, ilma liigse materjalikuluta.

Hüüdsin teda. Jakuba pöördus kiirustamata, tundis mu ära ja tuli aeglaselt minu juurde.

«Kas see olete tõesti teie? Tervist, seltsimees kaardiväe major!»

Surusin Jakuba tumedat mõhnadega kaetud kätt ja me võtsime kõrvuti istet presendiga kaetud hiiglasuurte mürsukuhjade juures, mis olidki jäänud kasutamata tormijooksul Krimile.

«Olen nüüd sapöör,» ütles Jakuba, «pärast seda, kui läksime lahku, on killud mind kahel korral läbi puurinud. Pole viga, sapööriala on hea ala: ehitame sildu, teid, pooljaamu, veame telegraafiliini. Töötasime Sivaši ülesõidukohtadel. Ehitasime tammi, sidusime pontoone... Pole viga, läks hästi.»

Jakuba võttis gaasitorbikukotist suure kimbu kirju ning ma tundsin ära Jakuba naise tuttava käekirja.

«Ise rahmeldab kolhoosis,» lausus Jakuba uhkusega, «tulevad hästi toime.»

«Vaata ja imesta?»

«Ei,» ühmas ta naerda, «pole midagi imestada.»

«Kuidas siis nii?» ütles Katerina.

Jakuba, kes heitis vahetevahel tütarlapse poole uudishimulikke pilke, vastas:

«Ma ju räägin: teisiti ei saagi olla... Kuhu? Kubaani?»

«Stavroopolimaale,» vastas Katerina.

«Siis oleme ühe nurga mehi!» hüüatas Jakuba rõõmsalt.

«Igal pool sa näed stavroopollasi!...»

Kingult laskusid mööda jalgrada alla isa, Ustin Anissimovitš ja elatanud kalur ruskeis saabastes ja samasuguses täiesti punaseks pleekinud vammuses.

Kalur juhtis meid piki kallast laevasilla poole, mis on ülalpool Opasnaja ülesõidukohta.

Jakuba saatis mind natuke maad, jättis südamlikult hüvasti ja hakkas minema piki loksuvat lainemurdu sapööride poole, kes laadisid tulevase silla jaoks maha rihveldatud terastalasid.

Sadamas õõtsus lainetel ninast kuni ahtrini tõrvatud pargas madalalt väljalõigatud parrastega. Tema parrastele polnud jäänud nime jälgi, kõik oli pigiga üle määratud, kuid nii isa kui ka mina tundsiime kohe ära vana, tuttava pargase.

«See on ju «Kapteni Tütar!» hüüatas isa ning võttis peast mütsi otsekui teretades.

«Kas on tuttav?» imestas kalur. «See paat eksis meie majandisse.»

«See pargas on Kaukaasia rannikult...»

«Sõda ajas ta siia, Ivan Tihhonõtš.» Kaluri silmades süttisid lõbusad tulukesed. «Ja milleks üldse see jutt, ükskõik, kas töötada selle küna peal seal või siin? Tõsi küll, kala on teistsugune, kuid riik on ometi üks, Ivan Tihhonõtš.»

Jätsime hüvasti. Isa ja kalur istusid pinkidele aerude juurde, Ustin Anissimovitš — tüürile. Lükkasin paadi vette, laine laksus vilkalt tema musta, raskeks muutunud põhja all. Soolast valgeks imbunud pöökpust aerude üks löök — ja paat libises väina. Teisel pool, lillakas suitsutaolises lainemurrus, paistis Tšuška liivaluude, kus kerkisid ikka veel kepikestena seniitkahurite rauad.

«Kapteni Tütar» läbis kanali, mis sillerdas hõbedaselt. Järsku tungisid läbi kiiresti liikuvate pilvede päikesekiired ja heitsid veele kuldsoomuselise rõngasrüü.

See oli ainult hetkeks, päike kattus varsti jälle pilvega ja paat jõudis kalda-äärsesse madalasse vette.

«Kapteni Tütar» oli jõudnud teisele kaldale. Isa hüppas liivale ja aitas Ustin Anissimovitšil ja Katerinal paadist maale astuda.

Minu juurde tuli Donadze.

«Tuleb sõita, seltsimees major, et jõuda varem Feodosiasse ja varuda sadamas bensiini. Seal on praegu Mihhailjuk, tema aitab. See pole mitte ainult hea tuuker, vaid ka tore poiss.»

Kõik mehed, olgu nad kasvõi hallipäised, olid Donadzele poisid.

Meist paremal kerkisid sõnnisarnaste fortidena Jenikale varemed, mis olid jalamil piiratud rööpmelisest, purustatud teest. Jenikale taga, sealpool uputatud laevadega lahte paistsid nagu tapetud kajakad paljukannatanud Kertši adžimuškai valgest kivist majad.

Linna tagant, sealt, kus sätendav vool puistas pritsmetega üle Mitridati mäe jalami, tõusis raske pilv.

Opasnajas randusid pontoonid. Sõitsime lähemale. Veeretati maha kubaani plaanvankreid, mis lõhnasid nisuõlgede järele ja levitasid pujude ning nõmmeliivatee kibedat hõngu.

Käratsevalt ja ärevalt jooksid pontoonilt maale tõmmud kubaani tüdrukud. Linnuparvena laskusid nad tundmatule kaldale, jäid vaikseks ja vaatlesid suurte, uudishimulike sil-

madega kindluse ning linna varemeid. Üks neist, kõvasti põimitud ja rinnale visatud palmikutega tütarlaps, ütles hämmastunult:

«See siis, tüdrukud, see siis ongi toosama pärlitera — Krimm?»

Tüdrukud hakkasid naerma ja kärsitult oma plaanvankrite ning lehmade ümber sagima. Nad tegid kõike kiiresti, osavalt ja naeruga, mis neist sädelevalt välja voolas. Vanad kasakad vangutasid päid, kortsutasid kulme ega saanud aru, milleks see lõbusus sellel esialgu veel rõõmutul kaldal. Nad pöördusid näoga Kubaani poole, Tamani Eel-Kaukaasia sinise murdjoonelise mäeaheliku poole, võtsid hüvastijätuka mütsid peast ja liikusid voori järel «tatarlaste poole», nagu kasakad ammust ajast neid maid nimetasid. Logisedes veidi raudtelgedel, mida oli õlitatud paksust tamani masuudist määrdega, hakkas voor venima muistse Jenikale kindluse hallide täkitud kivide poole.

«Kust te olete, kenad tütarlapsed?» küsis Donadze, äianud peast oma õlise autojuhipilotka.

«Kubaanist.»

«Ja kuhu sõit läheb?»

«Mingisugusele pärliterale!» hüüdis patsidega tütarlaps, välgatades vallatult silmi.

Kõik hakkasid naerma. Tüdruk aga lausus tõsisemalt ning vaiksemalt, kui oli jõudnud meie kohale:

«Oleme ümberasujad.»

«Missugusest staniitsast?»

«Zaporožjest, Fontalovkast ja Tamani poolsaarelt.»

Ümberasujate voor nagises ja ajas tolmu üles. Tüdrukud koormatel alustasid laulu.

Kahekümne esimene peatükk

ANJUTA

Anjuta istus Jaša maja lahtisel terrassil seljaga minu poole ja näis lugevat raamatut. Tema juuksenõeltega kinnitatud ja põllulilledega ehitud tuhkjas pats asetses kuklal nagu valatud pärg. Lähenedes tasa kikivarbail ja piilunud üle tema õla, nägin peeni kollakaid sõrmi, mis tardusid ümmargusel välja-

õmblemisraamil tuhmjassinise siidist hortensia õie juures. Anjuta õlad võpatasid, kuid pead ta ei pööranud. Ent kui ma sirutasin oma käe üle tema õla, hüppas ta eemale terrassi käsipuude juurde, pani käed vastu rinda, ja mahapillatud väljaõmblemisraami võruke veeres mööda märgi, hiljaaegu pestud põrandalaudu.

«Sergeil!» hüüatas Anjuta ja sulges silmad; tema ripsmed värisid pisut, rind tõusis ja vajus. «Kuidas sa mind ehmatasid!...»

Anjuta tõstis käed pea juurde, katsus laupa, juukseid, ja siis, teinud sammu minu poole, suudles mind kuivade huultega.

Linase kleidi viltulõigatud taskukesest tõmbas ta välja väikese, pitsidega ääristatud lõhnava rätiku ja tõstis selle silmadele.

«Sellest pole midagi, Serjoža. Ära pane tähele.»

Tema käsi, mis hoidis rätikut, tõusis uuesti silmade juurde. Sõrmes nägin ma sedasama sõrmust, mida Anjuta kandis Solhati teatri laval.

«Ma ootasin sind väga, Sergei,» ütles ta summutatud häälega, «ootasin väga! Jaša ütles mulle, et sa läksid isa saatma.»

Vaatasin teda vaikides.

«Miks sa mind nii vaatad, Sergei?» küsis Anjuta.

«Sa oled tublisti muutunud, Anjuta,» ütlesin ma ja astusin sammu tema poole, et teda kallistada.

Anjuta läks kiirustades minema, ja kui ta tagasi tuli, oli tema nägu niiske ja ta põsel valendas riideebe käterätikust. Taipasin: ta oli enese tühjaks nutnud ja näo ära pesnud.

«Mul oli väga raske, Sergei,» ütles ta, «väga raske... Kuid see kõik on möödas, ja peaasi — meie, just nimelt meie, kõik koos, oleme nad võitnud... Siin Krimmis... Mul on palju jutustada.»

«Jutusta, jutusta mulle...»

Ta pöördus kiiresti minu poole.

«Mind kiskus kaasa nagu veekeeris ning hakkas üha kiiremini ajama... Ma tasusin kätte kõigi eest: sinu eest, isa eest ja mamma eest, surmasaanud Kolja eest, Vitja Nehhoda eest... Mulle oli meie perekonnast kõik teada. Meie väejuhatas ei keelanud mulle informatsiooni. Juba Sevastopolis, õigemini Hersoneses, taheti mind mõrvata. Mind päästsid

Iljuša tankistid ning ma tapsin Bekiri, kes oli saadetud minu hinge järele. Kas sa tundsid teda?»

«Jah. Fatõhhi vend?»

«Kas sa tead, kes Fatõhh ise on?»

«Noh, tean... Kes siis?»

«Kõige suurem türgi agent. Alles Hersoneses sain teada, missugune on teie Fatõhh. Palju on meile veel teadmata. Nii mõndagi oleksime võinud vältida, Sergei...» Ta hammustas huulde ja hakkas minema mööda astmeid, pisut vimmas, nagu hoolikalt teed valides.

Jõudsin talle järele, embasin teda. Läksime kõrvuti, vaikisime. Anjuta vaatas otse enda ette selgete, pärani avatud silmadega.

«Tea ainult ühte. Mäletad, me andsime pioneeridena ausa leninliku töötuse? Kui rinde ülemjuhataja Simferopolis mulle Lenini ordeni üle andis... võtsin ma selle vastu puhaste kätega...»

Peatusime allika juures. Keev veejuga tungis välja roomava luuderohu võrsetega põimitud kaljurusu alt. Siit paisis hiiglasuur õitsev aed, mida piirasid küpressid ja paplid. Nõrk tuul painutas kergelt puulatvade teravaid piike ja kandis laiali kroonlehtede viimast sadu.

Kuum vine hõljus õunapuude laiaharaliste võrade all ja kogu aed näis ujuvat hällivas laines, mis oli läbipaistev ning vikerkaarvärviline nagu vesikiili tiib.

Anjuta võttis mu käe ja ütles mingi piduliku nukrusega:

«Jaša tegi mulle ettepaneku... jääda siia, sovhoosi.» Tema silmad vaatasid kuhugi kaugele-kaugele. «Tead sa seda?»

«Jah.»

«Ma pean võib-olla asuma õunapuude juurde,» ütles Anjuta, «mitte kauaks, mitte eluajaks, vaid esialgu... Ma tahan asuda elama õunapuude juurde, et voogaksid lilled selliste lainetena nagu meri, mäletad, see meri meie kuldses lapsepõlves?»

Pisarad valgusid talle silmi ja ta muutus endiseks armsaks õekeseks.

«Anjuta,» algasin ma tormakalt, «me aitame sind, et sul oleks hea olla.»

«Mul on raske ennast uuesti leida,» ütles Anjuta, «kuid mind aitab Jaša. Ta on hea inimene... Meil on vaja taas-

tada mitte ainult linn või maja, vaid peab veel taastama... taoti tagasi tooma kaotsiläinud naeru... rõõmu...»

Lahkusin õest hommikul. Sel päeval ma läksin ära Gradowi kaardiväediviisiga.

Kahekümne teine peatükk

VASTUTUS TULEVA EES

Möödus sõda, saabus rahu.

Meie poolt vabastatud Balkanil me laulsime balkani polkude laulu. See oli võidu ja tulevaste tööde rõõmus laul.

Hiljem sõitis meie juurde kindralpolkovnik Šuvalov. Ta ütles meile:

«Teil, noorsugu, seisab ees lõpule viia Lenini-Stalini töö. Kommunism on ainuke inimkonna päästja hukkumisest. Võtame lähedase näite, kaardiväelased. Kujutlege endile, kui meie maal kolmkümmend aastat tagasi poleks võitnud sotsialismi idee, kui selle aja paremad inimesed poleks läinud tormijooksule Talvepalee, Perekopi, Krasnaja Gorka vastu, kui meie maa poleks selleks ajaks küpsenud, kui kaugele oleks siis praegu inimkond tagasi paisatud! Fašism töötas maailmale hukatust. Ja maailma päästisime hukatusest kõigepealt meie, seltsimehed! Teie, kaardiväelased, läbisite võidukalt Balkanil! Teid nägid Sofia, Belgrad, Bukarest, Budapest ja hämmastunud Viin! Kõikjal, kus te ka sammusite, te külvasite kommunismi seemneid. Need seemned idanevad Euroopa maadel, nagu nad idanesid meie maal. Ja meie ülesanne on säilitada puutumatuina need idud, et puhkeksid kommunismi õied ja et neid ei põletaks leegiheitjate ega aatomipommide leek...»

Šuvalov oli väga erutatud: pidas ta ju oma viimast kõnet polkudele, kes olid liikunud koos temaga Stalingradist alates.

... Ja nüüd olen kodukohas. Isa töötas kolhoosis, ta oli juba vana. Samasse kohta oli ehitatud uus maja. Omas majas, tsinkkatuse all elasid Ustin Anissimovitš ja Ljusja.

Kohe, minu saabumise esimesel päeval läksin Ljusjaga kohalikku nõukogusse. Ljusja kirjutas alla koos minuga, tõstis minule oma heledad, õnnelikud, sirelivärvi silmad ja tema huuled värahtasid kaunis naeratuses.

«Näed nüüd, Serjoža, ma olen lõpuks leidnud oma muinasjutulise kuningapoja!»

Lahkusime nõukogust ja läksime mööda plataanide alleed, hoides kinni teineteise käest nagu lapsed. Tagapool samusid isa, ema ja veidi lonkav Ustin Anissimovitš, kes alatasa tõstis vastu nägu valget rätikut. Avar taevas Abadzehhi mäeaheliku kohal oli pilvitult selge ja me hingasime sisse puhast mäestikuõhku nagu siis, partisanide Džeiljavi platool.

Läksime Ljusjaga Fanagoriika poole. Teisel pool jõge niidet ja tuul tõi sealt värske kõrrepõllu vänget lõhna, kuna kaugemal, kus viljalõikuse juulikumas laius Kubaani-äärne tasandik, sõitsid laevadena kombainid ja keerlesid palaval tuulevoolusel stepikotkad.

Uued hoonestamiseks määratud krundid laskusid jõe poole, nad olid piiratud esialgu ainult kraavidega. Augud puude istutamiseks mustasid korrapäraste ridadena.

Mäestiku selge õhk kandis edasi kõige pisemaid helisid: küll kivide kolinat loomade jalge all Fanagoriika põikmadalikul, küll jõest järsu kalda poole üleujuva hanekarja kisa, küll tasast «tega-tega-tega», millega kutsus hanesid järsaku kohal seisev väike tütarlaps.

Läksime Ljusjaga käsikäes mööda värskete teelehtedega täiskasvanud vainut. Haljas rohi oli üle külvatud siguritaime õitega.

Läbilõikav poisikeselik vile käristas selge õhu. Kellegi püगतud, turris pea ilmus nähtavale saarekesel vitspaju punaste okste kohale. Ja meie jalge eest, hoides kätega püksikesi üleval, lipsas mööda poisike.

Ja kõik see, nii jõgi kui ka vitspaju-oksad ja see poisike, meenutas mulle kaugeid lapsepõlve-päevi. Ma rääkisin Ljusjaga meie põlvkonna saatusest.

Meie elu põimus tihedalt kokku meie sotsialistliku riigi saatusega. Meil oli olnud õnne. Me nägime jõudude mobilisatsiooni suure katsumuse lävel, meie läbisime kindlal sammul verised sõjaväljad, Euroopa väljad. Meie silme all hakkasid tõusma tuhande linnad, rööpad hakkasid kõlisema rataste all ja verega kastetud maa hakkas vilja kandma.

«Mida sa edaspidi kavatsed teha?» küsis Ljusja.

Ja ma mõtlesin: «Võib-olla demobiliseeruda, nagu tegid paljud minu seltsimehed, lahkuda armeest?» Maa oli ehitus-

hoos ja ma tundsin eneses soovi töötada, et rutem ravida terveks oma kodumaa haavad.

Rahvas nägi oma linnade põrmu, pingutades äärmuseni nii kogu oma moraalset kui ka füüsilist jõudu oli ta ajanud eemale kurjakuulutava sõjalinnu, ja nüüd ta ei taha, et see uuesti sapsaks oma mustade tiibadega tema pea kohal. Keegi ei taha selle kordumist, mis oli. Ka mina ei taha seda. Mida siis teha?

Meenutasin Karašai orgu, minu kõnelust Leljukoviga Krimmi metsades, kui me taandusime parašütistide-salga riismetega Sevastopoli kindluse fortide poole. Jah, uue hädaohu korral meie kodumaale me peame astuma lahingusse, omades kõrgemat haridust, nagu ongi sündis kommunismi tipu poole sammuvaile sõdureile.

... Ja nüüd olen ma pealinnas, Moskvast.

Astun üles mööda Frunze-nimelise akadeemia lai granii-dist astmeid, astun sisse tema avarast uksest.

Gorjutši Kijutš—Moskva—Brattsevo.
1946.—1948. aasta.

Vastutav toimetaja
H. Laanekõrb.
Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid
V. Tuija V. Põlde.

Ladumisele antud 24. X 1951.
Trükkimisele antud 1. XII 1951.
Trüklarv 10 000. Paber 54:34, 1/16.
Trükipoognaid 28. Formaadile
60:92 kohaldatud trükipoognaid
22,96. Arvutuspooznaid 25,45.
MB-17693. Tellimise nr. 4968.
Trükikoda „Kommunist“.
Tallinn, Pikk 2.

Kõitnud „Ilukõide“, Tallinn.
Toompülestee 18.

Hind rbl. 15.45.

На эстонском языке.

s
s
n
k
al

pa

44

